НА ПОКАЗ!

IV-тий Рік | Коломия 8. л. января 1893. | 1. нр.

Виходить 8. і 22. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-українскої радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманскій
ч. 607.

Від редакціі.

Сего першого нумеру розсилаємо нашим невпінним торічним передплатникам та прихильникам по два примірники, і просимо тай обовязуємо їх дати его своїм добрим знакомим та постаратися, щоби вони конче запренумерували „Народ“. Не великий се захід, а може дуже прислужитися нашому видавництву і партії. Посилаємо сей нумер і многим селянам і просимо їх запренумерувати нашу газету. „Народ“ від самого початку стояв крінко в обороні селян і ніколи від того не відступить. Селянам опускаємо на пренумераті 1 зр. так що їх „Народ“ коштуватиме на рік усего 3 зр. До того кождому новому цілорічному передплатникови „Народа“ ми пришлемо в дарунку книжку п. з. Поезіі Шевченка, заборонені в Россіі, що в книгарнях коштує 1 зр. 50 кр. Прочитайте уважно цілий сей нумер, і хто думає пренумерувати „Народ,“ того просимо прислати бодай частину пренумерати, а ні, то просимо відіслати нам отсей нумер назад.

„Народ“ виходитиме тепер у 1—1½ аркуша, як отсей нумер і на такім самім папері, — два рази в місяць, що 8 і 22 д., регулярно. Якби передплатників стало хоть на половину більше як торік, — ми побільшимо обем „Народа“ до 2 аркушів на один нумер. Значить, кождий передплатник прямо заінтересований у тім, щоби придбати нам бодай одного нового передплатника.

Дякуючи щиро усім торічним помічникам „Народа“ за їх ласкаву відмогу, — матеріяльну й моральну, — ми просимо їх не забувати за наше видавництво й далі. Особливо просимо наших моральних помічників — дописувателів — усіх, кому лежить на серці розвій радикальної справи, — помагати нам бодай короткими звістками про живучі справи в тих сторонах чи кружках, де кому приходиться жити. „Народ“ містити-ме переважно статі політично-соціяльного зміету — такі, що прямо зачіпатимуть біжучі, та основні справи у нас, або заграничні, на кілько вони можуть вязатися з нашим поступом.

На наш радикально-масовий рух знимаються тепер усі темні сили. На се наші прихильники — прихильники поступу і мужництва нашого — обовязані відповісти дружним відпором, та енергічною працею серед інтелігенції і серед народу. А в тім найперша річ — піддержати орган партії так, щоби він міг достойно репрезентувати еї.

З НОВИМ РОКОМ.

І знов лишили ми один рік за собою. Здавалосьби, що в житю народа, в житю, що числиться не на роки, а на десятки й сотки літ, один рік не має великого значіня. А про те

минувший рік був одним із важніщих у розвою наших національних відносинь у Галичині.

Короткий погляд на події минувшого року дасть нам на се найліпші докази.

Розпочався рік 1892 найкращими надіями для обох старших партій. Народовці, заспокоєні деякими концесіями, держали ще високо свій угодовий прапор — прапор новоерских утопій... Вони ще не бачили того, що сей прапор несли тілько нечисленні одиниці; не бачили, що посеред загалу стали пробиватися на верха голоси невдоволення і нервозної нетерплячки, голоси, незаспокоєні фразами про польско-руску ідилію. Народовцям здавалося, що вже сама гімназія і школи, написи на урядах і фонетика без ширших реформ політичних і соціяльно-економічних вдоволять руский загал і дадуть їм монополь поміж рускими партіями, яко одиноким правдивим речникам і представителям рускої суспільности.

За ними в мраці сего утопізму пішли москальофіли. Устроїли величаве віче у Львові, накричалися доволі на віроломство Романчука і Читанку Барвінского, порушили небо і землю против фонетики, лизали руку митрополита помимо єго виступів против москальофілів і їх видавництва, щоби тілько зискати єго для себе против народовців, — організували і консолідували свої сили, піддобрюючися навіть опозиційним україноф'лам, і думали... думали, що все захоплять у свої руки.

А нині?

Нині одні і другі безсильні.

Народовці перейшли за увесь минувший рік цілу скалю понижень і розчарования. В соймі і раді державній виголошували безконечні промовя в „mol", жалувалися і молили, молили і грозили, на переміну. А холодна дійність обривала один листок по другім з їх пишних надій. Не помогли грозьби і понижаючі депутації у намістника, — новоерство мусіло упасти і упало. Народовці мають усе, чого бажали і домагалися: і гімназія єі написи, і приобіцяних послів вибрано і заведено фонетику. А про те вони тепер більше здискредитовані перед публикою ніж коли небудь перед тим, більше розбиті у внутрі ніж перед славними концесіями. У москвофільскім таборі не весело. Ерархії церковної для себе не зискали, у внутрі не сконсолідувалися. Їх партійна організація не поширшала, помимо москальофільского консерватизму, так симпатичного для руских попів і бюрократії. Молоді москальофіли починають виступати (і слушно!) против своїх проводирів. Поперед загалу не вспіла москальофільска партія витворити такої сили, перед котрою правительство мусілоб уступити. Голос їм охрип від протестів против фонетики — і фонетику завели. З народовцями дерлися як собака з котом, а скінчили тим, що напрошуються до солідарности з ними. Та найліпше характеризує їх хитість і бездарність те, що в хвилю, коли народ еміґрує, коли з боку певних Поляків сиплються удари на руский люд і духовенство; в хвилю, коли грозять шандарами і виняткови законами, — вони здобулися тілько на один публичний крок, на протест против фонетики...

Так скінчився минувший рік. А чи думали панове народовці і москвофіли, хто розбив і розбиває їх цілу „політичну акцію"? Мабуть не думали.

Розбили і, додаймо, розбивають і розбиватимуть їх ілюзії — мужики.

Нову еру розбила еміґрація. Адже ж певні Поляки зробили концесії, яких тілько від них домагалося, а про те „нова ера" скінчилася трагічно. Чому? Тому, що поміж тими концесіями не було ні одної-однісінької для мужиків. Тим Полякам здавалося, що зацікавивши руску інтелігенцію гімназіями, написами і авансами, вони зацікають також соціяльне питане в Галичині; вони надіялися, що не почують більше криків на фактичний суспільний стан. Вони думали, що тілько інтелігенція вміє публично говорити, а забули, що і мужик має уста, хоть політично невишколені і німі. Еміґрація мужиків у Росію розбила їх надії на прах. Соціяльне питане вибилося на верха, хоть інтелігенцію руску зацікано. Тоті Поляки побачили, що платять за дурно, без успіху і — викинули народовців із своїх великопанских передпокоїв....

Москальофілам і народовцям здаєся, що національна політика основуєся на фонетиках і етімологіях; обі партії переконані, що від того настане україно-або москальофільска національна самосвідомість, коли мужики будуть писати, „ъ" або без „ъ", і в своїй тісній вузкопартійній фантазії не бачать, що ему треба поперід усего хліба і прав політичних, прав політичних і хліба... І длятого одні і другі упадають зо своєю політикою, і мусять упасти.

Іще в „безпрограмовости „народовців", зараз після заінавгурования „нової ери", було з нашого боку сказано, що початок угоди почиває в тім, що панські круги хочуть зацікати соціяльне питане, те питане, в котрім і лежить увесь змист наших, польско-руских відносин. Слова наші показуються правдиві, і в тім оправдану лежить також певність, що тілько наша радикальна політика може назватися справді національною — народною політикою.

Дивіться, на кого тепер найбільше нападають польскі часописи і польска публична опінія, тепер коли „нова ера" упала?! На нас, радикалів! На нас, найслабших і так малочисленних... Dziennik polski, G. Narodowa, Przegląd, Kurjer polski і Czas одним хором накликують на нас поліцію і виняткові закони.... Чи се не повинно бути доказом для всіх Русинів партійно незаслїплених, що тілько на наших основах вони можуть добитися кращої національної будучности?

Народ розбив „нову еру", він і розібє всі фальшиві ніби національні заходи старих партій. Народ досі не освічомлений, а ми радикали слабі і малочисленні. Але події навча-

ють нас, що ми ступили на „путь праведну“ і що будучність наша!

З отсими надіями ми вступаємо в „новий рік“, певні, що рух наш на далі скріпнає. *Для мужиків і з мужиками!*

In hoc signo vincemus: сим побідимо!

8. января 1893.

В справі церковній у Галичині.

I. В чч. 22 і 23 „Народу“ за 1892 р. поставлено три можливі виходи з теперішної церковної кризи в Галичині: 1) чисте православіе, 2) протестантизм і 3) чисте латинство. Менї здаєся, що тут пропущено четверту можливість: вдержанє унії при відділі церкви від держави і, конечно, при повній волі на релігію, при котрій, хто хоче, може відійти й у православіе, і в латинство, і в протестантизм і остатись зовсім безцерковним. Відділ церкви від держави в справі уніятскої церкви в Галичині виявився б у тому, що державні власти перестали б вмішуватись у церковні справи уніятскої церкви і почастно перестали б помагати тій ей латінізації, котрої добиваються певні церковні сфери римскої церкви під упливом польскої арістократії. Без тої підпори державної власти навіть архиереї уніятскі, котрі сприяють тій латінізації, зоставшись лицем к лицю перед паствами й більшостю духовенства, сховали б свою тенденцію. А далі зоставлена на свою волю уніятска церква, паства й духовенство, могла б упорядковатись так, щоб попів вибирали уніяцкі громади, а архиереів відпоручники попів і громад. В канонах церковних, навіть римских, нема противного таким порядкам, котрі напр. що до вибору попів громадами, істнують в католицких кантонах Швейцарії, за згодою Риму. Такі порядки зовсім не противні тим умовам, на котрих уложена була унія 1596 р.

Безспорно певна частина самого руского духовенства рада була б таким порядкам, як і добра частина селян і світских патріотів обох старих галицко-руских партій. Вони ж не раз говорили остатніми часами, навіть у часи „угоди“, що хотять автономії руско-уніятскої церкви. Трохи розважавши, всякий мусить прийти до того, що в наші часи ся автономія можлива тілько при відділі церкви від держави.

З свого боку радикали не можуть мати другого погляду в теперішній церковній справі галицко-рускій, як радити й добиватись такого відділу церкви від держави зо всіма его послідками. В теперішньому спорі між духовенством галицко-руским і польскою магнатеско-клерікальною партією, освічений народолюбець не може стати ні на одну з тих сторін. Духовенство руске не заслужило, щоб за него оступатись. А з другого боку й противники его на боці польскої магнатеско-клерікальної партії думають зовсім не про добро руского народу, або розуміють те добро дуже вже по своєму. Боротьба, піднята названою партією проти галицко-руского духовенства, є перш усего проба використати для тої партії те вражінє, яке зробив у Австрії еміграційний рух галицких селян, і відвести очи від его дійсних причин. До того прилучився результат, котрого, не знаємо, чи предвиділи ініціатори боротьби, а іменно те, що галицко-руска інтелігенція, котра під вражінєм еміграції, була близька до того, щоб солідарно виступити за народні інтереси, тепер звернула всю свою енергію на боротьбу за галицко-руске духовенство.

Добре б було, що б по крайній мірі радикали галицкі не збилися з своєї природної дороги і не становлючись ні на одну з тепер борючихся сторін, — вияснияли всякому, що єдине розумне впорядкованє церковних справ може бути відділ держави від церкви. А побік того, звісно, радикали мусять не спиняти серед народу пропаганди вільної світської науки, котра одна може поставити наш народ на міцні ноги, при всяких порядках, які б не видумали для него его теперішні вельможні добродії.

М. Драгоманов.

II. Само собою розуміється, що й ми годимося на повний відділ церкви від держави. Та тілько до того відділу можна йти ріжними дорогами. Се справа досить далека й дуже важка, особливо у нас. У нас на відділ церкви від держави рі-

щучо не пристануть ані попи, ані правительство: попи тому, що тільки держава гарантує їм яке-таке істнованє й охорону; правительство тому, що без попів воно не мало би такого політичного впливу на народ. По нашому, у нас до відділу церкви від держави могло би прийти скорше хиба в такім разі, якби релігія маси нашого народу в Галичині не була одноцільна — якби наш народ належав до більше релігійних сект, більше чи менче терпимих державою. Тай до сего остатнього могло би у нас прийти тілько під упливом сильних релігійних та соціяльних рухів серед нашого народу. При відділі нашої церкви, такої, як вона є, поступ Русинів виграви мало, бо тоді мусів би скрінитися вплив Риму на нашу церкву — на попівство і народ — коли тимчасом тепер той вплив таки порядно ломить сила світского австрійского уряду. При одноцільній організації нашої відділеної від держави церкви з ієрархією, попівство мало би ще більшу силу над народом і вплив, по нашому, тим пагубніщий, що тоді воно було би ще ретроградніще, бо темніще, не вчившися в державних теологічних школах, що тоді мусіли би бути приватні або чисто церковні — в руках самої духовної старшини.

Та врешті ми мали на думці власне відділ церкви від держави, коли поклали свої три виходи з теперішної церковної кризи. Ми говорили там тілько про попівство та мали на думці ті рантовні переміни над ним, які очивидно готовляться. Ми певні, що після одного переходу семінарій у езуїтські руки — загал Русинів найшов би ся в однім таборі та що на тім уся наша політика тілько виграла би, бо вона до-разу сталаби більше, коли не зовсім світска. І в справах релігійних, серед Русинів, навіть попів, тих, не присталиби ані до латинства, ані до православія, — насталиби вільніщі думки: серед народу пішлаби скорше пропаганда і поступовіщих релігійних сект, і безконфесійної світскої науки. В результаті вийшло би то само — то б то відділ нашої церкви від держави та тілько з меншим упливом теперішньої церковщини на народ — з перевагою світских елементів. Тоді Русини певне устроїли би й свої церковні справи далеко вільніще й поступовіще.

О-тілько, поки що, про самий відділ церкви від держави у нас.

Скажемо і про становиско радикалів у справі спору між нашим духовенством і польскою магнатско-клерікальною партією. Тут вийшли між нами на верх два напрямя. Ми, що тепер стоїмо близче народу, не кинулися на звісний рескрипт намістника против нашого духовенства. Ми признали ему певну рацію. Тут нам найдорожча власне — воля критики духовенства. Нагадайте, кілько то ми натерпілися по тюрмах і серед „вільної“ нашої суспільности, що живе попівским духом, — за саму фактичну критику попівского здирства, хоть ми по найбільшій частині наводили здирщиків поіменно. Виступ найвищого достойника краю, після кількацяти літ такого стану, — із загальними і далеко тяжчими завинами против нашого духовенства, доказує, як високо піднялося у нас за той час почуте потреби такої критики. И намістник зробив тут величезний пролом у всемогущих кругах Галичини, і ми горячє бажаємо, щоби той крок намістника мав свій уплив іще вище — у Відні, на центральне правительство та на державну раду, щоби вони, укладаючи новий карний кодекс, скасували або бодай стіснили ту важку практику, після котрої найменча критика духовенства уважався за виступ против церкви і карався досить строго. Само собою розуміється, що нам тут іде не про самі напади на духовенство, та ще безпідставні, а про те, щоби у нас була забезпечена воля указувати і на хиби духовенства, на рівні з хибами инчих станів — обєктивна критика.

На сім і стала наша сімпатія до кроку намістника, — ми ж навіть скритикували у „Народі“ зміст его рескрипту, і скритикували основніще, ніж се зробили усі инчі рускі газети. Тут же ми скритикували й наше духовенство, і певне через те, що ми не стали безоглядно ані на один, ані на другий бік — ані рускі, ані польскі газети не повторили наших уваг — окрім однісінької „*Gazety Kołomyjskiej*“, що передрукувала на-

ну статю (в чч. 99-102 за 1892 р.), назвавши ві „єдиним обективним голосом“ у цілій сій справі. Додати мусимо іще й те, що рескріпт намістника не переміпив нашого становиска до попівства — ми ж і перше его критикували так само, як і після того. І до польскої пануючої партії ми стоїмо тепер так само, як перед рескріптом.

Інакше поглянули на рескріпт намістника наші товариші у Львові й Відні. Дехто з них виступив публично против рескріпту в оборонї нашого попівства — его цівілізаційної ваги серед нашого народу і т. п. У Відні навіть були задлятого збори Русинів усіх партій, що одиноголосно приняли резолюцію против рескріпту, поставлену нашим товаришем Евг. Левіцким, що й реферував сю справу. Резолюція віденьских зборів така різка, що не могла бути надрукувана ні в одній газеті ані відчитана публично на зборах „Народної Ради“, котрій була прислана офіціяльно, — як заявив председатель зборів Романчук. При сій нагоді, Романчук, зачепивши відносини радикалів до народовців, сказав, що течер, мовляв, серед радикалів дві партії: одні — помірковапіші й стоячі на грунті національнім — се б то молоді у Відні та у Львові, і другі, що заявилися против попівства — космополіти, крайніщі, старі, т. зв. Коломийці, — се б то ми, що тепер практично працюємо із селянами. Д. Романчук заявив, що з першими народовці можуть іти спільно.

Ми просимо тих наших товаришів пояснити справу у „Народі“, а поки що ми мусимо сказати своє слово про виступ йіх у справі рескріпту. Нам бачиться, що крок той хибний і принціпіяльно, і практично. Принціпіяльно тому, що інтереси нашого духовенства ні в якім случаю не можуть уважатися інтересами нашої радикальної партії. До того ж тут не були нарушені конституційні права нашого духовенства — була тілько критика, на котру й можна було відповісти тілько критикою, а не протестом против самої появи рескріпту.

Практично хибний крок тих наших товаришів тому, що він прямо пошкодив відносинам нашої партії до радикального руху серед селян. Попівство в Галичині нігде не переміпило своєї політики против того руху: воно, як було, так і є найбільшим ворогом его, в безпастанній боротьбі з котрим наші прихильники по селах просто надуть. Наше попівство виступає загально против нашого руху по селах, ріжними вишуканими способами — між иичим покликуючися на карний кодекс — так самісінько, як воно виступає против рескріпту намістника.

Ми певні, що ся незгода серед нас не буде мати серіозніщих наслідків — що наші товариші завважають свою помилку. А то булоби фатально. Подумайте лишень: доси ні на чім не зійшли ся практично народовці, москвофіли й частина радикалів, окрім на одній однісінькій точці — на оборонї попівства! Чи требаж кращого доказу на те, яке величезне поле у нас завоював свій власний клерікалізм?! Найкумедніще булоби, якби ми — ми, раціоналісти, що не можемо мати нічого спільного с церковщиною, якби ми мали розійтися ізза нашого попівства...

Ми не знаємо, як слід, мотивів того кроку наших товаришів, і тілько догадуємося про подвійну ціль его — прихилити до себе духовенство і захитати становиско намістника, против котрого виступають задлятого й певні Поляки-демократи. По нашому — перше захід зовсім даремний, друге — неневний. До того ж теперішний намістник, про свої хиби, просто неоцінений тим, що своєю безоглядною політикою прискорює основні переміни в краю, — природне угруповане партій і т. и. Він на те немовби сотворений. У наслідника его може того не бути, а може бути дещо й таке, що від того Галичині прийде гірше. Нам бачиться, що знати се — далеко користніще для нашої радикальної партії, аніж хапатися за ілюзію, що загал попівства може бути коли небудь із нами...

М. Павлик.

III. Віче віденьских Русинів. (Допись.) Як Вам відомо із часописей, відбулися тут дня 25. грудня м. р. за ініціятівою радикалів, збори віденьских Русинів. Збори уконституовалися в сей спосіб, що вибрали народовця д-ра Бриковича головою, а москальофіла Щавінского містоголовою, і радили над звісним

рескріптом намістника в справі еміграції.

Се віче дало причину пос. Романчукови на зборах „Народної Ради“ висказати погляд, що немов то між радикалами є дві партії: національна і космополітична. Пос. Романчук основував свій погляд на тім, що ми підписали протест, помимо того, що „Хліборобъ“ згодився на письмо намістника. Отже я і яко референт віча і яко член радикальної партії, вважаю своїм обовязком дати Вам деякі пояснення в тій справі.

На мою думку, зовсім нема раціі ділити радикалів на націоналістів і космополітів, бо радикали всі стоять на грунті національнім, хоч его інакше розуміють ніж пос. Романчук. Коли пос. Романчук і народовці видять націоналів тільки там, де горлаєся про фонетику і такі инчі „народні святощі“, то тоді ми всі радикали не є націоналами, вважаючи народовські теорії тільки етнографічними теоріями. Та про те ми вважаємо себе в політиці за націоналів, бо ціла наша політична програма змагає до визволеня Русинів у Галичині яко нації на кождім полі: політичнім, економічнім і культурнім.

Спеціяльно, що до віденьского віча, мусимо сказати, що воно тим менче може дати причину до поділу радикалів на дві фракції. Коли ми в справі рескріпту зробили інакше, ніж „Хліборобъ“, то тільки для того, що ми вийшли з инчого становиска ніж редакція „Хлібороба“. „Хліборобъ“ розбирав письмо по его змістови, ми по его політичному значінню.

Русини віденські вийшли з тої думки, що письмо намістника треба оцінювати не яко письмо приватного чоловіка, але яко намістника, то є яко державного урядника. З приватним чоловіком ми полемізуємо і споримо, бо се одиноке, що нам лишаєся; але з урядником ми не полемізуємо, бо для оцінованя урядників є инча мірка ніж логічні виводи і основи теоретичного розумованя, — є мірка законів, є питанє, що вільно, а чого не вільно. Ми власне вийшли з того погляду, і добачили в рескріпті дещо незгідне з конституцією. Нам не розходилося, як редакції „Хлібороба“ о зміст письма, але о те, що урядник державний виступає против цілої кляси людей і против релігійних поглядів нашого народа. А против того ми мусимо застеречися, без огляду на те, чи ми радикали чи, народовці, чи українофіли, чи москальофіли. Справу віри уважалисмо і уважаємо нашою внутрішною справою національною, в котрій тільки ми маємо право рішати. Спеціяльно, ми радикали не признаємо ніякої віри вірою рускою національною, а особливо не признаємо вірою національною Русинів, католіцізму або унії. Однак ми стоїмо за автономією Русинів у справах церковних, за їх повну релігійну независимість від правительства і посторонних непокликаних елементів, бо в тім ми бачимо частину нашої політичної і національної независимости, бачимо інтегральну частину наших конституційних прав. Ми хочемо щоби, в справах віри до нас ніхто не мав права мішатися, без огляду на те, чи ми будемо католиками, чи православними, раціоналістами, чи безвірними.

Що така конституційна оборона церковної свободи для всіх нас Русинів дуже важна, се знає чейже кождий Русин. Сумні події василіянскої реформи, ще сумніщі процеси за Гилички і москвофільско-православну агітацію, і неменче сумні справи Тучан і проектованої реформи семінарій вийшли і виходять, по нашій думці, тілько від сего міняєся офіціяльних сфер в наші церковні справи.

Віче віденьских Русинів, котре, завважаємо, відбулося майже рівночасно зі зборами „Русской Рады“ і „Народної Ради“ у Львові, де діскутовано над помиренем партій, було наглядною наукою, на якім грунті можуть зійтися всі рускі партії.

А тим грунтом є — оборона наших конституційних прав.

Відень 1. січня 1893.

Евгеній Левіцкий.

IV. Надруковане повище письмо п. товариша, ми дістали вже після того, як були зложені дві попередні статі в сій справі. Письмо т. Левіцкого росказує про те, як поставилися до рескріпту намістника віденьскі Русини та викладає суть того виступу. Воно пояснює й справу непорозуміня межи нами, та тілько по части, так що нам власне нічого брати на-

зад. Напротів, деякі подробиці, що ми взнали про характер виступу віденьских Русинів, наводять на нас іще більші сумніви. Ті наші сумніви були би певне зовсім оправдані перед читателями, якби ми могли надрукувати бодай повний текст протесту віденьских Русинів. На лихо, повного протесту нам не прислано — нам прислано тілько другу частину его, котрої ми, на жаль, не можемо надрукувати — хотьби з огляду на конфіскату. Отже тілько скажемо, що в ній різко осуджено наших владик за те, що вони вмішалися в боротьбу ворожих елементів против руского загалу та що не стали в оборонї „попівскої кляси", в грудях котрої, мовляв „бє серце ревного співчутя і сімпатії для люду". Відчужилися від народу буцім то тілько одиниці з попів — ті, що „користуються особлившою ласкою у св. Юра". Отже коли вже отся частина протесту мусить викликати сумніви, як поглянути на неї зі становиска дійсности, то ще більше недовміне викликує у нас те, що має бути в неприсланій нам частині, де мався говорити докладніще про наших попів. І перше, і друге зовсім переконує нас про хибність кроку наших віденьских товаришів.

В цілій сій намістницко-попівскій кампанії, нас глибоко вражає те, на що ми вказували іще в 22 і 23 нрах „Народа" за 1892 р. і що стверджує тепер д. Драгоманов, — а іменно: що рескріпт намістника відвернув увагу загалу Русинів від справи, їзза котрої був виданий, справи безмірно важнїщої — від еміграції наших селян. Рескріпт намістника фактично скупив усю увагу й енергію Русинів усіх таборів на оборонї попівства. Найсумніще, що справу еміграції наших селян і їх важкого соціяльно-економічного та політичного стану, спустив з ока і збір віденьских Русинів, заініціований і доведений до кінця нашими віденьскими товаришами, — а звернув у бік: на оборону нашої церкви й попівства, невважаючи на те, що як раз тепер загал нашого попівства дав найкращий доказ на те, що на те собі зовсім не заслужив, — бодай від радикалів — прихильників мужицтва. Якби наше попівство зібралося було усе на вічє і заявило таке: „Сказано про нас неправду і скривджено нас, та ми лишаємо на боці власну уразу, бо сам факт еміграції селян доказує, що далеко більша кривда дієся нашим парафіянам. Невважаючи на можливі матеріяльні утрати і переслідування, ми присягаємо осьде, що від тепер ми зробимо усе, щоби через нас народ не терпів матеріяльно, що усі свої сили посвятимо боротьбі за добро того народу, не будемо виступати против просвіти его в найпоступовіщім напрямку, і на тій підставі просимо усіх світских Русинів стати з нами поруч і вважати нас такими й такими людьми й пастирями, коли би ми змикитили." Таке можна би ще зробити в усякий час. — і заневняємо вас, панотці, що якбисте зробили таке і дали нам забеспеку, що сповните свою присягу — ми всі, як один муж пішлиби з вами. Тоді й наші селяне пішли би з вами, і ви були би забеспечені від усяких нападів на ваші особи. Та поки що ми бачимо противне.

Попи кричать тілько за себе, і так у тім крику заслїплені, що не бачать далеко більших кривд своєї пастви! Ясно, як на долоні, що їм ходить тілько про власний інтерес. Нам бачиться, що нема хибнїщої політики для радикалів, як підбивати попів іти дальше в тім напрямку. Ніщо й казати, що наша партія не може мати с тим нїчогісінько спільного. Наша партія мусить, під загрозою повної компромітації, стати виключно на тім, на що вказує еміграція наших селян: на соціяльно-економічнім ґрунті, на оборонї мужицких інтересів і против попівства. Наша партія не може боронити духовенства, як кляси, так само як не могла би боронити шляхти, буржуазії й т. п. кляс.

Ми не завагалися вивести сю справу публично в „Народі" одно через те, що вона відогралася публично і сховати ві годі, а друге через те, що ми глибоко переконані, що воно причиниться до повного порозуміня між нами самими, і між нами та публікою. Ми певні, що після сего із заходів наших товаришів вимазана буде навіть тінь яких небудь попівских інтересів. Старе, довгими віками випробоване римске слово: *Clara pacta*

claros faciunt amicos — дуже розумне слово, навіть у політиці. Ми воліємо отвертою „антіпопівскою“ правдою позискати для партії одного-пона, або й не позискати ані одного, аніж нещирістю супротів попів, позискати їх усіх. Навіть якби воно було можливо, то ні на що не придалосьби нашій партії. Попівство в загалі найбільше болюче місце в розвою Русинів і найхитківший грунт для всякої рускої політики, а тим більше радикальної політики. При леда нагоді грунт той висунувбися нам із під ніг і ми не то що не зискали би нічогісінького, а ще й були би на завше скомпромітувані перед селянами і перед усім поступовим світом.

М. Павлик.

Похорони „нової ери?“

І. 27 грудня 1892 р. у Львові скажений мороз. Коби я як найскорше забіг до Народного Дому. Там буде тепліше — там буде горячо — там кипіти буде. Як звичайно на зборах народовців. Забіг. Перед дверми мацаю, чи ще вуха не відпали. Прикладаю до дверей: тишина. Ага — певно ще на службі божій. То добре: заки зійдуться, розігрію пальці, бо так не годен би і олівця записати. Входжу на салю — і пригадало ся мені засіданє римских сенаторів на Капітолю підчас нападу Галів чи яких инчих радикальных варвар — так все тихо і недвижимо з „повагою“ сиділо на кріслах. Хотів я вже, по приміру галійского дикуна, котрого з вітців нації сіпнути за бороду, — та злобний мій намір остався тілько намером. Я тілько тепер доглянув, що вони всі без бороди, тай головусі. Се попи рускі — се збори „Народної Ради“. Не були вони перед зборами в церкві — се дало мені много до мисленя. Озираюсь за митрополитом, єпископами — ані дух їх не пахне. Ов! Щось попсувалося, коли народовці стратили ті видимі знаки *невидимої* ласки правительства! Воно вислало на збори тілько *офіціяльного* предетавителя — поліцейского надкомісаря Соболяка.

Гм! чогож вони не горлають усі на куну — як при інавгурації „нової ери“ в тійже салі — а сидять мов бездушні камінні фігури? Се ж против параграфам рутенского парляментаризму! Позамерзали, бідаки! А був я до того управнений, бо в салі, де засідав руский аеропаг, була така сама студінь, як на дворі. Мабуть управителі Народного Дому, щоб „сепаратистам“ допечи, зимна напустили з надвору — вікна десь мусіли бути цілу ніч отворені.

„Нова ера замерзла,“ записав я в свою репортерску книжочку — аж тут чую страшний крик і оплески. „Славно!“ кричали всі ті недвижимі фігури. То було демонстративне одобреніе слів Романчука: „Борба есть для нас конечною — без неї, так лише, на просьби наші, ніхто нічого нам не дасть. Єсли ж навіть дістанемо щось без борби, то можемо се дуже легко стратити. Задержати і використувати здобутки може тілько той нарід, *котрий був в силі їх в бою здобути*.“ — „Dem Gewaltigen gibt man Alles, слабому дулю!“ говорив другий бесідник. Буря оплесків випадгородила єго цівільну відвагу.

Я остовпів. Се живі, незамерзлі істоти! Тілько тепер, коли я почув ті слова, домірковався я причини їх мовчанки і недвижимости. Вони соромилися самі перед собою, що мусять тепер повторяти окрики своїх довголітних найскаженіщих ворогів, радикалів, — окликів, на котрих ми опирались в нашій акції против тактики ц. к. народовців т. зв. новоеристів. Їм встидно було рецитовати устуни з „Народа,“ як свої нинішні гадки. Уста їх не говорили много, але зворотом у своїй політиці вони признавали рацію всім аргументам, уживаним нами против нещасливого заходу народовців.

„Голосім і боронім наші кривди та інтереси, хочби прийшлося пійти в крайню опозицію!“ — Не сказав єго руский Мост — ні! Говорив се Рудніцкий, нотаріяльний кандидат! Виразно: нотаріяльний кандидат Рудніцкий — той сам, що як раз два роки тому, на шумних і численних інавгураційних зборах „Народної Ради“ в тій самій салі, — жертвувався з патріотизму на добровільного жандарма, щоби тим певніще знищити опозиційних радикалів...

Свят, свят! Я учився в гімназії, що *tempora mutantur* і люде з ними, але такого клясичного приміру як сей, то хиба навіть автор тої сентенції не видів. Говорили ми народовцям, що з новоерискої муки хліба не спечуть — не вірили нам, аж вложили руку в рану: „Правительство не додержало своїх обіцянок. Ті концесії на полі язиковім і на полі шкільництва, то дрібниці, котрих серіозний чоловік серіозно брати не годен. Нам ходило о зміну „системи“, а єго не видко. В деяких повітах і в деяких областях народного житя *стало ще гірше як перед угодою*. Ми не почуваємося до обовязку додержувати умови! Як правительство з нами, так ми з правительством. *Угода зірвана, угоди нема*“ !!

Се заявленє було найважніщою подією зборів. Одушевленя і радости великої годі було зміркувати на лицях присутних. Заховувалися так, як звичайно приличні люде заховуються на похоронах, співаючи „Вічная памать.“ Присутний Барвінский мовчав але співав інакше: „Ще не все пропало, поки ми живі — нова ера воскресне із мертвих.“ Барвінский хотів іще ратувати ситуацію і зробив девь перед зборами галябурду Романчукови. Але не повелося єму. За те не вибрано єго до виділу. Вилетіли також два бувші виділові, як кажуть, єго адгеренти. На

місце одного з них вибрано — читателі „Народа“, мужайтеся, най вас шляк не трафить, коли почуєте щось несжиданого і неімовірного — *вибрано до виділу члена екскутивного комітету радикальної партії, Дра Ш. Селецкого*! Народовці готові вже працювати спільно з людьми инчих партій, коли вони не будуть виступати против „самостійности“ руского народу. В такий спосіб народовці не пускатися вже радикалів — вже не будуть бачу викидати їйх з „Просвіти“. Ми готові з вами робити — чому ні: підпирати розвій нашої літератури, ширити просвіту між народом, домагатися руских шкіл. Ми також за сим. Та при тім, ми, входячи евентуально в состав народовских інстітуцій, не переставемо бути й на дальше самостійною партією — радикальною, бо ми партія хлопских інтересів, а не виключно інтересів частини нашої інтелігентної суспільности, як народовці. Наші аспірації сягають дальше, і ми, побіч евентуальної праці спільної з народовцями, будемо на свою руку провадити організацію руского хлопа до боротьби за націоналізацію землі. При тім поступаємо рівнож по джентельменски, і запрошуємо независимих народовців на роботу до нас — до радикалів.

На зборах сих було ще много говорено, та я подаю тілько загальне вражінє — про йїх суть.

Другою найважнійшою справою було ухваленє програми партії. Вона, хоч поставлена перед рефератом Романчука, для нас мало інтересна. Референт Др. К. Левіцкий сказав сам, що в „ній нічого нового.“ Тим разом — хоч як прикро мені до сего признатися — солідаризуюся з ним вповні. Нічого нового — давні програми від 1848 р. склеєні до куни і надруковані на дуже д е л і к а т н і м папері. Я би збув єї мовчанкою, коби не прекомічна пригода з нею. „Ми, — сказав в одвім місці бесіднік, — утратили справді дуже давно нашу самостійність державну — не зрікаємося одвак тої самостійности, хочбисьмо єї мали не знати в як пізній будущині надосягнути.“ Мені перо випало з рук. Се ж розрив з політичними ідеями Рутенців, почавши від 1848 р. Політична самостійність! се ж наша ідея, ідея націонал-радикалів, т. зв. віденьскої групи, до котрої я належу. Ми ж як раз на тій ідеї національній опиралися, сокрушаючи народовців, котрих ми яко партію політичну назвали антінаціоналами або станьчиками рускими. За те нас народовці лаяли. Ми побідили! В великій радости я до того забувся, що зірвався від репортерского столика і звернувся до К. Левіцкого, щоби єго поцілувати в єго милу пику. Та, на лихо, підкинув мені хтось під ноги орігінал нової програми. Я піткнувсь і цілий мій ентузіазм розбився... Народовці були б ліпше зробили, коби були поперестали на бесіді К. Левіцкого, котра робила досить добре вражінє. Кому після тої бесіди стало ясно, тому певне потемніло назад після прочитаня друкованих §§. програми. Такого там в тій програмі наварано, що б'гме виграв терно той, хто місто на зміст, звернув увагу на инчі прикмети програми — хочби напр. на деликатність паперу.

Ще один епізод, що доказує безмежну наївність членів „Народної Ради“. Якийсь член поганьбив тих послів, що не підписали інтерпеляції Ціляшецкого в справі виступу намістника против р. попів. Збори не щадили дуже непарлямєнтарних „Zwischenrufів“ під адресою присутного на зборах Барвінского. Той забрав слово і повіснув річ так, що він відвозив хорого сина до Швайцарії і взяв від голови клюбу відпустку. Значить за той час, коли вношено інтерпеляцію, у Відні не був. Між присутними не нашов ся ні один такий відважний, котрий поставив би внесок на виключеніе Барвінского з „Народної Ради,“ бо се ж не відповідь. Збори узнали Барвінского за оправданого — бодай так з верха виглядало.

28 дек. 1892. **В. Будзиновский.**

II. Читателі „Народа“ вигадують собі, що за нашу різку й привіціяльну опозіцію „новій ері“, то б то економічній, політичній і соціяльній капітуляції руско-українского народу перед польскою шляхтою і нашим бюрократично-буржуазним правительством, за дрібні й формальні уступки в користь частини нашої інтелігенції, — народовці мали нас за найбільших ворогів, уважали нас зрадниками руско-української справи — мало не союзниками російского деспотизму. Ми тепер не думаємо платити народовцям „pięknem za nadobne“, і не станемо зьущатися над ними. Ми сердечно раді, що наші критичні гулюкання в „Пароді“, „Хліборобі“ на вічах і т. д. та самі події остатного часу, таки вигнали народовців із того болота, в якім вони застрягли були по саму шию. Ми тілько ствердимо, що без нас народовці ледви чи були би вилізли з того болота та що ми одні спасли честь руско-українского імени в Галичині тим, щосмо не пішли за народовцями, бо в такім разі поступовці серед наших сусідів мали би повне право махнути рукою на українство, як на річ похоронену.

Та тілько й тепер ми не можемо надто горіти до народовців. Події остатного часу доказали, що наша радикальна партія, чи наш радикальний напрямок, то немов язичок від ваги межи партіями, заінтересованими в рускій справі. Наша партія, як бачимо до-очне, уже рішає справу межи народовцями і москвофілами; трохи далі — і вона мусить рішати справу межи Русинами і Поляками, а далі й межи Австрією і Росією. Се неминуча історична місія нашої партії. Та власне через те нам треба бути дуже осторожними з усякими компромісами. Компроміси в усякім случаю доказують або попуст партії в основних принціпах, або без сильність єї, або лінивство єї членів, що не сповняючи своїх обовязків, хотіли би звалити їйх на людей инчих партій, а самі тілько гарно балакати серед темних людей инчих партій та грати ролю великих людей. Особливо

нам треба беречися компромісів із компромітованими партіями. Через те наша партія мусить супротів народовців поставитися так, як вони ставляться останнім часом супротів правительства і панів-Поляків — мусить занята до них „виждаюче становиско“. Народовці, правда, ухвалили виступати різко против усякого безправя в краю, за для чого залежили т. зв. Чорну Книгу, та піти в крайню опозицію, тільки тутже додали: коли мовляв правительство не дасть того, чого ми бажаємо. А ми ж знаємо, чого народовці бажають. До того, не всі вони ухвалили таке. На останніх зборах „Народної Ради“ було їх ледви 100, коли тимчасом на зборах у 1890 р., що горяче приняли „нову еру,“ було поверх 1000 народовців. Кілька тисяч підписали в свій час адреси-довірія Романчукови з великими похвалами „нової ери.“ Ті всі люде можуть сказати, що їх не обовязують ухвали останніх зборів „Народної Ради“. До того на самих зборах була репрезентована група „Правди“, котра може іще раз потягнути за собою усіх народовців-карієристів. Тим то наша партія і поодинокі члени ей мусять чекати бодай дотя, доки народовці не докажуть фактами, що на них можна тут систитися. А вже зовсім неможлива річ, щоби Др. Сельский міг приняти вибір до виділу „Народної Ради“. Ми знаємо з доброго жерела, що Дра Сельского вибрано без его відома. Др. Сельский не міг би приняти сего вибору з огляду на ясне рішеве нашого останнього зїзду — не входити у зносини з ніякими партіями, окрім робітницких. Після того, правда, було рішено приватно, занесуватися до народовских товариств — до „Просвіти“, Тов. ім. Шевченка для того, щоби повертати їх по своєму, та й тоді було застережено виразно: *з вийнятком політичних народовских товариств*. Практика показала, що й належане радикалів до часто культурних народовских товариств річ даремна — адже ж іще тогід навіть загальні збори названих народовских товариств остентаційно не приняли в члени напр. підписаного та т. Франка. Від тоді настала переміна хиба в тім, що т. Франка вибрано до артистичної комісії, при Р. Бесіді, для справ руского театру, що ми вважаємо дуже користним навіть для радикалів. Тілько ж артизм від політики досить далеко. Народовці можуть тепер, як і перше, бути гарними музиками йт. п. артистами, та плохими політиками — такими самісінькими, як за „нової ери“.

Та належане радикалів до чужих товариств навіть чисто просвітних, по нашому, річ просто шкодлива для нашого радикального руху тим, що може, бай мусить відривати наших товаришів від прямих завдач нашої партії — від організації ей, закладаня власних товариств і т. п. Ми повинні дбати найперше про свою хату — ми воліємо, будуючи ей з великим трудом, бути простими чорноробами, аніж гладко прибраними гостями в чужих покоях.

Сим ми зовсім не хочемо сказати, щоби ми не мали поступати де в чому спільно з Русинами усіх партій. Та тілько за для того, ми не потребуємо ходити одні до одних у гості — „представати“ одні до одних. Ми потребуємо вибрати певні конкретні справи, такі, як напр. загальне голосованє, повна воля слова, совісти, зборів і т. п. — *най з усіх боків шкодять ся коло таких точок, зливаючих на них* та бліта в них то сильно, то особно. Але ж бо народовці і досі не годяться на загальне голосованє, уважаючи масу нашого народа за незріду до него. Нам, радикалам треба зазначлятя згора й те, що ми не можемо що-небудь попустити в своїх основних принціпах — економічних, політичних і культурних. То ж радимо народовцям і всім, хто би хотів обертатися до нас, не відкидатися цілковіт що до того. На всякій случай треба би ще дуже богато справ пояснити, заклби могло прийти до якого такого порозуміня. Задлятого варто би скликати зїзд чільніщих Русинів усіх партій, на найширшу скалю. Там би ми могли бодай узнати, чи справді можлива яка спільна акція між Русинами.

Додамо ще слівце про О. Барвінского. По нашому, він не був обовязаний підписати звісну інтерпеляцію в оборонї нашого поступованя, так що викидати его з „Народної Ради“ не було за що. Та Барвінский обовязаний був сказати своє слово про те, як він думає про звісний рескрипт намістника і про наше поступованє? А як раз про те він поважно змовчав на загальних зборах „Народної Ради“, та завзято мовчить і в своїй „Правді.“ І се, бачите, має бути орган політичної партії!!

М. Павлик.

Про „строітелів“ та „руйників“.

Відповідь М. Павликa П. Кулішу.

Високоповажний Добродію!

Позаяк мені приходиться відповідати Вам в оцім нрі „Народа,“ що буде розісланий яким 600 нових людей, на показ, — то позвольте мені, перше чим відповідати Вам, повторити тим людім, у чім тут діло. Воно, бачу, буде добре і на Вашу думку.

Маючи велику для мене, як Русина та ще й радикала честь, порядкувати бібліотеку після славно звістного польского писателя і діятеля Осипа Крашевского у Кракові в 1887-8 рр., я наткнувся там на Вашу, Високоповажний Добродію, переписку з великим Покійником про Ваш побут у Львові, в 1882 р. та про Ваші тодішні зносини с Поляками. Я зняв, за дозволом сімї Крашевского, копії з тої переписки і, переконавшися, як неправедно писали були про ту Вашу кампанію галицкі рускі газети обох таборів — старих і народовців — я ще 1888 р. попросив Вас позволити мені оповістити ту переписку. Ви на се згодилися, та мені годі було зробити се зараз і я мусів ждати кращої нагоди. Коли ж під конець 1890 р.

у нас настала т. назв. „угода“ народовців не певними Поляками та з австрійским правительством, похожа на ваші зносини с Поляками 1882 р. і коли „Галицкая Русь“ вивела, оце недавно, і Вашу справу для доказу, що увесь україноφільский рух, мовляв принечатаний галицкими народовцями угодою — польска інтрига, та при тім, своїм звичаєм, набрехала і про Вас, — я зважив, що настала крайня пора вивести сю справу на чисту воду, і за Вашим ласкавим повторним дозволом, я оповістив названу переписку в 20 і 21 нрах „Народа“ за той рік, додавши до того Вашу переписку зі мною в сій справі з 1888 і 1892 рр. Між иншими я підвів там одно місце з Ваших листів до Крашевского, де виразно сказано про ціль Ваших торгів не Поляками 1882 р. а іменно, що Ви домагалися від Поляків, щоби вони *дали через Вас Русинам „пільгу у всему тому, на що Русини по праві нарекають*“ Окрім того я підчеркнув і те місце, де Ви домагалися від ширшої громади панів Поляків запомоги Русинам в найширшій і безконтрольній діяльности їйх. Нарешті я коротенько указав Русинам, особливо народовцям на те, щоїм слід вивести з Вашої невдачної кампанії с Поляками в 1882 р. Се очивидячки ловило народовців з 1882 р. і москвофілів у „Галицкой Руси“ на бріхні, немовбито Ви були запродалися тоді Полякам. Як і треба було ждати, ані народовці в „Ділі,“ ані тим менче москвофіли в „Галицкой Руси“ і доси не піднесли тих фактів. „Діло“ тілько надрукувало половинку Вашого листу до мене із сущними пропусками між иншими про спільну ролю народовців і москвофілів у сій справі „Г.ж Русь“ навіть не заікнулася про те, що в „Народі“ оповіщено документи про ту справу. Се мабуть тисячний образочок спеціяльно галицкої культури, про котрий тут нічого говорити.

Не розбираючи подрібно Ваших поглядів на польско-рускі відносини, виказаних у названій переписці, я обернувся з деякими критичними увагами про Вашу кампанію з 1882 р. до Вас особисто та просив росказати справу докладніще. Ви відповіли мені отвертим *„листом до Редактора „Народу“*, що я й надрукував у 22—24 нрах „Народа“ за 1892 р.

В тім листі Ви найперше росказали суть діла, а після того сказали й свою теперішну думку про відносини Русинів с Поляками. Ви росказали, що приїхали у Львів видавати українскі переклади й переспіви чужонародних творів, котрих не вільно видавати в „чиновній пустині“, де „ради якоісь измечтаної політикою будущини тіснять віковічний Божий дар — слово,“ та почали „Шекспіровими Творами,“ а рівночасно видали тут же збірку власних віршів п. з „Хуторна Поэзія“, де відпекалися слави козацкого гетьмана, що з Вас були зробили в 1847 р. російскі урядники, та вихвалялисте царя Петра й Катерину, як справедших монархів. На Вашу книжечку, — невважаючи на те, що Ви виступили в ній під „москвомонархічними прикметами,“ — звернув велику увагу Ваш волинский земляк Осип Крашевский. Він написав своєму шкільному товаришеви у Львові лист, що Ваше слово, якби його Поляки прияголубили, „отверезило б Русинів з їйх оморoку в політичних і соціяльних справах“. Товариш пок. Крашевского зайшов з его листом до Вас на Вашу убогу кватиру (з котрої Гал. Русь зробила мало не палату!) і з того пішло Ваше пізнане з галицкими Поляками — політиками. Вони, як і Крашевский, признавали перед Вами, що розлютили галицку Русь своєю перевагою в політиці та казали Вам, що раді поправитися. Ви торгувалися з галицкими панами-дуками, чим би вони „поступились Русинам за Вашим посередництвом“; пани, — як Ви кажете, — „готові були на великі грошові жертви і на вповажливий для Руси компроміс, аби „задоволені Русини не дихали на Польщу важким духом“. Діло дійшло було вже до того, що один польский князь, руского роду, мав просити задля того авдієнції у цісаря в Відні, куди й Ви пойхали для поради с тамошними високопоставленими Поляками — Смолькою та Зімялковским. Тимчасом, по дорозі у Відень, Ви переконалися с краківскої польскої газети, що польскі політики Вас підійшли. В газеті була надрукована папска енцікліка про віддачу єзуітам руских Василіян з їйх добрами. Про те знали напевно ті польскі політики, що з Вами балакали у Львові, знав мабуть і Крашевский, тай навіть не відповів Вам на Ваші ранчі просьби за те, щоби він сам виступив публично та підпер Вас перед панами-Поляками у Ваших домаганях від них для Русинів. У Відні ані Смолька ані Зімялковский навіть не заікнулися з Вами про справу, хоть запевне вони перші знали про те, що скоїлося з Василіянами. Ви видали у Відні по німецки брошуру против папскої енцікліки п. з. *Die Vergewaltigung der Basilianer durch die Jesuiten*, — та віденьскі власти як стій сконфіскували єї, через що і дрезденский видавець Брокгауз не схотів печатати українского тексту. Після того Ви покинули Відень і Галичину з панами Поляками, кинувши на відїзднім, в очи польским та австрійским політикам, як у нас довго говорено голосно, — ось які слова критикоросцуки: *„Де кінчиться Азія?!“*

В моїм приватнім листі до Вас я навів Вам ощі три помилки у Вашій кампанії з 1882 р. 1) Як могли Ви надіятися на що небудь путнє від панів-Поляків для українскої справи? 2) Ваші слова про те, що ворожня між Русинами і польскими панами нестійна, зовсім хибна, бо се ворожня між людьми супротивних собі інтересів: економічних, соціяльних і політичних і 3) Рускому народови годі надіятися на те, що его двигне з економічного і морального упадку грошовите панство: польске, московске, чи й своє, а треба єму самому двигатися з'єдиненими силами.

В другій половині Вашого отвертого листу до мене, Ви відповідаєте й на сі мої уваги. Хоть Ви в тій відповіди, на жаль, не чіпаєте моїх соціяльних уваг про Русинів і панів-По-

ляків і, що на більший жаль, не наводите точок „вноважливого компромісу“ польских політиків для Русинів 1882 р., — та мені все таки ясно, що Ви взагалі думаєте про такі справи і які то можуть бути дійсні точки такого компромісу.

Позвольте мені відповісти Вам як найзагальніще.

Остатними десятками літ Ви стали завзято критикувати українску історію і теперішний украінский рух, — по Вашому, затроєні і козаколюбцями, і Поляками, і Москалями, та стали шукати історичної правди, „якаб вона ні була гірка,“ при чому Ви, як кажете, держитеся „цупко документового матеріялу“. Не стану Вам відмовляти ані права робити так, ані пирости в тих Ваших заходах, ані тим менче патріотизму, — як се, на жаль, роблять галицки та українські Русини. Я підписуюся обома руками на безоглядне шукане всякої правди, я тим більше історично, — та тілько: *чи Ви робите се обєктивно, безпристрастно? чи вірна тота міра, якою Ви міряте у нас історичну правду? чи вірні виводи, які Ви робите з нашої исторії та новішого украінского руху, а головно: чи кренкі ті підвалини, які Ви роді покласти під дальший розвиток руско українского народу?*

Мені бачиться, що воно далеко не так. Ви доходите історичної правди головно для доказу, що пани, — польскі й російскі, — урядники, державники — то „строітелі“ та „культурники,“ а украінскі козаки, селяне і ті, хто з ними стояли и стоять — то „руйники“, варвари. Ви так і звете їх у листі до мене. Ви твердите, що пани все тілько будували порядок та культуру, козаки ж і селяне усе руйнували їх. Отже навіть, якби правда була, що вся польска та московска шляхта будувала порядок і культуру — хоть ми добре знаємо, що напр. польскі королівскі власти мусіли в одно воювати з буйною та „нестатечною“ польською шляхтою за для якого-небудь порядку в державі — що кождий польский шляхтич, навіть „za zagrodzie“ вважав себе монархом і своє господарство — монархією в польскій державі, — якби, кажу, навіть правда була, що то був справжній порядок і справжня культура, — то все таки приходиться занитати Вас: а чиміж руками, чиім потом і кровю робили се державники? Чіми руками дідичі підносили своє панске господарство? Чи не селянскими? Хибаж се руйна? Ви кажете, що пани польскі мусіли боронитися від мужиків, строгими конституціями, як „члени асоціації труда с тим, що политична економія розуміє під словом капітал“. А позвольте Вас занитати: чиї руки запрацювали ті панскі капітали і хто власне складав „спілку праці“ на панских господарствах? Чи не мужики? Занесне, мужики, кривджені панами, иноді й руйнували панске добро, а все ж таки найбільшу частину свого життя мужики „строіли“ — працювали не тілько на себе, а й на панів, і коли порівняти мужицку руйну с тим добром, яке вони придбали панам і державі, то се остатне далеко переважить. Чи культурно ж робили польскі й російскі пани-деспоти, пускаючи придбане мужиками добро на піятику і таке инче та потім видушуючи з мужиків чим раз більше праці на заплату таких видатків, та ще й відбираючи у них остатки громадянских прав, що таки були встановили по своїх громадах та зборах ті „варвари“? Як порівняти сю панску руйну з мужицкою, то ще не знати, по чиїм боці буде перевага. Що й казати: під Польщею і Росією переважна більшість панів просто руйнували мужиків економічно, соціяльно і політично, та по части й морально. Протестуючи проти сего, селяне зачасте робили помилки, — та чи в основі не мали вони на протест право, як люде, що також хотіли бути участниками панскої культури, поставленої своїми власними руками, а тілько при помочи панского розуму, також придбаного через мужицку працю? Ви кажете, що якби перемогли були мужики та видали свої Volumina Legum, то вони були би іще несправедливіщі від панских. Воно мабуть і було би так — мужики, звичайно, були темні, розбиті тай розсерджені панами, — тілько чи праведно робили „культурники,“ накидаючися на селян за те, чого й не було? Чи праведно відмовляти мужикам усякого правного захисту і змоги єяк-так просвіщатися — як се робили пани кріпостники за пізніщі прихильники їх?

Ви берете за зле українским історикам те, що вони стоять на боці козацтва і селян та твердите, що тим ті історики виверталють історичну правду, виказують історичну пристрасть до певних верстов. Я готов признати Вам, що се по трохи правда, — та чи се резон для Вас лаяти ті верстви та прихильників їх у користь инчих верстов, котрих кривда над селянством була тим більша, що вони були світліші? Чи се у Вас не пристрасть історична? Чи се не тенденційне розуміне історії? Чи се не великопанска отрута — польска й російска? Чи роблять так сучасні західно-европейскі історики, навіть аристократи, хоть і їм приходиться росказувати про мясові рухи, в котрих иноді було куди більше „варварства,“ — по Вашому, — авіж у рухах нашої маси?! Чи роблять так природолюбці, на котрих Ви указуєте в листі до мене, згадуючи про свої недавні історичні праці? Чи накидаються природолюбці хоть на явно шкідливі звірі — на вовків, гадюки й т. п. та чи виносять під небо голубів і т. п. ангелів серед звірів — правдивих, або вимаяєних ними?? Ось на що Ви мені відповіжте!

(Конець буде.)

Задля важности теперішної політичної хвилі, ми мусіли відложити до слідуючих нрів отсі статі: Гал. рускі радикали перед російскою публікою; Смертельність у Галичині, В. Охримовича; Неоплатність р. украінскої літератури, М. Павлика; Про теперішний стан руского театру в Галичині М. Павлика й Нестора Яворовского, Сонашний промінь, рецензія М. Драгоманова і др.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик**. — З друкарні Михайла Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 22. л. января 1893. 2. нр.

Виходить 8. і 22. л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

Зїзд делегатів нашої партії

від груп: коломийської, станіславівської, львівської, краківської й віденьскої відбувся 22 л. с. м. у Станіславові. Зїзд відбувся за особистими запрошеньями з усякими можливими осторожностями що до 2 §. устави про збори. Оглянено докладно дотеперішну діяльність нашої партії серед інтелігенції й народу, та установлено програму найблизчої нашої акції. З дотичних ухвал що до того остатнього і тактики можемо, поки що, оголосити тілько ухвалу про наші відносини до инчих руских і не-руских партій. Тут задержано ухвалу попереднього зїзду — не входити в компроміси з ніякими партіями с тим, що можлива й спільна акція з людьми инчих партій в певних справах, згідних з нашою програмою. Найбільше часу заняла дїскусія з поводу звісного рескріпту намістника і поповства. Ухвалено одноголосно, що партія мусить вести боротьбу против клерікалізму, та що до тактики в сій боротьбі полишено членам партії вільну руку. Рівночасно сконстатовано, що в справі принціпіяльного станоиска супротів нашого поповства, в партії нема ніяких ріжниць — ріжниця є тілько в тактиці.

Делегати віденьскої групи зложили таку декларацію: „Віденьскі товариші-академіки вважали своїм обовязком ширити принціпи нашої радикальної партії серед віденьских академіків-Русинів, та не вважалися обовязаними закладати осібного академічного радикального товариства. Противно, наші товариші давали право людім усяких переконань, і коли таки повстало нове народовске товариство „Громада“, то се сталося під впливом посторонної агітації. Через заснованє „Громади“, до „Січи“ належать тепер фактично тілько члени радикальної партії. Що до політичної акції, члени віденьскої групи завше зазначували свою солідарність з усею радикальною партією. Особливо вони звертали увагу на діяльність Коломийців серед мужиків, тому, що масовий рух уважають головною матеріяльною і моральною силою радикальної партії. В остатній хвилі, віденьскі радикали дали почин до устроєня у Відні віча Русинів усіх партій в справі звісного рескріпту намістника. Тим вони не спроневірились ухвалі попередних зборів радикальної партії, щоби не входити в компроміси з инчими партіями, бо то не був компроміс, а тілько спільна акція в сій одній справі. Своїм поступком віденьскі радикали не вступилися за наше поповство яко клясу, але стали на загальнім становиску. Коли зробили таке віче спільно з двома инчими рускими партіями, то се сталося з подвійних причин: тактичних і принціпіяльних. Принціпіяльних тому, що ми вважаємо теперішну хвилю за найвідповіднішу до використаня низчого поповства в користь агітації за демократичний лад церкви і єї автономію“. (Тактичних причин наші віденьскі товариші не бажали подати до прилюдної відомости).

Що до поділу радикалів на дві партії — космополітів і націоналів — поданого д. Романчуком на загальних зборах „Народної Ради,“ то делегати віденьскої і львівскої групи заявили, що се сталося з почину самого д. Романчука, і воно не має найменчої фактичної підстави. В політиці ми всі націоналісти — в змислі демократизації нашої національної політики, — побудованя єї на як найширших масах нашого народу в Австрії й Росії. Тут народовці, як і москвофіли, не мають найменчого права вважати себе націоналістами.

На зїзді подано нам поправки в справі ста-

новиска редакції до виступів віденьских і львівских товаришів, що до рескрипту намістника і попівства, та для браку місця, ми мусимо відложити ті поправки до слід. нру.

Наша питома інквізіція.

Під самий конець минувшого року, усі три наші владики видали соборне протів „Народа“ куренду до попів, обовязуючи йіх, не тілько не передплачувати нашої газети, а й виступати протів неї усіма силами, дбаючи про те, щоби ві ніхто з вірних не передплачував. Сим наші питомі інквізітори видали світле свідоцтво своєі безсильности супротів нашої газети і нашого руху в загалі — адже ж протів „Народа“ вже була видана куренда 1890 р. і нічогісінько не помогла. Нашій газеті за мало буде й сто таких куренд, бо вона не стоть на рабских душах, котрі би злякалися наших владик, а виробила собі хоть невеличку, та незалежну публіку. Ми й не згадували би про сей новий подвиг наших владик, якби не инчі річи — дуже сумні, самі про себе.

Наші владики забороняють „Народ“ через те, що буцім то він веде своіх читателів до браку ідеалів, до звірскої дикости та до визискуваня слабших. Се з боку наших владик, або грубе незнанє нашої газети й нашого напрямку в загалі, або безпардонність супротів противника. Коли наші владики що небудь знають, то вони мусять знати, що радикали й соціялісти кладуть свої голови за високоідеальний лад межи людьми — такий, який і во сні не проснеться прихильникам царства божого на тім світі (такого царства тут, на землі, церковні старшини вже від давна не бажають). Значить, у радикалів і соціялістів є своя релігія — соціяльна: релігія правди на землі. Мусять знати наші владики й те, що звичайно релігійність чи конфесійність — не одно з моральністю, бо богато й богато конфесійних людей низько неморальні (возьміть тілько жидів-лихварів). Ми не думаємо учити наших владик чемности й справедливости супротів ворогів, та скажемо йім, що справді ідейні люде цінять ідейність і в противнику.

Се ідейний бік справи. Якіж можуть бути практичні послідки Вашого, панотчики, кроку? Що подумають про Вас читателі „Народа“, коли найдуть у нім противне тому, що Ви кажете про него? Що подумають про Вас навіть ті панотці, що, бажаючи чесно боротися з напрямком „Народа“, возьмуть тай запренумерують єго, помимо Вашої киренди? Адже ж у таких попів чейже стане на тілько логіки, що для успішної боротьби с противником, треба найперше знати єго добре?! Фатальність куренди протів наших газет, для самого попівства й віри, вже доказує ось який свіжий факт. О. Шидловский, парох Староміщини коло Підволочиск, на котрого була допись у „Хліборобі“, запитав нас, чи ми поміститимо єго спростованє. Ми, розуміється, відповіли, що помістимо. Тепер же, після куренди, о. Шидловский пише нам, що не може користати з нашого дозволу через те, що нашу газету не вільно читати. Представте ж собі, що „Народ“ і „Хлібороб“ справді будуть „підкопувати церкву і попівство“, при чому можуть бути й невірні дописи, котрі би конче треба було поправити, в інтересі самого попівства і церкви. Так, по духу куренди, сего зовсім не може бути: зачеплені попи не зможуть містити в „Народі“ та „Хліборобі“ спростованъ, не зможуть нам і процесу виточити, бо вони навіть не сміють знати, що у нас надруковано! Чи міг же що гіршого видумати і найлютіщий ворог попівства?! А ще як наші владики й самі не возьмуть у руки наших газет! Се одно, що кидає досить ярке світло на самих наших непокликаних цензорів. В своій завзятости, вони не тілько не бачать у нас ідейности, а й не бачать того, що засудили попівство і церкву на повну безборонність із йіх боку!

Іще сумніще те, що середньовічні штуки тих цензорів, можуть у нас убивати великі видавництва і цілі партії. Остатна куренда наших владик видана спільно протів „Народа“, „Хлібороба“ і „Галицкой Руси“ — так Галицкая Русь мусіла перестати виходити, так само, як перед роком перестала виходити, від такої куренди, „Червоная Русь“. Редактор

„Червоной Руси“, д. Марків, писав, що тому перестає видавати газету, що не хоче соблазняти світа боротьбою против духовної власти. Сим разом д. Марків попробував трохи боротися против куренди — вніс жалобу до суду на митрополита, за обиду чести — та врешті таки мусів закрити газету під назвою „Галицкой Руси“ і видає натомість „Галичанина“. Тілько ж і тепер д. Марків трепеще за нову куренду і через те заявляє згори, що „Галичанинъ“ „будетъ держатись далеко на сторонѣ отъ вопросовъ, входящихъ въ сферу догматовъ и вѣроученія, а которыи могли бы ввести его редакцію въ недорозумѣніе съ верховными церковными властями“. Се значить капітуляцію органу москвофільскої партії зі своєї основної справи — православія. Після сего натурально буде, коли той орган скапітулює з усего, що не подобаєся церковним властям. Осъ вам „вполнѣ независимый органъ“, ось вам „незыблемыи основы“ старорускої партії — св. церков і ві служителі! Ось вам найкращий доказ певности політики або якої небудь справи, основаної на попівстві! Попівство москвофільского напрямку болюче діймлене упадком своїх органів, — а чи рушиться хто з них?! чи запротестує против такого насильства над конституційними свободами? Ні! попи вміють тілько кричати, коли їх зачепити критикою, а всі політичні свободи вони любісінько віддають на поталу всякому стрічному й поперечному! На таку відвагу не стає і їх прихильників із свитских людей. Всі вони раби рабів духовних властей.

А не думайте, що се у нас так тілько з москвофільскою партією. І народовска партія тут також не крінка: „Дѣло“ як стій повалилобися від однісінької митрополичої куренди. А воно, бачите, також „зовсім незалежне“. — як чваниться редакція. І справді, тепер приходить черга на народовскі виданя. бо соборна куренда видана не тілько против трох названих видань, а й против „инчих похожих на них“. Тепер же, після упадку „нової ери“ „Дѣло“ й „Батьківщина“ таки трохи похожі на „Народ“ і „Хліборобъ“, і з „Батьківщини“ ще й доси не знята куренда, видана против неї за редакції підписаного, іще в 1889 р. Тоді „Батьківщина“ видержала куренду, бо ві читає незалежна публіка — селяне, але тепер, хто знає, що було би..

Та найсумніще те, що наші державні власти терплять такі річи, як куренди против цензурованих газет. Адже ж се вриване духовної власти в основні права конституційної держави — підкопуване в корени конституційних основ держави! Сказано, правда, що піддані не обовязані слухати таких куренд, але ж, як бачите у нас іще така маса рабів чи малоліток, що слухає й боіться й очивидячки антіконстітуційного росказу духовної власти, хотьби як вопіючого! Що-ж буде як тота маса послухає щось такого, що піде против самого істнованя держави?! Адже ж не виключена можливість і таких церковних властей? Сила таких куренд над темними рабами — меч обосічний вже через те конституційна світска держава повинна раз заборонити строго церковним властям, робити що небудь такого, що не годиться з загальними конституційними свободями. — чого не вільно робити инчим горожанам Або є права рівні для всіх, або їх зовсім нема

М. Павлик.

Наше попівство і цівілізація.

В І. ч. „Народа“ в статі „В справі церковній у Галичині“ редакція говорячи про звісний рескріпт намістника і про ті погляди, які виказали про него ріжні радикальні групи, доторкнулася також, хоч якось несміло, моіх поглядів, висказаних в „Kurjerze Lwowskim“. Очевидно, що тілько до моіх статей, поміщених в тій часописі пз. „Nowy kulturkampf“ відносяться слова редакції „Народа“ (стор. 5). „Інакше поглянули на рескріпт намістника наші товариші у Львові й Відні. Дехто з них виступив публично против рескріпту в оборонї нашого попівства, его цівілізаційної ваги серед нашого народу і т. п.“ Дуже жаль, що ш. редакція не схотіла троха докладнійше розказати читачам „Народа“ думок виложених в моїх статях; тоді певно не булаб потребувала догадуватися в них двоякої цілі: або прихилити до себе попівство, або новалити намістника, і не булаб мусіла доходити до фатальної перспективи, що доси ні на чім не зійшлися практично народовці, москвофіли й частина радикалів, окрім на одній однісінькій точці — на обороні попівства. Відкликаючись на зазив редакції — пояснити сю свою „помилку“ я й пишу отсих кілька рядків, надіючись, що не відмовите їм місця в „Народі“.

Коментуючи в „Kurjerze Lwowskim“ разом рескрипт намістника, статю д. Креховецкого (редактора урядової „Gazety Lwowskiej“ в „Czasie“, де ширше розведено і спеціалізовано закиди піднесені намістником против руского духовенства, і протест 40 попів перемиської епархії против рескрипту намістника, де ті попи в відповіди на рескрипт кинули каменем на цілу польску суспільність, я висказав ось які думки:

1) Рескрипт намістника і доповняюча его статя д. Креховецкого переміняють справу еміграції руських мужиків в новий культуркампф, в боротьбу о обряди і форми церковні.

2) Намістник, а особливо его підвладний редактор не мали права вдаватися в цензуроване того, як руські попи сповняють свої духовні обовязки (бож о се головно ходило), а тим менше мали право входити на поле обридів і церемоній церкви руської, де вони зовсім некомпетентні.

3) Рескрипт намістника і статі старости-редактора важні особливо задля того, бо в них ми бачимо заповідь тих постанов, які готуються в горі для „реформи“, т. є. об'єзуїтченя і облатинщеня руського попівства.

4) Облатинщене те, котре почалосьби від заведеня целібату, відвернулоби з часом наше попівство до решти від живого звязку — не кажу вже з мужиками, але з рештою інтелігенції руської, а тим самим позбавидоб наш народ того елементу, котрий доси — чи зле чи добре — а все таки двигав на своїх плечех галицко-руску цівілізацію: закладав школи, пропагував тверезість, боровся колись разом з мужиками за ліси і пасовиска, творив сяку чи таку літературу, видавав книжки, газети, збирав і публікував пісні народні, двигав і піддержував театр, компонував музику, закладав читальні, крамниці і т. і. Я застерігся в своїй статі, що зовсім не закриваю очей на хиби руського попівства, але ж надіюсь, що автор „Руських народних читалень“ не заперечить, що воно у нас доси справді робило досить широку і різносторонню цівілізаційну працю. Я порівнав сю працю з тим, що робило і зробило рівночасно духовенство латинське, котре матеріяльно і в товариськім погляді стоїть далеко ліпше від нашого, і сказав отверто (в польскій газеті), що між працею і здобутками латинского а руського духовенства нема навіть ніякого порівнаня.

З сего вивів я, що коли тепер „реформи“ здужають відвернути наше духовенство від тої его дотеперішньої праці (впливи ультрамонтанізму і єзуїтства відвертають его від неї вже й тепер щораз більше!) то рівень цівілізації серед нашої галицко-руської суспільности бодай на якийсь час буде мусів понизитися, т. є. що елемент руський у Галичині буде мусів ослабнути в боротьбі конкуренційній з польським, навіть колиб реформоване духовенство заховалося в тій боротьбі зовсім неутрально.

5 Переходячи до перемиського протесту попів я підніс в нім одну, по моїй думці принціпіальну хибу. Замісць сказати намістникови, що справа еміграції є справою соціально-економічною і яко така не належить до юрісдікції духовенства і нігде в світі казальницею і катехізісом не бувае полагоджена, протестуючі станули на тім самім хибнім грунті, на якім станув рескрипт, т. є. признали, що вони не в силі спинити еміграції для того, бо мовляв Поляки підкопують повагу руського духовенства. Я вказав при тім на приміри Німеччини, Англії і навіть польскої мазурщини, де жадні Поляки не підкупують поваги духовенства а де про те духовенство також не може спинити еміграції.

Отсе була вся „оборона попівства“, якої я допустився. Грішний чоловік, я й доси думаю, що не зробив помилки, і що також редакції „Народа“ і „Хлібороба“ не булиб зробили помилки, як би були стали відразу на сю стежку. Не о прихилене духовенства ходило мині, ані о обалене намістника (я ще, спасибі богу, не псіхопат, щоб думав, що від моєї статі в „Kur. Lw.“ намістник упаде!), а о справедливе трактоване справи, котре „благовременно и безвременно“ є обовязкове.

Іван Франко.

Друкуючи радо статейку т. Франка — адже ж ми з засади нераз друкували й пояснення противників нашого руху, — ми скажемо до неї небогато. Згадуючи про публичний виступ декого з наших львівских товаришів в обороні попівства, ми справді мали на думці деякі уступи статей т. Франка в Kurjerze Lwowskim, та не могли вказати на них через те, що вони не підписані — а то ми доповнили би були літературну нечемність. Через те ми не могли й розбирати тих статей. Т. Франко покликуєся на наші „Читальні“ — огляд того, що зробила для народу наша інтелігенція в Австро-Угорщині за 1772-1880 рр. Ми справді вивели там на світ божий усе добре, яке коли зробили наші попи народови, при чому ми горяче похвалили тих ревних діятелів, уважаючи їх за героїв, Та, на підставі того ж матеріялу, використаного нами з математичною точністю, ми мусіли ствердити, що то були тільки одиниці, та що до них загал попівства відносився байдуже, а то й ворожо. Яке лихо заподіяв нашому мужицтву загал попівства, там также сказано. Ми певне не скривдимо наших попів, коли писати мемо історію найновішої їх діяльности. Та инче діло *писати історію*, а инче *робити* ві. Що іменно з попівскої кляси у нас виходили діятелі народні, сему не дивниця — адже ж се була у нас єдина богатша і просвіченіша кляса. Якби у нас було богате купецтво, і з него виходили би такі, а мабуть і ліпші діятелі. Цівілізація іде й від Ротшільдів — та з того іще зовсім не виходить, що нам треба підносити й боронити Ротшільдів в боротьбі їх з инчими вищими клясами. Загально звісний факт, що попівска кляса склерікалізувала не тілько

усю нашу політику в Австро-Угорщині, а в загалі усю діяльність Русинів, через що усякі почини Русинів і доси слабі й не поступові навіть на тільки, на кілько би се могло бути при слабій праці купок світської інтеліґенції. Якіб не були колишні заслуги нашого духовенства для розвою нашої народности, то все таки факт фактом, що тепер чим раз більше світских Русинів, — з інтеліґенції й селян, — бачать, що попівска кляса стоїть колодою на дорозі дальшого поступу Русинів. З яких 4000 попів ледви чи набереся 100 їх таких, що справді працюють для народу, тай то ще можна поспорити про якість тої праці, бо й вона в значній частині іде напр. против діяльности радикалів. Ми знаємо, який огромний вплив має попівска кляса на народ, маючи ще в руках душі маси наших селян. Знаємо й те, що та сила могла би зробити нашому народови величезне добро. Та в тім то й горе, що вона того не робить і не може робити, а в загалі робила й робить противне. І ми не бачимо найменчої змоги поправити лихо. Тим то, по нашому, перша умова цівілізації у нас, особливо серед селян — еманціпація рускої політики і рускої діяльности в загалі від нашої попівскої кляси. До того і йде увесь наш рух по селах і то з почину самих селян. А в тім мусить нам помагати усе те, що вменчує вплив попівскої кляси. О тим то і в боротьбі тої кляси з инчими вищими клясами за обряд і т.и. ми не можемо ставати в ві обороні тим більше, що вона зовсім не так поступає до нашого руху. Зрештою, в „Народі“, ще за відвічальної редакції т. Франка, було писано про користь для рускої цівілізації таких річей, як целібат нашого духовенства. Значить, ми тілько пішли далі в тім напрямку.

М. Павлик.

19 янв. 1893.

Про „строітелів“ та „руйників“.

Відповідь М. Павлика П. Кулешу.

(Далі.)

Ви побиваєте мене Качалою, що, мовляв, у своїй історії мовчить про мужвицку кривду над польскими панами, та додаєте, що мовчанка мужиків у письменах „дає гуманистам повну волю ораторствувати на користь первобутнёго варварства в боротьбі ёго з прогресовою культурою.“

Я думаю, що сего годі сказати з повним правом навіть про націоналістичну українску історіографію; я ж, як загалом усі радикали, тут ні при чім — запевняю Вас.

Книга Качали не історія, — а політичний памфлет, де впрочім автор виріс понад голови польским панам і кєьондзам, бо в своїй практичній діяльности, напр. парлямєнтскій Качала стояв при союзі Русирів з магнатско-клерікальною польскою партією, і сам завше був крайним клерікалом. Через те ми, радикали, остро критикували єго, і він не мав на нас ніякого впливу, ані доброго, ані лихого. Я справді не знаю, відки Ви таке взяли?

У Ваших словах против мене ізза Качали — одна правда: ми справді радикально росходимося в думках про всякі стани серед нашої народности. Ви пишетеся на отсе древньо-руске слово: „Горе тобі, голово, окроме плеча, горе й тобі, плече, окроме голови“ і додаєте: „На тому и громадянська рівновага руська стояла, що можна було людині потужної голови и ручого плеча зынятись из грязі хочби й у князі.“ Гарно! А щож Ви скажете на найновіщий напрямок серед людскої громади до установи таких порядків серед людей щоби могло ставати чим раз більше ручих плечий і враз потужних голов; щоби всім вибиватися з грязі, коли не в князі, так у виборних усім народом орудників та в люде?? Та скажіть і те, чи сходиться той старорускій погляд з тим, з якого Ви дивитеся на українску історію, тоб то з панским поглядом на масу, що, по панскому, вічно стояти мусить на тім, на чім стоїть ис поконвіку?! Та, з якої речі Ви винуєте наших селян, коли вони, по своєму, власне ішли до того, щоби зниматися із грязі та рівнятися хоть с польскими шляхтичами?

Ви кажете, що якби не пани, а мужики взяли були верх, то культура була би опізнилася на сотки літ — мовляв: не було би ще ні „Народа“ ні „Хлібороба“ ні мене, ні Вас, ні Костомари, і Ви кличете до мене, „подякуймо хоч за самих себе панському режімові.“ І подякуймо; чому не подякувати?

Та я додам: „Подякуймо хоть за самих себе і тим „варварам“, нашим селянам, що мовчали в письменах, та не мовчали в своїх піснях і т. п. та зберегли нам так не тілько наше живе слово, а часто й таку гуманність, якої ми не бачимо в творах більшости тих панских „культурників“, що кричать у письменах та далеко не по культурному, супротів менчого брата. Подякуймо тим „варварам-руйникам“ за збережене ними добро, на котрім ми вчилися і нашої живої мови і по части прихильности до своєї країни. Подякуймо їм за те, що невважаючи на всі удари на нас від своїх, польских та російских „строітелів“ — а оба ми можемо се сказати сміливо про себе, ми все таки не збилися з вірної дороги до прогресу у нас тай доси маємо наше живе слово за найкраще наше добро, за підвалину до прогресового культурного руху у нас, тай працюємо на тій підставі й будемо працювати — не „якоже книжници и фарисее, польскі й російскі. Подякуймо нашим селянам тим більше, що вони виробили й зберегли нам те добро серед ненастанної боротьби зо „строітелями“ просто за право істнованя... Ех, чи Вам се менї говорити, Вам — такому доброму знавцеви нашої мови, Вам — авторови...ну хоть „Записокъ о южной Руси“ — твору безсмертного для наших селян та, повірте, і для Вас??!

Та лишімо на боці історію — помилки ві розумним людім не указ. Я, як сказано, не прихильник ніякої тенденційної історичної праці, навіть про сучасні нам справи. Та все ж таки я в прихильности українських істориків до козацтва і селянства бачу культурний соціяльний елемент — поняку до праці інтелігенції в користь чорного робучого люду, і тепер. Тота прихильність перейшла і в українску белетристику і в загалі в літературні праці Українців про народ і для народу. Ви ж і тут бачите отруту, прославлюване „няної різанини й руїни прозою й віршами". Хиба ж се так? Хиба і найпристрастніще вважане селянина за брата, за чоловіка, достойного всяких земних благ на рівні з вибраною купкою культурників — хиба се у Вас такий проступок? Я сей гуманний бік української літератури маю за найкращу запоруку нашого прогресу, за певний знак того, що наші справжні прогресісти не захочуть заховати користей прогресу тілько для себе, а віддадуть єго на ужиток як найбільшої маси своїх земляків — „варварів". Отже я сказавби тілько, що той гуманний бік української діяльности в загалі тепер іще за мало розвитий на власнім грунті, й за мало орозумлений похожими рухами у західній Европі. Тут діло зовсім не в прославлюваню хиб народу у думках і вчинках — того майже нема ні в кого з українських писателїи, особливо новіших драматургів, творів котрих Ви очивидячки не бачили, — а у радикалів є тілько противне. Ми проповідуємо, словом і ділом, прихильність до нашого селянина для єго бідности і темноти, та зовсім не для того, щоби йим поклонятися, а для того, щоби народ із того двигнути вгору, на ступінь просвіченого чоловіка. Через те ми не лишаємо і камінь на камени ані з єго старезного погляду на світ, ані з порядків, серед яких він живе.

Ви не радите нам надіятися на селян, бо вони, мовляв, не спорудили навіть нічоготакого, як друкарня ім. Шевченка, на котру дала гроші пані Милорадовичка. Ми могли би Вам указати на такі приміри в нашій історії, як Ставропигійский інститут із далеко більшою друкарнею, школою і т. н. заложений і віками удержуваний в значній частині кривавою працею руских чорноробів — членів того Братства. Та не будемо перечитися з Вами, і готові Вам сказати більше: мужики й доси власне не помагають нам матеріяльно навіть у всіх тих заходах, які вони самі вже вважають невідмінними для себе, — та чому? Тому, що селяне бідні й розбиті, та що їх гроші идуть у руки всяких „narodowych skarbowniczych" — як Ви звете „культурників." Ви радите нам надіятися тілько на тих „skarbowniczych" і вказуєте на те, що між польскими й російскими „skarbniczymi" є люде і високообразовані і високогуманні, що раді просвіті темного брата і готові задля того навіть жертвувати гроші. Ми самі знаємо, що се так і дуже цінимо таких людей. Та діло в тім, що то поодинокі люде, виїмки, а не „szerokа kummunа majętnych ludzi," на котрих Ви кладете всю надію на піднятє з упадку Руси. Повірте, що Ви дуже помиляєтеся. Ніколи широка громада маючих людей — грошовитий стан, не жертвує себе для менчого брата не то економічно, а й культурно, просвітно. Ви свою віру в галицких польских „дуків-сріблянників" узяли з того, що в Росії мали між просвіченими Поляками таких щирих другів і помічників, як М. Грабовский, Свідзіньский, Едв. Руліковский, брати Головінскі, Арцішевский, Зінович і др. Повірте, що російскі Поляки в загалі зовсім не те, що галицкі. Та, знаєте, чому? Тому, що вони давлені російством, то йзнають, що болить, скупляють свої сили на найважніщім і через те і господарство їх і моральні плоди — література й т. и. куди ліпші від галицких. Усе те пропало би, ми скрізь по землях давної Польщі почули би стару пісеньку „Hulaj dusza," якби російскі Поляки опинилися в такім стані, як галицкі, тоб то в стані не тілько вільних, а й пануючих над другими. Се й подумати страшно, і ми самі такого не зважилибися ви являти, — се сказав нам один російский Полякпатріот, дуже близький Крашевскому, що, значить, і сам міг таке думати. Розуміеся, що з того зовсім не виходить, щоби Крашевский і другі російскі Поляки не бажали волі для своїх земляків. Ми самі горяче бажаємо того Полякам, але ж приклад Галичини може довести до роспуки всякого чесного Поляка і Русина.

(Конець буде)

Неоплатність р.-української літератури

Під невидним та прозаїчним заголовком, *Нема грошей!* д. Ом. заченив у 23 ч. „Зорі" за 1892 р. преважну справу для дальшого розвою руско-української літератури. Д Ом. горячий прихильник того розвою, стверджує факт, що наводять противники українства против потреби істнованя української літератури — неоплатність тої літератури, неоплатність не тілько там, де тій літературі не вільно розвиватися — у Росії — а й у нас, де розвій єї залежить майже виключно від самої руської суспільности — від єї волі й потреб. Д. Ом. звалює тут головну вину на руску публіку, що більших, серіозніших книжок не бере в руки, а ловиться хиба на брошури — на дрібні новістки, молитовники, жития святих, малі збірники пісень, історійки Руси (з образками!), сонники, листи небесні і т. и. Переважно живе наша читаюча публіка газетами і просвітними популярними виданями, та „образована" частина тої публіки (попи, урядники й т. і.) безцеремовно обходяться з періодичними видавництвами: не платять за них, ще й гніваються, коли того домагатися, не подають своїх нових адрес після переносин,

через що редакції тратяться на посилки в давні місця і т. и. Точні тут тільки селяне і в загалі бідніщі Русини, і се, скажемо ми, не дивниця, бо такі люде знають оцінити чужу працю й видатки тому, що самі живуть тільки з праці тай на друковане слово дивляться поважніще, ніж наша „вища інтелігенція“. На доказ безцеремонности наших „інтелігентних“ і богатших людей із замовлюваними ними періодичними видавництвами, ми могли би навести незлічимі докази з практики нашого власного видавництва, та обмежимося одним — найрізчим. „Милостивый Государь!“ писав нам передторік один із найживіщих молодих москвофілів: — „читаючи вашу газету, я так єї уподобав, що зважився (рѣшился) — на що би ви думали? — „просити вас посилати мені єї даром!!“ Ну, скажете, то москвофіл — се у него може край цівільної відваги. Так відповімо вам, що наше видавництво ніхто так не підорвав, як таки українствуючі — галицкі — читателі. Підорвали ж вони его тим, що ми їм посилали „Народ“ до плати, роками, на само слово, що заплатять, а вони й доси не здогадаються про те. А бувало й гірше... Д. Ом. наводить нарікання органів усіх трох наших політичних партій — Дѣла, Галицкой Руси і Народа — на своїх передплатників і прихильників, та стверджує такий сумний факт: „Ніяка програма політична не одушевляє галицкої рускої суспільности так, щоби вона сей або той орган вміла оцінити і єму відповідно помагала.“ „Інтелігенція наша, — каже слушно автор де инде, — не знає своїх обовязків що до спомагання видавництв, хоч знає 30 літ кричати про правоцись“.

Через неточність читаючої публіки, видавці газет неточні супротів друкарень, не можуть платити співробітникам, газети не розвиваються. Руско-українскі писателі мусять заробляти собі на хліб інакше, пишуть тілько у свято, приханцем, і богато з них ханаються до праці в чужих літературах: московскій, польскій і т. д. „Потіха, що ось то нашими людьми інші народи радуються, вчаться від них, слухають їх, — потіха така дуже „сирітська“. Про купку руско-українских писателів, що держаться українства, невважаючи ні на що, п. автор каже так: „Письменники наші, можна сказати, люде єдині! Працюють за спасибіг нераз і ціле житє. Видко, і нарід їм любий і праця для нього їм люба і вони жертвують для неї всі свої сили. Колись скажуть наші потомки: „Були у нас письменники, котрі для народу зробили богато, а нарід для них нічого, хіба декотрому виставив по смерти памятник...„ Що їм з памятників? Не практичні люде були, дуже непрактичні!“ „Честь їм за те!“ — каже мені насьмішковато товариш, коли про такі річи єму говорю. А я гнівний: — Ну, честь своєю дорогою, але практично на купецький лад треба би у нас сказати передовсім: „Грошї їм за те!“ Ті люде божим духом не живуть, вони про свою предивну вдачу нераз і нещасливі, переслідувані, гнетені, а то, бувало, й голодні! Якби вони не журились о хліб насущний, мали погідні думки, не були заняті сею сірою будденщиною, то надійсь не такі твори творилиб. У инших народів перший ліпший меткий репортер грошї збиває, а у нас і ліпший письменник нічого письмом не заробить“.

Як бачимо, правда. Та тілько не вся. Безсовістних замовлювачів періодичних видань — стосунково мало; більша частина їх таки платить — адже ж відкись удержуєся у нас та на Буковині поверх 20 періодичних видань! Тому ж, що замовлювачі періодичних видань та ширша публіка не надто запалюються до руско-українских творів загалом, — також мусить бути якась причина. Нам бачиться, що тут більше винні самі писателі і в загалі ті, що ведуть наші видання, аніж публіка. Не бійтеся, і найтупіщий наш читатель не відірвеся від свіжої, живої праці, написаної так, щоби з неї, як то кажуть, аж искри сипали. Та майже нічого такого у нас не водиться. Наші писателі — вони ж і політики — самі мало образовані і мало самостійні, систематично підходили під лад нашій „інтелігентній“ публиці — темній, норовистій і претенсіональній, з доброю порцією кастового клерикального духа. Через те та публіка так увикла до того, щоби єї гладити по головці, що в загалі не терпить нічого свіжого, нового — такого, що йшлоби против єї, віками скреплих думок і смаку. Критику така публіка уважає за атентат на себе, чи то на — „народні святощі“.

Маючи на думці вдоволити таку публіку, наші писателі й політики самі по найбільшій частині уподобилися їй, то є — по просту звелися ні на що. Пишуть вони якби за напасть. Ані змісту, ані форми. Возьміть у руки писаня наших найперших писателів, учителів рускої мови та літератури, — і ви зжахнетеся, яка там мертвеччина у змісті й формі, яке недбальство! Прочитайте хоть заголовок першої історії руско-українскої літератури, звісного професора єї Дра Ом. Огоновского: — Исторія литературы рускои! Чи не вріже вас сеся фраза у само серце? Возьміть першу-ліпшу нашу політичну часопись та порівняйте єї з найобскурніщою газетиною на заході Европи, напр. французкою, або й польскою з Варшави й Кракова. Яка огромна ріжниця! Там дібраний зміст і поданий читателям у най принадніщій формі, — тут груба неотесаність форми й безпардонність у виборі змісту.

„Буковина,“ „Батькіщина,“ „Зеркало,“ „Учвтель“ і т. п. газети можуть послужити за взорець порожнечі змісту й недбалости форми. Безконечне довготерпіне публіки, що ще читає та піддержує такі видання!

Гарних стилістів серед наших писателів майже нема, та нема й таких, котріби добре бачили і показали другим нужденність нашої т. назв. літературної мови — і москвофілів, і народовців, котрі й тут ріжняться хиба тим,

що одні пишуть етімологією без дашків, другі етімологією з дашками, або фонетикою.

Тільке отсе недавно, професор польскої літератури в краківскім університеті, Др. Осип Третяк, прочитав на засіданю краківскої Akademji Umiejętności свою цінну працю п. з. „O słowach, które przeszły z języka polskiego do ruskiego". Др. Третяк, Русин, написав ще раніше свою працю, видану і по руски п. з. Про вплив Міцкевича на поезию Шевченка і на тій підставі став заходитися коло того, щоби єму позволено викладати в крак. університеті й українску літературу. Так щож? „Галицкая Русь" вже згори виступила протів Дра Третяка, як протів полякофіла та претендента на катедру рускої літератури у львівскім університеті, після Дра Омеляна Огоновского. Ми майже певні, що тут так само воровжо виступлять протів Дра Третяка і народовці. А знаєте ви, що доказує в названій повище праці той „полякофіл", вихованець польских учених і професор польскої літератури? Він доказує, що *рускі писателі беруть слова з чужих мов — польскої й т. п. — живцем, а тілько простий руский народ вибиває на таких словах печать рускости: припоровляючи ті слова до фонетичних прикмет руско української мови.* Або інакше: *література мова наших україностуючих та московствуючих писателів у добрій частині не руска, а польска* і т. п! Нехай тілько Др. Третяк або який инчий „полякуючий" учений завдасть собі труду та порівняє увесь склад нашої літературної мови з мовою польскою і нашою простонародною, і вийде, що й найліпші галицкі й буковинскі рускі писателі просто малюють польску мову, — звичайно, ще й с помилками. Ми не є за тим, щоби наша літературна мова різко відріжняла ся від цівілізованих мов, але ж усяка жива мова мусить мати своє лице, а до того тепер годі копіювати в цівілізовані мови через те, що й увесь їх скарб, уже далеко не відповідає новійшій людскій думці. Недостаточність, штучність і нелогічність, як на сей час, цівілізованих мов бачить уже чи мало тямущих людей, і артисти та вчені раз-у-раз перетворюють ті цівілізовані мови. Зі славянских мов мабуть найштучніща — польска, а єї то наші галицкі писателі найбільше й наслідували й наслідують! Нашій, досить природній і гнучкій простонародній мові легко було би розвиватися незалежно не тілько від польскої, а й від инчих скреплих літературних мов — ідучи просто за розвоєм веєсвітної людскої думки, якби наші писателі самі бігли за тим розвоєм. Та ба!

Наші писателі в загалі не то що не додумалися до творива в мові, — в найліпшім розуміню слова — а й не володіють добре навіть тим скарбом, що є в нашій простонароднім мові. Казали би ми, що се тому, що наші писателі в загалі ще не дійшли до творива, до ідейности, що у них нема сильних, движучих ідей, що завше й скрізь находять собі й відповідну форму. Так погляньте на наших найідейніщих людей — на радикалів! Форма їх писань по найбільшій частині низче всякої критики: чисте відписуване псевдо-літературної польскої мови, та ще й з тисячними помилками! Тут просто брак навіть формально-літературної школи — брак усякої думки над формою, котра в літературі чинить добру половину діла.

Се впрочім треба сказати тілько про галицких та буковинских руских писателів. У руско українских писателів на Україні куди більше літературного смаку й живости. Там і тепер найліпші орудники руско-українскою мовою: Куліш, Опанас Мирний, Ів. Левіцкий, Сивенький, Чайченко, Конiський, Ніщинский, Мордовець, Кропивніцкий, Карпенко-Карий і др.[1]) Се безперечно спасенний вплив і більшої маси руско-українского народу, що в Росії, і самої вражої російщини. Та, взявши в загалі, літературний смак і літературна живість і в теперішних українских писателів, що в Росії, — більше формальні: гарна мова, більша викінченість праць. Ідейности, вселюдского або хоть всенаціонального українского змісту — відтворювання настоящого життя на Україні — у сучаснях українских писаннях мало.

Та хиби української літератури певне щезнуть, коли в Росії настане воля і для українского слова, та коли для України повалиться кордон, що ділить єї від цівілізованого світа. Разом із сим пропаде й головна причина недомагання руско-українскої літератури у нас. Тоді Україна знов мати ме рішучий вплив на австро-угорску Русь. Добрі початки літературних праць розівються буйніше. Маса Українців, що й тепер є найточніщі передплатники й помічники руско-українских видань у Галичині — стануть більше передплачувати наші видання і більше працювати в них. Піднесеся й критичний змисл, літературний смак і точність у нашої публіки і в самих наших писателів, що тоді зможуть спеціяльно посвятитися літературі. Тоді українска література певне й оплатиться.

Значить, тут головне діло: добиватися політичної волі на Україні — валити кордон між Україною або й між Росією і австро-угорскою Русю. А чи робить се хто з Галичан та Українців? Не вже „ново-єристи?"

Д. Ом. пропонує зїзд руско-українских писателів у Львові, 1894 р. підчас краєвої виставки, для обговорення руско-українских літературних справ. Гадка щаслива, хоть і мало є надії на що путнє з того зїзду через те, що й наші писателі — писателі нації-демосу — надто ріжняться думками про всякі справи. А все-ж таки варто поговорити...

25 дек 1893 **М. Павлик.**

[1]) „Правда" тілько тим і ціння, що друкує й видає осібними книжками переклади Ніщинского (Гомера), Сивенького (Данте) і т. п.

Руский театр під управою „Рускої Бесіди".

З огляду на те, що ми чим скорше бажаємо поправити незавидну долю артистів р. театру, друкуємо перше сю спеціяльну статю, відкладаючи загальніщу на дальше. Редакція.

Читатель „Народа" пригадає собі з попереднїх літ, якого то шуму наробила у нас „нова ера". Народовці кинули ся з піною в устах на радикалів, котрі поважили ся представити події в правдивім світлі зі становиска національно-руского. Народовці заявляли в своїм офіціяльнім органі, що дружна робота з радикалами неможлива і представляли їх яко ворогів рускости. Се було ще рік тому. Сего року справа змінила ся: в рядах новоеристів остали ся тілько люде засліплені, як дд. Барвінский і Савчак, а „Дѣло" подає вже радикалам руку до згоди.

Майже то само діяло ся і зо справою руского театру. Мн піднесли були в „Народі" важкі заміти против дірекції театру і против его устрою. Я радив, щоби „Руска Бесіда" взяла управу театру на себе, а инчі, як д. Франко, думали, що таке товариство зовсім неспосібне до веденя театру і що субвенція краєва, виплачуваиа на руки такого товариства, марноване публичного гроша, та що веденєм театру повинно займати ся осібне драматичне товариство.

Тогди станув якийсь анонімний дописуватель „Дѣла" [сокрушати копіе в оборони дирекції, в оборони „Рускої Бесіди", але так нещасливо, що читатель „Народа" аж тогди міг доточне пересвідчитись, що наші заміти цілком правдиві.

І стало ся тут так само, як з „новою ерою". Бороняли, боронили бувшого директора, а таки пустили его, як то кажуть, на губи. Вправді офіціяльний орган офіціяльно заявав, що д. Біберович не подавався о дірекцію, але мене поінформував один видний член артистичної комісії, що річ мала ся трохи так а трохи інакше. Ото перед речницем до конкурсу насіла від акторів руского театру „петиція," що вони не хотять мати іншого директора, окрім д. Біберовича. Що така петіція варта, доказує найліпше та обставина, що на ній були підписані найбільші вороги бувшого директора, котрі навірно судкуючи, що він і дальше директором останеся, не, хотіли заражати ся его особі. Коли-ж „Руска Бесіда" ту „петіцію" відкинула, тогди *зголосив д. Біберович телеграфічно свою оферту*. Але вже запізно, бо „Бесіда" рішила взяти управу театру під свій безпосередний заряд. (На дирекцію подавали ся ще були дд: Яновіч, Бачинский з Монастирским, Левіцкий, Підвисоцкий і Грицай.)

Дня 31 грудня т. р. подякував Біберович публиці за взгляди для него, вихвалив панів з „Бесіди" а д. Янович пожелав п. Біберовичеви, щоби (risum teneatis!) як найскорше вернув на давне становиско! но — і „Руска Бесіда" обняла веденє театру, віддавши адміністрацію д. Вінніцкому.

Я був завсігди оптимістом, не думав так скептично, як д. Франко, а тут переконую ся, що „Руска Бесіда" вже на сам почіток стверджує слова д. Франка.

І так, заключено з акторами „контракти", чи ліпше виразивши ся, умови. Найважніщі точки в умовах: висота гажі актора і зобовязане актора піддати ся новому театральному статутови. (Статут — се ряд кар за ріжні провини. Кари доходять *аж до висоти ціломіснчної гажі!)* Умови тої акторам не відчитувано, хоч при підписаню були присутні дд. Кульчицкий, яко відпоручник „Р. Бесіди", Біберович і Вінніцкий, іно запитувано кождого, чи пристає на таку а гажу? Були з тим і малі непорозуміня. І так, прим., д. Підвисоцкого запитано, чи пристає на 40 злр.? (Доси мав він 30 злр.) Розуміеся, пристав. Але на другий день довідує ся він, що до тих 40 злр. „усить він і займати ся гардеробою, за що платило ся ему і доси 10 злр. в місяць. Але справа скінчила ся лиш маленькою суперечкою. На всякий спосіб так поважне товариство не повинно було так легко трактувати акторів. Не говоримо тут про інших, котрим відобрано бенефіси, не говоримо і про тих, котрі бенефісів не мали, а гажі їм ні трохи не підвисшено, хоть д. Вахнянин заявив, що всім буде визначена плата після справедливости. Чи не ліпше підвисшити трохи гажу людям, служачим від довшого часу на нашій сцені, як ангажувати емеритів з львівскої сцени без голосу і вже таки за старих? (Концевич).

Коли вже бесіда о гажі, то мусимо звернути увагу „Рускої Бесіди" на одну обставину. А іменно, зачуваємо, що „Р. Бесіда" хоче ангажувати дд. Підвисоцких, Шоберта, Кирнвцкого, Попелів. Отже най добре зважить, чи зможе виплатити відтак гажу, та чи в половині року не розпише знов конкурсу на дирекцію! Доси проводить ся театрови під новим зарядом лихо; 16-го вже не виплачено акторам цілої належної гажі, бо не було звідки. Нам здає ся, що з тих повинні бути заангажовані іно дійсно потрібні, як д. Кирницкий, а вже що-до дд. Попелів, то ангажувати їх тепер, коли в п Кравчуківна і Фіцнерівна, абсолютно смішно! В театрі потрібний бас, потрібний актор до ріль салонових характеристичних (новозаангажований д. Лопатинскнй надався відай на ролі любовників), потрібний хор! Українскі театри як раз хорами піддержують свою ренутацію серед російскої публики. Б , як лиш „Руска Бесіда" розпише конкурс на дирекцію, то тим самим дасть собі свідоцтво, яке виставив їй д. Франко.

В справі режісерії поступила доси „Руска Бесіда" назад, бо відобрала ві д. Яновичеви, а віддала д. Стечинскому, котрий до тої функції зовсім а зовсім непригідний, і котрого та сама „Р. Бесіда" в р. 1891. з режисерії була усунула. Чим мотивує сей крок „Руска Бесіда", не знаємо, бо жадного справозданя в часописях не подає, як се робить польска артистична комісія.

А вже характеристичним являєся заведене знов етимології в оголошеннях театральних!

лери „Рускої Бесіди“ самі правопись фонетичну переперли в урядах, казали д. Біберовичеви печатати нею афіші, а, взявши театр під свою управу, вводять назад етимологію!!

Ще найбільше надії будить в нас артистична комісія, бо там засідають люде більше поступові, що розуміють ся на театрі, як прим — дд. Лукич — Левіцкий, др. Олесніцкий, Вахнянин, Коцовский, Франко. Чей з репертуаром щось зробить ся, бо-ж неможливо дальше давати такі штуки, як Гаспарone, Зелений остров, Два злодії, Трійку гільтайску і і. Так само належить провірити мову в штуках, бо деякі з них писані таким язиком, що не можуть будити у публики запалу.

Одною з найважнійших річей в устрою театральнім есть також гармонія поміж артистами і адміністрацією. А нова адміністрація вже за так короткий час дала повід до квасів. І так, доси було в звичаю, що артисти і артистки брали з собою до театру служачих, котрі їм за то носили до театру гардеробу. Тепер адміністратор заборонив впускати слуг до театру, а тим самим приневолює артистів носити собі самим гардеробу. Таке не повинно діяти ся. Також заявив новий адміністратор, що ему „Руска Бесіда“ наказала викоренити з театру бунтарский дух. Дух бунтарский поміж актерами — чи чував хто таке? Актора, що грають і по два рази денно, що грають і шість разів на тиждень, актора, що виступають, коли їх діти на катафалку дома лежать — се відай не бунтарі! „Руска Бесіда“ повинна була добре обдумати, заки таке заявила, бо се причинилось також до квасів, і актори сильно жаліють, що їх так несправедливо трактують.

Недавно появили ся великі відозви до Русинів, щоби всюди збирали жертви на руский театр. Ми, радикали до того не запалюємось, бо уважаємо за річ важнійшу забезпечене биту акторів на старість, на випадок слабости, фонд емеритальний. А на той фонд наші Русини якось мало уваги звертають. А не знаємо, чи до богатих теремів буде можна припасувати „бездомних бурлак“, як називає „Руска Бесіда“ артистів?

А поки не буде для акторів хліба насущ. доти являють ся марницями всякі святині народні!

Се хотіли ми сказати під адресою „Рускої Бесіди“. Ми би були дуже раді, наколи би люде, втаємничені в теперішний стан театру, представили нам его в яснійшім світлі.

Нестор Яворовский.

Фонетична трагі-комедія.

Міністерство просвіти веліло завести в руских народних школах Галичини фонетичну руску правопись, згідно з ухвалою правописної анкети, зложеної переважно з народовців. Після вічного зітхання галицких народовців за фонетикою, можна було надіятися, що народовці всі ухопляться за міністерский рескрипт і самі загально заведуть фонетику в своїх видавництвах і писаннях. Так виходилоби логічно, з погляду на явну користь для розвою української літератури. Та про народовских політиків треба сказати те, що в байці про осла з тягаром і міст: власне через те, що міністерство взялося тягнути народовского осла за вуха через етимологічний міст, до фонетичного раю, — той звір сіпається тепер узад сильніше, ніж коли небудь. Ото „Діло“ заявило, що буде далі друкуватися етімологією; так само будуть друковані й видання „Просвіти“, і „Батьківщина,“ — що від нового року стала виходити тілько два рази в місяць, — завела на-ново етімологію, так само заведено ві на-ново і на афішах руского театру, що перейшов під заряд самих фонетиків. Та воно певне на тім не стане. Народовці, звісно, зрікаються фонетики тілько до „слушного часу“ — коли шкільні власти піднесуть їм на мисці готову фонетичну публіку. Народовці, замаравшися в угодовском болоті, певне хотять так обмитися перед рутенскою публікою, і може хотять своїм антіфонетичним походом показати опозіцію правительству, котру вони заповіли на зборах „Народної Ради? Була би се єдина в своїм роді опозиція, та й ві можна би ще простити, якби тілько з того могло вийти що-небудь доброго для української справи. Тілько ж мусить вийти противне. Попускаючи тепер у правописи, народовці будуть мусіля чим раз більше попускати і в змісті своїх видань, коли таки бажають дійти до фонетики, і „pewnego pięknego poranku“, завівши ві, провалять ся зовсім. Чому? Тому, що народовські політики не подають своїй публіці такого змісту, що був би в стані зацікавити їх публіку більше правописи. Чому то на „Народ“, „Хліборобе“ і всі наші радикальні видання і собаки из гавкне за їх фонетичну правопись? Чому наші видання радо читають і такі вороги фонетики, що колись із св. Юра метали протів нея куренди, і чому ті самі люде ні за що не возьмуть у руки звичайних народовских видань, друкованих фонетикою?? Очивидячки, тому, що зміст наших видань так імпонує тим нашим ворогам, що їм ніколи звертати уваги на фонетичну правопись. Як раз сего народовці не вгяли, тай не втнуть. Після того всего ми мусимо запитати їх: якіж ви у чорта поборники українского письменства? які ви українські націоналісти бодай на письменскім полі? Чи така ваша робота — розвій того письменства??! Не націоналісти в політиці, не націоналісти в літературі — в чимже ще ви націоналісти?! Народовці, відпекавшися трохи наших владик — своїх провідників у політиці, що й завели їх туди, де вони врешті опинилися, — все таки держаться поли тих владик. Адже ж ті владики також виступили протів фонетики, бажаючи так придобритися загалови нашого попівства, в обороні котрого від звісних нападів, вони пальцем не кинули. І вийшло те, чого й треба було ждати: задля етимології поди простили гріхи своїм владикам, а москвофіли простили народовцям — і настала „згода в семействі“. Справді: „щасливі у нас люде, блаженна сторона“!!. **М. П.**

Видав й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** — З друкарні Михайла Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 8. л. февруарія 1893. 3. пр.

Виходить 8. і 22. л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів
—

НАРОД

орган руско-українскої радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманскій
ч. 607.
—

Галицко-рускі радикали
перед російскою публікою.

II. Під наведеним повище заголовком I. подали ми в 24 нрі „Народа“ за 1892 р. допись із Петербурга, д. В. Л-ского, де сказано про знакомство Петербуржців із галицко рускими виправами та вказано на дві найновіші праці в тій матерні: д. Я. Р. и. з. *Новыя движенія средн русскихъ галичанъ* — у ноябрскій книжці *Вѣстника Европы* за 1892 р., та д. К. Арабажина и. з. *Галицко-русское литературно-общественное движеніе*, у 14-тім нівтомі „Энциклопедическаго Словаря“ Брокгауза та Ефрона. Тут подаємо, в до-словнім перекладі перше названу працю, а робимо се не тілько для того, щоби вказати ширшій галицкій публиці на те, як починають дивитися в Росії на наш радикальний рух, — за показом одного з найстарших і найсеріознійших російских місячників, — а й для того, що подана тут праця, написана, як видно, чоловіком, дуже добре знаючим галицкі справи, — *важна і для самосвідомости нашої радикальної партії* власне в теперішну горячу пору. **Редакція.**

Остатним часом на політичнім овиді галицкої Руси, сусідної нам і близько рідної сторони, можна завважати зовсім нову появу, котрої розміри поки що не великі, та котрій суджено безперечно зростати далі і котра мусить мати вплив на стан тамошної людности; мабуть вона відкликнеся і в сусідних з Галицкою Русю сторонах. Кажучи так, ми розуміємо заснованє в Галичині купки, що прозвала себе „руско-українскою радикальною партією“.

Всім, заневне, більше чи менче відомо, що серед галицких Русинів істнували здавна, іще з 60 тих років, дві партії. Иноді йіх зовуть: „стара“ та „молода“; иноді: „русская“ і „українска“, або „общерусска“ і „малоруска“, — „москвофіли“ й „українофіли“. Представителі остатної партії називали себе іще в початках своєї появи найрадше „народовцями“ назва, у певному смислі відповідаюча нашій назві: „народники“.

Як майже завсігди буває, ті назви партій не зовсім точно і ясно виражають суть діла і йіх може розуміти тілько той, хто знає історію повстання тих партій та йіх назв. Назви галицко-рускіх партій найбільше вяжуться з історією письменства в Галицкій Руси або навіть власне з історією літературної мови. Бувши в історичнім та етнографічнім розумінню частиною київскої Руси, що була прозвана під конець XVII ст. Малою Русю або малоросійскою Україною. Галицка Русь, завойована в XIV ст. Польщею, тоді, як прочі частини київскої Руси підійшли під власть литовско-білорускої династії Гедиміна, пристала назад до рідних йій сторін після злуки Литви з Польщею в 1569 р. Воно сталося саме тоді, як у західну Русь проникли відродний наук та реформація і як почала наставати стосунково живіща літературна діяльність, піддержана великим панством, тай міщанством, організованим у міські громади й корпорації — ремісницкі цехи) і культурно-церковні (братства). Під упливом нових думок і потреб, літера-

турна мова в західній Руси тої пори, до того більше чи менче церковно-славянска або старо-болгарска, стала наближуватися до народних — біло-рускої та мало-рускої.

С такою змішаною чи макаронічною літературною мовою восточна половина київскої Руси, захоплена козацким рухом; пристала в половині XVII ст. до царства московского, велико-рускоro, де починався свій літературний рух, що також вводив місцеву народну мову в літературне парічіє. Під упливом державної централізації в козацкій Україні, що тепер стала Малороссією par excellence, мова вищого письменства стала чим раз більше наближатися до велико рускої, та рівночасно тут у звісних більше звужених кругах літерарурних, беллетристиці й поезії, в популярних книгах, стала іще від часів Теофана Прокоповича та его літературних теорій вживатися чим раз більше чиста народна українска мова, поки врешті, в половині XIX ст. повстала ціла справа про доконечність та розміри осібної українскої чи малорускої літератури.

Оставшися, після відділу козацкої Малоросії, під володінем Польщі і за тим після розділу Польщі, донавшися під володіне Австрії, Русь галицка була відділена від нового літературного житя, що розвивалося в Россії, і продовжала традіцію XVI-XVII ст. з ей переважно клерикальними інтересами та макаронічною мовою, що по старій памяти звалася то славяно-російскою, славяно-русскою, то просто рускою мовою, при чому інтереси й літературна видатність іще більше упали в порівнаню з XVI-XVII ст., тай у літературній мові вплив польский чути було все дужче й дужче. В 30-тих роках XIX ст. і в Галичині проявився вплив славянских відродин, а рівночасно сюди стали доходити й відгомони літературного житя і з Россії. Приміри западних Славян і кількох українских видань, — як книги Максимовича, твори Котляревского і др. — викликали в кількох молодих галицко-руских писателях (як Шашкевич, Головацкий і др.) бажанє писати чистою народною мовою, близькою українскій.

Від тоді можна власне почати історію народної чи українскої партії в Галичині; „народовці“ й виводять свій рід відси, з часу зложеня в кінці 30-х років „Русалки Дністровоі“, збірника, виданого Шашкевичем. Та тоді вже зарисувалася й опозіція, котру подибають народовці в старій партії. Звісній частині старших галицко-руских патріотів та писателів, осіб с поважним становиском у місцевій церковній ієрархії, що держалися старих літературних переказів, „Русалка Дністровая“ показалася новиною і при тому демократичного характеру. Львівскі цензори, що складалися з духовних галицко-рускоі митрополії, не пропустили найневиннішої, по своєму змістови „Русалки“, котру після того прийшлося посилати для друку в Пешт, а вихід „Русалки“ там мав неприємні наслідки для видавців.

1848-1849 роки з їх політичними рухами відбились і серед галицких Русинів. Найважніща справа для остатних була демократична: — скасованє панщини. Той демократизм мав упливи і на постанову літературної справи, на котру майже всі галицко-рускі писателі стали відповідати в дусі Шашкевича. Товариш остатнього, Яків Головацкий, заняв новоствореву катедру „рускоі“ (мало-рускої) мови у львівскім університеті і став читати лекції в дусі „Русалки Дністровоі“. Та скоро виявилося, що далеко не всі галицко-рускі діятелі сучасні консеквентно іти в демократичнім напрямку навіть у літературних справах. Школа, котру вони пройшли в семіріях, погляди, котрі вони присвоювали собі від окружаючої їх польскої арістократичної суспільности, — все вело їх не до народу, а чим раз далі від него. До того-ж, після придавленя революційних рухів 1848-1849 років, в Австрії підіялася загальна реакція, не прихильна усякому демократичному рухови. Через усе те, в галицко-рускій літературі перемогляр стара семінарщина з ей мовою, що все звалася русскою або русинскою, — по німецки *ruthenische Sprache*. Та тут обставини ввели в діло нові чинники: внішні вливи, що ішли з Росії.

Перший з них була пропаганда панславізму, що перейшов з австрійско-славянских країн, де він мав більше чи менче федеральний напрямок, у Росію, осо-

бливо в Москву, де він став централістичний. Деякі галицькі писателі. — особливо Зубрицький, що перед тим писав по-польски і згорда дивився на „чернь“, для котрої, на его думку, доволі було „молитовника та псалтирі“, — увійшли в зносини с Погодіним і стали висказуватися в користь присвоєня і в Галичині велико-рускої мови. Сей новий напрямок, що послужив за починок до пізнішого москвофільства, мало, врешті, віддівся від старого рутенства, плодячи поетичні твори в дусі російскої літератури до-карамзінскої пори, бо новіща російска література була ему зовсім чужа і не могла бути сімпатична по своєму реальному та демократичному напрямку. Через те й мова писателів-москвофілів мало відріжнялася від церковно-малоруского макаронізму Рутенів, і межи Рутенами та москвофілами не то що не було противенства, а оба відтінки виступили солідарно. коли демократичний напрямок знову підняв голову, як від путрішних причин, так і від нового повіву, що також пішов із Росії.

Сей новий повів, що став систематично доходити в Галичину від 60-тих років, о було так назване українофільство, або, як его називали польскі дідичі на правім березі Дніпра, хлопоманія (мужикоманія), пряма продовжка кіевского демократично-федерального панславізму, що пробував у 40-вих роках сформуловати кружок Костомарова і Шевченка. Літературно, твори українских беллетристів і поетів, що дійшли в 60 тих роках у Галичину, були там першими образчиками тої нової, европейско-російскої літературної школи, що повстала в Росії після Пушкіна та Гоголя. і представляли рішуче противенство галицкій тредьяковщині, по змістови й мові. Остатна, звісно, кидалася в очи іще більше, чим зміст, — і поява в Галичині творів українских писателів поставила там різко справу про літературну мову: чи взяти за основу ві рішучо мову народну. — майже тотожну з українскою у Росії. — чи держатися старих макаронічних переказів из більшим чи меньчим нахилом або до церковно-славянскої мови. або до велико-рускої? Отже тоді й склалися до решти серед рускіх Галичан партії, котрих назви ми навели в початку статі. Правду кажучи. тих партій явилося три. а не дві. і якби треба було точніще схарактеризувати йіх, то йіх слід би назвати: українска. австро-рутенска та московска, тілько ж у боротьбі з першою дві остатні держалися тай держаться солідарно.

Як видко із назв та з історії повстаня тих партій, вони власне не є політичні партії. а найперше літературні і затим національні. Власне політичні справи. державні й соціяльні, займали Галичан мало і майже для них не істнували. В 1848-49 рр., коли скликано першу австрійску державну раду, і після 1861 року, коли до решти установлено в Австрії представительство провінціяльне й загально-державне, і серед Русинів появилися спеціялісти політики. та вся йіх політика була в боротьбі с Поляками за національну окремішність Русинів і в покірности усякому міністерству. що повставало у Відні. В культурних справах рускі політики. що виходили з кругів духовенства і невеличкого урядництва, що всі належали до фракцій старої партії, переважно рутенскої. держалися клерикально-консервативного напрямку. Молоді, або Українці, проявляли деяку сімпатію до ліберальних ідей та демократизму і в політиці, та ся сімпатія кінчилася на самих словах і не вела за собою ніяких сістематичних кроків до того, щоби виробити цілі й способи ничої політики, окрім тої, за котрою ішли старі, прозвані. в 1849 р. „восточними Тирольцями“, за свій консерватизм. Того малокождісінький раз. коли у молодих появлялася надія звернути на себе увагу вищих кругів. вони старалися заявити. що не то не остануться в консерватизмі по-заду старих. а й перейдуть йіх у габсбурско-австрійскім легітімізмі. А такі приходи стали показуватися особливо після того, як. під уплівом подій у російских сторонах Польщі. притягненя туди на службу Галичан та помочи. що вони показали при придавленю унії в Царстві Польскім. — москвофільский напрямок почав проявлятися більше рішучо в Галичині. Мало-помалу між двома галицкими партіями настала конкуренція за ласку львівских та віденьских правля-

чих кругів. — конкуренція дуже нездорова.

Тим часом літературне й суспільне життє почало класти нові справи перед Галичанами. Близче знакомство з літературою у Росії, що почали кружки молодих людей у Львові й Відні, при помочи кількох Українців із Росії, показало їм, що літературні інтереси галицких „москвофілів“ дуже далекі від інтересів дійсної новійшої російскої літератури, в котрій переважує соціяльно-реальний напрямок, из явно демократичним відтінком. Під упливом того знакомства, кілька молодих галицко-руских писателів, котрі належали до кружків, що були під натронатом „старої партії“ (Павлик, Франко і др.), рішучо перейшли на бік „Українців“ у справі літературної мови, — рівночасно задержуючи сімпатичні відношини до літератури російскої, як богатійшої від української. По-ровень із тою еволюцією літературних поглядів, перед Галицкою публікою обрисовався реальний стан ві народних мас, котрі умови державного та економічного житя вели до очивидної бідности, між тим як практика представительного правління та вплив школи, хоть і помалу розвиваючоіся, будили в тих масах думки про причини бідности та про способи, як їй помочи. Чуткіщі люде, — переважно із молодіжі, що присвоіла собі нові суспільні думки то під упливом літератури українскої та російскої, то під упливом західно-европейским, що йшов через Відень, — стали приходити до переконання про поверховність давнійшого галицко руского патріотизму ріжних відтінків, про недостачу в нім уваги до реальних потреб народних мас. Так склалися мало-по-малу елементи нової галицко-рускої партії, що, наренті, прозвалася радикальною.

(Далі буде).

Про „строітелів“ та „руйників“.

Відповідь М. Павлика П. Кулешу.

(Конець).

Ми зовсім не є против польскої культури — польскої науки й штуки. Ми ученых польских у Галичині, власне в Кракові, ставимо дуже високо, — та діло в тім, що серед польскої інтелігенції в Галичині більше політиків, чим ученых, тай сі учені звичайно забувають свою науку, як тільки беруть ся за політику, особливо за політику з огляду на Русинів. Та що тут казати про Русинів, коли галицкі пани-політики ще менче працюють для добра свого власного люду та ще й люто переслідують тих, хто справді бажає того добра!

Ви кажете, що якби не мовчанка Кращевского та не паска енцікліка против Василіян, то Ви зібрали би були від польских панів у Галичині, на народне діло, не тисячі, а міліони гульденів. Еге-ж — якби! Та тут то й уся трагіка польскої місії на Руси, що навіть у такого Крашевского, того, як Ви єго звете, „освіченого широкою, глибокою і високою універсальною наукою генія народу Польского, чи Українского, чи обох їх вкупі,“ — що навіть у такого, — кажу, Крашевского, політика польских панів та єзуітів важніща чим помиренє міліонів руского народу з польским. В тім то й діло, що й паску енцікліку викликали тіж самі політики, з котрими Ви годі торгувалися і зробили вони се в той самий час, за Вашими плечима.

А в тім — нехай би Ви були й справді зібрали міліони гульденів на руске народне діло в Галичині. Не вже Ви думаєте, що Вам не прийшло би ся було кинути їх назад скорше, ніж бисте видали однісіньку просвітну книжочку?! Запевняємо Вас, що складачі тих міліонів стали би були диктувати Вам свої умови такої помочи: яка має просвіта руского народу — економічна, соціяльна й політична — і Ви певне мусілибисте скінчити своє діло з ними виданєм про те все брошури, похожої на Вашу колишню віденьску. Та, от, що що далеко ходити! Наші народовці пішли були усім гуртом під лад польским політикам, видержали з ними повних два роки, понукаючи їм далеко більше, ніж Ви, — а таки скінчили, отсе 27-го с. м. тим, що вирвалися із тих обійм. І стало ся так бодай в малесенькій частинці і з огляду на Вашу нещасливу кампанію в 1882 р., про котру я головно на те й оголосив документи. А не забудьте, що народовским головачам не повелася „угода“ головно через те, що вони не спитали перше самого народу і не мали на те від него мандату. Тепер, бачите, ніяка політична справа не може повести ся без виразного мандату, бодай від ширшого кружка одномишленників, а не то від усеї України, — як Ви оберталися в 1882 р. до галицких панів-Поляків.

Не вже ж і ся величезна трагічна пригода з народовцями не переконає Вас?! Не вже у Вас і доси не розвіялися іллюзії в тій справі? Не вже Ви і доси поважно думаєте, що польскі пани навіть можуть двигнути Русь? Не вже Ви і доси переконані, що коли двигнеся Русь-Україна, то тим самим двигнеся і Польща? Не вже Ви переконані, що інтереси тих панів, що бажають Польщі — ті самі, що й інтереси руского народу? Ми можемо Вас запевнити з практики, що воно як раз противно. Вже не

кажучи тут і слова про загал польских панів-аристократів-політиків, — навіть між т. зв. польскими демократами тай соціалістами в східній Галичині дуже й дуже мало людей щиро прихильних двигненю рускаго народу an und für sich. Мало хто з них зрікався в душі права переваги над Русинами, а коли хто й зрікався, то тілько теоретично. І найпоступовіші Поляки на Руси, що прямо живуть працею рускаго хлопа, не думають стосувати свої теорії до практики: вони й пальцем не кинуть для просвіти рускаго хлопа, і навіть не знають, як слід, нашої мови. А про инчих і не казати. Всі вони мають Русь за частину Польщі і навіть у думці не допускають, щоби тота Русь не мусіла належати до Польщі, щоби могла, сердега, стати на власні ноги та двигатися, як їй доля поможе.

І гадаєте, що се все „строітельство“? Еге-ж, вигадали! Вже на що більшої руїни, як та, що доводить наших селян до еміграції у Росію, і на що страшнішої жадоби справді порадити біді й темноті наших селян, як заходи наших радикалів, — та прочитали би Ви, що пишуть із-за того польскі газети — шляхецкі й такі "демократичні", як „Gazeta Narodowa“, „Dziennik Polski“ й инчі. Вони просто кличуть против селян і против щирих їх прихильників із усіх руских партій — поліцію, жандармів, військо і всякі небесні й земні сили, не вважаючи на те, що ніхто з Русинів не робить нічого противзаконного — що вся праця Русинів „строітельна“, культурна, тай то навіть дуже слабонька. А Ви серіозно твердите, немов би то наші селяне і тепер руйнували панів-дідичів! Іронія, Вел. Добродію, і люта наруга над людьми, що просто надуть від праці на других! Ви може маєте на думці те, що инколи який слуга ошукає пана, або селянин ухопить трохи дров із панского ліса та попасе на панскім худобину. Так се ж одиниці, а далі: чи можна рівняти сю кривду с тою, яка дієся тим самим шкідникам, від котрих береся кари, в сотеро більші від дійсної шкоди?! Коли Ви знаєте українскі села, то повинні Ви знати й те, що не один такий „строітель“ умисне загонить на своє мужицку худобу і тягне с того чималі грошеві користи. (Про се є не одна допись у женевскій „Громаді“). Та у нас селяне і тілько шкоди не роблять панам, бо вже в загалі не мають і худоби. А може, у Вас, кривда панам те, коли робітник бажає, щоби з ним краще обходилися та домагається за свою тяжку, звичайно 12-годинну працю, 30 кр. у день, замість 20?! А порахували би Ви, кілько пан заробить на тім, що єму за той час уробить такий робітник — можете при тому відшибнути й процент від „панского капіталу“...

Не забувайте, що у нас селянин не може скривдити пана, хотьби й хотів, бо панске добро бережеся усіма силами, коли тимчасом мужицкого добра, мужицкої праці, й самого мужика ні одна з тих сил не боронить. Як же ж тут бодай нам не ставати в обороні мужиків та не йти з ними спільно?!

Ми, радикали, вважаємо своїм обовязком стояти до загину за економічними, соціальними й культурними інтересами маси рускаго народу, не оглядаючися ні на яку помічі від „широкої громади“ маючих людей, а тілько будуючи на самопомочи тої маси. Доси та маса безпосередно дуже мало помагає нам у нашій праці економічно, — та ми маємо певну надію, що помалу, в міру заінтересованя тої маси культурним поступовим рухом — з мілионів ві осіб ми сотворимо велику і кріпку організацію, с тисячами, коли не мілионами гульденів, зложених дрібними крейцариками, керваво запрацьованими, котрим тоді наш нарід давати ме тим більшу цінu, тай тим більше цінитиме те, що буде зроблено за ті гроші. На таке вже є доказ не тілько в соціалістичних організаціях робітників, за границею і у нашій державі, що самі удержують і множество видань і великі заходи в свою користь, а маємо доказ і в селянских робітників у Норвегії та Ірляндії, що трясуть і такою могучою державою, як Англія, — і, повірте, роблять се не для руїни, а для культури. До такої нашої роботи ми, звісно, щиро приймемо усякого культурного, та ще й грошовитого чоловіка, хотьби й Поляка.

Судячи по Ваших словах у листах до мене, надрукованих у „Народі“, що Ви вважаєте мою працю над двигненем народу з економічного й морального упадку — „спасенною“, я переконаний, що Ви бодай в частині признаєте рацію й моїм словам у сім моїм листі, та що ми від тепер станемо говорити не про те, як там було з нашою історією та беллетристикою, а про те, *яку далі робити у нас історію — як працювати для двигненя народу з его упадку, літературно тай инакше*? Отже я певний, що в тій праці ми не в однім зійдемося.

Щиро прихильний до Ваших заслуг для українскої справи

31 дек. 1892 р. **Михайло Павлик.**

Українство перед Польщею та Росією.

Один український кружок із Росії обернувся до М. Драгоманова з рядом запитів, і він написав через нас відповідь, в котрій ми найшли дещо цікаве для ширшої українскої громади. Подаємо тут те під новищим заголовком, придуманим нами. **Редакція.**

І. 30 ст. ст. дек. 1892. До Товаришів. Я вчять пишу до Вас про те ж саме, — бо мовчати не можу там, де йде діло про найважніші справи українскі, може про всю будущину українского національного руху.

Я вже нераз писав про те, що „угода“ між галицкими народовцями й польско-панско-урядовою партією була помилкою, бо то була не тілько угода с тим, що по своїм принціпам противне демократичному руху українскому, але й с тим, що в самій Австрії лопаєся по

всім швам і незабаром мусить тріснути конечне. (Покликуюсь на все, що робиться в Австрійскім парламенті в остатні роки). Еміграційний рух галицких селян у Росію мусів смертельно вдарити по тій угоді, бо мусів відчинити очи усякому Русину на противенство інтересів руских селян і польских панів. І дійсно, навіть народовско-угодовский орган „Дѣло“ почав говорити про еміграцію, як про наслідок поганих аграрних порядків у Галичині, і тілько „Правда“ знайшла в собі стілько угодовскої консеквентности, щоб звалювати (в тім числі й устами свого *N-ского* кореспондента) вину еміграції на „московску інтригу“. На перших порах навіть намістник Галичини признав у соймі економічні причини еміграції.

Але скоро, — може через те, що Русини, звязані „угодою“, не посміли енергічніше виступити проти поганих економічних порядків у Галичині, всею колотнечею задумала покористуватись, по своєму радикальна польска партія — клерікально-магнацка, щоб добитись того, щоб узяти в кінець в свої руки галицко-руску церков і довершити давно жаданий нею rewanche за скасованє унії в Росії скасованєм ві і в Галичині, тілько на користь чистого латинства. Намістник видав циркуляр, в котрім скидав вину за еміграцію на галицко-руских попів, що, мовляв, одні ширять москвофільство, а другі мало учать народ про ріжницю, яка є між унією і „московскою шизмою“, так що галицкі Русини йдуть у шизматицку Росію й там причищаються у шизматицких попів і т. п. Зараз після сего циркуляра польскі газети заговорили про потребу „реформи“ галицко рускої церкви, — реформи, про котру „Правда“ вже почала говорити, ще коли циркуляр намістника писався. Ся реформа, по словам польских газет, мусіла початися з того, що семінарія руска мусіла перейти в урядуванє польских єзуітів. І по всему до того йде.

Між нічим такий поворіт справи від аграрних порядків до церковної реформи, був досить зручною тактикою, бо відвернув увагу й народовских, як і москвофільских політиків-поповичів, від інтересів мужицких, до попівских. Вся галицко-руска преса обох старших партій кинулась боронити попів від намістника. Нарешті дехто з депутатів угодовских у парламенті надумались поставити міністерству запит, про циркуляр намістника. Але тут то й показалася вся хиба угоди, котра провела через поліцію в парламент семеро депутатів-угодовців. З них тілько три (Підляшецкий, Романчук і Телішевскій, котрий вже був виступав у брошурі за тим, щоб покинути угоду) підписали запит, а чотири не підписали, в тім числі й редактор „Правди“, один з ініціаторів угоди, Барвінский, — при чому виявилось, що й митрополит, — через котрого влагоджувалась угода і котрого угодовці признали „політичним головою Русинів“, — противний запиту, то б то значять згоджуєся на „реформу“, як згодився на передачу василіянских манастирів єзуітам.

Так лопнула угода. Туди їй і дорога! Але при чому зостаєся галицке народовство-українофільство? Одні, як Барвінский, просто пристають до польских єзуітів-реформаторів; другі, як Романчук і компанія, зостаються при самій оборонї status quo галицкого попівства. А хто за народ, за мужиків? — Ніхто, окрім „фракційки радикалів“. А тим часом на весну треба ждати ще дужчого еміграційного руху.

Я все думаю, що на українолюбцях у Росії лежать обовязки, — зробити щось, щоб народній рух у Галичині послужив на користь українству, а не пішов поріч від него. Се можна зробити тим, щоб помогти галицким радикалам розяснити народу через печать та віча, що причина его лиха лежить в порядках, котрі треба змінити, і що надія на московского царя пуста, — а далі в тім, щоб авторітетом України повернути й галицких народовців до справ народних від справ попівскої касти. При теперішнім стані річей minimum, що мусіли б требувати народовскі депутати в соймі й парламенті, се: 1) назначеня *соймової чи парламентскої комісії* для виясненя справи еміграції й виробу проєкту аграрних реформ; 2) заявити, що будуть голосувати проти буджету, коли уряд не пристане на таку комісію і 3) при тому пристати до агітації за реформу виборів у напрямку демократичному (котру агітацію ведуть радикали).

Треба, щоб з України зроблена була маніфестація в такому смислі перед галицкими народовцями, в формі коллективних листів у редакції „Дѣла“ й „Правди“.

Я знаю, що тому будуть противні перш усього ті з земляків, котрі приложили руку до галицкої „угоди“. Але ж треба признати, що угода лопнула й через польских панів. Дальша угода може бути тілько явний союз із єзуітами польскими. Такого рода угодовці навряд найдуться серед Українців. Значить, українским угодовцям зостаєся тілько обовязок чесного чоловіка: признати свою помилку і вернутись до старих своїх *хлопоманских ідей і політики*. Далі проти згаданої демонстрації можуть бути ті, що противні тому, щоби вмішуватися в галицкі політичні справи. В сій програмі богато простого недорозуміня й софістики. Усякий неутралітет є власне підпорою status quo, або дужчого. В принціпі неутралітет Українців є підпора народовецкої редакції. Зовсім не мати діла з Галичиною Українці не можуть. Вони напр. посилають свої твори літературні в Правду, Зорю, в Збірки Товариства ім. Шевченка, при чому деякі просто проповідують реакційні ідеї народовців, хоч і не в такій степені, як Галичане. А головне, — що галицкі народовскі реакціонери, котрі захопили в свої руки дирекцію товариств і редакцій у Львові, витолкують перед своєю публікою факт сотрудництва Українців у них, як згоду Українців з їх програмами, чим і імпонують многим. Через те напр. український писатель, котрий посилав навіть напр. переклад Данта до якусь-небудь Правду, котра друкує его поряд з редакційною статею про еміграцію,

як наслідок московских інтрій, а не звісних порядків, або про потребу езуітскої реформи галицкої церкви, — робиться солідарним з тою редакцією. Не вже ж не треба декларації принціпальної з боку Українців, щоб виявити нарешті дійсні їх ідеї і ціли?

М. Драгоманов.

(Далі буде.)

Про смертельність в Галичині і єї причини.

або

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ?

(Студія статистична).

(Далі.) *)

Насувається питанє: В який спосіб се діється, що чим більше людности напливової, тим більша смертельність? В спосіб зовсім ясний: Людність напливова вимагає людність туземну, котра становить загал людности. Через те людність туземна, то є загал людности, попадає в нужду економічну, а нужда економічна потягає за собою нужду гігієнічну і остаточно більшу смертельність.

Сим пояснює ся, чому Русини гірше мруть як Поляки, а християне гірше, як жиди. Сим пояснює ся також, чому приріст людности рускої менчий, як приріст людности польскої, а приріст людности християнскої менчий, як приріст людности жидівскої, як се показують слідуючі таблиці.

(Табл. 7.)

Зріст людности в прогресії геометричній, від р. 1857 до 1880, в Галичині.		
римокатолики	1·18	за 1 рік на 100 людей.
грекокатолики	0·83	
християне взагалі . . .	1·00	
жиди	1·86	
вся людність Галичини	1·10	

Значить, на 10.000 грекокатоликів приросте пересічно за рік 83 людей, на 10.000 римокатоликів 118 людей, на 10.000 жидів 186 людей, а на 10.000 людности в загалі, без ріжниці народности, 110 людей. Значить, населенє жидівске зростає в прогресії два рази більшій як Русини.

В наслідок того процент населеня жидівского постійно зростає, процент населеня рускога постійно зменчається, а процент населеня польского (римо-католицкого) остає взагалі незмінний, з незначною тенденцією зросту.

(Табл. 8.)

На 100 людей припадало в Гал. в р. %:	1850	1857	1869	1880
1) римокатоликів	45·4	44·8	46·0	45·6
2) грекокатоликів	46·8	44·8	42·7	42·1
3) жидів	7·3	9·7	10·6	11·5
4) инчих віроісповід.	0·5	0·7	0·7	0·8
взагалі	100	100	100	100

Русинів пропорціонально стає чим раз менче в Галичині! Не є то випливом слабої плідности, бо плідність Русинів більша як плідність Поляків, а мало що менча як плідність жидів. Не є то випливом еміграції, бо емігрували в тих роках (1850—1880) жиди і Поляки в більшій степени, як Русини. Не є то також випливом переходу поодиноких лиць на инший обряд, раз, що зміна обряду творить дуже незначне число случаїв в порівнаню до загалу людности, а по друге, що переходять також і латинники і жиди на грецкий обряд, а грекокатолики на жидівске не переходять. Русинів пропорціонально тому стає менче, що смертельність серед них незвичайно велика, що Русини дуже мруть, більше як Поляки і Жиди. Тож, коли австрійский статистик, *Inama von Sternegg*, слушно зауважав, що Галичина має характер краю колоніяльного, то в такім случаю грають в тім краю ролю Індіяни — автохтони Русини, котрі так, як Індіяне в Америці, вимирають і гинуть від „світла“ капіталістичної цівілізації!

V. (Ріля, пасовиско, ліс.)

В сій главі хочемо розглянути, який вплив має культура землі на степень смертельности. Земля після способу господарскої управи ділить ся на 5 голов-

*) Дивіть при 20 23 „Народа“ за 1892 р.

ни категорій: ріля, огород, сіножать, пасовиско і ліс. В цілій Галичині земля розділена на ті категорії в слідуючий спосіб:

(Таб. 9.)

ріля занимає . . .	48·5 %	всього простору.
огород	1·4 „	
сіножать	11·2 „	
пасовиско	9·2 „	
ліс	25·8 „	

Так представляє ся поділ землі на категорії культурні в цілій Галичині пересічно; коли однак порівнаємо з собою ріжні околиці краю, то побачимо велику ріжнородність. Бо коли на Поділю ріля занимає більше як $^3/_4$ всего простору, а ліса і пасовиска дуже маленько, то в горах східної Галичини є дуже много ліса і пасовиска, а дуже мало рілі.

Вплив способу управи землі на смертельність людности дасть ся висказати загально слідуючою формулкою: Гармонійний і рівностайний поділ землі на поодинокі роди управи вменчує степень смертельности; нерівностайний і негармонійний поділ землі на поодинокі роди управи причиняє ся до збільшеня степени смертельности. Показує ся се з слідуючих спостережень.

(Далі буде.) **В. Охримович.**

Погані знаки на р. театральнім небі.

В справі рускаго театру, ми написали були основну статю, де, в першій половині зазначували нашу побіду в тім, що руский театр почато перестроювати по нашим радам у „Народі", хвалили енергію народовців неполітиків, підносили „Руску Бесіду", артистичну комісію, комітет для будови сталого рускаго театру у Львові, — та, на щастє, тій статі не суджено було заразъ появитися, а тимчасом сталося, з боку „Рускої Бесіди" богато такого, що дуже пригасило наш ентузіазм. Позаяк нам лежить на серці розвій нашого народного театру, то ми поговоримо про теперішні хиби в єго заряді й устрою докладнійше, ничим разом, — а поки що вказуємо на поступованє з артистами.

Перший „Народ" звернув увагу ширшої публіки на незавидну долю руских артистів, і певне кожда Русин думав, що „Руска Бесіда", що тепер безпосередно орудує театром, буде старатися зарадити лиху.

Та де там! „Руска Бесіда" не мов би умисне постановила замазати правдивий стан справи, і то в досить характерний спосіб.

Іще перед кількома днями знали ми, що *один бувший член рускої театральної трупи, досить плохий актор, подав донос* до „Рускої Бесіди," щоби дімісіонувати артистку рускаго театру, д. Романовску, бо, — як стояло в доносі, — вона доносить нашій редакції про все, що дієся в театрі. Ми сміялися с того, бо не могли допустити, щоби „Р. Бесіда" була в стані послухати такого доносу; ми були певні, що коли „Р. Бесіда" схоче с того зробити серіозний ужиток, то бодай провірить донос, то є обернеся з запитом до нашої редакції і т. п. Аж ось ми дістали в руки й документ. Друкуємо єго до-букви:

„До Пані Клявдії Романовскої recte Романишин артистки драм. в місци. — Сповняючи ухвалу Виділу Рускої Бесіди у Львові виповідаю Вам з днем нинішним місце котре яко артистка на сцені нашої до тепер займалисте. Виповіджене сесе переміняєсь в цілковиту дімісію по упливі 6 неділь через котрий то час маєте право позістати ище на нашой сцені і побирати свою повну дотеперішну таксу, — натомість з другой сторони єсьте Ви Пані зобовязані через той час сповняти належито і совістно свої обовязкі бо в противнім разі приведете самі себе о утрату всяких користей з права 6 недільного виповідженя випливаючих. — Дрогобич 5-го лютого 1893 Юліан Винницкій адміністратор руско народного театру яко повномочник і репрезентант Виділу „Руской Бесіди" у Львові. —

В слід. пр. ми поговоримо докладно про всякі такі штуки з рускими артистами, а поки що скажемо ось що:

Д. Романовскої наша редакція навіть особисто не знає і не дістала від неї ані однісінького письма, ані однісінької звістки про те, що дієся в трупі. Ми маємо про те докладні звістки з многих боків, і нехай „Р. Бесіда" буде певна, що і на далі містити немо совістні справоздання з р. театру. Такий спосіб зовсім не поможе Р. Бесіді, а тілько пошкодить їй. Чи „Р. Бесіда" думає, що таким поступованєм замкне артистам уста? Сумніваємося.

Тут стався такий воюючий факт, що „Р. Бесіда" зважилася викинути на вулицю зовсім безневинну артистку, на *голословний донос!* Нехай „Р. Бесіда" буде певна, що доносник мав у тім свій особистий інтерес.

Д. Романовска, за увесь час свого побуту на нашій сцені, повнила совістно свої обовязки. Іще тут, у Коломиї, ми бачили єї в ролі Катіши в „Мікаді" саме тоді, коли дитина єї лежала на катафальку, а показала д. Романовска таке геройство, — якого певне не знають звичайні матері, — тілько для того, щоби не зробити заводу *бувшому директорови* театру.

Нам бачиться, що таким поступованєм „Р. Бесіда" розжене і найліпших акторів і доведе до того, що сойм відбере їй субвенцію на руский театр.

Зрештою, ми просимо „Р. Бесіду“ пояснити сю справу в „Народі“, а тоді й ми скажемо своє рішуче слово. **Редакція.**

* * *

Народовець про руску інтелігенцію, особливо полівску.

Один із найвидатніших народовців на провінції, — що колись дорікав нам горяче за острукритику „угоди“, — тепер пише нам до слова таке: „Добре робите, що безпощадно критикуєте; може тим способом наверпеся дехто з так званої інтелігенції нашої до виконування обовязків своїх против рідного народу, рідної літератури, публіцистики і проч. Набирайте лиш згори наш загал т. зв. інтелігентних, а особливо попів, котрих найпершим обовязком є нарід просвічувати и до підсесеня єго добробиту доводити, а *котрі в 99%, абсолютно нічогісінько для просвіти народа не роблять, а навіть їй є противні.* Ніч бліться нарід поучити, на що ся вибирає посла, на що до ради громадскої і повітової, до ради шкільної місцевої, — бо многіж нині такі темні, що то все їм не ясне. Отже ж беріть згори таку псевдо-інтелігенцію і несіть світло між маси наш.“ Хвальна редакціе „Дѣла“! скажи що на се, будь ласкава! Ти недавно писала про принціпіяльну незгоду серед радикалів що до попів, і навіть вичисляла ѣеи, по котрім боці більше радикалів. Почислиж тепер, *кілько щирих світских народовців за попами, та займися незгодою серед власної партії!* Се тема для тебе далеко близча і мабуть ти доглупаєшся до того що більшість народовців не є з тобою...

* * *

Причинок до пояснення справи еміграції у Росію,

подає якийсь дописуватель львівскої „Правди“, з Гусятинщини (січень 1893, ст. 41). Він пише: „Поміж закордонною людностю розповсюджені вісти, що небавом мусить притти до вийни з Австрією і людність тамошна від кількох років до того підготовлюється. Люди за Збручем (закордонні) живуть під острахом, що „Ляхи“ (се б то з Галичини) мають на них напасти і задля того страшно роз'ярені проти „Ляхів“ (се б то людности галицкої). Були вісти (хоч не можемо ручити за їх правдивість), що закордонна людність стояла єго року заброєна в коси довший час, так що се мало бути ніби то пробою Landsturm-у тамошнього, так що тамошні селяне були готові кожної хвилі напасти Галичину і витяти всіх „Ляхів“ (се б то всю інтелігенцію, до котрої належали о. і унияцькі священники) і жидів“. Далі росказуєся, що емігрантам-селянам із Галичини Росія радо. Дописуватель „Правди“ і сама редакція ѣі мабуть і не підозрівають, що годі подати досаднішої відповіди на надії „ново-ериків“ перетягнути Україну на бік Австрії та відбудувати там Польщу.

* * *

Просьба до редакції „Правди“.

В січневім випуску „Правди“ за сей рік. у статі п. з. *Огляд видатнійших подій 1892 в Европі,* стоять між иншим такі слова: „єднанне радикалів з деспотизмом можна добачати і в Росії (потроху і у нас в Галичині“. Отже не тикаючи поки що Росії, ми просимо хвальну редакцію „Правди“ подати до прилюдної відомости факти, котрі би доказували, що галицко-рускі радикали бодай трохи єднають ся з деспотизмом. — *Редакція „Народа“.*

Помилки в Кулішівскім листі, напечатанім у 23—24 нрах „Народа“ за 1892 р. просимо поправити собі ось як: ст. 239 має бути „не пісьні с л о в а (з. слов) не викидайте“; тамже м. б. „А як міз земляками не знав я *мі в кого* (з. в кого); ст. 249 м. б. „прибавлю до своєї *помани* (з. помани); про помилку на ст. 248 д. Куліш пише так: „У моєму оповіданню про Москалів-добродіїв назвав я Тимофія Акеакова, єго ж звали Сергій Тимофєевич, та він дівно вже вмер, а я, грішний, забув сьвяте имья єго. Се був такий чоловіга, що коли б єму признавано, що Ивал Акеаков, меншал єми єго, погружував мені нехтло Сібіром за те, що я напечатав „Хуторну Поэзію“, дак він устав би з домовини, що б стрепенути дурня за чуприну“.

ВІДПОВІДИ РЕДАКЦІЇ.

Т. Ен. Львівчан. Ми не надували в д. товаришам намеру „боронити цівілізаційної ваги духовенства“; „заздалегідь“ у нас значило — задля протесту против ревізиту намістника. Констатуємо, що в першій половині вид. протесту не було бесіда про попів — ми помилилися через те, що Ви нам не прислали тої половини, а з одного місця листу Вашого ми мусіли зробити хибний вивід. На Ваше домагане наводимо з Вашого протесту до-слова місце про попів; воно гласить так: „*Ми знаємо, що суть між священниками люде, котрі відчужилися від народу, але то суть власне тоті, котрі користують ся особливою ласкою у св. Отця — однак ми знаємо також, що в більшости сеї кляси б серце ревного співчуття і симпатії для люду.*“ На кілько ми помилилися, пишучи про сей уступ протесту, самі читателі можуть осудити. По нашому, справа вже досить прояснена після статей наших, Ваших і т. Франка та ухвал делегатів нашої партії у Станиславові — вже надрукованих у „Народі“. Отим то ми не можемо тратити більше слів на справу боротьби між намістником і нашим духовенством, а тим менше можемо тратити сил на оборону й організацію унияцкої церкви — як би дехто бажав. Самі признаєте, що у радикальної партії є 99 важащих справ. Через те ми й не можемо надрукувати статі д. Будзиновского п. з. *Церков — народна інституція.* Просимо дуже, писати нам про аграрні й т. п. справи нашого народу.

Т Іван Франко у Відні. Вашу кореспондентку про те, що Ви берете назад свою статейку п. з. *Попівство і цівілізація*, ми дістали вже після того, як 2 нр. „Народа“ був розісланий, і через те ми не могли сповнити Вашого бажання.

N. N. в П. Чоловік, про котрого питаєте, не бере ніякої участи в нашім руху, та лиха слава єго між Вашими знакомими, мабуть виходить з єго особистих прикмет, як лишня „болтливость“, влізливість і т. п. Поганого нічого ми на него не знаємо. Через те ми й не можемо пропечатати єго імени й відречися єго з боязни, що могли би скривдити чоловіка. Радимо й Вам брати такі случаї спокійніше. Зважте, що наші противники в Росії їздять на коні особистих і ділових інтриг, від котрих *наші прихильнички можуть оборонитися тілько отверістю та різким проведенем лінії між собою і всяким назадництвом, урядовим чи суспільним.*

Аз-буки-віди!

Друкуємо єю статейку, як пробу погляду молодших Українців у Росії, на працю „учених“ серед народу. На темнім просвітнім небі України, цінна й така проба. — *Редакція.*

В 24-м нрі „Зеркала“ 1892 р. надруковано поемку д. Перекотиполя під заголовком: „Професор Пшик“. Героєм ії являється якийсь український орієнталіст. Звісно, шукати тут натяк на яку-небудь живу особистість не можна: геть усіх українофів орієнталістів ледві ледві набереться тройко, і жаден з їх не підходе до образа, намальованого д. Перекотиполем; таким способом ми мусимо дивитися на проф. Пшика не на як істнуючого індівідуума, а як на тіп. Погляньмо ж, яку ідею вимовив автор своєю поемою. Професор Пшик — один з найпильніщих працівників науки.

Він професор був великий і наукою він жив.
Закопавшися у книги, працював невтомно він, —

ось як рекомендує його нам ш. автор і далі оповідає, як той професор пильнував науки. Ніщо його не могло задовольнити: чим більше він заринав у науку, тим більше в ній закохувався, тим більше не хтів спинитися в розшукуваню істини. Зрікаючись усяких веселощів та втіх, не шкодуючи навіть свого здоровля, він с посьвяченням працював тай працював. Знаттів він придбав несчисленну силу, а найбільше він займався стародавнім сходом. Яка властиво була спеціальність проф. Пшика, про те автор не говорить докладно; в усякім разі з деяких натяків видко, що професор студіював генезіс віри (а християнства з осібна), націоналізма і багатьох других боків духовного життя людскости, а в східній історії він знаходив багатий матеріял для рішення цих питань. Можна с певностію сказати, що профе ор Пшик не був прихильник „науки заля науки“: адже він студіював переважно культурну історію східних народів тай раз-у-раз дбав про те, щоб його висліди відповідали сучасним, реальним потребам. Ось його власні слова:

На підставі тих здобутків дух народній покажу;
Покажу, як мусим жити і які книжки писать,
Щоб народніми зостатись і розвитися як слід.

Останнє питання він вважав потрібним виясннти гаразд, бо сам

Вірив він в національне
Українськеє життя,

і певне, що дуже мусів турбувитися тим, щоб національні заходи не йшли, часом, в розріз с ходом історії.

Читачу! Ви, либонь, сподіваєтеся довідатись, що симпатия д. Перекотиполя лежить на боці цього українського Ренана? Як би не так! Ось як розумує він:

А тимчасом на Вкраіні
Темний, стоптаний народ
Без книжок, без хліба й світу
Низько кланявсь глитаям
І не знав, що там працює
Рідний наш професор Пшик.
І не знав, та і до віку
Він не знатиме того.

На думку автора тілки тая служба своїому народові чого-небудь варт, з якої сам народ бачить користь безпосередно, о ч е в и с т о. Ну, чи ж не є такий крітерій демократизму занадто вузький або наівний?

Наперед усього завважмо ш. авторові, що такі вимоги, які він ставить, навіть с практичного боку не завсігди можливі, бо він не рахується з умовами й правами індівідуальности. Будь-чия діяльність тілко тоді зможе бути успішною та родючою, коли вона одбуватиметься по особистому нахилу даного індівідуума, відповідати ме його хисту, силлі та здатностям, які йому наділила природа й обставини виховання. А в поемі д. Перекотиполя чується гадка, що, напр. популярні книжки тямитиме написати кожен, аби мав добру волю!

(Конець буде.) **А. Крімський.**

Видав й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** — З друкарні Михайла Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 22. л. февруарія 1893. 4. пр.

Виходить 8. і 22. л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів.

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

Галицко-рускі радикали
перед російскою публікою.

(Далі.)

Ся партія первна з галицко-руских партій стала власне політичною. Маючи ліберальні ідеї, партія ся поставила собі за ціль політичне образованє народних мас не тим, щоби вони могли свідомо користуватися теперішними конституційними установами Австрії для своєї власної організації, переробити ті установи в як найдемократичнішим напрямку, в союзі з иншими похожими партіями в ріжних землях Австрії, і при помочи законодавства поліпшити матеріяльний стан мас. Разом с тим, радикальна партія, відкинувши поділ правди — одна для мужика і друга для вищих кляс, поклала собі за ціль познакомити народні маси зо всіми результатами найновішої культури. До старих партій нова поставилася відкидно і заразом із-разу дуже примирительно. Вона заявила, що справи, із-за котрих сварилися старі партії, або несущні, формальні і другорядні, або в усякім разі посторонні політиці, і пропонувала поліпшити ті справи для наукового дослїду та літературної дїскусії, а в політиці виступити с програмами характеру державно-адміністративного та соціяльно-економічного, задля оборони найбільше уносліджених народних інтересів.

Виступивши з кінця 70-тих років, люде нової партії пройшли кілька ступенів свого розвитку: вони почали з абстрактної заяви своїх ідей, формулуючи йїх більше чи менче близько до програм західно-европейских соціалістів, пробували пропагувати ті ідеї серед мужиків Русинів і міських робітників — Поляків або привоївших польску мову, пробували працювати в ріжних товариствах та видавництвах народовців з мінімальним проявлюванєм своїх прямованьь, нарешті, в 1890 р. виступили як невеличка та формально організована партія, що чим раз більше притягає до себе галицко-руских мужиків. Тепер та партія, назвавшися в 1890 р. „руско-українскою радикальною партією“, має два органи, що виходять по двічі в місяць: „Народ“, для більше образованих читателів, і „Хлібороб“ для мужиків та робітників. Партія доволі часто скликує віча в ріжних містах та селах Галичини, на котрих буває мужиків і міщан до 2.000 душ. Партія організувала ряд просвітно-економічних товариств у ріжних місцевостях, під назвою Народні Спілки, а окрім того, люде, що належать до партії, орудують справами товариства для продажі виробів дрібного промислу Гуцулів, руских гірян южної Галичини й Буковини, — під назвою Гуцульска Спілка. Остатним часом представителі партії з більше образованих кругів уложили проект основаня просвітного товариства Поступ (Прогрес), а делегати радикалів-мужиків з ріжних сторін южної Галичини ухвалили основати радикальне політичне товариство із селян. Се буде початок організації в роді національної й земельної ліги в Ірляндії, примір котрої часто наводиться в органах галицких радикалів.

В момент формальної організації тих радикалів в осібну партію можна було думати, що й старі партії підуть, хоть і

менче демонстративно, за нею на ту ж дорогу політично-соціяльної діяльности, та що відносини межи ріжними партіями серед руских Галичан будуть доволі миролюбні, при всіх ріжницях між ними. Так можна було думати з огляду на результати виборів до провінціяльного сойму в початках 1889 р., хід котрих визначався деякими, доти незвичними для Галичини проявами. Вибори з міських курій (а нагадаємо, що в Австрії вибори відбуваються з трьох курій осібно: від більших властителів, від міст і торговельних палат, від сільских громад) дали значний процент депутатів тої польскої партії, що звеся демократами. По правді кажучи, та партія мало заслугує на те імя, позаяк вона демократична хиба по своєму складови, в порівнаню з магнацкою партією. В відносинах до Русинів демократи показувалися часто іще більшими шовіністами, чим магнати, с котрими в усякім разі демократи держалися солідарно, коли де треба було побивати кандидата-Русина. Та в 1889 р. показалося, що панованє магнатскої партії очивидно уже некористне для усеї країни, і демократи почули доконечну потребу відділитися від магнатів бодай у справах економічних, і таким чином у демократів настала змога певної солідарности с представителями сільских громад, в тім числі й з Русинами.

В сільских громадах, — де вибори двоісті, то є де громади вибирають виборців, а вже ті вибирають депутатів, — у Галичині практикуєся звичайно явний нагір адміністрації на вибори, і через те в західній, чисто польскій Галичині в сільских громадах перейшли власне тілько два кандидати, отверто опозиційні магнатскій партії, але в східній Галичині, де сільска людність майже вся Русини, опозиція успіла перепертн 16 депутатів самих Русинів. Сим разом селяне-Русини показали чималу твердість та організацію. Хоть у Львові зложився для веденя виборів комітет із делегатів двох старих галицко-руских партій, при участи представителів митрополита, — та той комітет, в котрім як звичайно, не було солідарности ані щирости в згоді, сим разом тілько формально руководив виборами, а справді кандидати були поставлені й підержувані місцевими комітетами, в котрих найдіяльніщі були мужики. Місцеві ж комітети поставили на кандидатів людей більше популярних в даних місцевостях, без огляду на те, чи то були „москвофіли", чи „українофіли", чи „радикали". Таким чином із ріжних фракцій Русинів-політиків до сойму перейшли сим разом справді більше ділові й порядні люде.

Такий добір депутатів-Русинів дався чути і в самім соймі. Депутати-Русини взяли собі за норму поступованя: бути найперше представителями сільскої кляси, боронити ві інтереси, а в національній справі виступати солідарно в користь прав Русинів не тим, щоби користуванє тими правами було ділом самих Русинів, без умішуваня чужих у спорні між Русинами справи. Результати такої тактики незабаром показалися: у многих справах Поляки-демократи мусіли піддержувати Русинів, і навіть магнати, вибрані представителями сільских громад, мусіли заявляти, що інтереси тих громад їм не чужі. Що до обороны прав Русинів, депутати-Русини зважилися на спосіб, перше небувалий: вони внесли інтерпеляцію до правительства про поліцейскі надужитя, що проявилися в арештованих та переслідуваних мужиків, що ходили на богомілє в Почаїв і т. п. (пункт важний для москвофілів), в ревізіях, пороблених у читальнях і товариствах народовців, і в арештованих серед радикалів, під претекстом переслідуваня противзаконної агітації. Правительственний комісар збув інтерпеляцію нічим, обіцяв розслідити надужитя власти поліцейскими агентами та заявив, що правительство зовсім не думає не признавати права Русинів. Важним наслідком нової тактики депутатів Русинів треба вважати й те, що опозиційні депутатів селян- Поляків стали обертатися до них за піддержкою їх інтерпеляцій та внесків, воліючи їх чим демократів-Поляків.

Нота незгоди в те солідарне дійство ріжних фракцій Русинів була, впрочім, скоро внесена з боку львівского уніятского митрополита. Митрополит Сембратович, по вихованю ультрамонтан, прихильний єзуітам Рутен, належить до тої частини галицко-рускаго духовенства, що вже не відвертався від народної мови в

церковних справах, і через те відніеся до волі симпатично до народовців. тим більше, що инколи католицка антіпатія єго до православія віддалює єго від більше рішучих „москвофілів". В політичнім огляді той митрополит. — сталий член сойму. — покірний слуга польскої магнатскої партії, без чого, впрочім він не буває й назначений і терпимий на тім становиску: за єго згодою галицко-рускі манастирі чину св. Василія були передані в орудуваніе єзуітам. Отсей то митрополит і виступив против радикалів саме перед організацією їх в осібну партію. Поводом до сварки був „Народ". Проповідуючи солідарність межи Русинами на звісних умовах, „Народ" рівночасно критикував заходи ріжних партій і осіб, і між иншим помістив допись про способи господарованя в митрополичих добрах, — способи, котрі нічим не ріжняться від уживаних в инчих магнатских добрах, що орендують жиди, і котрі крайне важкі для мужиків[1]). Митрополит скоренько видав куренду, забороняючу духовенству пренумерувати „Народ" і наказуючу єму віддаляти ту газету із сільских читалень і т. п. Рівночасно явився ще повий повід до гніву митрополита против газети радикалів. Той повід дали справи галицко-рускої еміграції в Сполучених Державах Північної Америки.

Ті справи доволі цікаві самі про себе, та ми скажемо про них лиш на тілько, кілько потрібно для розуміня справи, прямо зачепленої в сій статі. Років з десять тому назад, стало звісно, що з Галичини іде доволі значна частина руских мужиків у Північну Америку не стілько для поселеня там, скілько для заробітків, з цілю — після зложеня звісної суми — вернутися домів. Тепер, кажуть, таких еміграитів із галицкої та угорскої Руси є в Північній Америці до 40,000.[2]) Кілька літ тому назад, американскі Галичане захотіли мати в себе свого священника і оберпулись за ним до львівского митрополита. Священник (о. Іван Волянский) найшовся, чоловік доволі енергічний і ріжносторонній і, приїхавши в Америку, він скоро приспособився до тамошних обставин: побудував церкву і при ній помістив читальню. Народну Торговлю. друкарню. став видавати газету, вів Русинів-робітників підчас загального стрейку, початого звісним товариством „Рицарів Праці", в котрім поміг основати осібну руско-українску секцію, і т. д. Сама поява рускої уніяцкого священника в Америці не подобалась тамошним католицким священникам-Полякам, котрі навіть пробували зброїти против о. Волянского католицкого архієпископа Філядельфії, в окрузі котрого лежить Шенандоа (*Shenandoah*), містечко, де найбільше є Русинів і де основана була перша руско-уніяцка церква. О. Волянского стали попрікати тим. що він, по звичаю восточних церков, жонатий. А треба сказати, що теперішній львівский митрополит задумує завести і серед уніятів безженність священників. Подаючися польскому клерікальному нагніту, львівский митрополит не тілько назначив на инчу парафію в Америку священника нежонатого, а й відкликав о. Волянского, поставивши на єго місце також нежонатого. Сей новий священник у Шенандоа посварився зо світскими впливовими особами рускої колонії, завідуючими школою, народною торговлею, друкарнею і т. п. Народна торговля розбилася, газета перестала виходити, почалися спори дуже скандальні. „Народ", що зразу здобув собі сімпатію серед русинских американских колоністів, печатав дописи, некористні для нового священника в Шенандоа, і вказував на помилку, зроблену відкликанєм о. Волянского, і на шкоду від того для уссї справи малорускої еміграції в Америці, так важної для будучности австрійскої Руси. Підбиті курендою митрополита, священники-ультрамонтани в Галичині стали переслідувати „Народ" по селах найбезпардонніще. говорити проповіди против него і против радікалізму в загалі.

Так склалися справи під конець 1890 р. коли в парламентскім житю Галичини настала доволі значна поява, названа „угодою межи Поляками й Русинами народовцями". (Далі буде).

[1]) Звісно ся допись мусіла найбільше вразити митрополита тілько в нова була надрукована в „Народі" вже разом с буцендою против „Народа", що була видана найбільше за критику порядків у гр. к. семінарії духовній у Львові. **Ред.**

[2]) Тепер їх числюють вже до 150.000. **Ред.**

По поводу еміграції.

Хоч як сумний та прикрий обяв в житю суспільнім Галичини — теперішня еміграція селян східної Галичини в Россію; хоч як відстрашаючий ві наглий та повний розпуки вибух, і ті широкі небувалі ще досі в Галичині розміри ві, — та все таки, не брак йій і деяких добрих сторін. Як та страшна буря, що ударивши нараз, нищить поля і бурить ліси і потоками дощу заливає долини і луги, — та опісля, пронісшись, оживлює цілу природу, відсвіжує землю, прочищує воздух, розяснює горизонт і дає далеко і широко сягнути по чистім просторі свобідним очам, — так само і еміграція, стрясши цілу галицку суспільність, очистивши і освіживши ві душу, свіжу атмосферу, розрухала ві та застазнім приглянулись собі хоч на хвилину, хоч з далека, та доторкнутись до тих болючих ран, що так довго мучили ві! І от тепер вперше, завдяки їй, прийшли під широку та публичну дискусію ті славні знані пісні про чудову „гармонію суспільну", так щиро переспівувані галицкими „світочами". Тепер вперше, виявились острі і виразні симптоми тої, которим кроком поступають пролетаризації має селянских, котру так часто заперечують „самостійні" галицкі „економісти".

Головна заслуга в тім належиться безперечно галицкій пресі, котра взялась пояснювати ті непоясненні ще доти або й навіть взрост заперечувані суспільно-економічні явища. Та однак, не відмовляючи їй тих заслуг, годі не зробити їй одного важного закиду. Розпочинаючи всі ті новище зглядні квестії, викликаші еміграцію, не розяснила вона як слід самої причини тої еміграції. Розібрала вправді економічний стан нинішної Галичини, та поминула другу дуже важну сторону життя ві — ві політичний бік, ві становище в австрійській державі, тенденцію теперішної економічної політики Австрії з огляду на Галичину, в загалі — цілий теперішний політичний устрій Австрії. А без сего, ціла річ вийшла односторонно і головна тема, по котрій пішла та ціла дискусія-причина еміграції селян до Росії, осталась цілком не розясненою. Вправді вказали на матеріяльну нужду галицких селян, яко ві причину, та се, як побачимо далі, в цілком хибне.

Я беруся тут показати хибність сеї думки — і вказати на дійсну причину тої еміграції, котра лежить цілком де інде. Побіч сего одного завдання, іще інша справа заставила мене взяти за перо, — квестія, котра часто насувалась мені на думку а котра з тим більшою силою виразилась на всіх ділах теперішнього, коли приходиться мені розбирати причини нинішної еміграції селян у Россію. Квестія та — то будучність украінскої нації.

I.

Матеріяльна нужда галицких селян, явище цілком природне і конечне. Лежить се вже в натурі теперішної хлопскої господарки, — примітивної, старосвіцкої, при рівночасній господарці „двірекій", веденій на лад чисто капіталістичний.

Що поки Галичина не була сполучена ніякими новійшими комунікаційними средствами з західною Европою, поки ві рільної господарки ще не давив незвичайний прилив американского збіжа, що рік-річно заливає цілу Европу, поти Галичина була безпечна зі своєю рільною господаркою, веденою на давний спосіб, на ужиток майже виключно власний, при всіх своїх патріярхальних прикметах, новим відрубности від решти світа, новим своєї „самостійности". „Пан" і хлоп, рукодільник і простий ремісник були собі кождий для себе паном, вели собі спокійно своє житє, безпечне, вільне від остраху і виразних антагонізмів. Були се „давні добрі часи".

Та настали нові „времена". Введено залізниці, сполучено нами Галичину з рештою Европи, з рештою світа, котрий находився в вищій фазі культурно-економічного життя, в фазі капіталістичної господарки. Галичина опинилась нараз серед цілком нових обставин, так, що під загрозою неминучої погибелі під могучими ударами конкуренції нового світа, не оставалось їй нічо іншого, як лише покинути давну свою старосвіцку господарку та завести у себе нову, — веденою рівнож на спосіб чисто капіталістичний, на велику скалю, із застосованем машин.

Та також така господарка вимагає великого капіталу, великого вкладу фабричного по містах а великого обшару земні управної по селах. Лише при тих услівях має машина поле до попису і тут вона дійсно доказує чудес.

Що до рільництва, то капітали такі найтись могли лише у властителів великих посілостей. Їм тілько мож було ввести господарку капіталістичну і таким способом не тілько опертись конкуренції заграничній, але ще й перенять від неї на себе ту місію нової продукції, — знищити всіх тих, що остались при господарці давній, примітивній. Ті новітні, що мали при-

нять тріюмфуючого Цезаря нових часів, що своєю кровю мали звеличати его побіду — то наші мужики. Їім брак всего того, що дає можність вести господарку відповідно до тих нових вимог, на способ рівно капіталістичний, і в наслідок того — мусять вони гинути...

Іще, колиб мужик обробляв своє поле виключно на свій лише ужиток, то і продукт его споживавбися дома, не йшовби на ринок і не підпадавби загальним правам конкуренційно боротьби. Та обовязки для держави, як пр. податки, змушують і его шукати того ринку. Чим більше тих звязей, що лучать его з нинішним державним ладом, тим більше звязаний він і тим ринком, тим більше господарка его перетворюється в господарку товарову і тим скорше підпадає вона в кункуренційній боротьбі з великою господарською веденою при помочи машин. Мужик гине. З кождим днем бачить він, як земля що раз більше усуваєся ему з під ніг, — він кличе ратунку, та ратунку ні-звідки нема. Навіть та держава, задля котрої преціньже кинувся він в боротьбу конкуренційну з великим капіталом, щоб в ній участи, навіть вона не в силі му помочи. І не дивно. Преціньже держава сучасна не є хлопською державою, а не будучи нею, не почуваєся до обовязку боронети его.

Держава була все і всюди інституцією витвореною виключно з огляду на певну лише суспільну кляcу, інституцією дбаючою виключно про інтереси тої кляси. Ей справедливість, то справедливість відповідаюча інтересам певних кляс, а не „абсолютна“ справедливість, що уноситься немов десь у воздусі но над противні і собі інтереси поодиноких кляс суспільних і дбає про добро цілого загалу, про добро всіх ей членів-горожан. То чиж дивуватися, що мужик, той тип доби минулої, доби деревляного плуга і шнурком звязаного ціпа не знаходить помочи в державі нинішної доби, доби великого капіталу і машин? Всі сучасні державні інституції, почавши від школи народної, все те приспособлене до потреб суспільности нинішної, суспільности XIX. віку. Такі заліznиці, про котрі тепер з нагоди закладання по всій Галичині льокальок, так загально говориться і відноситься їйх високе цівілізаційне значінє, навіть вони не приносять користи мужикам. Користь з них в загалі а спеціяльно з льокальок можуть мати лише властителі великих посілостей, що завдяки зменшеним коштам транспорту, лекше зможуть збувати товар свій і так збільшений капітал ужити до ще інтензивнійшої господарки своєї. А сеж преціньже підтинє іще більше екзистенцію мужика.

Сучасна держава, — держава великого промислу і торговлі, вишукуючи чим раз ліпші услівя для свого істнованя і дальшого свого розвою, вимагає конечно великих жертв зі сторони своїх горожан. Що жертви конечні, то кождий признасть. Одно тілько лихо: жертви ті так чудно розложені, що власне ті, для котрих утворена та держава, звільняються від них о скільке можуть (а можуть! от хотьби завдяки ординації виборчій) і спихають йіх на тих, що й так гинуть, підпираючи державу. Немов якимсь чудом — яким? сего мужик наш не знає, дістався він під покров такої держави а ставшись опісля ей „горожанином“ підлягає всім тим обовязкам, які за собою потягає таке горожанство. Що обовязки ті не аби які, се надто звісно кождому. Надто звісно, до якої надмірної висоти зросли ті жертви горожанскі і як солоно мусять мужик оплачуватись за саму і то виключно лише за саму ту честь — звати себе горожанином держави. Безсильний вже і підтятий великою господарською панскою, він іще сільше упадає під тягаром тих жертв і обовязків і дістаєся в остріі шпони сільских лихварів. Дни его пораховані.

Та поки ще він спічне в гробі, прийдеся ему ще одну, а вже і послідну принести жертву. Жертва ся, то жертва тим надприродним силам, що так часто навіщають его, а перед котрими він все стоїть безсильний.

(Далі буде.)

Юліян Бачинский.

П. О. Куліш „Правда“ і „нова ера“.

(Вирізка с Кулешового листу до редактора).

Дочувшись, яка поголоска ходить по тім боці політичньої прірви про мене, ніби-то я тягну в один гуж из галицькими „народовцями-угодовцями“, вбачаю й тутенькі, як мало мене знають запечкові (так йіх назву) політики мого цеху, що продавав мене в газетах на паньскому авкціоні, починаючи ледьві не с сотень гульденів, тимчасом як я дбав не тощо про будущину всеї старорускої нації нашої, та вкупі з нею й про будущину нації польскої, такоіж люблепої

мові без єзуіцтва, як і нація новоруська, чи то великоруська, без бюрократцтва [1])

Весело сьмівся б я на хуторі з городян, що з-нечевля вигадують пісенітниці, да шкода людей кращих між ними, що прислухаюцьця до запечкових коментаторів видуманої єзуіцькым робом пісенітниці. Зупиняйте ж хоч Ви, любий мій добродію, дивачну поголоску, що добралась, може, вже й до Вашої Коломиї. Вона пійшла по нашому старорускому Підгірью с того єдино, що моє имя, несподівано й мені самому, зъявилось у львівській „Правді". А як ся несподіванка сталась, дак от як:

Років зо два чи зо трі тому назад, попрохав у мене д. Олелько Барвінський дозволу перепечатати „Чорну Раду" про вжиток земляків єго. Я дозволив „Раду" перепечатати, аби тількі він „кресать, орать" і такі инші глаголи печатав скрізь у моій книзі: кресати, орати і так далій. Видавши сим робом у другє книгу мою *gratis*, д. Барвінський не прислав мені примірника, щоб я побачив новий тип „Чорної Ради"; не то-що не прислав (як се личило б ёму) примірника, да й не відписав мені навіть, чи вволив мою волю про повногласну переміну глаголів наших старорускых.

Бувши на той час не при-грошах, не читав я ні одьнісінької навіть из наших великоруських газет, і коли б мені видавець книги моєї подав хоч один номер своєї газети, охочим оком споглянувби я на сучасність, одсунувши геть историчні джерела XVI і XVII століття. Не одержав я й газетного аркуша друку від мого так би сказати літературнього товариша.

Аж ось, років тому вже буде зо два, завитав до мене штучно землячок мій (*nomina sunt odiosa*) і штучно виманив у мене про якийся новий альманах ильвівський (не назвав ёго, а я й байдуже про назву) переспів первої пісні Байронового „Доп-Жуана"... Ні про „угоду", ні про ії орган „Правду" не було в нас і спомину [2]). От як мою рукопись напечатано в „Правді"! Шкода, що *noblesse oblige* не виявлювати, який се зъявився у мене на хуторі протей... Аж трохи згодом перечув я через люде, що мою працю надруковано не в альманасі, а в „Правді", та ще й попсовано. Тількіж ні мій протей землячок, ні редактор „Правди" не переслали мені й примірничка нещасливого мого переспіву, а новорожденої „Правди" не бачив я ніколи; якаж се „Правда" і що вона коверзує з єзуітами, довідавсь я тількі из „Чудацьких Думок" М. Драгоманова (виданьне друге, стр. 262—266).

От як я тягну в один гуж не „Правдою" й ії иудиньскою партією. А що новєзуічені Русини пронесуть моє имя вкупі с проводирями „Правди" по збаламученій Русі, дак се буде давняшня практика Лойолиних прибежан.

Куліш Олелькович Панько.

Від Редакції. І так виходить, що д. Куліша втягнено в „Правду" брехнею. Се паралель до того, як витягнено було у М. Драгоманова програмову статю до „Правди", коли „Правда" очивидячки зачиналася, щоби проводити „нову еру"! Пождемо нових ревеляцій! Бували в нашій Рутенії усякі пригоди, але такого систематичного крутійства, яке показує „Правда", іще у нас не бувало! Се характеристично для історії „нової ери". Додамо, що, як нас нераз звіщали з Росії, там у деяких місцях навмисно ховають від людей „Правду", щоби не бачили там ві підлизування до польских клерікалів-магнатів, а тимчасом у Галичині „Правда" парадує, як орган украінскый, а в Росію пускають про неї чутку, що то орган ліберально-демократичний і що сама „нова ера" то проба ліберально-демократичної згоди між Русинами й Поляками, початок згоди Украінців, Поляків і Москалів до того, щоби і в Росії прискорити конституцію, а що виступають против такої всеросійскої згоди тілько вузькі націоналісти-украінофіли старої моди!! Оттакого накручено! Радимо нашим товаришам узятися за пропаганду „Правди" по Росії, — нехай там побачать ві в правдивім світлі.

---

[1]) Читай остатній при 23—24 „Нового" р. 1892.

[2]) Тоді „Правда" ще давно виходила. Ред.

Українство перед Польщею та Росією.

II. (З листу з 28 ст. ст. дек. 1892). Про значінє радикальної партії думаю так, що вона має будущину, як і всі радикальні партії в Европі. Питанє про працю для неї і з нею для мене рішає ся двома аксіомами: а) я радикал, б) я Малорос-Полтавець, т. є майже те саме, що й Галичанин. Коли в яких що до того є хитання, то вони виходять найперше з браку в них сих двох аксіом. Софістіка помагає прикривати сю суть діла, а позаяк софістіка річ безконечна, то я й відрікаюсь далі розбирати справу про значінє радикалізму з Малоросами. З розумними ж Великоросами я говорю на тему, що коли погранична й рідна земля заражена звіриним духом, то вплив сі на сусіда неперемінно покажеся як. чи так. І розумні Великороси годилися зо мною.

Заневне, важно, щоби „Народ“ являвся не тільки галицким органом. Та сего не буде, поки самі Росіяне не будуть в него писати. Тепер і я чую, що пробрешусь, коли схочу писати про Росію, якже Ви хочите, щоби Павлик і др., що ніколи й не бачили Росії, писали про сі справи? В неохоті Павлика пускатися в полеміку з П-ским винен найбільше я, бо переконував его, що случай не вартий спору, а в загалі такі справи рішаються фактами, а не спорами.

(Движенья нѣтъ! сказалъ мудрецъ великій. Другой въ отвѣтъ началъ предъ нимъ ходить.)

Із Росії потрібні в „Народі“ статі фактичні, а не абстрактно-полемічні, котрі тепер мають характер схоластичний. Та коли тепер нікому писати таких статей, то, по моєму, все таки слід підтримувати „Народ“ і „Хлібороб“ навіть коли б вони були ще більше галицкими, позаяк галицкі радикали доказували б усе таки можливість прикладу европейского радикалізму на нашім національнім грунті, а значить викликали б народини радикалів українских і в Росії, що постепенно притягались би до співробітництва в „Народі“, а далі й до проб на місценім грунті. Коли б хто сказав, що ті проби в Росії неможливі, то я відповім, що людей с теплим чувством і ясною головою нічим не спиниш, — коли вони не будуть працювати на 100%, то будуть на 75, на 25, на 1%, а все таки будуть. Ніяк я не можу собі представити, щоби український радикал учитель, медик, хозяін і т. п. не найшов случаю вести свою лінію!

Питання про те, що продуктивніше для українских радикалів: спілка з галицкою радикальною партією, чи з російскими конституціоналістами так само не розумію, як питання про те, що потрібніше для обіду: сир чи печеня? — „І сего і того но повній тарілці!“ Та я рішучо противний безусловному зільянню з російскими конституціоналістами й т. п. з відреченєм від українства і автономізму провінціяльного, повітового, громадского, є „хованєм свого прапора“ і т. п. Про те не треба допускати й розмови. Справу про спілку с Сіверянами я розумію так. Представте, що А. і Б. наняли кватиру з двох спалень і одного спільного салону посередині, устроєних так, що топиться в салоні не спальнь. Щоби в спільнім салоні було тепло треба, щоби оба жильці топили печи в обох спальних. На лихо, проби таких ассоціяцій є Сіверянами й общерусами зводяться до того, що хохлацкі дрова забираються в піч сіверну. Сего безусловно допускати годі. Як би ні мало було українских автономістів, їм треба держатись, як осібній групі, що готова до союзів, та своєї індівідуальности не буде тратити. Коли хто денебудь на Україні дивиться на українство, як на „частность, которая только разъединяетъ людей,“ то і бог з ним. Треба працювати без них і фактами побивати їх, указуючи на число людей, навернених до конституціоналізму напр. (держусь Ваших рамок) Українцями і з українского погляду. Подібного централістичного пустомельства, як у Росії, нігде нема. Тепер і німецкі соціал-демократи видають газету по польски, а в Бельгії ніхто із соціалістичної бельгійскої партії не скаже, що се журнал по фламандски, або по валлонски, — а Фламандці жарять свою піч, Валлони свою, і через те і вся партія стає жарче.

Принципу „ціль оправдує средства“ не признавав і не признаю. Він просто не практичний для людей з ідеями через те, що відкриває свободу чистим, професіональним жулікам (мошенникам), а позаяк сі остатні скусніщі в застосованю того принципу, чим ідеологи, то і оставляють їх в дурнях.

М. Драгоманов.

Аз-буки-віди!

(Конець).

Тілки ж куріоз ще не в цім, а от у чім. Як я згадав вище, д. Перекотиполе вважає працю корисною тілки в тім випадку, коли народ здобуває ту користь просто, безпосередно, з рук працюючої особи! Виходить така са-

ма наївність, як колеб хто сказав, що задля вибудовання каменниці потрібні тілки мулярі, а без будівничих (і тим паче без учителів математики) перебутися можна.

А в тім, осуджуючи научну діяльність, д. Перекотиполе забуває ще одну річ: научне працювання зовсім не виключає можливости — чинити як найбезпосереднійшу користь народові. Чому ш. автор не хоче собі вообразати такого вченого, котрий, дарма що сіль кого люду навіть на очі не бачить ніколи, оддає геть усі заробітки з своєї научної праці на матеріяльну підмогу селянам та на народню просвіту? А хіба ж такі вчені рідкість?

— „Азбучні істини!“ скаже хто-небудь споміж читачів. Певне, що азбучні, та ото ж то й кумедно, що треба наших літераторів ще вчити з „аз-буки-віди!

Бажалось би, щоб сам о. Перекотиполе докладніше пояснив цю справу: може бути, він хтів сказати зовсім не тее, що говорить його поем:?

А. Кримський.

Нова „нова ера“.

Після зборів „Народної Ради“ у Львові 27 декабря 1892 р., де народовські провідники не тілько остентаційно відрекдися „нової ери“ з 1890 р. а й подали руку частині наших товаришів радикалів, — можна було надіятися, що „нова ера“ погребена серед тих народовців, що не годяться с фракційкою „Правди“. Аж ні! Головне с того, що проявилося підчас святкования ювилея 50-тилітнього епископства наши Льва XIII. галицкими Русинами, доказує, що у нас настає нова „нова ера“ — іще остріша, ніж була небіжка з 1890 р. Ми, звісно, поглянемо на сю нову прояву тілько с політичного боку.

Відрікшися „нової ери“, народовці тим самим відреклися були й своїх політичних провідників у ній — гр. к. владик. Тимчасом іще за „нової ери“ була отворена фірточка, котрою галицкі народовці стали пропихатися на давне поле, аж поки громадно там не опинилися. Як звісно, межи точками „новоерскої“ програми народовців, була й „вірність (Русинів Українців) для католицкої церкви“. Щоби почтити голову тої церкви, з поводу єго ювилея, — митрополит іще за „нової ери“ зложив комітет із львівских Русинів, духовних і світеких. З огляду на „нову еру“, туди попало найбільше народовців. Решту доповнено Рутенцями — що явно відмежилися москвофільскої партії — та рускими ультрамонтами, над котрими самі народовці глумилися до останку. Справжних москвофілів і навіть рішучих Рутенців відсунено зовсім від участи в торжестві так, що орган їх „Галичанинъ“ заридав у голос, що єго редакції не запрошено. Те саме поробленo і по провінції, в усіх трьох дієцезіях.

Таким чином провід в усяких торжествах на честь папи в Галичині і з Галичини попався в руки народовцв. Вони, натурально, й постановили визискати те як слід. В органі їх, „Дѣлѣ“ заявлено перед самим папским ювилеєм, що все в тій справі робиться з боку Русинів для того, щоби „руско-католицка церков“ колись „могла годно вѣдновѣсти тому призначенію, якъ вказали ѣй зъ-давна самі папы римскій“. А те призначенє, як звісно, чимале, бо папи з-давне бажають, через уніяцких Русинів, навернути да Риму не тілько усю російску Україну, а й уве весь „шизматицкій“ Восток. Задля того, щоби заневинити нану про свою вірність, доказати Риму достойність поля для него на Україні та свою спосібність до повищої завдачі, — галицкі народовці постановили, в краю і в Римі, виказати усю цінність руско-українскої народности: ві поезію, музику і всякі инчі штуки й моральні та матеріяльні засоби, а до того, на особній авдієнції, подати папі меморіял, де, звісно, буде про все те сказано докладно. На кілько народовцям доси повелося або ще поведеся в сій справі, і що на се сказали, або ще скажуть православні й инчі Українці у Росії та инакше думаючі Русини в Галичині, — про се говоритимемо далі, бо тепер ми, для браку місця, мусіли відкласти й статі про важнійші справи.

М. П.

Власне вийшла, заходом Михайла Павлика, книжочка:

Про брацтво хрестителів

або

БАПТИСТІВ на УКРАІНІ.

Написав

Михайло Драгоманов,

бувший учитель у Вищому училищі в Київі.

Ціна 10 кр., з пересилкою 12 кр.

Чудацкі Думки

про украйінску національну справу.

Написав

Михайло Драгоманов

Друге виданє.

Львів, 1892, ст. 303, ціна. 50 кр.

Обертатися до Ольги Франко,
Львів ул. Зиблікевича 10.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** — З друкарні Михайла Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 8. д. марта 1893. 5. нр.

Виходить 8. і 22. д. пождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-українскої радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

Галицко-рускі радикали
перед російскою публікою.
(Далі).

Незгоди між Русинами й Поляками в Галичині болюче місце країни, як і усеї Австрії, і через те австрійский уряд бажає установи згоди між тими двома елементами. Се справа нелегка, позаяк пануючому елементови прийшлосьби уступати не тілько на полі національнім, а й, що далеко важче, на соціально-економічнім, позаяк у восточній Галичині Поляки — патріції, а Русини — плебеї, і подекуди навіть пролетарії. Остатним часом заговорили про доконечність згоди Русинів і Поляків, з огляду на можливість війни Австрії на Востоці. Очевидне пробудженє руских народних мас, початок свідомо-опозиційної політики їйх представителів у соймі заставляли правлячі круги обернути більшу увагу на Русинів. Признакою тої уваги було в 1889 р. те, що коли соймова більшість не згодилася дати Русинам гімназії у Перемишлі, то міністерским розпорядженєм дано Русинам паралельки при польскій гімназії, та з осібним директором. С польского боку, від тих кругів, що більше дивляться на Восток і ждутъ від стички на Востоці відбудованя Польщі, були зроблені ще в 1888 р. і після того в 1890 р. проби згоди з Русинами радикального напрямку, та остатні (з них один писатель, родом, впрочім, не Галичанин) відповіли, що тепер не пора для сумарних згод, особливо з огляду на міжнародні події, на котрі „маленькі люде“ не можуть мати великого впливу, а що доконче треба йти постепенно до установи згоди між Поляками й Русинами на грунті внутрішних справ: національних прав, адміністрації, економічної політики й т. п. В кінці соймової сесії 1890 р. намістнику Галичини (Поляк, гр. Бадені) з деякими депутатами клерикально-магнатскої партії, при участи деяких поза-галицких представителів двох націй і при сочувстві віденьского міністерства, повелося устроіти таку пробу, котра була би заразом і згодою Русинів с Поляками і підірваném опозиції Русинів теперішній політичній системі і в країні, і в державі. То була згода польских консерватистів з депутатами народовцями. Остатні, за обіцяні уступки формально-національного характеру, переважно на полі шкільництва, згодилися розірвати звязки з опозіцією москвофільскою і радикальною, заявивши, що вони не тілько прихильники повної самостійности Малоросів від Великоросів, та кинувши анатему на всякого, що инакше про те думає, а й вірні оборонці римскої церкви, і навіть признавши митрополита політичним головою своєї партії і нації, чого не видно ні в одній, найклерикальнійшій і найконсервативнійшій партії в инчих народів Австрії.

Заява народовців у такім дусі була зроблена депутованим Романчуком несподівано для инчих депутатів „руского клюбу“, як москвофільского, так і радикального напрямку, — і сторонники єї навіть заявили, що то початок „нової ери,“ та заява тота викликала сильне невдоволенє в богатьох кругах т. назв. інтелігенції, а також серед народа. Відповіди против заяви д. Романчука з боку

кругів рутенсько-москвофільских були, впрочім, не безусловні і через те доволі чудного характеру. Представителі тих кругів не згодились тілько на національну формулу д. Романчука, а консервативні пункти его програми, до політичного підчиненя митрополитови включно, признавали. Тим часом радикали виступили против заяви д. Романчука с принціпіального погляду. Навіть згоджуючися на національну формулу д. Романчука, радикали протестували против ей виключної постанови і особливо против уведеня ей в політичну програму, в катехізм, поза котрий усякий вважався зрадником народу і разом с тим і австрійській державі, достойним поліцейского переслідуваня. Радикали протестували против змішуваня поля культури й політики державної, против змішуваня понятій про національність і релігію, або, краще сказати, віроісповіданя, против підчиненя політики клерикалізмови, противного навіть австрійській конституції 1867 р. (Завважаємо, що підчиненє політики Русинів інтересам римскої церкви уже через те абсурд, що в самій Австрії буковинскі Русини належать до церкви православної, а в Угорщині є Русини протестанти. „Програма Романчука“ просто видавала *carte blanche* галицкопольській поліції на всяке надужитє против осіб, підозріних за співчутє православію або вільнодумству, — результати чого небавом і показалися, противно обіцянкам правительственного комісаря в соймі 1889 р.) Нарешті, радикали заявили, що перехід Русинів із дороги опозіції на дорогу служби теперішньому консервативному міністерству нераціональний, тим часом як тілько опозіція ему, згідно з инчими прогресивно-демократичними елементами в Австрії, може довести до таких перемін у законах Австрії, що підоймуть Русинів з теперішнього їх підначалього стану. Що ж до згоди с Поляками, то радикали заявляли, що вони, зовсім не противники такої згоди, а напротів, прихильники ей, — тілько ж, на їх думку, згода тота повинна бути вільна від фантастичних надій на відбуваня Польщі 1772 р. і, окрім бути заключена справді с польским народом, а не з магнатами, при відреченю в користь остатних від справедливих національних і станових домагань Русинів.

Така рішуча і принціпіяльна опозіція радикалів „новій ері“ звернула на себе загальну увагу в Галичині, і навіть віденьске міністерство, бажаючи в усякім разі знати дійсний настрій країни, дало знак львівскій прокураторії позволити „Народови“ высказатися з потрібною отвертістю, не конфіскуючи его нумерів.

„Народовці“ показали себе не в дуже достойнім світлі, боронючи „нову еру“, позаяк уся їх аргументація зводилася на доволі грубий опортунізм: „ми, мовляв, зробили звісну заяву через те, що правительство (то є міністерство) заявило нам, що тілько під такими умовами воно буде прихильне Русинам“. Усі принціпіяльні пояснення народовців і їх програми на будущину були доволі темні.

Події склалися так, що заява Романчука і викликана нею полеміка вийшли саме перед виборами до ради державної. Власне ті вибори повинні були відбутися пізніще. Та успіхи молодих Чехів приневолили міністерство чим скорше розвязати раду державну і визначити вибори, щоби не дати опозіційним партіям організуватися. Рахунок, опроче, показався невірний, бодай що до молодих Чехів, і міністерство мусіло опертися на німецких централістах і Поляках. Остатні, чуючи свою вагу і не бажаючи вменшувати ей уступкою парляментских місць Русинам, навіть союзним з ними народовцям, згодилися не ставити своїх кандидатів тілько в шістьох виборчих округах восточної Галичини, та в двох поставили кандидатами Русинів тілько по імени, не потверджених навіть народовским виборчим комітетом. Таким чином, результати виборчої кампанії вийшли для народовців, — котрих від тоді стали звати „угодовцями“ або „ново-ерістами“, — дуже не блискучі. Коли вони й могли втішати себе якими-небудь побідами, то хиба над кандидатами „москвофілами“ й „радикалами“, з котрих остатних було два. Опроче, ті побіди одержані були при помочи жидів-корчмарів і жандармерії, що находиться в руках польскої шляхти, а в однім окрузі, де против радикала, поставленого мужицкими комітетами (адвокат д. Данилович) поставлений

був народовцями судовим, що досі нічим не заявляв навіть свого руского роду, побіда була одержана тілько при помочи й священників рутенско-москвофільского напрямку. Таким чином, радикали не змогли перенерти ні одного свого представителя до ради державної і мусять поки що вдоволяти ся належністю до їх напрямку одного соймового депутата (адвокат д. Окуневский).

В усякім разі виборча кампанія 1891 р. дала нагоду радикалам поставити свою програму перед доволі широкими кругами народних мас. Теперішні змагання галицких радикалів найліпше характеризують пункти їх програми, поставленої перед виборцями 1891 р. Ми наведемо тут (у переводі) важніщі с тих пунктів так, щоби можна було бачити й форму, в якій ставляться перед галицкими мужиками домагання европейского радикалізму.

(Навівши усі 19 пунктів нашої виборчої програми та порівнавши їх з резолюціями роздільских міщан із 1891 р. поміщеними в прі „Народа“ за 1891 р. автор каже далі так).

Як видно з порівнання, виборча програма галицко-руских радикалів викладає систематичніще ті домагання, котрі вже починають почувати галицко-рускі міщане й мужики, — а ся обставина надає особливу вагу невеличкій поки що групі організованих радикалів перед старими партіями, що все таки претендують на значінє національних і народних. Особливо фальшиве перед радикалами положенє „народовців“, котрих теперішня політика і боротьба з радикалами стоять в новім принціпіяльнім противенстві з їх іменем і постановленим ними культом Шевченка. (Конець буде).

Про смертельність в Галичині і єї причини

або

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ?

(Студія статистична).

(Далі).

В 10 повітах з найбільшою смертельностію земля розділяєся дуже негармонійно і нерівностайно на поодинокі роди управи. І у належать подільскі і покуцкі повіти, як Чортків, Городенка, Заліщики, Снятин, котрі мають непропорціонально много рілі, а непропорціонально мало ліса і пасовиска; а з другої сторони належать до найбільше смертельних такі гірскі повіти, як Косів, Надвірна, Богородчани, котрі мають дуже мало рілі, а дуже много ліса, сіножатей і пасовиска. — Противно, в 10 повітах з найменчою смертельностію земля розділена дуже гармонійно і рівностайно межи поодинокі роди управи, а повіти ріжнять ся під тим зглядом дуже мало між собою.

Табл. 10.

Рід управи. (Ріжнили межи крайними повітами)	В 10 повітах найбільше смертельних хитає ся процент кождого роду управи межи:	В 10 повітах — найменче смерт. хитає ся процент кождого роду управи межи:
ріля ріжниця	78·2% — 5·0% 73·2	62·1% — 41·4% 20·7
огород ріжниця	3·4% — 0·5% 2·9	1·6% — 0·2% 1·4
сіножать ріжниця	23·1% — 0·8% 22·3	9·3% — 3·5% 5·8
пасовиско ріжниця	16·9% — 3·2% 13·7	16·6% — 7.2% 9.4
ліс ріжниця	56·5% — 5·7% 50·8	32·6% — 19·6 13·0

Повіти отже, котрі мають дуже велику смертельність, суть під зглядом управи землі скрайними: або вони мають дуже много рілі і огородів, а дуже мало ліса, сіножати і пасовиск, або відворотно: дуже много ліса, сіножати і пасовиск, а дуже мало рілі і огородів. Повіти, котрі мають найменчу смертельність, суть під зглядом управи землі посередні, пересічні: Кождий рід управи есть пропорціонально заступлений.

Те саме побачимо, коли справу відвернемо. Ті повіти, котрі мають дуже много рілі і ті, котрі мають дуже мало рілі, відзначають ся більшою смертельностію; противно, повіти з пересічним, середним процентом рілі, відзначають ся меншою смертельностію.

Табл. 11.

На 1000 людей умирає пересічно що року:	
в 10 повітах з найбіль. % рілі:	40·33
в 10 повітах з наймен. % рілі:	36·93
в 10 повітах з середн. % рілі:	33.43

Додаток до Табл. 11.

а) 10 повітів, що мають найбільше рілі (зі всіх повітів), т. є. зі всіх повітів мають найбільший процент землі під рілею: 1. Збараж, 2. Тернопіль, 3. Городенка, 4. Скалат, 5. Гусятин, 6. Теребовля, 7. Чортків, 8. Заліщики, 9. Снятин, 10. Борщів. (Самі еміграційні повіти!)

б) 10 повітів, що мають найменче рілі: 1. Косів, 2. Надвірна, 3. Долина, 4. Богородчани, 5. Стрий, 6. Калуш, 7. Ліско, 8. Дрогобич, 9. Тарнобжег, 10. Ніско.

в) 10 повітів що мають пересічну скількість рілі: 1. Яворів, 2. Кольбушова, 3. Самбір, 4. Санок, 5. Станіславів, 6. Добромиль, 7. Городок, 8. Старемісто, 9. Бібрка, 10. Горличі.

Подібно має ся річ з лісом.

Табл. 12.

На 1000 людей умирає пересічно що-року:	
в 10 повітах з найбіль. % лісу:	36·36
в 10 повітах з наймен. % лісу:	3[illegible]·00
в 10 повітах з середн. % лісу:	31·20

Додаток до табл. 12.

а) 10 повітів, що мають найбільше лісів: 1. Долина, 2. Надвірна, 3. Косів, 4. Ніско, 5. Калуш, 6. Ліско, 7. Живець, 8. Стрий, 9. Добромиль, 10. Богородчани.

б) 10 повітів, що мають найменче лісів: 1. Снятин, 2. Городенка 3. Збараж, 4. Тернопіль, 5. Краків повіт, 6. Домброва, 7. Скалат, 8. Теребовля, 9. Рудки. 10. Гусятин.

в) 10 повітів з середною скількостію лісів: 1. Бібрка. 2. Санок, 3. Яворів, 4. Жовква, 5. Бохня. 6. Камінка, 7. Новий Торг, 8. Грибів. 9. Перемишль, 10. Миселичі.

В. Охримович.

(Далі буде).

Нова „нова ера".

(Далі).

Маючи на ціли те, про що ми сказали в попередній статейці, — львівські народовці силувалися показати усю матеріяльну і моральну велич руско-українскої народности, на торжестві в честь папи у Львові, дня 19 м. м. в великій салі „Народного Дому". А попису-валися львівські народовці не тілько перед невидимим оком усего католицкого світа, а й перед очима найвищих достойників краю, головно Поляків, світских і духовних, як: намістник, маршалок краю, головний комендант, архієпископи, надпрокуратор, директор від податків, директор поліції й т. и. З Русинів зволив потрудитися між инчим і посол О. Барвінский, редактор органу Руси-України „Правди". Инчі руські посли: Романчук, Брилінский, Підляшецкий, Телішевский і Охримович, прислали з Відня гратуляційну телеграму — на руки митрополита. Саля була набитіська не тілько народовцями, а й латинниками. Пребишним устроєнєм салі займався звісний практичний любитель українскої орнаментики, редактор „Дзвінка" — часописі для українских дітей — і „Учителя" — органу „Руского Педагогічного Товариства" — д. Вол. Шухевич. Артистична частина вечера була в руках другого чільного народовця, колишнього редактора давної української „Правди". До концерту став із согорє увесь „Боян" — українске співоче товариство — і много инчих мущин і жінок та хлощів співаків — разом до 200. Треба сказати правду: не занепокоєно львівского торжества ні одною композицією Українця-шизматика — майже усе було галицке, умисне скомпоноване найпершими народовскими поетами й музиками. Співано поважну кантату в честь папи, слова й музика д. Вахнянина, потім миленьку канталяну — слова митрополита С. Сембратовича, музика Остапа Нижанковского — найліпшого галицко-рускаго музика, врешті имн у честь папи, уложений о. Виктором Матюком. Звісно, були й деклямації: недавній сокрушитель „нової ери", о. Ол. Бобикевич зі Стрия віддеклямував гладкий вірш С. Сембратовича і потім свій власний п. з. „Корабель". Були й промови — дві, вступна і кінцева. У вступній промові бесідник Др. Шараневич підніс між инчими, що „нинѣшный папа римскій поважнымъ голосомъ своимъ рѣшає найбольше дразливій питаня соціяльній", та що его заслугами „руска церков" буде могла розвиватися

въ тôмъ напрямѣ, якій ѣй назначили булѣ попередникôвъ Льва XIII-го". Кінцеву промову мав сам митрополит, С. Сембратович, що сказав „на значѣнье вôдбутого торжества ювилейного Русинами." Народовці дуже заімпонували офіціяльному Львовови, світовому й духовному, українским словом, музикою і виконанєм. Ті гості тілько ахали від признання: жовляв „zasypaliście nas swoim koncertem! Такого концерту Львів іще не бачив! і т. д." Усе відбулося знамените, велично, поважно, з повним супокоєм.

Описуємо усе після „Дѣла" — ч. 19. із сего року. Та, як звичайно, недогадлива редакція помістила в тім же числі, в новинці таке, що дуже заквестіонувало ві попередні слова. З тої новинки виходить, що ціле торжество відбулося не так то гладко. Містимо тоту новинку до слова, бо вона іллюструє торжество так, як ми ледви чи могли би зробити.

„Вчерашне торжество ювілею папского въ „Народнôмъ Домѣ", — каже Дѣло, — не обôйшло ся безъ скандалу спровокованого звѣсною фракцією. Коли о годинѣ 8 ¾ пріѣхавъ Єго Екцеленція митрополитъ Сильвестеръ до „Народного Дому", и переходивъ сѣни до сходôвъ, посыпали ся зъ межи куны молодежи вôдъ подвôря „Народного Дому", затроєнои, звѣсною агітацією, голосній, кôлька хвиль не уможливючій крики: „Pereat! Pereat!" Поважна публика, пôдымаючи ся сходами, дуже була счудована тымъ дикимъ крикомъ, але анѣ на гадку ѣй не впало, щобы се мало стрѣтити достойну особу митрополита галицкои Руси. На жаль, зарàзъ о тôмъ пересвѣдчила ся, побачивши на сходахъ Преосв. архіерея. Вѣстка про сю пригоду рознеслась зарàзъ и по сали и выкликала замѣтне зворушенье. Єго Екц. митрополитъ, заховуючи холодну кровь заявивъ передъ членами комітету лише побоюванье, щобы подôбний дикій крики не повторились при пріѣздѣ архіепископôвъ польского та вôрменьского, намѣстника, маршалка краєвого и другихъ достойникôвъ. Однакожъ побоюванье Впреосвященого було вже злишне, бо одинъ зъ агентôвъ поліційныхъ сейчасъ давъ знати о пригодѣ дирекціи поліція, а тая розпорядила все потрѣбне, щобы скандалъ не повторивъ ся. Зъ дирекціи поліціи выслано сейчасъ бôльше число агентôвъ и тотій обсадили рôзнй мѣсця въ Народнôмъ Домѣ, а передъ будынкомъ сторожили поліцияты. Здавалося, що вже торжество перейде безъ нѣякои пригоды. Такъ нѣ!

„Середъ промовы семіора Ставропігіи др-а Ис. Шараневича, при уступѣ, де бесѣдникъ нôднѣсъ, що руско-католицкій нарôдъ має нанамъ римскимъ дякувати за всякй благочѣяня, перешибъ цѣлу салю голосный крикъ: „За Тучапы! („Гр. к. село, котрому Рим, противъ договору, позволивъ недавно перейти на католіцізм. Ред.) Въ сали настало загальне заворушенье. Дръ Шараневичь, зъ-першу троха змѣшаный, понизивъ голосъ. Намѣстникъ гр. Бадені покликавъ до себе начальника президіяльного бюра намѣстничого сов. Мавтнера и пошептавъ зъ нимъ. Сов. Мавтнеръ выйшовъ зъ салѣ и зъ директоромъ поліціи сов. Кшачковскимъ вôдбувъ коротку нараду. Директоръ поліціи взявъ ся зарàзъ самъ до розслѣдôвъ не тôлько дôтычно крику зъ галєріи, але и взагалѣ що-до ситуаціи въ будынку Народного Дому и самъ урядувавъ до кôнця вечерка. Зъ протоколôвъ, взятыхъ зарàзъ вôдъ осôбъ, що були на галєріи, показалося, що демонстрантомъ бувъ членъ „Академического Кружка" Я—скій академикъ. Вступившись на галєрію пôднѣсъ крикъ и зарàзъ забранъ ся. Кажуть, що директоръ поліціи наказавъ агентамъ глядати за нимъ и доставити до дирекціи поліціи. Позаякъ поліція бояла ся, щобы въ часѣ вечера не выбивано вôконъ салѣ Народного дому, то пôсля первѣстного иляну патрулѣ поліційнй мали мати на оцѣ улицю Корнякта. Пôзнѣйше, въ часѣ вечерка поліція патролювала вже зô всѣхъ сторôнъ „Народного Дому" и зъ порученя директора п. Кшачковского зоборонювала вступъ до будынку.

„Замѣтна рѣчь, що намѣстникъ гр. Бадені заздалегôдь вгадувавъ, що торжество въ честь папы не обôйдесь безъ того рода пригодъ, бо коли делегаты комітету, крил. о. Бѣлецкій и сов. Тороньскій передъ тыжднемъ прийшли до него запросити єго, вôнъ выявивъ свôй сумнѣвъ чи безпечно устроювати торжество въ „Народнôмъ Домѣ". Отже по вчерашнôмъ торжествѣ намѣстникъ звернувъ ся до одного зъ делегатôвъ и сказавъ до него: „А со? nie mówiem?"...

Вагу росказаного повище загального заворушеня в салі, як гостей так і народовців, тай сторожі навколо „Народного Дому" і в середині, підносить те, що, після „Дѣла", купка младенців москвофілів, крикнувши митрополиті кілька разів „pereat", утікли з подвіря, тай найвідважнищий младенець — як потім вийшло член москвофільского „Акад. Кружка", звісний читателям „Народа", д. Юліян Яворский, — вірвався на галерію, крикнув один однісінький раз: „za Tучапи!" і дав драла. Звісно, поліція

найняла єго і покарала 8 днями арешту. (Орган Руси-України „Правда“ зачисляє і сей прояв до „здичілости руської молодежи шкільної (лютий).

Органи Поляків, котрим ненаручно допускати народовців на службу Римови ad Orientem convertendum, — доси вони робили се самі та, по дорозі, єзуітили й ольщили Русь-Україну, — підняли против народовців страшенний гвалт, що буцім то самі народовці — сякітакі безвірці, — запросили радикалів, москвофілів і всю иичу нагань, щоби тілько устроіти скандал усему католицтву. Та народовці з обуренем відкинули від себе інсінуації панів Поляків, запевняючи про свою непохитну вірність папскому престолови, а зробили се народовці і за себе і за поручену їх опіці руску молодіж по гімназіях. Народовці завзято боронилися від закиду нелояльности для Риму і в Дѣлѣ, і в польских газетах — видно, що їм дуже залежало на добрій славі перед Римом. І зовсім слушно. Народовскі політики так ухопилися за завдачу Риму „Orientem convertendum“, що посол О. Барвінский висказав у раді державній і свій намір, запрячи до тої цілі й університети й инчі научні інституції, що треба би позакладати у нас („Правда“ 1893 лютий ст. 109). Сам д. Барвінский дуже вихвалює ту свою промову в „Правді“, як основну і вельми політичну.

Серед полеміки межи панами-Поляками і народовцями ізза вечерка, виявилося, що до комітету, устроючого торжество, народовці запросили „всі рускі товариства, що не виступали ворожо против католіцізму“, при чому в остатній хвилі зовсім зігнорували старих Русинів, щобя придбати собі тим більше признання перед католіцізмом. Звісно, запрошені були всі народовскі товариства, в тім числій Просвіта, Р. „Педагогічне Товариство“ і „Товариство ім. Шевченка“. Ніщовни раз на поклін Римови, ті товариства будуть мусіли далі сповняти волю Риму бодай для того, щоби на них не дивилися лихим оком польскі та австрійскі політики. Се особливо інтересно з огляду на „Товариство ім. Шевченка“, як для імени єго патрона, так для того, що єго заложено за гроші православної Милорадовички, так нарешті і для цілі того товариства. Як звісно, „Товариство ім. Шевченка“ саме перед папским ювилеєм перестроєно на наукове товариство — завязок будущої руско-украінскої Академії Наук, що має в собі з'єдинити всіх Русинів-Українців з Австрії і Росії. Якова буде тут православним Українцям — не знаємо сказати. Якова буде в службі Римови й учителям-Галичанам, членам „Р. Нед. Тов ри-

ства“, коли Рим іде до того, щоби школи назад віддати в руки духовенства? Якова буде політично Українцям у Росії, коли галицкі народовці вивісять у Римі, перед папою, свій прапор навернення усеї України до Риму, а може й до якої заграничної держави? („Правда“ так розгорячилася в своім австрофільскім розгоні що до російскої України, що без оговорки наводить слова станьчиківского польского писателя Поповского про те, що Югозадн. Отдѣленіе Имп. Р. Географ. Общества в Кіеві закрито 1876 р. „з причин австрофільских змагань“ (лютий ст. 128). Якова в загалі буде украінскому руховй, коли він, по заміру народовців мав би підійти під контролю Риму? Та ми ще ождемо оповіщеної вандрівки народовців, від імени всіх руско-украінских товариств і всего руско-украінского народу до Риму, і того, що вони скажуть у своім пропамятнім письмі папі і що їм папа відповість на те.

Поки що завважаємо, що в самій Галичині, між Русинами на провінції зовсім не видно було того одушевленя по поводу ювилея папи, що серед львівских народовців — устроєно, народовцями-панами яких 10—15 вечерків, де деклямовано й вірші православних Українців: Шевченка, Александрова (укр. переклад псальмів) і т. и. Подамо далі, для зразку, опис ювилейного вечерка в Коломиі. **М. Павлик.**

РОЗУМНИЙ ПРИМІР.

В початку февруара с. р. був зїізд соціалістів Північного краю Франції, і між инчими ухвалами єго ми знаходимо ось яку: „національна рада партії мусить виложити в брошурі сільску програму партії. Спільний (федеральний) комітет зробить з неї основний витяг мовою дуже простою і, коли треба, на мужицких мовах *(patois)*. в маленьких книжочках, котрі будуть розширювані по найдешевшим цінам“.

Ся ухвала дуже важна як на Францію, де доси всі поступові партії згорда дивились на мужицкі, недержавні мови і через те залишали селян на саму попівску науку, бо там пони, навчені лихом у часи великої революції, взялись добре за проповідь на тих мовах.

Але ся ухвала французких соціалістів мусить мати вагу і як примір для

другіх, подібно тому, як мають всякі вагу й теперішні заходи французьких і німецьких соціалістів коло селян.

Коли в 70-ті роки купочка українських соціалістів почала свої видання на українській мові, то більшість соціалістів російських, а потім і польских, глянула на те дуже неприхильно, вбачаючи свого роду шизму в тім, що українські соціалісти кидають мови державно-панські і беруться до мужицкої. Згодом, коли серед російских і польских соціалістів „народництво“ зміцнилось „соціял-демократією“, — часто не дуже мудро зрозумілою, — сей погляд на українську шизму став мотівуватись такими думками, що, мовляв, український селянин в загалі не вартий соціалістичної пропаганди, як елемент реакційний, що колись мусить бути просто присилуваний до соціалізму „диктатурою фабрично-робітницкого стану“, котрий в українских землях сполячений, або змосковлений.

Аж ось німецькі соціалісти почали приступати до своїх селян, а французькі соціалісти на зїзді 1892 р. в Марселі виробили програму агітації серед селян, — дуже подібну до нашої. Тепер же французькі соціалісти беруться для ліпшої пропаганди і за занедбані, або й осміяні м а т у а!

В Галичині вже показався свого роду пролом у соціал-демократичній шляхетчині в тім, що деякі Поляки-соціалісти згодились вести пропаганду на м а т у а жидівським, — справа, котру ми колись предкладали в Женеві в 1879 р. і котра була осміяна, польскими й російскими соціалістами, а найбільше тими, що самі походили з жидівских родин. Тепер примір французьких соціалістів мусить ще більше підкопати названу шляхетчину.

Нам же він мусить іще раз нагадати мудру італіянску приказку: „і д и с в о є ю д о р о г о ю, — і н е х а й л ю д е г о в о р я т ь, щ о х о ч у т ь“ *(Passa il tuo corso e lascia dir la gente)*. Ред.

По поводу еміграції.

(Далі).

Годі заперечити, що уклад життя сільского вливають дуже некорисно на зрозумінє всіх зявищ природи і пізнанє тих законів, котрим вони підлягають.

Той вічний страх, непевність і незабезпечєнє перед елєментарними силами, що кождої хвилі можуть сторощити господарску екзістенцію мужика, безрадність і безсильність встоятися перед ними — все те побіч інших причин так сильно придавлює его ум, так вяже і ослїплює его, що цілком не диво, чому він окружений зі всіх боків тими „таємними“ силами, котрих неможе ані понять ані оминути, немає віри в свої власні сили і через те шукає ві в підземских силах. Страх, то перший і найголовнїйший чинник, що не дає розвинутись свобідній думці, затемлює ум і робить его приступним для всяких персудів і забобонів. Хтож не бачив, який переполох справляє в селі буря і грози, як тремтить все на вид тих страшних „стріл“ божих, що в одній хвилі готові знищити господарскі здобутки мужика! яка німа та повна улягłости розпука огортає всіх на вид горючого обійстя, котрого не важить ся ніхто ратувати, бо огонь сей, то огонь з неба, зісланий, може за яку „кару,“ тою невидимою, непонятною, надземною силою, котра в одній хвилі, не то обійстє его, а і його самого зможе з лиця землі?!...

Якже кориснійше під тим взглядом положенє мешканців мійских! Все заложилось тут на те, щоб запанувати над силами природи, щоб запрягчи їх в свої услуги і оголосити с е б е дійсним паном світа. Чи дощ, чи буря, град, чи злива, все однаково віддані праці своїй і невні ей результатів, безпечні перед тими таємними силами, як легко можуть вони орієнтуватись і понять їх, як легко їх обсервувати, аналізувати, узагальнювати і пізнати їх незмінні закони! Не дивож проте, що міста були все огнищами вільної думки. Коли в місті не лиш що ніхто не боїться грому, а противно іще засідається на него; коли кождий спокійно сидить собі дома і веде звичайну свою роботу, то мужика огортає на вид тої надземної сили панічний страх, — безсильний взносить до неба руки і молить покірно помилуваня. Що більше, Не лиш сам молиться, а удержує осібного функціонера, котрому каже засилати за себе спеціяльні ще молитви на „всякі прошенія,“ та зносить дари,

чей може хоть так злагодить гнів небесних сил. Найдеся такий, що іще в яркіщих красках малює єму грізні надземні сил та ме занед буе рівночасно предетавити самого мужика як щось найнужденнійшого, наймарнійшого, як щось рівного звичайному, мізерному червакови... І чиж дивуватиея тепер, коли мужик, така мізерна істота, оточена зі всіх боків такими грізними силами — справді така мізерна і безсильна, та що вона тратиться через те до остатного?

Юліян Бачинский.

(Далі буде.)

„Правда“ В. Чайченко і галицкі радикали.

В врах 15-18 „Народа“ з 1892 р. (за 1 ѧ октябрь), в статейці М Драгоманова п. з. „Правда за місяць червень 1892“, згадано про ескіз д. В. Чайченка „Спроба“ і піднесено, як несслушно д. Чайченко зве галицких радикалів „фантастичними, відірваними від трупту“. Отже в 3 нрі „Зорі“ за сей рік д. В. Чайченко оповіщує ось яку свою заяву п. з. Мій недогляд:

„В Правді“ за місяць червень 1892 р. видруковано мій ескизик „Спроба“. В йому стрівають ся ось які слова, що на їх звернув увагу (як я оце дізнався) і рецензент в одному галицькому виданні: „... в йому (в одному товаристві) могло бути кільки людий з национальним українським коліром, — мов до вкраінського народу мусимо бути Вкраінцями, — **от, де що подібне до сьогочасніх галицких радикалів, тільки ще фантастичнійше, ще більше од грунту одірване**“. — Звісно, ескизик той така дрібниця, що про неї можна й не балакати і сьогодні прочитавши, завтра забути. Але коли вже оті підкреслені слова видруковано, то мені не хотіло ся б, щоб ім надавано те розуміння, якого я ім не надавав. Згаданий ескизик був колись епізодом в більшій повісти, і ті слова, в устах у персонажу з тієї повісти, виявляли тільки його особистий, а не авторів погляд. Тільки через недогляд зостались вони і у вийнятому з повісти і нарізно надруковапому ескизови, і цей недогляд зовсім не бажаний есть авторови, бо він (автор) ніяк не може ідентефікувати себе з згаданаим персонажем (тепер трохи одмінений — Квітковський у „На роспутті“)

1892. XI. 14 (26). **В. Чайченко.**

Се дуже совісно з боку д. В. Чайченка. Як же ж назвати те, що „Правда“, де надруковаий названий уступ ескізу д. Чайченка, — і словом не згадує про заяву д. Чайченка в „Зорі“? Не відповідає „Правда“ і на нашу просьбу — оголосити докази підпираня деспотизму галицкими радикалами. Отже, ми ще раз просимо ві за те. *Ред.*

Оборонці угорского попівства.

Мабуть звісно нашим читателям, що теперішне угорске міністерство, під проводом Векерлього, поставило собі в програму між иичим: обовязкові цівільні слюби, відібране метрик від попів і заведене закона, по котрому всі иновірці малиби мати як найширшу віроісповідну волю, а діти з мішаних подруж моглиби самі вибирати собі віру, яку би схотіли. Се звісно дуже неподобалося попівству на Угорщині. Отже орган нових усмирителів Востока у користь Риму, Дѣло вважає своім святим обовязком сокрушити копіе і за угорских ультрамонтанів та пише про се таке в остатнім нрі:

„Законъ, впроваджуючій якіясь змѣны въ давнѣйшомъ ладѣ, есть тогдѣ пожаданый, наколи его выкличе дѣйсна потреба, т. е. наколи старый ладъ не вѣдповѣдає ново вытворенымъ вымогамъ и обставинамъ. Тымчасомъ тѣ намѣрений реформы на поли церковномъ выйшли лише зъ теорій. Мадярамъ и ихъ міністрамъ хоче ся за всяку цѣну йти мовь-то въ передъ, чванитись передъ свѣтомъ якъ найскоршимъ и найрадикальнѣйшимъ поступомъ, просто блестѣти новыми культурными добутками. И въ тій то ненасыченій жаждѣ чванливости належить шукати и жерела реформъ на поли церковно-політичномъ“ (нр. 43).

Зараз видно, що „Дѣло“ орган великих „практичних“ політиків. Тілько ж практику їх не треба так дуже брати на серіо, бо у тих політиків усе „не на часі“, що тілько нового поступового не нічни: і загальне голосоване, і воля совісти, віроісповіданя, і все. А про те у нас як раз такі політики грають найбільшу ролю — вони спасають Русь-Украіну від нашествія усяких ізмів, окрім, розуміеся, римского. Як то мудро устроів господь бог, що ті спасителі не на Угорщині — дали би вони татому Векерльому! як він сміє визволяти свою країну від надто великого впливу Риму та йти против такої могучої хвилі, як заполонене Римом усего Востока!

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 22. л. марта 1893. 6. пр.

Виходить 8 і 22 л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульденя,
в Росії 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607

Галицко-рускі радикали
перед російскою публікою.

(Конець).

Хоть виборча кампанія 1891 р. і не дала радикалам беспосередних результатів у виді депутатских місць у Відні, а про те радикали не вмелчили, а вбільшили свою агітацію серед селян. За рік після того, радикали скликали кілька віч у ріжних місцях восточної Галичини, при чому вспівали переводити свої резолюції, напр. про загальне голосованє. В організації радикальних віч беруть дільну участь мужики, котрі звичайно уплачують видатки коло устроєня їіх і часто бувають референтами, а в усякім разі ораторами. За типічні збори такого роду можна взяти ті, що відбулися в октябрі 1891 р. в Коломиі, де, під проводом соймового посла, доктора прав Окуневского, зібралося поверх 400 селян. Із резолюцій того віча, в справах, з котрих многі референтували селяне, ми згадаємо отсі: І. про загальне голосованє; ІІ. погудка руским соймовим депутатам за те, що вони розбили солідарність руского посольского клюбу і, покинувши оборону інтересів сільскої кляси, пішли в „угоду“ з магнатскою партією і зійшли з дороги опозиції на становиско „приязно-вижидаюче“ (як ніжно говорять народовці) супротів теперішного правительства; резолюція домагаєся від руских депутатів і рішучої оборони інтересів селян, і домагання як найбільшого розширеня горожанских свобід і політичних прав.

Резолюція ІІІ. протестує против уложеного соймовою комісією проєкту зміни сільских громад через з'єдиненє кількох громад ув одну і поставленє над нею окружних вітів, — і висказуеся, противно, за розширенєм автономії теперішних сільских громад. із застосованєм і до них основи загального голосованя.

Резолюція V. гудить нову дорогову уставу, вироблену соймом, уставу крайне некористну для селян, на котрих паде майже увесь тягар удержуваня доріг у порядку, через повинність в натурі.

Резолюція VIII. домагаєся передачі орудуваня церковним маєтком у руки віроісповідних громад.

Резолюція X. ухвалює доконечне заложити в коломийскім окрузі „політичне товариство для оборони інтересів робучої людности того округа.“

Подібні резолюції були приняті і на вічу, що відбулося в лютім 1892 р. у Снятині, де зібралося поверх 2000 руских селян із Галичини й сусідної Буковини. Окрім того, на сім вічу говорилося про теперішне правне положенє печати в Галичині і принято резолюції в користь розширеня свободи печати, скасованя штемплів від газет і календарів і кавцій від політичних газет.

Резолюції у важніщих справах звичайно передаються, після віч, як петіції до сойму й ради державної. Про загальне голосованє збираються осібні підписи до петіцій, котрі, в міру їіх нагромадженя, пересилаються до сойму й ради державної. Тепер се головна справа, коло котроі купиться агітація, що підимають галицкі радикали, і воно зовсім природно, бо ж, окрім соціального, спра-

ва ся має для Русинів і перворядне національне значіне тому, що теперішня сістема виборів ставить їх в підчинене положене, і тілько справедливе представительство, основане на загальнім голосованю, може дати Русинам таке значіне в політичнім житю краєвім і державнім, яке їм повинно належатися по їх численности. Треба ще піднести яко особливо інтересну прояву, що на вічах Русинів-мужиків заявляєся бажане устроюваня таких віч і в польскій частині Галичині. „Ми пойідемо туди, до наших братів-Поляків!“ — кажуть мужики-Русини радикального напрямку. Така проява подає надію поставити зовсім у новому виді усю справу про польско-рускую згоду.

Ми сказали, що зі всіх галицких партій, тілько радикали являються політичною партією. Уже й тепер вони успіли зробити вплив і на инчі партії, котрі сами собі повинні ставити політичні питаня, і при тому прогрессівного характеру. Так, остатним часом і представителі рутено-москвофільскої партії заговорили про виборчу реформу, а народовці видали й свою політичну програму, в котру вставили чимало точок из програми радикалів. Тілько старим партіям важко зважитися рішучо на нову дорогу, бо для того треба відречися зовсім політики прислужництва тепер правлячим кругам і покласти надію тілько на пробуджене свого народу, котрий, спільно з инчими, також тепер пробуджуючимися народами Австрії, сотворить нову правительственну сістему, опираючуся на новім соймі і повім парламенті. Особливо важко тепер зважитися на таку політику „народовцям“, котрі короткозоро звязали себе зо старою сістемою, не завважавши, що вона тріскає по всім швам і в галицкій краіні, і в решті провінцій австрійскої держави.

Сяк, чи так, а галицкий радикальний рух цікавий уже тим, що в нім бачимо явне пробуджене політичної свідомости самих галицко-руских мас, у котрих обставини день-у-день розбивають надії на яку-небудь виішню поміч і пхають їх до надії тілько на самих себе. Европейский же радикалізм, котрий с кождим днем робить успіхи і в Австрії, дає готові політичні формули для тої нової свідомости галицко-руских народних мас.

На закінчене треба сказати кілька слів про одно скомпліковане політичного руху серед руских Галичан, — а то про справу церковну. Власне політичний рух у Галичині не залежний від церковних справ і міг би їх і не чіпати, та обставини в Галичині такі, що до політичних справ само собою вяжуться і церковні. Ми бачили, що в резолюції міщан Роздолу говориться про скасоване патронату, про незалежність галицко-рускої церкви і про усунене єзуітів из василіянских манастирів, і що парламентска програма радикалів домагаєся передачі орудуваня церковними маєтками в руки віроісповідних громад. Діло в тім, що галицко-руска греко-уніятска церков находиться в крайне ненормальнім положеню, що виходить с політичних обставин у краіні і своєю дорогою вливає на хід політичної організації народних сил. Так, така середньовічно-феодальна установа, як патронат дідичів над священниками, остаєся в Галичині тому, що він дає Полякам-дідичам змогу впливати на політичну поведінку руских священників Остатним же часом клерикально-польска партія в Галичині очивидячки завзялася надгородити себе за наверпене уніятів на православіе в царстві польскім у Росії — утожсамленем унії с католіцізмом і полонізмом у Галичині. Їй повелося втягнути в свої пляни й Рим, котрий в тій справі відступив від універсально-католицких цілей і став піддержувати цілі національно-польскі. В результаті вийшло іменоване на катедри епископів уніяцких, осіб зовсім прихильних ультрамонтансько-польским цілям, а також полишене уніяцких манастирів єзуітам „для реформи“, боротьба з деякими виішними прикметами восточної церкви, що іде при помочи жандармеріі, на очивидний скандал і нарушене основних законів держави й т. п. Іще кілька літ тому назад обі старі галицко-рускі партії згідно протестували против такого порабленя їх церкви, — та тепер, після „угоди“, народовці замовкли в тій справі. Між тим, ані з національно рускаго погляду, ані с погляду свободи релігійної,

мовчки терпіти такого положеня діла годі, — і радикали критикують его в своіх органах.

В той же час магнато-бюрократичні впливи на галицко-руску церков зовсім задавили тям останки старого демократизму. — часів брацтв XVI-XVII ст..— в відносинах межи парафіянами і священником, в орудуваню церковними маєтками, і довели до подорожіня церковних треб. Все оте будить невдоволене селян, — і радикали, як демократична партія, не можуть бути глухі на те нев доволене і виявляють его в своіх органах. Духовенство, особливо вище, разить ся виява і воно старає ся дискредитувати радикалів перед мужиками і затим усяко вистунати навіть против політичних тенденцій радикалів, перешкоджати выборам йіх на депутатів. Боротьба та, звісно, могла тілько змочися після того, як радикали вистунили против „угоди", котра признала митрополита політичним головою Русинів і вставила в політичну програму для них — службу інтересам римскоі церкви не тілько в Галичині, а й на усім просторі, заселенім малорускими племям.

Найбільше підходячим способом боротьби з радикалами було признано завину йіх у тім, що вони „хочуть знищити в народі релігію". Піддержкою такоі завиїи служить те, що образованіщі радикали заявили себе прихильниками свободи досліду і печатають переводи европейских праць по історіі релігіі.

Від выборчоі кампаніі 1891 р. галицкі радикали нераз мали нагоду пояснити свое становиско в релігійній справі, і в своіх органах і на вічах. Вони заявляють, що стоять тілько на точці свободи совісти і в своій критиці церковних відносин у Галичині не чіпають догматів, а тілько суспільно-церковні інстітуції, що прямо входять у круг політики. По сути ж радикали зовсім розділюють круги релігіі й політики, і стоячи за розділ церкви й держави, вважають зовсім можливою солідарність людей ріжних релігійно-філософічних думок, о справам державноі й соціяльноі політики, при чім указують на приміри Ірландіі, Англіі, Швейцарі. Кілька статей для поясненя такоі постанови справи було напечатано остатним часом у „Хліборобі", і аргументація йіх видалася переконуючою і многим селянам. На зйізді мужицких делегатів из ріжних місцевостей, що відбувся недавно в Коломні, с цілю зробити початок мужицкому радикальному політичному товариству, принято именно резолюцію в такім дусі.

Свобода совісти тепер принята майже всіми европейскими законодавствами, в тім числі й австрійским, і само католицке духовенство в цівілізованіщих країнах мириться с тим, а в богатьох країпах, як напр. Північно-Американска Спілка, Англія, Швейцарія, католицке духовенство нічого не має і против розділу церкви від держави. Окрім того, в тих країнах католицке духовенство піддержує дуже радикальні прямованя політичні і соціяльні, а не давно, після енцікліки пани Льва XIII про положене робітників, дано вищу санкцію так названому „католицкому соціалізмови". Та в Галичині духовенство мало образоване, а вища его іерархія очивидне оруде магнато-польскоі партіі, і через те тут помирене католіцізму з радикалізмом дуже важке, хоть національно-соціальні відносини у восточній Галичині, зовсім схожі з ірландскими, бачить ся, і обовязували галицко-руске духовенство наслідувати католицке духовенство Ірландіі.

Незаяк усі умови житя чим раз більше ихають галицко-руске мужицтво й міщанство на дорогу радикального політично-соціального руху, і незаяк рівночасно більшість галицко-рускоro духовенства показує себе лютим противником того руху, а вищі церковні іерархи галицкі, навіть прямо ідуть в анті-національним напрямку і такими способами, як напр. відкликане о. Волянского из Америки, явно идуть против інтересів народу, то може бути, що теперішні напняті відносини роздадуться відпаденем значноі частини руских Галичан від уніятскоі церкви і основанем окремих віроісповідних громад с характером більше чи менче протестантским.

Р. Я.

Думка про руский університет у Львові.

Посол Барвінский підняв у раді державній думку про руский університет у Львові, при чому налягав найбільше на політичні мотиви: свого роду Orientem convertendum. Звісно, думка добра, Русини мусять мати свій університет, хоч, певно й сам д. Барвінський не вірить, що вони мати муть его сегодня або завтра. Теперішні обставини зовсім не дають рації для наших надій При теперішних наукових силах австрійскої Русі можна з достоїнством обсадити хиба кілька катедр рускими ученими, тай то тілько медицинских та природничих На инчі прийшлосьби збирати сили може ще низчі, ніж ті, що збирали Поляки, коли перероблювався університет львівский з німецкого на польский. З Росії покликати ученых Українців, як покликано кількох Поляків, теперішний австрійско польский уряд не зважиться. Та хоч д. Барвінский і высказав надію, що напр. нова катедра історії у Львові буде „поручена одному з найзнатнійших істориків руських“ (очевидно, Українцеви з Росії), тілько ж ми думаємо, що ні один з поважаючих себе ученых Українців не піде на катедру при умовах, котрі недавно поставив орган д. Барвінского, то б то, щоби противодіяти „світлу современних огнів“. А як би хто з Українців, не дуже ознакомлений з галицкими обставинами, й пішов на катедру у Львів, то наразивбися на такі розчарованя, котрі відбили би на довго у других охоту іти за его приміром. За зловіщий знак для українского ученого із Росії на новій катедрі у Львові може послужити хоть нещавне нарікане самої „Правди“ на те, що правлячі круги з гори ставлять ему в умову — не бути православним. І зовсім резонно, — адже ся катедра отворена з огляду на програму „нової ери“, де є й точка — вірність католицкій церкві...

Подібно, до радикальної переміни всіх галицких обставин, не можна рахувати й на прилив молодіжи з Росії до галицко-руского університету. З наукового погляду: сил професорских, бібліотек, лабораторій і т. и. галицкі вищі школи безмірно низчі від російскых. До того молодіж у Россії, хоть не має волі отвертих товариств, та звикла до вільних, радикальных думок у своіх кружках, в громадских відносинах, в сімях. В Галичині, покладаючись на нашу славетну конституцію, академіки Українці приставали б до радикального руху, і наразившьби на поліцейскі шикани, котрі понесувалиби їм карієру і в Австрії, і в Росії. В загалі, говорючи про те, чи можуть дійти з Росії в Галичину учені й студенти, не треба забувати того основного пункту, що **в Росії тепер реакція виходить з двора царского і поліції, а в Галичині з громади, з сойму, з літератури...**

Одним словом, по всему виходить, що й на полі университетскому, як і на многих других, Галичанам ліпше, по крайній мірі тепер, не заноситись думкою Orientem convertere, а взятися за щось скромніще, за працю підготовляючу. На полі науковім досить би було, якби Галичане хоть самі привернулись близче до Заходу, то б то до европейскої науки, до котроі тепер Росія безперечно близче, ніж Галичина. Найбільше пізнучим ділом в сій справі були би командіровки молодих Галичан в Европу, подібні до тих, котрі роблять в Росії, де звичайно чоловік, видержавший екзамін магістерский (докторат), має командіровку на 2—3 роки за границю. Та у нас уряд центральний за се не возьме ся, краєвий те ж ні, бо мусівби признати, що галицкі університети слабі. Тепер же навіть віденьский університет не має богато впливу на зріст науки в Галичині, бо там учаться з Галичан майже виключно медики. Остатніми часами між Галичанами проявилось кілька осіб, котрі печатними студіями заявили свою здібність робити для історії літератури, фольклору і т. и. та їм не вистачає в Галичині ні справи, ні навіть бібліотек для конечного наукового вихованя Вони повинні би їхати на Захід, та не мають на те засобів. При наших теперішних обставинах, можна було би рахувати тут хиба на поміч приватну, організовану товариствами, напр. хотьби Товариством імени Шевченка, котре тепер на силу повернулось у наукове. Тілько ж те товариство, щоби навіть зрозуміти свою наукову завдачу, повинно найперше позбутися таких своіх проводарів, котрі головну мету университетских катедр бачать у боротьбі против „світла современних огнів“....

Звісно, треба бв, щоби й література и готовляла се зближене галицкої науки з західно-европейскою. Се могли би робити навіть теперішні редакції наших часописів, як би тілько у них стало на те розуміня і смілости розірвати з теперішньою реакцією. Може бодай вплив російских українолюбців що небудь тут

поможе, і в сій надії ми прочитали донись д. Вільхівского в 2 нрі „Правди“ з більшою радістю, між бучні фрази про наш будущий університет і просвіту, котру він би то повесе на Восток

Співробітництво Українців у галицьких часописях.

„Усякий неутралітет є власне підпорою status quo, або дужчого. В принціпі неутралітет Українців є підпора народовецкої реакції. Зовсім немати діла з Галичиною Українці не можуть. Вони, напр., посилають свої твори літературні в Правду, в Зорю, в Збірки товариства ім Шевченка... а галицкі народовскі реакціонери, котрі захопили в свої руки дірекцію товариств і редакцій у Львові, витолковують перед своєю публікою факт сотрудництва Українців у них, як згоду Українців з їх програмами, чим і імпонують многим.“

Так говорить ш. Драгоманов в 3-м ч. „Народа“ 1893 р. в статі: „Українство перед Польщею та Росією.“ Застерігаю, ще я нічогісінько не хочу казати проти мети цілої статі; але, дуже зацікавлюючись долею українского літературного руху, я на виписаним уступі зупиняюся тай завдаю питання: „Чи нема, часом, в словах ш. Др-ва пересади? Чи справді, поступовий Українець немає морального права працювати в „Зорі,“ в „Правді,“ в „Записках товариства ім. Шевченка“?“

Возьмімо „Зорю.“ Як повинні дивитися на неї Українці? „Зоря“ знаходиться в цілком особливих умовах: це часопись підцензурна.

Відома річ, що в Росії заборонено в с я к е періодичне українське видавництво. Тимчасом мати який-небудь печатний орган нам дуже дуже треба. На наше щастя, цензура не забороняє деяких галицьких часописей, і вони спокійнісенько можуть доходити до українських предплатників. Між тими часописями найважніша — „Зоря“: вона просто заходжується зробитись духовним органом цілої Руси-Вкраіни. Тількиж, коли вона схоче вимовляти дуже вольні гадки, то її побє цензурна заборона; а грати в дудку російському правлінню — теж не гаразд. Кращеж нехай „Зоря“ геть не торкає політики, а буде тілки беллетрістичним письмом. Вигода з цього буде подвійна: 1) беллетрістичну часопись можуть із супокійною душею підпирати Українці геть усіх партій, 2) під безневинним беллетрістичним видом така часопись зможе, навіть при цензурних умовах, безборонно здобувати чим раз ширші тай ширші круги читачів і передплатників у Росії і вже самим фактом свого істнування будитиме українску самосвідомість і національну. І справді: саме так воно й діється: ще до недавнього часу „Зорю“ читали затого самісінькі сотрудники, а тепер її знають вже й звичайні читачі, ба навіть трапляється вона на Вкраіні уже й під сільскими стріхами. Не може бути сумніву, що за декілька років число російських передплатників „Зорі“ подвоїться або потроїться, число українофілів значно зросте, а й сама цензура, воочію побачивши, що національний рух Українців силний, буде не така безцеремонна, як досі. А й це вже є такий позітівний здобуток, що задля його самого підпирати „Зорю“ варто.

Але ш. Драгоманов може мині завважити: „Якщо при наших нещасливих обставинах орґаном російських Українців може бути письмо тілки беллетрістичне та ще й підцензурне, то все таки треба, щоб і в такому письмі ані пахло ретроґрадством, а надто щоб там не було гадок plus royales, que le roi même.“ А вже ж так. Тілки ж яким способом досягти цього? Чи треба, бува, кинути „Зорю“ (де иноді поміщаються дуже не прогрессівні галицькі вироби, а деякі українські трохи цензуруються) та засновати нову часопись?! Як на мене, то вчинити це перш усього н е в а р т о, бо не годиться р о з б и в а т и в ґніть беллетрістичного органу Вкраіни, а до того й н е м о ж н а: „Зоря“ вже м є за собою традіцію, реноме, конкуррувати з нею — важко. Опроче, я маю підставу думати, що б о я з н ь надрукувати радикальніщу гадку не є вина ані народовських редакторів, ані других орударів: вина спадає більше на галицьку публіку. Покійний голова т-ва Шевченка Гладилович, писав мині: „Ви скаржитесь на галицьку „добровільну цензуру“. Я, в засаді, сам проти такого цензурования. Тільки що ж нам робити? Українських передплатників ми маємо дуже мало, матеріально ми залежимо від галицкого поповства, то й мусимо дивитися, аби его не скривдити... А тут такий Драгоман лає всіх і вся![1]) Трохи не тими самими словами писав до мене й д. Павло Кирчів (в январі 1890 р.)

[1]) Покійник мав на думці „Австро-руські сповіди“. Може бути, що ш. Драгоманов дивився в них на Галичину справді занадто чорно?

Яка наука що до „Зорі“ випливає з ціх свідоцтв? Тая, що треба старатися, щоб „Зоря“ мала українських пренумерантів більше, ніж галицьких. Судячи по багатьом даним, цього чекати доведеться вже не довго; і от, коли українських пренумерантів буде вже хоч 500, тоді буде певна спромога зробити „Зорю“ поступовою в максімальних рямках, указаних російською цензурою. (Якбищо тоді галицькі орударі „Зорі“ таки не схотіли повернути її на інакший лад, то с пятьма стамп передплатників сьміливо можна було б заснувати й інакший орґан. Та до цього, либонь, справа не дійде.)

А вже ж я не знаю, чому б поступові Українці мали прінціпіально цуратися „Записок т-ва імени Шевченка“? Адже там добровільної цензури нема. Сьмію так казати, бо маю в руках документальні докази. Признаюся, я й сам спершу був певний, що „Зап. т-ва ім. Шевченка“ носитимуть на собі печать „нової ери,“ але оце недавнечко од одного з українських ініціаторів тих „Записок“ одержую лист, де він прохає мене не оддавати своїх праць до орґанів тих російських вчених товариств, в яких я є членом, а оддати до „Записок т-ва ім. Шевченка.“ На те я одвічаю, що дуже сумніваюся, чи підхожі будуть мої праці задля клерікального галицького повітря, а цензурувати себе я не дозволю. Одповідь була міні така: „Записки“ є орґан товариства наукового, а не політичного, і всяка наукова гадка знайде собі там місце. — Після такого запевнення можна сказати кождому з наших вчених: Mein Liebchen, was willst du noch mehr?!

Здається, вищевиписані аргументи мусять кожного переєьвідчити, що ані од „Зорі,“ ані од „Записок“ поступовці одкидатися не повинні, а навпаки. Трошки трудніша справа с „Правдою“. Часопись ця політикує. Ідеали свої вона висловлює не під туманною беллєтрістичною маскою, а просто, одкрито „Народ“ багацько разів підчеркував, що „Правда“ виголошує гадки і консервативні, і клерікальні, і ретроградні. Так то воно так, тілки ж прошу взяти до уваги ще другу, цікаву обставину: поруч назадницьких думок „Правда“ дає місце думкам, діяметрально супротилежним, і такі контроверсії трапляються часом в одній і тім самім числі. Занотовую цей факт, бо з його дещо виходить.

От, напр., ціми днями пише до мене один звісний український письменник: „Після відомої заборони[2]) хоч трохи вільна гадка в „Зорі“ тепер не можлива. Прошу Вас написати міні, чи друкуватиме „Народ“ вірші та оповідання?“ Я одписав йому, що беллєтрістику „Народ“ виключив. Ще не знаю, що мій земляк вдіє; міркую однак, що доведеться йому вдатися пікуди, як до „Правди,“ бо ще інакшої часописі з беллєтрістичним одділом в нас немає. А таких земляків можна налічити, мабуть, чимало. Так само мусять обертатися до „Правди“ всі перекладачі, бо „Зоря“ не може друвати перекладів. Так само мусять обертатися до „Правди“ й ті поступові публіцісти, котрі не можуть працювати в „Народі.“

Питання: чи можна с повним правом обвинуватити тих сотрудників „Правди“? Я думаю, що ні, бо щож ім інакше робити? — „Але ж вони пассівно скріпляють народовеньку реакцию[3]), чекаю я закида. — Помилка! нічогісінько не скріпляють! Не скріпляють, бо часописі наші — не часописі, а альманахи, без якого-небудь ясно визначеного напряма; за кожну надруковану в них гадку морально одповідає не редакція, а автор статті; так само й авторові статті байдуже до поглядів редакції. Це факт. Зрештою, такі самі явища трапляються не тілки в нас, а скрізь, де робітників мало. Хіба в Росії не була того самого? От візьмімо журнал: „Вопросы философіи и психологіи“, — туди охочо посилають свої праці люде непримиримих (суспільних!) прямувань, а редакция охочо все друкує (звісно, крім нісенітниці), бо читачі знають, що за себе має одповідати тілки кожен підписаний. Отже той самий прінціп, який в Росії прикладається до спеціяльних одділів науки, мусить в нас прикладатися до всенького нашого письменства. Я не вірю, щоб хто міг розуміти стан речей якось інакше: не вірю, щоб галицька публіка думала, буцім сотрудництво того чи иншого письменника в якійсь часописі доводить його згоду навіть с прінціпами редактора, або видавця тої часописі, а тим паче — с прінціпами прочих сотрудників. Та от, щоб не далеко ходити, вкажу на приклад Франка, проводыря радикалів, що поміщає свої твори, напр., у народовській „Зорі“

[2]) Автор листу натякає на недавню новітню жорстокість цензури супроти галицьких видань.

[3]) Між иншим, на мою думку, не справедливо вважати „народовський“ і „реакційний“ за сіпонімічні терміни. „Народовець“ має значати „націонал,“ а слово „націонал“ не вказує ані на поступ, ані на назадництво. До речі додам, що ті Росияне, котрі читали „Чудацькі думки,“ вважають Драгоманова за націонала, але ж певне, що жаден з їх не посміє варіяти його реакціонером.

або в „Зеркалі“, і не боїться, що його співробітництво в народовських часописях скріпить редакцію декількох народовских проводирів.

Всіма попередніми розумуваннями я ще не хтів сказати, буцім такий стан нашої журналістики є нормальний або жаданий. Певне, що було б багато краще, коли б людина поступових переконань не потрібувала вдаватися з своїми роботами до таких органів, де поруч може бути надрукована якась ретроградна гадка. Тідки ж як осущити таке pium desiderium? Адже задля цього треба, щоб у Галичині малась така часопись, котра б захтіла служити органом всіх ліберально-поступових та демократичних Українців, без огляду на деякі дрібні несхожости в їх переконаннях.

На перший погляд здається, ніби такий об'єднуючий орган ми вже маємо — „Народ“. „Народ“ бо змагається згуртувати коло себе всіх тих поступовців, котрим на серці передовсім лежить добробут руського-українського люду; що ж до дрібних різнащій в переконаннях, то редакция вже не раз оголошувала, що в „Народі“ на те існує вільна обміна думок. Правда, що „Народ“ не друкує беллетристики (а це теж важна річ, як я вже сказав вище), тілки ж цьому лихові не важко було б зарадити: мабуть, що редактор згодився б завести й беллетристичний одділ, коли б Українці почали громадно передплачувати часопись та дали таким способом матеріяльну спроможність завести той одділ.

Але ж при теперішньому стані речей згуртуватися коло „Народа“ можуть далеко не всі поступові Українці, другої ж подібної часописи ще немає, тим-то журнали наші не можуть не бути альманахами; та за теє камінем кидати на українських сотрудників не випадає. Замість кидання камінем, краще давайте пораду!

А. Хв—ко.

Свою думку про зачеплену тут справу скажемо инчим разом. Поки що завважаємо, що Др-ов не радить Українцям кидати працю в „Зорі“, „Записках Тов. ім. Шевченка“, а тілько радить ставити свої умови — виливати на ті видавництва в прогресівнім напрямку. *Ред*

По поводу еміграції.

(Далі).

— Та тимчасом, замість, щоб мало єму бути ліпше, єму все чим раз гірше... Ті часті пожички добивають єго до решти. Попавшися раз у руки „кулака“ лихваря — гине в них, не діждавшися оглядати сповненя тих солодких мрій, що як-так держали іго єще на сім божім світі...

„Кулак“ і мужик, то два взаімно обуеловлюючі себе і підпираючі зявища суспільні. Оден без другого істнувати не може. Що до лихваря, то обоятна се річ, чи буде се „чужий“ чи „свій“. У нас ріжні причини, а головно історичні, вплинули на те, що ремеслом сим занялись переважно жиди, коли де інде опинилось воно в руках таки своїх людей. Тілько ж ті „свої“ в нічім не уступають нашим жидам. Хоть оден обрізаний а другий ні — а про те вони так добре знають своє діло, так добре вміють коло него заходитися, що несправедливо і неоправдано, вносити задля сеї одинокої ріжниці „здібність“ у одного, а вменшати у другого. Оба вони однакові, оба — як два рідні братя...

Наш „жид“ — се конечний додаток до мужика, а заразом і конечний додаток до вище згаданої „трійці“. Коли що ріжнить єго від неї, то хиба те, що все таки дає дещо перед тим мужикови, коли тимчасом тамті нічо єму не дають. Він, беручи послідний, є також і тим послідним обухом, під котрим мужик лягає мертвим...

І щож тепер?

Ціла юрба свіжоупечених пролетарів, жене до двора, та проситься на роботу. Но ту вже тілько іх не треба. Давну скільність рук, потрібну до управи широких панских ланів, заступили вже машини. Машина зробить скорше, в десятеро більше. Малу лише частину „избранних“ приймуть до роботи при машині, а решта?.. О, та решта! Хоть не потрібна безпосередно до услуг панских, то варт вова єму не менше тамтих. Без праці, без заробку, без кусника хліба, голодний, босий, обдертий, приймається хоть за яку ціну і то на власну згубу і на згубу власних товаришів своїх... Маючи таку „резервову армію“ коло себе, може пан знижувати платню своїм робітникам аж до крайної неможливости. Бо і чогож єму боятися? Стратить робітника? Нехай іде собі! На єго місце сто вже таких жде. О, та решта! Хоть не потрібна вона безпосередно до услуг панских, а про те варт вона єму не менче тамтих...

Та годі. Вкінци і терпцю вже ній не стане Годі довше ждати. Чогож бо ждучи діждалась? Не досить що сама утонула у безодні нужди, та ще і других за собою потягла... Досить вже того раю! Оглянувшись, що нічого

в селі йій ждати, покидає село, та іде шукати де інде красшої долі. Може в м і с т і .. Та ба! І тут нема нічого! Куди не глянеш, всюди та сама нужда, всюди таке саме жебрацтво, як в селі...

Щож се значить? Щож сталося з містами? Деж то богацтво мійське і ті великі фабрики, що тисячами приймають де інде до себе голодну масу бездомних пролетарів? Де ж ті міста, де фабрики ті?

Не в нас, не в нас...

II. Сказано вище, сучасна держава, то держава великого промислу і торговлі В ній зросли вони до тих великих розмірів, про які, не то що сто літ тому при їх зароді, ніхто не міг і снити, але і нині ще у кождого, хто вже й привик до них. мимоволі мусить викликати правдивий подив.

Давна мануфактура, що при що раз більшім зрості нових ринків. не могла вже як слід відповісти завданю своєму — заспокоїти що раз більше зростаючого запотребования, мусіла уступити місце новим чинникам, котрі ліпше від неї моглиби вивязатися з сего завдання. Чинниками тими, то були — пара і машина. Вони зреволюціонували продукцію мануфактурну і дали початок в е л и к о м у п р о м и с л о в и. Давна основа середновічної февдальної держави — село. упало, а на его місце в основу нової держави, держави буржуазійної вступало м і с т о. М і с т о стало від тепер надавати, з своєю міщанською людностю, головний тон сучасній політиці державній, воно то і стало тим центром, в котрім сплелися і збіглися всі нерви сучасної держави. Представителька їх — буржуазія, оголошивши себе представителькою цілої нації, вхопила у свої руки керму справ державних а тим самим держава і правительство, стали інституцією до ведення ві суспільно-клясових інтересів Завдяки сему, покликала буржуазія в протягу столітного свого панованя такі колосальні сили продукційні, виказала таку великанеку силу творчу суспільности людскої, з якими ніякий з попередних віків не може зрівнатись Запанованє над силами природи. машини. застосованє хемії до промислу і рільництва, пароходство, железниці. телєграфи. уможливленє експльоатації рільної цілих країв, регуляція рік, незвичайний розвій наук. штукн, літератури і маси людности немов з під земді виростаючі, отсе той результат одновікового панованя буржуазії, отсе ті здобутки, котрим не дорівняють хотьби і всі віки попередні разом взяті.

Та, хоть як, дивлячись з сего боку, світлим і імпонуючим представляєся результат тої господарки буржуазійної, то з другої сторони, що за відражаючий образ нужди бачимо ми у переважної більшости суспільности цівілізованої! Всі ті світлі здобутки продукції машинової, д о с т а л и с я в участи одній лишень, малій меншости щасливців, — решті остались нужда, неволя, здичілість і моральна деградація... Розвій економічний суспільности буржуазійної. при загально пануючій тепер конкуренції вільній довів до упадку цілу господарку дрібну — малий варстат ремісничий і дрібну господарку грунтову. Представителів їх — дрібного ремісника і властителя дрібної власности грунтової зіпхнув в ряди непосідаючої кляси-пролєтаріїв, а средства їх продукційні, роздроблені і розкинені по всім-усюдам, сконцентрував по певних центрах і віддав їх у руки чим раз меншого числа капіталістів і властителів великих обшарів грунтових. На місце давного дрібного варстату ремісничого повстала фабрика, на місце давного дрібного властителя — капіталіст.

Цілий сей процес економічний відбувся з такою желізною конечностю, що всяка борба, яку б не піднято проти него, кінчиться все повним розбитєм збунтованої кляси дрібних властителів. За кождим разом, по кождій борбі, окриваєся новою славою великої побіди все тріюмфуючий капітал, за кождим разом в тріюмфальнім поході веде перед собою нову свіжу масу поневолених бунтовщиків — свіжих пролєтарів..... (Далі буде). **Ю. Бачинский.**

І д. Ол. Конисьний в радикалах!

В 3. нрі. „Зорі“ знаходимо початок праці д. О. Я Конисього „Подорож у рідні села Шевченка“, а в нім ось які слова: „Треба нам памятувати, що між релігією і моральностю, хоч є тожсамість (коли то не є) але науку етичних правил треба виводити і вкоренять в молоді душі не з того жерела, з якого йде релігія. Основою моряльного вихованя і моральности повинні бути відносини людей на землі. У релігії свої мотиви, а у моральности опріч того є ще свої, що виходять з людських стосунків“... Прерадикально, а надто для народовця! Що то на те скажуть владики народовці: Пелеш і Сембратович?

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 8. л. апріля 1893. 7. нр.

Виходить 8. і 22. л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

Листи з України.

I. Читаючи галицку періодичну печать, бачучи з другого боку відносини Українців до тих видань і врешті знаючи трохи стан справи і настрій серед тої течії, котру звуть українофільством, — ми не можемо не висказати тут певної своєї думки, що по нашому заслугує на увагу. Нам бачиться, що всі ті видання стоять надто далеко від україно-російских інтересів, що з другого боку зводиться на нашу надто случайну участь у тих виданях, між тим не треба великих доказів на те, що ті видання могливби служити в значній степени органами українофілів. Нам бачиться, що деякі видання могли би при звісній згоді і під звісними умовами служити такими органами, та на приклад „Народ“ в наших очах держиться такої програми, що могла би бути принята зо всім одною з істнуючих фракцій українофільства. Через те в наших очах сумна проява те, що в „Народі“ так рідко появляються звістки з України.

Знаючи стан справ у російских границях, ми зовсім розуміємо, що наш час не сприяє голошеням яких небудь певних програм, та по крайній мірі треба би бажати стати ближче до того видання в надії на те, що деяка практична стичність буде служити завдатком живіщих відносин на будуще. Виходючи з такого погляду, т. є. живіщої стичности з „Народом“ ми задумали написати кілька листів у „Народ“. Найперше нам прийдеся доторкнутись загального стану справ у Россії, а в дальших поговорити про українство та его основи. Хоть та справа обговорювалася чи раз, та при всім тім, як справа великої живучої ваги, вона не може бути на завсігди рішена, і через те і тепер вона в наших очах повна інтересу і завдач.

І так обернімось до стану справ у теперішну пору у Росії. Чи раз і чи мало людей ствердило, що люде, суспільність, інтелігенція в Росії находиться тепер в стані безголавя. Такий стан спраг, як воно ні сумно, приходиться ствердити і нам: отверта свідомість тільки може вказати вихід с такого сумного і часового стану. Російске правительство в своій боротьбі з російскою політичною опозіцією (а доля тої опозіції, т. є. російскої революційної партії, то доля в Росії усякої опозіції) розвило чималу енергію і страшні змагання. Не дивиця, що російска опозіція, що ніколи не опиралась на дійстну силу — народ, була зметена як пилинка, і хібаж не пилинка, не капля в морі, не кажу вже опозіція, та і вся інтелігенція російска в російскій історії, в російскім житю на тих безмірних просторах мужицкої і Росії і України?!

Усякий прогресівний розвиток у Росії (не тілько явно революційний) стоїть таких мук діятелям того розвитку, що справді те, що ми бачимо в недавню пору у Росії, нагадує нам мучеників перших віків христіянства. Конечність самовідверженя в діяльности являєся неминучою умовою усякої прогресівної діяльности через осібні політичні і сус-

пільні умови у Росії. Ми не проповідуємо фанатизму; ми знаємо що самовідверженє, се така проява енергії чоловіка, котра не може тривати, на котрій годі класти пляномірної суспільної діяльности, хотьби й революційної а про те російскі умови такі, що пруть до самовідверженя, заставляють, раз розплативши кривавою ціною за свої проби розвязаня суспільних перешкод, упять іти на те ж саме, зібравшися з конечно потрібними силами. Бувають такі епохи! і нема іншого виходу, і даремні забобони лібералізму!

Справді у Росії діло стоїть так голо, що і про лібералізм тепер не говорять, і бачимо якесь просте умиранне.

В чім же виражаються тепер у Росії коли не політичні то суспільні інтереси? Читаючи газети і чуючи розмови, можна денеде стрітити вираз деяких надій на оживленє земского діла. Для доказу і підпертя своїх надій, висказують такі здогади, котрі нігде би за границею не були понятні, та впрочім і в Росії вони неиадто переконуючі. Очивидно для всякого, що коли земство приборкали, то воно в новім виді покаже менше енергії, рахунки ж тих оригінальних оптімістів стоять на тім, що російскому інтелігентному чоловікови все одно нікуди дітись.

І так обернімся до зображеня стану земского діла, котре рівно інтересує і чинить предмет забобонів і Росіян і Українців. Як ні добра російска інтелігенція, котра не має станових традицій (вся та розвага не зовсім дасться приложити до малоросійскої) та і з доброти тої, як ні воплочуй єї в земскі діла і інтереси, все одно нічого не вийде. Історія учить, що твердість розвитку убезпечуєся в країні істнованєм публичної опінії і істнованєм і розвитком представительства (в сім случаю говорю і не про політ. представительство, політ. представительство то один із видів представительства. В нашому змислі і в земстві є представительство і навіть в інстітуціях чисто бюрократичних). Коли виконувачами справ і долі буває не величке представ. то як би ні добре були настроєні ті люде, раз публична опінія тіснится і через те не може виражатися, всяка добрість улітає, і руки опускаються. Во Франції Панама відограєся через те, що хоч формально там і істнує загальне голосованє, та буржуазний лад сучасної Франції нищить на практиці результати такої організації представительства.[1]) У нас під освободительну епоху при стосунковім визволенію публичної опінії і при участи реальній суспільности у виконуваню діл — найшлись і люде і сили. Час робить людей. Бувають епохи, коли навіть негідники соромляться своєї гидоти, і інші, коли і чесні люде нічим не ріжняться від негідників. Чому ось напр. сей воріг був незвичайно горячий, займаючи місце земского лікаря (та ще і в глухому куті), а тепер єго лають і в очі і поза очі? Люде кажуть, що він перемінився. Ні, час перемінився: і люде живуть тепер відокремленим житем, не маючи спільности інтересів і проява публ. опінії придавлена, а при таких умовах у всякого чоловіка випливає на верх грязь, що була прдавлена іншим часом. Така загальна основа нашого житя.

І так для нас зовсім ясно, що інтелігентна доброта доволі условна річ, котра і переміняється. Та в усякім случаю се не суспільний фактор, що міг би бути одною з діючих сил для сповненя теперішних суспільних завдач. Але ж земскі інституції то щось в роді суспільного фактора, кажу щось в роді, бо безперечно, що до земства у нас істнують дуже не ясні понятя: правительство вказує єму певні функції господарскі, лібералізм бачить в нім свій паллядіюм і треба признати, що для першого погляду істнує більше підстав і в історії і

[1]) А всеж таки мусить уразити і вдоволити усякого прихильника розвою людскої суспільности та блискавична бистрота, з якою во Франції розкриваються погані вчинки панамскої страви, при чому доля зовсім не жалує і правительственних осіб хоть би й як високих. Сегодня мівістр навіть справедливости, завтра вже в тюрмі, як простий проступник. Як би ні сумний був теперішний стан Франції, та всеж таки наведена повисше обставина, то найкращий завдаток єї дальшого розвою. То все результат дуже розвитої публ. опінії і повна воля проявлятися їй. В менче розвитих сторонах про злодійства м'ністра публіка ніколи й не дізнався. (Ред.)

тим більше на практиці. Впрочім такий погляд на земства як на паллядіюм, захований десь дуже глибоко в душі сучасного чоловіка, а висказуєся сучасний чоловік в сій справі більше ніж скромно. „Внутреннее Обозрѣніе“ Русской Мысли за февраль с. р. починаєся таким розсудком: „Мы уже неразъ говорили о томъ, что правительство старается (?!) пробудить (?) общественныя силы и привлечь ихъ къ содѣйствію администраціи въ разныхъ отрасляхъ управленія“ і далі покликуеся на діяльність земств у часі неврожаю й холери, коли як усім понятно, правительство мусіло обернутися до земств. Низче покликуеся ще на одно цікаве завойоване преси — іменно говориться, що від января м. будуть міститися в газеті „краткія свидѣнія о тѣхъ изъ дѣлъ, назначенныхъ къ слушанію въ Государственномъ Совѣтѣ, которыя ..... по сущности своей допускаютъ предварительное ихъ оглашеніе безъ всякихъ неудобствъ“ (для кого?). Ось яка втіха теперішнього ліберала!

В яких же умовах істнуе той quasi суспільний фактор? Від сего року відкрилися земські збори переобразованого земства, і на кілько можна судити по звісткам, які є, результати не богаті і не користні. Ми не можемо тут не покликатись на кілька загальних фактів, лишаючи на боці подробиці. В Московскій Губерніі, в остатню сесію Губерниска Управа зо звістним Наумовим на переді, що прослужив земству яко предсідатель 27 літ, відказалася від виборів. В Тверскім Земстві інша пригода: сповнителі заповіту пок. Елисѣева (ред. „Отечественныхъ Зап.“) доправилися від земства пожертвованого капіталу, що покійник записав для цілі мужицкого кредиту, на тій підставі, що запись та зроблена з такою умовою: коли земські інституції не будуть основно перемінені; і земські збори, заявляючи свою думку по совісти, одноголосно рішили вернути капітал.

Та згодімся, що фізіономія нового земства не визначилась; будемо ждати поступків, і також не будемо довіряти упередним судам. Що ж дало земство до своеі реформи за послідній час? Панують ось які загально признані думки: в деяких земствах продовжався розвиток шкільноі справи так, що твердять, що шкільна справа після деякоі задержки знову пішла. Я покличуся по перше на один факт: Ще не давно ми раз-у-раз читали в газетах про розвиток мало не повсемістний відчитів для народу, тепер ми се дуже рідко подибуємо, а особисто переконалися, що в деяких городах відчити ті перестали істнувати, хочби в Тамбові, бучно кажучи і отворився „Народный Университетъ“, як назвала сю інституцію Недѣля. Покличуся на деякі факти, що до упадку народних шкіл, напр. у Вятскій губерніі від 1884. р. до 1891 р. уменшилося число шкіл з 526 до 498. Допевно звісно (по признаню чимало земств), що настала хвиля, коли земству прийдеся давати свої засоби не тільки на школу і шпиталь, чим переважно земство займалося доси, а й на инші виясившіся потреби економічного биту людности, задля чого і заводяться в ріжних земствах економічні організації, на котрі прийдеся давати все більше і більше засобів, а між тим земскі буджети тріщать, також по загальному признаню. Навіть синод занятий питанем про надто повільний розвиток народноі просвіти у Росіі, через що появився циркулярний внесок Побѣдоносцева земствам щоб вони помагали школам грамотности

Навзаводи з тими потребами ідуть інші потреби економічного характеру, і ось інтелігентний чоловік і его писатель кладуть свої надіі на такі інституції, як економічна організація Пермского Земства і Московского. Заневне, се дуже користні інституції. та тільки нехай читатель супоставить дві паралелі, нехай зважчть, що може і що робить в тій справі Земство за яких небудь 10 літ, і з тим супоставить цифри розвитку торговлі і промислу за 10. літ, нехай супоставить напр. цифру операцій крестянского банку для забезпеки мужикам землі і щорічний приріст людности. *) —

*) В початках операцій крестянского банку від 1883 до 1891 р. мужиків покупців було ось кілько: господарів 225. 485 душ, в їх сімях душ мужеского полу 728.231 чоловік, а з жіночою людностію значить доходить до 1½ міліона душ, а землі набуто 1,579.391 десятин, як звісно приріст людства за один рік виражаєся цифрою 1½ міліона (Цифри взяті із статі Герценштейна в Русской Мысли 1892 р. Нр. 2.)

і нехай же признає, що розвиток інституцій, про котрі тільки що говорено, коли поглянути з більше загального становиска, зведеся на назадний хід, на працю Данаід. Можна здержати звісний бік розвитку суспільности, та здержати загальний розвиток годі; ініціятива суспільности в змислі суспільно розумної діяльности може бути придавнена, а з сим поровень буде розкішно розвивати свою діяльність торговля, промисл і в загалі капіталізм. Земска школа відсвяткувала свій 25. літний ювилей а 1892 р. народ упять показав себе тою самою стихійною силою, як і 25 літ назад, і різко визначилася, на сором інтелігентного чоловіка, не уменшившася незгода між інтелігенцією і народом. Чи можна ж і здумати більше горе? В наших очах діяльність земства виказує масу незвичайно вдачних і благородних проб, змаганєм усіх земств зачеркнено пляни і завдачі, вияснено земскими дослідами справдішний економічний стан народа, а про те все натурально треба снитати: ну кому тепер ви все те вияснили, начеркнули, обробили (хоть я думаю, що й голод 1891 р. теж не мало вияснив) тепер треба узятися до чогось такого для виліченя усіх ран і слабостей теперішнього часу. Та... інтелігентний чоловік все таки має тенденцію осістися в своім спокійнім кутику і взятися за нові досліди. Я думаю, що теперішня пора з ві соціяльними несправедливостями власне характерезуєся з одного боку розкішностю знаня, а з другого боку недостачею его. Народ тріває в темноті, а інтелігентний чоловік душиться від роскоші знаня. Я не даремне кажу: душиться. Людскість у теперішню пору переживає культурну крізіс, через що так розширений пессімізм у сучасній суспільности, відки й самоубійства. Відгуки того переживаня доходять і до нас: і у нас кождий признає, що на-вкруги все не гарно, а особливо перед тими потрясаючими картинами голоду, в котрім ми іще тріваємо, та... котрий уже забуваєся, та страшенність нашого стану вбільшуеся тим, що нам, російскому інтелігентному чоловікови, не позволяєся навіть переживати того.

Знає, се той бік відносин чоловіка, що домагаєся sine qua non застосованя і здійсненя в житю... Та існує якесь паразітне знанє — те, що Толстой зве научною наукою, котра існує для оправданя в очах образованого чоловіка его привілійованого стану. Заплутавшися в безвиходности власного стану, не маючи сил прямо поставити справи на політичний грунт, бо прийшлось би поставити ві доволі остро, дрожачи з другого боку за власний стан, російский інтелігентний чоловік, опускаючи руки, по не волі кладе свої надії на правительство, на правительственну ініціятиву, хоч би і в такій наівній формі, чужій історичним справкам, що правительство врешті покине свої вікові традиції і стане у благороднім змислі правительством, хоч, по совісти кажучи, годі довіряти в щирість его надії в сій справі. В ліпшому змислі діяльність такого правительства, як наше, виражаєся тільки в конечних паліятивних реформах, правительство виходить немов кляпою безпеченства в своій діяльности. Таким чином виходить ось яка картина: на першім місці — правительство, в ліпшому разі в своій чисто консервативній діяльности, та у нас воно придавлює всяку свобідну ініціятиву суспільности, і ось сеся придавлена суспільність стає добичею складаючихся економічних відносин, економічних сил. Повстає у нас у Россії, як то було і в інших сторонах, капіталізм, так що даремні надії при такому стані справ на те, що чаша сія, повна горечи, бо усуспільненє праці капіталом робиться з муками, — мине Россію, і, що може особливо лякати у нас, — що процес той буде йти помало, як і всякий розвиток у Россії. *) І т к на щож надіятися, де вихід? Упять усе тут же. Коли ми не рушилися з місця, то як може переминитися наша програма для здійсненя котроі нічого не зроблено? Та ми не будемо розвивати подрібно програми, бо тепер не пора, коли би вислухувалося се з увагою, а все таки треба сказати, що все питанє

*) Ми не можемо не звернути уваги читателя на те, що такий факт як немовби то штучно викликаний голод 1891—1892 р. служить цілям капіталізму найліпше. і ми переконані, що за ті два роки капіталізм виграв позіцію для себе, з котроі его годі би збити.

в тому, щоби засипати ту пропасть, що межи інтеліґенцією і народом. Ся дорога повна вдячних культурних завдач і разом з тим (в наших очах) вона переволюційна дорога. Ось через що правительство так ревно відгороджує народ від справжньої інтеліґенції, ось через що воно взяло собі право означувати дози знаня, поставивши певні границі для викладу, науки в народних школах, ось через що для народних відчитів, бібліотек, так же дана рецепта, по котрій інтеліґентний чоловік мусить викроювати свою думку, щоби та думка не явилася в своїй правдивій наготі, а була закутана туманом усяких двозначностей, котрим позволено ходити по світі божому. Чи ж може бути більше горе на такий стан?

Вище ми сказали, що справді активній інтеліґенції прийдеся самоотверженo діяти. Не треба сего розуміти так, що ми предкладаємо завоювувати політичну свободу способами террора, способами, котрі недавно спробовано в Россії. Проба житя, бачиться нам, пояснила так сю справу, що інтеліґенція без народа не розвяже сучасних завдач у Россії. Бути може, що ми надто песімістично дивимось на стан справ, коли кажемо, що дорога наперед нас не засіяна рожами, і коли кличемо до самовідверженя і бути може, що й можна виробити й деякі інші способи; тількож дорога одна, іменно до дійстного зближеня з народом, за всяку ціну. Погляньте лишень, що робиться в Англії, в Америці. В країнах, де само житє, всі інституції дають умови до такого зближеня і не признають ріжницю, в теперішню пору серіозно поставлена справа зближеня — я кажу про звісні університетскі поселки по робітницких кварталах. А російска інтеліґенція, не мов той струсь, що пряче голову під крило, — устроює етичні товариства! Я розумію, що розвязка етичних справ, може бути справою чистого знаня, тай годі. Я думаю, що теоретичне пояснене зовсім не розсіє тої душевної темноти, котру переживає сучасний чоловік, бо одна дорога веде в Рим: тілько розвиваючи альтруістичний бік вправою симпатичних чувств, практикою суспільних відносин, можна й пояснити справи моральности, і в тім напрямку десь находиться розвязка інших дошукувань людскої цікавости, дошукуваня релігії. Опроче підвалина етичних товариств доволі щире фалшоване, красше сказавши наївне. Та істнує і лихе фалшоване суспільної діяльности.

Люде, займаючі в теперішню пору авансцену, з усіх сил стараються вдержати абоновані місця. В минувшім році після укінченя холєри скрізь по газетам затроскотіли про самовідвержену діяльність медицинского персоналу і земства. Земство напр. Самарске заявляє вдяку людности студентам і т. д. Коли поглянути на ту пресмішну картину під звісним кутом погляду, то вийде, що особи діючі на авансцені самі собі піднесять дяку, а народ паде й паде від тифа і холєри, хто єго буде рахувати, коли не для статистики, і справді, вони, ті діючі особи скусні актори. Ми не негуємо фактів особистого мужества, прояви енергії в тисячі осібних случаях, та про те стоїть факт, що 1892. р. появилися холєрні безпорядки, всім звісні случаї вічних непорозумінь між народом і холєрними відрядами, нарешті треба спімнути, що тіж добродії получали 250—300 рубл. пенсії в місяць, адже ж се викликало звісну спекуляцію. Нам напр. вічно приходилося чути відзиви серед низшої кляси, оцінку діяльности лікарского персоналу в такім світлі. Взагалі можна різко підчеркнути, що в справі холєри суспільність проявила мало ініціятиви, а земство поставило справу на комерціяльнім ґрунті, через що один хорий на холєру обійшовся Черниговскому земству по 50 рублів, а в Таганрозі один день слабости — в 4 рубл. Ири чім тут загальна вдяка: люде поживилися!

Бути може, вище написані стрічки видадуться або лишніми або повторенєм чогось старого, та находячися у Россії, бачучи бажанє у інтеліґенції в лішшому разі основувати етичні товариства, ми думаємо, що ся мова не лишня, тим більше, що і в житю приходиться товчи сю азбуку, а література повинна бути відбитком житя. Нам бачиться, що доконечно потрібно демаскувати сподіванки суспільности, визволяти думку сучасного російского чоловіка від туману, котрим иноді умисне для влас-

ного успокоєня він закутуєся, — для того, щоби бачучи безвихідність власного стану чоловік поглянув небезпеченству прямо в очи і вийшов на єдину дорогу: горожанскоі служби своій країні.

Соняшний промінь.

Повість Василя Чайченка, Зоря 1892, чч. II—22.

Д. Чайченко найплодовитіщий з нових українских писателів. Раз-у-раз він показуєся в усяких галицко-українских виданях, літературних і недагогічних, з поезіями й прозою, видає брошури і в Росії, гаряче інтересуєся народньою освітою і, видимо хоче широко захопити українску справу. При такій праці він, видимо старається обробляти свою мову і звичайно пише мовою живою і легкою; тілько дуже вже налягa на недоладнє „**часто-густо**“ котре десь підхопив один з найменче вталантоних єго літературних товаришів. По всему сему д. Чайченко заслугує того, щоб на него звернула увагу критика, котра навіть коли б вона помилялась, завше може принести добро щирому й не безталантливому писателю.

Тепер ми скажемо про повість д Чайченка „Соняшний промінь“, котра тим більше звертає на себе увагу, що вона назначена, щоб показати теперішні найбільше освічені круги громади на Украйині і навіть просто навчати їх певним думкам. Основа повісти дуже інтересна і справді взята, по крайній мірі більшою своєю половиною з нового російского життя, котре появля панночок-соціалісток: С. Перовску, Субботіних, народниць-Толстовок із панских фамілій і т. д. Се історія дівчини досить багатих батьків, котру готовили до аристократичного життя, але котра стала демократкою і „пішла в народ“, ставши сільскою вчителькою. В повісти д. Чайченка сей процес твориться з дівчиною під імпульсом любви до студента-українофіла, і російска панночка (в степах Новоросії) становиться народовкою-Україною. Історія панночки (Катерини Городинскої) росказана в д. Чайченка місцями досить ефектно і обставлена живими подробицями з життя простонародного, і в загалі сільского, а також з життя українофільских кружків у губернскому місті. В сих подробицях часто бачиш більш фотографа, ніж артиста; иноді вони без потреби задержують головну дію, відводять автора від головної теми, але все таки вони, як і деякі частини обробки основної теми (дитинство Катерини, розмови єі з батьком і матерю і др.) роблять враженє чогось живого і ставлять повість д. Чайченка високо над другими подібними проб ами нової українофільскої беллетристики.

Тілько ж усе таки найголовніщі мотіви драми розказані д. Чайченком дуже слабо. Читатель хотів би получити кілька сцен між головними героями Катериною й Марком, щоб хоч заглянути в душевну еволюцію першої, а тепер повість д. Чайченка подає навіть часто індівідуальну коллізію обох героїв, їх взаємну любов, зовсім **ex abrupto**. Хотілосьби побачити Катерину й на учительстві, а то тепер се учительство мов тілько на те придаєся, щоб героіня захорувала і потім умерла. Ся хороба з єі послідками росказані в д Чайченка тепленько і місцями ефектно і з почутєм прочитаються ніжними душами, але логічної потреби в такому власне кінці драма зовсім не мала. Російські автори частенько воліють убивати своіх героїв, ніж показувати їх боротьбу за ідеї котрі герої ті заявляють. Може се й є краєва особність Росії, та тілько з таким способом кінчати романи та ще й тенденційні, треба бути обережним і по крайній мірі не ростягувати такі фінали в некористь основним мотівам драми. Так напр. у Тургенева смерть Базарова займа далеко менче місця в далеко більшому романі, ніж у д. Чайченка хороба й агонія Катерини.

До того й мотівіровка драми Катерини вража своєю ненатуральностю, ненаціональностю, і нагадує щось із італіанских опер більше ніж із російско-українского життя. Та упертість, з котрою Катерина спершу відкида українство, навіть тоді, коли вже склоняєся до демократизму, — зовсім неприродна по наших сторонах: Катерина навіть не Великоросіянка, а тим наче „Москвичка,“ а новоросійска панночка, а в Новоросії звичайно великого запалу національно-московского нема і в „общерусів“. До того ми, Славяне, а надто російскі, звичайно люде мякенькі, і коли і в Італії Джулія з Монтеків віддалася Ромео з Капулетів, то в нас переміна навіть національних ідей для любвмої людини діло найзвичайне. Ми знаємо приміри чистих Московок, котрі не тілько миряться з українофільством чоловіків, але й самі стають українофілками. Марко Вовчок тому найхарактерніщий примір. Так само досить неприродно для нашого російско-українского життя й те, що Катерина, після того, як відрізала Карта-

генцю Маркові своє римске н і к о л и! (ми ще й далі мусіти мемо згадати те, що д. Чайченко рівня відносини Москви до України з відносинами класичного Риму до Картагену) і відіпхнула чоловіка, котрого любить, — потім почала роздумувати над тим, що він казав, і сама переходить в табор Картагенців, — все таки ні словом не звіща милого Картагенця об тім, що з нею робиться. Автор каже нам, що Катерина „горда". Нехай і так, та тількож наші люде і горді не в такий спосіб.

Мы не греки и не римляне,
Намъ другія сказки надобны,
Мы другія сказки слышали
Отъ своихъ любезныхъ нянюшекъ, —

як говорив небіжчик Карамзін. Катерина, як чиста Росіянка новіщих часів, сама перша викликала Марка запискою, щоб прийшов о півночі над криницю і почув від неї, що вона его любить, коли дізналась, що Марка виганяють з ёї дому після подлого доносу. В такий спосіб наша сучасна російско-украйінска, хоч і горда дівчина розшукалаб Марка і тоді, коли вона „своимъ умомъ" почала доходити до украінофільства, вже хоч би для того, щоб порадитись з ним, як їй ліпше всвоіти те украйнофільство.

Марко зроблений автором ще більше штучно, власне навіть по шаблону. Він не має індівідуальности, а є моделю патріотично-украінских добродітелів і всяких совершенств моральних і навіть фізичних, бо хоч і має аристократичні руки, не глядючи на мужицкий рід, а підніма до гори й кида в воду далеко міцнішого на погляд кацапа, — замітимо, як Болгарин Ішаров Німця в звісному романі Тургенева.

Позаяк Марко не живий тип а лялька, котроі вжива автор для своєі публіцістики, то й ми мусимо за ним нийти з круга критики умілостної в критику тенденцій, в політику.

Нічого нема дивного в тому, що украінска справа мало посувається на перед, коли передові украіполюбці думками своіми подібні до Марка. Автор показує нам Марка в спорах з петербурским бюрократом обруситслем, братом Катерини і проти своєі волі показує Марка зовсім безоружним і безпіддатливим навіть у такому нетрудному стані. Петербурский бюрократ стоіть за те, що людина мусить покорити собі природу, а також за те, що державний уряд (певно він говорив: „государство") помага сему. Марке (і Катерина) виступа проти сего якимись неясними фразами за природу, за громаду, — тоді як по европейскому просвічений Украінець і не сперрвся б проти петербурского бюрократа про принціпи, а сказавби ёму, що „государства" бувають ріжні — абсолютно бюрократичні й громадскі, народні, — і що власне тоді, як бюрократичні уряди пишуть папери і в купі з неосвіченими громадами й народами доживають до того, до чого дожили народи й уряд у Росіі, то б то до того, що середньо-азіятский голодний стан тепер посуваєся до самоі західньоі границі Росіі, — уряди громадскі напр. освічених Швейцарців не дають богато волі навіть альпійским снігам і примушують альпійскі потоки виробляти людім електричність для ліхтарів, трамвеів, фабрик і т. и.

(Конець буде). **М. Драгоманов.**

По поводу еміграції.

(Д а л і).

Та, чим більше розвиваєся та капіталістична продукція і чим острійше проявляються всі ті противности і суперечности, які вона потягає за собою, тим більше даєся відчувати потреба того „державного" авторітету, котрий дбавби о те, щоб кождий виповнював як слід всі ті обовязки свої, які ёму призначило ёго суспільне положенє. Самопоміч ту не вистарчає, ту потреба опіки цілоі „держави". Буржуазія не може відречися ёі, — потрібна вона їй на внутр і на вні. З одноі сторони антагонізм між клясою посідаючою і не посідаючою вимагає безнастанноі чуйности органів ёі — поліції і „справедливости", з другоі — масова продукція, перевисшаюча запотребованє внутрішнього ринку — великоі сили мілтарноі, на нові заграничні ринки. Війни державні, що були ще до не давна війнами династичними, перетворились тепер на війни торговельні. Там на світовім ринку, сходяться капіталісти двох ріжних держав. Починаєся боротьба... Хто кого випре? „Вітчина" загрожена!.. Хто має більшу силу той побідить. Та до сего остаточного кроку, не все треба тепер удаватися. Вистарчить мати лишень сильну армію за собою, готову виступити кождоі хвилі до бою, а тоді — тоді цілий світ залагодиться вже „мирною" дорогою. Місто війни, дістанемо — торговельні договори.

Завдяки скоро поступаючому удосконаленю средств продукційних і не звичайно улегшеним средствам комунікаційним, поспихає буржуазія на дорогу цівілізаційну всі, навіть варварскі

краї. *Дешевість товару* — то куля арматна, що пробиває навіть китайскі мури і змушує до капітуляції хотьби і найзавзятійшу ненависть до чужоземщини. Дешевість та, то той острий меч, під котрим кожда народність, що не хоче загинути, мусить завести у себе такий самий систем буржуазійний продукції і уцівілізувати себе на образ і подобіє ві... упреся — загине!

Квестія ввезеня великого промислу — се квестія житя кождого народу.

III.

Зазначивши кількома словами, оден бік нинішної господарки суспільної — господарки капіталістичної, вертаю назад до Галичини, щоби приглянутись *ві* господарці. Се навіть конечне, бож Галичина, становляча частиву одного організму політичного — Австрії, де промисл великий, в західній части ві а головно в ві центрі в Відни дійшов вже до широких розмірів, — мусить, конечно, підлягати загальним правам капіталізму і переодягтись на образ і подобіє ього. Виставлена в першій лінії на ті острі стріли капіталізму — цікавоб знати як видержує вона ього сильні атаки, яким змінам підпадає задля них і якої тактики мусить ужити, щоб вийшла остаточно — побідоносно?

Господарка галицка, а головно мійска, носить на собі знамя господарки середновічної дрібнопромислової, ручної. Промисл мійский, пересічно беручи, представляється нам як оден малий варстат ремісничий. під доглядом одного майстра, з обслугою одного-двох челядників та кількох „хлощів". Продуктивність ього ограничена до minimum. Що се значить? Значить, що варстат дрібний, до котрого не можна застосувати новійших уліпшень технічних, котрі змоглиби піднести продуктивність праці, не в силі опертися конкуренції заграничній, заграничнім фабрикатам і здержати рівною дешевостю свого продукту, сильний прилив в Галичину продуктів заграничних, дешевих заграничних фабрикатів. Щож виходить з сего? Очевидно: упадок краєвого промислу.... І дійсно! куди не глянеш, куди не поступиш, всюди наткнешся на якийсь продукт фабричний, заграничний, що дешевостю своєю випихає нам з рук продукт краєвий і робить дальше істнованє ього у нас не можливим. З кождим днем проявляється чим раз виразнійше руіна краєвого промислу з кождим днем даються чути чим раз голоснійші крики и ляменти упадаючої кляси галицких промисловців. Ту стають проти себе дві нерівні сили: фабрика з ві всіма найновійшими уліпшенями технічними і великим капіталом і варстат дрібний а що найбільше рукодільня (більший варстат, з більше робітниками, з застосованєм поділу праці, но без застосования машин) з технікою невиробленою, невикінченою, примітивною, з капіталом, мало що не рівним — зеру. Результат борби — конечний упадок дрібного промислу а запанованє промислу фабричного. Процес той відбувається скорим темпом перед нашими очима.

Що ту однак характеристичне? От що: капіталізм, ступивши сильною вже ногою в Галичину, руйнуючи середновічну ві господарку, недав ій з другої сторони того великанского товчка, що поихає все вперед, не дав розвинутись *в краю* фабричному промислови. не зродив сильної кляси середної — буржуазії, а тим підтяв всі зародки висшої культури Галичини. Замість власної, *краєвої* продукції фабричної, дав нам продукти чужі, заграничні. Се зродило висші потреби культурні у загалу інтелігенції галицкої, та недало ій заразом можности іх заспокоіти, — а в дальшій консеквенції зродило у одної ві части німу розпуку, ненависть до „чужоземщини" у другої, а у решти апатію і неохоту до свого краю...

Завдяки нинішному устроєви політичному Австрії, завдяки пануючому нині політичному централізмови, не в силі Галичина покласти такої сильної тами, що змоглаби здержати могучу фалю надмірної продукції віденских фабрик. Не забезпечена перед ві сильними ударами, не в силі розвинути у себе свого власного промислу, щоб зрісши в силу, аж тоді виступити до боротьби на отвертім поли. Галичина що іно почала класти підвалини під свою новітну твердиню, аж ту нараз, в тім розгарі вступних праць — роздався гук арматних вистрілів, жалібний свист віденьских куль. В одній хвилі змели вони почату роботу „патріотичних" міст і від разу знищили той жизненний нерв суспільного житя — мійский промисл.

Рівномірно з упадком промислу мійского упадають і міста, а людність іх, замість давати провід в розвою культурнім цілій суспільности краєвій і повести за собою „провінцію", села, знижилась сама до неї, переймилась ві потребами і думками не сягаючи поза ві вузкоглядний і ограничений горізонт. Уровень інтелігенції міщан знижись до уровня інтелігенції звичайного мешканця села — мужика: та сама непорадність і повільність, та сама заскарузлість і пересуди.

(Д. буде). **Ю. Бачинский**

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 22. л. апріля 893. 8. нр.

Виходить 8. і 22. в. каждого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

Нова „нова ера“.

Читателі наші запевне не пожалуються на нас, що ми так довго тягнемо уваги під наведеним заголовком. Доброго по-трохи і з перервами — буде ліпше дійствувати і на довше стане. Сего як раз і треба, бо політика, якої отсе ухопилися народовці, не так скоро доведе до цілі...

Хотіли ми подати тут опис торжества у честь папи, що відбулося в Коломиі, та нарешті зважили, що шкода місця. Тож скажемо одним словом, що торжество те вийшло низче критики. Досить сказати, що на концерті було усего 60 люда—збиранини і неуважників... Мало що ліпше вийшли й инчі такі торжества на провінції, а в тім їх було дуже мало: усего найбільше 50 на яких 4000 руских місцевостей у східній Галичині. Тілько львівскі народовці поставилися, і як поставилися — видно найліпше с того, що для папи стягли 200 співаків, а для давнішого свого духового проводиря — пророка України, Шевченка, тілько 65 співаків... Звісно, пророк менчий мессії..

Дня 9. марта прийшло, на руки митрополита, письмо від префекта св. Пропаганди, кардинала Ледуховского — звісного Поляка — „с похвалами і благословенством від папи за всі маніфестації, які Русини у Львові і на провінції справили на ювилей Льва XIII“ — як звістила перша „*Gazeta Narodowa*“. Звісно, се дуже ободрило львівских народовців тим більше, що рівночасно позволено й осібну „pielgrzymkę“ їх до папи, осібну авдієнцію до у него.

Дня 20. мая виберуться народовці, під проводом митрополита, у Рим, а 29. мая стануть перед папою. Повезуть ему, окрім чолобитної, ще й такий гостинець: кілька тисяч swiętopietrza (кілько с того дадуть „Просвіта,“ „Наукове Товариство им. Шевченка“ і т. п. — ще дізнаємося) і найновіше видане Евангелія (чи не в народній мові, в перекладі голосно звісного противника Риму „пизматика“ — Куліша?) оправлене в смаку чисто народнім рускім після взірців славного спицеря Шкрибляка, Гуцула“ — як звіщає таж „*Narodowa.*“

Щасливі над усе, львівскі народовці кличуть у „Дѣлѣ“ і Русинів из провінції — їхати з ними в Рим та показатися. Народовці можуть бути певні своєї побіди перед Римом, тим певніщі, що з Русинів тут зовсім не мають суперників — тут не идуть з ними навзаводи навіть москвофіли, с котрими народовці цілісінькі два роки, за першої небіжки „нової ери“, билися за те, хто вірніщий для австрійского правительства.

Опроче, тепер народовці мають дуже гарну нагоду — стулити *dulce cum utili*. Недавно цісар дав митрополитови ордер залізної корони першої кляси — найвищий ордер, яким орудує Австрія. Львівскі народовці в восторзі. „Дѣло“ посвячує сій події вступну статю, у 72 прі з 15. с. м. Для львівских народовців се доказ, що „монархъ нашъ пильно глядить на справы Русиновъ галицкихъ.“ „Дѣло“ чваниться тим, що в 1848 р. Русини не тілько не зсолідаризувалися з „революційною струєю того часу,“ то б то з боротьбою инчих народів за волю, а й помогли побороти ту революцію. „Корона, — каже далі орган народов-

ців, — оцѣнила тогдѣшній заслуги Русинôвъ достойно и вôдносилась до провôдника ей (їх?) пок. митрополита Григорія, зъ повнымъ признаньемъ. За вѣрнôсть свою Русины галицкй одержали тогдѣ основы до національного свого розвою," а в додатку — основу до „Народного Дому".

Зберігаємо сі перли для будущого історика наших „поміркованих ліберáлів", котрим тепер не найдете пари навіть серед ярих консерватистів, що все таки не важаться сказати такого про революцію 1848 р. Ба, вони всі навіть прилюдно заявляють, що тілько тота революція поклала основи до всякого розвою народів Австро-Угорщини, в тім числі й Русинів...

Після „Дѣла", усе, мовляв, поспувала поява у нас москальофільства — через него, австрійске правительство перестало журити ся галицкими Русинами і дало їх на зйідок Полякам. Опять не дуже вірно, бо як би не ляк перед Росією, то не тілько що Русини галицкі не мали би й того, що мають, а й не звернено би уваги на якихось народовців...

Усе-ді переиакшили народовці, що нарешті й прихилили до Русинів австрійский уряд. „Народовцѣ, — кличе помпатично „Дѣло", — идуть нынѣ зъ вôдкрытымъ шеломомъ. Исторія подасть колись доказы, якъ чистыми були и суть ихъ заходы для добра народу рускаго и для интересôвъ державы." Конець кінців, „Дѣло" вважає надане ордеру митрополиті, яко слушне признане галицкого народовства і его теперішної програми — яко „санкцію щиро-національної програмы Русинôвъ."

Припечатаємо й ми сим галицке народовство. Та ще додамо ось що. „Дѣло" страшенно чваниться заслугами народовців коло розвою нашого простого народу по селах і місточках, та забуває подати теперішні результати тих заслуг: повний упадок руских читалень, котрих перед „новою ерою" було вже поверх 600; повний упадок ассоціяційного і горожанского духа серед тих селян і маломіщан, котрими займалися народовці і москвофіли, поки одні по одних не пустилися на бистру воду „високої політики." А тим часом у тім же нрі „Дѣла" подані результати діяльности Towarzystwa Kółek rolniczych у Галичині: воно має тепер уже 851 „кółek" с читальнями й т. п., до тих „кółek" притягнено вже 1171 громаду з 40.061 звичайними членами: в бібліотеках читалень є 50243 польонофільско-ультрамонтанских книжок; орган товариства *Przewodnik kółek rolniczych* має 1.130 передплатників (тоб то далеко більше, ніж має передплатників навіть „Дѣло," не кажучи вже про всі инчі рускі газети!) Добра половина того всего добра — у східній Галичині, межи рускими селянами і маломіщанами, і до своєї цілы товариство kółek rolniczych доходить тим певніще, що воно й економічно дбає про руский народ далеко більше, ніж москвофіли і народовці: спроваджує йим доброго насіня, паші, машини й рільничі знаряди, перевів у 317 місцевостях у 25 громадах люстрації господарств, в котрих брало участь 11.130 осіб, мущин і женщин; при kółkach є до 600 крамниць, з оборотом у поодиноких из них від 1000 до 40.000 зр.

Коли додати до того те, що народовці не займаються і політичною організацією руских селян і маломіщан, уважаючи їх за „недозрілих" мішатися до політики, а на радикалів, що, остатними роками, одні й займалися власне організацією руских селян, народовці, навзаводи з москвофілами, уйідають, — то будемо й мати заслуги народовців, активні й пасивні, коло — упадку рускаго народу, коло отвореня перед ним дверей до попольщеня та покатоличченя. Остатніж заходи народовців коло Риму зовсім сходяться с цілями проводирів Towarzystwa Kółek rolniczych — високих і низьких, духовних і свіцких достойників польскої народности, с тим, що заходи Поляків тут певніщі ніж заходи народовців, бо у Поляків, як бачимо, є кому вести політику з обох кінців: „високу" і „низьку" політику, а народовці тепер усі поперли у „високу" — римску політику.

Руске духовенство по селах нічогісінько не радить на той польско-панско-ультрамонтанский дух, що йде між наших селян і маломіщан напр. від зарядів Towarzystwa Kółek rolniczych, і в загалі не дбає про організацію й просвіту своіх парохіян, та ще й економічно і

морально давить їїх так, що розділ межи нашим духовенством і парохіянами стає чим раз різчий і чим раз загальніщий. А „Дѣло“ піє хвалу нашому духовенству.

„Мы, галицкй Русины, — сказано в тім самісінькім нрі „Дѣла“, — знаємо добре, що честнымъ нашимъ священствомъ можемъ повеличатись, а деякй другй народы Европы такого священства, яке мы маємо, можуть намъ позавидувати. Мы желаємо н. пр. во Христѣ братямъ, италійскимъ священникамъ въ ихъ отчинѣ тôлько поважаня и любови межи власнымъ народомъ, скôлько має рускій священникъ межи сердечнымъ рускимъ людомъ.“

Сліпі, сліпі!

М. Павлик.

Де тонко, там рвеся.

З поводу замітки д. А. Хв-ка в 6 нрі „Народа“

Годячися зовсім з друкованою нонизче статею, ми в свій час додамо від себе тілько слівце про те, що д. Хв-ко каже про „Народ“ та про „духовний орган цілої Руси-Вкраіни“.

Редакція.

Замітки д. А. Хв-ка, слівце редакції „Народа“ і мій лист, котрий дав привід до того всего — перед читачами „Народа“, і мені нема що богато говорити, з поводу суті думок моіх і д. Хв-ка, в котрій властиво ріжниці нема. Я мушу сказати два слівця хиба маючи на оці других можливих коментаторів мого листу, що лист той не назначався для печати, а писався для певних осіб, котрим могла зразу бути зрозуміла суть діла без особної уваги на дінломатичну точність тих чи других виразів (При нагоді, поправимо неточність у цітату мою з Пушкина, по памяти, з нводу полеміки з соціал-демократом д. П-ским. В печатному тексті Пушкина стоіть так:

Движенья нѣтъ! — сказалъ мудрецъ брадатый;

Другой смолчалъ и сталъ предъ нимъ ходить.)

В тій части мого листу, на котру звернув увагу д. Хв-ко, діло ішло об тім, що б підірвати теорію „неутралітету“ російских Українців у справах Галичини, теорію, котра, окрім усего иншого, може тілько пошкодити, досить многообразно, Українцям у Россії.

Можна думать, що д. Хв-ко не стоіть за ту теорію, а в усякім разі его замітка, з своім досить виразним судом над тенденціями певних галицких редакцій, далеко не неутральна. Се все, що я міг на тепер бажати, і я певнісінький, що чим більше російско-українскі кружки будуть на очі знакомитися з галицкими, будуть затягатись у стосунки з Галичанами, хоч би в справах беллетристики й ліричної поезіі, тим більше почувати муть неможливість теорії неутралітету, а прийдуть до думки про потребу коли не стати просто й самим бояками в тій боротьбі між поступом і реакцією, котра бедеся на рідній їім земли, то хоч дійдуть до „оружного неутралітету“ (à la Catharine II.) щоб охоронити свої інтереси, показавши ясно ріжницю своіх провідних думок від тенденцій „львівського генерального штабу галицких народовців.

Через таке власне пройшов і той кружок, в имені котрого прийшлось говорити й мені, — з тою хиба ріжницею, що в нас з самого початку не було принціпіальної пошани до неутралітету, як до речі, в суті своій скабрезної... Я певнісінький, що пройшовши нашу пробу, наші молодші земляки не знайдуть і моіх „Австро-руських Сновинів“ занадто „чорними“, то й тим паче не стану сперитись з д. Хв-ком. До формального боку справи я мушу тілько поправити неточність пояснінія д. Хв-ком терміну „народовці“.

Д. Хв-ко каже, що то значить „націонали“. Але історія показує, що в Галичині той термін, коли він появився в початку 60-тих років (а імена партій в загалі пояснюються тілько історією), значив „демократи“. Нехай демократизм перших галицких народовців стосувався більше до мови літературної, ніж до політично-соціальних теорій, та все таки то був демократизм, одного роду з тодішньою українскою хлопоманією в Россії, і народовство літературно-язикове в Галичині відкривало дорогу й демократизму політично соціальному і всякому поступу, звичайно, з демократизмом у Европі звязаному. Сего можна було чекати тим більше, що й на берегах Дніпра, на котрі вказували Галичині перші народовці, досить ясно був видний по крайній мірі прапор Шевченка.

Тілько ж сталось так, що галицкі народовці не вдержались на демократичному грунті навіть у справах мови й правописі, а почи

ли піддаватись консервативно-клерікальному рутенству, а на решті знайшли собі товаришів і на берегах Дніпра.... В остатні часи ті народовці рішуче „дунули“ й „плюнули“ на демократизм політично-соціальний, котрий тепер в Европі являється в партіях радикальних, соціально-радикальних, соціально-демократичних і т. д. і не хотять чути навіть про таку річ, як загальне виборче право, котре сам Бісмарк приняв для Германії. Як звісно, не давно народовці пішли було на угоду з консервативно-магнацкою польскою партією, і коли тепер мусіли розірвати ту угоду, то все таки, як люде, котрі з пріщіпу бояться поступових думок віку нашого, не виступили ні на яку поступову дорогу. Тепер значна частина їйх носиться з думкою привернути до себе пану, замапивши єго перспективою повертаня до унії всего українского народу, або навіть через него — „всего Востоку“ (Orientem convertendum)... Завтра вигадають щось друге! Звісно, як люде „без кормила, без весла!“ І тепер имя „народовців“ у Галичині не значить нічого иншого, окрім людей власне безпрограмних, та ще й скомпрометованих.

Не може воно значити „націоналів“. Перш усего, слово „націонал“ само по собі пусте, в політичному або культурному смислу, — і там, де воно вживаєся в політиці, кождий підкладa до него инше. У Німців напр. є партія „націонал-ліберальна“, у Ірландців „націоналісти“ значить не тілько автономісти (без усякої зрештою етнографічної барви) а люде й з певною аграрною програмою; з легкої руки Америки тепер скрізь говорять про „націоналізацію“ землі, капіталів, навіть здоровля, — так що в сему смислі націоналісти значить те саме, що й соціалісти. В якому з подібних смислів народовці були б „націоналісти“? В етнографічному ж смислі в Галичині всі Русини націонали: москвофіли на свій лад, народовці на свій, Рутенці на свій, *радикали зовсім не менчі Українці ніж народовці, коли не більші*. Очевидно, що й тут, як скрізь на світі, треба покинути формально-етнографічний грунт, що б означити смисл партій, а обернутись до думок провідних: культурних, політичних і соціальних.

Стілько ми можемо сказати з поводу субєктивного боку замітки д. Хв-ка. Але в нему є чимало цікавого й з боків обєктивних.

Перш усего інтересно признанє сотрудника народовецких видань того факту, на котрий ми вказували много разів, — що в виданях тих вживаєся *добровільна цензура*, котра очевидно, вважаєся д. Хв-ком тяжчою, ніж цензура царских чиновників у Росії. Се один такий факт, котрий наведе російских сотрудників народовецких часописів на многообразні думки, коли вони над сим фактом роздумаються. Цензура народовецких редакцій тим тяжча, що вона пада не на самі ідеї, а навіть має на цілі ще, як кажуть ті редакції, *естетику*. А естетика певних галицких кругів нагадує естетику героїв Гоголевого „Театральнаго Разъѣзда“... Послідки не важко предвидіти!

Тепер ще д. Хв-ко готов оправдити народовецкі редакції, зваливши вину з них на публіку галицку. Д. Франко вже по части пояснив єю справу своєю гумореской „Наша публіка“ (надрукованою в „Народі“ за 1890 р.) Ми певнісінькі, що во очію познакомившися з народовцями, сам д. Хв-ко побачить, що редактори тут не далеко відійшли від публіки і винні більше, ніж вона, як винен завше учитель більш учеників, коли остатні говорять глупости. Фрази, котрі приводить д. Хв-ко з листів Гладиловича й др. ми чули й читали вже 20 років, і для нас очевидно, що коли б самі народовецкі редактори стояли вище від своєї публіки, то й публіка б уже давно перемінилась. А то навіть слівце в листі Гладиловича „не *скривдити* гал. попів“ явно видає попівство самого автора (Як раз таке, як те, що писав Гладилович, ми чули в 1872-3 рр. від редакторів „Правди“, котра зразу поставлена була независимо від публіки галицкої, бо на неї дані були гроші з Росії, а тим часом мені прийшлось два роки боротися з редакторами, що б примусити йіх напечатати навіть народні легенди, котрі потім преспокійно пройшли через цареку цензуру в Росії).

В усякім разі приниженє літератури до рутінних поглядів публіки — засуджує літературу на смерть. Се свідчить історія всіх літератур! Ми тілько спитаємо д. Хв-ка, чим би була напр. російска література, як би Гоголі та Білінскі піддавались „публіці“ Булгаринів? Нехай же вони добровільно не підкладають голов під сокиру добровільних цензорів народовецких, а рішуче бунтуються проти тої сокири.

Перейдемо тепер до детального огляду стану російских сотрудників в кождім з народовецких видань.

Що до „Зорі“, то ми на $^3/_4$ згожуємося з тим, що каже про неї д. Хв-ко. Як раз таке ми радили в 1872-3 рр. „Правді“, бажаючи, що б вона була або найменше політична, що б

могла проходити в Росію, або вже була отверто опозіційна і для Росії і для Австрії. Тепер „Зоря“ могла б бути цілком не залежна від цензури галицкої „публіки“, бо Товариство ім Шевченка, коли не буде тратити грошей (котрих корінь лежить в каніталі, даннему з Росії Милорадовичкою і Жученком) напр. на підпору непостійного й переважно реакційного „Дѣла“, буде завше мати досить, щоб удержувати безцензурну „Зорю“, поки вона не переробить і самої галицкої публіки (Є чутка, що за „Дѣломъ“ числиться Товариству Шевченка коло 10.000 гульденів. Ставимо сю справу отверто для того, що б єї вивести на чисту воду. Скільки правди в сій чутці? Най зроблять дослід делегати Українців і Галичан у купі). Тим часом галицка добровільна цензура в „Зорі“ є навіть над беллетристикою й поезіями.

Цензурному помертвінню „Зорі“ помага й чудний прінціп редакції не печатати перекладів, через що затрудняєся доступ до нашої публіки перлів европейских літератур, а тим часом тратяться гроші на орігінальну галицко-українску мертвеччину (якою є, по нашій думці, $^3/_4$ поезій „Зорі“) і на таки явні пісенітниці, як напр. „Навіжена“ Печуя — сором звісного автора.

До того беллетристика стає могучим способом образувати громаду, тілько коли поряд з нею стає *критика*. А критики в „Зорі“ нема й не може бути, бо вона б як раз наскочила на добровільну цензуру. Явний доказ дав тому недавно в „Зорі“ д. Франко, над котрого літературним оглядом 1892 р. навіть посміялись у Росії, а тим часом иншого безпремінно цензура добровільна не прийняла б.

Ми маємо ще один доказ, про котрий варто сказати. Торік в „Зорю“ була послана стаття „Інтерес українскої літератури“. То була стаття найцензурна перед офіціальною цензурою російскою і австрійскою та тілько вона прінціпіально розбирала справу неінтересности теперішньої галицко-українскої літератури, котра обходить усі живі справи европейскі, і показувала, при яких умовах та літєратура могла б бути інтересна й мати читачів і абонентів, а надто в Росії. Ми маємо певну звістку, що навіть редакція „Зорі“ (про котру редакцію ми мали пригоду сказати, що вона очевидно, робить можливе, при своїх умовах) не була противна тому, що б помістити статю, але того не дозволив сінедріон Товариства ім. Шевченка. Той сінедріон навіть росправився зо статею, по способу цензури царя Николая I, за котрого непропущені цензурою рукописі посилались у „III-е Отдѣленіе“, — і уперто не хоче звернути авторови навіть єго рукописі.

Нехай д. Хв—ко з товаришами попробують закласти в „Зорі“ сістематичну, прінціпіяльну критику напр. по способу Білінекого або Добролюбова. — і побачить, що з теперішнім сінедріоном, від котрого залежить „Зоря“, нива не зварить.

Нарешті проба показала, що „Зорі“ вже трудно приходиться і з російскою цензурою. Треба бути готовим до того, що нитка увірвесн й на сему місті.

Що робити? Д. Хв—ко майже проето радить удаватись до „Правди“. Поговоримо й ми про „Правду“. **М. Драгоманов.**

(Конець буде).

Селянин про сітуацію.

Один наш прихильник-селянин віддав нам у руки лист другого селянина до него, до ужитку. Ми друкуємо сей лист, з малими пропусками. Він тим цікавіший, що писав єго селянин, недавно горячий москвофіл (лист навіть писаний етимологією, хоть мова єго, котрої зовсім не тикаємо — дуже гарна, народна). На лихо, ми не можемо подати імени ані автора ані адресата. **Ред.**

Дорогий приятелю! З лехким серцем пишу до В..е, і ще раз дякую Вам, що були так добрі для мене тай не жалували труду і того, що коштує газета „Народ“. Тож тепер передаю Вам єї і сердечно дякую за неї. Тай прошу дальше не забувайте за мене, бо опріч Вас я не маю нікого, щоб було сказати яке слово. На мене тепер посипалися громи ізза того, що я прилучивсь до думок, які проповідують наші щирі люде з радикалів. Тай уже б не жаль слухати докорів, коли б хоть від таких людей, що б знали за що докоряють, а то — темнота та голота, котра й „Отче-наша“ по людяному не протеребить. Я їм не дивуюся, не гніваюся за те на них, я над їх єлінотою таки сожалію, бо коли б вони розуміли то, за що уйідають на мене, то би самі собі признали, що й вони не раз так само і думають і говорять, про всьо то, що їм було нераз я прочитав з „Хлібороба“ та „Народа“. Правда: вони на мене не уйідали доти, доки не прийіхав піп Х. У. (народовець? Ред.) та не вказав їм на мене, що я прилучивсь до бунтарів та анти-

христових челядників: Ті пішли з великого остраху до сього попа, що тепер у нас, та трясючися розказали єму, якого то отченька Х. У. здибав „звірюку“ у нашому селі. А сей зачав із казальниці сипати на мене прокльони та грозити староством та ревізіями і т. п. Люде в селі учаться безбожности на мині вже справді, бо ж котре зо мною зострінеся, то й „слава Богу“ не промовить. Оттаке їм дурне вплів за мене один і другий піп!

Тепер питаю Вас, чи Ви запренумерували на сей рік „Народа“ та „Хлібороба“. Я запренумерував „Хлібороба“ та дуже мині шкода, що не маю звідки „Народа“ запренумерувати Я за дванайцять літ того не снізнав, що ось за той рік із „Народа“. З 22 – 23 ч „Народа“ статю „На чім стоімо“ я собі переписав, бо ж годі було єі не зіставити собі.

Ну, правду Ви казали, що та еміграція дуже богато зробила хоть через те, що розкрила очи у загалу інтелігентних от хотьби й на їх власні блуди та хиби. Ну, я справді стою за всім тим, що розказано в статі: „На чім стоімо“. Коли навіть деякі із радикалів стоять троха противно що до реформи наших попів, то мені здаєся, що се не буде зле для народу, бо коли б прийшло до чого крутого ізза віри, то б нарід тогди звернув до баптизму, от того, який росте на Україні. Ну, хоть по рескрипті намістниковім і піднесено цівілізаційний подвиг нашого попівства, але ж ті, а властиво ми, що для нас тота цівілізація йшла від попів, найліпше знаєм, яка вона, та цівілізація і які єі наслідки. Подивімся наперед там, де піп читальню заклав: кілько вона проіснувала, та кілько з неї цівілізованих вихованців вийшло, та ще й які вони? На около нас майже всюди читальні закладалися попами тай і від їх заход в повпадали, бо ж, хоть тогди ті читальні нічого злого попам не передвіщували, то ж і нічого хосенного із них читальникй не виносили. За то може попи передчували, що инакший лад просвіти колись явиться, от напр. який нині іде від радикальних газет, тоді їх власними руками будовані інституції вийдуть як раз проти їх інтересів. Та навіть і там, де попи підтримували читальні тай вливали своїм просвітним вливом на читальників, вийшли із таких читалень не просвічені, але рабоділиві люде, котрі дужше ще клонили і клонять перед попами свої карки, ніж ті, що ніякою попівською просвітою не живилися. От тих нині попівських цівілізованців не то що годі наклонити до руху і поступу, який нині появився від радикалів, а ще й треба їх стерегчися як ворогів і денуніяторів. Та зрештою, коротко сказати, що вся попівска робота пішла в лихий бік, чого доказом то, що навіть проти провин, як рескрипт намістника, не могла хоть в части зазнаменуватися.

Та поминім роботу попів на полі просвіти, а возьмім їх заслуги чи радше заходи на полі хотьби чисто економічнім. Чи може ми, хлібороби, можемо сказати, що від попів хоть крихту господарки учимося, коли вони ані крихти практичніще не господарують від хлопів, бо ще й чи не лихіще?

Наш хлоп на 80 або 100 моргах мігби вивести хосенніщу господарку, хоть піп менше може мати видатків, чим хлоп. Алеж панска манеерія, до якої наше попівство пнеся, не тілько що дохід с поля пожерає, але ще й виводить справдешню лупежу ...

Та ще спімну і про рескрипт намістника з завиною на наше попівство, що він ще й ту лиху сторону має, що попсув усьо, що б можна було від правительства вимагати на користь помочи для емігрантів. Бо хоть наше правительство і не сліпе на нужду наших емігрантів і не глухе на те всьо, що писалося у всіх ту-краєвих газетах тай говорилося у соймі тай і здогадочно в парлямеиті, тай не таке тупе, щоби не могло того всього зрозумити, алеж коли нема доброї волі у него помогчи, то воно може і на як найенергічніщі домагання тої помочи відкликнути ся на рескрипт намістників та на вивідди инчих причин до еміграції, а не нужди.

Та вже скінчу і про рескрипт і реформу, хоть іще скажу на послідне, що дуже годжуся із тою думкою в статі: „На чім стоімо“, що через реформу нашого попівства може виробити ся щира світска руска інтелігенція, котра з Русинів буде вся звертати на поле світске, а котра остаточно вся може стати на становище хотьби на тім, що наші радикали стоять, до котрого то становища попівства і воловодом не притягнеш. Зрештою, то не таке всьо, щоб ним так турбуватись.

Далеко б краще поговорити про руйників, по думці Кулеша: про нас самих, руйників справдешних. Та не від того зовім себе руйниками, що мов то ми кого руйнуєм, от хоть би по словам Кулеша „строітелів,“ а звім себе від того руйниками, що хто нас зруйнував тай ще руйнує, от хотьби й наші нинішні строітелі.

Коли строітелі із наших Русичів зруйнували і своє походженє із руских родів, зруй-

нували рідне слово і всьо, що було для їх дідами-прадідами строєне і зіставлене та перейшли у другу народність тай загадали разом з Ляхами зруйновати і руїників, що дорожили строїтельством батьків, се б то своїм походженєм руским і словом і всім, що було лишене від батьків. Відбираючи руїникам і волю та впрягаючи їх у ярмо неволі, вишукували способів, шоб із серця руїників видерти то, що було у нім: се б то любов і привязане до батьківских спадків — саме найдорожших, бо захованих у серцю потомків. То коли ті строїтелі довели руїників до самого краю руїни, то жаль стало руїникам свого зруйнованя тай взялись пімститися строїтелям ізза свеї руїни. Чи ж не за се Куліш злиться на руїників та каже дякувати режімови панскому хоть за се, що й Павлик, і він і Костомара могли вийти світлими людьми, от хотьби із руїників, чи з грязі, на світ? Та вжеж міні здаєся, що у широкому світі нині, де руїники підіймаються до строїтельства, там проясняється на вищий лад та на ясніщий і кращий лад, який через віки удержували строїтелі — пани, за для котрого каже Куліш дякувати панскому режімові. Та коли він іще й то каже, що лекше межи панами зібрати тисячі на народне діло ніж межи міліонами мужиків у цілій Малороссії на те ж саме, то не дивота. Наші мужики кладуть міліони на такі ж народні тай инші діла тай не видять з того хісна собі, а натомість руїну самих себе чують від тих справ, на які їх керваві міліони йдуть.

Прошу Вас дуже, відпишіть міні де-що на моє письмо або і що інше: у Вас думки про такі і ще інші справи більше виробляні. Прошу також, будьте ласкаві, передайте мині „Народа“ ч. 4. або аж затримайтеся до ч. 6., тогди три разом передасте.

Я Вам сердечно дякую за Вашу прихильність до мене. Уважайте мене чим Вам вгодно, але не вважайте мене тим, чим я був перше колись. Уважайте мене справдешним радикалом.

Ваш найприхильніщий друг і приятель **Н. Н**

26 н. ст. лютого 1893.

Соняшний промінь.

Повість Василя Чайченка, — Зоря 1892, ч. II—22.

(Конець).

Так само слабує Марко, коли петербурский бюрократ ставить єму політичні запити. Бюрократ кида Маркові в очи український політичний сепаратизм, бажанє воскресити Гетьманщину. Марко від Гетьманщини відрікаєся тепеньким резоном, що, мовляв, „історія не вертає ся назад“ (де в чому вертаєся — аже Серби мають знову своє царство, Болгаре своє князівство, Ірляндці певно мати муть унять свій осібний парламент і т. д.), і коли хоче вихожити свої ідеали, то не знаходить у себе в голові нічого нічого, окрім ще темніщих фраз про якесь „рідне національне житє“.

Можна думати, що Марко належить до „культурників“, котрі хотять виробити якусь культуру без політики, подібно тому як другі російські їх собрати носяться з якимсь „народничеством“ без політики, а недавні російські революціовери-народники хотіли зробити якусь соціальну революцію без науки. Ми вже мали нагоду говорити про такі фантазії російского „самобытничества“, і мусимо сказати тепер ще кілька слів.

Безполітичне культурництво, рідний брат противупоставки „державности й громади та народу“, є усього менче проявою „своєї мудрости“ в наших патріотів, а є, як і багато других подібних річей, прямісінька позичка у певного сорту московских філософів. Московска, а потім петербурска історія Росії з XVII ст, ідучи по тій дорозі, по котрій ішла напр. історія Франції в часи від Рішельє до 1789 р. виробила над народами Росії, починаючи з великоруского, абсолютно бюрократичний державний уряд, котрий не пуска до політичного житя громади й народи. Се, як видно по примірам других держав Европи, тілько певний період в історії Росії, котрий мусить скінчитись і перейти в другий — період державного уряду громадского й народного. Тілько ж російські філософи певного сорту подивились на сей період як на щось вічне, або основно-національне. Так, не кажучи вже про бюрократів абсолютистів — навіть на свій лад ліберальні славянофіли московські, як Конст. Аксаков, пригадали таке, що мовляв русский народ не державний, не політичний по своїй природі, і поділили так функції між урядом і

народом: урядові воля праці, народові воля думки й слова. Другі, ще ліберальніші, як Бакунін, пригадали таке: недержавний народ мусить повстати й розбити „государственность“, замінивши ві „анархією“. Гр. Л. Толстой відкида навіть Бакунінску революцію, а каже: махнімо рукою на все державне, чи громадеке, навіть на городи, а сядемо по селам (чому не по скитам?) кождий індівідуально виробляти собі, що треба на страву та одежу та розвивати в собі любов до доброго, але і при тому не противитись злому... І т. д.

Тим часом в усіх сих проявах „своєї мудрости“ (котра впрочім не зовсім і своя, бо подібна мудрість показувалась часами і в других сторонах Европи, хоч далеко слабіще) лежить основна помилка, нерозуміне того, що держава і державні уряди є формами і органами, котрі виробляються в народньому житю (по волі й по не волі, як трапиться) і зміняються з ним, і що без сих форм і органів, то б то і без політики, не може жити ніякий народ, ніяка людска громада. Найменче можуть обійтись без політики ті, хто скривджені в теперішних державах, хто хоче чогось иншого, нового. В історії Европи ми можемо бачити дві великі проби обійтись без політики: перші християне, відвернувшись у загалі від землі до неба (civitas Dei) не хотіли було знати політики, — так переслідування ворогів їх примусили їх переміпити думки аж занадто, бо християнска церква навіть зовсім було заполонила державне житє. В новіші часи перші протестанти теж було пішли по слідам перших християн і „не противились злу“, але скоро побачили, що се політика овеча, не людска: послідком перемін думок протестантів вийшли вільні держави Голандії, Великобританії, Північної Америки, тоб то нова Европа. В XIX ст. ніякий громадский рух, в тім числі й національний, не обходиться без політики, без того щоб примусити державні уряди переміпити, чи установити які державні закони, і навіть „християнські соціалісти“ — се подобіє в Европи наших Толстовців, — навіть католицкі, не кладуть надії на саму індівідуальну та „культурну“ працю, на церкву, а стремлять впливати на державні закони, при чому не цураються спілки і з єретиками.

Звісно, в Росії, де найпершою державною справою є установа політичної волі — переведенє сеї справи в практику дуже важке. Тільке ж воно безспорно було б лекше, коли б усякі не державні мудрования не відводили думки Росіян від сеї справи в кінці зовсім безвиходні.

З рештою й Марко в д. Чайченка не може обійтись без політичних думок, коли не праці, бо й він же каже, що теперішні урядові заборони української мови мусять відмінитись, тілько не каже, яким же способом. Про се в Марка думки не тілько темні, ще й звернуті на безнадійний конець. Д. Чайченко садовить свого героя читати картагенску історію (хотіли б ми знати, яку власне?) і говорити собі за Сціпіоном:

„Буде колись такий день, що згине великая Троя“ і т. д. Тількож картагенска історія, — окрім археологічного інтересу, котрого інтересу Марко не має, бо він не любить навіть студій в українских архівах, — ще менче може нам прислужитись, ніж Біблія Шевченку, котрий зачитувався там мрій пророків про суд божий, „день Іегови“. Перш усього, не велика честь нашій Україні бути прирівнаною до гандлярскої республіки, котра сама приготовила свою погибель всесвітним здиреством і заздростю навіть до родичів своїх, котрим не позволяла держати стін коло своїх городів і т. и. А далі, московска Троя вже горіла в 1812 р. та нам ніякої переміни той пожар не приніс. На решті, коли через 500-600 років після Картагену Рим і спалили Німці, то не тілько Картагенцам від того не стало легче, бо їх давно вже й кісток не зосталось, а й тим людім, котрі оселились на їх землі, не полекшало, бо Німці прийшли палити і їх збіже в Африку.

Далеко б ліпше прислужився д. Чайченко своєму героєви, як би посадив его читати замість картагенскої історії, напр. бельгійску з історією фламандского національного руху (бібліографію котрого ми подали в „Народі“). Там би побачив Марко, як доходять покривджені національности свого права за помічю праці літературної та політичної на грунті вольностів державних та муніціпальних.

На сему ми скінчимо розмову про головні ознаки повісти д. Чайченка, хоч могли б сказати ще кілька дрібніших уваг, як би мали більше місця. З таких уваг скажемо хіба дві:

Ми вважаємо нетипічним в Маркові те, що він, а надто при своїх совершенствах, зводить свою патріотичну працю на те, що пише українські книжки на случай, коли можна буде їх печатати в Росії. Може й є на Україні один-два таких чудаки, тількож у тип ставити виключних чудаків не можна: типічний

чоловік або зовсім не буде писати книжок з таким рахунком, — як звичайно й роблять наші українофіли, — або буде печатати їх у Галичині, — як роблять живіщі з них; так само, як живий, типічний демократ-Українець на місц Марка приступивби до демократичної (радикальної) партії в Галичині ж, коли б не знайшов собі праці в Росії. Друга увага: Звичайно в Росії, а надто на Україні, такі жінки, як Катерина, не ведуть таких теологічних розмов з чоловіками, які веде героїня д. Чайч нка перед смертію. Може д. Чалченко відступив від обовязку реального романіста для того, щоб провести певну релігійну тенденцію, котру в н уважа за нашу національну. Тілько як же він забув відповідь Христа садукеєві, що „в воскресеній мертвих люде не женяться, а живуть, як ангели божі на небі". Ангели ж не тілько не женяться, а й не пишуть ні музики на українські поезії, ні брошур українських, ні цензурних, ні безцензурних. Се все справи, котрі мають інтерес тілько для „конечних" людей в конечному громадскому житю, і котрі не мають ніякої вартости для „воскресенія мертвыхъ и жвзни безконечныя"...

Августъ 1892. **М. Драгоманов.**

По поводу зїізду Галицкої Соціяльно-демократичної партії.

Дня 26 марта відбувся у Кракові зїізд Гал. соц. дем. партії. Зїіхалося 50 делегатів, від редакцій органів партії, соціялістичних товариств і груп та від фахових товариств. Потверджено істнуючу робітницку організацію; держачися програми соціяльної демократії, відкинено компроміси з иншими партіями в краю; похвалено дія ьність редакційних комітетів *„Силы"* і *„Robotnika"*, признано потребу основуваня фахових і політичних товариств у Галичині, на Буковині й Шлезку, поручено товариствам організовати: комісії для правної по очи, науковий союз для того, щоби робітники могли просвічатися, а також комісії, дбаючі про те, щоби робітницкі забави мали партійний характер; признано потребу союзу корпораційних кас для недужих; поручено справозданє товариств для занятя становиска супротів пропонованої реформи промисловго закона, вибираних робітниками; врешті ухвалено післати численних делегатів на соціялістичний конгрес у Цюриху 1893 р. і святкувати 1 мая, що буде святкований робітниками загально в цілій Австрії. За органи партії признано *„Nowy Robotnik"* у Львові і *„Naprzód"* у Кракові. Два попередні органи партії, що виходили у Львові, *Robotnik i Siłę*, закрила поліція на тій підставі, що то, мовляв, було одно видавництво — тижневник, що в Австрії мусить мати зложену кавцію. Найдавнїщої соціялістичної газети в польскій мові *„Pracy"*, Гал. соц. демократична партія відреклася через те, що вона опинилася в руках людей, що стали критикувати проводирів Гал. соц. демократичної партії. Навколо *„Pracy"* зорганізувалися т. назв. „незалежні соціалісти," тай вони небаром розбилися на двоє і давний редактор *„Pracy"*, Данилюк заложив осібну газету *„Młot"*. Окрім того, істнують у Галичині завязки жидівских соціалістичних організацій, головно у Львові, де тепер виходить по жидівски *„Der Socialist."* Проводирі Гал. соц демократичної партії виступають ворожо против усіх названих груп і видавництв через те, що ті не признають теперішних провідників партії, а з другого боку й „незалежні соціялісти", між котрими також нема згоди ані якої небудь ясної програми, — завзято критикують теперішних провідників Соц. дем. партії, а на публичних зборах робітників у Львові, в ратушевій салі, 16 апр. с. р. дійшло навіть до бійки, після того, як дехто з „незалежних" став критикувати провідників партії, що, по йіхньому, фалшиво представляють справу робітникам, голосячи, що соц. дем. партія росте, коли тимчасом вона має надати. Усе се річи доволі сумні, і такий роздор серед галицких робітників і йіх провідників уменчує силу гал. робітницкого руху та дає назадницким партіям і клікам нагоду глумитися над соціялізмом та підчеркати вагу реакції. Тимчасом усї европейскі й галицкі події вказують на доконечну потребу солідарности на тілько межи робітниками, а й межи усіми чесними й поступовими людьми в Галичині... З поводу краківского зїізду вийшла на верх ще одна сумна річ — сим разом, не з боку робітників, а з боку уряду. Краківска поліція явила-

ся у ратушевій салі, де первісно відбувався зйізд, і розвязала збори, збуваючи свій поступок тим, що не всі запрошуючі знали усіх запрошених (три з них знали усіх). Комісарі поліції питали навіть, чи знають запрошуючі, чим займаєся хто з запрошених, відки він і т. и. Зйізд відбувся потім у редакції „*Naprzodu*“. Недавно перед тим розвязано й зйізд Славян у Празі на тій підставі, що запрошуючі не знали запрошених поіменно. Як звісно нашим читателям, і нам урядники розвязують віча й збори на тій самій підставі. А генеральний представитель правительства у Відни, Пляпарт, божився недавно перед радою державною, підчас розправи над внеском Пернерсторфера про самоволю уряду в сій справі, — що буцім то урядники нігде і ні від кого не вимагають, щоби запрошених знати по імени. Виходить або, що центральний уряд не має й понятя про те, як урядують підвладні ему урядники, або що ті урядники не бояться свого начальства, і виробляють, що хочуть. І одно, й друге — річи дуже сумні в конституційній державі...

„Одною сокирою?“

В 1 нрі „Зорі“ за сей рік, д. Данило Мордовець таке пише в „Супліці д» Василя Лукича“: „Василю! Бажав єси мого перекладу „Під небом Украіни.“ На! ось тобі переклад!... Знайшовся добрий чоловяга (перекладчик), котрий міцно знав нашу рідну мову, тай перо у нього орлине: се б то Цезар Білило, щирий Украінець — одно слово — „ренаний“, як то кажуть. Я його давно знаю за талановитого письменника. Він і Шілера перекладав на нашу мову, і з Куліше.» — щасти, Боже, старому Паньчови — одною сокирою дещо будовав“ і т. д. Не тикаючи більшої частини наведених слів, ми скажемо тілько, що те, що сказано про д. Куліша — чисте непорозуміне. Ш. д. Мордовця тут очевидячки плохо поінформовано. Ми маємо в руках докази, що д. Білило (-Білиловский) ніколи нічого не будував одною сокирою з д. Кулішем, хиба що за таку будованку узяти ось що: 1) Д. Куліш виправив Білилів переклад Шілєрової „Пісні про дзвона“ (при чому д. Білило не дав чомусь то д. Кулішу німецкого оріґіналу); 2) Д Куліша „Дума про курку с курчатами,“ дана в рукописи на прочитане одному д. Білилу, пішла в Харькові по людях, без подання, хто єі автор та ще й с пропуском уступів про жидів (т. Білило жид), і 3) д. Куліш відкинув пропозіцію д. Білила стулити альманах из своих і Білилових творів.. Ось факти літературного характеру. Про инчі ми не можемо писати, а тілько скажемо одним словом, що д. Куліша в загалі не сл дкомпанувати з д. Білилом. Отеп поправка повинна би появитися власне в „Зорі,“ задля численних читателів єі у Росії. Ми и пропонували се д. Кулішу, та він відписав нам, що в „Зорю“ не напише ані стрічки через те, що то газета „злохудожественна“. Тим часом редакція „Зорі“ у проспекті на сей рік, надрукованім осібно, межи многочисленними, дільними й фіктівними сотрудниками своіми — звісно, по найбільшій частині псевдонімами — назвала й д. Куліша і навіть пропечатала, що має для друку якісь его вірши. Очивидячки, того проспекту д. Кулішу не післано (1. пр „Зорі“ д. Куліш получив) і имя его пропечатано в проспекті без его відома... По галицки!

Переписка Редакції. В. Л—ский в П. Лист Ваш получили і дякуємо за Ваш заходи.

Сумно воно дуже, коли деякі україноФіли так воюють против представителів нашого радикального напрямку у Росії, та ми радимо нашим прихильникам брати таки случаї холодніще. Нагадайте, кілько то і як воювали особисто против нас галицкі москвофіли, народовці й т. и. та ми на те не звертали й уваги, а биля в головні точки справи и робили своє, аж прийшла пора, і тепер наш напрямок таки перемагає в Галичині. Правда, у Росії де усе партійне житє мусить душитися по тісних кружках, — подібні спори грають більшу ролю, ніж у нас, а все таки, по нашому, справа виграла би, як би Ви махнули рукою на всякі бріхні на Вас та за те з тим більшою енергією заходилися коло самої справи, підчеркуючи скрізь своє **радикальне українство** — камінь, о котрий мусять піткнутися і найяріші українекі шовіністи. Вірте, що далеко користнище тратити ті сили й час, які йдуть на оборону від особистих нанастей, — на що инче: от хотьби на писанє дописей до „Народа“. А вороги поговорять, поговорять, тай замовкнуть. З польскими соціалістами у Галичині ми ані не сварилися (ми вказували тілько на національний і соціальний шовінізм у деяких провідників їіх), ані не заключали з ними згоди. Зрештою, відносини між нашими соціальними партіями: т. назв. Галицкою соціально-демократичною, „незалежних (польских) соціалістів“, жидівскою, хлопскою мазурскою і нашою соціально-радикальною — справа досить сложна, котру можна би пояснити, як слід тілько, написавши основніщу статю про соціальні відносини в Галичині. Може ми так і зробимо. Дрепер, фольклорістичних праць М. Драгоманова і т. и. ми зовсім не предкладали Товариству ім. Шевченка, знаючи з гори, що се річ даремна.

Поправки. Нр. 6. ст. 55, І. в. 3 згори надруковано „редакцію“, має бути „**реакцію**“, нр. 7. ст. 60, І. в. 9 „придавнена“ м. б. „**придавлена**“, тамже в. 25. пропустити „кому“, ст 61, І в 18 з гори „на“ м. б. „**над**“, ст. 63, ІІ. в 10 з гори „стан“ м. б. „**степ**“, ст. 64, І. в. 9 з гори „ввезеня“ м. б. „**введеня**“.

Видає й відповідає за редакцію М. Павлик. — З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 8. л. мая 1893. 9 нр.

Виходить 8. і 22. н. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Замковій

Галицко-рускі радикали перед російскою публікою.

III. Галицко-русское литературно общеественное движеніе. К. Арабажина. (Энциклопедическій Словарь, изд. Брокгауза и Ефрона, т. VII, А, 913—922.

В „Народі“ вже була допись з названою працею д. К. Арабажина. Познакомившись тепер з самим текстом, ми вважаємо потрібним дати про неї ще деякі уваги.

Праця зроблена дуже старанно по наведеним в кінці ві джерелам і, видимо, також по паочним враженим і дає в стислій формі досить повний огляд літературного і громадского руху серед галицких Русинів з кінця XVIII. ст. Огляд той буде дуже пожиточний для російской публіки, а по части й для галицкої. Тілько період реакції 1850—1860 рр. оглянутий дуже неповно, а тим часом сей період по своєму важний; тоді власне зорганізувалось і т. зв. „москалефільство“, котре з того часу й доси зосталось у Галичині в суті своїй реакційним напрямком, як літературно, так і політично.

При своїх значних достоїнствах, огляд д. Арабажина має і деякі хиби, з решітою натуральні в праці над справою, котра зоставила по собі сліди більше в газетах, ніж у книгах. Ми вкажемо деякі з тих хиб.

Так, при огляді руху 1848—49 рр. автор говорить про полонофільский „Соборъ Рускій“ і каже, що его партія складалась з „ополяченыхъ и хлопоманствующихъ русиновъ“. Дійсно там було чи мало чистісінькых Поляків, в такому смислі, в якому напр. редактор петербурского „Гражданина“ є чистісінький Великорус, не глядючи на те, що его предки були мещерякы. До того шякого хлопоманства в „Соборі Рускому“ не було. Терміп „хлопоманія“ пізніщий і появився не на галицкому ґрунті. „Хлопоманами“ прозвали вже в 1860—63 рр. польскі пани в Росії на правім боці Дніпра ту частину молодіжі своєї, котра визначалась рішучим демократизмом соціального напрямку і довела его до скиданя з себе і польскої національности для українскої, по панскому — хлопскої.

Вживане автором другого, також выросшого в Росії терміна „українофіли“, те ж иноді може подати привід до неточних ідей, до змішуваня прояв галицкого й російско-українского житя, а надто, коли й сама фразеологія д. Арабажина трохи хистка, як напр. в тому місці, де він говорить про працю „хлопоманів і україпофілів“ для популярної літератури і недільних школ у початку 60-х років. Праця та робилась не в Галичині, а в Російскій Україні, при чому недільні школи основувались там і неодними записними україпофілами, а спеціально „хлопомане“ мало взяли участи в тій праці, бо значна частина їх вернулась до польского табора, а до „україпофілів“ (вийшовших з родин „православних“ і переважно лівобережних) пристало рішучо лишень 2—3 з попереднього „хлопоманского“ кружка. Вже згодом галицка молодша партія, котру прозвано „народовцями“, по части зблизилась з російскими

українофілами, а далі й частина сих українофілів зблизилась з галицкими народовцями, але до властивої тожсамости обидва елементи не дійшли й доси і властиво один за другого відповідати не можуть.

Чимало неточностів проскочило в д. Арабажина в характеристиці перших галицких народовців. Безспорно вони були далеко симпатичніщі, ніж пізніщі, або тіж самі в пізніщій формі, і спершу усвоїли собі з російского українофільства не самі „чорні боки“. До того, між сими остатніми властиво не було „мечтаній о самостоятельной гетманіи“ і навіть „смѣшнаго увлеченія козачествомъ“, а була хиба досить романтична, но більшій части неясна формуліровка автономізму і ідеалізація не так козацтва, як „черні“ в загалі, досить розширена в Россії і по своєму проявивша себе і в Великій Руси напр. „народничеством“, котре, при хибах, має і заслуги. Не зовсім точний увесь уступ д. Арабажина об тім, що галицкі народовці „не обратились къ своему галицкому нарѣчію, потому что это былъ языкъ „хлоповъ“, а „вполнѣ искусственно пробовали писать языкомъ русскаго нарѣчія“ (довольно отличнымъ отъ гал. русскаго нарѣчія) безспорно потому только, что это былъ языкъ „благородный“ і т. д. Ми не будемо говорити тут про відносини „гал. русскаго языка до“ языка русскаго украйнофильства“, бо се б нас далеко завело. Скажемо тілько, що в „Вечерницяхъ“, „Меті“, перших органах народовців досить ясно поставлений був пріпціп літератури на „хлопскій“ мові, — звідки, й вийшла назва „народовці“, — і коли ті народовці грішили в чому перед тою мовою, то скорше звичками до старої рутенщини, ніж „благороднім (?) українофільством, а напр. Федькович зразу і завше писав чистісіньким галицким „нарѣчіемъ“.

Про Федьковича точніще буде сказати, що він „сталъ писать слабыя вещи“ зовсім не через те, що „подчинился, одно время, вліянію украйнофильства“, а перше через те, що став особисто наслідувати Шевченка (таке бува иноді з артистами і в одному напрямку) а потім скорше через те, що відклонився власне від хлономанско-українофільского напрямку в рутенство з его „высокопарними“ претензіями. Від таких претензій Федькович і до смерти не відступився, а тілько під кінець, но части під упливом молодших народовців (черновецких) написав знову кілька повістей з народного житя в своїй старій манері 60-х років.

З дрібних фактичних помилок д. Арабажина ми поправимо ось які: рускі катедри на львівскому університеті заложені ще за часи Баховскої сістеми: „новоерска угода“ влагоджена під кінець 1890 р. (і, на кілько ми знаємо, не має нічого спільного з процесом „Дегенів“ 1889 р. Ред). Про сю угоду треба б було сказати трошечки більше. Навряд точно буде сказати з д. Арабажином, що народовцям в тій угоді було предложено 6 місць в парламенті. Певно, народовці сподівались мати їх більше, та вже зараз же наступивші вибори показали, що польскі пани не думають випускати з своїх рук багато посольских місць, і вже з того часу тонка угода почала рватись.

Ми мусимо довше спинитись на тому, що говорить д. Арабажин про галицких радикалів. Д. Арабажин відносить ся до них як найприхильніще, та все таки не без неточностів і неясностів. Так він виводить початок радикалів з „болѣе основательнаго и глубокаго ознакомленія съ русскою литературою“, котре внесли деякі люде, в тім числі й Українець (у „Правді“ 1873—74 р.) в „москалефильскій кружокъ студентовъ, издававшій во Львовѣ газету „Другъ“ и вѣнское общество „Січ“ (замітимо, зовсім не виключно студентске). На самім ділі генеза галицкого радикалізму далеко складніща. Перше усего ґрунт для него приготовило все таки українофільство і народовство 60-х років. Тоді, як народовці, старіючи, або з високомудрої політики, повертались до консервативного рутенства, вдержуючи з хлономанско-українофільским рухом 1860—63 рр. тілько формальний звязок (найліпший примір д. Партицкий, в часи написаня „Провідних думок в письмах Шевченка“ і чізніще), дехто з молодших взялись за основні думки того руху і переклали їх з поезії в прозу. Тут поміг і прямий уплив західноєвропейского житя й науки, котрий проходив і через Відень і — як се не див-

но — з Росії, звісно, не без участи і нової російско-европейскої літератури. Українські соціалісти 70-х років, котрі розбуджували в Галичині радикальні думки, звісно, виховались під упливами російскої літератури (нагадаємо, не самої цензурної, а й заграничної) по при українськійта до того були і в прямих відносинах из західно-европейским радикальним рухом. Окрім фактів літературних, досить буде нагадати напр. на часті в 70-ті роки перейїзди деяких Українців з Росії через Львів і Відень до всяких Цюрихів, Женев, Лонденів і назад. Ті перейїзди підпирали в галицкій молодіжі змагання до радикалізму і повели до того, що виробилась певна солідарна купка радикальних пропагандистів з російских Українців і Галичан. Наглядне знакомство Галичан з російскою літературою тут помогло, та не було єдиним джерелом радикалізму.

Інтересно, що, за виключенєм російских перекладів европейских творів, спеціально російські, великорускі книги, помогли тут більше з формального боку, в досить неожиданому напрямку, а іменно повернули і ту частину молодіжі, котра перше стояла на рутено-москвофільскому грунті, до демократизму — украінофільско-народовского пріпціпу в справі літературної мови. Д. Арабажин згадує про долю, яку мала в Галичині повість Успенского, напечатала в „Другу“ 1876 р. під назвою „Отравленный Дьяконъ“, тілько помиляєся трохи: повість була напечатана не в перекладі, а в оріґіналі. Наочне знакомство з новіщою беллетристикою великорускою показало живіщим людям з галицкої молодіжі, що та беллетристика демократична (хлономанска, народовецка, коли хочете) по сімпатіям, по змісту і по мові, — і тим підрізувало реакційно-попівско-аристократичне рутенство москвофільскої барви і повертало молодіж галицку до здорового боку народовства. Се ясно виявилось у заявах редакції „Друга“ після повісти Успенского, в котрих висказана була засуда як реакційним думкам рутено-москалефільства, так і язиковій мішанині, проти котрої поставлена була ділемма: писати або чистою мовою русино-українскою, або великорускою. Позаяк остатнє в Галичині не має грунту, то Галичанам, котрі б хотіли мати вплив на свою громаду, а надто на масу народу, зоставалось перше. Власне під остатним підписалась та молодіж москвофільского „Академического Кружка“ і народовецкого „Дружнього Лихваря“, котра злилась в одно товариство в 1876 р.

Краєві „галилейскі“ обставини розбили таку солідарність серед галицкої молодіжі. Тут причинились багато переполохи, підняті поліцейским переслідуванєм 1877—79 р. викликані спершу старшими москалефілами, а потім піддержані старшими народовцями (виразно се не показано в д. Арабажина), але суть діла була зроблена і осталась і на далі: рутенска реакція, будьто в формі москалефільскій, будьто народовецкій, була демаскована і морально побита Д. Арабажин трохи помиляєся: народовці в 1876 р. спершу раділи з поєднаня Акад. Кружка і Др. Лихваря, та бачили в тому тілько формальний бік — повертанє молодих москвофілів до народної мови. Старші москвофіли зразу кинулись на ту справу, як на нігілізм, а послі такі ж доноси почали робити на соціально-радикальну молодіж і народовці, котрі ще пізніще додали доноси, вже для російских украінофілів, буцім то галицкі радикали — москвофіли. Тілько ж історична правдивість примушує усякого сказати, що рішуче заповане галицкого радикалізму було і є, з формально-національного боку, торжеством пріпціпу автономно-украінского. Москалефільского не то радикалізму, а навіть скілько небудь логічного поступовства і демократизму, в Галичині як не було, так і нема. По правді, треба признати заслугу деяких старих москалефілів, як напр. Наумовича, в справі організації селян, та ті заходи не склались в сістему і втопились в консерватизмі, а па ренті в московскому царелюбстві Наумовича і его приятелів. Недавно деякі молоді москвофіли подавали було надії на щось подібне до москвофільского радикалізму, та все скінчилось нічим. Молоді москвофіли не зважились одірватись від старих, а старі від реакції російскої... Печать москвофільска в Галичині все пишеся рутенскою мішаниною і все реакційна, а коли дехто з молодших москалефілів говорить і навіть

щось деклямує з Пушкина і Лермонтова (дивним способом при тому анахтемізуючи Шевченка, признаного в усій Росії) то видимо не розуміє духа навіть тих старих поетів, а тим паче новішої російської літератури і громади. На се все треба б було д. Арабажину хоть натякнути.

М. Драгоманов.

(Конець буде).

Причинки до пояснення еміграції.

Подаємо отсе нашій інтелігенції зеркало сучасно економічного ладу по тих селах на Поділю, відки торік люде розігналися були у Росію. Се зеркало зовсім вірне, бо підносить его вам простий селянин, що, — як инше нам — списав тілько те, що сам бачив і чув, ба й сам пережив. Лячну драму видно в сім зеркалі, та може ся драма, коли не відверне уваги загалу нашої інтелігенції від усяких постидних „нових ер“ то бодай придбає для справи яку десятку інтелігентних людей из сорómом та невгасимою жадобою — помочи нашому робучому людови по селах: справедливою просвітою та організацією для боротьби за свою долю.

Редакція.

I. До світа, на мединьскім гостинцю переймали шандарі гурму людей, що тікали до Росії за хлібом. Шандарі стали з людьми кореводитися: чоловіків заберати до арешту, а жінок і дітей до дому наганяти, хоч ті просили, аби і їх забрано з батьками. Тогди питає шандар одної молодиці:

— Чого тобі, бабо, йти в галаєвіта? Тебе певно хтось до того підмовив, бо хоче твій маєток забрати?

— Ні, прошу пана! — каже молодиця — мене ніхто не підмовляв і мого маєтку ніхто не потребує! Ото цілий мій маєток!... — показує молодиця на своїх тройко діточок, дрібних як куріль — Мене біда виперає! — каже молодиця.

— Де-ж твоя біда? — закинв собі шандар і з осміхом, цікавий, чекає на відповідь.

— А ось-де моя біда!.... показує молодиця знов на свої діточки. — Для них заробилам на лані всього девіть снопів жита, котре вже давно зжілисьмо. Чим же маєм далі жити?!

— Тиж чому більше не заробила? — каже подуфало шандар.

Молодиця жалко поглянула на шандара, посуміла та тяжко вздихнула і не відізвалася; бо зміркувала, що не має перед ким жалуватися...

II. Один молодий ще чоловік служив пару літ в дворі за польового, та подякував панові за службу і глядів способу дістатися до Бразилії, потім старався о паспорт до Росії, тож прийшов за свідоцтвом до віта.

— Я незнаю — питає его віт — як ви відважитеся покидати службу? яку там маєте, то маєте кавалок хліба, — а пускатися на о-слін в світа, що часом не тяжко гіршого лиха напитати, як ту маєте?...

— Щобим на край світа пішов, то гірше мені не може бути! — відказав різко той чоловік. — Подумайте! каже. День і ніч працюй: в день з робітниками в полю при роботі, а в ночі лану стережи. Чоловік же не собака, щоб тілько ланів стеріг і ще й в ночі... Трафить ся-ж яка шкода, то вже аж шкіра трясеся на чоловікові, як ся побачить пана з палюгою: бо вже на певно знаєся, що буде по хребті мастив. Трафиться яка будь панові недогода: чи дощ роботу в полі застановить, чи копи, або сіно замочить, — вже маєш чорний добридень: як не пан, то окоман зганяє злість на польовому. І так чоловіка обернуть за собаку і поневірають гірш собаки; та щей дають тобі таку пенсію, що тра з неї голодувати як собаці. — І яка ж, і деж може бути гірша біда?!...

— Та ви правду говорите — каже віт — але я і то знаю, що за такою службою, як ви мали, то другі на колінах лізуть до пана, просять; а ви самохіть відправилисьте ся.... Чогож то так?...

— Воно правда — каже далі чоловік — що мені було таки не так прикро, як тому боронякові, що кіньми робить. Той, не досить, що мусить поневіратися гірш худоби в гною та в болоті, та ще й не тілько пан, але кождіський посіпака намуляється, напгуркаєся его до нехочу; хто не хоче, може на нему свою злість зганяти. Мені, правда, було троха відрадайше; але то мені найгірше лихо, що не було відки жити... Дасть пан на місяць пів третя реньского і кірчик бетягу, — того, що відчищує від цінного зерна — і то не на вагу, тілько на міру, бо воно би і за половину не заважило. З того тра мати хліб і всю засну; з того шматє, водержа, чоботи і всі обходи. Жий жеж ту тим з жінкою і з дітьми! Скажіть сами: як же-ж з того нащіпати, аби на всьо ниста-

ло?... Та, ба! За ту плату не тілько я сам служу, але й ще в додатку мусить жінка служити. Я від служби день і ніч не смію відступити, а жінка мусить мені готувати їдло і що дня носити мені до двора, до роботи. Ну зважтеж: чи можна вже даремнійше робити? чи годен с тої нещасливої пенсії вижити? І чи є ту чого триматися?! Піду, куда мене очи поведуть... Найду де ліпший кавалок хліба — то добре! а ні.... то однаково де будь погибати!

III. Мені до нині як на яві стоїть той пройнаючий вид, який мені представився в жнива, як ишли вигульники на лан жати:

Чоловік несе через себе перевішані грабки; на одні руці несе дволітну дитину, а в другі збанок з водою і ступає покванно тяжким крюком під гору. За ним йде молода та вже змозоляна жінка і несе на правій руці цицькову дитину; на плечах висить тлумак привязаний до шиї з всіми потребами для дітей і з хлібом; до лівої руки, вище ліктя, привязані граблі і волочуться, а самою рукою веде за ручину чотиролітну дитину — дівчинку; дівчинка знов в ліві ручині несе серпи. Дуже з тяжким трудом та жінка посувалася під гору, на силу ноги підволікала, а за каждою ступою тяжко санала. Видно було, що тягар і довга дорога єї втомила і до решти силу відбирала.

Яндру – нюк.

(Далі буде).

Де тонко, там рвеся.

(Конець).

Д. Хв-ко признає реакційний елемент у „Правді", котрий представляє ся власне єї редакцією, але каже, що „Правда" друкує й речі діаментрально противні й рівня єї до „Вопросовъ Философіи и Психологіи". Таке порівняне вважаєся нам невірним і по суті діла не слушним. „Вопросы Философіи и Психологіи" очевидно взяли собі за примір англійского *The Controversionalist*, — видане теж посвячене справам метафізики, то б то таким, у котрих, коли хто не стоїть уперто й нетерпимо на теологічних засадах, инакше не можна бути, як контроверзіоналістом. Для всіх же инших справ літературна практика скрізь виробила виданя з ясними тенденціями. Правда, дуже велика толерантність англійского житя робите те, що напр. у *Nineteenth Century* печатаються статі контроверсіальні, але статі редакційні і відповідно тому масса статей все таки одного — радикального напрямку. В усякім же разі і в *Contraversionalist* і в *Nineteenth Century* спорющим дається повна воля ставити свої думки в усю ширину, хапати, як то кажуть, чорта просто за роги.

Чи так є чи так може бути в „Правді"?

Д. Хв—ко занадто вбільшує контроверсіоналізм „Правди". По при реакційних статях редакції там дійсно було напечатано кілька статеєк прогресівного напрямку, та тілько по частним справам і то переважно тоді, коли можна було ними шпигнути російский уряд, напр. у справі „штундистів". Але нехай хто попробує сістематично розібрати хоч би справу свободи совісти у прикладі до нашого народнього житя, — то й побачить, як на те гляне редакція, котра явно звязалася з галицким клерікалізмом і береся *Orientem convertere?* Далі нехай хто попробує просто взяти за роги напр. політичні думки редакції по способу контроверсіоналізму, то й побачить, що редакція просто не напечатає єго статі.

Ми напр. маємо кілька проб. Правда" печатала кілька заміток, в котрих автори навіть просто обертались до нас з запитами (Один, як довідались ми, навіть прохав редакцію передати нам єго правдивий адрес). Ми відповідали — і ні одної нашої відповіді редактори „Правди" не напечатали, покликуючись на якийсь сінедріон. Перше хоч вертали рукописі, хоч з грубостями, написаними на полях, а в останне відповідь про національно-літературні думки Костомарова так і не вернули і навіть відповідю на сорочці „Правди" не вдостоїли.

Який же се контроверсіоналізм?

По суті своїй, по обовязкам, в котрі „Правда" увязалась з магнацко-клерикальними кругами в Галичині „Правда" є орган австро-польско-рутенскої Катковщини й Побідоносовщини, і навіть все вільнодумне, що в неї приймеся з Росії, стане в світлі тої Катковщини і Побідоносовщини, як доказ, що, мовляв, увесь 20-міліонний народ украінский рвеся під австро-галицкий теперішний уряд і т. и. Не знаємо, чи се може бути з якого небудь боку на руку російско-украінским писателям!

А з решгою, нехай украінські поступовці попробують повернути „Правду" в чесного контроферсіоналіста! Самі побачат., що з того вийде! Ми думаємо, що ввірвеся або поступовцям для редакції, або редакції перед єї магнацко-клерикальними патронами, і скорше, звісно, першим.

Треба додати, що тепер обертатись у „Правду“ с тим, чого цензура російска не терпить у „Зорі“ і навіть с перекладами, — мало користи. Все одно того в Росії не прочитають, бо мало хто схоче перевозити й навіть получати „Правду“ в Росії. Се все таки діло небезпечне перед поліцією, а кому в Росії охота рискувати за основні думки „Правди“ — *Orientem convertere*, під магнацко-клерікальний уряд і ультрамонтанство? Подібного добра в Росії і свого тепер доволі, а що „дворянско-попівска ера“ буде виказуватись по українському, а не по московскому, і на лад шенбургский, а не гатчинский, то не знаємо, хто тому буде радий? Певно не ті, хто здібний рискувати для ідеї... А що вже казати про таку кумедію, що немногочисленні правдине в Росії самі ховають „Правду“ в Росії навіть від сотрудників, як се вияснив д. Куліш?!

Не ліпше тепер стоїть справа з Товариством ім. Шевченка, і нозаяк д. Хв—ко радийби побачити там усіх українских учених і заранє вже оберта до скептиків: *Mein Liebchen, was willst du mehr?* то й ми мусимо пуститись в деякі деталі.

Д. Хв—ко запевняє повну волю слова в сему товаристві, покликуючись на якогось українского „ініціатора“. Ми ж, покликуючись на многолітну пробу мати діло з львівскими народовцями, думаємо, що той „ініціатор“ чоловік наівний, або непрактикований, і радимо українским ученим требувати міцних гарантій перше, ніж приступати до тов. ім. Шевченка, або навіть посилати свої праці до єго „Записок“.

Нам кажуть, що з Товариства того мусить вирости українска академія наук. І власне тепер, тілько маючи на оці таку ціль, українским ученим і варто посилати свої праці в „Записки“ Товариства, — знаючи наперед, що $^3/_4$ їх праць можуть тепер появитись у Росії і зразу знайти собі більшу публіку навіть на Україні. (Справа мови в академічних працях підрядна, бо тепер вища наука інтернаціональна і вчені часто печатають свої праці на чужих мовах, аби знайти собі публіку, а петербурска Академія навіть сама печата дещо по французкому та по німецкому; подібне робиться і в Пешті, хоч Мадяре превеликі патріоти). Щоб из Товариства им. Шевченка вийшла академія, треба щоб єго сотрудники підписували свої праці своїми повними именами: з анонімів і псевдонімів академій не роблять! Звісно, на перший раз російский уряд подивиться косо на сотрудників „Записок Товариства им. Шевченка“, по крайній мірі на чиновників, — але може до того привикнути, як привик напр. до того, що Поляки пишуть у виданях краківскої Академії, як привик і до того, що з Українців напр. дд. Куліш, Кониський і др. підписуются під своїми літературними творами в Галичині, або навіть чиновник Ів. Левицкий, котрий сам відкрив свій псевдонім, оставався чиновником і печатав у Галичині явно українофільскі праці.

Але-ж для того, щоб Українці могли явно приступити до Товариства им. Шевченка, треба щоб се товариство стояло отверто на безпартійно-науковім грунті і коли вже чим грішило перед російским урядом, то власне свободою наукового досліду, бо тілько тоді варто було б Українцям сваритися с тим урядом за те товариство. Скрізь на світі гарантією невного характеру товариства служить єго президія Що ж ми бачимо в Товаристві им. Шевченка?

На чолі єго тепер стоїть д. Ол. Барвінский, котрий, як писатель ознаменувався самим безцеремонним обкусуванєм нашої народної словесности в угоду польскому панству (Христоматія), котрий виступа як політик, депутат, вибраний польскою магнацко-клерикальною партією (певно ж з умовою *do, ut des*, хочби й не оформленою), інспіратор „Правди“, котра явно пропонідує політичне й релігійне *Orientem convertere*, не кажучи вже про боротьбу з „современними огнями“ й т. и. І під таку президію стануть українскі уч ні? Що вони скажуть і російскому урядови і публичному суду, котрий запита їх про характер Товариства им. Шевченка, котрого президент і тепер без протесту перепечатує в „Правді“ брехню про „австрофільскі тенденції“ кієвского відділу російского Географічного Товариства?

Нехай на се відповідають другі українскі вчені, як їм совість звелить, а за себе, на запит д. Хв-ка *Was willst du?* я скажу, що діставши недавно від виділу Товариства им. Шевченка поклик вступити в число єго членів, я відповів, що в теперішню хвилю я не можу прийняти тої чести. Окрім вищесказаних причин я мав ще одну, — що власне д. Барвінский втяг був мене у „Правду“, де потім на мене виливали всякого болота за те, що я зостався вірним тій самій програмі, котру в мене вимагено для того, що б зараз же поступати діаметрально їй противно. Нехай другі роблять, як хотять, а я вважаю за найдеморалізующу „ноздревщину“ мати діло з такими

добродіями, як д. Барвінський, котрі так поступають з літературними товаришами, а до того можу боятись усього від таких людей, котрі сегодня печатають, як свою, програму про „лаіцізацію політики“ і допишуть до неї навіть прямо про єзуїцтво галицких епископів, а завтра виробляють нову еру з політичним головенством тих самих епископів!

От на таких то тонких ниточках держить ся справа сотрудництва українських писателів з Росії, котрі держаться поступових думок, в галицких редакціях і товариствах, котрими орудують консерватори або реакціонери. Які там думки не мали б про себе українські сотрудники, а все таки характер виданям будуть надавати редактори, і в очах великої публіки ті редакторів будуть відповідати й сотрудники. В усякім разі суріозної громадскої сили, при такому стані річей, література українска не набуде в Росії та й нігде: в лішшому разі громада буде дивитись на українских писателів, як на літературних діллетантів, котрі раді печататись, де попало, з ким попало, аби печататись, а зовсім не як свідомих своїх цілів, поважаючих себе й ті ціли громадских діячів.

Я певний, що в словах сих д. Хв-ко не побачить „кидання камінем“. Коли ж і після сего всего д. Хв-ко забажає від нас виразнішої ради, то ось вона: спробуйте з „Зорею“: нехай вона рішуче залишить добровільну цензуру, а до того нехай печата добрі переклади добрих річей на місце столастики й нісенітниці, котрою на половину тепер наповняєся; заложіть у „Зорі“ свіжу критику літературну, а для річей, котрі чи по цензурним російским, чи по другим причинам не можуть знайти собі місця в „Зорі“, для публіцістики й т. и. закладайте видання з редакторами, котрі б поділяли Ваші поступові думки, а не були їх ворогами, або хоч не боялись їх.

Пора давно поставити справу українского письменства суріозно. Час тепер такий, що не до жартів і не до школярско-діллетанских кузьмінок!

Під кінець усего скажемо ще слівце до д. Хв-ка і товаришів его по літературі.

Ви не повірите, як нам обридло писати статі, отакі як отся, і в загалі полемізувати з народовцями й з поводу них. Ми б воліли затратити той час на прямо літературно-наукову працю для нашого народу, або про него. Та праця така може йти добре тілько в гурті, а гурту треба шукати, підбирати, — треба, щоб він був організований. В шуканю такого гурту ми й здибались у Галичині з народовцями, як у свій час народовці здибались з рутено-москвофілами, і побачили, що народовці скрізь лежать перешкодою для праці, дійсно користної для народу, для поступу. Треба було з ними полемізувати, що б прорізатись через них до живіщих людей у Галичині. Нарешті такі люде знайшлись, або наросли, почали організуватись. Але тим часом лихі обставини, урядова реакція, котра принизила й громадский розум, і незнакомство з дійсним станом річей в Галичині, — витворили своїх народовців у російскій Україні, або хоч стан думок, благоприятний галицким народовцям. Треба було і тут прорізуватись через мертву кору до живого мяса.

В остатні часи чимало ознаків оттаких, як листи д-т. Хв-ка, Вільхівского й др. показують, що живого мяса є досить між російскими Українцями. Колиб же скорше побачити те мясо організованим в достойні людей тіла, скинувшим з себе мертву кору, свідомо й систематично працюючим... К чорту тоді полеміку! хай мертві ховають своїх мертвяків, а живі працювати муть, коли не в однім гурті, то в однім напрямку — всесвітного поступу на нашім національнім грунті!

М. Драгоманов.

Російске й галицке Поділє та новоерські ракосвисти.

В „Правді“ (1893, IV) напечатана преінтересна дописъ із Камянця Подільского, котра статистичними цифрами показує економічну руіну і моральний сон російского Поділя, котре не має навіть земства, щоб обізватись до уряду про голод. Тількож немов навмисне, що б показати авторови допису, що він не в ті двері стукнувся, редакція напечатала в тім же числі львівску статю Подільский ювилей якогось Бориса Журмана. Сей добродій, очевидно журиться за чіїсь инчі інтереси, а не за народні і не за правду (без великого П.) Замість того, щоб порівняти статистику російского Поділя з галицкою і тим дібратись до суті діла, нагадавши при тому, як недавно, в часи голоду в Галичині до неї не пустили хліба, присланого з Росії, тоді як і російский уряд не посмів торік спинити хліб і гр-ші, що привезли голодним Американці і Англичане і стернів, як особні комісії квакерів помагали его підданим і писали листи й описи в Англію з критикою російских порядків, — ьаш Журман понаписував смішних нісенітниць. Він напр. обертається до попів (по его ж словам, помосковлених) щоб вони дбали про просвіту народну, та ще й національно-українску, тай до панів-Поляків, щоб „поступились своїми власними економічними інтересами для народу“, почавши

з вигідного для народу „розмежуваня“ (лісів і пасовиск) не вдаючись до уряду, що видав не давно про те вигідний для панів закон. Ми в свій час уже казали про подібну наівність новоерского органу, звертаючи єго увагу на те, що власне пани й добиваються такого закону, користуючись теперішньою „дворянскою эрою“ в Росії. Тепер порадимо „Правді“ звернутися з такими назовами до попів і панів галицких і випросити у перших освіту народу, а в других ліси і пасовиска, бо чому ж таки галицкому виданю російске Поділє дорожче, ніж галицке? Чудо, так чудо! Коли рак свисне в Галичині, то засвистить і в Росії!

Бібліографія.

Переклад „Исторіи Англійскаго народа“ Гріна, котрий ми поручали нашим читателям, уже скінчився в Москві з 4-тим томом, доведеним до 1815 р. Добре б було, коли б тепер та ж, многозаслужена фірма (К. Солдатенкова) видала і переклад Рамбо *Histoire de la civilisation francaise*, то б широка публіка в Росії з Україною мала перед собою огляди зросту двох головних тіпів новоевропейскої держави.

У Франції вийшов переклад з англійского книги про англійскі товариства робітників (Le passé et l'avenir des trades Unions, par Georges Howel). Автор, котрий сам один з видніщих діячів в англійскому робітницкому руху, не довольний тим державно-соціалістичним напрямком, що тепер ширіться серед англійских робітницких товариств, і волів би їх задержати на старій дорозі — лишень частно-правної боротьби з каніталістами. Та все таки він дає інтересний огляд величезних англійских робітницких товариств, котрі й на тій старій дорозі зробили багато й перші в Европі показали якої сили може набути робітницка організація.

В Парижі вже 4-тий рік виходить La *Revue des Revues*. Се місячник, котрий має головну ціль давати витяги й огляди всего важнішого, що пишеся по періодичним виданям на світі, а окрім того дає й окремі критичні статі про літературний рух в ріжних сторонах і бібліографію нових книг. Славянскі місячники те ж оглядаються, а надто російскі. Подібне видане є й по англійскому *The Review of Reviews*, та знате англійскої мови мало розширено по наших сторонах. Коштує *La Revue des Revues* дешево: 16 франків у рік з пересилкою за границю. Ми поручаємо се видане українским кружкам, де тепер багато говорять про самостійність українскої літератури, та дуже мало слідять за літературним житєм у Европі.

М. Др.

Orientem convertere a naopak.

Під таким заголовком подає новий чеський радикальний двутижневник *Nové Proudy* у 5 нрі, зміст нашої статі про руско-український університет з ось яким кінцем, цікавим для теперішних відносин межи Чехами:

„Чи не паде вам на думку противний процес у нас і поступове становиско в справі славянскій? Інтересно: Русини так близько жерела російских думок, вони зовсім рідні єму а про те поступові їх люде чують потребу черпати з наукових джерел западу. У нас мало що не поставлено засіків против западу і записувано єдиний лік на нашу неміч: пристати до російского славянства. Клонимо в пошані голову перед великими російскими мислителями і віримо в їх моральну висшість. Достоєвскі й Толсті мусять проймити нашу істоту — але ж вони не представляють усего душевного житя. Самі Росіяне ревне черпають из западних жерел і Спенсер, Бокль, Гегель, Міль, Маркс і т. и. є в засобі усякого російского інтелігента і були російскою суспільностію приняті до російского образованя. А ми малиби приймати їх думки аж обхідно через Росію — чи ми не досить Славяне, щобисмо мали боятися зрушеня наших славянских основ? Власне так, як поступова українска партія у Галичині зрікаєся обертати Восток на віру, так і ми не хочемо в справах усесвітньої культури замикатися тілько в російских границях“.

Братньому органови скажемо, що про те все українскі шовіністи власне попрікають нас прихильностію до російскої літературя. Вони російску літературу майже відкидають, та зовсім не для западних літератур, не для западної культури, а для своєї власної „національної мудрости“, котрій, звісно, далеко і до справжньої російскої культури.. Така то путанина в нашім блаженнім славянскім світі...

При нагоді завважаємо, що тепер у Чехії серед молодшого поколіня очивидно ширіться радикалізм є таким самісіньким напрямком, як наш. Основано кілька радикальних видавництв, між котрими найбільше і найліпше редаговане: *Neodvislost*. Radikalni list pondelni тижневник, під ред. д. Ант. Гайна. Рекомендуємо сей тижневник усякому, хто хоче познакомитися з теперішною преважною еволюцією серед ческого народу. „Neodvislost“ коштує у рік 6 зр. Адрес редакції: Прага, Jungmannovo namesti, ч. 2.

Через те, що сим разом друкарня не була в стані зложити більше, — ми мусіли відложити до слід. нрів багато біжучих статей, а також продовжки статей дд. Охримовича і Бачинского. Просимо нам потерпіти.

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 22. л. мая 1893. 10 нр.

Виходить 8. і 22 к. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-українскої радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на ул. Замковій

Галицко рускі радикали перед російскою публіксю

(Конець).

Завважаємо, що з свіжої частини народовского грунту вийшов напр. В. Навроцкий, котрий змагався вдержати своіх товаришів на поступовій дорозі і котрий у „Кіевскомъ Телеграфѣ“ і в „Громаді“ подавав руку українским радикалам і соціалістам. З народовского грунту вийшли і Остап Терлецкий і Січовики 1873—1877 р. котрі в Відні піддались упливам західно-европейским більше ніж російским, хоч не зостались чужими і сим остатним. В літературі ті Січовики зоставили по собі не багато сліду, та й на практиці зробили менше, ніж обіцяли, але все таки вони були важним для Галичини місточком між старим народовством і новим радикалізмом.

Дуже неясні вийшли в д. Арабажина деякі характеристики галицких радикалів. Напр. сказавши, що старі галицкі партіі обвиняли галицких радикалів в нігілізмі, анархізмі й т. п. д. Арабажин говорить: „Первопачально новое радикальное движеніе дѣйствительно было нечуждо нѣкоторыхъ увлеченій, но въ общемъ галицкій радикализмъ — движеніе вполнѣ мирное и культурное (какъ и сербскій радикализмъ)“ і трохи далі додає: „Радикальная партія въ Галиціи — единственно близкая Россіи“.

Сі слова можуть повести за собою чимало непорозумінь. Перш усего — що таке „увлеченія?“ Зрівнявши теперішних галицких радикалів з галицкими соціалістами 70-х років, по крайній мірі їх літературні органи, можна вбачити, що в остатних зверталась увага більше на абстрактні пріпціпи европейского радикально-соціяльного руху, а тепер вона звертається більше на перші практичні заходи в его напрямку. „Увлеченія“ можливі і тут, як і там (бо увлекатися humanum est!) але переміни пріпціпів і цілів тут нема. Тут є тілько переміна підступу до цілі, відповідна особистим пробам і переміна способів, котра настала по всій Европі, з того часу, як соціальний рух став з літературного політичним. (З поводу анархізму треба сказати, що галицко-українскі соціалісти сімпатізували більше федеральному напрямку соціялізму, котрий тоді, за Прудоном, звався анархічним, ніж централістичному. Помалу вияснилось скрізь, що на теперішній час незгоди між обома напрямками не мають практичної вартости, а окрім того практика новішого Мостовско-Кропоткинского анархізму, показала навіть федералістам, що терміи „анархізм“ треба кинути, як скомпрометований. Тим часом обставини політичного житя дають напр. во Франціі практичну силу соціалізму власне в громадах (муніціпалітетах) поки він може набути ві в державі, а в Англіі поряд з муніціпалітетами, де змагання соціалістів починають переходити в практику, навіть справа про робітницкий день звертається на грунт місцевого голосованя (local option), так що й українским соціалістам нема раціі зрікатись основи їх федералістичних думок).

Далі д. Арабажина „движеніе вполн-

нѣ мирное“ зовсім темні. Власне „движенія мирнаго“ не може бути ні в світі фізичному, ні в громаді людскій. Про галицких радикалів можна хіба сказати, що вони, при теперішніх обставинах, хотять держатись в Австрії дороги легальної, котру дає їм теперішня конституція, хоч при тому агітують і за радикальні переміни тої конституції. Слово „культурное движеніе“ по російскій термінології може викликати qui pro quo, бо в Росії часто противуставляють культуру і політику. Галицкі радикали, як усі освічені Европейці, такого противуставленія і навіть якого небудь поділу між культурою і політикою не признають і виразно виступають, як політична партія, бо ніяк не можуть собі уявити, яким неполітичним способом могли б вони провести в житє свої змагання.

Прирівнанє галицких радикалів до сербских, а надто вкупі з словами, що галицка радикальна партія „единственно близкая Россія“ вимагають спеціальної розмови. Перш усього, сербскі радикали далеко не мирні, бо навіть беруться просто за ружя і при королі Милані, і недавно при регентстві, не кажучи вже, що вони рішуче політична партія і такої сили, якої галицкі радикали певно не мати муть і через 20 років. Коли ж д. Арабажин думав прирівнювати сербских радикалів до галицких у відношінах до Росії, то він тут впав у помилку дуже велику, не зверпувши уваги на гео-етнографічні обставини Сербії і Галичини. Сербія далеко від Росії і населена народом зовсім осібним. Галичина ж під боком Росії і населена частиною народа, котрого більшість (ми говоримо про самих Українців) живе в Росії. Політика Сербів до Росії — цілком заграничпа і може руководитись переважно дипломатичними і стратегічними рахунками, котрі напр. примушували колись французких королів дружити з німецкими протестантами, а в себе палити гугенотів, — котрі і тепер примушують петербурского царя слухати, як у Кронштадті музика грає перед французкими гостями „Боже, царя храни“ і Марсельезу. Тай то в наші часи виясняється, що певна солідарність політики нутрішньої потрібна й для нормального ходу політики заграничної і на виворот. Сербскі радикали напр. ставши міністерскою партією, котра знайшла потрібним спаралізувати невигодну для краю перевагу Австрії союзом з Росією, мусить напр. возитись з митрополитом Михаілом, котрого підпирає російский уряд і поступатись напр. на такі речі, як недавній закон церковний, противний не тілько пріпціпам радикалів, а всім традиціям сербскої церкви, досить демократичним з самих турецких часів. Та й у загалі можна сказати, що коли сербскі радикали далеко менше зробили в нутрішних справах, ніж від них можна було ждати, то виною тому їх западто велика увага до справ дипломатичних, певно і під упливом російского уряду.

Галицкі ж радикали ніяк не можуть забути, що в Росії живе 17 міліонів їх народу під нагнітом політичним і національним і що через те паралізується усякий поступ і народу галицкого. Звісно, проводити яку активну політику в Росії, не личить Галичанам, — се діло самих Українців, — тілько ж своїх сімпатій і антіпатій в російских справах Галичанам сховати а тим паче зречися, годі. От через що вони зовсім не можуть в сій точці рівнятися з Сербами.

Спеціально слова, що „галицкая радикальная партія — единственно (серед других галицких партій близкая Россія“, требують доброго пояснінія. Тепер слова, як Росія, Франція, Англія й т. п. стратили колишній смисл: навіть у дипломатії в Англія Гледстона і Англія Дізраелі, Германія Бісмарка, Ріхтера і Германія Бебеля і т. д. До Росії д Побєдоносцева безперно ближче в Галичині партія „Галичанина“, і навіть по своєму „Правди“, ніж „Народа“ і „Хлібороба“. Росія поступової і демократичної літератури, зовсім друге діло. З нею тілько галицкі радикали раді бути в як найблизших стосунках, а надто тоді, коли вона рішучо признає автономізм земский і, значить — також і національний.

Такі ми мусимо висказати уваги до статі д. Арабажина. Коли ми говорили більше про те, що нам у ній неясно, або з чим ми не згоджуємося, то се річ

натуральна. Про ясне й згідне нема що говорити.

М. Драгоманов.

До сеї статі, котру ми надрукували як редакційну і з котрою, значить, годимося, нам треба ще додати дещо. Хотівши поступити справедливо, нам слід було перше подати нашим читателям саму статю д. Арабажина, бо тілько так ясні булиби зовсім і надруковані повище уваги д. Драгоманова. Та ми раді поправити пізніще сю свою помилку, коли тілько позволить нам місце і засоби. Статя д. Арабажина вповні варта того, щоби з нею познакомилася й наша публіка. Живучість статі доказує те, що за короткий час після своєї появи, вона вже наробила чималого шуму серед російских і галицких народовців і вже має свою історію. В 1 нрі „Зорі“ за сей рік поміщена була коротенька оцінка статі, написана д. Франком, котрий сказав, що авторови „за старанний звід фактів мало звісних російскій публиці належиться повне признане“. Отже в 7 нрі „Зорі“, редактор ві, д. Василь Лукич [1]) протестує против статейки д. Франка, називаючи працю д. Арабажина „грубо тенденційною, кривдячою народовців, на кошт галицьких обединителів і радикалів“. На кілько статя д. Арабажина „скривдила“ народовців, показано вище, але де д. Лукич найшов у статі д. Арабажина бодай слівце признаня для галицких „обединителів“ — абсолютно не розуміємо. Власне доси ніхто в Росії так різко не осудив наших „старих“, в усій їх історії, як се зробив д. Арабажин. Пригода з принятем і потім відпекою від прихильної оцінки праці д. Арабажина в „Зорі“, доказує в усякім разі, що в „Зорі“ нема і не може бути місця для свобідного обміну думок — для критики. Все ж таки варто би побачити там критику праці д. Арабажина бодай з чисто народовского, „Зорянского“ погляду.

А поки ми діждемося такої критики в „Зорі“, — скажемо ще одну увагу про статю д. Арабажина. Між иичим д. Арабажин пише таке про наш радикальний рух: „Долгое время радикальные кружки не могли сплотиться въ самостоятельную партію, потому что считались и отчасти сами считали себя какъ бы лѣвымъ крыломъ украинофильства, которое, по старымъ воспоминаніямъ признавалось еще отчасти демократическимъ движеніемъ. Но всѣ попытки улечься на прокрустовомъ ложѣ украинофильства оказались только вредными“. Слова сі в Росії можуть толкувати так, що галицкі радикали зовсім зірвали з українством — з думкою про самостійність українскої нації і з усіми послідками такої думки. Се було би зовсім невірно і противилось би нашій і теорії, і практиці. Вже наша назва „Русско-українска радикальна партія“ — назва, котрої д. Арабажин чомусь то нігде не наводить, — доказує, що ми українска партія, котра хоче працювати для відродин українскої нації і в Росії. Формально значить, ми сходимося з „українофілами“, чи як там їх звати, — хоть і то, правда, не зовсім, бо у нас нема ненависти і до великорускої нації — супротів котрої ми тілько підчеркуємо і не перестанемо підчеркувати наше повне право і потребу розвивати нашу людність по своєму, між иичим і свобідним ужитком української мови. *Редакція.*

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ.

(Далі).

На основі наведених спостережень дасть ся вплив земскої культури на степень смертельности в слідуючих точках виразити:

1. Повіти і взагалі околиці, де ріля занимає мало що не весь простір, а на иичі роди управи, особливо на пасовиско і ліс припадає дуже дрібонький процент простору, тоті повіти і околиці мають найвисший степень смертельности. Тому Поділе і Покуте з помежи всіх госпо-

[1]) Завважаємо, що пр'звище В Лукич — псевдонім. Воно зовсім чудно в Австрії та ще в чисто літературній часописі, і ми не розуміємо, чому би д. Лукичу, — котрий справді робить честь „Зорі“, — не виступити перед громадою під власним имям?...

дарских стреф Галичини має найбільшу смертельність.

2. Повіти і околиці, котрі мають дуже много ліса, а дуже мало рілі, відзначають ся також дуже великою смертельностію, але що побіч того мають вони доста пасовиск, то смертельність в них все таки менча, як в попереднім случаю.

Тому гористі і лісисті околиці всхідної Галичини, а особливо гори гуцульскі, мають високий степень смертельности, хотяй троха менчий як Поділе і Покутє.

Всхідна полоса Галичини, котра обнимає такі крайні стрефи господарскі, як Поділе, Покутє і гори Гуцульскі, має много більшу смертельність, як середна і західна полоса.

3. Повіти і околиці, де є пропорціональна, пересічна скількість рілі, сіножати і лісу, а при тім є подостатком, много пасовиска, в тих повітах і околицях умирає найменчий процент людей. Тому гірскі повіти Західної Галичини: Ясельский, Саноцкий, Ново Сандецкий, мають з цілого краю найменчу смертельність. Тому і ціла Західна Галичина, де поділ землі на поодинокі роди управи є більше гармонійний, пропорціональний і де нема таких крайностей, як у Всхідній Галичині, відзначає ся далеко менчою смертельностію, як Всхідна Галичина.

Цифри вказують, що вплив способу управи землі на степень смертельности є несумнівний. Постараємось тепер пояснити, на чім почиває той вплив. Вплив той є натури суспільно-економічної. Там, де суть одностайні, огромні простори рілі, там розвинула ся господарка інтензивна, на велику скалю, господарка почиваюча на приміненю машин і обчислена на продаж, на ринок. З другої сторони господарка велика, машинова обертає инчі роди культури земної а іменно сіножать і пасовиско, яко мало продуктивні, на рілю, яко більше рентовну. Подібно там, де суть огромні простори лісів, розвинув ся великий промисл деревяний, почиваючий на массовій вирубці дерева і парових тартаках. Так отже огромні простори рілі або огромні простори ліса идуть в парі з великою власностею грунтовою, в парі з великою господаркою рільною і великим промислом деревяним. А там, де розвинула ся велика господарка рільна і великий промисл деревяний, там є велика масса сільского пролетаріяту, котрий живучи в нужді і працюючи над силу, достарчує численних жертв смерти, котрі своїм великим числом збільшують коефіцієнт смертельности. З другої знов сторони, в тих околицях, де є дуже много рілі, а мало пасовиска, там економічне положенє дрібного, мужицкого господарства дуже лихе і нужденне, бо звістна річ що наша, се „душа“ в господарстві мужицкім; в нашого знов в лісистих околицях господарка мужицка не може добре стояти для недостатку рілі. Нужденне економічне положенє мужиків-господарів збільшує і серед них смертельність.

В той спосіб стає нам зрозумілим, чому в тих околицях, де скількість рілі або скількість ліса суть непропорціонально великі, там смертельність досягає незвичайно високого степеня. — Противно, пропорціональна скількість поодиноких родів управи а велика скількість пасовиск вказують на зглядно добрий економічний стан мужицкого господарства, бож пасовиско, се найбільше екстензивний, найбільше, що так скажу, мужицкий рід управи землі. З другого боку, такий стан культури земної вказує на слабий розвій великої власности і великої господарки, і на малу скількість сільского пролетаріяту. Тим пояснює ся релятивно мала смертельність в таких околицях, особливо ж в тих, де много пасовиска.

Якість і спосіб культури земної з одного боку, а степень смертельности з другого боку зависять від відношеня великої і дрібної господарки: вплив отже якости культури земної на степень смертельности є посередний і зводить ся на поле відносин суспільних. Правдивість наших виводів потвердять всі слідуючі глави. (Далі буде). **В. Охримович.**

Т. Шевченко в чужій хаті его імени.

(„Кобзарь Тараса Шевченка.“ Виданє Товариства імени Шевченка. Ч. I-II. У Львові 1893). —

Історія нашого громадского житя не забуде того факту, що, не глядючи на трохи не оффіціяльний культ Шевченка в Галичині, ні на те, що в ній від 1873 р. істнує осібне товариство имени его, перше скілько небудь повне виданє творів его,

в українській мові писаних, мусіло виходити в Празі (1875-76 р.) а потім ціла половина їх у Женеві (1890).

На решті, по довгих проволіканях, після переносу справи від одного товариства до другого і т. и. нарешті появилось у Львові видане „Кобзаря“ Шевченка, котре з деяким гріхом можна признати повним. Тай се видане популярним бути не може, бо воно пущено по дорогій ціні.

Видане се годі признати повним, науковим, таким, якого діждався нарешті Гоголь від проф. Тихоправова і якого може хто жде від „Наукового Товариства им. Шевченка.“ Кажуть, що таке видане, по рукописям поета, готовиться десь инде. Нове львівське видане має на цілі так-сяк, при помочі вже звісних печатних текстів задовольнити потребу в зводі українських творів Шевченка. Дуже строгим до него бути не можна. Але все таки поглянемо на него критичним оком.

Видане поручене було Товариством им. Шевченка професору і священнику Ом. Огоновскому. Хто знав сего писателя по его творам, між иичим і про Шевченка, про его „Історію литературы рускои,“ той заранї міг знати, чого ему ждати від виданого ним Кобзаря. Тепер можна сказати, що очікування від д. Огоновского помилились тілько в одній точці. В своій „Истории литературы рускои“ (властиве в новій) д. Огоновский являється старанним регістратором усякого роду матеріалу, який тілько був у него під рукою. В виданому ж ним „Кобзарі“ далеко не зведені всі варіянти текстів, котрі знаходимо в пражскому і женевскому виданях і не подані, а надто в II т. мотіви такого поступования видавця, так що нове видане Кобзаря не може зовсім назватись новим навіть і на стілько, на скілько се було можливе для д. Огоновского, котрий все таки претендує (в передмім слові) на те, що его видане може служити для наукових студій про Шевченка.

За сею виключкою д. Огоновский зробив з „Кобзарем“ все те, що міг, або й мусів зробити. А вже чи через те виграло само видане, то друге діло!

Вірний своім схоластичним чріпціпам, д. Огоновский не міг вдовільнитись тим, щоб просто звести в хронологічнім порядку той матеріал, котрий, з оглядів на російску цензуру, видавці пражскі поділили на 2 томи. Він дав собі працю поділити твори Шевченка на періоди, а в періодах на відділи по „родам і видам“ поезії, пригаданим старими риториками. У старих схоластів звичайно періодів було три (і бог любить трійцю!) Д. Огоновский все таки заплатив дань вікові, і знайшов у Шевченка чотирі періоди, — тілько хоч трохи логічно він міг назвати лишень три: романтично-національний, політично-національний і суспільно-національний, а вже четвертий назвав реалістичним. Сим д. Огоновский показав, що бог старої схоластики ересів не терпить, бо же ж і старі риторики навчали, як зрештою і всяка раціональна логіка, що классіфікація мусить держатись одного якого роду ознаків, а не перемішувати ріжних. Ми мусимо, за дозволом читателів, нагадати д. Огоновскому, що ознаки політичний і суспільний належать до матеріалу і ідей, а ознак реалістичний до способу обробки, до літературної школи. Та власне і термін романтичний належить до остатнього ж роду.

Попри сій нелогічности поділи д. Огоновского вже тим не мають вартости, що в трех з них основою являєся одна ознака національний, котра може бути приложена до всіх поетів, бо всі вони перш усего суть струментами, котрі показують житє своєї громади і нації. Щоб хто сказав, як би я задумав поділити напр. твори Віктора Гюго на періоди д. Огоновского, хоч се можнаб було зробити не згірше нашого п. професора. Звісно, в усякого поета нових часів подибуються і теми з житя чужих народів. В остатній період у Шевченка набралось чимало власне таких чуженародніх тем, так що вже для консеквенції, хоч формальної, д. Огоновский мусів би назвати остатній період Шевченка — хиба інтернаціональним.

Нарешті всі сі классіфікаційні заходи д. Огоновского зовсім безосновні, бо напр. ніяк не розбереш, чому хочби „Посланіє до земляків,“ так характерне для Шевченка перед арештом, не нале-

жить до напряму суспільного, а до політичного? і т. д. і т. д.

Також мало пощастило д. Огоновскому поділити твори Шевченка на періоди по способу літературного обробу свого матеріалу. З одного боку, всі поети по природі своїй більше-менше реалісти, а з другого у Шевченка до кінця віку зоставалось чимало з тої манери, котра вживалась у Польщі й Росії в часи так зв. романтізму, при чому нам пригадуються слова Пушкина:

Что романтизмомъ мы зовемъ, —
Хоть романтизма тутъ ни мало
Не вижу я, — да что намъ въ томъ?

(Далі буде.) **М. Драгоманов.**

Причинки до пояснення еміграції.

(Далі).

На раз дівчинка злебеділа і хотіла падати, бо стерня єї застрягла в ножину, та повисла в материні руці. Мати глянула на дитину — жаль єї стиснув за серце, що ніяк не годна єї поратувати і ясні сльози покотилися єї з очей. Батько в ті хвилі оглянувся і заричів якимсь злосливим голосом:

— Який там чорт все вам стається? Борше там!.... — голос єго злагіднів — можеби хоч строха ліпшого збожа захопити... Бійтеся Бога — борше!... докінчив скрізь плач благаючим голосом. Жінку зліть пірвала і кинулася зо всьої сили; сіпнула дитину за ручину і зплаксивою злостію собі крикнула: — Лізь, бахуре, бо тя роздеру!" — та борше жаль переміг злість, і жінка гірко залебеділа: — „Ах дитиноньо моя, дитиноньо! Ах діти моі, діти! які ми нещасливі!".... — та при тім послідні сили напружила до ходу і поволокла плачучу дитину.

І так ціла родина в сльозах відійшла з моіх очей, на той нещасливий заробок. Додати належить, що ті люде, під таким тягаром і в такім ненігіднім положеню, зробили вже були доброї ніч милі дороги, бо то були люде аж третого села.

Тепер же — як би так, не доводь Боже, панові лучилося мати таку прикру: тяжку і гризливу дорогу, то коли б собі зараз в дорозі смерті не зробив, то після того мозолу як би вдав на ліжко, тоби з добрий місяць мусів би видігуватися. А ти, нещасливий вигульнику, після такої дороги заперайся до жатя, чи до кошеня. І то борше... ніяк покручуватися; бо, на захват, одні другим з під рук рвуть. А ту ще й лихо: тре діти сяк-так заспокойіти, щоб плачом не зразили якого посіпаки; а то би з лану вигнав....

Ой жнива! жнива... для вигульників не жарти!... Треба намозолитися: треба запобігати, галити, аби який сніп заробити, бо тим треба цілий рік жити. Ой тре послідних сил здобувати, щоб з зарібку жити; бо зарібник дуже маленьку частину свого поту пожиткує!...

А яким пожівлінєм, думають вельможні, скріпляються ті люде, до так напружаної праці?... Ото загальна їх пожива: сухий хліб і молода бараболя; а в недостатку хліба, тілько бараболя та деякі зелені хопти з города, т. є. „волок".

Порадок їдє такий: На обід перша страва — печена бараболя і борщ квашений з зеленини, друга страва — бараболя кришана, варена, засоляна, та котрой ліпше маєся, то й засипана крупами, т. є. „каша"; на полудень в полю — сухий хліб з часником і велике щастє, як є зимна вода; на вечеру знов — тілько бараболя печеня, або варена.

Хліб в жнива приготовляєся так: Коли вже чоловік розкорпачить нового жита, жінка, рано, ним йде в поле, сипле єго в пец сушити; в вечер, як прийде з поля, вибирає жито з пеца і варить вечерати. По вечері покладе діти спати і береся дерти жито на жорнах. Розідре жито і зараз розчиняє на хліб та сама лягає спати. Причахне з годинку, і зараз по півночи вста є і береся дерти жито на заміс. Розідре і зараз місить хліб; та ще до дня спече хліб, зварить обід та діти обійде. І скоро день заберає діти і йде в поле жати, ще й чоловікові мусить брати обід в поле, бо чоловіки, звичайно, і в ночі в полю роблять, н. пр. косять, то вяжуть.

От-то вам вяживки нещасного чоловіка, що єго лукава доля не наділила найменчою частиною світового щастя, та мусить проситися на здобич щасливим. То одинока жертва нашого ладу суспільного.

... Чи то житє?... Ні!... то тяжка мука, котрою годилобся карати найбільших злочинців.

IV. На передвівок, перед самими жнивами, ладили люде серпи в коваля. Вже було заполудня — один молодий чоловік зачався нудити, часто сплювувати, та каже до коваля голосом благаючим:

— Ей відправилибисьте мене, майстре, бо мені далеко до дому!...

— А вам чого так цильно?... Таж завтра ще не йдете жати? — каже коваль; поглянув на чоловіка і знов каже: — Ви слабі,... чи що вам таке?...

— Ет, де там слабий... Я вам скажу правду: Я голодний! Я ще нині мігбим до причастя стати; щем ріски в губах не мав.

— А ви ж чому, ніж сюда йшлисьте, не пообідали, або хоч хліба собі не взяли?.. — каже коваль.

— Ет добре вам говорити. бери та йіж, коли може маєте що.... Але як би не було нічим і вока затрусити — тогди спробувалибисьте ... Якого кроть мав брати чи йісти? Вчера жінка ходила до міста, продала з себе запаску і за то купила гарчик гороху і гарчик жита, — тай то не можна зараз братися до него йісти, но тре оглядатися: За тим і жати треба йти. бо більше розкорначити нема як; заробити крейцар — хоч ти гинь, не ма де.

Ой так, так... А ви кажете.... — на закінчанє покивав чоловік заклопотаною головою.

— А ви ж не маєте строха поля? — каже коваль.

— Ге, гей! Коб то мені хоч з моржок поля. то б я певно не був такий нещасливий! Тогди б і борше хто не будь позичив і свого мавби чоловік надію борше вмучити.... А так що .. З кровавою головою йди, то ніхто чоловікові не позичить, бо добре знає. що не буде чим віддати. Тра терпіти, аж ся на лані заробить. Та, щоб то панові при голові було, що чоловік бідний хоче йсти, то булаб біда — нів біди. А то працюй і чекай, аж паньскі коні до стирти зложиш. тогди аж видасть пан той нещасливий витяг, що, звичайно, вже пригнив в конах та худоба поростягала.

— Біда! — вздихнув коваль.

— Ой, ще яка біда. чоловіче!... розжалував ся чоловік. — Щоб та сира земля розступилася, тобим з вохотою під ню пішов! Нема чого тепер бідному заваджати на світі. Не маєш свого... то гинь! і тебе і твої праці не потребують .. Пішов бим за кавалок хліба робити — та хто потребує?.. Тілько ще надії на той велебний лан. Але й то тепер, пожалься Боже! Богачі свої заставлять, злетяться на лан і за сіль видруть, що найкраще збоже, а бідних вигульників заганяє на лисі гори, та мусять лапаги таке, що стебло стебла кличе. Лізай. лапай, гали та ледви назбираеш на день дів коні — а буде таких жнив з тиждень — і жий тим цілий рік, як за жнива заробиш найбільше пів коні. Йідж тай розперізуйся!

Тепер за богачами, бідному і до пекла недістатися.

Перше зовсім лекше було жити бідним а тепер, хоч ти трісни, пукни, не можна ради собі дати! А ту, щоб то християнин самопашний, тоб ще якось кандилив; а то, Бог має, четвірко діточок. Аж серце волоче, як поглянути на них, як вони біднятка лебедять хліба. Чим можеся, загалакуєся: то бараболькою, то деякою хоптицею з городця; всіми способами дурить ся йіх, аби як дійхати до нового хліба. А ту й на новий не конче зубів в острити.

— Так то і в нашім селі бідним людям поводить ся. — сказав коваль.

— Так?... каже чоловік. — Ну, то не скажете, що брешу. Котрой хоч с кусочок землі має, або хоч добрий талан має в руках, тому таки лекше прожити. Правда?

— А ви ніякого ремісла не знаєте? питав коваль.

— Ах. знаю шевство! Та до чого таке ремісло придалося, коли того цвіту є досить! Що хата — як не швець то кравець, або ткач. Та комуж будуть робити, коли кажний ремісник; хиба тілько сам собі... За дві шістки тепер би вам чоботи підшивбим; но давайте!... А хтож тепер чобіт потребує?... Зимою часом де яку шістку зароблю, то й то ще не заробив, вже на ню десіть дюр наставилося.

— Біда тепер бідному, куда оберцися!... — притакнув коваль.

Ой то-то біда! повторив чололів. Що то дурне говорити.... Людей бідних змножилося, тай тепер вони нізащо! Я незнаю, що то з того буде, як ще йіх побільшиться? Що бідні наші діти пічнуть колись?! — Чоловік троха задумався і по хвилі додав:

— Коби то Господь милосердний вже раз змилувався над бідними людьми, щоб вони вже так не бідили!... — Чоловік вздихнув і далі каже:

— Господи Боже, хоч може гріх, а щом замисливим, то вже скажу: Оден в розкошах пливає як цирік в маслі а другий куска хліба жаден!?... І звернувся чоловік з запитом до людей: — Га! Чогож то так?...

З людей де котрі тілько головами покивали, а декотрі тілько плечима здвигнули.

10 апр. 1893. **Яндру—нюк.**

(Далі буде).

Інтерес галицко-рускої літератури.

Стаття, котру тут печатаємо, є власне та, про котру згадував д. Драгоманов у відповіди д. Хв—ови, як ніслану в редакцію „Зорі“ і застрягшу в нетрах Товариства им. Шевченка, котре в сім випадку нагадало практику покійного III-го Отдѣленія в Росії. На силу, після 10, кажемо *десяти* місяців (стаття вислана в редакцію „Зорі“ ще 15. юня 1892 р.), автору пощастило вирвати свою працю з тих нетрів, та в якім виді! Стаття попідчеркувана, поперечеркувана, помарана, а до того прикрашена дописками цензора Товариства ім. Шевченка, та ще й якими! Публика звинить нас, що ми в сім незвичайнім случаю вийдемо зо свого звичаю, та назвемо автора тих подвитів на чужій праці. Автором тих помарок є д. Володимир Коцовский, котрому сінедріон Товариства им. Шевченка передав на цензуру названу статю і котрий референував про неї на засіданю сінедріону с тим, щоби статі не друкувати. Поступок д. Коцовского набирає тим більшої ваги, що з Галичан він один з найліпших знавців галицкої-рускої літератури, а до того один з немногих народовців, що в свій час намагав студіювати новіщі европейскі рухи. На лихо, д. Коцовский, — як і слід було ждати по галицко-рускім історику, — не роскусив ані одного, і попер у народовску реакцію....

Завважаємо, що редакція „Зорі“ не відповіла в свій час автору названої статі, як і другим, що статя не буде напечатана; що д. Коцовский держав єї у себе місяці, навіть не відповідаючи на листи і другі просьби автора звернути єму працю.

Ми знаходимо, що статя ще не втратила інтересу і тепер, хоть в деталях вона й застаріла, дякуючи митарствам, через котрі пройшла. Печатаючи єї ми вкупі печатаємо й уваги д. Коцовского, — уваги, котрі в усякім разі показують, як такі добродії вміють гуляти в чужій душі в чоботях, навіть не розуміючи смислу слів, чужих інтересам свого генерального штабу, — показують чисто рутенску тупість тих людей, що захопили в свої руки „інтерес украінскої літератури“ — прикмети опроче спільні урядовим літературним цензорам усіх віків і народностей. Д Коцовский не має права гнівати ся на нас, а повинен нам подякувати за оголоску задушевних поглядів єго, а значить і сінедріону Товариства им. Шевченка. Пишучи свої уваги на рукописі, котру він же і consortes рішили не печатати в своім органі, д. Коцовский зробив імпертіненцію гіршого сорту. Печатаючи дописки д. Коцовского, котрі він мав право обертати до автора тілько після того, як би статя була напечатана, — ми трохи поправляємо учинок д. Коцовского.

Підносимо, що всі отсі митарства зо статею, котра прямо й реально відповідає на питанє про невиплатність украінскої літератури, — вироблювано саме тоді, коли д. Ом. автор статі в „Зорі“ п. з. *Нема грошей!* мучився над розвязкою того проклятого питаня і питав ради в усіх щирих украінских писателів. Ми піднесли в „Народі“ статю д. Ом. та, як уміли, старалися пояснити справу. Д. Ом. писав нам потім, що годиться з нашими увагами і, питаючи далі нашої поради, обіцяв, що подасть у „Зорі“ зміст нашої статі. Отже нам бачиться, що тепер сам д. Ом. переконаєся, які наівні були єго надії на орудчиків „Зорі“, на те, що їм справді ходить про „інтерес украінскої літератури“ — про те, щоби вона розвивалась, як слід.

Звертаємо на се все спеціальну увагу писателів і публіки в російскій Украіні, звідки дані гроші на Товариство им. Шевченка з виразним бажанєм, щоби воно служило для вільного обміну думок між Русинами в національно-громадских справах, а не для монополю першого вхопившого їх кружка, — і де є люде, котрі думають, що можливий якийсь *modus vivendi* зо львівскими монополістами, що захопили в свої руки руско-украінскі інституції і редакції. *Редакція.*

Остатніми часами в „Буковині“ та в „Зорі“ появилось кілька цікавих дописів з російскої Украіни про тамтошні літературні інтереси та про стан украінскої літератури. З сих дописів д. Чайченка „Наша байдужність“ зверта на себе увагу щиростю і рішучою постановою справи про галицко-украінску літературу. Д. Чайченко поверта вину малого зросту сеї літератури з обставин побічних на самих украінолюбців, на їх байдужість і підпира свою думку такими аргументами, проти котрих важко споритись. Далі д. Чайченко зверта на туж саму причину й той факт, що в російскій Украіні галицко-украінскі часописі, — допущені цензурою, — мають дуже малу предплату, і кінча свою замітку покликом: „чи ви ще маєте сором, панове-земляки?“

Позаяк ми не віруємо, щоб самими тілько моралізуючими викликами можна було поправити яке небудь лихо на грішній землі (а в се-

му вневняє історія моралізуючих проповідник'в з початку світу!) то дозволимо собі трошки холодніще розібрати справу, зачеплену д. Чайченком, маючи надію, що, ради важности справи, і редакція „Зорі“ згодиться допустити наші думки до своїх читач'в, хоч може з тими думками і не згодиться.

Факт мализни предплатник'в на галицко-українські часописі на Україні тим більше вража, що Україна в Росії після столиць найбільше вжива печатного матеріялу. З тих цифр, котрі публікуються в Вѣсти. Европы, Русской Старинѣ й т. и. про число предплатників на російські часописі, виходить, що третю частину їх вжива Петербург, третю 9-10 українских губерній а на решту Росії зостається тілько ще одна третя частина.

Се свідчить про чималий розвиток загально-літературного інтересу на Україні. Спитаємо себе тепер: чого спеціально шука публіка українска в читанню? Зовсім точно відповісти на се важко, бо на те бракує детальної статистики. Тілько ж у головному і тепер можна відповісти на се питанє, не дуже то далеко від правди. Грунт для відповіді дає по части й те, що показано в цифрах статі д. М. Крамаренка в ч. 22. „Буковини“ 1892 р. С тих цифр автор виводить, що публіка російско-українска інтересуєся перш усего т. зв. *легким читанєм* (белетристикою, усякими звістками й т. и.) а далі *ліберальною журналістикою*. Першу прикмету дописуватель „Буковини“ мов би то ставить на докір російско-українскій публіці але ж сей докір треба розширити на всю Европу, бо скрізь „легке читанє“ притяга до себе більше публіки, ніж важче. Книгарска статистика показує одну тілько ріжницю російскої печаті від західноевропейскої, не взяту на увагу в „Буковині“, хоч дуже інтересну, — а власне, що тоді як у Західній Европі найбільше виходить книг релігійного змісту, — в Росії їх виходить стосунково не багато, а то й зовсім мало, коли відкинемо цифри книг релігійних, котрі печатаються в Варшаві й Вільні, — центрах печаті польско-католицкої й жидівскої. Ся дуже характерна прикмета російскої печаті ще вбільшує ту, котру показав дописуватель „Буковини“ на числі предплатників на російські часописі, а власне інтерес російскої публіки до публікацій *ліберальних*. Певно, що публіка спеціально українских губерній і в справі поділу інтересу між книгами свіцкими й релігійними не стоїть позаду в д загалу Росії, а скоріш е стоїть попереду.

До сих, — як ми думаємо, — досить певних прикметів російского письменства, котре вживає українска публіка, ми прибавимо ще деякі, котрі можна вбачити, оглянувши зміст тих російских періодік, котрі найбільше читаються. Ми спинимось на самих двох перших книгах „Русской Мысли“ і „Вѣстника Европы“ за 1892 р.

В „Р. Мысли“ знаходимо, окрім хронік заграничного й російского житя, окрім поезій, роман із історії Росії (*Царевичъ Алексѣй*, Данилевского), роман з теперішнього житя російскої громади (*Любовь*, Потапенка), оповіданє з українского історичного житя (*Заклятый казакъ*, Мачтета), статі про справи громадскі в Росії (*Лермонтовъ въ деревнѣ*, — замітимо, на Україні, — статю про Закон 1886 р. про наймитів, статю про крестянский банк у 1890 й. і т. и.), — далі новий роман англійский, новий роман французкий, а поряд с тим „*Родоначальники англійскаго радикализма*“ проф. Макс. Ковалевского, *Война и миръ* пр. Камеровского, *Письма изъ Африки* Сенкевича (Поляка), *Реформа англійскихъ университетовъ* въ XIX ст. проф. Окольского (Поляка), *Орошеніе на дальномъ западѣ Соединенныхъ Штатовъ* Воєйкова, нарешті бібліографію нових книг російских (в тім числі й українских) і західно- европейских.

В „Вѣстникѣ Европы“ знаходимо, окрім хронік і беллетристики російскої, статі про Росію (Пыпина, *Русская народность въ Сибири*, *Шестьнадцатый вѣкъ и реформа*; пр. Буслаєва *Мои воспоминанія*; Соколовского *Исторія одного хозяйства и крестьянскій банкъ* і т. д.), новий роман французкий, далі пр. Герьє *Торжество теократическаго начала на западѣ. Папа Иннокентій III.*, В. Лунина Б. *Паскаль*; пр. Брандта *На Ло-кѣ* і т. д. нарешті в бібліографії огляд книг російских і европейских (про соціалізм).

З сего змісту виходить що найбільше люблені в Росії, а надто на Україні, місячники дають, окрім матеріялу російского, в тім числі й українского житя, ще огляди житя всесвітнього, переважно европейского в минулому й тепер.

Коли обернемось до галицко-українскої печати, то побачимо, що вона зовсім не відповіда ні духом, ні матеріялом інтересам російско українскої публіки, і публіка та має багато рацій бути холодною до тої печаті.

М. Гордієнченко.

(Далі буде).

Людяне слово учителя.

Якийсь народний учитель, Я—І з „Кімполунґского“ на Буковині пише таке:

„Школа позістає й далі тягаром народа, він дивить ся на ню як на ворога свого, а учителя уважає вже за найгіршого ворога! Трафляє ся нераз і так, що селянин радше кару заплатить а дитину рівно не посилає до школи. Він гадає небога, що заробіжить сею молоденькою силою своїй недолі! Він відтягає своє дитя від школи, йде з ним в поле і мучить свій кусник землиці, перевертає скибу за скибою, що аж го піт заливає!

„Поминувши се все, видно, що наш темний хлібороб з инших сторін вже так пригноблений, що радше вже й житю свому не рад; на него кричить кождий: все дай та даи! а рідко хто змилосердить ся й скаже: та чей може не має бідний відки.

„Ми его розкоши найліпше знаємо; шкільна молодіж кождого дня его житє нам зображує! Нераз аж жаль дивити ся, як тоті діти мізерно виглядають: лвце бліде, очи запали глубоко у голову, волосє, котре він не дає обтинати, закриває ціле чоло аж по віка, одежина на нім бідненька, ледви що убоге тіло закриває; а за загріток то й нема що говорити! Сумна будучність!....

„Тілько один учитель є свідком щоденному житю нашого темного і нельми пожалованого хлібороба!

„Нераз під час науки витягне дитя крадькома бобок з пазухи і гризе его, що аж жаль дивити ся!

„От тут і ціле відкритє его розкошів!

„Якже тут може совістний учитель вимагати від таких дітей поступу в науці? Воно бідняткo приходить до школи лиш того, аби учитель не виказав до кари; тут сяде на лавку, сидить, дивить ся, а голод его гадками в одно керує!

„Одже вчи, бідний учителю! Робота твоя така, як того, що хоче піском бистру ріку загатити!

„Тому нема й дивоти, що наш підупавший хлібороб, обглянувшись у такім горю, оставляє своє місце родиме, свій край, зелену Буковину і йде, попрощавшись в розпуці з родиною, ген десь в чужі краі, куда его лиш очи ведуть!“

Золоті слова! та чудно якось читати їх у „Буковині“ — тій самій, що недавно виступала против радикалів, на приповідку: „Голодній кумі хліб на умі“ — виступала як раз за те, що ми поставили в основу своєї програми полагодити ту справу, котру так щиро роскасав д. Я—І. Ми раді вірити, що „Буковина“ тут поправилася і від тепер буде того далі держатися консеквентно... Бажалиби ми, щоби богато світлих Русинів почули вагу народної бідности і відповідно до того боролися за ідеал справедливого ладу, не дивлячись і на львівских смакунів-черевачів, из народовців і москвофілів, що то вигукували на нас, у „Дѣлѣ“ й „Галицкой Руси“, ніби то у нас самих на першім місці черево, а ідеалів дастьбі...

Нова українска програма.

В „Правді“ с. р. цвітень, появилась „*Profession de foi молодих Украінців*“, з увагою: „читане на Тарасові роковини 1893 р. в університетскому місті на Україні.“ Поява сеї програми добрий знак, котрий показує, що українскі кружки починають виходити з тої летаргії, котра сковувала їіх в остатні роки, і виробляти собі провідні думки, без котрих неможлива ніяка жива й систематична праця. На лихо, виконанє самої програми не можна назвати щасливим; воно навіть наводить сум, коли згадаєш, що воно зроблено в університетскому місті. Названий елаборат вражає незнанєм украінскої історії (навіть у таких точках як Б. Хмельницкий і Комісія 1767 р.) і нового украінского руху, дивує неумотивованою лютостю против „украінофільства“ і на решті хибує темнотою викладу власне практичних програмових пунктів, а надто політичних. Не можна омминути й претензійности заголовку, котрий навязує сей досить слабий елаборат одного кружка, а може й автора усім молодим Украінцям. Інтересно було б почути думку про него і других кружків. Коли місце позволить нам, то ми може ще звернемось до названої *Profession de foi*.

З вершин і низин.

Під таким заголовком друкуєся і вийде с кінцем июня або в июлі збірник поезій Івана Франка в другім, супроти першого значно, майже в четверо побільшенім виданю. Книжка обнимати буде 28—30 аркушів друку, формату такого, як „В ноті чола“ того ж автора і на такім самім папері. В книжці тій, окрім віршів друкованих в першім виданю, зібрана буде більша частина віршів того ж автора, друкованих від 1874 року в „Друзі“; „Громадськім Друзі“, „Сьвіті“, „Зорі“ і „Народі“. Майже половину тому займуть речі, доси недруковані, в тім числі обширніщі неси: „Ботокуди“, „Вандрівка Русина з Бідою“, „Пяниця“, „Цар і аскет“ і др. *Переклади з чужих літератур, в склад сего тому не входять.* Ціна книжки по ввході виносити буде без оправи 1 г. 50 кр. (3 корони), в оправі 1 г. 80 кр. (3 к. 60 сот.)

Після умови з автором і з видавцем, редакція „Народа“ виєднала для своіх пренумерантів *значне улекшенє* при закупні сеї книжки. *Хто до кінця июля зголоситься і пришле гроші до книгарні Ставропігийскоі у Львові* (*Руска ул*). одержить екземплир. „З вершин і низин“ не оправлений за 1 г. (2 корони), а оправлений за 1 г. 30 кр. (2 корони 60 сот.) *Крім того додавати треба 20 кр. (40 сот.) на пересилку почтову під перевязкою рекомендованою.*

Украінці з Росії зможуть добути збірник під осібними умовами, і то тілко коли їіх зголоситься більше число. Зголошуватися просимо як найвчасніще чи то до редакції „Народа“, чи до „Зорі“ і „Товариства им. Шевченка“ чи врешті до книгарні Ставропигийскоі. *В цензуру російску книжки не буде подавана.*

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 8. л. юня 1893. 11 нр.

Виходить 8. і 22 в. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Друге радикальне віче в Коломиї

відбулося 30. мая с. р. в обширнім будинку в міськім огороді. Воно важне з многих оглядів. Се було перше віче під виразно виписаним прапором руско-української радикальної партії, і кождий бесідник із селян і всі слухачі виступали виразно, як члени селянскої радикальної партії. Селян було зразу 500, через годину 700 і врешті 900, а було би їх далеко більше, як би не те, що, з ріжних причин, запросини розіслано за пізно, так що наші прихильники-селяне не могли ширше агітувати за вічем. Многочисленні селяне референували й промовляли при кождісінькій точці про подробиці справи в своїх сторонах і промовляли прекрасно, з повним порозумінем справи і оригінальними відзиками до віча, як до верховного суді, словами: „чи може так бути?“ або „як повинно бути?“ після чого інтелігентні радикали ставили справу в усій ширині. Тілько про відносини попів до селян і до радикалів, говорили самі селяне, і говорили з такою побожностію і жалем, що були би до сліз порушили й камінну душу, як би тілько яка була появилася на вічу. Звісно, промови селян про попів, з поіменованем осіб, були дуже радикальні. Селяне відкликувалися тут до свіцких властей. З якою увагою розбирано справи, можна бачити с того, що точок було усего шість, а власне пять, а наради трівали повних шість годин. Точки поставлено такі: 1) про громадскі справи, свіцкі й церковні, 2) про справи аграрні й поправи долі робучої сільскої людности, 3) про загальне голосоване, 4) про партії і 5) про радикальні видавництва. Поки подамо ухвали віча, котрі найліпше схарактеризують єго, — завважаємо, що віче відбулося з найбільшим супокоєм і повагою, хоть, — у перше в нашій Галилеї, — ані на місці зборів ані в цілім місті не видно було ані однісінького жандармского багнету; перед самим будинком було усего щось два міські поліціянти....

I. Друге селянске радикальне віче в Коломиї стоіть за переміною громадского виборчого закона в тім напрямі, щоби при виборі ради громадскої не було кругів виборчих, а щоби раду громадску вибирали всі громадяне враз: загальним безпосередним голосованем; щоби віта і старшину громадску вибирала, с по за ради громадскої, ціла громада, а не рада громадска, і то найбільше на 3 роки; щоби вибори громадскі відбувалися в певнім стало назначенім дни кождого третого року, — і віче взиває всіх громадян, щоби про те як найчисленніще петіціонували до сойму.

Тож само віче домагаєся переміни повітового виборчого закона так, щоби й при виборі ради повітової не було курій виборчих, а щоби раду повітову і виділ повітовий вибирали всі мешканці повіту загальним безпосередним голосованем.

Віче заявляє, що против неладу в деяких громадах зовсім не поможуть окружні громади, про котрі говорено в соймі; противно, в заведеню таких окружних громад віче бачить обмеженє громадскої самоуправи, непотрібне вбільшенє громадских тягарів, небезпеченство ще більшого зіпсутя і непорядку по громадах і віддане громад під власть дворів.

Натомість, для заведеня ладу по громадах, віче домагаєся переміни громадського закона в той спосіб, щоби в усіх важніщих маєткових справах рішала ціла громада і також мала право усунути злого віта і злу старшину громадску, в случаю більшої провини, перед кінцем часу урядованя.

Віче стоіть за тим, щоби обшари двірскі скасовано, щоби властителі більшої посілости поносили всі громадскі тягари, відповідно до йіх маєтку, на рівні з громадянами і не мали ніяких більших прав, як кождий громадянин.

Віче взиває всіх громадян, щоби пильно займалися громадскими справами, щоби наглядали над радами і старшинами громадскими, а старшинам і радам громадским віче поручає, щоби в своім урядованю увзгляднняли волю цілої громади і заводили по громадах такий лад, який ухвалила в Коломиі громадска анкета (збори селянских депутатів від громад), скликала радикалами. Ухвали тоі анкети надруковані в „Хліборобі“

Віче домагаєся, щоби по мисли державних мазвих законів з 1874 р. видано закон про католицкі віроісповідні громади; щоби тим громадам віддано в руки усе церковне й ерекціональне майно з повною автономією в орудуваню тими справами; щоби скасовано патронат, яко останок феодальної залежности людского сумліня, а право презентації всіх пребенд віддано в руки віроісповідних громад. Віче домагаєся переміни конкуренційного закона в тім напрямі, щоби села з дочерною церквою не конкурували до будови матерної церкви.

Віче поручає селянам і міщанам, щоби при платні за церковні треби, поки справа не буде инакше полагоджена, держалися Іосифінского Патенту з 1. липня 1785 р., котрий ще й доси має міць правну. (Той Патент видала по руски редакція „Хлібороба“ і продає по 20 кр.)

II. Друге селянске радикальне віче в Коломиі домагаєся: Щоби люде не платили податку від грунту, ані від хати, тілько від доходу з грунту, чи з хати: щоби той, що має два рази більший дохід, платив три рази більший податок; бо тепер найбогатші богатирі платять далеко менче податку, ніж би повинні, як прирівнати йіх до того, що платять бідні люде; щоби від того, чого хто конче потребує на прожиток для себе і своєї родини, не платити ніякого податку; щоби того, що хлібороб конче потребує на прожиток свій і своєї родини, не сміли ліцітувати; щоби в загалі не можна було ліцітувати грунту ані хати, тілько дохід из них.

Щоби цілком не вільно було збувати й ділити громадских грунтів.

Щоби великі панскі й инчі грунти, ліси і пасовиска були викуплені, на кошт держави, і віддані на власність громадам; щоби держава й край помагали громадам набувати, на громадску власність, грунти, що лежать в границях громади; щоби при ліцітаціях і продажах усяких грунтів, в границях громади, громада мала право першенства — щоби ті грунти вільно було продавати кому инчому аж тогди, як би громада не схотіла йіх купувати.

Нарешті, щоби задля тих сільских робітників, що працюють по великих панских і таких инчих грунтах, видати права, подібні до тих, які вже видані для робітників по фабриках — на случай слабости, каліцтва й старости; щоби в загалі право взяло сільских робітників в опіку перед властителями великих грунтів, аби ті робітники могли організуватися для боротьби за ліпшу долю: аби йім більше платили, ліпше з ними обходилися, аби вони по менче годин працювали і могли більше спочивати та просвічатися.

III. Зваживши, що теперішна виборча ординація до сойму й ради державної несправедлива, бо права виборчі в ній не стосуються зовсім до обовязків і тягарів людей для держави, що усі мусять служити у войску та платяти високі посередні податки, штемпілі й таке инче; зваживши, що теперішна ординація виборча зовсім не стосуєся до теперішного часу й житя людского, коли всі горожане повинні мати рівні політичні права; зваживши далі, що при теперішній виборчій ординації сойм і рада державна вовсім не представляють волі народу, а так розбиті в собі на штучні партії, що

не є в стані заспокоїти навіть найбільше пекучих людских потреб; нарешті, зваживши, що при теперішній виборчій ординації наш руский нарід в Австрії засуджений, що до народних (національних) прав, на вічне упосліджене, —

Друге селянске радикальне віче в Коломиї домагаєся, щоби при виборах до сойму й ради державної скасовано теперішні виборчі курії, щоби увесь нарід по селах і містах безпосередно, без правиборів, і картками вибирав послів до сойму й ради державної і щоби такі вибори відбувалися в певнім згори законом назначенім дни кождого шестого року. Віче взиває всіх Русинів, щоби за такою радикальною переміною посилали як найбільше петицій до сойму й ради державної, і йшли до того всіми силами.

Віче поручає екзекутивному комітетови віча, порозумітися з усіма партіями в державі, що бажають такого загального, безпосереднього, для всіх рівного і тайного голосованя, щоби спільними силами людности усіх таких партій розвити спільну й енергічну акцію для переведеня такої виборчої реформи.

Віче протестує рішучо і заявляє своє обурене по причині відзиваючихся голосів у Раді державній, особливо Кола польского, щоби в разі виборчої реформи виключити від неї Галичину і вважає, що се був би прояв варварского насильства над горожанскими правами мешканців Галичини. (Сю ухвалу віча вислано телеграфічно предсідателеви Кола польского, д. Яворскому).

IV. Друге селянске радикальне віче в Коломиї постановляє, щоби руско-українска радикальна партія, так як до тепер, поступала самостійно, і взиває всіх руских селян і міщан, щоби приставали до радикальної партії і всіми силами старались про переведене радикальної програми.

Віче протестує против того, що попи надуживають своєї духовної власти і релігійних чувств народа в цілях політичних і взиває увесь нарід, щоби такими беззакоппими грозьбами не давав собі уймати горожанских прав.

V. Друге селянске радикальне віче в Коломиї взиває всіх селян і міщан радикалів, щоби передплачували і ширили „Хліборобa“ і инчі радикальні видання в як найширших кругах.

VI. Віче ухвалює признане й подяку послови Перперсторферови за его мужну оборону, в раді державній, свободи зборів і инчих горожанских свобід. (Сю ухвалу також вислано телеграфічно.)

VII. Віче домаєся, щоби скасовано заборону мочити коноплі й лен по ріках і потоках, бо той закон руйнує ткацкий народний промисл і вбільшує нужду народу.

VIII. Віче вважає, що постанова санітарних властей, щоби вивозити гній зараз з обійстя, щоби тим способом спинити появу холєри по селах, — дуже некористна для селянского господарства, бо тим способом нищиться сила гною і вменчується видатність землі майже до половини. Віче поручає екзекутивному комітетови, внести про те жалобу до властей адміністративних і домагатися, щоби власти скасували сю шкодливу для селян постанову.

До екзекутивного комітету, для переведеня сих ухвал вибрано: Бородайкевича Івана, селянина з Бортник, Товмацкого повіту; Верстюка Івана, селянина з Трофанівки, Товмацкого повіту; Даниловича С. Дра, Дорундяка Івана, селянина з Киданча, Коломийского повіту; Павлика Михайла, Сандуляка Івана з Карлова, Снятинского повіту; Творовского Щасного зі Станіславова і Трильовского Кирила з Коломиї.

Шевченко в чужій хаті свого імені.

(Далі

Всего менче д. Огоновскому не дався терміп реалізм. Він его підміня і словом натуралізм, при чому се слово виходить не мов сіпонім цінізму (т. II, 396, до ст. 254) і навіть позітівізмом. Очевидно, що д. Огоновскому зовсім темно, в якому смислі вживаються сі всі терміни в світі літературному і почасти російско-українскому, де жив Шевченко. Ще сяк-так можна згодитися з прикладом терміну натуралізм до одного досить цінічного твору Шевченка (Н. І, т. II, ст. 254) коли під сим словом розуміти крайности манери Золя (те, що Левко Мечников назвав панатура-

лізмом) [1]). Так і то ж треба знати, що напр. у Росії термін натуральная школа, прикладний у прикладі до Гоголя, Діккенса, Теккерея і др. вживався раніше і инакше, ніж у Золя, що вивів перед Европою і Францу з де Вогюе — (*Le roman russe*). З поводу чудних замітокъ д. Огоновского про те, що „Шевченко, як вернувся з неволі, то реалізм його переходив іноді в натуралізм, хоча при чутливій вдачі своїй проявляв він і тоді ще подекуди змагання ідеальні", — ми мусимо нагадати, що реалізм=натуралізм не перешкоджав ні Діккенсові, ні Гоголеві являтись часто ліриками і завше ідеалістами, а Гоголю навіть православним християнином. Та й Золя при своїй, часто цінічній манері, безспорно має ідеали, напр. соціальної правди (Germinal), а в романі *Le rêve* реалістично змалював релігійний екстаз. А вже як іде позітівізм (то б то ідеї і метод Ог. Конта, Ст. Мілля і т. п.) до „підмітання хати кропилами" і т. п. (П. ст. 394, прим. до 228), того ніхто знакомий з европейскою термінологією не зрозуміє. Вже коли д. Огоновский хотів карикатурити европейські терміни, то взявби хиба утілітарізм, то хочби трошся смішно було, а тепер просто сумно за д. професора [2]).

[1]) Тут ми не зовсім годимося з ш. автором. „Цінічну манеру" можна добачити в усіх великих писателів, від Гомера до Шевченка (у котрого вирочім найцінічніщі вірші зовсім необроблені), і по нашому винити в тій манері не можна авторів, найменче Золю, що вважає себе і справді є натуралістом у відтворюваню людского життя, де, як звісно, більше цінізму, ніж чого. Тим то, по нашому, цінічність таких писателів виходить просто з життя, з сюжетів і ми скажемо, що вона просто потрібна коли не для правдивого відтворюваня людского життя, не для відпукуваня людского в цінічних героях, як се буває у ліпших російских белетристів, то бодай для відтіни ліпшого в людскому житю, як то є напр. у Шекспіра. Навіть „найцінічніщий" твір Зорі — „Нана" усе ж таки високоноетичний і високоморальний твір, котрому далеко до цінізму в самому людскому житю. Через те ми вважаємо неслушною критику Нани ш. Мечникова, котрий більше глумливо, чим правдиво назвав „цінічну" манеру Золі натуралізмом. *М. П.*

[2]) Нам ніщо й додавати, що в „Исторіи літературы рускои" д. Огоновского повно таких смішно-сумних річей. Наведемо одну. Д. Н. Кобринска, котрій от-як би за мало було тих сплетень, що сипала й сиплє наша попівска суспільність на руских соціалістів-радикалів, — від коли вони появилися, відгородила себе від них у своїй автобіографії, помішеній в тій монументальній „Исторіи" (Зоря 1893, ч. 4), і вважала за потрібне пожалуватись перед народовцями з новими завинами радикалів, а іменно, що ті звірюки „яко майже одиноку цѣль еманципаціѣ жѣночои" кладуть „вѣльну любовь" — таку, котра мусілаби жінку „еще бѣльше понизити и зробити играшкою мужчины", та піднесять „передъ усѣмъ кокеты и упавшій индівіуа". Ми написали д Огоновскому від партії, що такої вільної любви (то б то очивидячки вільного блуду, що здавна істнує помимо нас) ми не мали й не маємо ані в думці, ані в програмі; а що в програмі нашій і в нашій діяльности поставлені економічна й політична рівноправність жінки, і як ідеал будущини, жінка-людина, з любвою, що може тільки піднести жінку (як і мущину) то б то любвою, вільною від теперішної соціально-економічної залежности жінки і виходячих с того недостойних відносин між полами, та полової роспусти. Але ж д. Огоновский таки твердить (у 7. ч. Зорі), що те, що він і д. Кобринска вважають за „вѣльну любовь" „є мабуть бажанемъ деякихъ провѣдникѣвъ радикальной партіи" і на доказ того наводить одно місце з нашої „Ребеницукової Тетьяни" — повістки, що появилася перед 14-ма роками і показувала невільну любов нашої селяки-далеко нелюдяніщу, ніж „житє на віру". А додати треба, що в тій повістці росказана правдива пригода, і росказана словами й піснями самого нашого мужицтва, серед котрого панує така невільна „любов" та, в різких случаях, таки викликує протест у людяніщих одиниць самого мужицтва. Як раз таке місце, наведене д. Огоновским против нас. Але-ж д. Огоновскому мало сего. Він повідає до-слова таке: „въ програмѣ радикальной партіи годѣ було ставити точки про „вѣльну любовь", бо вже-жь управа краєва не могла-бъ бути байдужною супроти такого заявленя". Як би се не була проста нісенітниця, ми спитали би д. Огоновского. А чому-ж Ваша партія не поставила в своїй програмі противне нашій вільній любві? Авже ж управа краєва не то що була би байдужною супроти такого заявленя, а ще може й похвалила би за те однопартійників д. Огоновского!... Ми, трепещучи, ждемо, що скаже д. Огоновский з поводу оповідань дд. Мих. Рошкевички та Ольги Левіцкої, що поміщені в „Жіночім Альманасі", виданім дд. Кобринскою та О. Пчілкою! Адже ж там як раз підносить ся „упавші індівідуа", подібнісінькі на нашу „Ребенщукову Тетяну"... Все отсе було би смішно, як би не було надто вже тупо і по єзуітски не людяно.... **М. П.**

Коли классіфікаційні заходи д. Огоновского що до періодів в смислі „напрямів" Шевченка хоч чудні, та хоч нікому не шкодять, окрім самого ш. професора, то сего не можна сказати про его заходи роскласти твори Шевченка по реторичним скринькам у кождому періоді, — праця, котру д. Огоновский виставив

ля перед громадою, як тяжку (пер. слово CXIV). Ліпше б було для всіх, коли б д. Огоновский не піднімався на сю працю, котра тілько розбива хронологічний порядок зрісту творів поета, інтересний для читателя. А для самого д. Огоновского ліпше б було не пописуватись новими нелогічностями, бо він напр. у I-му періоді дає такі скриньки: 1) думки, 2) балляди, 3) посвяти, 4) епічні твори, а в II-му: 1) думки та инші (?) дрібні (!) стихотвори, 2) балляди, 3) посвяти, 4) епічні та инші (?) стихотвори і т. д. Коли вже пішло на такі терміни, як инші та дрібні, то ліпше вже дати спокій. До того ж ся риторика не знала термінів думка, ні посвята, тай балляд налічувала два сорти: ліричну й епічну (Д. Огоновский сам не зна, чи не залічити єму „Хустину“ до балляд, а більша частина єго посвят — з посвятами, котрі звичайно так звуться в людей, нічого спільного не має). А на решті термін думка, котрого вживають польскі етнографи й музики, зовсім не те, що дума в російско-українских істориків літератури (кобзарска рапсодія) ні дума в російских поетів (Рилєєва, Лермонтова), відповідно котрим можна, з гріхом по полам, назвати й Перебендю думою.

Ні, — ще раз шкода риторичної праці д. Огоновского! Вона тілько закручує людім голови, тим паче, що і в скриньках своїх д. Огоновский росклав речі все таки не в хронологічному порядку.

Д. Огоновский зостався вірним собі і в більше ожиточній для читателів праці — нарису біографії і характеристики творів Шевченка. В першому він показав себе досить стараннім регістратором писаного про житє Шевченка, при чому не минув результатів і таких „наукових дослідів“, як напр. який ніж христив Шевченка і т. п. За дрібязгами формального біографізму жива фізіономія поета не дуже ясно видна, а надто власне єго морально-літературна еволюція. Доторкаючись иноді до сеї остатньої, д. Огоновский, як регістратор писаного про Шевченка, спиняється довгенько напр. над здогадами дд. Франка і Третяка про вплив Міцкевича чи Пушкина і др. на певні твори нашого поета, — здогадами, по нашій думці, по крайній мірі мало основаними, котрі часто збиваються на игрaшку в порівнявчий метод, котрий доходить до повної поверховности, коли напр. рівняється Сон Шевченка з Мѣднымъ Всадникомъ Пушкина, тай з „Petersburg'om Міцкевича, або Три шляхи з трема синами Будриса і т. д. (Ще більшою игрaшкою є власне рівняне д. Огоновским поезій Шевченка в часи висилки, з *Tristia* Овідія. Після сего можна сказати, що і смерть Шевченка нагадує смерть Гомера, бо певно ж, коли Гомер жив на світі, то мусів і вмерти!) Тим часом д. Огоновский міг би власними дослідами показати вплив не спеціально того, чи другого польского чи російского твору на тему чи подробиці якого твору Шевченка, а загального ідейного напрямку та літературної манери, при чому мусів би спинитись на таких писателях, з котрими Шевченко або був особисто знакомий, як Жуковский, Гребінка, або котрими завідомо любувався, як Пушкин, Гоголь, а також на відносинах Шевченка до попередніх єму українских писателів. А то тепер ми знаходимо спомин навіть про „Исторію Русовъ“ ледви в примітках д. Огоновского з поводу дрібязків.

Після такого загляду в дійсні обставини і грунт, з котрого вийшов Шевченко, як писатель, і сама поява єго вийшла б у д. Огоновского зовсім не так, як *deus ex machina*, як се виходить у передньому слові до біографічної праці д. Огоновского, писаної до того дуже темною мовою, хоч і підігрітою. Шевченко, звісно, появився серед доби Николая I, та зовсім не без предтеч, і власне в часи, коли в усій Европі реакція „священного союзу“ ослабла, коли і в самій Росії піднялись університети, етнографічна наука, славістика, коли сам уряд почав схилятись до думки про волю крепаків, коли в літературі Гоголь, Лермонтов, Білінский були в повному цвіті (Білінский сміявся над першими творами Шевченка, але хвалив Квітку і з ентузіазмом говорив про українські пісні і думки); коли виступала на сцену ціла генерація високоталановитих і народолюбивих ровесників Шевченка: Великорусів, як Герцен, Тургенев і др. і Українців, як Костомаров, Куліш.

Зрештою „хто хоче спізнати поета, той мусить пітти в єго країну“, сказав німецкий поет, а в усіх працях д. Огоновского власне кидається в очи незнакомство з обставинами житя в Росії, навіть з літературними. Слідів такого незнакомства рясненько і в біографічно-критичному вступі до Кобзаря. Так у початку відносини Николая I. і „спасителів отечества“ до України поставлені зовсім фантастично; так в 1858 р коли Шевченко прибув у Петербург, вже не „слухи носились по Росіи, що царь незабаром освободить“ крепаків, а справа вже

була поставлена публично оффіціально рескріптами 20 нов. 1857 р.; так у цукроварні Яхненка і Семеренка Шевченко знайшов зовсім не їх „бувших крепаків", а найчастіш, переважно з крепаків сусідних панів, бо самі властителі цукроварні (люде заслугуючі на повну пошану для свого часу) як не дворяне, самі не мали права володіти крепаками; „Матрьона" і т. и. зовсім не заголовки (!) з салдацких пісень московских, як де Бальмен не емігрант, а потомок одного з многих Французів, оселених у Росії; газета Поляка Булгарина (а не Болгарина) звалась „Сѣверная Пчела" і не була оффіціальною, а добровільно лакейскою; Пугачов зійднав до себе не так фінські, як монгольські й турецкі племена, але головна сила его була в козаках і крепаках великоруских.

Д. Огоновский, котрому так не подобаєся „Гус" Шевченка, поспішився назвати православного митрополіта Григорія „завідомим Донжуаном", тим часом коли Шевченко того і в думці не мав. Слово „юбко борець" взято Шевченком из замітки Герцена в „Колоколѣ" з поводу того, що митрополіт Григорій жалівся петербурскому поліцмейстеру на те, що в магазинах продають якусь дамску матерію з хрестиками, на що поліцмейстер відповів ему досить гумористично. Позаяк перед тим Григорій жалівся і на газети і на те, що в Петербурзі показували туманні картини формації планет відповідно теорії Лапласа і т. и. то Герцен склав фразу: „газетоборче, юбкоборче, модонепавистнику, землезнанія гонителю, — моли бога о насъ!"

Помиляєся д. Огоновский і в спеціально українских річах. Так Чортомлицка Січ зруйнована була ще в 1708 р. перед Полтавскою битвою, а кравчина значила в Запорожців ділка війска. Срезневский, не знаючи того, не зрозумів слів пісні про Саву Чалого, — в котрій вийізжа з Січи проти Сави „Гнатко з кравчиною", — зробив з кравчини особу, котру в своіх фальшованих думах злив з Наливайком. В часи Шевченка сі думи вважали за народні, і Шевченко написав: „Обізвався Наливайко, — не стало Кравчини!" А тепер д. Огоновский, не знаючи того всего, раціоналізує по своему ту кравчину і пише, що так „звалась ватага Наливайка, котрий по переказу був сином кравця!"

В сему своему мудруванню д. Огоновский мабудь ішов по слідам Максимовича, котрий в своій збірці Українских пісень 1834, перепечатував і ретушовав фальшовані пісні Срезневского і К_ і про кравчину написав ось що: „такъ называло себя запорожское войско при Наливайкѣ — не потому ли, что сей любимый вождь сначала занимался шитьемъ кожуховъ былъ кравець. Это обращалось ему въ укоръ и насмѣшку отъ противниковъ, что и могло заставить запорожцевъ гордиться этимъ и нарочно принять это имя". Як бачите, д Огоновский, з догаду Максимовича зробив „переказ". Дивна наукова точність! Тим часом хоч би з праць Костомарова д. Огоновский міг би дізнатись про родину Наливайка, нічого спільного з кравецтвом не мавшу: сам Северин Наливайко служив у кн. Вас. Острожского між надвірною шляхтою, брат его був піп, батько мав „грунт", то б то певно те ж був на шляхетскому стані. Не вже ж львівский професор не брав у руки тих праць! А з „Истор. пѣсенъ Малорусскаго Народа" і зо статі Костомарова ж з поводу їх, д. Огоновский міг би довідатись про справу фальшованих пісень, котрі пустили в ход „Кравчину з Наливайком."

Подібну ж неточність показав д. Огоновский і в примітці де слов у „Марині" (II, 157) як Кирик, пяний. „Мабуть, — каже д. Огоновский, — взяв поет се вираженє з народної легенди про пяного Кирика, котрого дурив піп". Протестуємо за „бідного Кирика", котрого даремне скривдив д. Огоновский, бо він у звісній вірші про него, напечатаній в „Записках о Южной Руси" Куліша (II, 83—95) нігде пяним не названий. Правда, піп на спосе попівска *façon de parler*, щоб виманити в Кирика гроші, і в усій легенді Кирик нігде пяним не виведений. В прозаічному, чистонародньому варіанті (Чубинский, Труды, II, 105—106) і того попівского докору нема і Кирик показаний так, що може взяти патент на тверезість.

Скажемо на чистоту, хоч зко: між иншим проби української прози в останні часи зайда поверховність і шарлатанство, а тут ще присяглий учитель молодіжі, професор украінско-рускої літератури в університеті подає приміри такої наукової точности! Пора б уже покласти сему кінець!

М. Драгоманов.

(Конець буде).

З Зеленої Буковини.

Дня 2. червня зібрали черновецкі народовці силу мужиків на збори політичного товариства „Руска Рада“ получені зі справозданем посольским обох послів народовців, тож хочу Вам донести, як тут на Буковині веде ся на таких зборах

Від 2 до 8 год. нікого майже не було чути лиш дра Стоцкого, котрий хотів видко вивворитись хоть на рік, аби вітак не скликувати віча (він бачите великий ворог віч народних!)

Его вступне слово, справозданє посольске, реферат о значінню громад, забрали майже три години часу, а коли ще додам о, що по кождій иншій бесіді дра Стоцкий забирав слово, то можна на певно сказати, що др. Стоцкого голос лунав по сали готеля „Moldavie“ що найменше 4 години. На нецікаво виложений реферат о спілках і справозданє Пігуляка пішло півтора години, одже на „голос народний“ лишилось лиш пів години!

А шкода се велика, бо др. Стоцкий не міг ся єму прислухати, хоть все запевняв, що лиш голосови народному він послушний і то так дуже, що як би нарід жадав від него, щоби прилучив ся до Тимінского і Волиня то він се би без намислу зробив!

Бесіди дра Стоцкого не дуже то були зрозумілі для народу і добре то сказав мені оден учитель, що вони годились би борше до університету як на збори мужиків, котрим треба коротко і зрозуміло говорити.

Др. Стоцкий з таким запалом говорив, що не видів як нарід по маленьку виносив ся з салі і аж треба було одному панкови написати на карточці „прошу вже кінчити, бо нарід ся нудить“ і подати ей запаленому бесідникови, щоби діждатв ся вижданого кінця бесіди.

Дуже богато мужиків мельдувало ся до голосу, але др. Ст. все казав чекати на пізнійше, а шкода велика, бо один світлий мужик з Шипинець ч. Веренка хотів говорыти о загальнім голосованю, чого на програмі якось не було, та не стало часу!.... Сей ч. селянин говорив о крамницях і „шпихлірах і варт було видіти з якою увагою слухали его мужики; се був один голос, що перервав монотонність нарад...

Бесіди сего селянина і другі певно булиби більший хосен принесли мужикам як самохвальби дра Ст. що-ді народовці так ся иступають на народом і через то не ававзують так скоро як инші, що й мужикам стало давно, що таке „пани“! над мужиком розбивають ся!

Ще кількох мужиків мало говорити, але мусіли ся вдоволити тим, що свої скарги висказали вже по закінченю зборів перед др. Стоцким, котрий грав ролю „батька“!

Один мужик скаржив ся, що дідич не дає мочити колонень в потоці, але в своім ставі, за що собі каже відроблята по кілька днів. Єму самому посінак адвіркві викинув лен з потока (під его власним грунтом) і він мусів ще за тое, що заскаржив посінаку, платити кошта.

Думалибисте, що др. Ст. записав собі сей випадок і піднесе в соймі? Але деж там! він навіть не запитав ся мужика як ся називає, лиш сказав: як би був просвічений, то би не дав собі сего зробити, а так мусить терпіти!! По батьківски, нема що казати!

От таке було на зборах і так усе...

В соймі не мали руські посли нічого важнійшого, як ганьбити ся обопільно з Тимінским і Волянном і то в такий спосіб, в який ще певно в жадним соймі ніхто не говорив! Там також забрали руські посли повні два засідання сойму на обопільні заяви льояльности, та на такі питання: „Чи Шевченко атеіст, чи ні? Чи мова руска має 200 слів чи більше? чи москальофіли зрадники чи ні? і т. д. in infinitum.

Но в них се перше. Вони бачите надіють лиш на правительство і тому запевняють его о своій льояльности.

Вони виразно говорять: „ми маєм лиш інтелігенцію виробити, будем мати руских попів, урядників, а як прийде другий Паче на вамістника, то ми ся розживем на добре, а тогди москальофіли до Петербурга, а Румуни до Букарешту геть!“

„Нарід, кажуть, тяжко просвітити, треба довго чекати і треба популярно писати і говорити, а ми не умієм!“

От таке говорили народовці, як молодші люде підносили гадку видавати мужецку газету!

З сего здаєся, поведу на комерсі по зборах не можна було народовцям демократам (?) забавити ся разом з мужиками, що були прийшли до ресторану, але треба було їх делікатно відправити до дому.

Сподівай же ся чогось, мужику, від такой інтілігенції!!

Радикал.

Чернівці 5. червня 1893.

ПОЧАТОК
„УКРАЇНСКО-РУСКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК."

Загальні збори „Наукового Товариства им. Шевченка" відбулися 11. мая так, як і треба було ждати. Заступник голови д. Ол. Барвінский почав збори високопарною промовою, в котрій, не глядючи на те, що Товариство засновано, дякуючи грошам, даним російскими Українцями, став на спеціальну руско-австрійску точку. Ся точка немов оправдується тим, що в Росії тепер уряд тіснить українське слово, тоді як в Австрії воно признано офіціально. Але ж, коли вже почав д. Барвінский оглядати історію руско-українского слова хотьби в XIX ст. то він повинен був пригадати й такі прояви, як напр. те, що коли в Росії „ворог" позволяв друкувати збірки Максимовича, Лукашевича, Метлинского і т. и. в Галичині попівска цензура самих Русинів забороняла далеко смирнішу „Русалку Дністровую" Маркіяна Шашкевича; що й у наші часи доноси самих Русинів. в тім числі й членів-основателів Товариства ім. Шевченка, причинились до заборони в Австрії роману Мирного й Білика (Хиба ревуть воли, дозволеного цензурою в Росії) і „Політичних Пісень укр. народу XVIII ст." і т. и., в котрих нема ні слова, противного австрійским законам. Не повинен був д. Барвінский проминути й того, що про істнованє в Галичині патріотичних товариств і університетких катедр руских від 1848/50 рр., тут майже нічого не зроблено навіть для нашої національної історії й етнографії, ліпші праці по котрій все таки вийшли „під ворогом" у Росії, де мусіли печататись навіть збірки галицких і буковинских пісень.

Розумному не важко вивести с таких фактів, що для зросту нашої національної науки й літератури ще мало вільніщих офіціальних приписів, котрі вироблені не нашими „патріотами націоналами," а котрим вони навіть противились, а треба вільного духа і відповідного єму наукового інтересу у самій нашій громаді.

На лихо, початок нового періоду Товариства им. Шевченка не обіцяє нам ні такого духа, ні такого інтересу. Головою Товариства вибраний д. Барвінский, котрого реакційний настрій, а до того повна наукова слабість та ще й недобросовістність досить звісні у нас і на вічний сором припечатані в его Читанці по народній словесности. Далі в секції історично-філософічній, найважніщій з національного погляду, вибрано директором д. Н. Вахнянина, котрий власне в наукових працях не винен зовсім, а як учитель гімназіальний визначався ще в кращі дни сміхотворними викладами, а власне вичитами з якоісь старої книжки, і ще недавно прославився тим, що навіть забув про історію англійскої Великої Хартії Вільности. В секції філософічній вибрано директором свящ. Ом. Огоновского, котрий зробив кілька вартих уваги студій про нашу мову по німецки, а по нашому прославляєся до гомеричного сміху схоластичними ідеями і тенденційним перекручуванєм фактів історії нашої національної культури для консервативно кастових ідей і інтересів. В одній секції природничій вибір директора бодай не разить дуже: д. Верхратский хоть невідомий в науковім світі, як спеціаліст, та все таки совістний учитель і збирач матеріалу, хоть більше етнографічного, ніж власне природничого.

Додати треба. що й І. книга „Записок Товариства" вийшла далеко не блискуча, як се буде у нас показано в осібній рецензії.

При такім більше негативним, ніж позитивнім своїм характері перед науковим світом, нове наукове товариство поспішаєся пролазити до світа політичного: воно здобуло собі монополь печатаня урядових учебників для шкіл а до того обернулося с просьбами о субсідії до центрального уряду й до сойму. Ну, а звісно яким науковим духом дихає тепер центральний уряд віденьский і сойм галицкий. Звісне також слівце: „чий хліб їси, того й пісні співай!"

Ну тай граєся тобою доля, батьку Тарасе!... У Львові ще більше, ніж над Аралом. Там бодай трагедія була, а тут фарса, та ще навіть не смішна...

НЕМА ВИННОГО?!

Д. Володимир Коцовский помістив у 109 прі „Дѣла“ з 31. мая с. р. відповідь на наші уваги з поводу статі „Интерес галицко-рускоі літературы“, а рівночасно прислав нам, про те ж, лист (без дати й місця). Друкуючи нижче оба ті листи „освіченої людини“, не пропускаючи при тому „ніже тії коми“, ми надіємось, що читателі, порівнавши ті листи між собою і з нашими увагами до статі „Інтерес галицко-рускоі літературы“, самі добачать чимало характерного в писаннях д. Коцовского. Від себе ми мусимо звичитись перед д. Коцовским тілько за те, що сказали, що він був противний напечатаню статі та держав ві у себе місяцями, — бо так нас запевнено, на підставі его ж уваг до статі! — але ж в усім иншім ми власне не маємо поводу каятись. Д. Коцовский дуже помиляється, кажучи, що се річ приватна. Получивши від автора статю для друку в „Народі“, ми самі, без автора, і навіть против волі автора мали право оголосити й те, що хтось на тій статі намазав. Але ж діло власне в тім, що ми надрукували статю з увагами д. Коцовского, бо й нашими, тілько за порозумінєм і згодою автора статі. Таким чином паде найтяжчий заміт д. Коцовского. Д. Коцовский має повне право спорити, с кім угодно, приватно й публично, але рішучо на мав права псувати чужу рукопись, навіть в такім разі, як би він був згори певний, що вона буде надрукована. Тут оборона д. Коцовского чиста софістика. „Освічена людина“ робить уваги в своій записній книжочці, і навіть тут робить чемні уваги Добродій ж: Коцовский, як переконаємося, валить уваги на чужій праці не дуже то чемні, тай не одні уваги, а й просту школярску мазанину, за котру — нехай звинить нас ш. професор, — школярів крутять за вуха. Мало того, д. Коцовский пустив статю зо своіми увагами по руках і, знаючи давно, що статя не буде надрукована, не то що не звинився перед автором за свої помарки, а просто так і віддав рукопись. По всій людскій логіці, д. Коцовскому виходило би бодай тепер звинитись перед автором і навіть перед нами, — а він ще й лається! Опроче сам д. Коцовский каже, що думав оголосити ті свої уваги, — значить, навіть повинен нам подякувати за те, що доводимо їх до публики. На кілько ті уваги вірні в відносинах до суду д. Гордієнченка навіть в справах галицких і на кілько вони достойні освіченої людини — се чей осудять самі читателі. Перед д. Коцовским ми ще мусимо звинитись за те, що представили его гуляючем по чужій душі в чоботях: в дописках его є виразно вказано на те, якими ногами він се робить. Що до оповіщеня прізвища д. Коцовского, ми згори за те звинились перед читателями. Бувають в житю пригоди, коли такі вчинки, як наш, просто єдино спасенні. Ми не бачили кращого способу спинити мараня чужих рукописей з грубостями на авторів, що практикують деякі народовці, і ми певні, що після вашого виступу, бодай сам д. Коцовский не стане далі робити того. До того ж тілько так ми могли кинути ярке світло на таку пекучу справу як „Інтерес української літератури“, а власне на відносини до неї львівских народовців Ми вважаємо своім обовязком відсувати на бік усе, що перепиняє зростови того інтересу, а надто вказувати на присяжних перепинителів того зросту. Тілько з огляду на ту справу ми й „погнівались“ на д. Коцовского за его помарки та ретроградні уваги — вірний відбиток по крайній мірі народовскої тупости навіть в таких справах, в котрих вони мають себе за спеціалістів: літературних. Ми оголосили прізвище д. Коцовского головно через те, що він був цензором статі, і тепер, після пояснена д. Коцовского, ми думаємо, що власне его уваги могли причинитися до відкиненя статі. По томуж, що завважує на деякі місця статі такий lumen народовців, можна собі здумати те, що панує в головах ще ретроградніших собратів его. При нагоді звертаємо увагу наших читателів на те, що орудинки Товариства им. Шевченка мають за „надто полемічний тон“. Увагами д. Коцовского про нас, ми зовсім не обиділися хотьби тому, що д. Коцовский, як і загал народовців, не маючи в голові ніякої історичної перспективи, ніяк не втропає нашого руху. До особи ж д. Коцовского нам не було ніякого діла — вона зрештою в богатому дечим достойна усякої пошани. Як би там ні було, а й зо слів д. Коцовского виходить, що статя, добре пояснюча найважнішу духову справу України, не надрукована в „єдинім літературнім органі Україна-Руси“, та ще й задержана повних десять місяців. Зо слів д. Коцовского виходить і те, що в Виділі Товариства им. Шевченка, що поставлений верховним цензором духових інтересів Україна-Руси, нема й формального порядку: чужі праці ходять не знати по чиїм рукам, не обеуджуються на засіданях Виділу і задержуються не знати ким, — для затемнія справи. Може би д. Коцовский вказав нам на спів-винних?... Опроче в Виділі Товариства нема порядку навіть в таких про-

стих справах, як розсилка запросин. Найновіший і найскандальніший доказ тому: Виділ Тов. ім. Шевченка видав недавно відозву, в котрій кликав усіх щирих Українців у члени товариства, а окрім того поробсилав і особисті запросини до видатніших, більше чи менче учених Українців. Такі запросини, виставлені по всій формі, дістав між иншими й д. Драгоманов, і відповів на те за себе в „Народі". Отже в останнім випуску відомої „Правди", між иншим бріхня на д. Драгоманова з того поводу читаємо ось-що: „В інтересі правди мусимо пояснити, що професору Др-ву вислав такі друковані запросини не виділ, а без уповажнення виділу один чоловік, котрий в своїй щирости відносся до проф. Др-ва з хлібом, а сей ва те почастував єго каменем" (?!!) Підчеркуємо перед Українцями і чесніщими Галичанами сю недостойну образованих людей іграшку Виділу Тов. ім. Шевченка чи самого д. Барвінского, як голови єго і редактора „Правди", честю чоловіка, котрому ніхто не відмовить первостепенних наукових заслуг для України і котрого належність до Товариства ім. Шевченка і працю в нім певні Українці навіть поставили вгорі як *conditio sine qua non* запомоги Товариству. Радимо всякому і особливо д. Коцовскому подумати над тим, чи кругля назва на запросинах того чоловіка у товариство — чи се достойний початок будущої українско-ружкої академії наук... Редакція.

І. Високоповажаний Добродію! На замітки „Редакції" дотично мене в 10. ч. „Народа" відповідаю що слідує:

Неправда, що я реферував на Виділі Тов. ім. Шевченка про статю д. Гордієнченка. Неправда, що я був противний надрукованю сеї статі в „Зорі"; я рішучо, кілька раз, обставав за поміщенем єї. Неправда, що я держав сю статію у себе 10 місяців; я мав єї кілька, 7—8 тижнів, у себе, та й то лиш не для того так довго, бо в ріжних причин, між прочим і задля неприсутности поодиноких членів Виділу у Львові, не могло бути ad hoc скликане засіданє. Я дістав сю статію до перегляду від дра Целевича, б. голови Тов. им Шевченка, а коли автор зажадав звороту — віддав єї указаній через дра Целевича особі, порушивши наперед ще раз потребу єї надрукованя.

Що до моїх дописок (олівцем), то попереду всего скажу, що „редакція" мішаєть тут в діло, до котрого не має права. Дописки робив я на-скоро, щоб помістити їх в додатку до напечатаної статії; я не усував їх для того, бо не видів причини, чому би автор не мав почути і моєї гадки. Я переписувався з автором статії свого часу дуже подрібно про подібні питання, а не мав на разі часу на обширнійшу листовну полемику. Від автора зрештою приймаю докори за дописки, та не розумію, як може яка небудь стороння „осьвічена" людина мішатись, і то таким тоном, в чужі приватні справи.

„Редакція" Народа могла лише приватно дізнатись і про се, що я мав згадану статію в реценэії і що дописки походять від мене. Осьвічені люди звикли не відкривати імен авторів без їх волі, та ще авторів замітох для них непризначених. Та я про се й не дбаю, і не дивуюсь, підношу ли по консеквенцію „редакції". Всеж таки замічу що до змісту моїх замітох, що навіть д. Драгоманів, чоловік без сумніву авторитетний, попадав в своїх статіях, особливо о скільо дотичили Галичина, в такі помилки, що й сам до них признавався; між же таких помилок допустився і п. Гордієченко, і можна ж і з ним посперити.

Прошу о поміщенє в слід. ч. „Народа" сего мого спростованя й пояснення, і пишусь в поважанем **В. Коцовский.**

П. Въ 10 ч. „Народа" зъ 22 н. ст. мая 1893 додала Редакція замѣтку до статьѣ п. Гордѣенченка, въ котрій робить менѣ рѣзнѣ докоры. На докоры сѣ вѣдповѣдаю:

Неправдою є, що я реферувавъ про статю п. Г—а на засѣданю тов. им. Шевченка. Неправдою, що я бувъ противный надрукованю сеи статьѣ. Неправдою, що я державъ статьюу себе десять мѣсицѣвъ.

Я дѣставъ сю статю до перегляду и оцѣнки вѣдъ пок. головы тов. им. Шевченка д-ра Целевича До 2—3 тыжднѣвъ бувъ я готовый зъ ѣи оцѣнкою. А що статья була довга, тожь для улекшеня собѣ труду, я ѣи декуды зачеркнувъ и зробивъ кѣлька дописокъ, одно и друге оловцемъ. Могъ я се зробити дли того, що бувъ рѣшучо за напечатаньемъ статьѣ, а за для трудного, скорого почерку автора думавъ, що и такъ треба ѣи для „друкарнѣ переписати. Замѣтки свои бувъ бы я долучивъ при кѣнци статьѣ, а помѣстивъ бы ихъ длятого, що хоть я уважавъ статю за дуже цѣнну и що-до змѣсту и яко голосъ знамевитого россѣйского Украинця, все таки бачивъ въ нѣй деяки зовсѣмъ хибнѣ на мою гадку погляды, особливо що до справъ галицкихъ. Але жъ замѣтки за пѣдчеркненя й дописки може менѣ робити тѣлько авторъ и то хиба листовно; зъ-вѣдки бере собѣ таке право якансоудь редакція „европейскои" газеты, сего не розумѣю, бо пред п. Гордѣенченко зовсѣмъ не потребуѣ курателѣ „Народа",

Я завѣдомивъ про свою оцѣнку д-ра Целевича, вонъ обѣцявъ скликати ad hoc засѣданье выдѣлу, але потѣмъ вже отягався, бо — якъ замѣтивъ — у иншихъ оцѣнкахъ перевакала гадка, щобъ таки статьѣ не друковати [за-для ѣи надто полемичного тону]. Часъ минуло зо два мѣсяць. Коли жъ врешти авторъ зажадавъ звороту рукописи, я що разъ порушивъ потребу напечатаня, а врешти — до кѣлькохъ днѣвъ — передавъ статью указанѣй особѣ.

Що „редакція" зазмѣсть моихъ дописокъ, в то призначеныхъ не для нея, погнѣвалась и накинулась на мене особисто, выссавши всѣ прочѣ позитивнѣ дани чисто зъ пальця — се може якъ-разъ пѣдходило-бъ до вдатныхъ зрештою слѣвъ редакція „Народа" про ходжанье чоботьми въ чужѣй души. **В. Коцовскій.**

Слід. нру не пішлемо абсолютно нікому, хто не заплатить.

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 1. л. юля 1893. 12 і 13 нр.

Виходить 1. і 15 л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Нова нова ера.

Під напором нашим, народовці не зважилися попарадувати перед папою іменем України-Руси. Не пойіхали в Рим навіть ті, що найбільше були наважилися на те, як д. Барвінский і Шухевич. Був тілько один др. Федак, спосібний адвокат-народовець, тай то тілько для декорації — для того, щоби дириґувати хором попівским, у церкві св. Петра і перед папою. Бодай так виходить зі справоздань. в котрих нігде не згадуєся про инчих світских народовців. Новими кандидатами для навертаня Востоку до Риму явилися — хто би ви думали? — москвофіли, самого твердого закала, такі як: Сабат, Тиндюк і т. и. Був навіть кореспондент „Галичанина“, тай похвалився потім, що цілуючи руки чи ноги папи, він (один!) удостоївся від него особливої ніжности: папа погладив его рукою попід бороду! Чи папа такий плохий псіхолог, що не міг пізнатися на шизматицких лицях, чи ті лиця так хитро возодіють собою, ховаючи в серці щось надто злобного, чи врешті справді навернулися до Риму — хто его знає? Досить того, що самих твердих москвофілів серед депутації була добра половина, і вони вислухали від папи довгу промову, в котрій піднесено такі добродійства для Русинів: Перше і головне: віддане Васеліян у руки єзуітів і остатне — обнова провінціальних синодів у Галичині для того, щоби Русинів наближити до католіцізму. Початком до того мають бути ухвали першого галицкого синоду з 1892 р., що незабаром увійдуть в жите: „усуненє шкідних ріжниць межи обрядом восточним і латинским“, „примінюванє деяких, звичайних у латинників вправ у набожности“, в загалі зрівнанє рускаго духовенства з латинским — „згода“ межи ними. Усе те зроблено Римом против православія, против „злих книжок“ межи народом і т. и. Остаточна ціль усего того — котру самі паломники нагадали папі в пропамятнім письмі, буцім то з „підписами цілого краю“, — уся надія Риму — та, що „з горячости віри, із чистоти обичаїв рускаго народу виплине сила чудотворна і засягне ті народи недалекого Востоку, котрих церков римска від давна прикликує і запрошує в свої обійми“. Задля того папа поручив паломників між инчими й ласці „мученика Іосафата“. Звертаємо на се увагу тих Росіян, котрі доси думали, що прихильники „Галичанина“ — отверті поборники православія... Паломників було поверх 100, вони між инчими принесли папі в дарунку 20 тисяч франків золотом, зібраних у Галичині (дуже цікаво знати спис жертволюбців!). Розуміється, що з поводу Русинів були в Римі ріжні торжества, радости єзуітів. На комерсі, Русинів привитав редактор єзуіцкої часописі *Voce della verita* стихом, що кінчився так: Poesia miu finita, Ruthenis mnohaja lita! Се викликало між паломниками несказаний восторг, і розжалоблений митрополит — гратулював поету....

— Надруковані новище слова написані були ще до 11 нру, та, — на лихо чи

на добро, — вони ніяк не могли вмістити через д. Коцовского. Ми дали були тим словам осібний заголовок С п а с л и с я? і ждали дальших доказів того, чи світські народовці справді спасуться від Риму і зможуть далі, як во дни своєі молодости, поглянути в очи „Неньці Україні". Аж ні! Видно, народовцям з гори назначено, ділити долю й недолю теперішного митрополита, до останку.

Обставини найновішого зближеня народовців до митрополита, звісні загальио. Коли митрополит, зорудувавши в Римі, вертав домів, — на двірци у Відні, студент-москвофіл Алексевич мав до него коротеньку промову, в котрій назвав митрополита „зрадником рускоі церкви й рускаго народу" і „послєднім падлецом" за те, що-ді запродав руску церков і руский нарід; товариші ж д. Алексевича кричали „pereat Sembratowicz" та обкидали его гнилими яйцями. Попри Алексевича, тут визначився звісний читателям „Народа" Яворский, слухач університету віденьского, прогнаний з університету львівского за те, що на народовскім концерті в честь папи крикнув з галереіі слово немиле для папи і его прихильників. Тоді, як відомо, москвофільска молодіж приняла була й митрополіта словами „pereat!" але ж. — як ми підносили, — демонстранти, не виключаючи й д. Яворского, зараз після того дали ногам знати, з боязни перед поліцією. Сим разом демонстранти поступили противно: не тілько зробили свое безбоязно, але й самі ставилися перед властями політичними та університетскими, признаючися до вчинку і подаючи мотіви его. І тут власне визначився д. Яворский, немовби в доказ того, що переконаного чоловіка кара не поправляе, а тілько далі пхае в обібранім напрямку.

Львівські народовці, — Барвінский, Романчук, Ом. Огоновский, Савчак і т. и. повитали збезчещеного митрополита у Львові, виражаючи обурене на вчинок москвофільскоі молодіжі і запевняючи митрополита про свою „преданість" для него і для католицкоі церкви, то б то для Риму. Народовці заявили се аж два рази, раз-по-раз: на двірци у Львові, і ще особно на авдієнціі у митрополита. Проводир народовскоі депутаціі, д. Романчук, сказав між инчим таке:

„Мы приходимо, щобы заявити нашу незахитану преданость (очивидно: „для Вашоі особи і католицкоі церкви") и запевнити, що мы не вѣримо нѣякимъ злобнымъ а ублажаючимъ Вашому Высокопреосвященьству вѣстямъ, бутьто-бы Вы, нашь архипастырь, приймили на себе якійсь зъобовязаня або згодили ся на мѣры, шкодливй для нашои рускои церкви, нашого обряду або нашои народности, якъ: затиранье питоменного характеру нашого обряду, заведенье целібату въ рускомъ духовеньствѣ и т. и. Тажь намъ вѣдомо, що Ваше Впр—во, яко голова рускои церкви въ Галичинѣ, и знають и чуствують потребы тои-жь церкви якъ и рускаго народу, а такожь не можемо припустити, щобы верховный голова всеи католицкои церкви мавъ водступити водъ традиціи тыхъ своихъ попередниковъ, котрй боронили руску церковь водъ ви противниковъ, якъ наконець не можемо вѣрити, щобы хтось въ якихъ небудь рѣшаючихъ сферахъ носивъ ся на серію зъ намѣрами, котрй бы були непотрѣбною а небезпечною провокаціею цѣлого рускаго народу, вызваньемъ его до одностроннои а завзятои борбы. Однакожь мусимо зъ прикростію сконстатувати, що многй Русины суть вѣстями сего роду сильно занепокоенй, и мы уважаемо за свой обовязокъ подати се до вѣдомости Вашои Ексцеленціи. Мы приходимо для того и просити, щобы Ваша Ексцеленція зволили сказати колька простыхъ а щирыхъ словъ поясненя и успокоеня, котре успокоенье мусить лежати и въ интересѣ загальномъ и въ интересѣ самои В—ои Екс—ціи. Водъ насъ же просимо приймити увѣренье, що мы все готовй станути за В. Впреосв-омъ, нашимъ церковнымъ прододиремъ, въ оборонѣ запорученыхъ правъ рускои церкви, и що В—а Ексц—ія можуть въ томъ на насъ и на цѣлый рускій народъ зъ его духовеньствомъ вповни числити". („Дѣло", ч. 119).

Митрополит запевнив, що все те, що розголошено про него й Рим — неправда, що Рим мае на цілі добро уніяцкоі церкви, а він, Сембратович, ще й добро малорускаго народу. Народовці вдоволилися. Чи ся найновіша маніфестація на-

родовців вийде їм на добро; чи вони підуть, разом з митрополитом, у гору, чи в відставку — видно буде незабаром, особливо коли Рим напре на свої постанови що до уніяцкої церкви і коли народовцям треба буде, для консеквенції, піддержувати того, що буде вводити в житє ті постанови. Опроче — що народовцям відставка? Вони вже получили відставку від Відня — можуть єі получити й від св. Юра і від Риму, ба й від „Неньки-України". Їм то все якось байдуже, бо вони. бачите — „практичні політики". Та се все їх діло. Тілько ж ми мусимо запротестувати рішучо против того, немовби то митрополит був мученик малорускої ідеі, — як то виходить из „Дѣла" (ч. 121) — не мовби то усі удари сипалися на теперішного митрополита за те, що він чуєся Малоросом. Українство тут ні при чім. Боротьба, одною з проявів котроі є сумна доля нашого митрополита (особисто, чоловіка смирного й людяного), — то боротьба найперше між двома церковними реакційними напрямками: ультрамонтанским римским і ультрамонским петербурским. Посеред того, прямо в різріз обом, иде третя течія, світска: наша радикальна — і та течія власне малоруска. На тій підставі ми й протестуємо против слів органу народовців і думаємо, що ні один перекопаний Українець не повинен помагати ні одній стороні, а тілько повинен робити своє: організувати народну малоруску масу для виборсня собі, і в Австрії, і в Росії, до бробиту, політичних прав і світскої освіти. По нашому, се й є найдостойніща завдача малорускої ідеі....

М. П.

Причинки до пояснення еміграції.

IV. Чому б бідним не дуріти?

Звісна річ, що наш простий нарід найзаможнійший в біду і так вже з нею обтерся, що вона єму на хвильку з ума не зійде: тілько про ню думає, на ню зіпає; а що послідного часу, то аби но де зійшлося два-три, та вже й бесіда про біду та єі дива.

Сеі зими на збаразкім ринку в ярмарок здибалося було кількох знайомих собі людей, з сосідних собі сіл, господарів, не заможних, але й не зовсім зарібників.

— Щож — відізвався перший — може котрий з вас булисьте на відпусті в Кремяньці?

— Я ні, Богу дякувати! — відізвався другий.

— Мене якось Бог стеріг, — каже третий.

— А я боявся, — додав четвертий.

— Маєте щастє, — каже перший. А то бисьте були нанюхалися московскоі табаки, щоб і за рік не вичихалися.

— Ой то-то, бідняки, чихають, — каже другий — ті, що повертали... Досить перше були бідні, а тепер то вже.. дайте си раду!

— Кажіть но, — каже четвертий, — хтоб то давно був сподівався, що так люде будуть ся поневірати?

— Бійтеся Бога! — каже третий — щож мають бідні з собою робити? Вони собі лиха не жичили. Добре той каже: Живий живе гадає, а чоловік як потопає, то ся бритви хватає. Хоч то, правда, пани кажуть, що хлопи з розкоші дурієть, а з лінивства нюхають за даремним хлібом, але, видить мі ся, що якби в таку розкіш дати що наймудрійшого пана, то би до тиждня вдурів, і запахби єму хочби гірко запрацьований, чорний хліб не паньский...

— Ну, щастє пани мають, що так не сталося, як ту люде си говорили... — каже перший. — А то я вам кажу, якби наші люде дістали були в Росії яке припиновиско і там не зле їм повелося. — ех, тоб була більша половина людей гет забралася! Тогди би були наші пани зрозуміли, що варт хлопи... не мали б такого даремного робітника і щоб сам просився, не надкидалиб ся людьми, як тепер.

— Ой то-то поневірають! то-то ні защо їх мають... сум-страх погадати! — каже третий. — Тепер на лані вернула зовсім бінка паньщинна, тілько з тою ріжницею: за паньщини бійкою до роботи пеколили, а тепер знов бійкою відганяють від роботи. Тепер на лані двірскі посіпаки воюють палюгами зовсім так, як, — розказують, — за паньщини. Крикне гатаман н. пр. при жатю: „полудень!" Женці — той складає, той радби ще хоч снішок вжати і ще борше не кидають. А гатаман не потерпить, тілько заходить під постать і каждого палюгою валить, голова, не голова, і примовляє: „А кидай! а кидай! А я раз кажу: полудень! А в мене не собача губа!.." І в вечер

так само людей зганяє від жатя; рано ставляє на постать -- хто не стане єму до вподоби... бє! не завяже снопа, не накладе півкопи до єго смаку... бє! а на котрого ще має свою злість, то й з лану вижене... і тогди йди скаржся, хочби до самого Бога, бо до пана, то не поможе.

Такий приєм хлоп дістає і при лісових роботах і при всяких двірских, що й часом і тілько плати буде мав, що добре набере.

І так собі цілком по давному хлопа бють і хлоп по давному тілько погинається та вздихає!

— Ах, чуєте, як не мають посіпаки в гору рости та хлопів поневірати, коли хлопи сами о то йіх просять! Прийде яка робота в дворі, та аби но на селі дізнались, то ще досвіта робітника нахляне і чекає під брамою. Вийде рано гуменний, чи окоман, відрахує собі, кілько єму треба, повибирає собі, котрі єму милійші, а з половину до дому наганяє.

— Табо то ще не так... — перебив якийсь старий чоловік, що прислухувався з боку бесіді — в нас то ті, що поприходять за роботою, то перше мусять гної повикидати, а зимою сніги повідкидати, чисто позамітати, аж тогди окоман бере собі, кілько єму тре до роботи, а решту наганяє. А котрой би не хтів досвіта дурно робити, то зараз без „пардону“ гуменний нажене і більше най не показуєся до двора.

— Не може бути!... — каже задивований четвертий.

— Як то не може бути?... — каже сердито той чоловік — хиба я брешу?... А мені щоби з того прийшло, щоб я брехав?! Таж коло самого двора сиджу, то що дня виджу, що ся робить!...

— Бий тя сила Божа! які то вже ті посіпаки змисні! — каже четвертий.

— Та як не будуть вигадовати, коли аж сами хлопи бються за йіх роботу, — каже третий. — В нашім дворі зимою лен молотив ся. Люде як занюхали, то як зачали з околичних сіл вернути, то тілько напхалося, що ціла двірска служба не могла си з ними ради дати. Що не наклялися людей, що не набилися і не могли розігнати. А то вам кажу: валили друками людей як товарину!... Але що... одного бють, випихають, а сто на єго місце пхаєся. І вже нарешті кажуть: „Най вас чорт всіх забере! Робіть собі, що хочете...“

А то, мамуненько рідна! — як напхалося до стодоли, то так як каші; ані було протиснутися помежи них; а то ще каждий мусів молотити. А то, щобисьте були побачили яка там була душанина, який крик, який там був лопіт — правдиве було пекло! Кілько там шишок одні другим по головах понабивали, кілько окулярів попід очи наробили, то не в рахунку, — але дві партії таки зачали правдиву войну межи собою. А то молотили одні других ціпами як околотів. Двом голови таки добре порозчереплювали, ледво позвязували потім; а решта обійшлися тілько за самими синяками та шишками. Щоб далі не повторялися такі війни, то мусіли наглядати до двора шандарі та власть громадска; а наші недобитки пішли в процес і процесуються вже, хвалити Бога, два роки без кінця...

Що вийшло з них кровлі: що змарновалося здоровля, що коштує процес: часу і грошей, — того, певно, на паньскім лані не замолотили... Ну, ще щасте, що мають за що процесуватися, бо то трафило не зовсім бідних людей.

— Ах, таж то всьо лихо роблять ті богачі! — каже другий. — То не диво, що бідний пхаєся і під бук, робить ся і глухим, німим і дурним, подаєся на всі боки, аби тілько де що заробити, бо хоче жити, а не має звідки; але й той, що має зо свого звідки жити, тілько в Бога здоровля проси та свого пильнуй — той підлиться гірш бідного, позичає в безроги натури і пхаєся, де но зачує троха ліпший заробок, та перешкоджує бідним.

В нас богатші господарі в жнива собі женців наймають, а як крикне польовий на лан жати, то богачі летять з цілою челядію, і як плюнув — паньске вижнуть...

— А то но в вас так... а в нас інакше? — каже третий. — Та, шоб то вони хоч по людски заробляли, а то ще вам, бідним, закалу роблять: підмащують двірским посіпакам — то горівки, то сала, то паляниць підпихають, а ті, де тілько збоже, там богачів ставляють, а з бідними гоняться тілько по лядащім, та щей, позапивані, збитькуються над бідними людьми — мстяться, чому і ті їм не підпачуються..

Страх, так лають бідні богатим за то! Кажуть: „Бода-сте дочекали заробляти! щобисьте свого не дочекали мати, коли нам, нещасливим, і заробити якоі злидні жалуєте!..“

— Отож бачте! — каже перший, — як не мають посіпаки хлопів понижати, чи кривдити, коли хлопи сами не хочуть ся шанува-

ти; не знають свої людскої вартості, не вміють собі помагати, ні ратуватися. Не винюю в тім бідних, тілько богатших, бо ті більше можуть.. Колиб н. пр. богатші не ихалися без конечної потреби до двора на роботу, тоби для бідних було більше зарібку. Бідні якби були певні, що їм не перешкодять богаті, тоби не працювали так за безціп, а домагалибся в панів більшої плати. І певна річ, щоб пани мусіли підступити, як би їм робітника бракувало; а на то маєм переконане, що давнійше, як паньскі роботи застоювалися, то пани богато вище робітникам платили. Бідним дуже прикро за пів дармо робити, бо по простy трудно жити. Через то і бідні завсігди, аж приневоляні нуждою, йдуть за малу плату робити. Богатший, котрий має звідки жити, може йти і дурно комусь робити, то єму війде; алеж той сам може також запертися і не йти на роботу за сяку-таку плату, але поставити свою ціну і при ні стояти. Зразу, правда, ті робітники, що ставлялиб вищу ціну, не маліби роботи, тілько робилиб бідні, ті, що мусять і за найнизшу плату робити; але якби ті мали раз в раз роботу, то би їм живо полiпшало, то би вони і собі потроха запиралися і плата б постепенно підступалася; і таким би чином праця може не задовгий час прийшла до свої ціни.

А так, що.. Богатші свою неоглядною захланностею довровадили до того, що вже по богато дворах не хочуть пани давати жати за сніп, тілько, за сіль, бо так їх таньше коштує. Знаю такі двори, що минувших жнив обіцяли вигульникам сни за жате, а потім, як переконалися, що збіже молотне, то половину виплатили солею. Бідні вигульники не годні і крихти противитися тому, бо на другі жнива і на лан пан би їх не приймав, а вижалиб самі богатші за сіль.

Знаємо також, що давнійше копали бараболі на лані за десятий корець, ще й для себе вибирали красшу. Нинька, як і там зробився стиск: потрібні і не потрібні ихаються, то як зачнуть посіпаки собі і тобі вимірати, то вийде на двайцятий і далі...

— А то, най Бог боронить, яке тепер шахрайство при викопуваню бараболь, особливо в нашого пана... — каже третий. — І то чим рік, так гірше і гірше!.. Бувало, міра справедлива; бараболі дасть вибрати собі; ще й єго фіра їздить по під постать і заберає мішки до ями. Тепер, щоби було чверть милі до ями, то неси сам — дрич, аж ті плечі облазять. О, безпечно часом восьму часть милі несеся до ями! Принеси: як вважає по мішках, що є в них добрих два кірці, то прийме тих два мішки за корець і позволяє свпати без міри; а принісись два малих мішки, то каже: „ще мішок принеси, то прийму за корець, а ні то чекай до міри!“ Постійже собі, пок він припустить до міри!.. Мірає — як не росипить ся половина, то не ма міри; або донеси ще мішок, то дасть ті значок, а ні — то всьо пропало.

А хтож то того лиха наробив, як не богачі!.. Зачали богачі їздити до бараболі та своїми фірами возити бараболю до ями, то пан переетав двірскі фіри висилати до воженя тай бідні мусять тепер на плечах двигати. Привіз богач цілу фіру мішків, та довго єму було чекати коло ями на міру, і хтілося єму тілько мірати, та каже до мірошника: „Прошу пана, я буду давав по два мішки за корець, абим не чекав і не мірав“. „Добре — каже мірошник — висипай і на тобі значки!“ Привіз другий богач фіру і просить мірошника, щоб му борше змірив, той єму каже: „зроби так, як тамтой зробив, то буде тобі борше!“ Богач троха покрутився, видить, що мірошникови не шильно д'єся та подумав: „Мара тя бери! Тре сипати як хоче, бо там моя челядь десь вже знов накопала фіру — і каже: „Сиплю! Давайте пане значки!“

І до такої міри приневолив мірочник способами другого і десятого богача.

Приносить тогди і бідний бараболі мішок і просить мірошника, щоб му змірав, а мірошник, ніби оглух, ані вусом не моргне Бідний чекає, чекає, а мірошник на него ані дивить ся; здіймає тогди бідний з голови капелюх, заходить мірошника з переду, кланяєся і каже: „Прошу, ласкавого пана, змірайте менї бараболю!“ Мірошник тогди повеселіє і каже: „Йди чоловіче, принеси ще мішок і сип без міри за оден корець!“ Бідак почухався в голову та покрутився ще пару годин коло мірошника, а нарешті побачив, що не жарт — подумав: „Най тебе Бог скарає тяжко за мою кривду! А щоб тих богачів вихватало до ноги!“ І накопав ще мішок, приніс та висипав два мішки за корець. І так каждий бідний мусів, ніби зо свої вохоти, сипати по два кірці за корець...

Прийдеж — що видає пан вимір людям. Найсамперед каже осібно на вимір для себе копати і то не йде в рахунок. Знов тре нести два мішки на корець: оден висиплеся в міру,

другий мається розсипати коло міри. Той знов, що стрихує міру, то така мусить бути криворука собака, що як стрихує, то аж яму мусить в мірі видерти. А міра — то широкий цебер. Нехайже хто пожалує ся, що єму кривда, то пан єму каже: „Як, тобі, кривда, то більше не приходь! а я без тебе обійдуся.“

І чомуж би не обійшовся без одного, або й без сотки, коли на дві-три милі з околичних сіл люде вернуть до него, бо бачте, поблизько нас не ма нігде такого великого двора, як в нашім селі і щоб було тілько роботи... А то вам кажу: як прийде, що возьмуть ся бараболі копати — то як нахляне народу, то якби на який великий відпуст. Як там коло тих ям пхаються, душаться, то аж страх дивитися — оден на перед другого аби борше висипати. Котрий же, Боже борони, впаде з мішком, то вже віддайся Богови — вже встати не дадуть: ноти місять поки аж які милосердні душі не обратують. А що там не оден набере штурханців, то палюг від тих гатаманів, то вірників — то Господи, Господи! А прокльонів... то якби їх Бог вислухав, тоби земля запалася. І на то всьо люде не питають: не питають на ганьбу і на поневірок, не питають і на плату — летять на стрім голов, аби борше панови зробити, так ніби то їх обовязок.

(Далі буде).

Якдру — нюк.

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ.

(Далі).

VI. Велика і дрібна власність.

Ні одна з суспільних прояв, котрі можна в цифрах виразити, не має так великого і так безпосередного впливу на степень смертельности, як поділ землі межи власність велику, табулярну, а власність дрібну, мужицку. Чим більший процент землі в якійсь околици, в якімсь повіті або окрузі належить до дворів, до дідичів — панів, тим численнійше мре населенє тої околиці, тим більша смертельність; чим менчий процент землі панскої, дідицкої, тим менча смертельність. І противно: чим більший процент землі посідають мужики, тим менча смертельність; а чим менче землі вони посідають, тим більша смертельність.

Правдивість отсих тез випливає прямо з слідуючих таблиць.

Табл. 15.

Перегляд округів судових після проценту землі табулярної (великопанскої).

Назва округа судового	Порядок після степеня смертельн.	В посіданю власности табулярної находить ся процент	
		всего простору %	всіх лісів %
Коломия	1	33·5	68·2
Станіславів	2	45·3	93·8
Тернопіль	3	41·8	91·7
Бережани	4	43·3	90·6
Львів	5	41·0	89·5
Золочів	6	44·5	90.2
Самбір (і Стрий)	7	41·0	90·0
Перемишль	8	40·7	84·8
Вадовичі	9	30·0	68·9
Краків	10	38·3	82·5
Тарнів	11	38·4	79·4
Ржешів	12	37·5	83·6
Санок	13	41·6	81·1
Ясло	14	27·5	66·1
Новий Сонч	15	23·9	57·8

Табл. 16.

Звязь межи степенем смертельности а скількостію землі находячої ся в посіданю власности табулярної (великої).

На 1000 людей умирає пересічно що року:	
В цілім краю в загалі	34·1 %
В 10 повітах з найбільшим процентом землі табул. в загалі	35·8 „
В 10 повітах з найменчим	32·1 „
В 10 повітах з найбільшим процентом рілі табулярної	37·8 „
В 10 повітах з найменчим	33·4 „
В 10 повітах з найбільшим процентом пасовиска табуляр.	38·8 „
В 10 повітах з найменчим	32·3 „
В 10 повітах з найбільшим процентом ліса табулярного	39·6 „
В 10 повітах з найменчим	29·1 „

Додаток до табл. 15.

а) 10 повітів з найбільшим процентом землі табулярної (панскої, Grossgrundbesitz): 1. Долина, 2. Надвірна, 3. Тарнобжег, 4. Броди, 5. Гусятин, 6. Ліско, 7. Заліщики, 8. Хшанів, 9. Бібрка, 10 Камінка.

б) 10 повітів з найменчим процентом землі табулярної: 1. Мисленичі, 2. Горлиці, 3. Грибів, 4. Новий Сонч, 5. Старемісто, 6. Ланцут, 7. Снятин, 8. Ліманова, 9. Самбір, 10. Косів.

в) 10 повітів з найбільшим процентом рілі табулярної: 1. Заліщики, 2. Гусятин, 3. Борщів, 4. Чортків, 5. Домброва, 6. Бучач, 7. Сокаль, 8. Перемишль, 9. Коломия, 10 Краків.

г) 10 повітів з найменчим процентом рілі табулярної: 1) Косів 2. Новий Торг, 3. Мисленичі, 4. Живець, 5 Долина, 6. Турка, 7. Богородчани, 8. Дрогобич, 9. Старемісто, 10. Ніско.

Додаток до табл. 16

д) 10 повітів з найбільшим процентом пасовиска табулярного: 1. Жидачів. 2. Гусятин, 3. Скалат, 4. Рогатин, 5. Підгайці, 6. Товмач, 7. Теребовля, 8. Станіславів, 9. Тернопіль, 10. Городенка.

е) 10 повітів з найменчим процентом пасовиска табулярного: 1. Живець, 2. Новий Торг, 3. Косів, 4. Мисленичі, 5. Горличі, 6. Ліманова. 7. Богородчани, 8. Старемісто, 9. Самбір, 10. Новий Сонч.

ж) 10 повітів з найбільшим процентом ліса табулярного: 1. Борщів, 2. Рудки, 3. Богородчани, 4. Калуш, 5. Хшанів. 6 Долина, 7. Гусятин, 8. Коломия, 9. Надвірна, 10. Львів пов.

з) 10 повітів з найменчим процентом ліса табулярного: 1. Грибів, 2. Мисленичі, 3. Ліманова, 4. Новий Сонч. 5. Косів, 6. Горличі. 7. Вадовичі, 8. Новий Торг, 9. Тарнів, 10. Ясло.

Додаток до табл. 16.

Примітка I. Слова: „повіти з найбільшим процентом рілі, ліса, пасовиска табулярного означають, що в тих повітах зі всеї рілі, зі всего ліса, зі всего пасовиска належить до власности табулярної так великий процент, а до мужиків так малий, що ті повіти під тим зглядом перевищають всі инчі повіти.

Примітка II. Всі дані дотикаючі поділу землі між власність табулярну і нетабулярну, черпав я з книжки: „*Wiadomości Statystyczne o stosunkach krajowych.... Prof. Dr. Tadeusza Pilata, Lwów 1891*“.

Табл. 17.

Связь межи степенем смертельн. а скількостію землі находячої ся в посіданю дідичів (дворів) (перегляд після полос)	На 1000 людей умирає пересічно на рік:	В посіданю власности табулярної (великої) находить ся процент		
		всего простору	всеї рілі	всего ліса
		%	%	%
В цілім краю:	34·1	39·3	26 1	83·7
В східній Галичині	37·0	41·5	27·8	86·7
В західній Галичині	28·9	32·6	22·0	73 0
У всхідній полосі: (5 округів: Коломия, Станіславів, Тернопіль, Бережани, Золочів).	39·6	41·7	30·9	86·9
В середній полосі: (5 округів: Львів, Стрий, Самбір. Перемишль, Санок).	33·6	41·2	24 1	86·4
В Західній полосі: (6 округів Західної Галичини).	28·9	32·6	22·0	73·0

Табл 18.

Связь межи степенем смертности а скількостію землі находячої ся в посіданю власности табулярної (великої).				
В посіданю табулярн. власности находиться процент простору	всеї землі	всеї рілі	всего пасов.	всего ліса
	%	%	%	%
В 10 повітах з найбільшою смертельн.	39 4	25·6	25 5	87·7
В цілім краю в загалі:	39·3	26·1	16·5	83·5
В 10 повітах з найменчою смертельн.	28·4	16 6	11·1	64·9

Цифри показують „чудесну гармонію“ межи степенем смертельности а скількостію простору землі панскої, табулярної. Всі округи судові Всхідної Галичини, з винятком Саноцкого, мають смертельність більшу як 31 на1000; всі округи Західної Галичини мають смертельність менчу як 31 на 1000. У всіх округах Всхідної Галичини, з винятком Коломийского, табулярна власність занимає більше як 40% всеї землі. У всіх округах Західної Галичини

табулярна власність занимає менче як 40% всеї землі.

У всхідній Галичині велика власність занимає далеко більший процент землі, а смерть забирає далеко більший процент людей, як в західній Галичині, а знов у всхідних округах всхідної Галичині далеко більше як в західних округах. В найбільше смертельних округах і повітах процент табулярної землі далеко більший, як в найменче смертельних; і відворотно, в округах і повітах з найбільшим процентом землі табулярної смертельність далеко більша, як в округах і повітах з найменчим процентом землі табулярної.

„Чудесна гармонія" межи степенем смертельности а скількостію землі табулярної дасть ся пояснити дуже просто.

Де в руках великих властителів-дідичів находить ся більший простір землі, там є більше сільского пролетаріяту, там більше горалень, корчем і жидів, там визискуване праці іде на більшу скалю... там мужики мають менче землі, менче ліса і пасовиск, менче худоби. А що всі ті обставини для сільского населеня (то є для загалу населеня) не надто суть гігієнічні і здорові, то ж воно численно емігрує на тамтой світ... або до Росії, шукати кращої долі.

VII. Скількість рогатої худоби.

Чим більше худоби має якийсь повіт або якась околиця в пропорції до числа людности — тим менча там смертельність. Велике число рогатої худоби в якійсь околици каже догадуватися, що там мужицка господарка стоїть ліпше, нужда серед народу менча, а діти мужицкі пють більше молока — як там, де рогатої худоби мало. Тим пояснявся менча смертельність в повітах з великою скількостію рогатої худоби і велика смертельність в повітах з малою скількостію худоби.

Таблиця 19.

На 100 людей випадає штук рогатої худоби:	
В цілім краю в загалі:	37·6 штук
В 10 повітах з найбільшою смертельностію:	33·9 „
В 10 повітах з середною смертельностію:	40·2 „
В 10 повітах з найменчою смертельностію:	42·3 „

Таблиця 20.

На 1000 людей умирає пересічно що року:	
В 10 повітах, котрі мають найбільше число рогатої худоби в пропорції до числа населеня	34·4
В 10 повітах, котрі мають найменче число рогатої худоби в пропорції до числа населеня	37·6

Додаток до Табл. 19.

а) 10 повітів з найбільшою скількостію рогатої худоби в пропорції до числа людей (67·6—57·5 штук на 100 людей, або 2 штуки на 3 людей): 1. Турка, 2. Ліско, 3. Стрий, 4. Долина, 5. Калуш, 6. Косів, 7. Тарнобжег, 8. Старемісто, 9. Ніско, 10. Жидачів.

б) 10 повітів з найменчою скількостію рогатої худоби (21·0—27·6 штук на 100 людей, або 2 штуки худоби на 9 людей): 1. Заліщики, 2. Борщів, 3. Тернопіль, 4. Скалат, 5. Теребовля, 6. Гусятин, 7. Цішанів, 8. Збараж, 9. Хшанів, 10. Снятин. Як бачимо, майже самі повіти еміграційні!

в) 10 повітів з середною скількостію рогатої худоби (около 38 штук на 100 або 2 штуки на 5 людей): Городок, Перемишляни, Ржешів, Ясло, Новий Сонч, Товмач, Броди, Краків повіт, Ярослав, Пільзно.

(Далі буде).

В Охримович.

Інтерес галицко-рускої літератури.

(Далі).

Д. Чайченко робить велику помилку, коли підводить під один суд свідомих українолюбців, а надто писателів, і просту українску публіку. Зоставивши на боці, чи достигне чого д. Чайченко своєю моралізацією, направленою на українолюбців, в усякім разі він має повне право картати їх за те, що вони й не говорять і не пишуть по українскому, що не дали доси історії України, — ми скажемо, навіть по російскому, — і т. д. бо справді: коли не піп, то й не лізь у ризи, а коли назвав себе попом, або й архиєреєм українолюбства, то надівайже й ризи і служи. Тілько ж проста українска публіка зовсім у другому стані.

Вона ніяких спеціяльних обовязків національно-українских на себе не брала. Чи добре, чи ні, але в усякім разі звичайна інтелігенція на Україні вважає себе за частинку загальної російскої інтелігенції. хоч иноді з певною локальною барвою. Чи добре, чи ні, а російска літературна мова є своя, рідна, материя мова (Muttersprache) для звичайної інтелігенції на Україні *) по крайній мірі стількож, коли не більше, ніж українска а читати по російскому та інтелігенція безспорно звикла більше, ніж по українскому. Що ж тут дивного, що вона дивиться, як на своє, на російске письменство, котре в додаток все таки відбива й українске житє? При тому українска публіка не цурається й українского слова, коли воно дає що для неї інтересного. Так вона розкупила десятки тисяч екземплярів Кобзаря Шевченка, з великим запалом читала в свій час М. Вовчка. коли в часи еманціпації крестян та шановна писателька являлась російско-українскою Бичер-Стоу, — товпиться на концертах, де співають прекрасні українські пісні, на спектаклях, де грають талановиті українські актори. Українска публіка навіть дуже тепла до етнографії, бо тоді як великорускі етнографічні збірки печатаються в 600 екземплярів, українські в 70-ті роки печатались в 1200—2000 і кілька з них уже давно роспродані.

Коли ж українска публіка безмірно більше предпочитує російські місячники, ніж галицко-українскі, то конечно через те, що перші для неї інтересніщі, ніж другі. Патріотизм, чи не-патріотизм тут ні при чому. Ось напр. Болгаре тепер настроєні дуже патріотично, і їх періодична печать далеко інтересніща, ніж галицко-українска **), а й у Болгарії по крайній мірі в публичних бібліотеках більше читаються російські книги, ніж болгарскі, через те, що болгарска публіка рвеся познакомитись швидче з культурним світом, а російске письменство поки що, тут їй найбільше може помогти (Ось во многому інтересні цифри з Народної Бібліотеки Софії за февраль 1892 р. надруковані в ультра-патріотичній „Свободі“: всего приходило в бібліотеку 1083 душі, між котрими 19 жінок; читано 1251 діло, між котрими 438 російских, 354 болгарских, 177 французких, 142 німецких, 43 англійских. Між читачами не було ні одного попа; найбільше було учеников (Вищої і других школ) — 745, далі йдуть чиновники й воєнні. Подібне і в других бібліотеках Болгарії). Подібно колись і в Росії „герої 1812 року“ проливали свою кров за Росію, а читали книги більше французкі, ніж російскі, і навіть говорили проміж себе по французкому, бо французка література несла їм світло, тоді як російска була переважно бурсаччиною. Ніяка руссофільска моралізація не помагала, аж поки не появились Пушкини, Грибоєдови, Лермонтови, Білінскі і т. д.

І українофільска моралізація нічого не поможе, поки галицко-українска печать не стане інтересніщою власне своїм культурним, европейским духом і матеріялом.

Запал, з котрим д. Чайченко рекомендує галицко-українскі часописі, щирость, з котрою він трактує українску справу в загалі, примушує й нас поговорити докладно.

Як і слід бути, певна частина часописів, котрі виходять у Галичині й Буковині, обговорює свої краєві справи. Отже вона робить се так, що українска публіка, не глядючи на свою спорідненість з Русинами австрійскими, про котру їй так богато говорять славянофіли й українофіли, — не може мати ніякого інтересу до тих справ, а навіть може зовсім відвертатись від них. Австрорускі патріоти усяких партій, окрім радикальної, не чіпають в загалі ніяких краєвих справ, окрім формально-національних, та й те роблять звичайно так, що або не показують при тому ніяких загальноєвропейских принціпів політичних, соціяльних і культурних, або показують явну сімпатію до принціпів реакційних, думаючи на них основати і свою боротьбу

*) Цензор Т. в. ім Шевченка зачеркнув місце про російску мову на Україні і поклав знак ?

**) Цензор Тов. ім. Шевченка зачеркнув се реченє двічі і поклав знак „!“ тай підчеркнув слова „далеко інтересніща“.

бу за свою національність *). Тим часом европейска публіка, а за нею і російсько-українска, звикла і в національних рухах шукати певних загальних принціпів і міряти свій інтерес і сімпатії до тих рухів відповідно до тих принціпів.

Поясню сказане кількома примірами. Перед нашими очами відбувся процес національного увільненя і державного сполученя Італії. Увесь цівілізований світ інтересувався тим процесом і сімпатізував ему, — через що? — через те, що італіанский національний рух звязав себе з загально-европейским процесом політичним і культурним і рішуче поставив себе проти загальної ж европейскої реакції, котра в Італії мала свої певні форми, — меттерніхівскі в Ломбардо-Венеції і папістскі в Римі і т. д. Чи світ сімпатізувавби італіанским патріотам, коли б вони змагались поновити в Венеції олігархію, піддати всю Італію папі, або неополітанским Бурбонам, а не конституційним королям Сардінії? Нагадаймо, що й формула, по котрій ішло голосованє в країнах, що приставали одна за другою до Сардинского королівства, була така: „хочемо прилучитись до конституційної держави Віктора Еммануїла, так що Італіанці подавали голоси в один час і за свою єдність і за політичну волю.

Тепер світ сімпатізує автономному рухові в Ірландії, — але через що? Через те, що він опирається на грунт аграрної реформи і що навіть католіцізм ірландский остатніми часами требував для себе вольности, при поділі церкви від держави. А хто сімпатізував тим же самим Ірландцям, читаючи, як вони повставали проти Англії за Стюартів і за виключний єзуіцкий папізм?

В іспанскому карлізмі в Біскаї, Арагонії і т. и. були безспорно резонні зерна оборони деяких резонних старих провінціально-національних прав (*fueros*), а хто-ж сімпатізував Дон-Карлосам, коли на прапорі їх мерш усего були написані абсолютізм і виключний папізм? І т. д. і т. д.

Отже повторяємо: загально-европейских принціпів або зовсім не видно на прапорах австро-руских політичних партій, або принціпи ті явно реакційні.*) До недавна за реакцію в Галичині стояла т. зв. стара партія, москвофіли, а тепер стала за неї рішучо й партія україно-фільско-народовска, котрої органи договорялись навіть до того, що висказались просто за „батьківску руку“ проти парламентарізму, після того, як партія поставила себе під уряд „князів церкви“ навіть у свіцких справах.**) Російсько-українска публіка не може не вбачати в галицко-народовскій формулі: примусова національність, унія й „батьківска рука“ тої ж самої трійці, котра в Росії була похована морально ще в часи севастопольскої обороны, і не може сімпатізувати з боротьбою за національність хочби й найближчих своїх земляків, коли вона ведеся під таким прапором.

Додаймо до того, що австро-рускі національісти зовсім не зачіпають скільконебудь інтересних боків житя свого навіть народу: не дають матеріалу, що б знати, яке его житя економічне, моральне, чого він сам хоче, на що сповідаєся і т. д. В Галичині нема нічого й здалека подібного тій літературі, котра виробилась у Росії про т. зв. „кустарные (домашні) промыслы“, артелі (спілки), общину, звичаєве право, до земскої статистики. Остатніми часами власне народовско-українска печать уника всякої роз-

*) Цензор позачеркав се реченє по разу й по два рази тай поліччеркував слова „окрім радикальної“ і „показують явну сімпатію до принціпів реакційних“.

*) Цензор зачеркнув се реченє в двох місцях по двічі, а над словом „уряд“ поклав знак?! Виходить, що д. Коцовскій не знає, або не хоче знати навіть того, що дієся перед его очима, в его ж партії. Адже ж загально звісно, що народовці за „нової ери“ підійшли під уряд „князів церкви“, именно митрополита, навіть у політичних справах. Про се можна д. Коцовскому справитися в першім-ліпшім нрі „Дѣла“.

**) Цензор підчеркнув і тричі зачеркнув остатнє реченє, надписавши над остатними словами про реакцію на австро-руских (то б то й москвофільских) прапорах, знак?! і додав слова: „Недбальство, плісень — не реакція ніяка“. Значить, тут т. Коцовскій признає консерватизм навіть народовскому прапорови. Далі він аж надто обмиваєся від сего гріха.

мови про такі справи, всякої критики адміністративних, економічних, соціальних порядків у Галичині, щоб ге образити нічим міродайних сфер, не спинити тих подачок формально-національних, котрих сподівається народовецка партія від тих сфер. Таким способом формула: „все обстоитъ благополучно“ стала в Галичині вживатись далеко більше, ніж у самій Росії. Який же після всего сего може мати интерес для російської публіки відділ краєвих справ у галицко-буковинській печати? Ледви мала частина тої публіки, котра більше затягнута в спеціально-українські національні тенденції, може з симпатією читати про те, що ось, мовляв, у Галичині та на Буковині є народна українска мова в школах, гімназіях, університетах, справляються публичні свята в честь Шевченка і т. д. Тай тій частині публіки хотілось би знати: чому справді учать на тій мові, які наукові напрямки в австро-руских професорів гімназіальних і університетских, як відносяться до них студенти, що власне говориться на святах в честь Шевченка і т. д. і т. д. І ті не многі звістки, котрі можна знайти про такі справи в галицкій печати, далеко не вдовольняють і не потішають навіть звичайного україполюбця в Росії.

(Далі буде).

М Гордієвченко.

Чи се освіченість?

Д. В. Коцовский помістив у „Дѣлѣ“ (ч. 121) свій остаточний засуд нашого поступку в справі его мазанини на чужій рукописі. Ми перепечатуємо той засуд, та не для того, „щобъ звольнитись вбдь всякихъ прямыхъ сношенiй съ такими консеквентными, поступовыми и чемными“ людьми, бо, з одного боку, наша редакція, як редакція, ніколи й не була з д Коцовским у ніяких сношеннях, а, з другого боку, ми не судимо людей абсолютно: ми виступаємо против певних помилок у людей, в дану хвилю, але зовсім не засуджуємо їх усіх, на все життє, і не радилибм й д. Коцовскому робити так с ким-нибудь, бо, хто знає, чи ему першому ще не прийдеся пити води напр. з радикальної криниці? Ми перепечатуємо письмо д. Коцовского из пріпціпу: audiatur et altera pars — для того, щоби наші читателі могли, як слід, осудити справу. На лихо, того ми не можемо надіятися по читателях „Дѣла“ через те, що їм не звісні подробиці справи: вони не прочитають ані статі, изза котрої ми стали полемізувати з орудниками Тов. им. Шевченка і д. Коцовским, ані его й наших уваг до того.

Поміщене понизче письмо д. Коцовского говорить само за себе, і ми скажемо про него тілько, що се справді „типічні черти“ полеміки львівских народовців: слова, слова й слова, котрі нічого не доказують, а випускаються тілько для того, щоби замазати свій очивидний промах — замість просто ударитися в груди. Се, по нашому, найгірша хиба у просвіченої людини — найбільша перепона до дальшого поступу ві. Ми не думаємо, щоби д. Коцовский був тут такий запекліий. Та може справді дд. Коцовским, що надихалися своєї атмосфери важко порозуміти свої промахи — так ми зілюструємо їх підходящим приміром из инчих сфер: москвофільско-рутенских Вже на що „полемічні“ були звісні листи д. Драгоманова у редакцію „Друга“, вже на що люті були на них москвофіли й рутенці з „Академического Кружка“, — а й ті москвофіли й рутенці, маючи в руках названі листи в рукописях, зовсім не черкали їх, не задержували тілький час і віддали їх для напечатаня, хоть згори було рішено переписати ті листи, для наборщиків, і полемізувати з ними, бо вони ницили самі основи „Академического Кружка“ і старо-рускої партії. Так поступили з працями свого ворога ті москвофіли й рутенці, що мали в своїх руках его рукописі і могли були й знищити їх; так поступили москвофільско-рутенскі молодики „Академического Кружка“, між ними й звісний архімосквофіл пок. Ст. Лабаш, — року божого 1875. А так, як ми показали, роблять, після 17-ти літ поступу на світі, мужі та ще й такі, що ставлять себе в усім безмірно вище москвофілів..

Редакція.

„Редакція „Народа“ помѣстила мою вѣдповѣдь на ей закиды зъ примѣтками вѣдъ себе По праву й чести повинна бы такѣ примѣтки слѣдувати по спростованю, та се мабуть вже така конечна прикмета радикальнои полемики людей, що самѣ строго обстаюсь за формою. Я бы не порушував щэ разъ сеи все таки дрѣбнои и приватнои справы, але-жь така полемика має у насъ часто претенсію на назву рѣшевои й предметовои — а въ дѣйстности е лишь. смѣлою мѣшаниною ложи и зачѣпокъ особистыхъ. .

„Редакція вмѣшала ся въ справу чужу (о згодѣ на се п. Г—а не було впередъ нѣ слова згадки, але й авторъ мѣгъ за дописки упоминатись лише приватно); дописки мои були будь-щобудь — колѣй невластивостю — то дрѣбною, и то супротивъ знакомого автора, а коли они може й не зовсѣмъ вѣдповѣдно пасторѣ стилізованѣ, такъ и се дрѣбницѣ, бо лично я автора въ нихъ певно не уразивъ: отже, щобъ збѣльшити мою провину, редакція „Народа“ безъ хвилѣ намыслу. не спытавши мене самого, зовсѣмъ смѣло выдумала кѣлька ложей и помѣстила; але й сего було-бъ за мало тожъ редакція додала кѣлька дуже поступовыхъ слѣвъ и зворотѣвъ [оть соромливѣ люде. выдумае и заразъ же лае, и то якъ!] про мою тупѣсть. школярску мазанину (що правда. школярь бы такъ смѣливо не выдумавъ и не лаявъ), кручение менѣ ухъ и т. п. Попередныхъ замѣтѣвъ редакція „Народа“ менѣ навѣть не прислала, я довѣдавсь про нихъ случайно, (и се также було зъ ей боку чисто по формѣ). теперь бодай прислала вырѣзку зъ послѣдного числа.

„Отсе типічнѣ черты радикальнои „поступовои“ полемики „Народа“. Підношу ихъ выразно длятого, щобъ звѣльнитись вѣдъ всякихъ прямыхъ зносинъ зъ такими консеквентными, поступовыми и чемными редакціями.

В. Коцовскій.

Церков і радикали.

В 27 пріческої радикальної газети „Neodvislost“, напечатана допись из Відня, в справі збезчещення митрополита, написана очивидячки Русином-радикалом. Дописувателъ, д. *ij—ij* заявляе, що межи демонстрантами „чобіт москвофілів були й украінофільскі радикали“; що д Алексевич промовляв до митрополита іменем тих москвофілів і радикалів (а через те говорив по чести по украінски, по части по російски) хоть, опроче „справоздане деякых газет про згірдні слова або чинне збезчещене (митрополита) просто видумки кореспондентів“. Д *ij-ij* заневняе, що „радикали участвували в демонстрації, устроєній москвофілами, тілько з тактичних причин. Ишло имо те, щоби не говорячи, що причиною демонстрації були змагання русофільскі і православні. Участь радикалів, звісних своім крайнім украінофільством, робить неможливим усяке звалюване справи на „російскі рублі“. Ишло про спільні права галицких Русинів без огляду на партійні ріжниці“.

Вище д. *ij-ij* поясняе близче ціль демонстрації. „Очивидячки“, — каже він, — що одним зі способів винародовити Русинів е облатинщене їх церкви. Церков руска має своє особне значіне в Галичині, бо е невідлучимою частиною політичної незалежности народа. Обрядові дрібниці в грунті річи неважні, але набираюсь політичного значіня тим, що через ті дрібниці певні круги стараються знищити автономні основи Русинів на полі церковнім“. „Віденьска демонстрація“, — повідае д. *ij-ij*, — „не думала бути протестом виключно против митрополита і против рускої духовенства. Вона хотіла звернути увагу публики на те, що неправди, немовби Русини годилися с цілою сістемою, що вживаеся тепер у Галичині та з „примирительною“ польско-рускою політикою, в котрій справи церковні е тілько одним. хоть і дуже важним моментом. Що демонстрація вийшла у Відні і в такій остріи формі, тому винні обставини, а не участники демонстрації. Демонстранти мали й мають свій учинок за сповнене патріотичного обовязку, що правда, немилого, але конечного“.

Як бачимо, зовсім нові факти і нове освічене справи Віденьский дописувателъ

„Kurjera Lwowskiego“, — газети, котра мала в тій пригоді найточніщі інформації, — покликуючися на тих самих віденьских радикалів, запевнив, що вони не брали тут ніякої участи, а появилися на дворци тілько з цікавости або яко репортери (після згодних звісток усіх газет, тих радикалів було 2 чи 3); москвофіли хотіли втягнути у справу радикалів, але ті несхотіли піти на те. головно тому, що демонстранти „російські запроданці“.

Котра інформація правдива — нам годі рішити. Але, на случай, якби правда було те, що твердить д. *ij-ij* в „Neodvislosti“, — ми мусимо заявити, що на таку ролю „крайних українофілів“ ми зовсім не пишемося і не можемо за їх крок брати на себе ніякої відпічальности Виступати тілько для того, щоби покрити особи й ціль москвофільских демонстрантів — річ фатальна для українофілів, тим більше, що тут вони явились только мов тінь перших: без ініціативи і без нічого. Мотіви москвофільских демонстрантів ледви чи вийшли з охоти боронити свободи Русинів, ціль же їх безперечно руссофільско-православна. В такій компанії виступати українофілам-радикалам, навіть в чистій справі — компромітація. Хотіли віденські радикали заманіфестуватися в справі Риму, — то могли були зробити се самі і в достойнищій формі. Вражіне було би тим більше, що тут сталоби було українство радикальне против ультрамонтанского

Але й принціпіальні пояснення справи нас не вдоволяють. Не кажучи вже про принціп свободи віри, — при котрім Русинам повинно бути вільно бути й римо католиками, як і православними й ничими, — теперішної уніяцкої церкви не може боронити навіть щирий уніят тому, що та церков находиться, на всі боки, в чиіх угодно руках, а тілько не в руках руского народу. Через те тут змаганя не тілько радикалів, але в загалі всіх Русинів повинні би йти не до того, щоби скріпляти теперішну уніяцку церкву з ві гіерархією і т. п а до того, щоби всі церковні справи віддати в руки віроисповідних громадів, котрі в такім разі могли би собі держатися такої віри, якої би хотіли. Найменче ми, радикали, маємо причин помагати тут нашим попам. Коли наші попи вважають, що готовиться замах на уніяцкий обрядок, — на обрядок, котрим вони істнують. — то повинні вони перші виступити в его оборонї. Наше діло — сторона, навіть в такім разі, якби хто небудь наважився знищити наших попів. Нищатьже вони наш радикальний рух майже в кождісінькім селі. Наша перша ціль — увільнити нарід від їх опіки, котра для него в загалі була і є фатальна.

Инше діло боротьба з тенденціями римских єзуітів та їх прихильників из Поляків, серед нашого народа. Тут ми певне будемо перші; але-ж власне для того, щоби змочи принціпіально вести ту боротьбу, нам не слід вязати собі рук союзом из нашим попівством і рускими, чи якими, регроградними партіями — навіть для „тактичних причин“. В даній справі, тактика наших віденьских товаришів видаєся нам така хитра, що якби ві хотіла держатися наша партія, то би вже давно була перехитрила себе, як народовска партія. Простий і ясний спосіб поступованя. а головно принціпність — ось де живуща сила нашої партії. Бути може, що поступаючи так, вона не скоро буде велика, але ж за те поступ ві буде тим певніщий і тріваліщий.

Отсе ми заявляємо після порозуміня из ширшими кругами наших товаришів, з інтелігенції і селян. *Редакція.*

Народні віча за загальним голосованєм.

Дня 18. юня с. р. відбулося в Австрії мало не 100 народних віч за загальним голосованєм. Окрім Чех, де з того поводу були формальні битви між робітниками та поліцією і військом, — скрізь ті віча відбулися супокійно. У нас, у Галичині було тих віч 8, а іменно: у Львові, Кракові, Підгуржу, Новім Сончи, Перемишлі, Станіславові, Коломиі й Снятині. 5 з них устроіла Галицка соціально-демократична партія сама, одно — у Станіславові, спільно з нашою радикальною партією і одно, у Коломиі, з нашою партією і людьми инчих партійних відтіней, що стоять за загальним голосованєм, між ними й коломийских народовців. Сама наша партія устроіла віче в Снятині. В Снятині було на вічу до 1000 руских селян і міщан, з котрих многі реферували й промовляли, як звичайно, дуже гарно; принято усі ті резолюції, що на коломийскім вічу з 30. мая с. р. з

додатком схвалення Палати Панів. З промов, яких не було на коломийскім вічу, треба піднести промови: снятинского міщанина Василя Мардоровича про організацію пролетаріяту і Леся Мартовича про політичні порядки у Швейцарії в застосованю до нашої країни. Розуміється, що в Снятині усе говорено по руски.

В Коломиї, де було до 500 люда, по більшій части руских селян, урядовано й говорено по польски, но руски і по німецки. Предсідателем віча був Поляк Др. Яворский, заступником предсідателя Др. Данилович, котрий головно й вів віче.

На вічу в Станиславові, котре відбулося під голим небом і числило не богато, только до 500 люда, по найбільшій частини самих станіславівских, — урядовано й говорено по польски і по руски — найбільше. Председателем віча вибрано Поляка зі Львова, робітника Гудеца, заступником М. Павлика, котрий головно й вів наради. Між иншим ухвалено резолюції обуреня для Кола польского і признаня для Пернерсторфера — ідентичні з резолюціями нашого коломийского віча.

На вічу у Львові промовляв наш товариш Микола Ганкевич; на вічу в Перемишлі член нашої радикальної партії, селянин Поваковский из Торок.

З людей иншых партій, за загальним голосованєм заявилися: польскі посли демократи Др. Леваковский і Др. Левіцкий, з руских по слів — москвофіл Антоневич, що й промовляв у тім дусі на вічу в Перемишлі (говорив по польски, немовби доказуючи тим свою „твердість супротів „космополітів"-радикалів, що всі на вічах 18 юня промовляли і навіть урядували по руски!). Народовці, окрім деяких коломийских, що стоять під упливом радикалів — як звісно, є против загального голосования „Дѣло" в привітній статі вічам 18 юня, підвесло, як важнішу справу, безпосредне голосованє, і народовскі посли Підляшецкий і Гурик, візвані на віча в Коломиї і Станіславові, для заявленя своєї думки в тій справі, не явилися, — на рівні зо шляхецко-польскими послами. Один з руских бесідників на станіславівскім вічу в своїй промові підніс між иншим, як одну з імовірних причин неявки п. Гурика — те, що п. Гурик, належачи до народовців, сам є противний загальному голосованю. Бесідник, констатуючи таке становиско народовців у сій справі, доказував, що й безпосереднього голосования можна би добитися тілько агітацією за загальним голосованєм. Дописуватель „Дѣла" біситься на бесідника за неслушну, по его думці, критику народовців, хоть найпростіше було би єму забрати голос і коли не заявитися за загальним голосованєм, то бодай пояснити зібраним, чому народовці стоять тілько за безпосередне голосованє і почути на те ухвалу тих, котрих народовці вважають за недозрілих до заг. голосования. Се бувби вчинок, достойний мужа, що не вагаєся стати отверто в оборонї домагань своєї партії. А він киває пальцем на свого противника изза угла, тай то навіть не згадує, за що той противник критикував народовців, — по пословиці: „каже дитина, що бита, та не каже, за що". А воно справді сумно і дуже сумно, що наші „народовці" (lucus a non lucendo!) бояться безправної тепер маси власного народа, коли тимчасом не тілько москвофіли стоять за загальне голосованє, а навіть такі польскі посли-демократи, як Др Леваковский, доказують публично, що й рускій народній масі слушно належиться те право і що й Полякам тут нічого боятися. (Дивіть передову статю в Kurjerze Lwowskim, нр. 169.).

„Практичні политики" наші народовці, нічого казати! Жаль тілько, що майже нічого с того, що вони доси вважали за практичне, не збулося, а за те вже настало богато такого, що вони мали за „передчасне". Можемо бути певні, що таке станеся і з загальним голосованєм...

Перші жертви нашого радикалізму в Росії.

В свій час писали ми про арештованє в Росії нашого краківского товариша Якова Невестюка, що ви из собою „Народ" і инші радикальні видання. Невестюка тягано там цілісінький рік по тюрмах у Кіеві, Петербурзі, Варшаві й Москві і після кари в петербурскій кріпости, випущено тілько в половині апріля с. р. Отже не вспів Невестюк відітхнути у Кракові, коли се, як пишуть нам, у половині мая с. р. арештовано у Харкові кільканацять осіб за спроваджуване, переховуване й ширенє наших видань. Між арештованими називають: Русова (старшого чоловіка) з жінкою, дра Трутовского, ординатора університетскої клініки та Семена Левандовского, контролора освічення города — решта все університетска молодіж. Звісно, коли арештованим справді докажуть те, що їм закидають, то їх усіх чекає кара далеко більша ніж Невестюка, с котрим російскі власти все таки мусіли числитися, як з обивателем конституційної держави, та ще й „братом Русином". Не те роблять російскі власти з власними піддаными. Тут їх ніхто не контролює, і вони можуть держати навіть зовсім невинних людей, в тюрмі, чи на заслано, цілісіньке житє, навіть без суду. Доля ж арештованих у Харькові може бути тим тяжка, що, на кілько ми знаємо, між накритими книгами була й брошура Драгоманова про українских бантистів-штундистів, котрих тепер у Росії взялися переслідувати дуже строго. Та се все у Росії річи звичайні. Незвичайно тут хиба те, що, як кажуть, арешти вийшли на донос певного жида з Галичини, що взявся доставити книги але-ж забажавши ще більшого заробку, порозумівся з російскими властями. Російскі жандарми під проводом молодого Мезенцева, — бачиться, близького свояка шефа III-го Отдѣ-

ленія, убитого 1878 р. в Петербурзі нігілістами, — слідили причасні посильці особи новних дві неділі, після того, як сам Семен Левандовский відібрав кілька пудів книг из транспортової контори „Надежда“ у Харькові. Ми ще скажемо дещо позитивнішого про сю справу, а поки що звертаємо увагу братів Українців на те, щоби, йідучи в Австрію, не віддавалися іллюзіям, що до того, що у нас є політична воля для них і що наші порядки виховують самих чесних людей...

Політичні позички москвофілів і народовців у радикалів і їх вартість.

Хто слідить за рускими політичними газетами, народовської і москвофільської партії, мусів нераз подибувати в тих газетах більші чи менчі уступи, живцем узяті з нашої радикальної програми. Найновіщий і найяркіщий доказ тому — передова стаття „Галичанина“ в 119 нрі за с. р. де наведено майже до-слова ухвали нашого Коломийского віча з 30 мая в справі громадских реформ і позвано Русинів, щоби за те слали громадно петиції. Все отсе дуже гарно. Воно доказує, з одного боку, живучість нашого руху, а з другого боку, добру волю москвофільских і народовских редакцій, що воюючи з нашим рухом, усеж таки переймають від нас бодай дещо. Але ж негарно те, що вони ніколи не зволять навести жерела своіх зазичок. Так і „Галичанинъ“ навіть не зайкнувся про те, що те, що він видає за скорий плід своєї політичної мудрости — ухвали нашого віча, уложені й приняті після довголітної розваги і горячих розмов десятків і соток радикальних голов. Ну, тай се би ще нічого. — як би бодай те, що де коли політично дóброго напишуть москвофільські й народовські органи, як би воно бодай держалося їх голови і консеквентно доходилося. На лихо, ніщо такого не обовязує ні одних, ні других. Вони кидаються до поступу словами, як їм часом зазоряє в голові та зараз же й забувають, що сказали і далі товчуть про свої „народні святощі“ — такі, що не можуть одушевити ні „темного“ народа, ні світлих Русинів...

Сфінкс, що вважа себе Едіпом.

Коли тепер моральне житє українских кругів у Россії опутала така невільна й вільна темнота, то треба користуватись усякою пригодою, котра може внести трошечки світла в ту темноту. Деякі проблески такого світла проскочили з поводу недавної смерти Вас. Н. Карачевского-Вовка, котра викликала кілька некрологів про него в Галичині. Некрологи сі зрештою доси можуть бути інтересні тілько тим, що відкривають анонім, під котрим К. Вовк печатав свої роботи в Галичині, а мало говорять про сістему думок достойного пошани небіжчика. Трошки тілько доторкнувся до неї некролог Ів. Сердешного в 9 нрі „Зорі“ ось в яких словах:

„Не минули і вимогли іого присуди та участи такі політичні факти, як роз'єднане в Галичині руських діячів на дуже велику партію народовців і дуже маленьку радікалів... Певно, що такі розєднання не пройшли без слиду і для россійськоі України, — навпаки, — вони звернули на себе увагу, живу участь Українців, між якими був і небіжчик. Маючи за собою досить житєвого досвіду, добре розуміючи обставини,*) в які замкнено українску справу, Василь Ник-ич не міг привабитись, правда дуже гарними в істоті, політичними теоріями радікалів, але за те і дуже туманними в умисли реалізації іх в практичній діяльности навіть у Галичині, а не то що в Україні россійській. Його шляхом була прогресівна, культурна робота в усіх сферах українства, куди вона спроможна була досягти; тілько сіяне освіти та ветоюване та нагадуване про поліпшене економічного стану народа — мало право горожанства в переконаннях небіжчика...“

На лихо, в словах сих стілько ж загадок, скілько рядків Ми вкажемо на сі загадки в надії, що їх поясинть д. Сердешний в дописі про публіцістичні статі К. Вовка, котру він обіща.

Загадкою для нас, тай для всякого, може бути вже й потреба епітетів „дуже велика“ й „дуже маленька“ коло імен галицких партій, навіть коли б сі епітети були й точні. Хто ж не зна, що по наших сторонах і прихильники Коперникової космографії — „дуже маленька партія“ напроти тих, хто дума, що земля стоіть на трьох рибах? Так що ж не того? Все ж таки число Коперніківців муснть рости, а число рибовірців уменшуватись. Далі, загадка для нас, як можна примиряти „шлях прогресівної роботи в усіх сферах українства“ з прихильністю до галицких народовців, котрі рішучо самі себе обявляють консерваторами, а часто виступають і явно реакціонерами? Зовсім важко зрозуміти, як то певні політичні теорії можуть показуватись „дуже гарними в істоті“ і в той же час не притягувати до себе сімпатій громадского діяча? Се щось таке зо старих-престарих думок про теорію і практику, котрі тепер для розумних людей нігде не являються взаємно противними. Нехай би й справді галицкі радикали не вміли винайти „непуманних способів реалізації своіх гарних теорій“ (таке бува иноді і з механіками, а не тілько з політиками!) то чомуж „люде житєвого досвіду“ не поламають собі голови для того, щоби придумати практичніщі способи, замість того щоб підпирати явних ворогів тих „гарних теорій“?

А на ділі так заходи напр. галицких радикалів зовсім не так і туманні, а так само ясні, як і заходи всіх прогресівних гуртів у

*) На жаль, д. Сердешний не говорить, чи був коли небіжчик у Галичині? Здається, ніколи!

Західній Европі й Америці: пропагандою серед народу вияснити потребу зміни громадского строю, а політичною силою народу провести ті зміни в закони і житє. В Росії, де ще не ма ніякої політичної волі, се робити важче, ніж в Австрії, але ж і там иншого способу не може бути. Та инакше який смисл можуть мати слова: „прогресівна, культурна робота в усіх сферах украінства“?

Може д. Сердешний думав виключити з круга „культури“ „політику“, або навіть противуставляти сі два терміни, як роблять деякі російські філософи школи Гоголевого Кифи Мокієвича. Так се така мудрість, котра сама себе побива. „Тільки сіяне освіти, — каже д. Сердешний, — та встоюванє (??) і нагадуванє про поліпшенє економічного стану народа — мало право горожанства в переконаних небіщика“....

Тілько ж, спитаємо ми, якаж у Росії освіта маси, коли уряд, взявши на себе монополію всяких громадских справ, сам або не дба про неї, або прямо ширить темноту?? А до того яка масова украінска освіта там, де навіть заборонена украінска популярна книжка? Украінска освіта тепер може ширитись у Росії тілько в тісних особистих відносинах, — так чомуж уже при тому не ширити й усяких „гарних теорій“? До того що ж таке „освіта“, як не сума певних теорій про світ і громаду? Брава-гра і здо-мно-дло-тло не освіта і навіть не украінска мова. І Андріяшева „Другъ Народа“ не перестане бути темрявою, коли его переложать на украінске і напечатають як видавє львівскої „Просвіти“!

Далі: кому се треба „нагадувати про поліпшенє економічного стану народа“? — чи тілько урядови, чи панам, чи інтелігенції, чи самому народови? — а на решті, чому ж тілько „нагадувати“ і що робити, коли „кіт Васька“ не звертатиме уваги на ті нагади??? Про інтелігенцію російску можна по совісти сказати, що трудами професорів, земців і журналістів, вона вияснила нужденний стан народу так докладно, як се не зроблено нігде в Европі. Се признають і европейскі критики, напр. земскої статистики. А тим часом „Васька слушаетъ, — да ѣстъ!“

Ось напр сам Кар. Вовк зачінав „політику“ в своїх дописях про „урядників“ — безспорно „інститут“ політичний. Чи ж „тілько“ розмова про сей „інститут“ мала право горожанства“ в сістемі думок Кар. Вовка, чи він допускав і критику всеї политичної машини, котрої урядники явились тілько остатніми спицями? Що думав Кар. Вовк хоч би про ті нагади про потребу скликання земского собору, котрі посилало урядови те саме черніговске земство, котрого небіжчик був колись членом? І т. д. і т. д.

Чи вияснить нам д. Сердешний всі сі загадки, котрі він же сам нагромадив думаючи, що він все вияснив, все порішив і для російскої Украіни, і для Галичини?? *М. Др.*

Народовска практичність.

Як слушна була наша увага про те, що народовскі політики, то люде „без кормила, без весла“, доказує найкраще виступ посла Телішевского у соймовій комісії для справ громадских. П. Телішевский боронив того, щоби председателем кождої громадскої ради був, без вибору, — *заступник двірского обшару*: він мавби також контролювати всю громадску господарку і касувати ухвали громадскої ради! Навіть шляхецко-польскі газети чудуються такому виступови п. Телішевского. А треба знати, що власне п. Телішевский найбільше підчеркував, перед радикалами, практичність народовских політиків. Практичний, нічого казати! Зрештою п. Телішевский не зробив нічого такого, чого би не робили, на всі лади, инчі народовскі політики. Можна дд. Барвінским піддаватися в політиці митрополитови, пані, Ст. Баденьому і инчим великим панам, то можна й д. Телішевскому піддаватися меньчим панам по селах. Тілько нехай би п. Телішевский не ладив такого добра громадам, а радше зложив мандат.

ОПОВІСТКА.

Съ 1. мая 1893 года вновь начала выходить литературно-политическая газета „Прогрессъ“ подъ редакціею И. А. Гурвича и В. П. Жука (Украінця). Возобновленный „Прогрессъ“ будетъ по прежнему независимымъ соціалистическимъ органомъ, ставящимъ себѣ цѣлью служеніе идеѣ, а не кружкамъ и лицамъ. Свобода изслѣдованія, свобода критики будутъ руководящими началами нашей дѣятельности, и страницы нашей газеты всегда будутъ гостепріимно открыты для всякаго, кого русская цензура вынуждаетъ прибѣгать къ пособію заграничнаго станка. „Прогрессъ“ будетъ выходить дважды въ мѣсяцъ, тетрадями въ шестнадцать страницъ. Мы надѣемся, что сочуствіе публики дастъ намъ возможность въ непродолжительномъ времени превратить наше изданіе въ еженедѣльное.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ: на годъ 24 нумера — 75 сентовъ; на полгода (12 нумеровъ) 40 сентовъ.

Со всякаго рода запросами и сообщеніями просимъ обращаться по слѣдующему адресу:

„PROGRESS“

133 Essex Street, NEW YORK. | 893 Milwaukee Ave, CHICAGO.

511 Spruce st., Philadelphia, Pa,

(N. Cone. Manager).

Українець Ч. Дальші Ваші „Листи з Украіни“ получили і станемо їх печатати у 14 нрі.

РОСПИСКА. Нас просять помістити таку заяву для певних Росіян:

„Деньги, высланныя отъ молодежи К. на имя г-жи Н, 85 рублей, получены 5 н. ст. іюня“.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 15. л. юля 1893. 14 нр.

Виходить 1. і 15 д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Листи з України.

II. В першому своєму листі я обіщав поговорити про основи українофільства. Власне я не думав доторкатись сеї справи в цілому, в історичній оцінці ві та в теоретичній вазі, а хотів зробити одну-дві уваги в тому напрямку, який мене тепер занимає. Вважаю не лишнім пояснити свою позіцію в сій справі. Я не хочу і не думаю подавати закінчену сістему поглядів, у значній частині я хочу для себе, за підмогою пера, вияснити справу в подробицях. Без сумніву, справа вияснюється швидче й повніще при активній участи чоловіка.

По волі підневільного й жорстокого російского житя я істную на світі культурним російским чоловіком з его культурними невзгодинами і завдачами. Оглядаючись на минуле і слідячи за теперішним суспільности, я запримічаю, що невзгодини культурного чоловіка вбільшились (не чути сього може тілько вже зовсім безжурний російский чоловік теперішньої мінути, так сказати, в о с ь м и д е с я т н и к, боле вже слово пустили в ход), а розвязки завдач не предвидиться. І ось мені представляється, що культурний російский чоловік присуджений розвязати нерозвязну завдачу, — як, не маючи ніякого грунту за собою, не будучи ні класом, ні зовсім означеною верствою, не маючи ніякого звязку, ні становиска в народі, ні серед робучої верстви, — як, не маючи ніякого грунту за собою — завоювати ліпші політичні умови істнования для себе і політичну волю для Росії.

Колиб чоловік міг у справах свого інтересу й биту відноситись обективно, то без сумніву не моглоб бути иншої розвязки: справа нерозвязна, завдача несповнима! Алеж, скілько б чоловік ні ховав від себе правди в туманах усяких субективностів і двусмисностів, безприхильний критик — час, усе ж таки врешті виведе его на дорогу обективних відносин, — звісно, при тій умові, як що чоловік захоче бачити й чути, а не буде під видом, що займався невловимими завдачами, творити своє особисте становиско.

Коли ж ми признаємо, що для розвязки усіх завдач і для боротьби з російским правительством нема иншого виходу, як обернутись за піддержкою до джерела всіх сил у державі — до народу, то для нас, малоросійскої інтеліґенції получить своє raison d'etre українофільство, — українофільство не в смислі наперед рішеного і остаточного сепаратизму, а в смислі самого загального означіня сього слова і за ним захованого факту. Точніще означіня дасть само житє.

Два слівця що до розмірів і смислу політичної діяльности в народі. Тепер у Росії, — навіть і в ліберальних кругах, — користуються чималим успіхом і довірем нападки на народ і разом, звісно, на народників. Що до перших — я скажу, що адже ж по свідомости самої інтеліґенції народ, не вважаючи на всі вчені досліди про него — остається поки що сфінксом, так що інтеліґенція ніяк

не може собі вияснити справи, що таке народ: от, розбійник і пяниця, або Ілія Муромець, що береже завіт своєї батьківщини, тай годі... Що до других — мені бачиться, що народництво (до речі, в російській літературі ніяк не можуть вияснити сього поняття) буває рожеве і зовсім реальне, що не рішає на перед фактів. Ми одно тільки знаємо, що і політична свідомість, і совість, і честь кличуть інтелігентного чоловіка к народу — на перший раз, хоч би для вияснення тих загальних інтересів, і можливостів, і способів діяння, бо ж тут усе проблеми й проблеми! Хиба ж такі відносини не повні реалізму, позітівізму або як хочете, звіть?

Для заснования українофільства наводяться докази, починаючи з научних тез до доказів из поля інстінктівних, несвідомих відносин, а про те не менше природних і позітівних. Нам бачиться, що розвитий нами погляд висувається самим житем теперішньої мінути, а через те він і переконуючий і немінучий. Раз за народом признається вага як за активною політичною силою (в тому чи иншому виді й розмірах), то вже годі над ним робити проби по наперед виставленим рецептам.

В указаних тезах міститься й супротивний вивід: тільки ставши близче к народу і звязавши свою долю з его долею, ми й можемо надіятись на розвиток усего національного: мови, літератури й т. и. Се одно, що я мав сказати, тепер друге.

Мене нераз занимала одна приміта: чому, тоді як доля російської опозіції визначалась і визначається деякою рантовністю; коли загально-російска опозіція переходила і переходить від упадку до повстання і напротів, — українофільство, хоч і не горить яркою поломінню, сяє рівним світлом, не посагаючи? Чому в українофільських народників звязки з народом виходять живіщі? Мабуть тому есть доволі причин: Чи історичні справки, чи відчужене положіне українского народу в російскому житю, що показується во многому, — досить того, що воно піддержує інтелігентного Українця, як що він зостається Українцем. Але ж, на жаль, інтелігентний Українець робиться (з самих поленок) просто російским інтелігентом, що рве усякі звязки зо своїм народом і частенько піднимає руйнуючу руку на своє рідне. Той юнець, скоплений ріжними російскими виливами у школі, а після того оберцений у звичайного російского бюрократа, твердить, що малоросійскої мови нема і нема шансів для ві розвитку; хоч він і ліберал, а про те для малоросійского народу вважає добродійною російску культуру, ширену особливо в Малоросії головно правительством.

Чи можна ж говорити про основи українофільства перед сучасним читателем, коли з ним треба условитися в основніщих понятях?! Тай де той читатель, що схиляєть ся ик українскій літературі?!

Я бачу перед собою масу російскої інтелігенції, котрій теж не вадить нагадати деякі забуті понятя й тези. Мені бачиться, сучасний інтелігентний чоловік — той общерусс, чи ще як его там називають, визначаться чималою забутьчивістю, не дурно незабутній Щедрин, великий писатель рускої землі, говорив про забуті слова. Так у свій час підвалини справжньої інтелігенції зводились ик деяким непохитним пріндіпам. Говорили про відвічальність інтелігентного чоловіка за своє управиліоване положіне. Після того з душі російского інтелігента відлягло до повного забуття усеї тези, коли не вважати того пережитка, що заховалось у Толстовстві, за нормальне, а не за відхил на бік не бажаних перемін. Та про сю обширну справу говорити не тут.

Друга теза. Колись то говорили, що громадське діло повинно стати особистим ділом чоловіка. Де ж ся теза, читателю, с тих, що тямлять той час?

Я пишу се, а мені вмножається сучасний герой, як затинає азанєцену та бормоче щось про ліберальний катехізіс. „Мели, мели, Емеля — твоя недѣля!“ Еге ж, час, що ми переживаємо, не з надто радісних... та для мене найкомічніще те, що той герой дня в дійсности веде дуже проблематичне істнованє, і коли для него можливе аби-яке істнованє, то се в значній частині залежить від спосібности кождого чоловіка увлекатися своїми мріями, котрі стають тим

принадніщі, чим перадісніща дійсність.

Куди дівае чоловік сучасний свою енергію? Адже ж се буквально істноване чоловіка, що заблукався в глухому закутку. Безперечно, російський чоловік переживав врачніщі епохи, але ж соромніщої — ніколи. Не звертають уваги на одно: чоловік так поставлений у житю, що все для него мае релятівну цину. Те що можливо було 50 літ назад, те стае неможливим після того, як чоловік подихав воздухом ув освободительну епоху, коли ж він миряться тепер с тим, так тільки ціною своєї деморалізації. А вже ж, і як ему не заплутатись у противуріччях життя і не бути збитому з толку! Зайде він напр. в окружний суд на якунебудь росправу — ему здаватиметься, що він горожанин своєї вітчини, що се горожане судять судом совісти провинившогося горожанина, а після того раптом прочитае в газетах, що горожан присяжних усіх перебили різками після сільских чумних, холерних і инших непорядків!

Та що казати про сей звичайний факт — масової бійки і екзекуцій, — у Харькові, в поліційнім участку, по приказу поліцмейстера Ф. Вількена, вибили студента-технолога. Кажуть, потерпівший (фамілії не можу назвати — не знаю, але ж за достовірність ручу), вкупі с товаришами пробував поставити справу на юридичний грунт, подавши жалобу, немов би то мислимо тут так відискати свою честь. Кажуть, що с тих жалоб нічого не вийшло, а студент зостаеться серед студентів. В усякому разі товариство офіцерів не зоставило б его серед себе як товариша. Скажуть, що се условне домагане й відносини товариства, збоже-волілого на условностях, — але ж в усякім разі потерпівший був наруганий безусловно й позітівно.

Винувата трохи й російска література в збиваню с толку російської інтеліґенції. Так напр. газета „Русская Жизнь“ переконана, що вона призвана розвивати і помагати многотрудному земскому ділу, а правительство місяць у місяць видае їй усякі передостороги й инші екзекуції, так що газеті рішучо стало важко, — вона не пропускае дописів, що помагали б многотрудному земскому ділу: завважна тут бідність у газеті.

В загалі, після переміи нового царювання, російского інтеліґентного чоловіка нарядили в костюм сміхотворця, а він постукуе своїм колпаком і забавляеться голосом дзвінка на нім. А про те, годі втаіти того, що російский ліберал, а може й радикал ci-devant — випинаеться наперед... коли не по гостиним, так по особливим салонам (дивн в Історії революції Франції). Та що сказати про те випинане? Я тут мимовіль нагадую „Предостереженіе“ Щедрина. Сатирик росказуе про свій час і про ті противуріччя, в котрих жило сучасне ему покоління, дякуючи панувавшим тоді сумеркам. Люде ходили слухати лекцій Грановского, в шкільних лавках і в кабінетах поклонялись великим принціпам французкої революції (воля, рівність, брацтво), а в дійсному житю, бувши панами, ні-раз не задумувались продавати душі, не завважуючи противучій у своіх поступках. Справді ж, наш час многим походять на час сорокових років, звісно, за виключкою того, що той час був череватий подіями і що противуріччя життя нікого не деморалізували. Тепер же ж інтеліґентний чоловік вечерами в салонах випинаеться наперед, а рано спішить на службу (бо хто з наших ліберальов або радикалів не служить у правительственних закладах або не леліе таких забагів?), де примірно подвизаеться, творючи бумажні проекти задля спасіня Росії, котрі речір же він і висміваe...

Не лишне може буде пояснити, на случай, коли спитають, хто той сучасний герой, про котрого у мене іде річ: чи він ліберал, чи радикал і яких він літ?? Як герой часу, хоч і сумрачного, він не в певному віці. Молодим чоловіком він і тепер радикальствуе, за тим через потягаючу сістему образованя, він кінчае науку свою літ у 26—27, а особливо коли й посторонні перешкоди вийдуть. Хоч би він і радикальствував, та настае критичний час літ 30, коли ему мимовіль приходять думки про своe особисте житє; не забаром починають его навідувати й благочестиві думки про смерть, пожалуй у новому дусі Толстого, — і от у такому благочестивому настрою він

починає журитись кріпко про устроєне своє кар'єри — словом, сучасний чоловік не довговічний. В сумерках годі розібрати, що він таке: либерал, чи радикал? В оборону его можна сказати тільки, що лячний той час, що ми переживаємо в Росії, безпощадні репресії в Росії, що нищать усе здорове й чесне, деморалізуючи всіх, що зостались цілими.

Чи ж, оглянувшись на нерадісну дійстність, що представляє тепер Росія, український інтелігент буде молитись російській культурі, відрікаючись від свого рідного? чи не признає він, що одна дорога веде в Рим, що про одну діяльність і можна говорити, як про справді політичну й горожанску — се про діяльність в безпосереднім звязку і серед свого народу, та що така діяльність буде справжньою службою своєму народові й батьківщині?!

Далі ми думаємо показати факти з положення народу, а тепер закінчимо звісткою, що в Харькові, в кінці апріля ст. ст. арештовано 12 чоловік, в тім числі: Русов (звісний статистик), его жінка, Петров, Левандовский, Степаненко, Клеснев, Липа, Падалка. При ревізії у Русова знайдено галицку літературу і в тім числі „Народ". На думку декого, діло скінчиться аби-чим, але ж инші не допускають того, що б не роздули того діла, а так би зоставили. Були невеличкі арешти в Москві й Казані. Такі несподіванки завжде повторяються тоді, як російский цар задумує їздити, як воно й сим разом було.

По поводу еміграції.

(Далі).

В дповідно до сего економічного і культурного стану галицкої міщанскої кляси, ведеся і ві політика: така сама нужденна, неемілива, без крихти енергії. Клясичний вираз ві — польска „лівиця". Тому що галицкі міста, завдяки инішньому політичному устроєви Австрії, зрівнані економічно і культурно майже з селами, а село галицке іще типовий останок середньовічної суспільности, і вся галицка політика і вся репрезентація галицкої суспільности — сконцентрувались у руках представителів середньовічної суспільности — шляхти. Шляхта заняла всі важнійші місця краєвої адміністрації, заняла переважлу частину крісел у соймі, галицкі місця в парляменті. Вона сталась одиноким, фактичним паном Галичини.

IV. Велика рільна господарка, як згадав я що вище, завдяки заграничній конкуренції, особливож Америки, що від р. 1879 рік-річно заливає Европу своїм збіжем, увійшла вже, завдяки капіталам, які знаходилися в руках великих грунтових властителів-шляхти, в вищу фазу свого розвою, в фазу капіталістичної господарки, а тим і змогла ставити чоло заграничній конкуренції. Се, розуміється, всюди відразу не наступило, но де се не наступило, там і мусіло скінчитися на банкроцтві. Банкроцтво се проявилося в двох формах: в продажи більших шляхоцких посілостей людям „чужим" з поза шляхоцкого стану, і парцеляції шляхоцких „дібр" на дрібні посілости. Самеж банкроцтво, сам факт, се ніщо іншого як лише конечний наслідок незрозуміння, зужитою і зденеґерованою галицкою шляхтою, пересяклою невідповідаючою инішним обставинам „бувальщиною" — нових, теперішних обставин і безсильности ві і невмілости застосуватись до них. Тілько та часть шляхти удержалась на своїх добрах, котра зуміла отрястись від всіх непотрібних історичних пісенітниць, не длючих їй застосуватись до нових потреб, і позбутись тих шляхоцко-феодальних претенсій, що вже ніяк не відповідають теперішним відносинам, — лише та шляхта і має ще перед собою будучність. Алеж та будучність не лежить у ві шляхоцтві, а лише в ві клясовім становищи, становищи властителів великих обширів землі — рільних капіталістів.

Що до переходу шляхоцких посілостей в руки не шляхоцкі, то сему, зі взглядів вже хотьби політичних, годі противитись. Перехід сей, — економічне банкроцтво шляхти, потягає за собою ві політичне банкроцтво, а се кождий, хто лиш зважить всі ті шкоди, які вона нанесла Галичині своїм політичним панованем, своєю ретроградною і консервативною політикою, — уважати мусить за прояв дуже корисний, навіть і тоді, коли бачить, як ті маєтки переходять в руки жидів. Жид, не звязаний ніякими історичними традиціями, *) гля-

*) Закиди, будьто жид, не привязаний ніякими „історичними традиціями" до галицкої землі, не буде старатися „розумно" з неї користати і шанувати ві, не мають рації хотьби

дячи оком не в зад, в минувшість а звернений вперед, в будучність, зуміє ліпше застосуватись до теперішних економічно-політичних потреб Галичини і повернути в тім напрямі політику сі; зуміє ліпше також і яко господар визискати продуктивну силу землі, ліпше витягне з неї можливу скількість плодів рільних та не занедбає при тім віддати їй в виді штучних навозів все те, що перше від неї забрав. Потрібної при тім енергії і рішучости єму не забракне. Жиди прецінь вславились нею і їй лишень завдячують вони те, що змогли при загальній апатії галицкої суспільности так високо знестись по над неї. Інтерес, привяже їх до галицкого краю і зробить їх пожиточнійшими членами галицкої суспільности, як збанкрутована шляхта.

Щож до парцеляції, то ту річ маєся цілком противно. З якої б ми точки не задивлялись на ню, чи з точки погляду економічної еволюції, тенденції теперішнього економічного розвою, чи з точки гуманности, розважаючи сі яко средство зарадче на матеріяльну нужду мужиків, — в обох случаях покажеся вона нам шкідливою. В першім случаю буде се прояв крайне реакційний, в другім — средство цілком хибленe.

Парцеляція великих обшарів грунтових спиняє той процес, який відбувається в нинішній рільній господарці, концентрацію управної землі в великі обшари і не позваляє вести рільної продукції на широку скалю, на лад капіталістичний, з застосованем машин і всіх найновійших здобутків агрономічної науки. Замість, щоби приспішити сі і прискорити той тяжкий, болючий поріг нової, вищої фази рільної господарки, спихається сі назад до сі примітивного стану, замість господарки цівілізованої, дістається господарске хирлятво... Парцеляція та не дає також ніколи і тої сподіваної многими галицкими „опікунами“ мужицтва поправи економічного биту мужика, а противно, приводить его ще скорше до жебрачої торби, прискорює лише его смерть. На вид святої землі будиться в мужику жажда посісти сі, — він сі купує... Та задовжений по уха, при тяжкій конкуренції і збільшених горожанских тягарах, гине так само а може й ще скорше і в іще більших муках розпуки, якби був остався на давнім куснику землі, при давних довгах. Економічний процес, спишений на дармо, починається на-ново — земля концентрується в руках сільских капіталістів, а дрібний господар перетворюється в безземельного пролетара. Кількасячний примір сего маємо в західній Россії. Там парцеляція великих грунтових обшарів між мужиків, не спинила ні на крихту пролетаризації селянских мас а вся поміч, давана в тій цілі мужикам російским правительством в виді „крестянских банків“ скінчилася новим фіяском... *)

Мужицка господарка, на малім куснику землі, с конечности примітивна, не могучи устоятись в конкуренції з рільною капіталістичною господаркою великих обшарів, упадає і потягає за собою упадок численної кляси, до недавна самостійних іще дрібних господарів — мужиків. Мужик, не могучи остоятись вже довше на своїй землі, змушений рад не рад покинути сі — шукає місця на панских ланах або у місті, в міских фабриках. Земля его дістається у руки великого властителя, котрого господарка при дальшім своїм розвою, потребує чим раз більше рільного обшару.

Та той перехід малих грунтів до великих, не відбувається вирост, безпосередно. Рівночасно з упадком дрібної рільної господарки, витворюється середна власність, що збираючи розкинені дрібні куни земель погибших мужиків, становить відповідніщий кусок для широкої пащеки сільского щупака. Но прозорійша від попередників своїх, бідних мужиків, не так легко дає вхопити себе жадним зубам хижої риби,

---

вже для того, що власне ті „історичні традиції“ знищили шляхтича, котрий пересякши ними, не зумів пізнати нових обставин і відповідно до них застосуватись. Ю. Б. — Ми не прихильники шляхоцкої господарки в Галичині — в загалі нужденної, але ж ми не годимося і з д. Ю. Бачинским, немов би жидівска господарка у нас була або могла бути ліпша. Тому перечать факти, котрі доказують аж надто, що та господарка — Raubwirthschaft, і тут власне винні жидівскі „історичні традиції“, по котрим і наша країна і наші робучі люде для них чужі й ворожі. Виймити тут можна хиба невеличкі групки жидів-соціялістів, ремісників та мужиків. Звісно, жид-арендар чи дідич використує землю ліпше звичайного польского шляхтича, але ж використує й робучу людність далеко хитріще і основніще християн, тай землю і сі натуральні плоди просто нищить, а зовсім не поправляє. Сего про шляхтича польского годі сказати. Редакція.

*) Російскому правительству ходило ту о дві річи: позбутися, з одної сторони, великих грунтових властителів — Поляків, а, з другої, підтримати на дальше мужицкий стан — підпору деспотизму і затержати на якийсь час еміграцію селян в міста, де в виді фабричного пролетаріату моглиби статися елементом небезпечним его високому царскому престолови...

скорше їй вимкнеся, скорше упреся — не так скоро дасть себе поглотити. Більший обшар землі уможливлює застосувати в господарці деякі новіші господарскі уліпшеня, ужити поменчих машин, завести годівлю худоби і справити лише грунт, а се виливає сильно на більшу продуктивність середньої господарки і дає їй можність довше устоятись в боротьбі конкуренційній з великою господаркою. Те корисніше економічне положене дає дальше і другі ще користи. Будучи ліпше забезпеченим матеріяльно, може властитель середньої посілости заспокоїти вже і потреби культурні, що рівночасно в нім родяться, а збогачуючи свою інтелігенцію обширнішими відомостями, лекше зможе зрозуміти своє суспільне положене і свій клясовий інтерес в відношеню до других суспільних кляс. Независимість матеріяльна позволить єму відважніше і енергічніше станути в оборові свого інтересу і ужити всіх тих средств, які уважає в сій оборові потрібними і конечними.

У нас, до тої середньої кляси властителів грунтових, крім малої частини мужиків, — „хлопської аристократії“ — що проворностю своєю, як не менше і своїх батьків, зуміли якось щасливо вибитися з загальної руїни решти мужиків, вступає ще досить спора часть міщанскої бюрократії, жиди — сільскі арендарі і дворскі офіціялісти. Всі троє, кождий в своїм „фаху“, мають добру нагоду при знанні їх „ощадности“ збити собі „каніталяк“, та купивши на селі „хатину“, зажити на старість спокійно та безжурно в „теплі родинного щастя“.

Та ся середня кляса властителів грунтових не витворилась іще в повні у нас в Галичині, — а не витворившись і не вбившись в силу, не могла зазначити голосно свого істнування. Цілком противне бачимо в Угорщині і в Чехах: там вона стала важним вже чинником в житю суспільнім обох тих країв і сильно вплинула на їх народну (національну) політику.

Ю. Бачинский.

(Далі буде).

Інтерес галицко-рускої літератури.

(Далі).

Матеріялу европейского австрорускa печать майже зовсім не дає *). Найцікавіші прояви европейского життя, про котрі все таки дізнаєся російско-українска публіка з російскої печаті, проходять без усякої уваги печаті австрорускої, а надто націоналістичної, і коли нарешті ся печать надумаєся ознакомити з ними свою публіку, то робить се так пізно, так незручно в порівнаню навіть з російскою, що публіка на Україні не має ніякої рації читати се.

Возьмім кілька примірів. Ми знайшли в „Русской Мысли“ статю пр. Окольского про реформу англійских університетів у XIX ст. Се вже друга статя в Россії про сю справу, бо „Вѣстникъ Европы“ вже два роки тому назад дав про неї статю проф. Янжула. Справа ся величезного інтересу, бо те, що в Англії звуть university-extension (розширене університету), та широка організація по всему краю курсів і екзаменів університетских, котра притяга до вищої освіти навіть робітників-углекопів, є одна з многопадійніщих справ освітніх і соціальних. Вона тепер з Англії перейшла в Америку, підняла про себе розмови й скоро, певне, перейде в діло во Франції й Швейцарії і піде по всему цівілізованому світові. Дякуючи проф. Янжулу, російска печать звернула на неї увагу навіть раніще французкої **). А галицка не сказала про се ні слова.

Далі, — ось уже майже 20 років як Англія і ввесь світ гремить про справу ірландску. Можна б думати, що ся справа буде в першій лінії інтересувати печать галицко-українску. Печать російска, хоч і не стілько, як би слід, а все таки говорила чимало про ту справу, „Русская Мысль“ дала навіть переклад цілої книги Ірландця-автономіста Селлівана — „Нова Ірландія“. По українскому ж про сю справу була тілько статя в женевскій „Громаді“ (1879 р.), котра заборонена не тілько в Росії, а й в Австрії і котру проклинає галицко українска національнистична печать **). Аж у самий остатній час, вже після смерти Парнеля, появилась про него статя в „Буковині“, явно зроблена по російским газетам, та й то яка статя? Про ограрний бік ірландского руху майже ні-

*) Д. Коцовский підчеркнув ее реченє.

*) Д. Коцовский написав до сего таку увагу, котру зачеркнув собі по двичі, з обох боків: „а чи надто то так богато укр. читачів в Росії читало і зрозуміло сю статю?! Ей ні!“

**) Д. Коцовский підчеркнув слова про проклони „Громади“. Опроче й ми мусимо завважити, що українскі „женевскі видання“, іще дужче проклинають москвофіли. Ред.

чого не сказано, про зворот Парнеля в остатні часи єго життя до агітації *) соціальної серед городских робітників зовсім не сказано і навіть не пояснено, що ж власне таке парнелівский „націоналізм“, при англійскій мові самого Парнеля і майже всіх Ірландців?

Що б скінчити з англійскою державою, заченимо ще одну справу, первороднї ваги. Тепер, після нових поправок до законів про городи і після нових законів про автономію графств, Великобританія, під дахом єдиного державного парламентского уряду, обернулась власне в федерацію автономних міст і повітів з демократичним устроєм. Вже й тепер, по таким заходам, які бачимо в Глазго, Едінбурзі, по розмовам у новій раді лондонскій, можна на певно сказати, що міська й повітова автономія стане в Великобританії рамками великих соціально-культурних реформ. Російска печать ще не вспіла нічого сказати докладного про сю автономію, а галицко-українска видимо й не чула про неї, і навряд що б надумалась розказати про сю справу раніше російської. **)

Переходячи во Францію, можна там знайти величезне діло, котре мусить інтересувати галицко-українску демократію — се широка організація школ з їх лаїціацією. Російска печать не досить докладно говорила про сю справу, може „черезъ обстоятельства, отъ редакціи независящія“. Галицко-українска зовсім промовчала сю справу.

В Германії, в остатні часи, з усякого погляду, одна з найхарактерніщих справ — се зріст соціальної демократії, котра має вплив і на другі краї Европи. Російска печать, при трудному стані, в котрому вона находиться, все таки познакомила свою публіку з сею справою. По українскому ж про неї пробувала говорити тільки „проклята“ радикальна печать в Женеві й в Львові. Печать же „патріотична“ галицко-українска або мовчала, або проклинала соціальну-демократію голими словами і в остатне дала проти неї переклад брошури Шефле „Безвиглядність соц. демократії“. Остатній переклад показує в певних галицких патріотичних кругах лишень рівнучу неспосібність оцінити реальну важність проявів теперішнього европейского життя, бо в названій своїй брошурі пр. Шефле полемізує з максімальними постулятами соціально демократичного державного коммунізму, котрих практична черга наступить і не сегодня, і не завтра *). — тоді як теперішна вартість німецкого соціально-демократичного руху лежить в тім, що він зорганізував великі кури робітницкого народу, сиинв розмах мілітарізму, підсік самого Бісмарка і примусив уже і тепер навіть консервативні елементи приступити до соціально-економічних реформ. На решті названа брошура подає тільки половину поглядів самого Шефле, бо другу половину, в котрій він згоджується зо многими точками програми соціальної демократії (Quintessenz des Socialismus) редакція галицко-українского місячника сховала від своєї публіки (Вона була переложена в „Громадському Другі“, виданю, котре було секвестковано). В такім однобічнім малюнку вийшло, буцім то увесь соціальний рух, котрий іде по цівілізованому світі, є лишень безвиглядна фантазія, чого ніколи не сказав би не тільки сам Шефле, але й освічений консерватор европейский.

Від справ політично-соціальних перейдемо до справ чисто культурних, і виберемо з них тільки одну. Остатніми роками в літературах Европи, великих і навіть менших, як голландска, зросла ціла нова наука — про еволюцію релігій. Ся наука не тільки пояснв науково **)

*) Тут д. Коцовский додав: „а то й ніколи!“ Записуємо сі слова на вічну памятку для будущих істориків періоду державного коммунізму, щоби вони знали, якіу нас були пророки-історики! Опроче сі пророки рівнісінькі тим, котрі колись твердили, що й невільництво і панщина, і всякі егоістичні установи в людскому житю — вічні. Такі пророки й трохи старші від д. Коцовского собратя-народовці, котрі ще недавно твердили, що у нас „нема й не може бути соціальної квестії“. Тепер вони вже побачили ту квестію, а все таки і доси проклинають тих, що причинилися до проявлення тої „квестії“ своїми виданями й виступами. Таке, як побачимо далі, — робить завзято і д. Коцовский.

**) Д Коцовский подвичі підчеркнув сі оба слова, поклав коло них знаки !! над тим написав „я не панихаюсь никому“, а під тим „ad hoc!!“ Окрім того, на боці коло цілого сего речення, сильним розмахом руки покладена шибеница. а під нею додано: „але нігде як deus ex machina.“ — Спокійно, науково, не воєвничо і не личнопапастливо, як наші „радикали“. А

*) Д. Коцовский написав при сім слові: „а реакц.“ антицар.? реакц. Гледстон?“ і остатне „реакц.“ підчеркнув двічі; над конець же усего речення про парнелівский рух д. К. завважав: „кокурувати з обширною рос печатю?!“

**) Д. Коцовский підчеркнув і зачеркнув усе се речення і дописав: „Не туди, ні!“

***) Д. Коцовский підчеркнув слова про російску і гал. укр. печать у сій справі.

такий важний в історії людскій феномен, як релігія, але має між своїми практичними послідками те, що спиня ворогуване між конфессіями, а також і вільнодумців проти релігій, — бо показує спільне між усіми релігіями і ставить вільнодумцям за ціль тільки вести далі ті зерна альтруїзму й універсалізму, котрі вже вироблені релігіями, не відкидаючи помочі, котру їм в сій роботі можуть подати й люде релігійні. Такі практичні послідки нової науки про віри вже й тепер показуються в деяких заходах у Голландії, Англії й др. і мусять дужче проявитись після спеціального всесвітнього конгресу, котрий має відбутись в часи виставки в Чікаго. Російска печать, — „по обстоятельствамъ отъ редакцій независящимъ", — не знакомить майже зовсім свою публіку з сею новою наукою і викликаним нею громадским рухом. По українскому кілька проб познакомити наших людей з сею справою були зроблені в публікаціях женевских, в „Науково-літературній Бібліотеці" і „Народі", органі „проклятих" руско-українских радикалів. Печать же „національна" галицко-українска або мовчить про сю справу, або згори проклина навіть проби*) говорити про неї. Результат вийде, що коли настане час, що печаті російській можна буде говорити про сю справу, — то публіка російско-українска, котра й тепер видимо інтересуєся етичними справами, кинеся до статей російских.**)

(Далі буде). **М. Гордієнченко.**

*) Д. Коцовский підчеркнув слово „проби" і надписав над ним: „певно, бо видить пустий і шходливий замір". От, і договорися з ним, коли він забуває, що сам писав кілька рядків перед тим! Виходить, що справді хиба д. Коцовскому можна договоритися з народовцями, а не людім науки про релігії і не людім переконання в таких справах.

**) Д Коцовский завважав під сим реченем: „а пустили б тоді і таку галицко-українску печать в Росію?! до чого мова?"

спок. і не напаст. о многім і у нас поговорити і договоритись би можна". Беремо д. Коцовского за слово і пропонуємо єму „договоритись" в якім небудь народовскім виданю проті основи релігій, які признає наука, а не сп. церков. Що до науки, то треба знати д. Коцовскому, що вона тепер у цівілізованім світі зовсім не замикаєся в кабінетах, а виходить на вулицю і „воює", то б то „підкопуєся" під самі підвалини теперішнього людского світогляду і теперішнього ладу і змагаєся завести кращий лад — згідний зо своїми крайніми виводами. Тай прояви життя показуються deus-ом ex machina, „накиданемся" і т. п. тілько тим, котрі не знають потайних відойм того життя і не признають людям не своєї парафії права поступати після своїх переконань і пропагувати їїх, тай свої власні переконання ховають про себе, а „темній масі" засипають очи піском усяких „святошів", у котрі самі не вірують. Се одна з найхарактерніших прикмет наших народовців. До речі — ще одна увага — язикова, котра навертаєся нам на язик завше, коли тілько нам прийдеся подумати про нашу рутенску літературу. Діло в таких язикових формах як „напихаєсь", „граєсь" і т. д. замість напихаєся або напихаєшься і т. д. Се чисто рутенска видумка, для котрої на Малорусі нема основи нігде, ані в бесіді простого народа, ані в писаній українскій літературі. А між тим власне такими формами чим раз більше любуються галицко-рускі й буковинскі писателі, навіть найліпші, і навіть знавці нашої мови й літератури, як д. Коцовский. Найновіщий і може найяркіщий примір народовскої язикової мертвечини маєте в статі д. Верхратского п. з. Зазуля на свободі а в неволі, поміщеній у 11 ч. „Зорі" за сей рік. А ось вам зразок язикової рутенщини органу народовців „Дѣла", мову котрого у нас кладуть за взр, свої й чужі. Знавець штук красних—театральний рецензент „Дѣла" пише таке у 131 ч. „Галька звѣстна въ первотворѣ яко опера, а у насъ представляєсь яко мельодрама, проте выжидаєсь и зовсѣмъ справедливо сподѣваєсь водповѣдной продукціи вокальной, а въ тѣмъ дѣлѣ зъустрѣчаєсь кождый зъ прикрымъ заводомъ". Музика — тай годі!

За ким стоіть Україна?

В цвітньовому випускові „Правди" зъявилася стаття під заголовком: „Profession de foi молодих Українців". Хиби того елаборату вже були схарактерізовані „Народом" у коротких, але влучних словах. Згоджуючись із закидами „Народа", я запримічаю тільки, що с повним правом варто було ганити авторів лиш за безсістемність укладу тієї „Profession", а зовсім не за незнаття історії. Бо, напр. Переяславська рада й „прилученє України до Московщини як вільного до вільного, як рівного до рівного" являються для більшости Українців у фальшивім світлі по вині такого авторітетного історіографа нашого, як Костомаров, або такого поважаного вченого, як Пипін... Та я хочу спинитися над тією „Сповіддю" не задля критикування, а з иншою метою. Подивімось, які думки виголошує вона про націоналізм та про відносини його до „жолудкових ідей".

Перш усього спробуймо довідатися в „мо-

людих Українців", чи існують на світі „національні святощі". Уви і ах! „Profession" про святощі ані чичирк! Молоді Українці признають вагу національности й високо шанують остатню, та тілки не через те, буцім вона є святощ, а через те, що „шкоду для людського поступу од знищення нації грубими утискам ім доводить справжня наука". Інакшими словами: „націю тра поважати, бо вона є річ розумна", не свята, а розумна... Друге місце згаданої „Profession" звертає на себе ще більшу увагу: автори „знають і повсяк час памьятають, що тільки матеріяльно забезпечений нарід може дбати про національно-просвітні справи"... Та це ще не все! автори „Profession" вважають за нікчемницю україполюбство „аматорів українського народу, української історії, природи, пісень, мови." Україполюбці такого сорту (каже Profession) „за своїм коханням не бачать ні темноти, ні бідноти, ні голодної смерти, ані величезного економічного й духового підупаду загалу"... „Таке україноФільство для нас нашого люду вельми шкодливе"...

Спасителі Русі-України! чом же ви не кричите калавур, читаючи таку сповідь української молоді?? Адже ж це є ніщо инче, як єретичі гадки „Народа"! адже ж це тая самая програма, котру дехто з наших національних няньок анахтемізував яко зрадливу, ренегатську, космополітичну!!

Цікаво, що висловлюючи такі „жолудкові" ідеї, автори „Сповіді" звуть себе націоналами. Очевидячки, треба признати одно з двох: або автори „Profession" несправедливо звуть себе націоналами, або „Народ" несправедливо зве себе письмом космополітичним. Я вже мав колись нагоду запримітити, що Росияне, які добре познайомилися з „Народом" та с писаннями Драгоманова, вважають їх іменно за націоналістичні. А в тім, сила не в назві. З нас доволі занотування того факту, що молода Україна стоїть на тім самім ґруиті, на якім і „Народ".

„Народ" (у ч. 10-м) боїться, чи не виявляє „Profession" ідей якого-небудь однісінького автора. Не думаю. Судячи по всім ознакам, я не вагаючись скажу, що ота „Profession" викладає (дуже несістематично) гадки доволі великого українського гурту, до котрого належать найрухливіщі з молодих письменників і котрого душею можна вважати найкращого й найенергічнішого споміж сучасних українських діячів. Та того мало: суть ідей, висловлених у „Сповіді", можна приписати не то згаданій (доволі великій, повторяю) громадці, ба й ще ширшому кругові. Вже здавненька я в тому впевнявся, здобуваючи з різних міст листи з запитами, яким би то способом можна було доставати „Народ". Та от недавнечко трапилась несподівано одна така оказія, що обмалювала настрій України вже зовсім ярко. Діло от у чому. Під впливом сумних подій у Галичині (таких напр. як справа еміграції селян) був зложений поклик до Галичан, де Українці прохали народовців і радікалів помиритися; признаючи всеньку вагу національности, вони нагадували галицьким народовцям, що не може селянин думати про національність, коли він голодний, і рішучо заявляли, що не вважають руcько-українських радікалів за зрадників нації. Під тим покликом було підписалося чимало Українців з різних міст України й Росії, переважно з молодших діячів; підписані становили важних співробітників або передплатників галицьких часописей. Правда, того поклика не одіслано до Галичини*), бо ініціятори вимагали, щоб геть усі підписи були оголошені друком у всіх руських часописях (а на таку вимогу богато людей боялось пристати), та байдуже: тепер уже од нікого не можна скрити факт, що робота галицько-руських радікалів знаходить собі признання на Вкраїні.

Чи варто вдаватися в іще ширші комментарі? Я думаю, що sapienti sat.

Я зачепіг, що не маю на думці критикувати згадалу „Profession". Але одна нотка там є такая, що варто на ній спинитися, бо остатнім часом вона лунає на Вкраїні чим раз сильніш: я кажу про ворожу лють проти „україноФілів". Приступаючи до такої делікатної точки, я, щоб усунути непорозуміння, спершу заприсягаюся, що раз-у-раз і скрізь я послідовно гонорю по вкраїнськи. Учинивши таку присягу, переходю до апології „україноФільства".

На мою особисту думку, Українцям треба вживати своєї мови скрізь, де тілки можна. Необхідність цієї речі дуже добре показав п. Драгоманов у передмові до „Громади" (N. B. і, заневне, в сто разів доказніще, ніж усі шануватели „святощів"). Тілки ж звати зрадниками тих, хто, працюючи задля Вкраїни, не говорить

*) Звіщають мене, що в осени він таки, мабуть, одішлеться.

ії мовою, є, на мою думку, страшенна нісенітниця. Якщо, напр., Поляки не тілки не лають, а навпаки — поважають прихильників до іхньої нації (се єсть полонофілів, яким тепер являється, напр., редактор „Русской Мысли“), як по Грєки в початку сього віку з великою подякою відносилися до філ-елленів, якщо Росіяне с признанням говорять про чужоземців-руссофілів, то чому б самі тілки Українці мали з невимовною ворожнечою дивитися на українофілів? чому, замість дякувати, вони мали б іх нарікати ренеґатами, зрадниками, злочинцями і т. и. голубливими епітетами?!

Наперед усього титул „зрадників“ буде й фактично неправильний, принаймні взагалі. Живе собі, скажемо, на Вкраіні чоловьяга; його не тілки батьки, а й діди говорили в сімьі вже не інакше, як по росийськи; сам він одержав виховання у росийській школі; словом, він с пупьяночку почувається Росіянином, росийство вросло в його органічно. Чи ж може тут бути мова про „зраду“? — Ну добре: трохи обмежімо круг „зрадників“, — згодімось звати зрадниками таких людців, котрі знають і вірять, що задля України була б велика користь, коли б уся інтелігенція писала по вкраінськи, і тим часом.... сами пишуть не по вкраінськи, а по росийськи, бо за рос. працю можна, напр., здобути більше грошей. Але ж загал людей, що звуться „українофілами“ (в новішому розумінню сього терміна), зовсім не такий: звичайно це найщиріщі люде, котрі *зовсім широ пересвідчені*, що писати по вкраінськи, напр., наукові речі — ще по-рано, та що більше користі для Вкраіни буде, коли іх праці друкуватимуться на росийській або на другій мові. (Беру іменно людей науки, бо іх найбільше обвинувачують в „українофільстві“). Пересвідчуйте отаких людей, *доводьте* ім помилешність іхньої думки, аргументуйте, та не лайтесь! не лайте іх зрадниками! вони тримаються свого способу гадок не з меркантільних виглядів, а з щирого пересвідчення. Будьте певні, що коли ви іх переконаєте розумними доводами, то вони вас послухаються.

Лаятц й клясти „українофілів“ не випадає вже й через те, що вони чинять чимало очевистої користі самому „щирому українству“. Найбільший „гріх“ українофілів лежить у тім, що вони свої праці пишуть по-росийськи, а не по-вкраінськи. А вже ж гарна ідея не може повернутися в шкодливу од того, що буде висловлена на цій, а не на тій мові. Історія розвою славьянства найкраще нам показує, що на німецькій мові можна боротися з Німцями та прокидати національне славьянське почуття навіть ще краще, ніж на якій славьянській мові.... Додати треба також: є чимало й таких речей (особливо в області науки), що в інтересах самої України краще буде, щоб про іх писалося на якійсь росповсюдненій мові (бо це буде порукою розвою). До таких областів науки належить, напр., філологія; а, наскільки міні здається, між „українофілами“ новішого покоління є богато прихильників іменно філології.

Дуже міні було б сумно, якбищо хтось подумав, буцім я одхиляю людей од українства. А я хочу тілки нагадати, що *до всіх* треба бути однаково справедливим. Suum cuique.

А. Хв ко.

Записки Товариства ім. Шевченка.

Видавництво, присвячене науці і письменству українско-рускаго народу. Виорядкував Др. Юлян Целевич. Частина I. у Львові 1892, ст. 212, ціна 1 злр. а. в.

„Лучче пізно, ніж ніколи!“ мусить сказати не тілько той, хто знає, що Товариство ім. Шевченка істнує з 1873 р. а навіть той, хто чув, що воно ще в 1890 р. почало прилагоджуватись до того, щоб стати з коммерческого літературно-науковим. Та погляньмо просто на те, що нам дає І. книжка „Записок“ Товариства.

Тут маємо ми 5 статей, з котрих остатня: „Про заснованнє і дотенерішній розвиток Товариства ім. Шевченка у Львові“, д. Барвінского, мусіла б стояти першою.

Ми з неї почнемо огляд „Записок“ і, на жаль, мусимо сказати, що в ній не бачимо найелементарніщої пошани до історичної правди, а через те й до громади. Д. Барвінский росказує діло так, що Товариство ім. Шевченка „повстало заходом девяти патріотів“ — Галичан, що воно основало друкарню перше „на жертви, зложені 33-ма Русинами галицкими“, а потім „нове товариство обдаровали вельми щедрими дарами покійні вже патріоти з України, п-ні Милорадоничева, а опісля Михайло Жученко“.

По правді ж, ще є живі свідки, котрі знають, що діло було ось як:

В 1873 р. в часи віденьскої виставки, Га-

личину двічі перейіхав один український патріот, котрий не раз мав пригоду запримітити дуже млявий поступ галицкої політики й письменства. Львівскі народовці, з котрими він сходився, складали всю причину на бідність галицко-рускої громади. Українець взявся добути Галичанам деякі гроші і в сій цілі обернувся до звісної землячки Єл. Ів. Милорадовичевої. Та згодилась дати 6000 рублів, але поставила умовою, що б було заложено яке товариство, котре б узяло ті гроші. Саме тоді я мусів перейіздити через Львів і, позаяк мені довелось перед тим напечатати кілька праць про Галичину в російских періодичних виданях, то згаданий вище патріот попрохав мене, за згодою Є. Ів. Милорадовичевої, взяти участь, вкупі з лицем, котре мусить привезти ті 6000 рублів у Львів, в написаню статута Товариства. Так і сталось: нас двоє, немов делегати російских Українців, — в усякім разі делегати жертвовательки, — і кілька Галичан, між ними, памятаю: К. Сушкевич, Вол. Ганкевич, Андрій Січинский, Мел. Бучинский і др. написали проєкт статута Тов. ім. Шевченка. По тому статуту, приступ до товариства був легкий (плата щось 1—3 гульденів у рік), комітет мусів залежати від загального збору членів, і Товариство мусіло зразу стати літературно-наукови́м, взявшись за видання книг і органу, посвяченого переважно студіям над нашим народним життєм.

Не вспіли ми, двоє делегатів-Українців, дістатись до дому, як „9 галицких патріотів“, як їх зве д. Барвінский, захопили гроші Милорадовичевої і зламали умови, на котрих вони були дані, то б то вироблений спільно проєкт статуту, а зложили новий, по котрому вступ до Товариства був затруднений високою платою, власть у Товаристві віддана комітетові, котрий постановляли самозванні основателі, нарешті в Товариства віднято характер літературно-наукового, єго головною завдачею признано набуване маєтку через типографію. Звісно, я мусів протестувати, на скільки давала мені змогу цензура російска, а надто народовецка, — але нічого не помогло з людьми, котрі держались правила: beatus qui tenet. Коли я через рік міг побачити того українского патріота, котрому довірилась д. Милорадовичева, то побачив, що єму не було звісно, що власне зроблено з Товариством ім. Шевченка; тілько писали єму зі Львова, що на типографію Товариства треба ще грошей, щось 3000 чи 4500 руб. Після розмов зі мною, патріот згодився випрохати в Милорадовичевої ті гроші, але з непремінною умовою, щоб статут товариства був змінений відповідно до того проєкту, який був зложений при моій участи. Гроші були вислані у Львів, але товариство зосталось при статуті, виробленому „самозванцями“ до самого останнього часу. Який воно взяло напрямок, видно з того, що воно не схотіло в 1875—76 рр. печатати повного видання Кобзаря Шевченка, навіть за гроші, так що єго мусіли печатати в Празі. Тим часом Товариство печатало, для вбільшаня маєтку, етікетки на пляшки горілки усяким магазинам у Галичині, наслідникам звісних історичних „орандарів“.

З розказаного видно ясно, яку ролю грали „9 патріотів“ галицких, котрих величає д. Барвінский в Записках Товариства ім. Шевченка. Окрім другого зла, ними зробленого, вони були головною причиною, чому „Записки“ спізнились на 20 років!!

Коли теперішнє Товариство ім. Шевченка хоче піти по другій дорозі, то воно мусить рішуче струсити з себе дух тих „9-ти патріотів“ і між иншим почати з того, що росказати правдиву історію Товариства, не виключаючи єго фінансової історії, в котру мусять увійти рахунки грошей, получених від Милорадовичевої, рахунки типографії, всіх видатків на літературні цілі, а також історію і рахунки грошей, получених від спадку Мих. Жученка. Остатнє тим більше потрібно, що по світу ходять ріжні цифри сих грошей і що я сам чув від компетентних людей, що М. Жученко мав замір оставити Товариству ім. Шевченка 30.000 рублів (Про сі справи я мав пригоду говорити в своіх „Австро-руських Споминах“ і в своій відповіді на грубости, котрими мене обсипано було в „Дѣлѣ“. Та „Дѣло“ не скінчило печатати моєї відповіді, хоч вона була дана єму тілько з умовою, що буде напечатана вповні).

А тепер обернемось до других статей в Записках.

Дивлячись на самі имена авторів їх, бачиш, що між ними нема ні одного з поваг народовских, з людей, подібних до згаданих „9-ти патріотів“. Так само сіяють своєю неприсутністю в „Записках“ і російско-українскі наукові сили, котрі так-сяк, а все таки проявили себе в остатні роки в науці історії, етнографії, лінгвістіці й т. и. України на російскій мові. Одно з двох: або вони байдужі до „своєї хати“ в Галичині і значить, що всі розмови про те, як стогне за нею українска інтелігенція —

пуста бляга, або вони не довіряють львівским хазяінам тієї хати.

Між вкладчиками 1. т. „Записок“ тілько один Галичанин, і то молодий, належачий скорше до радикальної „оппозиції“, ніж до народовского центру.

В додаток, статя того автора, д. Колесси — „Українські народні пісні в поезіях Богдана Залєского“ — є ліпша праця в збірці, бо в усякім разі дає щось нового і нашій, і польскій публиці. Між иншим вона показує і те, як відбилась польска шляхта на Україні від народу, коли навіть польский поет-українофіл, просто перероблюючи або наслідуючи українскі народні пісні, ніяк не міг вдержати їх характер. До самого викладу д. Колесси ми маємо замітити, що на ст. 126 він пише „Україна“, коли б треба було поставити „Правобічна Україна“. До показу, коли почали печататись в Росії пісні народні (ст. 146) ми нагадаємо „Пѣсенника“ ще XVIII. ст., де бували пісні й українскі (Бібліографію див. у Пипіна „Исторія русской этнографіи“). Далі скажемо, що д. Колесса, як польскі писателі, а за ними й галицкі Русини, не точно вживає термінів пісня і дума. Дума є спеціально кобзарска рапсодія з осібним нерівним складом, більше до речітативу, ніж до співу. Власне те, що д. Колесса зве на ст. 152 думою, є пісня, а те, що він зве на ст. 154 піснею, є дума.

Далі де що нового, по крайній мірі на українскій мові, дає статя д. М. Сергієнка Громадський рух на Вкраіні-Русі в XIII. віці.

Заголовок статі д. М. Сергієнка трохи за широкий, а вся робота трохи вривкова. Власне д. Сергієнко хотів показати, як в деяких околицях між Волинію, Поділем і Київщиною, після нападу Татар в 1240 р. проявилось противенство князям (надто Данилу Романовичу) і мов би охота жити без князів (по крайній мірі Рюриковичів) під прямим підданством Татар. Аналогічно таким проявам знайшов д. Сергієнко і в деяких кутках Північної Русі, що потім стала Московщиною, хоч в кінці праці зрікався всякого рішучого суду.

М. Драгоманов.

(Далі буде).

Іще з поводу статі д. Арабажина.

Прочитавши в „Народі“ замітки д. М. Драгоманова з поводу статі д. Арабажина п. з. Галицко-русское литературно-общественное движеніе, замітки, с котрими я вповні годжуся, — я все таки вважаю, що де в чому ті замітки неповні і за мало рішучі. Се треба сказати головно з поводу кінця статі д. Арабажина, де сказано, немов би то „въ предупрежденіе возможныхъ разоблаченій былъ устроенъ, за нѣкоторое время передъ объявленіемъ „згоды“, политическій процессъ, съ цѣлью скомпрометировать представителей радикальной партіи („Процессъ Дегеновъ“ изъ Кіева). Д. Драгоманов замічає про „Дегенівский процес“ і угоду народовців тілько, що остатня сталася 1890 р. а перший 1889 р., редакція ж „Народа“ додає до того від себе, що між сими двома подіями нема звязку; між тим як, на мою думку, треба було про се сказати докладніше і доказати, що справді тут нема й не могло бути звязку. Арешти в справі Дегенів вийшли в другій половині 1889 р. і загально звісна інтерпеляція руских соймових послів усіх партій в справі переслідування Русинів народовского, москвофільского і радикального напрямку, в тім числі й жертв „Дегенівского“ процесу, рішучо промовляє против слів д. Арабажина. Не можна ж подумати, щоби рускі посли робили таке тілько для замазаня своіх мнимих інтриг против радикалів! Затим: 1889 р. ще не було зорганізовано радикальної партії; се сталось тілько в початку октября 1890 р. Тілько після сего факту, австрійске правительство й Поляки обернулись до галицких послів-народовців з пропозіцією згоди, і тілько в півтора місяця після формальної організації радикальної партії, проголошено „нову еру“ в соймі. Як же-ж могли би угодовскі партії, то б то народовска і Поляки викликати процес против Дегенів і товаришів, коли тоді ще не було такої укр. угодовскої партії і вона й не знала, що до неї обернуться з пропозіцією угоди тай Поляки ледви чи тоді вже думали про таку угоду з народовцями?! Коли ж д. Арабажин має докази на такий донос, зроблений двома партіями на погибіль третій і викликавший Дегенівский процес, то чи слід же було єму говорити про се голословно, не наводячи фактів, та ще й говорити в російских виданях, про котрі д. Арабажин мусить же знати, що там обвинуваčувана ним сторона не має спроможности навіть відповісти єму?!

Українець.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 1. л. августа 1893. 15 нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція й Адміністрація на Замковій ул.

Наука від практики

західних соціалістів.

Нам приходиться держати фронти на всі боки. Для одних ми скрайні космополіти, для других — націоналісти, для одних ми революціонери, для других реакціонери і т. п. Найтрудніще в нашому стані те, що ми навіть не можемо втішати себе тим, що „правда, мовляв, завше в середині“, бо ми знаємо, що правда часто буває і з краю. Тілько з якого краю? Як єго шукати?

Ми думаємо, що правди треба шукати тверезим аналізом у с і х обставин життя природи й громади, і ся думка часто не дає нам ставати на ті точки, на котрі так легко стають всякого роду доктринери то консервативного, то поступового напрямку. Звідти каміня, котрі часто летять на нас з ріжних боків, але звідти і оправданє, до котрого ми де коли доживаємо.

Ми мали вже пригоду показати, як недавня увага, звернута французкими і німецкими соціалістами на селян, напр. недавня „хліборобска програма *(programme agricole)* французких соціалістів, — оправдують нас перед нашими сусідами, польскими і російскими „соціал-демократами“, в справі вартости для будущої соціальної реформи „пятого стану“ — селян-хліборобів, на котрих ті сусіди почали було поглядати з погордою, на свій лад шляхецкою.

В остатню хвилю французкі соціалісти дали оправданє і національному елементу в нашій праці. Цілий ряд деклараций гуртових і особистих від тих соціалістів виявив, що між розумно поставленим патріотізмом і інтернаціоналізмом нема противенства, що нація також сама ступінь до інтернаціоналізму, як провінція до нації, на сходах до великої дороги до солідарізації людскої. В кождій країні, в кождій нації розумна людина вибере найвідповідніщі способи, як помагати своїм землякам іти по сій дорозі! Нагадаймо, що напр. і в так у-пітарній Франції соціалісти поклали недавно печатати свою програму на мовах провінціально-мужицких *(patois)*.

Також недавно переглянута міска програма *(programme municipale)* французких соціалістів оправдує нашу думку, що тепер. коли соціалізм вийшов з літературних кабінетів у активну масову політику, — на перший план висунулись не так конечні ідеали, начеркані більше або менше математичним способом (чи то комуністичні, чи анархічні), як практичні, постепенні способи зміни теперішнього життя громади в напрямку соціальної справедливости.

Муніціпальна програма французких соціалістів варта того, що б з неї навести тут важніщі точки:

§. 1. Впорядкованє шкільних кухонь, де б діти могли знайти за малу плату, або без плати, мясну страву між раніщним і вечірним учепем; а два рази на рік роздача дітям обуви й одежі.

§. 2. Обовязок для підрядників на роботи для міста требувати від робітників тілько 8 годин праці на день, из забезпеченєм для робітників *мінімум* ден-

ної плати, установленого радою міською, по згоді з робітниками.

§. 3. Біржа для праці, содержана робітницкими товариствами.

§. 4. Скасуване цла (*octroi*) при вході в місто, для всякого харчу.

§. 5. Скасуване податку з малих квартир. Оздоровліне і попраза нездорових квартир на кошт домохазяінів.

§. 7. Впорядкуване родильних шпиталів (*maternités*) і домів для старих і неспособних до роботи. Нічліжні доми і роздача страви для переходящих робітників, шукаючих праці.

§. 8. Впорядкуване безплатної лікарскої помочі і дешевих аптек.

§. 9. Безплатні бані (лазні) і місця для митя одежі.

§. 10. Впорядкуване оздоровляющих станцій (*sanatorium*) для дітей робітників і посилка на кошти громад дітей тих в істнуючі вже станції (в лісах, на горах, над морем і т. и.)

§. 11. Впорядкуване безплатних адвокатских консультацій (порад) для робітників.

Нагадаймо, що тепер у Французів соціалізм увіходить у житє власне через муніціпалітети, котрі во многих містах вже перейшли в руки соціалістичної партії, а також і те, що новий закон про муніціпальну автономію спершу пройшов у палаті вибраній в 1871 р. котра заслужила було собі назву реакціонерів-селян (*les ruraux*) тим часом, як в руху паризкої комуни 1871 р. тілько і ясна була ідея муніціпальної автономії.

Коли додати до вище згаданих політичних заходів соціалістичних партій в західній Европі такі прояви, як здобуване в Швейцарії пропорціонального вибору, через спілку соціалістів з другими партіями, котрі тепер знаходяться в меншости, то получаємо оправданє ще одної нашої думки, а власне про те, що основа знаменитого маніфесту комуністів 1847 р. так любленого нашими сусідами, польскими і російскими соціал-демократами, тепер уже зовсім залишена практикою европейских соціалістів. Соціалізм входить у житє не „революційною діктатурою четвертого стану“, — то б то фабричного пролетаріату, — а еволюційною працею дальновидящих людей всяких станів; не через централізаційний примус (без котрого, як без армії і бюрократії, власне діктатура не мислима), а через свободу, з самоуправою громад, кантонів і т. п. Про те, на скільки житє примусило признати потребу сеї самоуправи навіть тих із соціалістів, котрі звикли говорити про революційну діктатуру, свідчить напр. те, що французкі соціалісти внесли в свою загальну програму параграф: „громада — пані своєї адміністрації“ і що та програма була зроблена при участи авторів маніфесту комуністів 1847 р. Маркса і Енгельса, котрі набули собі репутацію централістів.

Вся отся наука з практики західних соціалістів преінтересна власне для наших сторін, переважно сільских і таких, де говорити про діктатуру малочисленного фабричного пролетаріату зовсім чудно.

М. Драгоманов.

З поводу розвязаня тов. „Січи“ і „Буковини“ у Відні.

Демонстрація против руских єврархів, устроєна деким з молодіжі рускої у Відні, крім кількакадцяти поліційних ревізій, тяганини по судах, арестованя 8 молодих людей із тов. „Буковина“ і карного слідства виточеного тим людям і обіч них ще кільком студентам з тов. „Січи“, мала ще один наслідок, котрий загал публики рускої певно признасть далеко важнійшим і більше сумним, бо він доторкав вже не особистих, але загальних інтересів. Се є розвязане обох руских товариств „Січи“ і „Буковини“, котрих члени (з „Буковини“ мало не ціле товариство крім 2—3 людей) приняли участь в демонстрації. Розвязане вийшло з наказу намістництва долішне-австрійского і мотивоване було тим, що немов бк то оба ті товариства устроіли демонстрацію барви виразно політичної і тим переступили статутом визначений обсяг свого діланя. Не знаємо, чи власти найшли які небудь фактичні підстави для такого мотивованя; здається, що не найшли ніяких крім тої одної, що в де-

монстрації взяли участь не тілько звичайні члени, але також деякі виділові одного і другого товариства. Звісно, сей мотів для розвязаня товариства ще зовсім не вистарчає: по закону, товариство не може відповідати за те, що роблять приватно его члени або его урядники. Тілько колиб демонстрація обговорена і ухвалена була формально скликаним збором товариства або хоч би виділом, розвязане его явилось би оправданим. Що в „Січи“ такої ухвали не було і не могло бути, се показує вже той самий факт, що товариші ей дізналися про демонстрацію ледво на кілька годин перед самою демонстрацією. Не знаємо, як стоїть діло з „Буковиною“, хоч не думаємо, щоб і тут товариші ей були на стілько неосторожні, щоб ухвалювати формально таке діло. Впрочім власти можуть се лехко справдити (і будуть змушені справдити), маючи в руках всі книги, протоколи, рахунки, загалом усі ділові архіви обох товариств, забрані підчас ревізій, що відбулися кілька день перед розвязанем у обох товариствах. Значить, не виключена надія, то наказ намістництва буде взятий назад і що оба товариства ще не пропали і зможуть знов увійти в житє.

Та поки що все таки факт фактом, що галицко-руска колонія у Відні лишилася без своіх загальних організацій крім одного товариства „Громада“, заснованого вже підчас „нової ери“ деким із бувших січовиків, товариства не студентского а зложеного переважно з живучих у Відні ремесників. „Громада“ має виразний характер народовско-клерикальний: головою ей є о. Сембратович, ректор грк. дух. семінарії віденьскої а головний ей основник і публіціст сповняє при семінарскій церкві функцію дяка. Щоб „Громада“ могла на час interregnum або й на далі статись осередком духового житя всеі галицко-рускої колонії у Відні, про се нема й мови вже хоч би для того, що товариші ей пильно дбають про те, щоб не приймати між себе нікого, хто не годиться з клерикально-народовским способом думаня їх власної більшости. Доказ на се маю в торічнім виключеню одного молодого студента, звісного вже потроха і в письменстві, В. Шурата, котрого з разу головний верховодець „Громади“ запросив у члени, але опісля, по прочитаню одного реферату в товаристві виділ обявив неприятим, добачивши в его поглядах щось там неправовірне і єретиче.

Будь що будь, факт такий, як розвязане двох огнищь житя рускої у Відні заставляє нас подумати троха основнійше над тим, чим були ті товариства для нашої суспільности, що вони внесли або силувались внести в неї і чого б ми в разі їх відновленя в праві були по них надіятися. Се тим більше на місці, що оба ті товариства швидко мали обходити 25-літній ювілей свого істнованя і лагодилися зазначити ті роковини якимись памятковими виданями; спеціально що до „Січи“ знаємо, що один з ей товаришів зібрав богатий матеріял для ей історії, котра певно була б карткою, тай то не найменше важною і інтересною, з історії розвитку нашої галицко-рускої суспільности за остатні 25 років.

Та поки ще ся історія не написана, стрібуймо хоч в загальних нарисах уявити собі фізіономію „Січи“ в ей розвитку. Заснована в одній з великих европейских столиць в часі найбільшого підйому народно-украінофільского руху серед галицко-рускої молодіжі „Січ“ за весь час була не тілько зеркалом, в котрім вірно відбивалися течії і зміни думок та поглядів серед галицко-рускої молодіжи, але була й живим огнищем, котре в той галицко-руский матеріял вносило й дещо свого, нового, що з конечности мусіло причепитися до него в такім великім центрі цівілізації, на такім великім роздорожу течій духових, як Відень. Оттим то розвиток духовий „Січи“ живійший, черговане пануючих напрямків серед ей товаришів швидше, ніж у Галичині, бо їх логічна діференціація приспішувася далеко сильнійшими посторонніми, західними і східними вилівами, ніж се могло бути в Галичині.

Чисте народовске украінофільство перших основників „Січи“ дуже швидко тут пережилося: вже за пару літ одна часть товаришів, з Цеглинским і М. Подолінским почала хилитися до того тіпу галицкого народовства, котрий тут запанував тепер, коли тимчасом друга часть,

котрої найкращим представником був О. Терлецький, обертаєся критично до самих основ того народовства і звільна від українофільства переходить до широких дискусій над теоріями загальними: дарвінізмом і соціалізмом. На лихо, сей логічний і широкий розвиток був перерваний бурею, що стряслась над деякими товаришами „Січи“ в р. 1877 і опісля не міг уже вскочити в давню колію. Від дискусії над широкими теоріями товариші „Січи“ не перейшли, як би сего можна було бажати, до детального розсліду їх основ і до їх приложеня спеціально в нашім краю і серед нашої суспільности. Противно, пригноблене духове, що запанувало було у нас при кінці 70-тих років, відбилося і в „Січи“ переситом і обридженем до всяких широких теорій і так званим „висміюванем віссеншафтів“. Напрямок сей у декого з товаришів „Січи“ вироджувався в формальний цінізм і новий нігілізм ідейний; другі, живійші, кидалися сюди й туди, ханалися то за ідею славянскої взаімности (видавництво „Слав. Альманаха“), то за захвалюване самих тілько фахових студій, поки аж в початку 90-тих років галицко-руский радікалізм не вніс в „Січ“ нової духової течії. Та ся течія оказалась надто слабою для того, щоб двигнути „Січ“ до нового житя. Радікалізм галицко-руский є виливом не стілько широких наукових теорій, скілько детальним пізнанем потреб і бажань самого галицко-руского народа. Се напрям як найтіснійше звязаний з місцевими галицко-рускими обставинами політичними, громадскими і економічними; програма его, в значній части тілько сістемізоване того, чого бажає і домагаєся сам народ, не може вдоволити людей широких теорій і простолінійних доктрін, видаєся їм у многому неконсеквентною і сорокатою. А традиція „Січи“, як показано вище, лежала іменно також в широких ідеях, котрі впрочім часто бували тілько широкими фразами. От тим то не диво, що й радікальна програма швидко дочекалася від товаришів „Січи“ критики власне з того боку. Одні примірювали ві до програми соціальної демократії, другі до крайне націоналістичних програм в роді молодоческої „корони св. Вацлава“; для одних і для других наша програма вийшла за короткою, одні і другі вносили в неї свої поправки, котрі в більшій або меншій мірі зміновали всю ві суть. Розрив Австрії на самостійні національні державки з осібними міністерствами і парляментами — і пролетарізація мас мужицких як пожаданий ступінь до соціально-демократичного ідеалу — отсе два полюси, до котрих зводилася січова критика нашої програми; інтересно, що оба ті полюси часто сходилися і годилися в одній і тій самій голові, але звісно, як ідеї зовсім далекі і фантастичні, не ворушили чутя і не обовязували до нічого практичного.

От тим то не диво, що виголошуючи такі теорії та займаючись своїми фаховими студіями (переважно медициною), товариші „Січи“ у всіх інших поглядах оставалися в переважнім числі людьми зовсім неосвіченими, Галичанами і рутенцями в повнім значіню того слова. Віддаючися пильно „студіованю житя віденьского“ по ресторанах, кнайпах та кафе-шантанах (по мірі грошевих засобів), більшість їх по кільколітнім побуті так і виїджала з Відня побувавши хіба раз-другий для цікавости в обох надворних музеях а не бувши ані разу в надворній бібліотеці. Навіть в університетській бібліотеці дуже рідко можна здибати Галичанина-Русина. Богаті матеріяли, нагромаджені в Відні для вивченя не тілько загально-европейских справ, але навіть спеціально Галичини, для наших Січовиків за ввесь час істнованя товариства були terra incognita; про те, щоби хто небудь з них трібував добратися до архівів, до рукописних збірок і т. і. — навіть мови не було.

В звязку з тим стоїть ще одна справа дуже важна і дуже делікатна. На відомість про розвязане „Січи“ кождий, хто близше знав се товариство, зараз подумав: що станеся з бібліотекою „Січи“? Бібліотека ся довго становила гордість і славу того товариства; історія ві збогаченя особливо книжками російскими розказана була нераз д. Драгомановим, між іншим і в его Споминах. Після всего, що писано і говорено про ту бібліотеку виробилася загальна думка про ві добірність і ві велике цівілізаційне зна-

чінє. Нехай вільно буде міні, по докладнім огляді тої бібліотеки не довго перед розвязанєм „Січи“ сказати своє слово про єї теперішний стан і єї значінє.

Бібліотека „Січи“ в теперішню пору зовсім не велика: вона міститься в шести невеличких шафах, далеко не щільно заставлених книжками. Та се ще не значилоби нічого. Далеко гірше те, що вона зовсім не добірна. В єї складі відбився ненормальний розвиток товариства. Широкі замахи в ріжні боки без видержки хоч би в однім. В часи заінтересованя дарвінізмом закуплено декілька праць природничих, виписано гарний журнал дарвіністичний „Kosmos“, та по 2—3 роках уподобанє скінчилося, виписуванє журнала перервано на половині року, одержаних випусків абсолютно ніхто не читав, усі номери звязано мотузочкою і як купу непотрібного паперу зложено на дно шафи. В іншім часі хтось з товаришів вичитав, що виходить цінне виданє „Allgemeine deutsche Biographie“. Давайте виписати єго! І виписали, одержали кільканадцять випусків і перервали мабуть на половині букви Д. Бо і но що було далі виписувати, коли виданє є в кождій публичній бібліотеці між підручними, коштує богато, а в додатку в самій „Січи“ абсолютно ніхто ним не інтересувався, так що одержані випуски так само як і „Kosmos“ навіть не оглянувши, з книгарськими квітанціями під обложками, звязано мотузочкою і як другу оздобу бібліотеки положено на дно шафи і з часом похоронено під купою всяких так само непотрібних паперів.

В загалі у всім складі бібліотеки, де добору книжок доконували самі січовики, видно крайній нелад, брак провідної думки, діллєтантське хапанє в ріжні боки, іноді куповане книжок більше для моди, ніж з потреби, брак комплєтів, що свідчить о браку постійного інтересу для даного видавництва. Більше сістематичности видно в доборі книжок присланих із Росії: тут справді пізнати, що добирали книжки тямущі люде. Ряд видань по історії, кілька збірок етнографічних матеріалів южноруских, великоруских і білоруских, дещо книг по статистиці, соціальним справам російским як община і т. і., ряд цінних журналів поступового напрямку, коллєкція ліпших россійских беллєтристів. Як бачите, добір такий, що може з найліпшого боку зарекомендувати російску культурну роботу. І справді треба сказати, що се й є а властиво була найцінійша часть січової бібліотеки, і що іменно та часть мала чималий вплив на розвиток літературного смаку в самій Галичині (оговорюсь зараз і мотівуватиму дальше, що тут і там вплив той все таки був зглядно досить невеличкий і не тривкий). Особливо беллєтристика російска читана була пильно Січовиками, а ще пильнійше їх свояками і своячками в Галичині: розїжджаючися до краю на вакації вони возили з Відня твори рос. беллєтристів з собою до Галичини і тут вони йшли з рук до рук — і дуже часто не вертали вже до першої руки. От тому то ся іменно часть січової бібліотеки є нині тілько масою фрагментів і шматочків здекомплєтованих видань. Новійших видань нема, з давнійших полишалися хіба розрізнені томи. Хотівши нині з тої купи вривків зробити щось похоже на бібліотеку треба більшу часть книжок справляти на ново.

Нещастилося й журналам: бодай на деяких видно сліди, що в товаристві інтересувалися ними. Книжки деякі переплетено (а може вони й прислались такими з Росії?), на деяких непереплетених видно, що їх читали: картки декуди порозрізувані. Та все таки загалом сказати можна, що того, що в тих журналах було найінтереснїще для освіченого чоловіка і Славянина, ніхто в Січи не читав, що про комплєтованє річників журналів дбали мало а про старанне їх заховане ще менше. Книжки переважно не переплетені, нообривані, покидані як будь. Про етнографічні, статистичні і інші того рода праці і матеріали нїщо й говорити: ними в „Січи“ ніхто не цікавився: як їх прислано з Росії, так вони, не порозрізувані, нерушані стоять і доси.

Скажу коротко: на мене, бібліофіла, бібліотека „Січи“ в тім стані як є тепер, зробила дуже сумне і прикре вражінє. Що тепер товариші січові з неї дуже мало користали, сего не треба й додавати. Тепер бібліотека „Січи“ в самій „Січи“ і в Відні не має й того значіня, яке

мала або могла мати перед 20 роками. Для західно-европейских літератур там є величезні бібліотеки університетска й надворна; ся остатня має надто богатий засіб книг чеських, польских, галицко-руских, словенских і хорватских, котрі получає обовязково: про повноту і добре переховане екземплярів ніщо й говорити. А що до книг російских, сербских, болгарских, румунских і т. і. загалом що до книг по славянознавству то бібліотека „Січи" є по просту дитячою іграшкою супроти тої бібліотеки, яку заснував і в протягу кількох літ згромадив проф. Ягіч при славянскій семінарії на університеті віденьскім; а вступ до тої бібліотеки, як також до богатої приватної бібліотеки самого проф. Ягіча так само легкий, як і до бібліотек публичних.

Коли б наказ розвязаня „Січи" не був скасований, то по статутам бібліотека мала би перейти у Львів на тов. ім. Шевченка. Хто знає, чи се й не булоби найліпше. Для держаня і сістематичного доповнюваня бібліотеки конче потрібне є товариство людей осілих в однім місці; таке товариство, як „Січ", де що року прибувають і відбувають нові члени, головно люде молоді і мало освічені, для того зовсім не надаєся. А треба знати — говорю се особливо для Росіян, котрі під назву товариства підкладають звичайно свої російські понятя — що товариство студентске у нас зовсім ще не значить звязок людей однакових поглядів і інтересів духових, значить, і людей спосібних і охочих до якоісь спільної духової праці. У нас вступають звичайно в товариство студентске, особливо у Відні, всі студенти одної народности, а коли навіть вони діляться на відтінки політичні, як „Січ" і „Громада", то звичайно буває так, що в кождім товаристві є 1—2 люде з більш або менш виробленими думками, провідники, а решта йде за ними з особистого уподобаня, мало входячи в аналіз яких небудь політичних або других думок. Наші товариства, особливо у Відні, є мимовільною копією німецких буршеншафтів, котрих головна ціль — пяйство і поєдинки; от тим то в кнайпі й є головний „суголосний грунт" наших віденьских товариств, а „комерс", т. є. пяйство переплітане промовами на які хто хоче теми, є головним тіпом їіх товарискої роботи, головним ей обявом. Що для такого житя бібліотека така, про яку думали Українці, зовсім непотрібна, здається, ніщо й говорити. Кнайпове житє, на яке з конечности засуджена прийізжа молодіж у Відні, затісненє духових інтересів до фахового Brotstudium (вичучуваня медицини робить і се конечним, бо абсорбує студентови мало що не весь день, а з Русинів до Відня йідуть майже самі тілько медики), і пережовуваня широких, абстрактних ідей і теорій, нахапаних з газет і підручників, отсе, по мойому, три головні причини безплодности „Січи" для історії розвою галицкої суспільности. Хоча від самого заснованя загально привикли вважати „Січ" авангардом галицко-рускої суспільности на дорозі до поступу, то все таки по 25 літах ей істнованя треба сказати, що здобуток ей праці і в людях і в ідеях дуже і дуже малесенький. Правда, вона видала двох поважних учених спеціалістів, професорів Пулюя й Горбачевского, котрі, хоч нині працюють серед чужих людей, може ще зможуть повернути свою працю й на користь рідному народови. Вона видала ряд спосібних і добрих лікарів-практиків — та се мабуть і все. Та сеж тілько потверджує те, що сказано висше про затісненє духових інтересів до спеціальних фахових студій. Помимо поступової барви „Січи" ми бачимо ей бувших членів між ініціаторами і поборниками знаменитої „угоди"; назви бувших соціалістів січових читали ми під адресами довірія д. Романчукович: бувші члени „Січи" висмівали письменно змаганя нашого жіноцтва до духової і громадскої самодіяльности і називали ті змаганя (мірячи їіх власною мірою) згірдно „модною парасолькою": вони калічили в перекладах знаменитї твори російских і европейских писателів обрізуючи Гончарова і Достоєвского: вони виступали оборонцями „продукції домашного коленкору" в галицко-рускім письменстві в противенстві до дорогих заграничних шовків, на котрі б то в нас іще нема попиту. Не уймаючи ні в чім заслуг тим немногим спосібним і щирим людям, що в ріжні часи бували душею

„Січи“ і силувалися двигати ві наперед, ми все таки мусимо сказати, що школа „Січи“ ані в самій масі товаришів ані навіть в тих чільних двигателях не виробила тої твердости переконань, ясности поглядів і незломности характерів, без котрої ані у нас ані нігде на світі купка людей хоч і як теоретично освічених не може мати доброго і тривкого впливу на окружаючу суспільність.

А щож сказати про „Буковину“? Товариство се, довгі літа обскурна організація землячків буковинців без виразних політичних тенденцій набрало політичної і то ярко москвофільскої закраски аж по розвязаню галицко-москвофільскої „Основи“. Під проводом таких людей, як Дудикевич і Алексевичі воно дійшло до негації всего що малоруске, до вживання російскої мови в конверзації і писаних, та заразом до такого погляду (толкував мині его торік обширно д. Алексевич), що що б відновити наш властивий, національний образ, треба нам скинути з себе всі культурні шкаралупці і статися „настоящими Руссаками изъ X. столѣтія“. Das Ding lässt sich hören, як каже Німець, бож се, хоч до гори ногами обернене, а все таки признаю, що пізнійший розвій руского племене, се діференціація на дві народности. І хто знає, чи люде в роді д. Алексевича і Яворского, **припустивши цілковиту щирість їх москвофільских переконань** (а не лазивши в їх душі і судячи після невеликої з ними знайомости я не можу стати рішучо ані за таким припущенем ані против него), коли б були з часом переконалися, що вернутися в X. вік „прарускости“ годі, а перескочити одним махом через межі намежовані 8 віками історії також годі, не булиб пристали до якої небудь реальної праці на місцевому, галицко-рускому грунті. Поки що такої реальної праці від них ніхто не бачив; навіть фахові студії їм зовсім не пахли. Один із них, записаний на виділ філософічний, на курс славянознавства, не знаю, чи за час свого пробуваня в Відні був два рази на лекціях. Бляга зайідала їх, а може й ще дещо гірше. По за фразами о „русскомъ отечествѣ“ і „цилизаціонной миссіи Россіи“ крилося повне незнанє того отечества. Чи катастрофа, яка постигла оба ті товариства, поправить їх в чім небудь? Не знаю і не беруся пророкувати, та здається, що навряд. Такий характер і така діяльність тих товариств виливають з могучих обставин. І в інших славянских товариствах не ліпше, особливо там, де прийізжа молодіж не находить опори в семейному житю своїх старших, постійно в Відні осілих земляків; се остатне бував у Чехів і для того чеські товариства студентскі стоять найліпше. Щож до Русинів, то моя думка така, що до Відня слід іти тілько старшим уже студентам, для довершуваня студій на рік-другий; молодші, початкуючі дуже лехко улягають численним покусам віденьского житя і або зовсім пропадають, або тратять богато часу, грошей, здоровля і моральної сили, т. є. таких річей, котрих і у нас в краю здалосьби як найбільше. Для людей з добрими початками загальної і фахової освіти (а такі початки можна тепер здобути і у Львові і в Кракові і в Чернівцях), для людей в троха дозрілійших літах і з більш виробленим характером Відень як місце для доповненя і розширеня студій книжкових як і знаня людей і світа — неоцінений; для початкуючих аж надто часто буває вбійчий.

Іван Франко.

Шевченко в чужій хаті свого імені.

(Конець).

Найгірше наплутав д. Огоновский як коментатор ідей Шевченка. Дивного тут нічого нема. Д. Огоновский гр. к. піп, підлежний церковній дісципліні, і через те мусів або не братись за виданє „Кобзаря“, або взявшись мусів як можна оббіляти себе перед своїм начальством, і через те мусів або стати з Шевченком до полеміки, або приблизити его до себе всіма правдами й неправдами. Неправдам же д. Огоновскому було в кого вчитись: piae fraudes (побожні обмани) — річ споконвічна в певних кругах, і ми вже мали пригоду показувати,

як уживає сего способу д. Огоновский в цілях національних.

Звісно, виробляти „побожні обмани“ перед самими текстами творів Шевченка річ досить невдячна, котра скорше всего може підвести самого видавця під сміх публіки, — а все такі хто небудь та піймається і хто небудь може й похвалить проби коментатора.

Найтяжчий був стан д. Огоновского перед „Гусом“ та „Світе ясний...“ Д. Огоновский мусів признати, що в „Гусі“ Шевченко заявив погляд, який осуждається догматами римско-католицкої церкви, та скида відвічальність за те на православіе Шевченка, котрого властиво в „Гусі“ зовсім нема! Далі д. Огоновский, проти свого звичаю, прямо вже збива Шевченка такими словами, що в двох частинах „Гуса“ „поет не проявля спічного спокою, дарма, що просив Бога, щоби благословив нетверді його руки й слово тихе“. Молитва, значить, не дійшла в такій нечестивій справі! Та тілько в якому ж творі Шевченко проявив „епічний спокій“? Зваживши, що й сам Гомер, з поводу котрого старі схоласти видумали „епічний спокій“, иноді виходить з него, — спитаємось навіть: який поет проявляв завше такий спокій?

З посією „Світе ясний“ вийшло в д. Огоновского вже просто комічно: він каже, що тут Шевченко, явившись прихильником позитивізму (?!?) каже братові“ і т. д. (Д. Огоновский в двох місцях пересказує від себе поезію Шевченка, як подібне робить не раз: на віщо?) Та-ж у тексті той „брат“ є просто сам світ. бог-світло, а не хто другий! Д. Огоновский вбача в сій поезії Шевченка „позитивізм“ (!!) і каже, що „І. Франко рад-би (?) сю оду (?) назвати вітхненною апотеозою світла, поступу й свободи“. Ми ж скорше „раді“ б були признати в сій поезії прорив у поета почутя, середнього між тим, яке руководило анабаптистів-іконоборців XVI. ст. і тим, яке почували ті деісти часів Робеспіера, переробляючи католицкі церкви на храми бога-розума. І ті, і другі почутя для теперішнього вільнодумця, котрий дивиться на релігії з історично-еволюційного погляду, — річ уже пережита. Тепер позітівісти та инші вільнодумці не топлять пічей іконами, а збирають йіх в музеї культів, в роді напр. паризкого Musée Guimet, котрий ми беремо сміливість рекомендувати увазі д. Огоновского...

Частіще всего д. Огоновский змагаєся виставити самого Шевченка як можна консерватором і при сему покликуєся й на мій суд. Я мушу рішуче запротестувати против способів д. Огоновского, як проти свідомого перекручування моіх думок і навіть ясніснькіх слов. Сі способи тим менше джентльменскі, що моя статя про Шевченка не може ширитись в Австрії, тоді як виданє д. Огоновского доступне всякому. *)

Я в своій статі „Шевченко, українофіли і соціалізм“ виступав тілько проти проб виставити поета взорцевим для нашого часу активним політичним діячем, маючим сталу філософску доктрину, а надто соціальним революціонером, — але я зовсім не думав говорити того, що мені приписує д. Огоновский. Я напр. не бачив у Шевченку активного політика-революціонера, тілько ж для всякого ясно, що в фантазіях своіх Шевченко найчастіще являєся революціонером, і до висилки і опісля. Якої ще більше треба революційности, як та, котра вилилась у „Заповіті“ або „Я не нездужаю“? Я казав, що Шевченка не можна вважати за соціаліста в теперішньому смислі сего слова, головно через те, що Шевченко зовсім не був ознакомлений навіть з тими соціалістичними теоріями, які викладались в єго часи в Европі. А д. Огоновский пише таке: „Драгоманов каже, що Шевченко не був соціалістом, ба він заявляє, що соціалізм на Україні не може розвиватись гаразд, бо „в нас справа соціалізму мусить іти поруч із справою виратування своєі породи, з новим нарожденням національним“.

По правді, д. Огоновский підроблює наші слова, при чому хоче вбити наши-

*) Д. Огоновский в загалі досить безцеремонно користуєся поліцейскими порядками для своіх партійних цілів. Так він напр. сміло видає за своіх однодумців в незгодах з „позітівізмом“ і радикалізмом і людей, живущих у Росії, і ставить йіх в альтернативу, або терпіти таку виставу, або подавати на себе доноси. (Див. напр. ч. 4 „Зорі“ за с. р.) — М. Др.

ми словами двох зайців. Тим часом, коли хто загляне в два місця нашої статі, котрі так вільно звів д. Огоновский в одно, то побаче, що ми тілько й сказали: 1) що Шевченко не був соціалістом, а 2) що в нас справа соціалізму мусить йти поруч з національною, а з наших слів не виходить ні те, як каже д Огоновский, що 1) в нас „не може соціалізм розвиватись гаразд", ні те, що б 2) Шевченко не зробив почину новому радикальному демократизмові, хоча й підносив протест против кріпацтва". Властиво справа розвитку соціалізму в нас не належить до нашої теперішньої розмови з д. Огоновским, а про те, що б Шевченко хотів тілько, що б знесено було кріпацтво, всякий безсторонний скаже д. Огоновскому, що він приписує Шевченкові дуже мало. Шевченко не був економістом і політиком, він найбільше плакав за наших мужиків від того, що тоді всіх найбільше боліло, від кріпацтва, але ж він виразно говорив про те, що б не було ні панів, ні хлопів, а була рівність і брацтво, то б то рівність і воля політична й економічна, і в сему був безспорний радикал-демократ, в думках котрого були початки і новішого радикального демократизму, навіть соціального, по крайній мірі на стілько, на скілько було їх в думках радикальнющих діячів великої французької революції, або писателів як Ж. Ж. Руссо. Безспорно, Шевченко зробив почин і новому нашому радикальному демократизму далеко більше, ніж новому народовству д. Огоновского, Барвінского і др. діячів львівского товариства им. Шевченка!

Також само даремно д. Огоновский ховається за нас, коли хоче доневнити, що Шевченко, навіть у Марії „не порвав зовсім з догматами церкви", хоч поряд з тим кида в невірному смислі слова Дюран про фальшивість основи сеї поеми. Дюран розуміла власне неісторичність фабули, з поводу чого можна сказати, що певної історії Ісуса і матері его і ніхто не має, через що і Дюран каже про Шевченкову історію: може фальшива. Я ж не признавав у Шевченка тілько п о с т і й н о г о, консеквентного раціоналізму, такого, який дає тепер студія історії релігій, та вказував на „біблеізм", котрому зостався вірним Шевченко, а не думав убачати в творах нашого поета другої половини его життя вірність „догматам церкви". Ті догмати власне з „біблеізмом" мають дуже мало спільного, бо і в свій час виросли на грунті неоплатонічнім, еллино-египетскім далеко більше, ніж на біблейскім, навіть новозаконнім. Коли виключити такі явно пізніщі приписки, як кінець евангелія Матвія (XXVIII, 1—9 і д.) то в усему новому Законі хиба в творах, приписаних апостолу Івану, знайдуться сліди церковних догматів, по крайній мірі одного, що Ісус—С л о в о (λόγος) боже. Старий Закон нічого спільного з тими догматами не має. Через те, — як се певно відомо й д. Огоновскому, — в Европі є чимало „біблеістів" (по своєму навіть християн), деістів, котрі ніяких церков, а тим паче догматів церковних не признають. Шевченко, коли вже катехізувати его релігію, а надто в остатні часи, скорше всего явився би деістом, котрий ледви-ледви держиться за християнску традіцію, ради ідеї демократичного месіянізму, котра по части в ній проявлялась. В такім условнім смислі Шевченко в Марії зве й Ісуса „святим, истинним богом", в чому не дуже то відділяється від Ренана, котрий те ж зве Ісуса і старших пророків палестинских божественними истотами. З таких на пів-поетичних, на пів-аллегоричних епітетів ніякої догматики не збудуєш.

Всі отсі апологічні та полемічні заходи д. Огоновского відвели его від прямого обовязку характеристики поета, як морального індівідуума і его відносин до своєї сучасної громади, навіть літературної. Погляд д. Огоновского на особу Шевченка занадто богомазний, тим часом, як навіть поверховний, але все таки критичний погляд на деякі поступки его показує і несимпатичні точки. Так напр. поступки Шевченка в справі висліджування любощів прапорщика И. в Оренбурзі далеко не достійні. Не дуже симпатичні і заходи Шевченка одружитись і обертанє его з дівчатами, до котрих він сватався і на котрих сердився, коли вони не хотіли виходити за него. А д. Огоновский так на віру Шевченка по-

вторя, що ті дівчата „зледащіли“. Дивненьким вдається і цілковита мовчанка д. Огоновского про те, що Шевченко і в остатні роки життя, коли був серед людей далеко не „мочемордних“ все таки пив не в міру і тим прискорив свою смерть. Як і завше, вина за такі хиби пада не так на особу, як на обставини ві зросту, а все таки подібних хиб біограф не може пропускати. В сих інстінктівних зостатках старосвіцкого погляду на жінку, як на слугиню, і в звичках мужицко-міщанскої і дрібно-чиновницкої „неблаговоспитанности“, д. Огоновский скорше б знайшов джерело і тих цінічних плямок, котрі пройшли по деяким творам Шевченка далеко більше, ніж у „позитивізмі“, котрий в них не винен.

Ідолопоклінність нарешті не помогла д. Огоновскому виставити сильні боки Шевченка там, де дійсно можна було їйх виставити. Ідейно-літературна індівідуальність Шевченка могла б бути показана далеко ясніще, ніж се бачимо в д. Огоновского. В своїй „Исторіи литературы рускои“ д. Огоновский виставив Шевченка в середню добу его життя дуже вже учеником Костомарова і товаришів Кирило-Методіївского Брацтва, до котрого формально Шевченко не належав. Тепер д. Огоновский трохи згладив таку постанову фігури Шевченка, та все таки вдержався при старих рамках свого оповідання і мало використувався тими матеріалами, які недавно опубліковані про Костомарова і его кружок, і між иншим видимо не зна автобіографії Костомарова, ні продиктованої Над. Білозерскій і напечатаній нею в „Русской Мысли“, ні тої, з котрої велика частина напечатана в книзі „Литературное наслѣдіе“. Не споставив д. Огоновский з данними біограф і Костомарова навіть хронологічних і географічних помітоk під ріжними творами Шевченка, писаними перед 1847 р. А з сего всего матеріалу виходить, що Шевченко, ходючи по світу і сходючись з усяким людом, де що собі виробив, независимо від Костомарова особисто і сам приносив дещо нове в кіевский кружок. Се видно і з статі Костомарова „Воспоминаніе о двухъ малярахъ“.

З усего сказаного виходить, що нема рації величатись новим виданєм „Кобзаря“, зробленим товариством, котре спеціально означило себе именем славного его автора. Та все таки після тих добровільних обкусів, яким ще недавно підпадали самі тексти „Кобзаря“ в виданях львівских Шевченкопоклонників, і се виданє можна вважати за великий поступ. По крайній мірі світло „Кобзаря“ все ж таки поставлено перед люде — на стіл, а не сховано під стіл. Решта прийде!

М. Драгоманов.

Причинки до пояснення еміграції.

(Конець).

Одного дня, як копала ся панска бараболя, дивлюся: йіде від бараболь оден господар вчасніше ніж другі: „А то що вам? — питаю — Вже може вздвилисьтеся, чи вже вам досить, що так вчасне йідете? „А щоб его Бог скарав, драба! так мі сунув в груді, ані дихнути, — каже господар. „Хто?“ питаю. „А чорт его знає хто“ — каже господар — Чи то може якій вірник чи може новий роньця. От якась паскудна жидюга!“ „За щож?“ питаю. „А чорт его знає за що! Казав, що зле бараболю висипав, чи щось. Але чорта зісьть, що му подарую! Зараз завтра йіду до дохтора, бо мі болить, і зараз залізву до суду! Я ему сто свідків поставлю на то, що я нічого не винен, а він як вдарив кулайом мене в груді, так що знавим“... На другий день, скоро світ, йіде той сам господар з цілою родиною знов до панских бараболь. „А що — питаю: вже йідете до дохтора? Таже то дуже рано: дохтор спить і в суді ще спять! — сміюся. „А най му Бог звидить і заплатить за мене! — каже той господар — де мені з ним пробуватися!“ „Коли так — кажу — то, щоб той жид мав розум, то нині ще б більше вас бив! А ви — кажу — не маєте, Богу дяковати, за свого звідки жити? А вам тре заробляти?! Ви не маєте своіх бараболь?! Певно вам завкрідно, щоб другий не заробив і йідете, що сила перешкоджаєте бідним!“

— О тож, як бачите, — каже перший — що хлопи свому лиху по части і сами виновати; але взяти то на розвагу, то не сами, але йих темнота. Хлопи по над собою видять тисячні приклади, що чоловік як звір має жити, тілько про себе дбати та слабшого на свою користь зайідати. О тож і хлопи дужші стараються ся біднійших гірше біднити. І бідні тому лиху не в силі опертися, не в силі свої нужді зарадити, і не мають навіть права за собою рішучо опімнутися, ні на свої кривди виражно поскаржитися, якби нелітні діти; а йіх опікуни на йіх болі і жа-

лі байдужні. І аж тепер приходить для бідних не витримана година.

— Як то ви говорите — каже четвертий — що ніхто про бідних не дбає? я чув, що в осени дійкали про якусь запомогу для бідних?

— Дійкали.... і може де котрі дістали, за то не перечу; — каже перший — але я знаю от що. Якось по ярих живвах закликав наш пан віта до двора на якусь там пораду. На другий день ходив присяжний по селі і розказував людям, що прийшло від староства до пана 80 риньских на запомогу для тих, що були в Росії. „А то чому тілько для тих?“ питають люде — А ті, що не були в Росії, нехай гинуть, чи як?... Таж в нашім селі є десять раз тілько бідних, що не були в Росії, ніж тих що були...“ (бо з нашого села що йно були люде рушили тай шандарі запинили.) Я не знаю, чого то так, — каже присяжний — але вврязно пан казав, що тілько для тих... А тим знов, що були в Росії, присяжний казав, що коли хочуть запомоги, то най йдуть в гору і лупають камінь на брукованє дороги, то за то дістануть денне по 25 кр. запомоги, „бо — каже присяжний — щобисьте по тім не казали, що не маєте звідки жити: немаєте зарібків!“ Така запомога ніяким способом не виплатилабся, бо самих чобіт при лупаню каміня тре подерти за 25 кр. (босому при камінню робити ніяк) а на поживліне і одіж де взяти? По другому: з тих людей, що ходили в Росію, була більша часть неспосібна до лупаня каміня, бо межи ними що найбільше було жінок та дітей. По решті, то було ще тогди, як на ланах копалася бараболя, та була ще по лісах робота при садженю та чищеню дерева, де батько міг з цілою родиною йти на роботу і кожде заробило 25 кр. І не пішов ніхто по запомогу.

За місяць закликав знов пан віта до себе. „А що — каже — віте, казалисьте тим дурням?“ „А якже, прошу пана! — каже віт — Посилавим присяжного до них“. „А щож, не лупають?....“ каже пан. „Та ні! прошу пана..“ каже віт. „Не хочуть?..“ каже пан. „Та певно!“ каже віт. „А якжеж буде?.“ каже пан. „А я знаю, прошу пана?“ каже віт. „Ну, то тре гроші відіслати назад до пана старости?“ каже пан. „А я знаю, прошу пана, — каже віт — Та най пан роблять, як знають.“ І вже десь до нині слиху не чути про ту запомогу.

— Без такої запомоги можна обходити ся — каже четвертий. Я знаю, що як господар наймає людей до лупаня каміня, то платить їм по 50 кр. на день і дає таке поживліне, що коштує других 50 кр. а не 25 кр. бо ту тяжка робота. Я зрештою тому не дивую, бо дехто має в тім свій інтерес. Раз — що якби плату підвисшити ва публичві роботи, тоби випадало панові і на своїх роботах підвисшувати, по другому — як гроші зверне назад, то дає тим знати, що він дає в своім селі добрий заробок, і що людям добре ся поводить та таки, як пани кажуть, хлопи з роскоші, з лінивства тікали до Росії, не з біди. Але ж в тім не цілком власть панска. Таже є в селі власть громадска — рада громадска, таж ті повинні старатися, аби в своім селі бідним помагати. Таж гроші виразно прислані на запомогу для бідних, то ж конечно треба було старатися, щоб бідні з них користали. Тре було постаратися о таку публичну роботу, щоб була приступна і для слабших людей, і щоб вона робилася в таку пору, коли бідні найголоднійші на заробок, та давати таку плату, щоб міг з неї робітник вижити.

— О тосьте сказали, аж не ма що слухати! каже перший — А власті, чи ради громадскої, що обходять бідні? В нас в раді: пан, піп і професор; виділові всі три богачі і, решта радних більша часть — богачі і таким при голові доля бідних? Чи вони навіть знають що то біда? З третого круга є правда кількох бідвійших радних і ті хоч прихильнійші бідним, то щож вони вдіють против сили? А зовсім бідних радних нема цілком, бо і не мають права бути...

— Значить — каже четвертий — бідні немають вігде за собою поруки, ніхто ними не интересуєся....

— Чому не интересує? каже перший — тілько поратувати бідного нікому не в голові.

Не давно прийіздив до нашого села комісар і випитував тих, що повертали з Росії: куда ходили? де були? і хто їх до того підмовляв? На самім решті зачав випитувати одного маломовного чоловіка:

„Що тебе споводувало йти до Росії?“ каже комісар. Чоловік стоїть, не обзиваєся, бо не зрозумів слова „споводувало.“ „Чо ти йшов до Росії? пытаю тебе!“ каже острійше комісар. „Як то чого? А другі чого?“ відтяв той. „Але я. тебе питаю, через що ти..... Чи тобі ту було зле? Чи тебе хто підмовляв до того?“ питає поважно комісар. „Ну, а якже? з добра йшов?!“ відтинав коротко чоловік — Біда! Нема звідки жити. Йшли люде, тай я пішов!“ „Кудаж ти йшов?“ питає комісар. „Якто куда?.... А другі куда?“ сказав злісно чоловік. „Через, що ж ти вернув ся назад?..“ питає комісар. „Чогож мавим ся там тримати?...“ забурчав чоловік.

Простота того чоловіка образила комісара до крайности і комісар розсерджаний зачав свій суд виявляти. „Ну, — каже — і таких колів не видали в Росії чи в Бразилії! На Кавказі, де ви хотіли йти, були Німці — то люде працьовиті, розумні: знають добре землю обрабляти, ходобу ховати; позаводили добрі господарства, красно ся побудовали, а преціь через щось там Росія їх вигнала; а таких недбалиць, як ви, потребувалаб? Ні то телятки виплекати не потрафлять, ні городця обробити як належиться не хочеся, ні до якого ремісла не беруться — цілком денічого їм не прикисло, тілько знають скаржити ся, що їм

біда, та нюхають, чи не дав хто готового і даремно.... Ага, зараз наставила Росія готове вам добро розмарнозувати! Не вірте! ніхто вам дурно нічого не дасть! Робіть — працюйте, ось як Німці, то й ви будете богаті! Но не тре спати до десятої, а вставати з роззявляним ротом, а про заробок, про роботу ані в голові!"

Правда, він перервав комісара і каже: „Вже то того, пане, не говоріть, що наші люде такі ні до чого.... Сплять хіба тогди, коли ні до чого вставати. Але як є робота, н. пр. в жнива, то або й причахне на тиждень хвильку, як курка, або й ні... А що до зарібків — то дайте нашим людям заробок, щоб хоч троха виплачував ся, то не так, щоб по йшли на него, але друться за ним, аж ся бють.... Що наші люде темні і не потрафлять ні то практичнійшої господарки повести, ні до ремесл штучнійших не беруться, а що найбільша хиба, що не вміють ні ратуватися спільно, ні собі помагати, за то то правда!... Але в тім знов не зовсім наша вина", — закінчив перший.

— Ой не наша вина, не наша! подумали всі. — Вина тих, що мають силу і можуть лихо поправити!.

Кождий зітхнув глубоко і розійшлися....

11. квітня н. ст. 1893. **Яндру—нюк.**

Листи на Наддніпрянску Україну.

І. „Листи з Наддніпрянскої України" д. Вартового. Їх метод. „Сервілізм", инакше монархізм старших українских писателів XIX ст. Початок лібералізму й демократизму на Україні: В. Капніст, „Исторія Русовъ", Рилєєв. Інтернаціональна політична наука і національне почутє на Україні.

В наших „Чудацких думках про украінску національну справу" ми мали пригоду говорити про те, як філософія наівних московских шовіністів (руссацёты, як колись їх звали в Росії) прийшлась по серцю й деяким українским патріотам, котрі те ж усвоїли собі манеру рішати всі трудні справи „без німецкої науки — своєю мудростю", „своимъ умомъ", „по глазомѣру", „безъ нѣмецкихъ инструментовъ" і т. д. Ми показували примір такого „глазомѣру" в статях д. Баштового про українску національну справу, в „Дѣлѣ".

Тепер на сторожі тої справи явився новий вояка, — д. Вартовий, котрий написав чимало „Листів з Наддніпрянскої України" в газеті „Буковина". Є богато рацій радіти з появу тих листів: вони написані живо, прекрасною мовою, дають кілька вірних почастних заміток, а головне діло зрівають ту играшку в кузьмірки, котра було опанувала певні українскі кружки „безполітичних культурників", „неутральників" у галицких справах і т. и. Д. Вартовий видимо хоче вхопити чорта за роги, то б то оглянути українску національну справу з усіх боків і в усій ві, по крайній мірі політичній і соціальній глибині, так що „Листи" его не пройдуть без сліду для вияснінія сеї справи.

На лихо, „глазомѣръ" причепився і тут! Д. Вартовий сам отверто признаєся, що він „ніякий історик", — ну, а звісно, що для політики потрібна історія, як для медіціни фізіологія. А до того д. Вартовий видимо поклав собі обходитись в загалі без наукового точного методу, а руководитись тілько „глазомѣромъ" по своєму зрозумілого етнографічного патріотизму *). Через те Листи д. Вартового можуть послужити приміром самого безпардонного субєктівізму в обсуджуваню справи досить складної і важної.

Ми говоримо **) з д. Вартовим в самій „Буковині" з поводу того, як він вольно від обєктівної правди виставив наші погляди на літературне житє на Україні й у Галичині. Тут ми вважаємо потрібним поговорити про загальну філософію українскої справи в „Листах" д. Вартового. Почнемо з історії, бо хоч д. Вартовий і признав себе ніяким істориком, а багато говорить про історію, но крайній мірі українскої національної самосвідомости.

Д. Вартовий вказує, так рельєфно, як его доси ніхто не робив, на московско-монархічні заяви чільних українских писателів: Котляревского, Квітки, Гулака, Стороженка, і пояснє ті заяви недостачою національної українскої самосвідомости — тим, що „в тодішньому українскому діячеві сиділо дві душі — одна українска, а друга російска". Він назива монархічний настрій думок тих наших писателів — сервілізмом. Ми не згоджуємось на такий термін. Сервілізмом власне можна назвати пошану до якого пана, як до фетіша по его самій истоті, а надто пошану, котра має егоістичні цілі. Тілько ж монархізм, виходящий з певної політичної доктріни, котра все таки, по своєму, має на цілі громадске добро, сервілізмом признати не можна. Уся напр. культурна Азія й Африка, котрим далеко не бракує чесности й сміливости, монархічна. Нігде стілько не вбивали царів, як

---

*) Треба завважати, що се взяте чоловік, не стілько самобутний український, скілько украдений у московских самобитників. Так Катков колись писав: „Спрашиваютъ, какой мы партіи? — Русской. Тутъ все сказано" і т. д. і т. д.

**) Завважаємо, що печатана тут статя д. Драгоманова, — що подає нарис історії розвитку національної свідомости на Україні, — скінчена була іще 30 марта с. р. Відповідь д. Вартовому в „Буковині" п. з. „В справі розвитку української літератури", напечатана в 20-21 і 24 та 25 нрах тої часописи, під конець мая і в юню с. р. Позаяк у тілько що названій статі д. Драгоманова є дещо важного, що безпосередно вяже ся з зачепленою справою, то ми в свій час подамо зміст тої статі. Редакція.

там, а китайский філософ Менгдзи навіть виложив цілу теорію законних революцій і законних царевбивств, а все таки не показав иншого ідеалу політичного, як монархія. звісно, розумного й доброго царя У нас у Европі історія двічі виробляла такий же монархічний ідеал: раз в римско-византійску добу, а в другий не так давно: в XV-XVII ст. Тілько наукові спомини про грецко італіянскі республіки, спомини, щасливо сполучені з примірами країн, в котрих задержались зостатки до-монархічного порядку, — як Швейцарія, Нідерляндн та Англія з Шотландією, — виратували Европу від азіацкого політичного ідеалу, тай то навіть у XVIII ст. більша частина західної Европи перейшла через період „освіченого деспотизму" котрого міцні зостатки живуть ще й доси навіть у такій висококультурній землі, як Германія.

Росія, з Україною, в політичному житю власне проходять европейский XVII-XVIII вік, і через те не дивно, що тут навіть у XIX ст. ще бачимо повну силу монархічного ідеалу у чеснійших людей. Виводити той монархізм з недостачі національної самосвідомости — є чистою фантазією. У Москалів напр. національна самосвідомість ніколи не потемнялась, а чому ж ми бачимо й у них монархізм? Инший може скаже, що така вже власне національна вдача (душа) Москалів. Так ми вкажемо на те, що й у Москалів булн в свій час віча, земскі собори, котрі зовсім відповідають подібним радам у середневічній Західній Европі, були теоретики „народосовѣтія," як кн. Курбский, Голицини, Довгорукі, котрих теорії зовсім відповідають теоріям англійских Фортескью, французкнх Комінів і т. і., чистісінькі Москалі брали з своіх царів конституційні записі і в початку XVII ст. і в 1730 р. Москалі в XVII-XVIII ст. також ускочили в бюрократично-монархічний період, як Французи в XVI-XVII і також виходять з него за помічю науки в XIX ст. як Французи в XVIII ст. (Ми вже мали пригоду: Либерализмъ и Земство) нагадувати параллель між історією Московщини й Франції, як типічної континентальної держави, і таку хронологічну таблицю: Франція виділяється з Каролінгского конгромерату в 843 р. — Володимерщина зо старих князівств у 1243 р. Початок états généraux французких в 1302 р. — перший земский собор у Москві в 1550 р. Остатній збір états généraux в 1614 р. — остатний земский собор у 1698 р. Проба поновити états généraux в 1649-51 — проба конституційної грамоти Ганни Івановни в 1730).

З другого боку сам д. Вартовий признає, що в XVII ст. в наших українских козаків була досить розбуджена національна свідомість, а тим часом державний ідеал козаків тих був власне монархічний, хоч обставини життя навязували їм фактичні республіканскі порядки. Ідеал Богдана Хмельницкого був власне дрібно-шляхецкий моиархізм (король з козаками — проти королят-магнатів, теорія, не далека від „за царя противъ бояръ" Ст. Разина). Згодом більше образовані люде. як Виговскнй, Немирич (значний шляхтич, соцініянин, перебувший в Нідерландах) внесли більше політичного лібералізму в круг старшини Хмельницкого, та внесли туди й більше шляхетчвни, котра так обуряла масу посполства й козацтва, так що масса та тим паче не хотіла знати лібералізму Виговщини і стала за царя. Тим часом міщанство й поповство українске й собі стояло за монархічний ідеал і навіть з самого початку Хмельниччини казало Москалям виразно, що хоче, щоб цар московскій взяв Україну під свій прямий уряд. Те, що київскі архиєрсі не хотіли присягати цареві, не хотючи переминити номінальне своє підданство грецким патріархам на реальніще московским, зовсім не перечить сему українскому монархізму українского поповства в XVII ст. З тих усіх монархічних напрямків вийшла революція в 1663 р. в котрій перед вело Запороже і котра власне підрізала український автономізм і зачатки лібералізму українского.

З того часу искорки лібералізму можна бачити тілько в грамотах запорожців кінця XVII ст. а верхом его може служити умова Костя Гордієнка з Орликом і Карлом XII у 1710 р. умова цілком для того часу утопічна, та до того й емігрантска (про се ми говорили докладно в I. вип. Політичних пісень Українського Народу XVIII ст.) Далі лібералізм проявляється перед самою смертю Гетьманщини в петіції козацкої шляхти 1767 р. (требовались між иичим сеймн) а також в шляхецких Наказах депутатам всеросійскої комісії 1767 р. Тут можна вже бачити вплив західно-европейского парламентарізму через молодих козацких шляхтичів, що, як Скоропадский, побували в Західній Европі. Тілько ж той лібералізм лучився з замірами обернути посполство наше в кріпаки, і через те тим паче зостався безплодним. Катерина не дала сеймів, а дала крепацтво, а потім „дворянскія собранія" багатшої шляхти, і тим задовольнила нашу „історичну шляхту".

Свідомий лібералізм, як і свідомий демократизм зародився на Україні вже після смерти наших історичних автономних інституцій і далеко більше на абстрактно-европейскому, ніж на історично-національному грунті, — і що інтересно, хоч і гірко те признати, повився перше зовсім не на нашій етнографічній мові. Першим проявом того демократизму треба признати „Оду на Рабство" В. В. Капніста, в котрій оплакується крепацтво, ствердженe Катериною II в 1783 р. Ода та писана звичайною тоді російскою літературною мовою. В Галичині, певно, мало хто зна єю Оду, то ми з неї приведемо головні уступи:

Пріемлю лиру мной забвенну,
Отру лежащу пыль на ней
. . . . . .

Унылый, томный звукъ пролью
Отъ струнъ, рѣкой омытыхъ слезной
Отчизны моея любезной
Порабощенье воспою!
. . . . . .
Куда ни обращу зѣницу,
Омытую потокомъ слезъ,
Вездѣ, какъ скорбную вдовицу,
Я зрю мою отчизну днесь *)
. . . . . .
Вездѣ, гдѣ кущи, села, грады,
Хранилъ отъ бѣдъ свободы щитъ,
Тамъ тверды зиждетъ власть ограды,
И вольность узами тѣснитъ.
Гдѣ благо, счастіе народно
Со всѣхъ сторонъ текли свободно, —
Тамъ рабство ихъ отгонитъ прочь,
Увы, судьбѣ угодно было,
Одно что бъ слово превратило
Нашъ ясный день во мрачну ночь.

Позаяк тоді по всій Европі „освічений деспотизм“ підрізував зостатки крепацтва й сама Катерина поставила перед „Имп. Вільним Економічним Товариством“ на суд справу увільнення крепаків у Росії, **) то Капніст мав рацію сподіватись, що незабаром цариця скасує крепацтво на Україні, як і в усій Росії, і через те обернув другу половину своєї оди до самої Катерини:

Ты.... Царица...
. . . . . .
Дашъ зрѣть намъ то златое время,
Когда спасительной рукой
Веригъ постыдно сложишъ бремя
Съ отчизны моея драгой.
Тогда — о лестно упованье! —
Гдѣ въ первый разъ узрѣлъ я свѣтъ;
Тамъ, вмѣсто воплей и стенаній,
Роздастся шумъ рукоплесканій
И съ щастьемъ вольность процвѣтетъ.

Як звісно, Капністові прийшлось ждати аж до 1861 р. поки знайшовся царь, котрий зніс крепацтво в Росії, але се не вменшує історичної ваги оди єго. Треба додати, що автор оди був потомок того чужинця, котрого Петро І. увів у число українських полковників „для обрусенія“, сказати б по теперішньому, і котрий, як і єго діти, дався в знаки нашим козакам та поспольству. Та на решті европейскі думки XVIII в. пробили собі дорогу до сімьї Капністів і дали нам автора Оди на Рабство і комедії „Ябеда“ — предтечі „Ревізора“ Гоголевого. В. В. Капніст власне був звісний в Петербурзі, як великий знавець чужвх мов, старих і новоевропейских.

(Далі буде).

М. Драгоманов.

*) Редакція „Основи“ (1861, Мартъ) згадуючи Оду Капніста з поводу закону про волю крепаків, замітила, що й Шевченко уявляв крепацку Україну вдовою.

**) Див. про се в книгах В. Семевского „Крестьяне въ царствованіе императрицы Екатерины II“ і „Крестьянскій вопросъ въ Россіи въ XVIII и въ первой половинѣ XIX в.“ Ми дуже рекомендуємо ті книги Галичанам, бо там зібрані факти і про крепаків на Україні, а також оглянуті літературні виступи проти крепацтва Великорусів і Українців.

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ.

(Конець).

VII. Мужики. (Мужицка і немужицка людність).

Таблиця 20. показує, що в повітах найбільше смертельних людність рільнича, мужицка становить много менчий процент, як в повітах найменче смертельних. Таблиця 21. знов показує, що в найбільше мужицких повітах смертельність менча, як в повітах найменче мужицких. Значить, чим більше в якімсь повіті людности мужицкої а чим менче не мужицкої, тим менча смертельність. Се не значить, мовби серед мужиків смертельність була менча, як серед людности немужицкої. Противно, серед мужиків смертельність більша. Се значить, що там, де жидів і таких инчих є дуже много, так що становлять великий процент людности, там мужики, котрі становлять загал людности, суть більше визискувані і зпролетаризовані і через те більше мруть — і для того там смертельність більша. Там знов, де мужики становлять дуже великий процент людности — там тим самим людности немужицкої, людности визискуючої є менче — там мужикам діє ся ліпше, вови менче мруть і там смертельність для того є менча.

Таблиця 20.

З поміж кождої сотки (100) людей належало до людности рільничої (мужицкої):	
В 10 повітах з найбільшою смертельностію	73·1 людей
В 10 повітах з найменчою смертельностію	83·6 людей

Таблиця 21.

На 1000 людей умирає пересічно що року:	
В 10 повітах найбільше мужицких (хлопских)	29·3
В 10 повітах найменче мужицких (хлопских)	34·8

Додаток до Табл. 21.

а) 10 повітів з найбільшим процентом людности рільничої (мужицкої): 1. Бжеско, 2. Новий Торг, 3. Добромиль, 4. Ліманова, 5. Ми-

сленичі, 6. Турка, 7. Мостиска, 8. Кольбушова, 9. Горличі, 10. Старемісто.

б) 10 повітів з найменчим процентом людности рільничої: 1. Величка, 2. Хшанів, 3, Бяла, 4. Броди, 5. Станіславів, 6. Богородчани. 7. Дрогобич, 8. Тернопіль, 9. Золочів, 10. Ржешів.

VIII. Просвіта.

Таблиця 22.

На 1000 людей не уміє ані читати ані писати (процент анальфабетів):	
В 10 повітах з найбільшою смертельностію	920 ‰
В 10 повітах з середною смертельностію	804 ‰
В 10 повітах з найменчою смертельностію	750 ‰
В цілім краю в загалі	811 ‰

Таблиця 23.

На 1000 людей умирає пересічно що року	
В 10 повітах з найбільшим процентом анальфабетів	40·4
В 10 повітах з середним процентом анальфабетів	30·9
В 10 повітах з найменчим процентом анальфабетів	30·5
В цілім краю в загалі	34·1

Додаток до Табл. 23.

а) 10 повітів з найбільшим процентом анальфабетів (найбільше темні повіти): 1. Богородчани, 2. Турка, 3. Ліско, 4. Надвірна, 5. Товмач, 6. Косів, 7. Городенка, 8. Заліщики, 9. Борщів, 10. Цішанів.

б) 10 повітів з найменчим процентом анальфабетів (найбільше просвічені): 1. Краків місто, 2. Львів місто, 3. Бяла, 4. Живець, 5. Мисленичі, 6. Хшанів, 7. Вадовичі, 8. Краків пов., 9. Новий Торг, 10. Кросно.

в) 10 повітів з середним процентом анальфабетів: Камінка Струміл., Новий Сонч, Пільзно, Санок, Сокаль, Тернопіль, Грибів, Кольбушова, Ніско, Ярослав.

Цифри, виражаючі число анальфабетів і цифри виражаючі степень смертельности, суть прямо пропорціональні а гармонія межи обома категоріями цифр незвичайно докладна і постійна. Чим більше в якімсь повіті анальфабетів, тим більша смертельність — і на відворот, чим більша смертельність, тим більше анальфабетів. В повітах з найменчою смертельностію є письменним кождий 4-тий, в повітах з середною смертельностію є письменним кождий 5-тий, а в повітах з найбільшою смертельностію письменним є доперва кождий 13-тий. Значить, в повітах найменче смертельвих більше як три рази тілько письменних, що в повітах найбільше смертельних. В повітах найбільше просвічених умирає що року кождий 33-тий, а в повітах найбільше темних кождий 25-тий.

Хотяй звязь межи числом анальфабетів (степенем темноти) і степенем смертельности є так сильна і постійна, то годі припустити, щоби вона була безпосередна.

Певна річ, що просвіта, а іменно більше розширене елементарної просвіти може користно вплинути на здоровє населеня і обнижити степень смертельности. Алеж знов годі припустити, щоби безпосередний вплив просвіти на степень смертельности був так сильний, як се показують нам цифри. Противно, ми думаємо, що докладна і постійна гармонія межи степенем темноти і степенем смертельности тілько в малій части є випливом безпосереднього впливу просвіти на здоровлє людей, а в більшій, далеко більшій части є випливом инчих, важнійших причин. А за тими инчими причинами не треба далеко глядати. Передовсім впадає в очи, що всі найбільше смертельні і найбільше темні повіти лежать у східній Галичині, а всі найбільше просвічені і найменче смертельні повіти лежать в Західній Галичині.

Для чого у східній Галичині більша смертельність, як в Західній, те ми бачили в попередних главах. Економічна перевага певних кругів у східній Галичині зробила, що ту більше землі табулярної, більше жидів, більше горалень і корчем, більше сільского пролетаріяту, менче мужицкої землі, менче лісів і пасовиск і менче худоби у мужиків — а в наслідок того всего більша смертельність. Культурна знов перевага тих кругів зробила, що у східній Галичині стан науки елементарної і стан шкільництва народного далеко гірший, як в Західній Галичині, бо коли в школах Західної Галичини учать Поляки-учителі польских дітей по польски, то руских мужицких дітей учать учителі, незнаючі руского язика, учать незрозумілою польщиною та ще зовсім ненотрібних для Русинів річей.

В наслідок того число анальфабетів у східній Галичині далеко більше, як в Західній і рускі повіти належать до найбільше темних, а польскі до найбільше просвічених. Межи 1000 рекрутами в р. 1887 було у східній Галичині письменних (уміло читати і писати) 230, а в Західній 298, то значить, що просвіта серед рекрутів з Західної Галичини о 30% більше розширена, як серед рекрутів зо східної Галичини...

Так-отже велика нужда економічна, велика смертельність і велика темнота, се тоті три благодати, котрими ласкаво обдарувала наш край економічна, культурна і політична господарка певних кругів людности — і в тій то господарці находить повне своє пояснене тота „чудесна гармонія“ межи нуждою, смертельностію і темнотою. Де економічна, культурна і політична перевага тих

Велика смертельність.	Мала смертельність.
Мало пасовиск	Много пасовиск
Надто много або надто мало рілі	Середна скількість рілі
Надто много або надто мало ліса	Середна скількість ліса
Мало рогатої худоби	Много рогатої худоби
Много анальфабетів.	Мало анальфабетів.
Село	Місто
Населене рідше.	Населене густійше.

В вишіній розвідці старався я цифрами доказати два положеня і здається, що мені удалося їх доказати.

I. Положеве, котре хотів я сею розвідкою доказати, звучить: Степень смертельности в якімсь повіті зависить в першій лінії від відносин суспільних в тім повіті: бо від суспільних відносин зависить, як людність їсть, мешкає, одягаєся, працює, спочиває і лічить ся — а від того знов зависить здоровє і смертельність людности. Здоровє масс народних або гігієна публична є справою суспільної політвки (соціяльної політики); не від скількости ужитого карболю, але від добробиту масс народних залежить їх здоровє.

II. Положеве, котре я хотів доказати, звучить: Зі всіх справ суспільних, котрі визивають на степень смертельности в Галичині, найбільше значеве в тім взгляді мають відносини аграрні. Вплив инчих відносин суспільних дасть ся по найбільше спровадити до впливу відносин аграрних. — Русини мруть більше як Поляки, бо по перше Русини мешкають у всхідній Галичині, а по друге належать головно до кляс працюючих, визискуваних. У Всхідній Галичині більша смертельність як в Західній, бо у всхідній Галичині є більше жидів, бо мужики мають менче землі і менче худоби, бо менче пасовиск, бо менча просвіта. А всі новвеші ріжниці межи Всходною і Західьою Галичвною випливають відси, що у Всхідній Галичині пани-дідичі мають далеко більше землі, а мужики знов много менче як в Західній Галичині.

III. З повисших двох положень легко можвивести собі трете а іменно, що еміграція масс народних на тамтой світ, „in's bessere Jenseits", є випливом тих самих „агітацій", що і еміграція до Росії та що еміграцією до Росії ратують ся бідні рускі мужики перед голодовою смертію, перед повільною голодовою смертію. Як раз повіти надграничні, з котрих відбуваєся еміграція мужиків до Росії, відзначаються з помежи всіх повітів краю: 1) найбільшою смертельностію, 2) найбільшою скількостію землі табулярної, 3) найменчою скількостію землі мужицкої, 4) найменчою скількостію худоби і пасовиск, 5) дуже великою скількостію жидів і людности напливової, 6) дуже великою скількостію анальфабетів і сільского пролетаріяту.

А з того всего виходить одна велика наука: Або еміграція, або смерть, або політично-суспільна боротьба.

В листопаді 1892.

Волод. Охримович.

Лоріс-Меліковська конституція.

Як сема книжечка видань лондонского „Фонда русской вольной прессы" вийшла брошурка під сензаційним заголовком „Конституція графа Лорисъ-Меликова", написана очевидно кимось близьким до пок. діктатора і дуже прихильним до него. Брошурка дає дещо більше, ніж обіцює заголовок. Се властиво ряд виписок із листів і споминів самого гр. Лоріс-Мелікова а також із офіціальних документів, пропамятних писем і записок ріжних людей, що доторкаються діяльности Л. Мелікова як коменданта кавказького корпуса підчас війни російско-турецкої 1877-78, его генерал-губернаторства в Харькові і особливо его диктатури. Автор брошурки не оповідає нічого сістематично, а тілько склеює виписки своими короткими увагами. Можна дуже пожалувати, що замість виписок і вирівків він не дав нам в цілости деяких важних документів, от хоч би напр. уложеної гр. Л. Меліковим інструкції для сенаторів, котрих він вислав було в ріжні губерні Росії для розслідженя стану краю і адміністрації (т. зв. сенаторські ревізії). Документ сей, досі незвісний в друку, має заголовок „Особое наставленіе сенаторамъ, назначеннымъ по высочайшему повелѣнію для производства общей ревизіи въ губерніяхъ: Казанской, Костромской, Воронежской, Тамбовской, Кіевской, Черниговской, Саратовской и Самарской". Автор називає установленє гр. Л. Меліковим тих ревізій заходом „едвали не самымъ блестящимъ по результатамъ", хоча про здобутки їх не згадує ні одним словом. Із виписок приведених у брошурі ми бачимо, що справді наміри гр. Л. Мелікова були добрі і розмах для реформаторскої діяльности широкий. Сенатори мали в назначених їм губерніях позбирати відомости про справи з обсягу компетенції міністерства внутрішних справ, судівництва, заряду державними добрами і народної просвіти. Інструкція, як можемо міркувати з виписок, дуже детальна і доторкається самих болючих справ російскої суспільности. §. 2. жадає відповіді на ось які дразливі питаня: „Какое вліяніе на настроеніе умовъ имѣла и имѣетъ система административныхъ высылокъ вообще и, въ особенности, высылки неблагонадежныхъ въ политическомъ отношеніи? Требуетъ ли эта система какихъ либо измѣненій и какихъ именно?" §. 3. наказує ревізорам „удостовѣриться въ настроеніи умовъ крестьянскаго населенія, узнать, были-ли за послѣднее время волненія, чѣмъ они вызваны и какія мѣры приняты къ ихъ прекращенію". Далі наказано їм „обратить особое вниманіе на то, не замѣчается ли

въ крестьянахъ толковъ о новомъ надѣленіи ихъ землею, о такъ называемомъ въ Великороссіи „черномъ передѣлѣ“ а въ Малороссіи „слушномъ часѣ“. Були й детальні поручення для осібних губерній для розсліду пануючих там осібних відносин, як напр. т. зв. „коштного межованя“ і чиншовиків в Київскій, обовязкового межованя в черниговскій губ. В дуже загальних словах інструкція поручає сенаторам розвідати причини упадку добробиту народного і способи, як би его підняти, та при тім звертає цильну увагу на „причины нахожденія недоимокъ... средства, какими можно облегчить крестьянамъ пріобрѣтеніе земли въ полную собственность, способы къ облегченію и урегулированію переселеній“.

Дуже цікаві приписи находимо в інструкції що до земств. „Указываютъ какъ на причину неуспѣха дѣятельности земствъ, на недостаточность ихъ состава въ качественномъ отношеніи, на несочувствіе къ земству правительственныхъ лицъ и учрежденій, на ограниченность ихъ круга дѣятельности, на затрудненія, какія встрѣчаетъ она по предметамъ, которые бы требовали соглашенія земствъ сосѣднихъ уѣздовъ или губерній, на стѣсненія въ гласности, на недостатокъ средствъ“. Інструкція домагается, щоби сенатори розслідили, на кілько вірні ті покази, а також „нельзя ли расширить участіе земствъ въ рѣшеніи дѣлъ касающихся мѣстныхъ хозяйственныхъ потребностей, можетъ ли быть изыскана удобная форма для совмѣстныхъ сужденій земствъ разныхъ губерній по такимъ вопросамъ, которые бы требовали совокупныхъ мѣръ, какъ то — по прекращенію эпидемій или эпизоотій, по борьбѣ съ вредными насѣкомыми, по устройству пограничныхъ мостовъ и переправъ; не должна ли быть допущена большая гласность въ опубликованіи журналовъ земскихъ собраній и тому подобное“.

Лишаючи на боці дальші виписки з сего документу ми замітимо тілько, що закінченя сенаторских ревізій гр. Л. Меліков так і недождався: по смерти Александра II. вони були новим царем відкликані, хоч до того часу здужали викрити масу страшенних надужить і непорядків у всіх губерніях. Та поки ще сенатори ревідували губернії і збирали по інструкції пожадані і непожадані відомости, обставини російского життя порли невдержимо наперед, домагались рішучих постанов і способів, а коли в верхах правительства тої рішучости не було, прийшла катастрофа 1. марта. Тілько геть опісля довідалась Европа, що в сам той день, на пару годин перед катастрофою цар Александер II. зробив був іменно те, чого від него домагалися всі передові круги російскої суспільности, т. є обдарував Росію конституцією, котра 4. марта мала бути опублікована. Хто не тямить великого вражіня, яке зробила та відомість? Можна сказати сміло, що для революційної партії російскої вона була далеко тяжшим ударом ніж той, який ся партія нанесла абсолютизмова вбиваючи Александра II. „Мовчазливий імператор“ по своій смерти помстився на своїх убійцях далеко тяжше, ніж робив се за житя, бо вість про конституцію, підписану царем і ударемнену революціонерами за одним замахом відібрала сим остатнім ті симпатії суспільности, що досі становили головну їх силу в боротьбі з урядом.

Сих кілька уваг для вияснення важности публікації правдивого тексту тої конституції. Жаль, що публікація ся наступила так пізно, коли суспільність російска, відвернувши свої симпатії від партії революційної, звільна під тиском реакції з гори і сама дійшла до такого отупіня і реякційности поглядів, для яких аналогії прийшлось би шукати хіба в першім десятилітю панованя Николая або й ще далі в минувшині.

Брошура попереджує публікацію Лоріс-Меліковского проекту конституції (коли в загалі можна се назвати тим імям) виписками з деяких цікавих меморандумів, поданих на імя Л. Мелікова ріжними людьми після убійства царя. Ми лишаємо їх на боці, хоч які вони інтересні (особливо меморандум Поляка маркіза Велепольского), а згадаємо тілько про те, що навіть такі прихильники абсолютизму, як київскій проф. Піхно бажали тоді розширеня інгеренції суспільности на заряд справами краю. „Многіе у насъ, какъ и у васъ — писав Піхно 18 марта 1881 — ищутъ спасенія въ конституціи. Другіе, въ томъ числѣ и я, утверждаютъ, что не создавая никакихъ ограниченій для власти, не связывая ее, нужно прежде спросить страну, призвать ее только для совѣта, а затѣмъ уже рѣшать, что нужно дѣлать“. Дуже інтересна виписка з листу німецкого імпер. Вільгельма I. до Александра III. (жаль великий, що листу сего не подано в оригіналі in extenso), в котрім старий владник німецкий радить цареви російскому дарувати конституцію і скликати парламент і тілько вказує ему на деякі ограниченя котрі по его думці треба би наложити (не давати загального права голосованя, не давати парляментови права скидати міністрів, не допускати, щоб парлямент мішався в заграничну політику і т. і.).

Тексту „конституції“ підписаного царем Александром II. брошура не подає; ми маємо в ній тілько реферат гр. Лоріс-Мелікова, предложений новому цареви 6 марта 1881, в котрім репродуковано те, що підписав був его батько. Задля історичної важности сего документу поміщуємо его тут в цілости.

„28-го минувшаго генваря, Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, всеподданѣйше докладывая Богъ почившему Государю Императору, нѣкоторыя соображенія свои относительно дальнѣйшихъ правительственныхъ мѣропріятій по Высочайше предуказанному пути въ дѣлѣ возвращенія государственной жизни къ правильному и законному ея теченію, нарушенному безпрерывно повторявшимися втеченіи цѣлаго ряда лѣтъ покушеніями дерзкихъ злоумышленниковъ

противъ государственнаго порядка и общественнаго спокойствія въ Россіи, свидѣтельствовалъ при этомъ, что разслѣдованіе степени распространенія анархическихъ лжеученій, пріостановившихъ было пагубными проявленіями своими спокойное развитіе преобразованій, предпринятыхъ на благо Россіи съ первыхъ-же дней восшествія Императора Александра II на прародительскій престолъ, приводитъ къ увѣренности въ томъ, что лжеученія эти, выражаясь въ прискорбныхъ уклоненіяхъ отдѣльныхъ личностей отъ священныхъ обязанностей вѣрноподданныхъ сыновъ отечества, не успѣли, однако, проникнуть въ глубь русскаго общества и русскаго народа, представляющихъ надежныя опоры государственному порядку въ Россіи. По заявленію Министра Внутреннихъ Дѣлъ, во всѣхъ случаяхъ обращенія его къ содѣйствію общественныхъ силъ, такое обращеніе было встрѣчаемо полнѣйшею готовностью служить цѣлямъ порядка и завершенія всякихъ преобразованій.

„Вмѣстѣ съ тѣмъ, Министръ Внутреннихъ Дѣлъ всеподданѣйше докладывалъ, что, если производимыя нынѣ въ нѣсколькихъ губерніяхъ разныхъ полосъ Имперіи сенаторскія ревизіи и внесутъ богатый вкладъ въ имѣющіеся уже въ центральномъ управленіи матерьялы по многимъ подлежащимъ разрѣшенію вопросамъ и обновятъ ихъ свѣжими мѣстными данными, то тѣмъ не менѣе матерьялы эти, при окончательной ихъ разработкѣ, должны быть пополнены практическими указаніями людей, ближе знакомыхъ съ мѣстными условіями и потребностями. По своему вѣдомству Министръ Внутреннихъ Дѣлъ представилъ на Высочайшее благоволеніе слѣдующіе стоящіе, между прочимъ, на очереди вопросы: а) Преобразованіе мѣстныхъ управленій въ губерніяхъ, въ видахъ точнаго опредѣленія объема правъ и обязанностей оныхъ и приведеніе административныхъ учрежденій въ надлежащее соотвѣтствіе съ учрежденіями судебными и общественными и съ потребностями управленія; б) дополненія, по указаніямъ опыта, положеній 19-го февраля 1861 года и послѣдующихъ по крестьянскому дѣлу узаконеній, соотвѣтственно выяснившимся потребностямъ крестьянскаго населенія; в) пересмотръ положеній земскаго и городоваго, въ видахъ пополненія и исправленія ихъ по указаніямъ прошедшаго времени; и г) организація продовольственныхъ запасовъ и вообще системы народнаго продовольствія.

„Въ Бозѣ почившій Государь Императоръ, слѣдуя влеченіямъ своего любвеобильнаго сердца и желая явить новый знакъ монаршаго довѣрія къ своимъ вѣрноподданнымъ, по разсмотрѣніи соображеній Министра Внутреннихъ Дѣлъ въ двухъ бывшихъ засѣданіяхъ изъ Высочайше назначенныхъ къ тому лицъ, всемилостивѣйше соизволилъ одобрить основную мысль относительно пользы и своевременности привлеченія мѣстныхъ дѣятелей къ совѣщательному участію въ изготовленіи центральными учрежденіями законопроэктовъ по тѣмъ вопросамъ, которые признаны будутъ Высочайшею волею подлежащими нынѣ разрѣшенію, въ видахъ развитія и усовершенствованія Высочайше предначертанныхъ преобразованій. Для практическаго осуществленія всемилостивѣйшей воли, относительно скрѣпленія указаннымъ путемъ плодотворной связи между правительствомъ и лучшими силами общественными, въ Бозѣ почившій Императоръ изволилъ избрать порядокъ, испытанный уже по Высочайшимъ указаніямъ при разработкѣ крестьянской реформы, съ примѣненіемъ онаго къ потребностямъ и задачамъ настоящаго времени. Пріемля во вниманіе, что на мѣстахъ уже умѣются нынѣ постоянныя и при томъ всесословныя учрежденія, способныя представлять свѣдѣнія и заключенія по вопросамъ, подлежащимъ обсужденію высшаго правительства, въ Бозѣ почившій Императоръ соизволилъ остановиться на учрежденіи въ С. Петербургѣ временныхъ подготовительныхъ коммиссій съ тѣмъ, чтобы работы этихъ коммиссій, предварительно внесенія ихъ на обсужденіе Государственнаго Совѣта въ установленномъ закономъ порядкѣ, были подвергаемы совѣщательному разсмотрѣнію въ общей коммиссіи съ участіемъ представителей отъ земства и нѣкоторыхъ значительнѣйшихъ городовъ. Въ видахъ установленія главнѣйшихъ положеній по сему дѣлу, въ Бозѣ почившему Императору благоугодно было, въ 17 день минувшаго февраля, Высочайше повелѣть: 1) Сдѣлать нынѣже распоряженіе, чтобы находящіеся въ разныхъ министерствахъ и другихъ центральныхъ учрежденіяхъ матерьялы, имѣющіе отношеніе къ перечисленнымъ Министромъ Внутреннихъ Дѣлъ вопросамъ, были собраны, сгруппированы по однороднымъ предметамъ и приведены въ такой порядокъ, въ какомъ, по усмотрѣнію подлежащаго министра, они могли-бы съ удобствомъ быть подвергнуты соображенію подготовительныхъ коммиссій. 2) На окончаніе этихъ (п. 1) работъ назначить срокъ, совпадающій съ окончаніемъ сенаторскихъ ревизій. По представленіи-же сенаторами добытыхъ изъ ревизій данныхъ, дополнить ими собранные въ центральныхъ учрежденіяхъ матеріалы и установить тѣ вопросы и предположенія, которые въ теченіе осени могли-бы быть внесены въ подготовительныя коммиссіи. 3) Подготовительныя коммиссіи учредить изъ членовъ правительственныхъ вѣдомствъ и приглашенныхъ, съ Высочайшаго соизволенія, свѣдущихъ, служащихъ и не служащихъ лицъ, извѣстныхъ своими спеціальными трудами въ наукѣ или опытностью по разнымъ отраслямъ государственнаго управленія или народной жизни. На обязанность сихъ коммиссій возложить составленіе законопроэктовъ въ тѣхъ предѣлахъ, кои будутъ указаны Высочайшею волею. 4) Составленные подготовительными коммиссіями законопроэкты, предварительно внесенія установленнымъ порядкомъ въ Государственный Совѣтъ, передавать, по Высочайшему повелѣнію, на обсужденіе общей коммиссіи, учреждаемой на вновь-

слѣдующихъ основаніяхъ. 5) Общая коммиссія, подъ предсѣдательствомъ лица, непосредственно избраннаго Высочайшею властью, составляется: а) изъ назначенныхъ, по Высочайшему повелѣнію, къ постоянному присутствованію въ оной лицъ, принимавшихъ участіе въ работахъ подготовительныхъ коммиссій; б) изъ выборныхъ отъ губерній, въ коихъ введено положеніе о земскихъ учрежденіяхъ, и отъ нѣкоторыхъ значительнѣйшихъ городовъ; и в) изъ назначенныхъ особымъ порядкомъ членовъ отъ тѣхъ мѣстностей, въ коихъ положеніе о земскихъ учрежденіяхъ не дѣйствуетъ. 6) Отъ губерній, въ коихъ введено положеніе о земскихъ учрежденіяхъ, избирается въ составъ общей коммиссіи по одному или по два члена, соображаясь съ населеніемъ губерніи. Избраніе предоставляется губернскимъ земскимъ собраніямъ. 7) Члены отъ значительнѣйшихъ городовъ избираются городскими думами, въ столицахъ — по два, въ прочихъ городахъ — по одному. 8) Губернскимъ земскимъ собраніямъ и городскимъ думамъ предоставляется избрать членовъ общей коммиссіи, какъ изъ среды гласныхъ, такъ и изъ другихъ лицъ, принадлежащихъ къ населенію губерніи или города. 9) Порядокъ и условія назначенія въ общую коммиссію представителей отъ мѣстностей, въ коихъ положеніе о земскихъ учрежденіяхъ не дѣйствуетъ, имѣютъ быть опредѣлены особо. 10) Члены подготовительныхъ коммиссій, не назначенные къ постоянному участію въ занятіяхъ общей коммиссіи, присутствуютъ въ ней, съ правомъ голоса при обсужденіи тѣхъ законопроэктовъ, въ составленіи которыхъ они участвовали. 11) Для занятій общей коммиссіи назначается опредѣленный срокъ. 12) Работы общей коммиссіи имѣютъ значеніе совѣщательное. Учрежденіемъ ея не измѣняется существующій нынѣ порядокъ возбужденія законодательныхъ вопросовъ и окончательнаго ихъ обсужденія. Разсмотрѣнные общею коммиссіею законопроэкты вносятся законнымъ порядкомъ въ Государственный Совѣтъ подлежащими министрами, съ изложеніемъ и собственнаго заключенія министра. За установленіемъ сихъ главныхъ положеній предстояло, согласно Высочайшимъ указаніямъ, опредѣлить въ ближайшемъ будущемъ требуемыя означеннымъ повелѣніемъ подробности касательно состава, созыва и порядка дѣйствій предположенныхъ коммиссій; а между тѣмъ центральныя учрежденія обязывались немедленно приступить къ собранію и разработкѣ матерьяловъ по вопросамъ, кои будутъ подлежать обсужденію въ подготовительныхъ коммиссіяхъ.

„Въ тотъ-же 17-ый день февраля въ Бозѣ почившій Государь Императоръ Высочайше повелѣть соизволилъ Министру Внутреннихъ Дѣлъ изготовить въ видѣ правительственнаго сообщенія, для напечатанія въ „Правительственномъ Вѣстникѣ", оповѣщеніе во всеобщее свѣдѣніе о принятомъ всемилостивѣйше рѣшеніи. Проэктъ оповѣщенія былъ изготовленъ и, по предварительномъ одобреніи, возвращенъ въ Бозѣ почившимъ Императоромъ Министру Внутреннихъ Дѣлъ 1-го марта въ 12½ часовъ по полудни, при объявленіи Высочайшей воли, чтобы проэктъ до его напечатанія былъ выслушанъ въ засѣданіи Совѣта министровъ въ среду — 4-го марта.

„Но судьбы Божіи неисповѣдимы, и чрезъ два часа послѣ этого многозначительнаго повелѣнія императоръ Александръ II, посвятившій всѣ дни свои на благо Богомъ ввѣренныхъ ему народовъ, окончилъ свой царственный подвигъ, смертельно пораженный святотатственными убійцами.

„Вступивъ на прародительскій престолъ, преемникъ державнаго мученика, Императоръ Александръ III, обрѣлъ въ завѣщанной ему предками любви къ народному благу великую рѣшимость твердо слѣдовать по пути, предуказанному въ Бозѣ почившимъ незабвеннымъ родителемъ.

„Усматривая въ нелицемѣрныхъ проявленіяхъ всенародной скорби вящее доказательство неразрывной сердечной связи, всегда, по волѣ Предвѣчнаго, соединявшей въ Россіи государя съ его подданными и всегда появлявшейся съ особою силою въ тяжкія годины испытаній, Государь Императоръ Александръ III, при указаніи на необходимость неуклоннаго преслѣдованія дерзкихъ покусителей на государственный порядокъ и общественное спокойствіе, всемилостивѣйше соизволилъ выразить, что гнусныя злодѣянія преступной горсти безумныхъ отверженцевъ русской земли не въ силахъ поборотъ въ его сердцѣ рѣшимости исполнить въ точности родительскій завѣтъ любви на благо ввѣренной ему Богомъ имперіи. Руководясь такимъ рѣшеніемъ, Его Императорское Величество Высочайше соизволилъ повелѣть принять къ точному исполненію изложенную выше священную волю своего державнаго родителя, какъ достойное всей его жизни прощаніе его со своимъ народомъ. При этомъ Его Величеству благоугодно было указать Министру Внутреннихъ Дѣлъ, чтобы самый порядокъ опубликованія во всеобщее свѣдѣніе Высочайшаго по сему предмету повелѣнія былъ тотъ-же, какой предуказанъ въ Бозѣ почившимъ Императоромъ Александромъ II.

„Подлинное подписалъ
„Генералъ-адъютантъ графъ
Лорисъ Меликовъ".

Як бачимо, документ сей і заключені в нім постанови даремно було би називати конституцією. Комісія зложена з делегатів по части вибраних губерніальними земствами і міськими радами, а по части іменованих правительством, котра має тілько дорядчий голос при обсужденю проектів законів предложених правительством, але не має ані права сама подавати проекти ані впливу на їх остаточну ухвалу або усунене, се щось таке мікроскопійне і неозначене супроти тих потреб, яких тоді хіба сліпий не бачив у Россіі, що треба

тілько дивуватися, як се гр. Лоріс-Меліков після широкого розмаху в інструкції сенаторам міг так низько сісти. Певне, на се були важкі причини, з котрих перша і головна лежала в волі самого царя Александра II, що „вважав обовязком своєї чести — як сказано в брошурі — не допустити до того, щоб нарушені були основи его самодержавія". Ну, а при ненарушених основах самодержавія, при браку яких небудь сурйозних гарантій свободи особи, товариств, сходин, друку і сумліня, при адміністратівній самоволі (бо про все те в повищім проекті не сказано анічогісінько) що й говорити про конституцію? Не диво, що й Александер III, прочитавши повищий „доклад", написав на ньому власною рукою „Онъ составленъ весьма хорошо". Написав, похвалив — і швидко опісля кинув до коша. Дуже можлива річ, що й ся скромна проба притягнути значнійше число предетавників суспільности до нарад над справами державними, коли б була війшла в діло, булаби мала добрі наслідки, піднялаб духа в суспільности і моглаб була понести до вибореня справжньої, не мальованої конституції Як перший крок, як перша можність до сі вибореня вона була б мала певно свою вагу. Та все таки треба тямити, що сам собою документ сей не був конституцією, а тілько вказував і витичував скромний, тісненький терен, на котрім при щасливих обставинах моглаб була розпочатися боротьба за правдиві вольности конституційні. Нема ніякої гарантії, що навіть коли б цар Александер II. був живий і комісія скликана, правительство послухалоб було сі голосу, або в разі, як би комісія стала ему недогідна, не булоб сі без церемоній розігнало. Се треба тямити, оцінюючи вину революціонерів, котрі вбивши Александра II. буцім то позбавили Росію великого добродійства і опізнили хід сі свобідного розвитку. Опізнене вийшло справді, та причини его далеко більше сложні, так що приписувати їх самій катастрофі 1. марта 1881 і киненю Александром III. до коша повищої конетітуції ніяк не годиться.

Ів. Франко.

Перший крок

до основної реформи гр. кат. духовенства.

Коли рускі патріоти сушили собі голови над тим, що то буде, як гр. к. духовні семінарії допадуться в руки єзуїтів, — готовило ся діло, що мало рішити сю справу іще радикальніще. Дня 22. м. м. оголошено в газетах цісарску постанову з 13. т. м. по котрій зовсім скасовано ті семінарії, а власне віденьску і генеральну, львівску.

Рускі газети, москвофільского і народовского напрямку доси одні зовсім нічого не сказали від себе про сю подію, а другі прямо заявили, що не знають, що сказати, і ждати муть послідків того факту. А тимчасом послідки ті легко угадати по ролі, яку відограли скасовані інституції.

Гр. к. духовні семінарії у Відні і Львові, основані були, літ тому 100 з верхом, волею таких австрійских володарів, як Марія Терезія і Іосиф II. найкраще записаних у тямці Русинів і основані були спеціально на те, щоби виробити руску інтелігенцію, що могла би виховувати рускій народ та вязати его з австрійскою дінастією. І справді сі інституції, добре послужили обом цілям. Гр. к. семінарії то були постійні, одушевлені школи австрійского цезарізму, вірнопідданства, — розсадники тих думок аж до найбідніщих, найнижчих верстов руского народу в Австро-Угорщині. Не що, як ті семінарії зробили з Русинів „Тирольців Востока".

Алеж семінарії ті сповнили добре й другу ролю: інституцій, за підмогою котрих у нас довгий час вироблялася яка-така руска інтелігенція, яка-така національна самосвідомість, який такий рускій рух. Скасовані семінарії видали з себе довгий ряд руских учених, на теологічнім і світских полях, співаків, політиків, писателів, артистів-музиків. Звязані з університетами й инчими культурними інституціями великих міст, особливо Відня, гр. к. семінарії то були справді вікна, крізь котрі до нас проходила західно-европейска цівілізація. Та се були й збірні місця, де сходилися найліпші в свій час сини Матери-Руси з Галичини, Буковини й угорскої Руси, виробляючи між собою яку-таку національну солідарність, так потрібну між тими трома частинами Руси. Навіть світські учені рускі, довгий час, мало не всі виховувалися в тих семінаріях або за їх підмогою.

Тепер пропала й змога чогось подібного. Теологічне образоване гр. кат. питомців зовсім відірвано від університетів: намісць львівскої генеральної семінарії, мають бути устроєні три епархіальні семінарії: у Львові, Перемишлі і Станіславові, зі строгим доглядом для

того, щоби відтинати питомців від усяких „шкідливих“ свіцких рухів. Значить, від тепер гр. к. духовні семінарії перестають бути вищими науковими закладами, а мусять стати майже приватними закладами чисто теологічного характеру. Вже й не згадуючи про те, який може бути заряд і виховане в тих інституціях, — само відірване їх від університетів, мусить понизити духовий рівень попів. Між дотеперішними гр. к. семінарістами навіть остатнім часом бували люде образовані навіть в самім попівстві, хоть правда, незавидна доля, що загонила їх у відлюдні й дикі сторони країни, і брак якого небудь культурного звязку між самими попами, робила з них нарешті некультурних людей. Тепер воно мусить вийти ще гірше. Само пробуване у Відні або у Львові та сходини зо свіцкими образованими людьми — значило велико. Що-ж може дати питомцям такий Станіславів, або Перемишль? Треба би хиба величезних фондів на устрій епархіальних семінарій, на добрих учителів, бібліотеки й т. и. щоби сяктак можна було заступити те, що було. А позаяк таких фондів ні відки взяти, то для будущих питомців представиться сумна перспектива: спасти, по живучости і образованю, нижче гімназістів у тім самім Станіславові чи Перемишлі...

Захитане становиско попів серед світскої інтелігенції і особливо серед селян, могло було ще піддержати тілько дійсне образоване і сповнюване попами свіцких функцій, конче потрібних народови: напр. медицинских, юридичних і т. и. Ледви чи в нових семінаріях будуть звертати на щось таке увагу. Нові заклади, то не тілько відірване питомців від свіцких наук і свіцких рухів, але й дезорганізація самого попівства галицкого, котре тепер мусить різко розпастися на троє — після епархій. Після сего гр. кат. духовенство неминуче мусить зійти з поля політики, користної для рускої народу, і в загалі з поля свіцкої діяльности. І то ще тілько початок. Скасоване столітних культурних інституцій для Русинів, то тілько одна з точок, умовлених у Римі, на котрі згодився митрополит — дарма, що він запевняв народовців, що ніяких таких перемін не буде.

Говорючи про культурну вагу скасованих гр. к. семінарій, ми, розумієся, мали на думці те, що було колись. Остатними десятками літ ті інституції дуже були підупали (непорядки й деморалізацію у львівскій семінарії ми показали в „Народі“ за 1890 р.), так що жалувати за ними нам не слід. Тай для Русинів инчих партій тут є радісна точка: може перед тими реформами попівства, які очивидячки задумуються, ті Русини зважать за ліпше для рускої справи — перетягти осередок ві рішучо на свіцкий бік — звісно, в поступовому напрямку. Скасовані семінарії були в свій час культурними інституціями, та за те вони прожирали переважну частину рускої молодіжі, готовлячи ві тілько для певних функцій, що з часом відривали ві від поступових свіцких течій, а надто робили ві зовсім залежною від уряду. В скасованих інституціях було й головне жерело недомагання руского руху — клерікалізму і т. и., що пронимало увесь рускій рух і підтинало его в самім корени. Звісно, у нових семінаріях заведеся ще яріщий клерікалізм і т. и. що не може мати з руским рухом нічогісінько спільного. Крайня пора, масі рускої молодіжі, що мала би йти у семінарії, кинутися на свіцке поле: на независимі становиска і крайня пора рускій інтелігенції — помогти в тому молодіжі. З того може бути тілько користь для рускої політики і в загалі для поступу руского житя. І чим скорше загал Русинів зважиться на таке, тим краще: бо Русинам прийдеся вести тяжку боротьбу з політикою певних вихователів Русинів і їх вихованців. Для тої боротьби треба доконечне цілої армії свіцких поступових Русинів.

25. юля. **М. Павлик.**

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІЇ.

Приятіль на Україні. Тепер було за радикально і не можливо з фінансових і адміністр. причин. За короткий час до виходу 15 нру. Від нового року — коли конче хочете. — Всп. О. Колесса. У 16-тім нрі. Звиніть.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 15. л. августа 1893. 16 нр.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Словянска взаімність

в розумінню Яна Колляра і тепер.

I. Для вшанованя столітніх роковин уродженя словацко-ческого поета і писателя і всесловянского патріота Яна Колляра видали два віденскі акад. товариства, ческий „Akademicky Spolek“ і словацкий „Tatran“ гарну памяткову книгу, що отсе недавно вийшла друком у Празі, впорядкована доцентом віденьского університету, дром Фр. Пастриком. Книга ся (283 стор. великого 8-vo), оздоблена двома гарними портретами Колляра і кількома рисунками та відтисками автографів єго і єго жінки, знаменитої „Міни“ Німкині з околиць Єни, переідеалізованої Колляром в „Дочку Слави“ і т. і. складаєся з 38 статей, в тім числі 5 творів поетичних, посвячених памяти Колляра. Находимо тут імена двох визначних сучасних поетів словянских: Святоплюка Чеха і Поляка Асника, далі вірші Хорвата Граніловича, Лужичанина Стрітара і Словака Гвездослава. Ще один великий словянский поет, Яр. Врхліцкий дав прозову статю про Коллярів сонет. Сказавши загалом, ті виливи поетичні не особливі перли: видно, що словянскі поети не надто глибоко вчитувалися в Колляра. Видно, що й на ньому справджуєся те, що колись писав Лессінг про Клопштока:

Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn Jeder lesen? Nein.

Св. Чех величає Колляра як п е р ш о г о будителя Словян „від Урала по Шумаву“, чим він в усякім разі не був. Годі також писатися на отсю строфу хорватского поета Йована Граніловича:

Svježe krvi, nove treba spreme,
Umorno je celo czovjeczanstvo,
Slavenstvu je približilo vrieme,
Sveto da si ispuni poslanstvo.
Da milotom srca slavenskoga
Ledno lice preobrazi svietu,
I vedrinom svježeg duha svoga
Pokaže mu nebeszczansku metu.

Вільно було Коллярови перед 60 роками міркувати про втому Заходу і свіжість сил словянских, про зіпсуте, войовничість та грабівництво Романців і Германців а ідеальну, сумирну і чутливу вдачу Словян; сучасному поетови не слід перемелювати сю стару муку. В усякім разі вірш Граніловича один з кращих; простота вислову і чудова мелодійність сербо-хорватскої мови промовляють до серця, особливо де поет хвалить Колляра за те, що єго Словянщина пробудила зо сну Хорватію, викликавши т. зв. іллірізм Людевіта Гая, котрий зробив конець так званому „кайкавському“ письменству, та за те поклав основу теперішній хорватскій літературі, мовою зовсім близькій до сербскої (наріче „штокавське“):

Hrvatski ti skromni pjesnik eto
Slava! klicze iz zahvalnih grudi,
Slavensko jer tvoje geslo sveto
Hrvatsku nam iz groba probudi.

Досить кумедні акорди вдарив польский поет Асник. Він величає в Коллярі віщуна відродженя Чех, обертаєся тілько до Чехів і уявляє собі навіть, що Колляр десь колись „białogórskich podjął pieśń cmentarzy“, т. є. співав про погром Чехів на Білій Горі в 1621 році. Про Словаків у цілій вірші ані слова. Інтересно, якими словами д. Асник відводить

Чехів від кокетованя з Россією. Він обертаєся до „дочки Слави“ ось з яким покликом:

Idź raczej z temi, co cierpią i walczą,
Nie chcąc zatracić samobójczo ducha,
I stać się tłuszczą helotów służalczą,
Nad którą dziejów noc zapadnie głucha—
Niż z tym olbrzymem, co krocząc zuchwały
Wszystkie ludzkości depcze ideały.

Коли д. Асник мав на думці тих Поляків, що засідають у віденьскій Раді державній (а з тими в першім ряді могліб Чехи іти рука об руку), то повинен би був для них вибрати якісь інчі epitheta ornantia, замісто слів „co cierpią i walczą“ сказати як раз противні слова — звісно, до тих слів треба було добирати й іншого риму. Кого розуміє д. Асник під „olbrzymem, co krocząc zuchwały...“ чи россійске правительство, чи россійский народ, се лишаєся тайною; польска ніби поступова буржуазія, котроі співаком є д. Асник, не завдає собі занадто труду, щоби розріжнювати сі два понятя. З похвалою для д. Асника піднести треба, що не вірить в осущене Коллярових ідей á la lettre, як се чинить Сватопл. Чех; він каже:

Przyjdzie czas, w którym wypełnią się jeszcze,
Tylko w zmienionej przez dzieje [postaci,
Waszego piewcy te natchnienia wieszcze
O świętej zgodzie wśród słowiańskiej braci.
Skryte marzenia czas urzeczywistni:
W objęcia sobie padną nienawistni.

Gdy prąd duchowy, co kajdany łamie,
Wszystkich podniesie i usamowolni,
Wtedy staniemy do ramienia ramię,
Równi z równemi i z wolnemi wolni.
I sławiańszczyzna cała, silna, młoda,
Przy bratniej uczcie ręce sobie poda.

Сі дві строфи, без сумніву, найкраще з усего віршованого в коллярівскій збірці; нєує їіх вражіне тільки згадка про учту; д. Асник очевидно не уявляє собі згоди братньої без учти, без тостів і т. п. Учтою почав свій вірш, уявляючи собі, що сидить між Чехами „Przy uczcie duchów u wspólnego stołu“; учтою яко вінцем ідеалу будущини і кінчиться его віще слово. Що кому до вподоби!

Прозова часть збірка о скілько богата, о стілько й ріжномастна. Бачимо там і сирі матеріали (листи Колляра до ріжних людей), і свіжо позбирані подробиці біографічні (Павла Кріжко: Дитячі літа Колляра; Павла Бляго: Колляр в Пешті; Йосифа Караска: Колляр у Відні) і критичні оцінки поодиноких діл Коллярових (Білого: Як росла „Slavy Dcera“; Врхліцкого: Коллярів сонет з формального боку; Полівки: Коллярзбирач і видавець народніх пісень; Юра Юношки: Колляр як духовний і проповідник; Пастрика: О археологічних дослідах Колляра; В. Вондрака: О книжці Коллярові „Die Götter Rhetras“) і в кінці ряд статей про значіне Колляра і его ідей для ріжних літератур словянских (Станое Сганоевич: Колляр в спомінах Сербів; Леандер Чех: Значіне Коллярові „Slavy Dcery“ в ческій поезії; Ян Воборнік: Становище Колляра в літературі ческій; Яр. Вльчек: Вплив Колляра на літературу словацку; Неріпг: Посланіе Колляра о словянскій взаімности на мові польскій; Мих. Горнік: Колляр і лужицкі Серби; Мілівой Шренель: Колляр і Хорвати; Джорджевич: Колляр і сербска література; Ів. Франко: Літературне відродженє Полудневої Руси і Ян Колляр). Певна річ, круг вплиру діл Коллярових сими статями далеко не вичерпаний; бракує особливо праць про вплив его на польску і россійску літературу; одна й друга були обіцяні і... не прислані; бракує й праці про Словінців. Та все таки те що є, дає досить много і цінних подробиць. Біограф Колляра, критик, що займатися буде оцінкою его діяльности для сучасних і потомних, не буде міг поминути сеї книги і нагромаджених в ній матеріалів.

В повисшім перечисленю я навмисно лишив на боці дві праці ширшого змісту, про котрі хотів би поговорити троха докладнійше: Ол. Кочубінского, професора славістики на університеті в Одессі, статю „Романтична думка і дійсність“, і М. Мурка: Коллярова взаімність словянска. Обі ті праці займаються одною і тою самою темою, хоч з ріжних боків і в ріжнім дусі. Словянска взаімність, отсе та, по думці проф. Кочубінского, „романтична думка“, котрій він противставить дійсність; отсе той,

по думці дра Мурка, реальний грунт, по котрому від часів Колляра аж до тепер, хоч звільна, та невпинно йде словянска праця і наука. Вже з сего можна догадуватися, що ті оба — так сказати — публіцісти Коллярівскої збірки (статі їйх дійсно своїм вістрем звернені до сучасности) стоять на супротилежних становищах зглядом Колляра і его думки про словянску взаімність: Кочубінский бачить в ній нездоровий і у многому шкідливий романтизм, реакцію проти іншій, давнійшій і, по его думці, здоровійшій формі словянскої взаімности чи навіть спільности, реакцію словянских партікулярізмів против тій спільности, яку давнійшим Словянам (що правда, тілько східно-полудневим) давала мова церковно-словянска, невідлучна від православія; Мурко вважає сю реакцію конечною і здоровою і разом з Колляром вірить, що правдива спільність словянска можлива тілько на основі високо розвитих, а не придушених словянских партікулярізмів, то є слов. племінних і язикових індівідуальностів. Пригляньмося троха близше обом тим супротилежним поглядам.

Історія духового розвою Словянщини вказує як на факт величезної ваги — на витворенє і розширенє т. зв. церковнословянского язика. Де і як він витворився, котре словянске племя ним говорило, се й доси не перестало бути спорним питанєм. Фактом є тілько те, що язик сей від разу, в писанях словянских апостолів Кирила і Методія, виступає в незвичайній чистоті, в чудовім богацтві форм і лексікона, живости і ріжнородности складні. І що найважнійше: Кирило і Методій були рівночасно не тілько першими словянскими, але й першими всесловянскими писателями: не тілько Болгаре, Серби, Руси, Панонці, але також Чехи і Поляки знали і читали йіх книги на тій самій мові. Політичні бурі, неприхильність Риму, напади Німців і Мадяр швидко звузили той круг впливу церковно-словянщини, та все таки аж до кінця XVIII віку він був іще досить широкий, обіймаючи собою Сербів, Болгар, Южно-Біло- і Велико-Русів, а також і православних Румунів, що вправді в XVI віці почали витворювати письменство на своїй мові румунскій, але в богослуженю уживали мови церковно-словянскої а в письмі кирилиці. В тім довгім протягу часу на ниві церковно-словянскій повстала величезна і богата література, котроі культурного значіня хіба сліпий не бачить, література не тілько церковна (догматично-обрядова), але також навчаюча (проповіді, фізіологи, звіринці, травники, книги історичні, космографії), моралізуюча і поетична (легенди, отечники, апокріфи, збірки мудрих речень, т. зв. пчоли і т. і.). Література та з малими тілько ретушованями язиковими читалася і переписувалася зарівно у всіх народів того круга; твір, зладжений на сій мові денебудь в Сербії або в Болгарії, вже швидко опісля тішиться популярністю в північній Руси, Палея списана в Ковлі на Волині, читаєся в манастирі Хіландарскім на Афоні, твори перших двигачів болгарскої літератури: Івана Екзарха, Климентія, царя Симеона, монаха Храбра і др. зберегаються в численних відписах на Руси; писателі, як Григорій Цамблак, належать рівночасно до болгарскої, сербскої і рускої літератури, працюють особисто і в Болгарії і в Сербії і на Руси; ще в XVIII віці Українець Козачинский, вихованець Кієво-Могилянскої академії, на зазив Сербів переходить з деякими товаришами до Воєводини, заводить там „словянскі“ школи і навіть пише для них шкідьні драми з сербскої історії. Не говорю вже про тісні взаємини між Южно-Русами і Велико-Русами в XVII і XVIII віках і про просвітну діяльність Южнорусів в Ростові, Ярославі, Москві, Петербурзі, Тулі, Тобольску і т. і. Все те факти дуже великої ваги, всі вони можливі були тілько на основі спільного всім тим краям церковно-словянского язика. Оттим то й література, витворена на тій мові, не може вважатися виключною власністю нікотрого одного словянского народа: вона є здобутком вікової праці всіх слов. народів православного круга, є в тім тіснійшім значіню літературою всесловянскою.

З уподобою вченого, що задивившися в минувшину і весь увійшовши в круг ей думок і розуміня, не хоче бачити пі-

знійших часів і їх змінених відносин та інтересів, д. Кочубінский стоїть за ту велику словянску традіцію, і з того погляду вдаряє остро на Вука Караджіча й на Паляцкого — пропагаторів словянских партікулярізмів, ударяє й на Колляра, котрий хоч силкувався найти посередну дорогу, т. є признавав будущину тілько для чотирех слов. діалектів (россійского, польского, ческого і сербского) а прочим радив зливатися з ними, та все таки стояв за розвій нових, народніх язиків супротив старій церковщині, йшов за взірцями західних націоналістів, а не обертав очей на схід, як се між Чехами чинили патер Антонін Марек і особливо Юнгман (оба, впрочім, тілько на словах, бо на ділі оба працювали для ческого „партікулярізму“, ба навіть, як Юнгман, клали під него найміцнійші основи, вяжучи его нову добу зі старою!). В спосіб що найменше дуже субєктівний навязує проф. Кочубінский навіть Добровскому свою улюблену думку про єдиноспасительність „сходу“, то є не знати вже, чи церковно-словянского, чи прямо россійского язика для західніх Словян-партікулярістів. В листі Добровского до Копітара з д. 22 мая 1811 р. читаємо: „Die Slowaken stemmen sich wacker genug gegen den Magyarismus, und wenn sie je ihre Sprache gegen eine andere vertauschen müssten, so gebe es ja doch eine bessere Wahl.“ Яку ліпшу мову малиб вибрати Словаки, сего Добровский не сказав; проф. Кочубінский не сумнівався, що батько словянскої філології думав про Схід (то є про що саме?), хоч зі звязку листу і з уваги на ввесь хід думок і уподобань Добровского досить ясно виходить, що він не міг думати ні про яку другу мову, як про найблизшу Словакам — ческу.

Проф. Кочубінский бачить шкідливість словянских партікулярізмів в тому, що шир. у Сербів реформа Вукова „розірвала історичну єдність між Сербама і Румунами“, і в тому, що „реформа літературна побіч добрих наслідків провела різку демаркаційну лінію відокремленя і знівечила можність взаімного добродійного впливу між Сербами і Русами, як се було не тілько в давні часи, але ще й дуже недавно. Кілько користі для Росії на початку XIX. віку принесли професори з Сербії в россійских університетах, ті добрі, до Россіян прихильні голоситєлі науки, а ніколи не наймити!“ Все те правда, а властиво тілько пів правди. Вчителі Серби могли бути дуже користні для Россії, та все таки, думаючи по людски, вони повинні б були поперед усего стати „голоситєлями науки“ в самій Сербії, а не лишати єї на божу волю. Різка демаркаційна лінія вчинила те, що хоч і тепер виднійші сербскі і другі словянскі діячі йдуть вчитися в Россію (згадаймо Болгар Каравелових, Вазова і др., Сербів Марковича, Новаковича, Словенця Мурка і др.), або обіймають там місце професорів (Болгарин Дрінов, Серб Богішіч, Хорват Ягіч, Чех Первольф і др.), то все таки кождий у себе дома находить о що зачепити руки, находить головний центр своіх духових і наукових інтересів, кождий хоч і на чужині, працює все з найпильнійшим оглядом на свій рідний край. Демаркаційна лінія, покладена зростом словянских партікулярізмів, не перешкодила власне з часу їх зросту й зростови словянскої, общесловянскої науки, зростови праці вчених славістів одної народности над двигненьм других народностей. Досить буде згадати про многосторонні праці історичні і історико-літературні Шафарика, лінгвістичні і археологічні Міклошіча, історико-літературні і язикові Ягіча, его Archiv für slavische Philologie, про праці над історією й літературою полудневих Словян южноруских учених Калайдовича, Венеліна, Григоровича, Бодянского, Голубінского і самогож Кочубінского, Великорусів Гільфердінга, Пэйса, Ровінского, Макушева, Чеха Їіречка і др. В працях Пипіна, Веселовского, Потебні, Драгоманова бачимо обнятий і опанований дотичний матеріял усіх словянских племен; навіть Поляки в роді Ржнжевского, Бодуена де Куртене, Каліни являються пильними робітниками на тім общесловянскім полі, йдучи тут за слідом своіх давнійших попередників: Линде, Мацейовского і др. Значить, на полі науки, взаімного пізнаваня і підпомагачя Словян зріст партікулярізмів не тілько

не став перешкодою, але навіть якби підмогою, бо той зріст партікулярізмів був зростом любови до свого рідного і близького, заглубленя в его минувше і теперішнє, а те заглубленє опять вказало незлічимі звязки між житєм поодиноких племен і вітхнуло в наукових робітників інтерес і охоту до пильного досліду тих звязків.

Щож до „історичної єдности“ Сербів з Румунами, то тут тяжко зрозумітн, як може проф. Кочубінский на серіо говорити про неї. Аджеж від XVI. віку Румуни зачали писати по своєму, перекладувати церковні книги, святі легенди, проповіді і т. і. на румунске, видавати на тій мові офіціальні документи, писати літописі і т. і., так що в початку XIX. в. єдність Румунів зі Словянщиною була вже дуже невеличка і поверхова.

В кінці не повинен би проф. Кочубінский забувати, яким коштом осягалася та „історична єдність“. Аджеж кажім що хочемо, а те общесловянске письменство не було в повні народнім (хоч дещо з него й проходило до народа), не виражало в повні потреб народа, не служило тим потребам, ба навіть інтелігентним силам кождого народа не давало досить поля до самостійного розвою. В $^9/_{10}$ частях була се писанина перекладана, візантійщина. Та не в тім була біда, а в тім, що ціле житє в сфері тої візантійщини витворило було і серед Словян традіцію неприязну всякому новаторству, всякому широкому розвоєви індівідуальности людскої. Не кажу вже про Румунів, котрі зовсім не розуміли церковно-словянского язика, алеж і Серби і Болгари і Русини так само чули, що се не їх жива мова і при всій підмальовці церковщини на лад своїх діалектів не переставали бачити в ній спеціальну мову церкви і книг церковних, так само, як се було в Польщі, Угорщині, Німеччині і др. з латиною, навіть кухонною та макаронічною. Жалувати нині за розривом історичної єдности православного Словянства виходить на те саме саме, як колиб Поляк почав бідкатися на Рея та Кохановского за то, що вони, заводячи польский партікулярізм, розірвали єдність історичну Польщі з Угорщиною (на основі латини), котра історично могла мати далеко більшу вагу, ніж фіктівна єдність Сербів з Румунією. Чи бідканє таке було б на місці і чи воно гідне вченого чоловіка? (Конець буде).

Ів. Франко.

Інтерес галицко-рускої літератури.

(Конець)

Безмірна відсталість галицко-украінскої печаті вбачаєся і в беллетристичній літературі, навіть „для легкаго чтенія“. Ми бачили, що російска журналістика подає переклади свіжих творів европейскої беллетрістики, при чому дає переклади французких, а надто англійских творів навіть раніше, ніж вони появляються на других мовах. В Галичині тілько недавно заклався осередок для подібної літератури в „Бібліотеці найзнаменитших писателів“, але та бібліотека всего менше може видержувати конкуренцію на Украіні з російскими виданями вже через те, що подає речі, котрі давно вже звісні з російских перекладів і часто найменше інтересні, та ще й то як подає?! Романи французкі й англійскі переложені в ній, видимо, не з оріґіналів, мовою безбарвною і з такою транскріпціею імен, котра російско-украінского читателя, привикшого до фонетичної транскріпції імен чужих, може довести просто до невральгії. Таке робилось у Росії тілько в початку XIX. в., коли в російских перекладах авторів англійских гуляли король Леаръ, замість Ліра, Иванго́е, замістць Айвенó; коли героіні англійских романів виходили у Росії лади, замість леді і т. д. Літературне образованє порядчиків „Бібліотеки найзнаменитших писателів“ видно вже й з того, що вони в перекладі Обломова Гончарова викинули зовсім єон Обломова, то б то те, що вважаєся в Росії і скрізь, де той роман звісний, за один з перлів літературних [1]). Відповідно до „Бібліотеки“ і т. д. ве-

[1]) Д. Коцовский зачеркнув усе се реченє. Позаяк від 15 цру „Народ“ иде на Украіну в більше примірниках, ніж перше, то мусимо завважати для нових читателів, що отся статя написана була для „Зорі“, по поводу статей дд. Чайченка й Вільхівского, в тій самій справі, та сінедріон „Тов. ім. Шевченка“ не згодився надруковати еї в „Зорі“ і автор на силу добув еї після 10-ти місячної неволі еї в руках львівских народовців. *Д. Коцовский*

деся і в загалі вибір і переклад беллетристики европейскої в усіх галицко-українских виданях, тай не може инакше вестись, бо, поминувши дуже відстале, семинарско-естетичне, літературне образованє галицких літераторів, — серед них очевидно дуже мало знаючих французку мову і навряд є хто небудь, знаючий англійску.

По всім сим резонам, галицко-українські видання не можуть мати інтересу для російско-українскої публіки, навіть для такої, котра слідить за Европою тілько по російским виданям.

Очевидно, що деякий інтерес в галицко-українских виданях для російско-українскої публіки можуть мати тілько ті матеріали, котрі туди надсилаються з самої російскої України. Тількож і сим матеріалам важко видержувати конкуренцію з російскими. Перш усего, з російскої України йде в Галичину майже сама тілько беллетристика та поезії. Наукової й публіцістичної прози, — то б то того, що власне й є хлібом в літературній страві, — очевидно українолюбці-літератори не виробляють. За дуже малими виключеннями, проби такого виробу в українскім письменстві тепер можна побачити тілько в виданях „проклятих“, — в Женеві і у львівских радикалів, — а не в печаті „патріотичній“. Вже один сей брак української прози в галицко-українских виданях, не може неставити їх низче від російских“ [1]). Та коли вже й так, то нехай би хоч українські беллетристика й поезія були інтересні, але сего, по совісти, ніяк не можна сказати.

Про нову поезію й беллетристику українску нам приходилось говорити де-инде, і тут ми скажемо лишень кілька слов, тим паче, що стаття наша й так затяглась. Теперішня українска поезія вже тим неінтересна, що вона майже тілько й робить, що переспівує мотіви старої, Шевченка й его приятелів. Беллетристика ж українска теперішня явно упала проти недавньої і навіть старої. Силу старої української беллетристики робила ей спеціяльність — студії з простонароднього житя. Навіть без великого таланту досить було деякої способности примічати, або й фотографувати пригоди з того житя, трохи теплоти, або веселости, хоч не зовсім ясного по ідеам народолюбства, — що б написати кілька в усякім разі інтересних студій з українского простонароднього житя, котрим майже ніхто другий, окрім спеціальних українских писателів, не займався. Один час, в 70-ті роки, коли між українскими писателями явилось 2—3 дійсно талановитих осіб і коли було українолюбці почали більш рішучо приставати до свідомого демократизму з соціальною барвою, — і українска беллетристика почала було приближатись до европейского соціяльно-психологічного роману з простонароднього житя („Хиба ревуть воли“ Мирного й Білика, роман, котрий знайшов собі місце лишевь в Женеві, деякі тодішні повісті Нечуя). Тілько ж щось таке сталось навіть з найліпшими українскими беллетристами, бо Мирний упав аж до „Перемудряв“, а Нечуй — до „Опеньків“. Після того українскі беллетристи видимо заскучали і схотіли розширити рамки своєї літератури — творами з житя більше освічених людей, що б порівнятись з літературами других культурно-самостайних народів. Такий напрямок характеризує теперішню українску беллетристику.

Звісно, проти такого напрямку нічого не можна сказати в теорії. Треба тілько, що б практика оправдила теорію. На ваше лихо, замір наших беллетристів живописати житє найбільше освічених классів, — та ще й з тенденцією поучати їх національно-громадеким обовязкам, — поки що розбиваєся перш усего об малу освіту самих беллетристів, котрої не заміняє природна сила талантів, дійсно невелика [1]). Коли читаєш в нових українофільских романах і повістях про їх героїв, — университетских студентів, учителів і т. п. — їх спутані і темні розмови про такі речі, як національність, космополітізм, культура, держава, соціальна справа і т. д., то перш усего бачиш, що сі речі темні для самих авторів і мимо волі питаєш себе, чи автори мають хоч звичайне образованє, котре даєся в російских университетах, звідки вони беруть своїх героїв? [2]) Очевидно, при такій недостачі образованя наші беллетристи не можуть малювати, як слід, наших образованих людей, а ще менше навчати, — і їх літературні проби в новому напрямку не осягають своєї цілі. Маса публіки

був цензором статі — ще досить милостивим, бо стояв за те, щоби сі надруковати в „Зорі“. Як цензор статі д. Коцовский позволив собі понаписувати на рукописі свои уваги, с котрими й вернув рукопись, і котрі ми отсе й оголошуємо. *Редакція*

[1]) Д. Коцовский зачеркнув усе се реченє.

[1]) Коцовский підчеркнув остатні слова.

[2]) Д. Коцовский зачеркнув се реченє.

на Україні не може дивитись на них инакше, як іронічно [1]).

Ми всего менше думаємо вчувствити кого небудь особисто в усіх ознаках стану нашої літератури, ні моралізувати. Багато є причин фатальних і в Росії і в Австрії, котрі створили такий стан. Ми тілько стараємось перш усего обєктивно пояснити факт, сконстатований [2]) д. Чайченком, — холодности російско-української публики до галицко-української журналістики. Ми думаємо, що коли тут можливий лік, то его треба шукати в самому діягнозі хороби.

Лік той може бути лишень один, — що б галицко-українска журналістика більше відповідала інтересам російско-української публіки, єї звичкам, давала їй літературну страву подібну до тієї, котру вона шука і в значній мірі знаходить в журналістиці російській [3]). При тому, — відповідно загальним законам конкуренції, — галицко-українска журналістика, коли хоче переважити російску, то мусить навіть подавати ту страву скорше, повніше й лише оброблену, ніж ії подає російска [4]). Оглядаючи зміст тих часописів російских, котрі наша публіка найбільше читає (Русская Мысль, Вѣстникъ Европы, Сѣверный Вѣстникъ і др.) ми виводимо, що та публіка хоче, що б печать була дзеркалом життя питомого й европейского, та ще органом прогресівного напрямку. Тепер же в Европі прогрессівний напрямок представляєся тілько в партіях більше або менше радикальних. Всі недавні помірковано-ліберальні, національно-ліберальні і т. и. партії, — тепер власне стали партіями консервативними, так що навіть їх конкуренти зі старих консервативних партій виробляють собі свій радікалізм, котрий ми тепер і бачимо в торійскому радікалізмі лорда Черчілля, в пробах соціального законодавства, котрі підпираються консерваторами напроти „манчестерців“ і націонаь-лібералів, в тому, що клерікали тепер стають за загальне голосованє, за референдум, за пропорціональне представительство [5]), в ріжних проявах католицкого, протестантского, християнского соціялізму, нарешті в самому антісемітізмі, котрий тепер мусить прибирати радикальну одежду. (В Англії так маємо тепер цікавий факт, що на місці старих консерваторів і ліберялів, тепер стоять властиво дві радикальні партії, бо сими днями Солсбері виставив проти Гладстона, котрого партія отверто звеся радікальною, таку програму, що мовляв замість ірландскої автономії, треба занятись соціальною справою!!) Російска публіка, по своїм краєвим обставинам, мусить удовольнятись дуже помірковаными політичними тенденціями, тілько ж єї сімпатії і інтерес лежить до европейского радікалізму, а надто в справах соціяльних і культурних. Так і галицко-українска печать, коли хоче мати сімпатії і інтерес в російско-української публіки, то мусить рішуче пристати до европейского радікалізму: політичного, соціального і культурного [6]).

C' est prendre, ou à laisser! як кажуть Французи.

Ми розуміємо, що галицким і українским літераторам не так то легко пристати на той лік, який ми радимо, проти констатованої д. Чайченком хороби. Літераторам галицким треба розірвати майже зо всіма своїми традиціями; українским треба рішуче привести в свідому сістему ті зачатки радікалізму, котрі появлялись в україполюбских кружках з часів Шевченка; всім треба взятись енергічніще за працю. Все се не так легко, але ніякого иншого спасіня нема, — а надія на добрі результати мусить піднерти рішучість і енергію.

Поминаючи дальші приміри, возьмемо примір з не так давньої історії, котра відбулась у нас же, в Восточній Европі — в Росії.

В 1830—1835 стан громади й літератури російскої був дуже сумний. В державі панувала реакція, котра була тим дужча, що подібне творилось і в більшій части европейских держав, а надто найблизчих до Росії: в Прусії і Австрії. Література російска майже не истнувала. Правда, вона мала два великі таланти: Пушкин і Гоголь, але в обох їх свідомість не рівнялась таланту, а в Гоголя необразованість

---

[1]) Д. Коцовский підчеркнув се слова.

[2]) Д. Коцовский підчеркнув се слово.

[3]) Д. Коцовский написав коло сего реченя: „чи не односторонно знов так?“

[4]) Д. Коцовский зачеркнув се речене і підчеркнув слова „скорше, повніше“.

[5]) Д. Коцовский завважав коло сего всего: „се пусті хитрощі“.

[6]) Д. Коцовский зачеркнув се речене і початок дальшого і додав: „чом зараз радикального, не обєктивно наукового?! по що демонстраційно?! Кілько би більш пожиточного були зробили наші радикали, коли б не ся їх охота всюде і все уживати лиш для демонстрації“.

навіть підйідала талант, поки й зайіла єго. Масса літературної публіки кохалась у безпріпціпному скептіціямі і жартах Сенковского (Поляк з Білої Русі). Тим часом у Москві серед молодіжі склалось два кружки: Станкевича й Герцена; один з наклоном більше до філософских справ, другий — до громадских. В тих кружках великі літературні таланти мали тілько двоє (Білінский і Герцен), — решта були люде звичайні. Активних членів було в тих кружках ледви по 10 чоловіка, — та і з тих доля розвіяла декого по світу, — так що коли обидва кружки злились і стали до літературної праці, то працівників не знайшлось більше як 10 чоловіка. Тілько ж сила кружка була в енергії та в тому, що він рішуче поклав собі за ціль пристати по крайній мірі в думках до передового руху европейского, культурного й громадского, і проводити ідеї єго в питому літературу всіма способами, які тілько були можливі. Трое з журналів, котрі кружок вибірав собі за органи, збанкрутовали через холод публіки й „обстоятельства отъ редакцій независящія". Але незабаром літературній спекулянт догадався, що він може зискати, притягши до праці в себе членів кружка, — і справді зискав: журнал піщов де далі все більше. Через кілька років появився ще один журнал того ж напрямку, вже більше рішучий („Современникъ"). Нова російска література, нова російско-европейска громада була заложена.... Все се сталось у протягу яких 10—15 років, то б то не більше, скілько пройшло на Україні з 1876!...

Чому б подібному не статись у нас, а надто при помочі Галичини, котра все таки лежить в західно-европейскій державі?! [1])

Найголовнійші перешкоди сидять в нас самих, галицко-українских писателях: в браку в нас енергії та в наших фальшивих думках. Між такими думками одно з перших місць займають думки про національність, наш теперішній „націоналізм". Сей націоналізм не ставить нам за ціль громадску автономію нашої нації. Се булоб резонне і во всякім разі зрозуміле. Напроти того багато з наших націоналістів не любить говорити про таку ціль, бо вона входить в ту „політику", від котрої наші „націоналісти-культурники" відвертаються згори. Сей націоналізм ставить нам за ціль плекати якусь „свою мудрость" [1]), поклонятись якимсь „національним святощам", держатись якихсь примусових прінціпів, як мов би то національних. Подібними фальшивими думками переповнені й ті здоровомислені дописі дд. Чайченка, Вільхівского й других, з поводу котрих і ми зняли теперішню нашу розмову.

Д. Вільхівский (Буковина" ч. 23) обстає за „націоналізм", єму мало навіть, що б люде працювали для нашого народу (так мов би то таких працівників багато на Україні) а хочеся, що б працювати непремінно для народу „як о д л я у к р а і н с к о г о н а р о д у". Він записує в число найбільших ворогів України тих, хто каже, що національність — тілько форма; він приписує тим людям коли не злі заміри, то дитячу дурость і таки думки, котрих вони ніколи не казали, напр. що мова річ десятирядна, — коли всі недурні гуманісти завше казали, що мова народна не тілько єдина ознака національностів, але й єдиний спосіб скорого проводу людскої цівілізації в маси народні.

Хоч наші націоналники сердяться, доходючи навіть до таких фраз, як „прогнівався на нас Бог за те, що ми вклонилися чужим богам" — фраз, котрі на місці були в якій старозаконній рабинскій книзі [2]), а по меншій мірі зовсім нічого не говорять в теперішній політичній газеті, — а все ж таки національність є тілько форма, а не ідея, і „націоналізм" не може бути прінціпіальною підставою ніякої [3]) громадскої праці, ні соціальної, ні культурної.

Наука справді доказала, що навіть такі здобутки й прояви старої цівілізації, котрі можна було вважати за національні, — як фінікійска азбука, грецка філософія, жидівский монотеізм, римске право, — суть продуктами інтернаціональної культурної праці; від часів же Алекрандра Македонского вже зовсім чудно

[1]) Д. Коцовский завважав тут: „через дитячі демонстрації от хочби супроти т. зв. н о в о ї е р и". Сі слова д. К. підчеркнені і зачеркнені по двічі.

[1]) Д. Коцовский завважав тут: „своя мудрість" = дійсна наукова осьвіта в справах важних д л я н а с (своя!!) замість дитяч., пустого а д е м о н с т р. балаканя на теми політичні".

[2]) Слова від „доходючи" аж доси, д. Коцовский прямо перечеркнув і написав на боці „не личить".

[3]) Д. Коцовский підчеркнув се слово тричі і додав слова: „всякої!! а якже? гл. вгорі мова = голов. признак нац. а тілько на нац. мові можлива осьвіта! якже?!" Остатні слова двічі підчеркнені. Д. Коцовский очивидячки не розуміє смислу слів „націоналізм" і змісту того, що можна проводити в національних мовах, або инакше серед якої нації.

й говорити про виключно-національні цівілізації. Александрійска наука й теософія, християнство, середновічна схоластика, природна наука й технічні винаходи народів мусульманских і християнских [1]), далі новонарождіне наук і умілостів, реформація, раціоналістична філософія XVIII. ст., нова наука експериментальна, позітівізм і еволюціонізм, політичний лібералізм, соціалізм, навіть теорія рівноправности й автономії націй — все се) є діло праці інтернаціональної і власність всесвітна. Навіть коли через патологічний процес рух до автономії націй був повернувся инде в націоналізм, котрий хотів навязати народам якісь примусові національні прінціпи, то й тоді націоналісти усяких барв, — кельто-романо-германо-славянофіли і т. д не змогли показати ясно спеціальних прінціпів національних, а вважали за такі прінціпи, все ж таки прінціпи інтернаціональні, то поступові, то частіще реакційні.

Так не дуже давно на континенті Европи націоналісти-реакціонери казали, що такі інстітуції, як парлямент і суд присяжних, спеціально англійскі і духові континентальних націй не відповідають. Тілько ж історична наука показує, що подібні інстітуції були й на континенті і тілько на час атрофувались. Тепер їх знову посаджено в ріжних державах, по приміру Англії, і вони живуть собі, правда, як де не зовсім так, як в Англії, так треба ж часу на реакліматізацію, як і на акліматізацію. Так Американці теперішних Сполучених Держав, спершу було виробляли собі порядки, беручи примір по всему світу: з Англії, Голландії, Швейцарских кантонів, классичних городів та руководячись викликами біблійних пророків. В кінці XVIII. ст., коли їм прийшлось повстати проти англійскої корони, північні Американці переробили інстітуції своїх держав, — штатів, — відповідно тодішнім всеевропейским теоріям ліберальної філософії, а для федерального уряду імпровізовали собі, відповідно прінціпам тої філософії, нові уряди. Швейцарці в XVIII. ст. мали собі осібні національні інстітуції в своїх кантонах, хоч дійстно ті інстітуції є не що друге, як тілько льокальна варіяція всеевропейских общинних, феодальних і муніціпальних інстітуцій середневічних. З кінця XVIII. ст. в Швейцарії починаєся переробка кантональних інстітуцій по ідеам всесвітньої ліберальної філософії, а в 1848 р. коли Швейцарці взялись за вироб сталого федерального уряду, то вони просто перенесли до себе Північно-американскі спілкові ради, а замість президентского уряду поставили пряму копію французкої директорії 1795 р. і живуть при таких „позичених“ урядах, як не можна ліпше. Коли Французам прийшло в 1875 р. впорядкувати собі республіканску державу, то вони взяли собі одні інстітуції з Швейцарії, другі з Америки, треті з Англії, звісно, прилагодивши їх одні до других і до своїх звичок, гарних і не гарних [1]).

Після таких примірів, — котрим подібні можна б прибрати й з других кругів житя, — також трудно говорити тепер про націоналізм у державних інстітуціях европейских народів і про національність того, що тепер Европейці їдять і пють, ві що одягаються, на чому їздять і т. д.

Національність в наші часи проявляє себе в самих варіяціях, а не в темах житя, і є щось більше тонічного, ніж пластичного, більш псіхологічного, ніж соціологічного, — а при тому все таки змінняеся, як усе на світі, а не стоїть в одній формі. Нехай наші націоналісти покажуть ясно, які політичні, соціальні й культурні ідеї, інстітуції, напрямки вони вважають за прінціпи, основи, ідеали нашої національности [2]), — тоді по крайній мірі сюр можна вивести з пустої логомахії. Національники з російскої України звичайно говорять дуже темно про прінціпи, галицкі ж видають за наші національні прінціпи простісінько прінціпи всеевропейскої реакції.

З такої постанови справи наш народ і его національна автономія нічого не виграє, а прямо тратить, бо ми або не йдемо за світом, або йдемо назад і тратимо сили й дорогу під ногами.

Нашим національникам мало, що б ми працювали для нашого народу, — вони хотять праці для него „яко для українского народу“, і тим вони ведуть нас або в туман,

---

[1]) Д. Коцовский переставив сі слова, поклавши слово „християнских“ на першім місці. Рація?

[1]) Д. Коцовский зачеркнув сі слова від „звісно“, поклав на боці знаки !! підчеркнувши їх двічі і завважав: „от, от: євоя мудрість (политична) а не демонстр. балачка“.

[2]) Д. Коцовский завважав тут на боці: „Чом ні? згодом... Але чей се могли б і повинні б робити мирно-тихо й радикали, замість демонструвати (та ще не раз на кошт щирих поступових Українців“.

або просто в реакцію, коли ми зрозуміємо націоналізм, як розуміють єго галицкі національ-ники старої, а тепер і народовецкої партії. Тим часом, коли кому справа не ясна в теорії, то ставши на чисто емпіричну точку [1]), можна сказати: спробуймо, — будемо працювати для нашого народу, як і для всякого иншого европейского народу, для єго поступу політичного, соціального і культурного, відповідно прінціпам, спільним поступовцям усієї Европи [2]) — то тоді й побачимо, чи наш народ стане вільнішим, богатчим, більше освіченим, а на решті чи збережеся він і зорганізуєся і як автономна нація? Коли говорити про саму літературу, то ми скажемо: „спробуймо, — залишімо на якийсь час розмови про національні духи (зоставимо сю справу спеціялістам антропологам, етнологам і т. д.), а будемо просто переказувати мовою нашою народу (се само собою розуміеся!) поступові (радикальні) думки [3]) всего цівілізованого світа, — політичні, соціальні й культурні, звісно, додаючи до чужого й свій матеріал, то тоді й побачимо, чи наша література виграє в інтересі і в нас дома, і в других країнах, чи ні?

Сміємо думати, що таку постанову справи всі признають по крайній за я с н у. Ми ж осібно думаємо, що се єдиний спосіб для нашої літератури видержати конкуренцію з сусідніми.

В наші часи починати службу народу і навіть національній автономії не з радикально-поступового боку, все рівно, що рубати дерево не гострим кінцем сокири, а обухом.

15 іюня 1892. **М. Гордієнченко.**

Прецінь доміркувалися!

Брати наші народовці дуже гнівалися на нас, коли ми говорили і доказували, що тзв. програма Романчука не є властиво ніякою програмою. Тішить нас, що хоч тепер, по трьох роках, вони починають приходити до того самого погляду. Про се переконує нас статя — надіслана, не редакційна, та все таки без застережень поміщена на чільнім місці ч. 156 „Дѣла“ п.з. „Въ справѣ нашои организаціи“. Статя написана тверезо, розумно і коротко. Вказавши на безладє в таборі народовецкім, а особливо на факти, що коли появилася в „Neue freie Presse“ статя одного руского посла в справі рускій, д Барвінский поспішився випертись єї, і що „Czas“ за ту статю обвинуватив д. Романчука в дволичности, автор заключає з того, „що програма наша теперішна не вистарчає, бо в противнім случаю не міг би один посол заявляти во всеуслишаніе, що нічого не знає про роботу другого посла з того самого сторонництва, а ще менше посмів би хто обвиняти за політику цілого сторонництва лиш одиницю саму“. О кілько річ дотикає статі о справі рускій, поміщеної в „Neue freie Presse“, то нам здає ся, що автор помиляєся. Навіть при найкрасшій програмі випадки подібні до повисшого мусять лучатися, доки діячі політичні не привикнуть робити або за спільним порозумінєм, або коли на власну руку, то з відкритим візіром, за власним підписом і на власну відповідь. А тут іменно д. Романчук нераз уже прогрішився, і спеціально з статєю в „Neue freie Presse“ зробив штуку зовсім неблагоподобну. Статя зазначена була в заголовку „von einem ruthenischen Reichsrathsabgeordneten“ і датована з Відня; богато Русинів знало, що з руских послів до Ради державної від року у Відні пробував тілько один д Барвінский. Очевидна річ, що не на кого, а на него мусіло в першій хвилі власти підозрінє о авторство сеї статі. Ми не знаємо, чи і о скілько він солідарізуєся з нею; що до своєї особи скажемо, що прочитавши ту статю і впавши на той самий здогад, ми почали було набирати о д. Барвінскім геть кориснійшої думки, ніж по єго (також анонімних) статях у „Правді“. Та все таки д. Барвінский показався на стілько джентельменом, що не захотів строїтися в чуже пірє і відпираючися від авторства статі, тим самим запротестував против тої за-

---

[1]) Д Коцовский завважав тут: „от от, від 1875 р. досить було часу! а де плоди сеї рад. емпирики?!“ Слово „емпирики“ підчеркнено двічі.

[2]) Слова від „відповідно“ доси д. Коцовский зачеркнув тричі сильним розмахом руки і дописав таке: „**der Pferdefuss**! певно, з маркою на чолі, бо інакше будем „реакційні“ (нерозбірчивий знак) — ідоли! Радикальна ортодоксия!“ Окрім того над зачеркненими в тексті словами покладено „еге!“

[3]) Д. Коцовский завважав тут: а la Гром. Друг но 1—2 чч., — Впрочім — пробувалисте (Народя)!!“

зулиної політики — класти свої яйця в чужі гнізда. Против такої політики і найліпша програма не поможе; хиба зут не в програмі, а в браку виховання і відваги — брати самому на себе відвічальність за свою роботу, в тій поганій звичці — робити все по куткам, шептом, секретно, щоби в разі що до чого можна було й відпекатися від своєї власної роботи.

Та те, що далі говорить автор о народовецкій „програмі“ дуже вірне. „Програма наша, як вона тепер є, хоч може вистати яко сформулованє наших основ і роботи на грунті народнім в головних начерках pro foro externo, но ніяк pro foro interno, щоби послужити могла за руководство певне в нашій внутрішній роботі, для нашої праси, для наших репрезентацій. Програма теперішна є вправді виразом сторонництва, але що оперта на загальнім зачерку, то і не може мати такого успіху, як повинна, а противно, причиняєсь до того, що ціле сторонництво виглядає мов би розлюзоване, мов би не мало витичених средств до своєї ціли. В тім власне блуд сей кардинальний, що нема простеженої дороги, якою змагано би все до своєї мети, нема того кодексу, після якого судила би ся чиясь провина, а котрим заставив би ся кождий перед всіми, а всі перед кождим“. Опять мусимо сказати, що автор трохи за богато жадає від програми політичної. Вона повинна бути виразом реальних потреб народу і змагань сторонництва, але ніяк не кодексом карним, так як сторонництво мусить бути добровільним звязком людей однакових політичних поглядів, але не тюрмою. Щоб одиниці могли заставляти програмою свої поступки против загалу, се значить ставити діло до гори ногами, бо програма служить власне загалови для контролі поступків одиниць, але ніяк не вменшує відвічальности тих одиниць.

„Кождий відчуває — говорить далі автор статі в „Дѣлѣ“ — що у нас нема одноцільности, що не йдем до діла нашого з свідомостю, а причина сего ніяка інша, як брак спеціальної, при кождій точці добре сформулованої програми. Брак той робить се, що ми самі себе добре не розуміємо, як до мети стреміти, а ще більше, що витикають нам другі, будьто нас не розуміють. (Знов логіка до гори ногами, бо здається, що далеко більше лихо, коли хто сам себе не розуміє, ніж коли его другі не розуміють!) Крайна проте пора положити конець (!) такому складови річей (! стіль, стіль!) і заходить конечна потреба утворити чим скорше зорганізоване сторонництво, свідоме вповні своєї ціли і змагаючих до тої ж средств“ Се остатне реченє дорогоцінне, бо з него виходить, що те, що доси складає табор народовецкий, або не є уорганізованим сторонництвом, або коли й є, то воно не свідоме своєї мети і доріг до неї. З тим вповні згідна й горішна заява автора, що тзв. програма Романчука, була властиво програмою pro foro externo, вивіскою для посторонних людей, але не тим, чим повинна бути програма, не нарисом потреб і змагань сторонництва. Що навіть як вивіска для посторонних „програма“ ся не сповнила свого призначеня, се видно з признаня автора статі, що і після неї ті посторонні люде „нас не розуміють“. Будь що будь, після шумних окликів о „новій дорозі“, після гучних адресів довіря д. Романчукови, котрий буцімто як другий Мойсей вказав нам і світові, „хто ми є“, отсі слова надісланої статі в „Дѣлѣ“ виглядають як дуже скромний післяпразничний Katzenjammer.

Питанє: коли тверeза думка так помалу і такими крутими та колінковатими дорогами входить у народовецкі голови, то кілько ще часу треба, поки бодай найщирійші і найрозумнійші з них пізнають, що серед наших обставин слово „народовець“ мусить значити „мужиколюб“, а се значить „радикал“, і що інакше слово „народовець“ не значить зовсім нічого? **Ів. Франко.**

Народні школи на Правобережній Україні.

В 194 і 197 числах „Кіевлянина“ находимо урядове справозданє о числі і стані тзв. міністерских народних шкіл в губерніях кіівскій, волинскій і поділь-

ский. Треба знати, що крім шкіл міністерских (т. є. стоячих під доглядом міністерства народної просвіти) є ще в Россії школи земскі і церковно-приходскі. Алеж земства в Правобережчині нема, а про церк.-приходскі школи міністерске справоздане не говорить. Цифри і факти, подані в тім справозданю, дуже цікаві і ми подамо дещо з них для порівнаня з нашими відносинами.

В усіх трьох губерніях, з котрих кожда мало чим менша від Галичини, є міністерских шкіл всего на всего 788 (в Галичині є народних шкіл поверх 3000), а то 35 міских 2-клясових з клясами приготовляючими і з 4 клясами (в Київі) для науки ремесла; 34 міских жіночих 2-клясових шкіл з клясами приготовляючими і наукою рукоділя; 80 сільских шкіл, з котрих 3 двоклясові, одна має відділ для науки ремесла, а 32 вчать також рукоділя; 24 сільских 2-клясових шкіл, з котрих 3 мають науку ремесла, 10 учать рукоділя а при 4 є кляси для дорослих (наука повторяюча); 614 сільских шкіл 1-клясових, з них у 4 вчать ремесла, в 16 рукоділя, в 70 є наука повторяюча, 1 школа ремеснича в Київі. В київскій губ. всіх шкіл є 206, в подільскій 279 а в волинскій 303. По повітам (уйіздам), котрих усіх є 36, виходить таке, що в 17 уйіздах є по 21—33, в 14 уй. по 10—19, а в 5 уй. по менше як 10 шкіл. Найбіднійші є деякі уйізди київскі: уманский (5 шкіл), таращанский (6), сквірский і бердичівский (по 7). В порівнаню до числа людности цікаві ось які цифри (загальних у статі нема!): в уманскім уйізді в 17 волостях з людностю 220 тисяч одна міністеріяльна школа припадає на 37 тисяч душ, при чім в 12 волостях з людностю 155 тисяч ані одної міністер. школи нема. В гайсинскім уйізді подільскої губ. в 4 волостях з люд. 67 тис. одна міністер. школа припадає на 16 тис., а в прочих волостях шкіл зовсім нема. В житомирскім уйізді волинскої губ. в 20 волостях з людністю 279 тис. 1 мін. школа приходить на 9 тис., а в новгородволинскім уй. при таких самих обставинах на 10 тис. душ. Тимчасом у Німців, що живуть в волинскій губ. одна школа припадає на 340 душ. Істнують крім того по всіх трьох губерніях таємні школи польскі, на котрі „Кіевлянинъ“ дуже здиться і против котрих уряд россійский придумує ріжні способи, бо вони, звісно, перепиняють его змаганє до обмоскаленя краю. Дуже інтересно, що „Кіевлянинъ“ підносить повну безсильність і несповідність т. зв. церковно-приходскої (т. є. попівскої, конфесійної) школи в боротьбі з польским і німецким елементом і домагаєся, щоби уряд заводив як найбільше шкіл міністерских, де приймають хоч невеличкий процент тзв. „іновірців“, т. є. католиків, протестантів і жидів, хоч і тут науку релігії подає обовязково тільки православний духовний.

Кошт удержаня всіх шкіл в 1892 році виносив 716 тис. руб. в тім числі в київскій губ. 276, в подільскій 224, в волинскій 215 тисяч. Позаяк в Россії на шкільні цілі ніякого осібного податку нема, то на покритє коштів дають головно громади, в котрих заводиться школа, далі приватні добродії (звичайно богаті пани), а тільке решту докладає каса державна. І так на повисшу суму зложили: 30 проц. сільскі громади, 20 проц. міста, около 10 проц. приватні жертвователі, а 36 проц. каса державна. Решти доповнила оплата за науку і інші дрібні доходи.

Пересічно кожда одноклясова народна школа коштувала: в київскій губ. 508, в подільскій 558 а в волинскій 535 рублів; кожда 2-клясова сільска школа коштує 1500 руб. Звичайно учитель сільскої школи дістає плати 330 руб., а надто на слугу 60, катихит 90, около 120 руб. іде на закуп книжок, світла, направу, топливо і т. і. Та не всі школи розпоряжають таким повним буджетом; 136 учителів (21 проц. усіх) беруть плати 150 до 200 руб. річно.

Всіх учителів в міністер. нар. школах в 1892 році було 2 398, в тім числі катихитів 32 проц., учителів 33·7 проц., учительок звичайних 8·2% а надто учительок рукоділя 2·3%, разом учительок 10·5%. т. є. звиш 240 осіб. Що до їх кваліфікації, то можна сказати, що вона була ліпша, ніж у нас в Галичині З повисшого числа вчителів 1·5% кінчили університет або інші висші школи, 41%, (т. є. з повисшими мало що не половина)

кінчили гімназії чи інші середні школи, 18·5% кінчили вчительські семінарії і інші спеціальні інститути, а 19% видержали екзамен на вчителів. Неквалїфікованих учителів для співу, гімнастики і рукоділя було 20%, але права навчаня інших предметів вони не мали, коли тимчасом у нас сотки вчительских місць з конечности, щоб школа пусткою не стояла, обсаджуються неквалїфікованими вчителями і вчительками.

Фреквенція тих шкіл являєся ось як: В усіх школах на початку 1892 р. було 61.675 хлопців і 13.944 дівчат, пересічно по 73 душі на одну школу. До кінця року віднало однак 15·6%. Науку скінчило 6.285, т. є. 8·4 загального числа. Що до віроісповіданя було православних 88·3%, католиків 6·7%, протестантів 0·2%, жидів 4·6%. Як бачимо, надії на противділанє й сеї школи протестантизмови і католіцизмови дуже невеликі.

Інтересна осьяка нотатка, котрою кінчиться статя „Кіевлянина“: „Щоби влекшити дітям ходженє до школи, при деяких сільских школах, що держаться коштом кількох громад, є спільні помешканя (общежитія) для учеників, що приходять із другого села. В одних таких спільних помешканях мають ученики тілько поміщенє, а йіду приносять собі з дому, так що громада наймає йім кухарку і дає світло, а в інших ученики мають повне удержанє громадским коштом“. Наші убогі і роздроблені громади, особливо гірські, котрим поодиноко годі вдержати школу, повинні й собі взятися на такий спосіб.

Ів. Франко.

Листи на Наддніпрянску Україну.

(Далі).

I. (Конець). Першим проявом політичного лібералізму українского треба признати „Исторію Русовъ“ Псевдо-Конисьского, котра, як тепер можна сказати, вийшла з сімї Полетик (див. Кіевскую Старину 1893, I, 41—76, звідки досить ясно видно, що та книга написана була коло 1810 р. і стоїть у звязку з тодішніми конституційними планами Александра I і его першого міністра Сперанского. Треба завважати, що ще батько автора „Исторіи Русовъ“, Гр. Полетика, депутат 1767 р. був один з немногих тодішніх українских козацко-шляхецких лібералів — противників крепацтва). На щастє, на сей раз лібералізм явився вкупі з демократизмом, відповідно тим розмовам про увільненє крепаків, що велись у европейско-російскій громаді й навіть в урядових кругах ще в часи Александра I. *) Але внять „Исторія Русовъ“ написана була мовою не українскою, а російскою! До того перша поетична проба звязати европейский лібералізм з історичними традіціями українскими була зроблена навіть не Українцем, а Великорусом, Рилєєвим.

Рилєєв вартий того, що б на нему спинитись довше, як через те, що він був першим у Росії писателем, котрий попробував зужити

---

*) З громадским і придвірним лібералізмом тих часів, Галичане можуть познакомитися з книги Пипіна: „Общественное движеніе при Александрѣ I.“ Звязком між полтавскою шляхтою і ліберальним кружком Александра I, котрий царь звав навіть „Comité du salut public“ і котрому признавав за ціль „d' abolir le despotisme en Russie“, служив міністр В. П. Кочубей, властитель Диканьки. Вас. Полетика, — котрий певно був автором „Исторіи Русовъ“, — був великий політичний патріот „Малороссійскаго Отечества“, по своему автономіст, але при тому не сепаратист, і всего менше патріот етнографічний. Він ідеалізував порядки козацкої „Малоросії“ і думав, що конституційна Росія як раз буде те ж саме („Новые русскіе законы, писав він, будутъ то самое, что наши старые малороссійскіе“). Приятіль В. Полетики, А. Чепа говорить про „Исторію Малороссіи“, котру писав Полетика, як про „славную вѣтвь россійской исторіи“ і заінтересований більше всего певними „правами“ — перш усего, звісно, шляхти, а зовсім не етнографічними ознаками українскими. Так він каже, що поки „права дворянъ русскихъ были ограничены до 1762 г. (коли шляхта московска мусіла обовязково служити царям) то „малороссійское шляхетство почло за лучшее быть въ оковахъ, чѣмъ согласиться на новые законы. Но когда поступили съ ними по разуму и изданъ указъ Государя Имп. Петра III о вольностяхъ дворянъ (1762) и Высочайшая грамота о дворянствѣ (1787) когда эти двѣ эпохи поровняли русскихъ дворянъ въ преимуществахъ съ малороссійскимъ шляхетствомъ, тогда малороссіяне начали смѣло вступать въ россійскую службу, скинули татарскія и польскія платья, начали говорить, пѣть и плясать по русски“ (К. Ст. l. cit. 54) З сих виписок видно думки й мову тодішніх патріотів „Малороссійской націи“, або „отечества“, як вони себе звали і не без раціі.

в поезії українських історичних традіцій, так і через те, що про него звичайний Галичанин мало що знає.

Кондрат Рилєєв, род. в 1795 р. і повішений в 1826 р. за активну участь в політичному товаристві (Сѣверное Общество), котре встроіло повстане 14 Дек. 1825 р. — був родом Великорус, але ознакомлений з Україною. Батько его там служив вояком і набув у Кієві дім, котрий зостався власністю К. Рилєєва до его смерти. Сам К. Рилєєв бував у Кієві, а окрім того проживав чимало и Сдобідскій Україні, в Острогожску (де й женився), в Харькові і др., був досить ознакомлений з українскою мовою, знав твори Котляревского і народні пісні, між иичим певно по виданю кн. Цертелева (1819 р.), звісні тоді хроніки малорускі і т. и. В загалі се був чоловік добре по своєму часу образований. По тодішньому звичаю в російскої шляхти, Рилєєв провів частину молодого віку в службі вояцкій і се помогло его образованю, бо він ходив у походах 1813—1815 р. в Західну Европу, прожив час у Дрездені, де був добре принятий в домі кн. Репніна (тодішнього віце короля Саксонского) про котрого скажемо далі, потім у Парижі. Перенявшись европейскими ліберально-демократичними ідеями і маючи чималий поетичний талант, Рилєєв звернувся до історичних споминів російских, шукаючи в них форм для своіх ідей і спинився любовно й на українских традіціях.

В 1822—1825 р. Рилєєв напечатав ряд поезій під назвою „Думы“, в котрих формально наслідував Нємцевича *Spiewy Historyczne*, але також і українскі пісні. В переднім слові до видання 1825 р. Рилєєв говорить: „Дума — старинное наслѣдіе отъ южныхъ братьевъ нашихъ, наше русское, родное изобрѣтеніе. Поляки заняли ее отъ насъ. Еще до сихъ поръ украинцы поютъ думы о герояхъ своихъ: Дорошенкѣ, Печаѣ, Сагайдачномъ, Палѣѣ, — и самому Мазенѣ приписывается сочиненіе одной изъ нихъ. Сарницкій (Annales Regni Poloniae, t. II, k. 1198) свидѣтельствуетъ, что на Руси пѣлись элегіи въ память двухъ храбрыхъ братьевъ Струсовъ, павшихъ въ 1506 году въ битвѣ съ валахами. „Элегіи сіи, говоритъ онъ, у русскихъ думами называются“.

Для своіх патріотично-ліберальних „думъ“ Рилєєв вибрав сюжети з історії вільного Новгорода, Московщини, а також південної Русі, старої і козацкої. Першою думою в него стоіть Вадимъ, — новгородець, про котрого літописі вдержали память, як про першого, що повставав проти князів-варягів і котрий вже в XVIII ст. став почитатись у російских національних лібералів за їх предка (В XVIII ст. Княжнин написав трагедію „Вадимъ“, котру заборонила цензура). З дум на старо-кієвскі сюжети в Рилєєва для нас важна дума „Ольга при могилѣ Игоря“, де Ольга говорить своєму сину:

Такъ, сынъ мой, Игорь отомщенъ;
Но самъ виновенъ въ смерти онъ, —

і далі оповіданєм про смерть Игоря навча сина не бути тираном. Далі з тої ж епохи взяв Рилєєв сюжет думи Рогнѣда, до котрого обернувся потім і Шевченко.

З козацко-українских часів Рилєєв написав думу Богданъ Хмельницкій. Тут говориться про битву при Жовтих Водах так:

И вотъ сошлися два народа:
И съ яростью вступили въ бой
Съ тиранствомъ бодрая свобода,
Киія отвагою младой....
И воцарилася свобода
Съ тѣхъ поръ въ украинскихъ степяхъ
И стала съ счастіемъ народа
Цвѣсть радость въ селахъ и градахъ.

1825 р. Рилєєв видав поему „Войнаровскій“ — про Мазепиного племінника, котрий скінчив житє в Якутску. Сам Мазепа виставлений в сій поемі мало симпатичним, та за те Войнаровский змальований щирим ентузіастом вільности, котрий вірить словам Мазепи, що его повстане проти Петра буде

Борьба свободы съ самовластьемъ.

Войнаровский, росказуючи свою долю історику Міллеру, говорить про те повстане:

Такъ мы свои разрушивъ цѣпи,
На гласъ свободы и вождей,
Ниспровергая всѣ препоны,
Помчались защищать законы
Среди отеческихъ степей....

і кінча своє оповіданє словами:

Чтить Брута съ дѣтства я привыкъ:
Защитникъ Рима благородный
Душею истинно свободный,
Дѣлами истинно великъ.
. . . . . .
Мнѣ надо жить: еще во мнѣ
Горитъ любовь къ родной странѣ;
Еще, быть можетъ, другъ народа
Спасетъ несчастныхъ земляковъ
И, достояніе отцовъ,
Воскреснетъ прежняя свобода!...

Перед сим фіналом Рилѣєв уклада в уста свого героя похвалу єго жінки козачки, що знайшла єго і в Сібіру:

Ея тоски не зрѣлъ москаль;
Она ни разу, и случайно
Врага страны своей родной
Порадовать не захотѣла
Ни тихимъ вздохомъ, ни слезой.
Она могла, она умѣла
Гражданкой и супругой быть
И жаръ къ добру души прекрасной,
Въ укоръ судьбинѣ самовластной,
Въ самомъ страданьи сохранить...

Видавши „Войнаровского", Рилєєв почав писати ще дві поеми з українскої історії: „Наливайко" і „Хмельницкій", але не вспів викінчити їіх. З тих поем звісні тілько врівки, з котрих ліпший Исповѣдь Наливайка, котра була напечатана ще за житя автора і переложена двічі на французку мову, а також на італіянску і на голландску. Ми приводимо тут усю ту Исповѣдь.

Не говори, отецъ святой,
Что это грѣхъ! Слова напрасны:
Пусть грѣхъ жестокій, грѣхъ ужасный....
Что бъ Малороссіи родной,
Что бъ только русскому народу
Вновь возвратить его свободу —
Грѣхи татаръ, грѣхи жидовъ,
Отступничество уніатовъ,
Всѣ преступленія сарматовъ
Я на́ душу принять готовъ.
И такъ ужъ не старайся болѣ
Меня страшить. Не убѣждай!
Мнѣ адъ — Украйну зрѣть въ неволѣ,
Ее свободной видѣть — рай!...
Еще отъ самой колыбели
Къ свободѣ страсть зажглась во мнѣ;
Мнѣ мать и сестры пѣсни пѣли
О незабвенной старинѣ.
Тогда, объятый низкимъ страхомъ,
Никто не рабствовалъ предъ ляхомъ;
Никто дней жалкихъ не влачилъ
Подъ игомъ тяжкимъ и безславнымъ;
Козакъ въ союзѣ съ ляхомъ былъ,
Какъ вольный съ вольнымъ, равный съ [равнымъ. *)
Но все исчезло, какъ призра́къ.
Уже давно узналъ козакъ
Въ своихъ союзникахъ тирановъ.
Жидъ, уніятъ, литвинъ, полякъ —
Какъ стаи кровожадныхъ враговъ,
Терзаютъ безпощадно насъ.
Давно законъ въ Варшавѣ дремлетъ,
Вотще народный слышно гласъ:
Ему никто, никто не внемлетъ.
Къ полякамъ ненависть съ тѣхъ поръ
Во мнѣ кипитъ и кровь бушуетъ.
Угрюмъ, суровъ и дикъ мой взоръ;
Душа безъ вольности тоскуетъ.
Одна мечта и ночь и день
Меня преслѣдуетъ, какъ тѣнь;
Она мнѣ не даетъ покоя
Ни въ тишинѣ степей родныхъ,
Ни въ таборѣ, ни въ вихрѣ боя,
Ни въ часъ мольбы въ церквахъ святыхъ.
„Пора!" мнѣ шепчетъ голосъ тайный,
„Пора губить враговъ Украйны!"
Извѣстно мнѣ: погибель ждетъ
Того, кто первый возстаетъ
На утѣснителей народа;
Судьба меня ужъ обрекла.
Но гдѣ, скажи, когда была
Безъ жертвъ искуплена свобода?
Погибну я за край родной, —
Я это чувствую, я знаю,
И радостно, отецъ святой,
Свой жребій я благословляю!

*) Порівн. Шевченка „до Бр. Залєского".

Так Великорус ліберал, очевидно, вкладав свої думки в уста українского історичного героя, котрий, як тепер показала критична історія, був мало їіх достойвий, та діло не в тім! Діло в тім, що все таки рямки українских історичних традіцій давали привід до вкладаня в них таких думок, котрі будила в освіченого Росіянина новоєвропейска наука і практика. То були перші проби проповіді новоєвропейского ліберализму в формі українских традіцій, — і, звісно, ніхто не скаже, що в Рилєєву говорила українска, а не російска душа, говорючи термінологією д. Баштового. Тим часом думи й поеми Великоруса Рилєєва сіяли не тілько в усій Росії, з Україною, ліберальні думки, а безспорно й підтримали, спеціально на Україні, національну свідомість. Ще в 50-ті роки, я памятаю, „Войнаровскій" і „Исповѣдь Наливайки" переписувались в наших потайних тетрадках поряд з творами Шевченка і читались з однаковим запалом.

Інтересно, що й Пушкин у поемі „Полтава" (1828) так передає недовольство козаків українских урядом Петра I:

Теперь бы грянуть намъ войною
На ненавистную Москву!
Когда бы старый Дорошенко,
Иль Самойловичъ молодой,
Иль нашъ Палѣй, иль Гордіенко
Владѣли силой войсковой,
Тогда бъ въ снѣгахъ чужбины дальной
Не погибали козаки,
И Малороссіи печальной
Освобождались ужъ полки.

А далі у Пушкина Мазепа так виклада свої заміри дочці Кочубея:

Безъ милой вольности и славы
Склоняли долго мы главы
Подъ покровительство Варшавы
Подъ самовластіемъ Москвы.
Но независимой державой
Украйнѣ быть уже пора. —
И знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра!

Оттакі то формули знаходив собі в російській поезії лібералізм, опертий на українські історичні спомини в самих Великорусів. Сі формули випередили подібні проби на мові українській і самих Українців.

Під упливом ліберального европейско-російского настрою в 1823—1834 на Україні дійшло навіть до практичного прояву нового лібералізму, коли там, серед офіцерів склалось поряд з „Южнымъ Обществомъ“ „Общество Соединенныхъ Славянъ“, котре грало найактівнішу ролю в оружному *pronunciamento* коло Білої Церкви в январі 1826, що б поправити невдачу Петербургскої проби 14 декабря 1825 р. зроблену „Сѣвернымъ Обществомъ“, де видне місце займав Рилєєв. (Ми говорили про „Общество Соединенныхъ Славянъ“ в переднім слові до „Письма Костомарова къ издателю Колокола“). В сему товаристві майже всі члени були з української дрібнішої шляхти (Горбачевский, Драгоманов і т. и.) та (на жаль нам тепер!) в нему не було ніякої української етнографічної евідомости, ні знатя народнього житя. Се мусіло статись між иншим і через те, що українска шляхта ще за козацких часів у XVII ст. почала складатись з елементів ріжнонаціональних: були в ній і Українці, і Поляки, Волохи, Татаре, Серби, навіть Греки і Жиди, а потім Москалі. Сей увесь ріжнорідний клас не міг моделюватись по приміру низчого соціально елементу українского і мусів, по силі річей, у XVIII ст. змоделюватись по приміру панства російского. Для українізації его треба було більше часу й демократичних ідей.

Так сталось, що нові европейскі ідеї демократизму і лібералізму, котрі згодом мусіли довести освічену громаду українску й до національного автономізму, появились на Україні в перший раз не в українскій одежі, не на українскій мові, а на російскій. Сталось се, мабуть, переважно через те, що европейство приходило на Україну через столиці, Петербург та Москву. та через всеросійску армію, котра, воюючи з Наполеоном, ходила по Европі (Ми в новищому огляді говорили тілько про прояви европейства у звязку з українскими історичними традіціями, пропускаючи всякі инші его прояви в российскій громаді й літературі в часи Александра I. Дійсно в тому европействі лежить корінь всего поступового в усій Россії і почастно в Україні XIX ст.) Ті, хто сидів на Україні, або рідко з неї виходив, — як перші українскі писателі XIX ст., ті могли більше задержати в себе українского етнографічного почутя, та за те менше могли всвоіти собі европейского лібералізму й демократизму. Так то й почався фатальний поділ між вільнодумним і просвітним европейством і українским етнографічним патріотизмом, поділ, котрий не скінчився й доси. Тілько ж без того европейства, котре нехай ішло, або й доси йде до нас на чужих мовах, — і український етнографічний патріотизм не міг би й не може набути ваги справді користного для народу нашого напрямку.

Коли сего не знають і не хотять знати такі націонали, як д. Вартовий, тим гірше для них. В усякому разі. коли вони не можуть собі точно виявити історію ліберальних і демократичних думок на Україні, то нічого їм і братись за розмову про сю справу. Виводити певні політичні чи соціальні думки з почутя національного, з душі етнографічної, значить чудним способом перемішувати круги ріжних річей. Політичні й соціальні думки суть послідком певної науки, то б то проби краєвої і інтернаціональної. — Вже старий теократичний лібералізм напр. виходив з проби народів азіацких над монархією воякою, замість котрої деякі народи (як се звісно про Египтян, Фінікіян, Жидів) пробовали ввести в себе теократію, тай то про жидівский (біблійний) лібералізм дехто з нових критиків думає, що в ему видно слід і грецкого впливу. У Греків республиканство було результатом проби монархії і тіранії своєї й азіяцкої.

Наш ново-европейский лібералізм і демократізм є послідок проби нових і старих народів і політичної науки інтернаціональної. Політичні й соціальні теорії таких Локка, Монтескьё, Руссо, К. Маркса также мало виходять з етнографічного національного почутя (душі), як і космографія Коперніка, або Ньютона, біологія Дарвіна і т. д. І в нас на Україні свідомий лібералізм і демократізм появились тоді, коли до нас дійшла европейска політична наука, в світлі котрої ми стали розуміти й проби нашої краєвої національної практики і історії. Етнографічно-національне почутє (душа) спершу тут було ні при чому. Ми навмисне ставимо при слові національне і слово етнографічне, що б думка наша була ясніща, бо слово нація в европейскій термінології иноді значить держава, а не раса і на світі часто проявляєся автономізм політично-національний, осібний від етнографічно-національного. Так є патріотізм швейцарский, хоч раси швейцарскої нема; голландский, хоч Голландці етнографічно суть часть дольних Німців; так нова Англія в Америці відпала від старої, хоч етнографічно вони однакові; так ірландскі націоналісти говорять по англійскому. І наш автор „Исторіи Русовъ“ був по своєму націоналіст політичний, а етнографічного націоналізму в него не було майже ні крихти.

Під кінець сего листу дозволю собі обернутись до наших учених, а переважно до молодих. У нас тепер чимало появилось архівних дослідачів, та на лихо праця їх або безсістемна, або йде по протореній уже дорозі і звертаєся на дрібязки і через те часто власне не дає ніякої дійсної користи, по крайній мірі нічого нового. Тим часом в нашій історії цілі основні точки, напр. історія інституцій і ідей зовсім не оброблена, майже не зачеплена. — Напр. ми вже мали пригоду в „Народі“ вказувати на те, що в нас нема ні одної праці про козацкі й чорні ради, про зїзди нотаблів (свого роду сойми) XVII-XVIII ст. тоді як у Великорусів єсть уже докладні роботи про „вѣча“, „земскіе соборы“, „коммиссіи для составленія уложеній“, до чого приклали руки й наші вчені, по крайній мірі Костомаров. Тепер ми мусимо обернутись до історії літератури. Наші дослідачі в сій науці звертають увагу тілько на форму, а зовсім пропускають осередок, а надто ідеї, а вже зовсім не звертають уваги на твори Українців, писані польскою мовою (як напр. в старі часи Шимонович, Оржеховский, Ш. Зіморович, автор Rokolanki і др.) або російскою. Досить буде сказати, що в Исторіи литературы рускои д. Огоновского нема й слова про „Исторію Русовъ“, без котрої абсолютно неможливий Шевченко. Тим часом, читаючи істориків літератури напр. російскої, надибуєш Українців, як Капніст, Яценко(въ) — видавець ліберального „Духа Журналовъ“ в часи Александра I, реаліст Нарѣжний (не кажемо вже про Гоголя), як Гамалія, перші славісти і славянолюбці, починаючи з Каразіна і т. д. Сі люде між иншими заносили певні ідеї і на Україну, — з другого боку і в їх твори заходив український матеріял, а до того може й українскі традиції, українске житє давали їм і імпульс до певних ідей. Хто нам усе те докладно роскаже, коли не Українці? Тепер прочитаєш де що про таке найбільше в Пипіна...

(Далі буде).

М. Драгоманов.

Дума чи пісня?

Слівце відповіди д. Драгоманову.

В 14-му нрі „Народа“ в статі „Записки Товариства ім. Шевченка“, на стр. 130, подаючи замітку про мою студію п. з. „Українські народні пісьні в поезиях Богд. Залєського“, помістив д. Драгоманів між іншими отсі слова: „д. Колесса, як і польскі писателі, а за ними й галицкі Русини не точно вживає термінів пісня і дума. Дума є спеціяльно кобзарска рапсодія з осібним нерівним складом, більше до речітативу ніж до співу. Власне те, що д. Колесса зве на ст. 152 думою, є пісня, а те, що він на стр. 154 зве піснею, — є дума“.

Не знаю, чи д. Драгоманів мав під рукою такий примірник „Записок“, де було подане спростоване друкарских похибок. Наколи ні — то друкарска похибка на стр. 151, стріч. 11 з гори: думка вмісто дума могла дати д. Драгоманову одиноку підставу до написаня згаданих слів, хоть і тут легко було запримітити, що се лишень друкарска похибка, бо вже в найблизшому уступі сказано: „Гарна сеся дума“ і т. д. (Посилаю Хв. Ред. „Народа“ для провіреня друковану картку, де спростовано сесю похибку. Замічу тут, що на стор. 127, стріч. 17 з гори, лучилась фатальна похибка друкарска: „націоналізму XVIII. віку“ вмісто: „рационалізму XVIII. в.“ котрої не справлено у спростованю).

Прочитавши замітку д. Драгоманова, міг би хто подумати, що я справді не знаю, що таке дума, а що пісня, та що я про се довідуюсь доперва із слів того критика. Однак слідуючі мої слова, поміщені на стр. 151 можуть всякого переконати, що поучене д. Драгоманова було тут для мене зовсім лишнє. Ось мої слова:

„Сеся відміна єсть типовою українською думою, має чисто епічний характер, метрична ві будова нерівномірна, вірші не однакі, містячі в собі то більше, то менше число тонічних стіп".

В такому значінню вживаю я слова: дума всюди, — от хотьби й на стр. 142, 146, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 168, 169, та на стр. 175 — де номенклятуру, якої в тому згляді вживають польські критики та Залеский, називаю ненауковою, і відкликуюсь до вище наведеної дефініції.

Те, що я на стр. 152 називаю думою, є таки супроти заяви д. Драгоманова справді думою: н. пр.:

То старша сестра кониченька виводить,
Середня зброю срібну виносить,
Що найменша ридає,
Словами промовляє, і т. д.

Коли брати річ загальнійше, то хоч не всяка пісня єсть думою, то всяку думу можна назвати піснею, — бо все таки вона співається, (хоть спів зближений тут більше до деклямації). В такому розумінню річи не назвав і д. Драгоманів свої та Антоновичової збірки „Историческія думы и пѣсни малор. народа" — але просто „Истор. пѣсни малор. нар." — хоч у збірці бачимо майже виключно самі думи. Те саме треба сказати й про збірку Ч-ртелева „Опытъ собр. стар. малор. пѣсн." — хоч там поміщено самі думи — та про другі збірники. Слова пісня і дума стоять до себе в такому стосунку, як драма і трагедія. Кожда трагедія єсть драмою, т. є. належить до поезиї драматичної; але не кожда драма єсть трагедією. Мимо того один рід драматичної поезиї називає ся драмою в тіснійшому значінню того слова. Так само слово пісня може обіймати й думу, але крім того має воно і своє тіснійше значінє, а іменно означує ті твори людової поезиї, що мають строфову будову, котра надається до мельодії.

Тож не в сьому тіснійшому, а в широкому значінню ужив я слова пісня на стр. 154.

Говориться там іменно про одну групу пісень, що представляють той самий тип що до змісту та основних мотивів, але ріжнять ся метричною будовою. Одні з них суть дійсними піснями, що зложені із строф та правильних римованих віршів, а другі суть думами. Дословно сказано там ось як:

„Для порівнаня подаєм ще один варіянт сеї думи, котрий єсть значно повнійший від попереднього. Сей варіянт записаний М. Костомаровим в харківській губернії єсть доказом, як розповсюднена була по всій Україні сеся пісня. Подаю її із збірника Чубінського:

В неділю ранньою зорйою до Божих церков [задзвонено,
Як у новім дворі раніш того говорено." і т. д.

Слова дума не міг я тут ужити, бо сей тип, котрого розповсюдненє хотів я зазначити, містить в собі також пісні в тіснійшому значінню того слова.

Так отже і тут не ужив я слів: пісня та дума хибно, тим більше, що тутже таки виразно сказано, що наведена пісня єсть думою. Бачимо з сього, що замітка д. Драгоманова єсть на тій точці не вірна.

Що-ж тикаєся „Пѣсенника" з XVIII. віку, про котрий згадує Пипін у своїй „Исторіи славянской этнографіи", то я не згадав його тому, що сей твір Пипіна появив ся з друку аж тоді, як я свою студію передав уже „Товариству ім. Шевченка". **Ол. Колесса.**

Орігінального чи перекладаного?

Мою замітку в 6-м ч. „Народа" д. Драгоманов ушановав дуже докладною відповіддю, проти котрої, в суті, важко й спиритися. З однією тілки радою д. Драгоманова я не можу згодитися і навіть маю певність, що геть усі українські передплатники „Зорі" дуже сумували б, якби що тая рада була виконана.

Ш. Др. вимагає, щоб „Зоря" почала друковати переклади. Но дай цього, господи! бо вийшло б далеко гірше, ніж тепереčки. „Зоря" нічогісінько не була б виграла у змісті, а багато стратила б у формі тай подобивала б од себе українеких передплатників.

„Переклади"... Чого небудь „радікального", „соціялістичного", „неморального", „неестетичного" і т. п. „Зоря" не надрукує, однаковісінько, чи буде воно орігінальним, чи переложеним: редактор має з одного боку оглядатися на цензуру росийску, з другого — на „галицькі обставини". (Коли комусь не можна позавидувати, так це іменно бідолашному редакторові „Зорі"!) Друкуватимуться переважно які небудь маловартні оповідання такого сорту, які друковались у „Зорі" передше, а чого небудь живого попадатиме дуже мало. А вже ж коли друкувати щось посередне, то краще хай буде

та посередність оригінальною, а не перекладаною.

Далі (як показує досьвід), переклади робляться найбільше з російської або ж із польської мови (тай то с польскої рідше), себто такі переклади, без яких дуже легко можна було б перебутися, бо письменних Українців, котрі добре не знали б рос. мову, немає; загал інтеллігентних Українців знає й польску мову; до всього ж того беллетрістичні речі навіть любіше читати в первотворі, ніж у перекладі. Тимчасом, пустивши до „Зорі“ переклади, доведеться одібрати місце в оригінальних творів, і таким побутом на українських авторів, а надто на молодших, що втратять надію на надрукованє своіх писань, нападе навіть знеохота та апатія

Звісно, перекладаня має ще інакшу вагу: вироблення мови. Тільки ж, коли ми поглянемо на давнішу „Зорю“, то побачимо, що перекладачами були переважно Галичане, та ще й такі, котрі навіть галицької (народньої) мови не знали як сьлід, а перекладали все чудернацькою рутенциною. Радю поглянути на „Зорю“ за рік до редакторування Василя Лукича; там знайдуться такі дорогоцінні перекладарські елюкубрації декого з Галичан (nomina sunt odiosa), що сьвіжу людину можуть геть одштовхнути од „літературної“ українско-рускої мови. А спекатися таких перекладачів не можна, бо вже й так Галичане реветвують на те, що „Зоря“ прийняла занадто український характер (ій богу, редактор „Зорі“ сподобиться великомученницького вінця!); при тэперішньому напрямі „Зорі“ вони ще можуть яко-тако примиритися с перевагою українского елементу, бо це ж очевистий факт, що в Галичині літературних талантів обмаль; тілки ж навряд, чи захтять вони признавати вищість Українців і в справі перекладаня!

Можна с певностю пророкувати, що „Зорі“ грозить упад на Вкраіні, коли вона знов пустить до себе переклади.

В однім лиш пункті треба було б В. Лукичеві змінити свій пріньціп, а іменно: в перекладах віршованих (ще точніш — лірических). Вірш вимагає од перекладача так багато праці, що переклад може, в значній мірі, вважатися за його оригінальний утвір. Знов же й що до місьця, то лірична співанка забере місьця в часописі не багацько. А справді, введения перекладаної лірики дуже-дуже осьвіжило б „Зорю“. *А. Хв-ко.*

В справі Харьківских арештовань

пишуть нам: „Руссову, Софью Александровну, увільнено на 5000 рублів кавціі, Руссова, Александра Александровича, увільнено без кавціі; єму сказали, що єго потягнено яко свідка, що не перешкодило видержати єго в тюрмі півтора місяця! Левандовского увільнили на 6000 рублів кавціі, Надалку також на 5000 рублів. Сидить ще студент Ліш; студентів-толстовців — Ширяєва і инших, котрих узяли через непорозуміня, також увільнили. Се не перші подібні тяганини Українців у Росії. Дня 31. липня ст. ст. 1892 р. арештовано було в Кієві Павла Тучапского, в котрого при ревізіі знайдено два номери „Народа“, держано єго під слідством шість тижнів і випущено під дозір поліційний. але паперів єго не видають і з місця не пускають, бо справу єго ще не скінчив кієвский прокуратор. Ще раніше арештовано Богдана Кістяковского і відібрано у него два комплети „Народа“, брошури Драгоманова „Шість сот років Швейцарскої Спілки“ і „Передмову“ до „В поті чола“ і инші. Ся справа віддана також кієвскому прокуратурови під голосним заголовком „За сношенія съ Галиціей“. Зрештою, проти Кістяковского ще раніше провадилось друге поважніше слідство за звязок з загально-російською соціально революційною справою. Се остатнє діло віддано до петербурского прокуратора, котрий вже й видав вирок на осадженє Кістяковского до тюрми на кілька місяців, — вирок має бути затверджений в дорозі адміністраційній. За які невинні речі можна у нас попасти під слідство, доказує хочби такий факт: учительку Новоборску з Кієва піддано недавно під слідство за лист, писаний ще три роки тому в справі „народної освіти“ (!!), зроблено у неї ревізію і хоч нічого не знайдено та притягнено „яко свідка“ — в російских політичних справах властиво нема жадної ріжниці між свідком і оскарженим!

Наука і проф. Ом. Огоновский.

„Правда“ нарікає, що ми ворогуємо против Товариства ім. Шевченка. Не збивши ні одного з наших доказів ненаучности голов того товариства, вона винить нас в несовісности, а сама совісно препарує закиди д. Драгоманова против „наукових“ методів і знаня, котре показав д. Огоновский в виданю „Кобзаря“, так що буцім то д. Драгоманов домагаєся, щоби д. Огоновского усунути з професури. „Правда“ може заспокоітись. Наш сотрудник показав фактично, як д. Огоновский подає молодіжі примір неуцтва і шарлятанства, і дійсно сказав, що „пора тому покласти кінець!“ та мав на оці тілько літературу, а не офіціальну катедру. Ми ще не дійшли до того, щоби неуцтво та шарлятанство кому у нас шкодило на офіціальнім становиску! Скорше противно!

В чисто літературних цілях ми і тепер попросимо д. Огоновского перервати печатанє в „Зорі“ єго огляду науки етнографічної на Україні, поки він сам не познакомиться ліпше з ділом. Бо ж д. Огоновский цітує напр. Ниніня статі про „малоруску етнографію“, а не знає, що ті статі вийшли в далеко повніщому виді в книгах „Исторія русской этнографіи“. Д. Огоновский перечисляє напр. які пісні помістив Максимович у збірках своіх 1834 і 1849 р. і ні слова не говорить про те, що в збірці 1834 р. була трохи не половина пісень фальшованих, котрі Максимович майже всі викинув зо збірки 1849. Ся справа виясне-

на вже ученими в Росії і обминути ві в огляді наукової праці Максимовича не можна, а надто в Галичині, де хто небудь, спустившись на офіціальний авторітет д. Огоновского. може взяти за щиро народні всі пісні збірок Максимовича.

Що до згаданих книг д. Пипіна, то ми радимо д. Огоновскому не лінунатись і прочитати не самий III. том, спеціально присвячений малорускій етнографії, а й I. і II., бо там оглянені загальні етнографічні теорії і методи, котрі панували в Росії в XIX. ст. і праці українєкрх учених, як Максимович, Срезненский, Потебня і др. що зачінали сюжети великорускі, як і малорускі.

Нарешті скажемо два слова і про „священство" д. Огоновского. „Правда" дивуєся, що ми занотували „сей спеціальний епітет" з поводу вибору д. Огоновского в голови філологічної секції Товариства ім Шевченка.

А чи звісно „Правді" напр. те, що є в Европі держави, в котрих закони виразно не позволяють поставляти священників директорами шкільних закладів? Чи може „Правда" назвати напр. у Германії священників президентів наукових товариств і т. д.? Річ цілком проста: школа, наука тепер признаються справами інтерконфесіональними, або безконфесіональними, а священники люде, котрі м у с я т ь держатись певних конфесіональних тенденцій. Через те в освічених сторонах їх і не ставлять на чолі певних закладів, як для того, щоби забезпечити свободу і безсторонність тих закладів, так і для того, щоби не ставити самих священників у фальшивий стан. Недавній приклад того, як д. Огоновский вивязався из завдачі видання „Кобзаря", здається, досить ясно показує, на який фальшивий грунт стало Товариство им. Шевченка, поручаючи те видане священнику, навіть якби він був і більше науково приготований, або просто більше образований, ніж д. Ом. Огоновский.

Новий зворот в українскім радикальнім руху.

Руско-українска радикальна партія, основана 1890 р., самими інтелігентними Русинами в більшій половині академиками, — дякуючи практичній діяльности певної частини членів партії серед народу, вже переміняєся в народну партію, котра тепер складаєся по найбільшій частині з самих селян і маломіщан і ворушить думку чим раз ширших кругів народа в Галичині і на Буковині. Недавно основано й радикальне політичне товариство, Н а р о д н у В о л ю, що має зібрати в купу усіх радикалів, яко народну партію. а заразом працювати для дальшого зрадикалізованя мас народних через печать, віча, відчити й виклади, устроювані по всій Галичині, а головно через законний вплив на вибори громадскі, повітові, соймові й державні, через оборону горожанских прав і розширенє їх в радикально-демократичнім напрямі.

Перші загальні збори товариства відбулися в Коломиі 30. юля т. р. при участи 250 селян, с котрих 200 зараз записалося в члени товариства а 160 зараз заплатило вкладку (по 20 кр.). Від тоді нема дня. щоби не зголошувалися нові члени. Головою товариства вибрано Дра Ивана Франка, до Виділу: Др. С. Данилонича, Иларіона Гарасимовича, Кирила Трильовскоро, Михайла Павлика, Ивана Дорундяка, Ивана Сандуляка, Василя Киданецкого і Ивана Фокшея (чотири остатні — селяне). Виділ уконституовався так, що вибрано Дра Даниловича заступником голови, Иларіона Гарасимовича секретарем і Михайла Павлика касієром. Виділ постановив устроіти ряд загально-доступних віч у ріжних місцевостях Галичини, видавати дешевий радикальний календар, популярні брошури про ріжні політичні й т. н. справи. Офіціальним органом товариства признано „Хлібороб", що вже й так був фактично органом радикального руху серед селян („Народ" зреформований і значно вбільшений став від тепер виовні незалежною часописю — пропагатором радикальних думок серед рускої інтелігенції, особливо на Україні). Адрес товариства: Коломия, Замкова улиця, куди й просимо зголошуватися в члени. Нагадаємо, що членом політичного товариства може бути у нас тілько мущина, австрійский горожанин, котрому є найменче 24 роки.

Вже само заснованє „Народної Волі" викликало в органах обох старших руских партій — Г а л и ч а н и н ѣ й Д ѣ л ѣ формальні параксізми болю. І воно зовсім понятно, коли зважити, що наш радикальний рух загортає помалу, але певно і тих селян та маломіщан, що доси держалися старих партій з їх ъ, ы, ѣ і такими инчими пісними „народними святощами", про котрі у нас уже й воробці перестають цьвірінькати. Особливо вкололо москвофілів і народовців те, що слідом за статею д. Франка в Kurjerze Lwowskim про клерикалізм і радикалізм, де, з огляду на нові семінарії Русинам поставлено ділемму: приставати або п о п і в, то б то клерикалів, або до х л о п і в, то б то радикалів, — і Поляки признали рацію такому угрупованю Русинів, і навіть ворожі радикалам польскі газети назвали викликуваний радикалами рух живим жерелом народного життя, а москвофілів і народовців мертвяками....

Для Українців мусимо подати одну оговорку, по поводу нового товариства. Назву „Н а р о д н а В о л я" ужили ми в чисто українскім значіню: с в о б о д а н а р о д а, liberté du peuple, Volksfreiheit.

Товариство наше має на цілі, щоби народ наш політично вибразувався і добився повної економічної і політичної волі (свободи).

З сим ном розсилаємо: **Статут руского політичного товариства „Народна Воля" в Коломиі.**

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 1. л. сентембра 1893. 17 нр.

Виходить 1. і 15 л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Спомин з моєї пригоди в Росії.

Хоть така пригода, як моя — арешт за книжки в російскій тюрмі — така щоденна в Росії та тілько разів описувана в заграничних видавництвах, що годі в ній добачити що небудь нового й інтересного, то все таки я вважаю не лишнім подати дещо з неї до прилюдної відомости, і то найбільше через те, що тут в моїй особі перший раз їхав „братъ Галичанинъ“ у гості і „своім візітом“ заставив „брата русскаго“ — в особі казьонного патріота, жандармского генерала, до інтересних політичних енунціацій.

Я позволив собі сказати, що в моїй особі у-перше їхав Галичанин с такою місією на Україну, бо й справді, скілько у нас не товчеся в печаті й приватних політичних розговорах — тій нашій спеціальности, чи слабости — про потребу тісних звязків між Українцями з обох боків Збруча, — то в дотеперішній діяльности своїх земляків не міг я добачити таких учинків — у ч и н к і в, підчеркую се слово, бо голих слів бувало багато, — котрими би можна відносини Галичан і Українців з сфери мрій та вздохів стягнути на землю, в сферу дійсного, реального житя.

Тут я не думав ставати піонером, але, коли мені прийшлось їхати на Україну, я не міг вибратись голіруч, а постановив завезти землякам гостинця — хоть по одному примірникови українских видавництв, заборонених у Росії. Невеличкий се, впрочім, подвиг, бо вся інтересна українска література, на котру складались тілько років Галичина і Швейцарія, може перейіхати границю „темного царства“ в однім студентскім чемоданчику (куферчику). Тим часом, за перший мій побут на Україні (рік перед моім арештом) я мав нагоду наглядно перекопатися, яка велика громада людей, на всім просторі російскої України, вздихає до тих кількох книжочок, як до яких святощів. Отим то я й не надумовався і не розбирав, на скілько се діло було небезпечне для мене особисто. Мені стояло перед очима, що Поляки і Москалі, живучи під тим самим урядом, читають усі книжки, що вийшли за границею на їхніх мовах, тілько через те, що ті люде менче надумуються над власним безпеченством, а просто роблять діло, раз воно конечне.

А наше діло стоїть так, що з книжок, печатаючихся за границями російскої імперії, тілько тоді може вийти хосен для Руси-України, коли вони будуть читатися тими, для кого писані, т. є. Українцями. Я бодай певний, що 50 добрих книжок у руках наших земляків Українців, більше причиняться до вибореня права нашій проскрібованій літературі в Росії, чим усі полемічні статі наших учених і публіцістів. Ті книжки збудять інтерес у Українців і Українці дадуть поміч нашій літературі чи то тим, що самі стануть писати, без огляду на цензуру, чи матеріяльно — даючи гроші на печатанє творів наших авторів. З часом, коли зросте наша література і селянство наше просвітиться — тоді кордон „темного царства“ не спинить перевозу книжок, як не спиняє тепер перевозу горівки...

Мене арештували чисто случайно. Раз перейіхав я без перешкоди. Другий раз, т. є. 3-го юня 1892 наскочив я на

границі на обострену цлову ревізію по причині великих контрабандів шовкових матерій та бельгійских коронок, котрі контрабандисти перевозили дуже хитро, через що вийшло розпорядженє ревідувати докладно, т. є. вибирати з куфрів усі річи і общупувати дна, чи між ними чого нема.*) Так, шукаючи коронок, попав „таможенный досмотрщикъ“ (цловий ревізор) на книжки в моїм куфрі, а позаяк книжки діло жандармів, то і передано се присутному на двірці ротмістрови жандармериі, що мене й арештував.

Ротмістр, по своїй службі, передав мене „Начальнику Могилевскаго Отдѣленія Кіевскаго Губернскаго Жандармско-полицейскаго Управленія по дѣламъ политическимъ и по югозападнымъ желѣзнымъ дорогамъ“ — генералу Новіцкому в Кіеві (титулів сих ніяк не може виучитись на память геніяльний ад'ютант генерала, ротмістр Преферанский і все, в разі потреби, переписує їіх).

Генерал Новіцкий, се велика фігура. Він має монополь і довіре від царя, слідити на всіх українских землях, чи де не тліє іскра „українского сепаратизму“, щоби „во время“ придушити єї, і на те у него ціла армія дво-аршинних жандармів (то люде справді добірні, наших жандармів могли би в кешені ховати).

Сей великий потентат заявив мені, що він чоловік гуманний і що ему неприємне его занятє, но що він вдоволений, що з уряду здибаєся зо мною „збаламученим Славянином“ і що, як більше досвідчений задля свого віку й становиска, він покаже мені, звідки ідуть між Славян „фальшиві ідеї“. По его думці— Австрія така „ничтожна“ держава, що він, яко „гражданинъ 100-милионной имперіи“ не може і думати „безъ улыбки“ про вплив єї на міжнародні справи; біда тілько в тім, що Австрія баламутить Славян і відвертає їіх „отъ великаго, горячей любовью бьющаго для нихъ русскаго сердца“..

„Мнѣ не жалко, — казав він, - когда нашъ русскій человѣкъ попадется въ такое, какъ Вы, дѣло. Ну его къ чорту! — это мой долгъ, когда онъ ужъ такой. Мнѣ тоже не жалко Поляка, это ужъ такой м.....й, п..ый народъ (генерал сам мабуть польского роду і патріот в роді „Гурка храбраго“),— но мнѣ сердце крается, когда я вижу, что такіе Славяне, какъ Болгары (як пізніще довідавсь я, тоді сидів у Кіеві також якийсь болгарский поручник за якусь невдалу військову конспірацію), или вотъ, какъ Вы — Руссинъ*), занимаетесь такимъ дѣломъ, не смотря на то, что Россія для Васъ сдѣлала! Вѣдь у насъ, среди 100-милионнаго населенія, нѣтъ ни одного семейства, которое не потеряло бъ какого либо члена, — говорив далі з патосом, трохи не крізь сльози, генерал, — въ пользу освобожденія Славянъ! И за тѣ наши жертвы, Вы, образованный Славянинъ — вотъ съ какою благодарностью къ намъ приходите!“

Відсапнувши, продовжав д. генерал: „Вы — человѣкъ молодой, Васъ свели съ пути такія окаянныя личности, какъ проф. Антоновичъ. Ужъ мнѣ это извѣстно, какое это лицо этотъ Владиміръ Бонифатіевичъ Антоновичъ. Онъ былъ Полякомъ, но когда ему отказали въ стипендіи, онъ сталъ православнымъ. Вотъ и получилъ стипендію, а за тѣмъ и каѳедру, — но ему хочется легкой славы, и онъ пошелъ въ украйнофилы. Но я вамъ скажу, молодой человѣкъ, что никто его такъ хорошо не знаетъ, какъ я, и я убѣжденъ, что онъ ни украйнофилъ, ни полякъ, ни русскій“.

Після того д. генерал потішив себе голосно, що конець-кінців ему проф. Антонович таки не втече, і що скорше чи пізніще він виловить его „на томъ, какъ онъ будетъ чужими руками выгребать жаръ“.

---

*) Поводом обостреної ревізіі міг бути ще й донос Гендігера, що саме тоді видумав був у Галичині атентат на царя і заневнив російскі власти, що задлятого буде перевезений з Галичини через кордон дінаміт. Російскі власти мусіли звернути на се увагу. Редакція.

*) Означенє моєї народности наробило клопоту переводячому зі мною слідство прокурору і присутним полковникови й ротмістрови жандармериі. Я не хотів пристати на те, що б мене вписали „русскимъ изъ Галиціи“, а вони не знали, що то є Русин. Стало на тім, що ту рубрику лишено не заповнену, аж їіхній Соломон — генерал Новіцкий рішив, що я: Руссін. Я. Нев.

Перед генералом лежали, як corpus delicti, забрані у мене книжки, на котрі він поглянув, ловлячи, в своїй уяві, проф. Антоновича на якійсь конспірації, і прочитавши там прізвище проф. Драгоманова, сказав: „Вотъ этотъ (тут генерал показав на книжку) — Драгомановъ, это человѣкъ съ характеромъ. Онъ рѣшился на одно и, не сидя на трехъ стуляхъ, дѣлаетъ то, что считаетъ отвѣтнымъ. Онъ могъ и у насъ остаться на хорошемъ жалованьи, а между тѣмъ... а между тѣмъ (тут замнявся трохи царский повірник і докінчив так:) а между тѣмъ ушелъ и съ бѣдствіемъ, — о! мнѣ это извѣстно, какъ они бѣдствовали вдвоемъ съ Подолинскимъ въ Швейцаріи*). Я былъ хорошо знакомъ съ отцомъ Подолинскаго; онъ хорошій нашъ поэтъ — современникъ Пушкина. Онъ мнѣ это разсказывалъ, что у нихъ (Драгоманова і С. Подолінского) денегъ не было. Но это, по моему, человѣкъ съ характеромъ... Знаете ли Вы, что нашъ Императоръ помиловалъ Подолинскаго, по прошенію?“

— Я чув, — відповів я, — що єго матір просила, щоби єго могла взяти до себе в Росію тоді, коли він, по поводу хороби, був зовсім непритомний (У Подолінского розвинулась хороба dementia paralytica, т. є. хороба мозку з причини надмірної мозгової праці).

— Ну, да-съ! это такъ. Его мать просила, но нашъ Августѣйшій Государь помиловалбы его и по его собственному прошенію.

— Біда тілько, що він не хотів писати, — завважав я з усміхом.

Генерал задумавсь, а далі ніби від нехотя став говорити:

— Вы, молодой человѣкъ, тоже характерный; я знаю, что Вы не скажете, кто Васъ прислалъ и кому Вы книги везли. Да-съ! и Вы будете сидѣть въ тюрьмѣ, потеряете здоровье, а послѣ скажете, что въ этомъ выноваты мы! Нѣтъ, молодой человѣкъ. Въ этомъ виноваты такія наши личности, какъ: Франко, Павликъ и этотъ Романчукъ... Вы конечно съ ними знакомы?

— Розуміється, відповів я.

— Да-съ! знакомый, конечно знакомый! Это хорошіе знакомые — такія скверныя лица, какъ этотъ Франко, этотъ Вашъ хорошій Романчукъ — польскій лакей, эта мерзость, это гадостное лицо — этотъ Михаилъ Павликъ. (Тут д. генерал сплюнув зо 3 рази, бо певно до него дійшли ті калюмнії, які пускали про д. Павлика галицкі людці, головно народовці.*)

— Скажите, пожалуйста, когда будете на свободѣ, Вашему Франку, что пусть онъ мнѣ не показывается въ Россію, а то я его сейчасъ посажу въ тюрьму (генерал жандармерії в Росії має право замкнути чоловіка на шість місяців в „одиночку“ без пійкої підстави, „по собственному усмотрѣнію“, і перед ніким за се не відповідає).

Тут вмішався в розмову якийсь кудлатий полковник жандармский і спитав мене протекціонально:

*) Сергій Андр. Подолінский, безперечно найспосібніщий український писатель радикального напрямку, автор „Парової Машини“, „Ремесел і хвабрик на Україні“, „Житьа і здоровьа людей на Україні“ і т. п. — домігся 1879 р. від д. Драгоманова, що той згодився переміпити „Громаду“ в періодичний журнал, при чому С. Подолінский узяв на себе кошти видавництва: плату деяким сотрудникам і т. п. Редакцію зложено було з Драгоманова, Павлика і Подолінского. Остатній не дався переконати, щоби бодай не підписувався під програмою нової „Громади“, з огляду на російські порядки, звісно, революційною. Подолінский підписався під програмою, як соредактор „Громади“ і, як вийшло, се було фатально і для видавництва, і для тих, що були звязані з ним, і найбільше для самого С. Подолінского. Рос. власти, дізнавшись про те, наперли на родичів Подолінского, — людей богатих, — і вони обкроїли синови грошеві посилки. Сей остатній факт був жерелом цілого ряду нещасть для С. Подолінского і остаточно довів до того, що він зійшов з ума. Довги після С. Подолінского, зроблені для видавництва, мусів платити д. Драгоманов, а між тим у Росії родичі стали голосити, що буцім то д. Др-ов визискував Подолінского, матеріально і т. п. — Редакція.

*) Звісно, Новіцкий міг дізнатись і про те, що голосили народовці, як впрочім і москвофіли, про моє „моральне звірство“, адеж він міг мати на думці й моє політичне звірство. Про все таке Новіцкому й доси рапортують деякі люде, в роді Площанского, для того, щоби вбільшити, в очах дд. Новіцких, перешкоди своєї діяльности в Австрії і піднятп єї курс. Народовці, голосячи про моє звірство, запевне й не думали, що воно помогає дд. Площанским.

— Какой чинъ у Васъ имѣетъ Франко?

І он питаючого і комічна фігура мого інтерлокутора, на котрого плечах блищали нові, золоті полковницкі еполети — предмет очивидної гордости єго властителя — розсмішили і подразнили мене, і я з сарказмом і уданою гречностію відповів, що Франко наш найбільший поет, а поетів, звісно, по чинам, ордерам чи еполетам не сортують, як звичайних пересічників.

— Это извѣстно! — сказав, не обурюючись, полковник, — но это мало быть поэтомъ.

— Вповні достаточно! — відповів я, — но, але Франко є надто повістеписателем і публіцістом, і то руским і польским, а врешті членом дійсним і почетним ріжних товариств.

— Это все еще мало! Съ чегожъ онъ живетъ? спитав врешті полковник.

— З своіх письм, відповів я.

— Конечно, съ письмъ! — перервав генерал. Конечно, можетъ жить, ибо Вы читаете такіе полонизмы, какъ сочиненія этого Франки, а нашихъ читать не хотите. Читали ли Вы нашего Гоголя, или Достоевскаго?

— Читав, а впрочім Гоголь наш!

— Какими судьбами?!

— Він же Українець. Врешті, ми читаємо все, що у Вашій літературі є гідного, а ваш уряд усю нашу літературу проскрібує, тож треба ві тайком перевозити.

— Да-съ! читаете! — бормотів генерал. Я могу Вамъ показать письмо редактора „Страхопуда“, — онъ мнѣ пишетъ, сколько то денегъ нужно на изданіе Гоголя въ Лембергѣ, а Вы, Руссины (вимовляючи слово Руссіни, сичів д. генерал так, якби воно писалось через яких шість с) — тамъ этого читать не хотите. Вы знакомы съ этимъ?... ну, какъ его фамилія?!... забылъ въ полосѣ... ну съ этимъ... онъ состоитъ редакторомъ „Страхопуда“...

— Мончаловский може? — підповів я.

— Нѣтъ!

— То може Площанский? але єго вже у нас нема...

— Да! да!... знакомы съ нимъ?

— Ні, сказав я.

— Вотъ почему Вы знакомы съ такимъ Павликомъ, съ такимъ Романчукомъ, а не знакомы съ такимъ человѣкомъ!

— Причина проста, пане генерал, а іменно та сама, ізза котроі Ви добре тямите прізвища: Франка, Романчука та Павлика, а не памятаєте чоловіка, с котрим кореспондуєте. То люде славні, а сей... не варт, щоб шукати єго знакомства, а случайно не довелося пізнати єго особисто.

— Недостойный! недостойный! Вотъ! Площанскій недостойный?! Это очень талантливый человѣкъ!

— Таланту я єму не відмовляю, скоро він навіть Вас надуває і бере гроші на невидане видавництво, но се талант свого рода...

— Ужъ это вышло!

— Нехай буде і так, а я Вам не раджу давати єму гроші...

— Почемужъ Вы, молодой человѣкъ, не имѣете такого направленія, какъ редакторъ „Страхопуда“?

— Якого-ж? — спитав я — може сатиричного? та ж я доволі сатиричного успособленя?

— Нѣтъ! Вы не хотите меня понимать... Почему Вамъ, Руссинамъ, отдѣляться отъ насъ? У насъ 100 миліоновъ, что Вы намъ сдѣлаете? Теперь такая политическая ситуація, что, во виду нашей дружбы съ Франціей, Пруссія ужъ стараго Бисмарка возвращаетъ въ маршалы. Чтожъ Вы, во виду этого?

— Нічого, пане генерале, — відповів я спокійно, усміхаючись.

— Къ чему годится Вашъ сепаратизмъ? Вотъ Васъ сбили съ пути такіе Франки. Вамъ бы идтить за примѣромъ такихъ Площанскихъ.

— Mutatis mutandis, я тепер в такім положеню, як Площанский раз був, т. є. я перед судом, но я не хочу наслідувати єго пресловутої методи і не плачу, як він (в процесі Ольги Грабарь): „Panowie, jak Boga kocham — ja niewinny“, а просто, з ясним чолом стою за свої перекоцаня і говорю з Вами своім язиком, — бо моя справа чиста і чесна.

— Вы хорошъ, молодой человѣкъ, но Вы заблуждаетесь, — сказав на се д. генерал. Спросите вотъ этихъ людей — тут д. генерал показав на присутних

жандармских полковниковъ, зібраних в его канцелярії, що як біблійний сінедріон мене обсіли, — если не хотите мнѣ повѣрить, что наши Малороссы Вашего языка не понимаютъ. Они его называютъ діявольскимъ языкомъ — это скверные полонизмы, это живое доказательство, какъ Васъ въ Австріи Поляки придушили. Это языкъ непоиятный для нашихъ Малороссовъ.

Тут генерал став перекидати книжками. Я звернув его увагу, що він як раз кидає книжку Подолінского, то знов Мирного та Білика, отже книжки, писані російскими Українцями.

На те резолютний генерал знайшов жандармску відповідь, що „все это несчитается, — но когда бъ Шевченко — а Вы думаете, что мы его не почитаемъ? — додав д. генерал, — прочелъ эти полонизмы, то въ гробѣ обернулся бъ.

Нещастє хотіло, що генерал добув з між книжок „Поезіі Шевченка, заборонені в Россіі“, на що я єму звернув увагу. Тоді генерал спитав, що таке „заборонені“, а коли почув що то „запрещенныя поэзіи“, сильно здивувався, що Шевченко тілько нецензурного написав, а він виразився про него з поважанєм, то ж заікнувся, вибалушив очи і став говорити, що „такіе окаянные да гадостные Павлики и Шевченка перепополонизировали“. Опісля стидно мабуть стало генералови, що так зрадився невіжеством своім, то ж узявши у руки „Жіночу неволю“ Миколи Ганкевича, сказав: „Аа! это Никола Ґанкевіч!“ так як би знав сего молодого автора.

Потім наступила конференція генерала з прокуратором, результатом котроі було рішенє: „отправить его (мене) въ тюрьму, а книги въ Петербургъ, въ Отдѣленіе по дѣламъ печати“, що зараз і зроблено.

„Ну, й розговорився генерал“, подумав я собі, идучи в тюрму і дивуючись, який кумедний вийшов мій протокол, і „геніальний жандарм Новіцкий“ (як єго звуть у Росіі) представився мені, як пенсіонований мандатор, або канцеліст з Городенки.

Відтак мені прийшлось довго ждати на засуд — позаочний! бо мене перед суд не ставляли, а на пропозіцію міністра справедливости, сам царь назначив мені кару пів року тюрми.

(Тут мушу піднести, що в „Ділі“ була подана в свій час хибна вість, буцім то через мене арештовано двох студентів у Кієві: Тучапского та Кістяковского. Студенти сі, як виходить з (зовсім певної. Ред.) дописі в остатнім прі „Народа“, арештовані зовсім осібно, а в моій справі в загалі нікого не арештовано).

Про тюрми російскі нічого говорити — Кеннан росказав хиба раз завсігди все, що можна про них сказати, і сказав правду. Додати б можна, — чого у Кеннана нема описаного, — що нова тюрма для політичних вязнів у Петербурзі, т зв. „Выборскій Крестъ“ а урядово „Санктъ-Петербургское одиночное заключеніе“, де я відсиджував кару, устроєна з великим комфортом: освітлена електрикою, отоплена центральним сістемом; в ній лакеровані стіни і восковапа підлога. Біда тілько в тім, що начальство єі обкрадає вязнів, і то безсовістно. Може сі слова нашої свобідної газети дійдуть до відомости вищих російских чинів, т. є. „Главнаго тюремнаго Управленія“ та міністерства юстіції*), — бо для них пишу се, на просьбу, потайки подану мені, стратившими здоровлє своє арештантами, і знаю, що російскі власти числяться з заграничною печатю, бо напр. коли мене генерал Новіцкий відправляв у тюрму, то поручав поліцейскому приставу „дать хорошую — для мене — камеру, что бъ не послѣ больнаго, что бъ послѣ не писалъ о русскихъ тюрмахъ, какъ этотъ Англичанинъ (Кеннан).

Видно, що важка подорож Кеннана, окрім потіхи для тих вязнів, с котрими він бачився, і для будучих дуже пожиточна, бо мені напр. дали камеру довгу на 11 кроків, тоді як усі инчі мали тілько 7 кроків, і в загалі зо мною обходились по джентльменски — усе, зав-

*) Задля того ми посилаємо по екземпляру сего нру „Народа“: цареви, в „Главное тюремное Управленіе“ й міністру юстіції, а при нагоді, — з чемности, й мимовільному авторови більшої половини сеі статі — генералу Новіцкому. Noblesse oblige... Редакція.

дяки Кеннанові і тому, що я все таки горожанин свобідної держави.

Мені навіть бачиться, що й постройка і обстановка „Выборскаго Креста", то лиш охота російского правительства показати, що „вотъ, молъ, и мы, русскіе, не хуже европейцевъ", і що вона викликана заграничними відзивами печати про російські тюрми.

В сій тюрмі було зразу навіть дуже добре, бо при комфорті в помешкано, можна було діставати довільної доброти харч з міста Петербурга. Та коли 1886 р. новий начальник, полковник Сабо дістав рескріптом „Главнаго тюремнаго Управленія" з 26 сентября про 1666 право позволяти особисто, звідки арештанти мають брати харч, — вийшла халена для арештантів. Сабо заказав від 1 января 1887 р. спроваджувати харч з міста і змусив усіх на завше йісти з тюремної кухні, де за сорозмірно великі гроші, дістається дуже поганий харч, котрий викликує упертий жолудковий катар і руйнує здоровле всіх, котрі засуджені на довший час: йіх по просту обкрадають і троять. Я добув, під позором хороби, з тюремної аптеки йод (tinctura iodi) і виказав у молоці крохмаль, а окрім того, по смаку чув я навіть крейду (вапно) в молоці!

Се мабуть не в інтересі Російскої Імперії, а лиш просте мошенництво тюремних чиновників!

Впрочім, для політичного вязня, російска тюрма не страшна. Служба тюремна — салдати відносяться до него сімпатично і з поважанем, і радо роблять єму не одно, за що прийшло б ся йім тяжко відповідати.

В тюрмі можна займатись научною роботою, можна читати й писати, а тим самим в „одиночці" можна зовсім не скучати. **Яків Невестюк.**

Від редакції. Пускаючи в світ енунціації Новіцкого, ми мусимо звинитись за відзиви єго про певні особи й нації (польску), — за єго лайку, як і похвали, — тим більше, що декому з них навіть годі відповісти на таке. Про д. Антоновича треба сказати, що він заявив себе Українцем ще в „Основі" 1861 р. без усяких стіпендій, а перейшов у православіє в 1864, коли вже був редактором Археограф. Коммисіи, яким і оставався до самого свого професорства. Ніяких стосунків з радикальним українским рухом д. Антонович не має, а генерал Новіцкий намішав щось собі зо сплетень польских про українску справу і через те в него вийшла небувала ніколи спілка: Антоновича, Драгоманова, Павлика, Франка і Романчука. Він не знає навіть того, що д. Драгоманов дуже остро виступає против д. Романчука, як робили, за „нової ери" і ми. І такий мало обзнакомлений з галицкими і українскими справами генерал вважається в Росії за авторітет!

Славянскі вечірниці в Цюриху.

Думка запросити присутних на соціалістичнім конгресі делегатів славянских країн повстала у Чехів, а то в ціли обопільного близчого познакомленя присутних Славян.

Дня 11. августа зійшлося коло 8. вечір кількадесять осіб, бо окрім делегатів на міжнародний соціалістичний конгрес, прийшло чимало Славян, чи то участвуючих в соціалістичнім руху, чи то прихильних тому рухови. Вечірниці при перекусці протяглись до 12. години в ночи.

Збори отворив Поляк, Мендельсон, толкуючи, що скликуючі не думали сотворити якийсь славянский конгрес. Проби, роблені задля того, не довели ні до чого. Ми далеко не думаємо надавати отсим зборам офіціальний характер; зовсім чужа нам думка панславістів, в звичайнім теперішнім значіню, що нагадує Славянское Благотворительное Общество і цілу череду московских офіціальних і пів-офіціальних осіб. Ми зійшлись, щоби взаімно стиснути собі руку, загрітись спільно до праці над визволенем пролетаріату, познакомитись близче та повчитись про ріжні умови праці визволеня в ріжних славянских країнах. По єго думці, всяка инча діяльність усеславянских конгресів є сентіменталізм, більше чи менче невинний.

Великорус Плеханов, що проводив зборам, годиться з поглядами Мендельсона на отсі вечірниці. Висказує

глибоке переконанє присутних, що панславістична думка під прапором урядової Росії повстати може в нас тілько тоді, коли нам прийдеся працювати над знищенєм такої Росії. Деспотизм царский, єго окруженя і уряду не має ні сил, ні щирої волі сотворити всеславянский союз. Прямованя по тій дорозі можуть урядовим російским панславістам приносити чим раз більшу погорду і ненависть народів, котрі хочуть узяти в свої обійми. Як що коли небудь усеславянска ідея стане ділом, то побачимо єго тілько тоді, коли славянскі народи, вільні від гнетучого їх капіталу і клясових ріжниць, скасують границі між братніми племенами.

Румун Радовічі толкує, що хоть чужоплеменний, а про те як близький сусід, друг, працюючий в таких самих економічних умовах, як більшість славянских соціалістів, прийшов притакнути думці про спільну працю в клясовій боротьбі. То само географічне положенє Румунів, ненастанна стичність їх из сусідами-Славянами, обопільні впливи їх, спонукали єго явитись на вечірниці, і він запевняє, іменем румунского пролетаріату, що Славяне найдуть в нім завше щирих спів-войівників.

Делегат з Угорщини, Цалкай зводить росправи на практичніщий грунт. Твердить, що від угорскої соціально-демократичної партії поручено єму ширити соціалістичну думку між Словаками, що живучи на півночи Угорщини, і досить численні, держаться з далека від соціалістичного руху. Тут вина недостача шкіл, котрих мадярский уряд, клясовий, як усі инчі, а до того ненавидячий все не-мадярске, не хоче закладати в славянских землях. Через те пропаганда письмом важка і навіть неможлива, мусить стати на живому слові. Угорска соціалістична партія з радістю помоглаби письмом Словакам, як би вони хотіли читати. Просить Поляків прислати свої видання, писані мовою, найбільше зі славянских зрозумілою для Словаків. Угорска соціалістична партія чує всю вагу руху між Словаками для загального угорского руху. Словаки, як дуже плодовиті, заливаютъ ринки праці, а дуже скромні в потребах обнижують зарібну плату, до того ж як неорганізовані перешкоджаютъ рухови угорских товаришів. Іще раз просить о польскі видання.

Болгарин, Габровский домагаєся, щоби отсі збори були початком тіснішого союзу між Славянами, що на далі мав би на ціли обмін виданями, обзнакомленє з рухом у цілій Славянщині та обовязував до обопільної підпомоги і, як ліга, противдіяв офіціальним російским панславістичним ідеям. Такого поступованя требує чим раз більше напираючий царат на південну Славянщину, єго забірчі жадоби. Треба опиратися такій гидкій жадобі царско-російского панславізму. Розвиток капіталістичної господарки в Болгарії, після відзисканя незалежности викликав рівночасно соціалістичний рух, і бесідник радий, що мертва до недавна Болгарія може тепер з'єднитися з инчими побратимами для визволеня робучого люду. Ставить відповідну резолюцію.

Серб Балукджіч удячний за скликанє отсих зборів і именем вислався єго на міжнародний конгрес запевняє зібраних про щиру працю під спільним червоним соціалістичним прапором.

Кроат Луцель доказує, що соціалістичний рух будить по містах Кроатії щирий інтерес у робітників, а тісні взаємини Кроатів из Сербами й Балканцями показують на гарну будучність.

Чехи Дедіц і Гібес промовляють за тим, щоби Славяне з почутя сополемінности почувались до більшого обовязку робленя собі обопільних услуг. Чехи з соціалістичним рухом, з поміж Славян, найбільше розвитим, маючим чималі матеріальні засоби боротьби, все ж таки не можуть обійтись без помочи инчих. Видання їх, в числі до 33, все ж таки ще не можуть заспокоїти потреб робітницкого руху. Австрійский прасовий закон так спиняє волю слова, що доконечне треба би чимало видань друкувати за границею. Чехи дізнались, що Поляки мають свою друкарню у Лондоні, отже бесідник домагаєся помочи польскої організації Чехам, аби влекшити їм видання, що не можуть вийти в краю. Д. Мендельсон відповідає, що польска друкарня в Лондоні отворена для Чехів і сповнить їх бажаня. Делегати з Галичини заявляють, що готові доповнити

своїми польскими виданями недобору в словацкій агітаційній літературі.

Промовляють ще й нині в духу обопільних услуг і загріваня до спільної боротьби. Нарешті д. Дашинский зводить до купи: промови, висказані бажаня і думає, що такі славянскі збори, як отсі, остануться завше в краіні сентіментальности, поки не займуть дотикального грунту. Доказав нам се остатний зїзд славянскої молодіжі у Відні. Порозуміне настало тоді, коли делегати оперлись о суспільні справи, як 8-годинний робучий час, політична боротьба і т. и. Радби бачити в зборах навязане особистих відносин, влекшуючих успішний, обопільний вплив і поміч. Ставить в тім дусі резолюцію, просючи, щоби д. Габровский узяв назад свою, що подекуди вяже деяких Славян.

Д. Лоренітович, Поляк, ставить поправну резолюцію Габровского, але ж і против неї роздаються голоси.

Збори приняли ухвалу, похожу на виводи Мендельсона і резолюцію Дашинского.

Настрій зібраних був незвичайно сердечний і розмови були свобідні й приятельскі.

Вечіриці оставили по собі миле вражіне і тілько велика утома після цілоденного засіданя конгресу всилувала присутних розійтись. Жаль великий, що пізна пора не позволяла на пісні; жаль великий, що треба було часто толкувати промови на неславянскі мови, для того, щоби їх усі могли порозуміти.

Участник.

Листи з Украіни.

III. В отсьому листі я внять вертаюся до тої ж теми — про інтелігенцію і ві сповіданя, полишаючи задуману розмову про стан народу на далі — бо ся тема являється, так сказати, злобою дня. Що таке інтелігенція? Се краса, цвіт і слава свого народу, т. є. сим повинна буть інтелігенція. Чим на ділі вона буває — се инше діло. Щедрин в одному з очерків так означує російску інтелігенцію: „интеллигенція или кровопивство, дирижирующій классъ или шайка людей втихомолку объигрывающихъ“ — скільки треба пережити горечі, і який страшний мусить бути стан тої краіни, де ві сатирик, ві писатель може вимовити таке слово!

Та годі надуживати слова сатирика — сатира має особливе художественне значіне, а прізма, кріз котру дивиться сатирик, но-найбільше, збирає і збиває краски. А про те, у сатирика був великий талант читати в серцях людских і вгадувати тайні пружини своіх сугорожан.

Не мені одному приходиться констатувати, що ми в Росії переживаємо певний штиль: скрізь роздаються паріканя, що в літературі неблагополучно, громадске житє ні в чому не проявляється, а мені тут, як тому, що може більш отверто висказуватись, приходиться констатувати безжурність і спокійність таких сфер і людей, котрі раніще проявляли себе, як люде багаті громадскою ініціативою. Словом, ми тонемо во тьму віків, приходиться вертатись к рокам примірно 30-тим теперішнього столітя.

Страшний стан чоловіка, котрого заставляють особисто переживати в-друге своє житє. І хоч би була утіха, що винісши з проби житя науку, він не буде повторяти помилок — та ні, сучасному чоловікові ні в чому каятись, і він неминуче буде на-ново ставити усі громадскі завдачі, програвши усі свої завоюваня. Адже ж се страшний стан Агасфера!

Погляньте, що пишуть у літературі. Бідність і вялість літератури теперішнього часу поясняється тим, що в 60—70 тих роках вандали (Добролюбов, Чернишевский і їх ученики) заволоділи полем битви, через що і не загаїлись зробити руіни; робиться регабілітація критиків-естетиків А. Григорьєва, Валерьяна Майкова. Добролюбова, котрому в свій час Некрасов поклав памятник у своєму звісному стихотворі, лишають званя критика. Чому критика повинна бути виключно естетична, чому вона не може доторкатись громадских поглядів? — стає зовсім непонятно. Адже ж се значить — віднімати у чоловіка право питати: на ві що? тоді, як спонукований своєю цікавостю, він і в сферу поміток і студіованя природи старається вносити те вічне: на ві що? Та й як відказатись від громадскої критики — адже ж не Добролюбов ві сотворив, ві сотворив різночинець-обиватель, котрий робиться все сміливіщий. (Поки що різночинець стратив свої аванси, та ніхто не може сумніватись, що се тілько часовий упадок). Коли істнують спеціальні критики: псіхологічна, критика, де головна увага звертаєся на біографічний матеріал, то чом не повинна істнувати публіцістична точка погляду в літературній кри-

тиці — хиба через те тілько, що все громадське тепер занідоріно, і ми впять обертаємось у молодечий стан.

Тепер пора критиці розвінчувати поета Надсона, іще так недавно так щиро й симпатично увінчаного читателями, а за ними й критикою, добро в такі моменти, як теперішній, звязок писателя (хоч би й критика) і читателя затрачується, та й читатель став мало-по-малу забувати свого поета. Ах, воно страшенно переживати такі зміни в настрою, товкти зади і тілько в користному случаю товктись на місці, а тут іще чути той свист і тюкане, що не дає спати славним покійникам у могилах.

В російській беллетристиці виробили собі имя остатним часом Потапенко і більш характерний і талантливий Ант. Чехов. Я не даремне зупиняюсь усе на російській літературі — безперечно вона має командуюче значіне, та й український інтелігент черпає головно з цього джерела.

Ант. Чехов талантливий і виразючий (для нашого часу) писатель, его злюбила і естетична критика. Хоч писательска діяльність Чехова є непризнаване громадского елементу в поезії, але ж і він хота-не-хотя вносить у свої твори горожанский елемент, хоч і негативно. Герої его усе ж таки горожане свого часу і наші знакомі, і коли єму хотя-не-хотя приходиться пускати перед читателем російского ж горожанина, то мені непонятно, через що російский горожанин, причасний к відносинам загально-горожанским, а не тілько к салонним — є в смислі естетики менче інтересний предмет і чи вірно те, що вное суспільного інтересу в твір виключає можливість доступу естетичних цілів? чому напр. такий твір, як Наше Сердце Гюі де Мопасана художественний в смислі естетики?

По нашому, новітні регабілітатори плоху услугу роблять суспільности — без найменчого сумніву, уся штука з музикою, театром і т. и. в нашому житю поставлена крайне фальшиво. Коріння причина того фальшу, як і многообразного вншого фальшу нашого часу, — се те, що суспільність наша являєся жертвою якоісь механічної дифференціації: кождий інтерес, кождий бік відносин суспільности розвиваєся у своєму напрямку, піддаючись індівідуальним законам і інтересам свого розвитку. В результаті ввходить такий конгломерат цілів і інтересін, що чоловік сам запутуєся і стає жертвою тих відносин. Без сумніву, новні законні домаганя і бажаня людей внести в те певну сінтетичну, обєдиняючу думку. І через те, з того погляду вповні понятні, законні й визначні питаня про значіне штуки і упередне рішене справи в такому смислі, що штука повинна служити житю.

В літературі не раз порушувано справу, хоч і не сміливо, про фальшивий напрямок нашої сцени; далеко сміливіще порушує сю справу Толстой у своіх творах, кажучи, що треба бути значно поносованим, щоби розуміти й почути естетичне вдоволене від творів нашої штуки. Критика не важиться покрутити за уха Толстого за подібні парадокси, ми ж признаємо в его твердженях, як би ні були односторонні его виводи — чималий філософский інтерес і значіне. Толстой хоч і не законно, контрабандою користуєся коли не впливом, то звісностю, се p e r s o n a g r a t a і через те й не важаться на него тюкати.

Заговоривши про Толстого, я мушу тут констатувати, що его послідуватслі, новітна формація діячів, так звані толстовці не користуються кілько небудь значним упливом у суспільности, та і в загалі відносини суспільности до Толстого повні фальшу, не вважаючи на те, що Толстой же безперечно в своій критиці зачепив чимало основних справ. Бувають моменти отуніня й упертости, коли нічим не пробеш байдужности людей; бувають і инші моменти, напр. памятна усім епоха, коли героєм дня був кающийся дворянин.

Мене можуть спитати, по що порушувати сі всі теми в політичній газеті. А все ж се потрібно. Важно поставити діагнозу переживаємої суспільностю тяжкої хороби. В звісних кругах іще живе думка, що не вдаривши палець о палець, можна мати надію на зміну політичного стану річей, що буцім то заховано десь глухе невдоволене — важно зробити оцінку того невдоволеня, доконечне треба установити звязок між тим низькопробним невдоволенем буцім то політичного характеру і тим апатичним і легкомисленим настроєм, у котрому находиться уся суспільність. Безперечно, як ні далеко відходить прогрессівніща частина суспільности, та по ній можна собі зложити понятє про суспільність, а по суспільности про прогрессістів сі, котрі все є кість від кости, плоть від плоти суспільности. Згадаймо: терорісти діяли, а суспільність у свій час прилискувала йім — адже ж сего не сховаєш! Коли суспільність тепер дрімає, то се безперечний показ того, що й прогрессісти готові задрімати. Отим то, коли говорять про глухий політичний рух,

го иди спорь с тим, що твердять таке, коли той рух, кажуть, глухий — треба обертатись до якогось обєктівного покажчика. Коли суспільність спить, коли прогресісти дрімають, коли все запало в стан тупої байдужности, то де ж шукати виходу? Чи ждати пророка, в надії на те, що він горячим своїм словом прійме серця своїх сугорожан?

Те, що переживає тепер російска суспільність, не є кризіс — то щось шенше драматичне, а краще сказати згірдне, та воно, пожалуй, знаходиться в певнім (хоч і далекім) звязку с кризісом, що переживає Західна Европа. Я хочу зо всего звернути увагу на одно. В Европі тепер починають занідозрівати такий стовп і підпору европейскої суспільности, як парляментарізм. Що в голосах, осуджуючих ту інституцію — чути в значній степені хитре злорадство — се безперечно, та частина є й зовсім добросовєстних критиків. По нашому, се невдоволене значить певну переміну в житю суспільности. Воно робиться в передодень вистуну на політичну арену самого народа, бо доси він фактично майже не був репрезентований в парляменті. Безперечно, вищим авторітетом у житю виходить сам народ, а діяльність по змозі всего народу є гарантія наближеня к правді. Не даремне є пословиця: голос народу, голос божий. Коли стан інтелігенції не потішаючий, коли все деревіє в байдужности й відзначуєся якимсь безголовєм, то єдиний вихід: приближене к народу. Чи не почували Ви, читателю, і особливо Ви, російский читателю, бідність свого знаня, пустоту, безцільність своїх розмов — і, напротів, який смисл і значіне мають ті трюізми, набивші вам оскомину, розвивані серед народу і для народу?

І так, унять ми прийшли до того ж рішеня: інтелігенція повинна так чи сяк, та фактично і реально стати близче к народу. Нема більшої певности, як коли якась теза потверджуєся при досліді зовсім ріжних відносин. Запевне, всі признають на словах, що вони повинні працювати для народу, та тут виходить таке: одно поколіне, признаючи ту думку, все ж таки на самім ділі для себе признає найблизчою завдачею — службу інтелігенції в тих цілях, щоби вже та численніша інтелігенція послужила народу, і так вона, та думка, немов би то правдоподібна, повторяєся із поколіня в поколіне, а в результаті ві виходить відповідь на питане: що таке інтелігенція? — інтелігенція є упривілійована верства людей, що живуть своїм діференціованим житєм, на стілько діференціованим, що навіть трудно випутатись із пут; через те у нас перший-інтелігент, добросовістний, кидаєся з питанєм: що мені робити? Через те Толстого засипають листами з тими ж питанями: що нам робити? — се ж смішно сказати, і страшно вдуматись! Хиба ж се не доказ нашого паразітного стану перед народом?

Будущина приналежить молодіжі, на ній лежать надії й сподіваня усіх надіючихся, і ідеально — народу. Гірко признатись, що старше поколіне не може сказати: беріть из рук наше діло, або вірніше: ідіть за нами, підемо вкупі, — через те, що старше поколіне має тенденцію спочити, ну тоді ми, з болем серця признавшись у своїй задеревілости, все таки вкажемо на деякі споминки з минувщини, вкажемо на тіні борців і мучеників недавньої минувщини і скажемо:

Не беріте з нас прикладу, а боріться, не опускаючи рук, за долю й щастє народу — найперше з російским правительством, тим головним паразітом і жахом у російскому житю...

Українець.

Листи на Наддніпрянску Україну.

II. Що може дати сама етнографічно-національна свідомість і при яких умовах? „Шовінізм і гадушковий націоналізм“ старих Українців перед Турками і Поляками. Їх історичні раціі. Нова постанова українo-турецкої і українo-польскої справи в новіщі часи.

Все що може виходити в громадских справах з етнографічно національного почутя — се змагання до національної незалежности. Та й то для того що б воно стало будующим фактором у народному житю, треба, що б і воно осложнилось свідомостю певних матеріальних і моральних інтересів. А без того напр. Українці в однім місці будуть сваритися з Татарами, в другім з Мадярами, в четвертім з Москалями і т. д. а все таки до думки про національну солідарність не дійдуть, як се по части ми бачимо і в історії і навіть в сучасности нашого народу, в котрім свідомість національної солідарности ще виробляєся дуже важким процесом. (Замітимо, що тут иноді мають велику вагу та-

кі речі, котрі на перший погляд не мають нічого спільного з національностю і навіть не виходять з власної ініціативи певної нації, як напр. залізні дороги, котрі тепер Росія і Австрія будують часто по раціям стратегічним, і котрі дають людям нашої нації спосіб познакомитись проміж себе. А перед тим напр. Бантиш, автор „Исторіи Малороссіи“ був не певний, чи справді в Угорщині живуть тіж самі „малороссіяне“; я знав кучу досить освічених Полтавців, котрі дивувались, довідавшись, що на Волині живуть тіж самі люде, що й у Полтавщині; Стецкий, автор польских книг про Волинь найсуріозно вневняв мою сестру, що волинский орнамент не може бути однаковим з Полтавским і т. д і т. д. Тепер дороги з лівого берега на правий, а звідти через Галичину й Угорщину більше зробили, що б звести до купи Русинів-Українців, ніж книги).

Після сказаного вище нічого багато говорити об тім, що навіть свідома національна незалежність, без певної просвіти, не дасть ні лібералізму, ні демократії. Так в XIX ст. рух в Египті й Судані дав Мегмеда Пашу і Махді, а італіянский Мацціні та Кавура.

Д. Вартовий підступив до таких річей, зачепивши другі хиби старших українских писателів XIX ст. хиби, котрі він зве „шовінізмом і галушковим патріотізмом“ і котрі звязувалися з хибою „сервілізму“ перед московскими царями, — тілько ж, звівши всю увагу на етнографічно-національне почуте (душу), він не міг пояснити й сих фактів. Справді, коли глянемо на старших українских писателів XIX ст. включно до Стороженка, то побачимо, що вони досить шовіністичні в відносинах до чужих народів, а надто до Турків, Татар і Поляків, і при тому славлять власне московский уряд за війну з сими народами, хваляться службою наших людей в війску російскому проти сих, а далі й инших народів.

Придивившись до речі, знайдемо перш усего, що скрізь на світі власне історичний патріотізм і націоналізм означався шовінізмом, галушечним (чи, як кажуть Великоруси „квасним“) патріотізмом і т. д. і що ті хиби власне слабнуть у народів, коли патріотізм ставиться під контроль космополітізму (І в Москалів самий вираз „квасний патріотізм“, появився після появу космополітичних, „западническихъ“ думок у 30—40 рр. XIX ст.) Так значить і тут зовсім не недостача націоналізму українского була причиною сих хиб, правдиво показаних д. Вартовим у старших українских писателів XIX ст. Скорше треба сказати, що сі хиби були ознакою власне початку українскої національної свідомости, котра свідомість нігде не обійшлась без них.

Далі були історичні раціі, чому український вояцкий патріотізм зчепився і з російским царелюбством. Не заходючи дуже далеко, досить буде сказати, що від самого митрополіта Іова Борецкого вся українска інтелігенція, в тім числі й козацка, кланялась „царям восточним“ яко своїм заступникам. Мазепа остатніх часів, Орлик і Кость Гордієнко були виключними проявами, та й то не треба забувати, що навіть Гордієнка самі его товариші, запорозці-емігранти раз побили трохи не до смерти і хотіли віддати царскому урядові. В XIX ст. друга еміграція запорожска, що осілась після 1775 р. на Дунаю, сама те ж добровільно звернулась у 1829 р. під царя Николая І. Значить, коли хто хоче оздобляти патріотізм непремінно історичними „святощами“, той мусить признати, що московскій царізм є й українска історична святощ і що через те старі українскі писателі, пишучи вірші на честь царізму, являлись зовсім історичними патріотами.

До того, дивлячись справді історичним способом на старовину, треба признати, що часто ті писателі і мали рацію *для свого часу*. Московске царство наробило нам чимало лиха, бо се такий уряд, котрий наробив і робить лихо й своїм. Але ж хочби відповідно приказці, що „погана погода все ж ліпше, ніж коли б ніякої погоди не було“, — все таки те царство було певною організацією громадских сил, до котрої пристала й наша Україна і котра все ж таки виповняла й наші національні завдачі, з того часу як історія склалась так, що ми самі собі не могли їх виповняти. (Звісно, бувають в історії і нещастя, а все таки богато правди в слівці, що всякий народ має той порядок, якого він заслугує).

Такими національними завдачами були між инчими: увільнене нашого краю від насильства татарско-турецкого і від підданства польского. Ніхто, як польска політика в XVI—XVII ст. попхнула увесь наш народ до царя восточного, тим паче, що союз из Татаро-Турками був для нас неможливий, бо Татари й Турки дивились на Україну, як і на Московщину, як на білу Африку, звідки вони мусіли діставати рабів, каторжників і яничар (се показано численними фактами в „Историческихъ Пѣсняхъ Малорусскаго Народа“ Антоновича і Драгоманова). Без північних берегів Чорного Моря У-

країна неможлива, як культурний край; ми мали ті береги в часи Угличів, Тіверців і Тмутороканскої Русі; ми відбили впять частину їх перед нападом Турків у XV ст. і мусіли так чи сяк узяти їх потім. Не вдалось сего нам зробити під Польщею, з самим козацтвом, то мусіло се зробитись під московскими царями (Польща була власне державою Балтійского бассейну і через те байдужою до чорноморскої справи, інтересної для подніпрянців. Московщина, як держава Балтійского й Каспійского бассейну, теж байдужа до тої справи, але Донщина притягала ві до Чорного Моря. Ось де фатальна причина, чому всеевропейска, а не спеціально українска завдача зруйновати Туреччину XV—XVI ст. виконана була в XVII—XIX ст. державою московскою, а не польскою...) Наш народ се нюхом чув. В кінці XVII ст. запорожці зовсім було налагодились бунтоватись проти Москви, — і мали на те рацію, — але як тілько Петро I почав воювати з Турцією, що б пробити „вікно в Европу“ на Азовскім та Чорнім морі, запорожці стали вірними его слугами: помогли здобути Азов і добивались Очакова. Петро повернув очі на Балтійске море й примусив Українців проливати кров свою там. Українцям се було за тяжко, і запорожці стали против Петра і після Полтави опинились навіть в „протекції кримскій“, але вся Україна почувала ненормальність такої протекції, і як тілько, після Петра, німецка партія в Петербурзі повернулась проти Туреччини — зараз запорожці-емігранти вернулись до Росії і широ стали служити, що б привернути до неї степи й береги чорноморскі (В I. томі наших Політичних Пісень Українського народу XVIII—XIX ст. показані факти, як тодішня українска інтелігенція раділа з того повороту Українского Марса до Російскої Беллони і осміювала Бунт, то б то Орлика, тим часом, як простий народ упять заспівав, як у часи Хмельницкого й Дорошенка, пісню:

Зажурилась Україна, що нігде ся діти,
Витоптала орда кіньми маленькії діти.
. . . . . .
Ой служив же я, служив пану Католику,
А тепер єму служити не стану до віку.
Ой служив я, служив пану Бусурману,
А тепер служити стану Восточному Царю).

Ся завдача закінчилась аж при Катерині II, і треба ж признати, що не глядючи навіть на руйну Січі 1775 р. і на крепацтво 1783 р. (котре народ спершу не дуже запримітив, бо все вже для него виготовила старшина козацка), Катерина II. („великий світ — мати“) дуже була популярна серед нашого народу, як і інтелігенції. Навіть по части крепацтва треба сказати, що набуте до Росії Буджацких, Кримских та Кубанских степів було полекшінем для крепаків з Гетьманщини й правобічної України, бо крепаки могли тікати хоч на панскі „слободи“ в Новоросію, де зрештою й крепацтво було встановлено вже після Катерини і куда крепаки тікали зо старих наших країн до самого 1861 р.

Я колись знав одного, навіть ученого українолюбця, котрий любовався ідилією сусідства Татар з січовиками, не глядючи на бійки між „молодцями“ з обох боків. Для культурного історика ся ідеалізація — наївна романтика. Я кличу кого вгодно уявити собі культурну Україну з набігами Татар за „ясирем“, — котрі відбивались у Полтавщині ще в 1739 р. — з Турками в Азові, на Дніпровому й Дністровому Лимані, без Очесси й Таганрогу і т. и. (Те, що царский уряд не вмів упорядкувати Криму, котрий був у XVIII ст. багатший, ніж тепер, що він несуманно поступав там з Татарами — друге діло. Та чи ж розумніще й гуманніще поступа французкий уряд у Альжирі, котрий в додаток не так потрібний для Франції, як Азов, Буджак та Крим для Росії?) А коли так, то треба ж признати, що московске царство все таки виповнило елементарну географічно-національну завдачу України!

Ся завдача не кінчається на самому березі Чорного Моря між Дністром і Кубаню. Справи европейскі з часів появи Турків у Европі так склались, що хто доторкається до Чорного Моря, той мусить брати на себе всю вагу турецкої справи. В XV ст. Володислав Польский і Литовский мусів ходити під Варну битися з Турками за Сербів, Волохів, Болгар та Грэків. З XVIII ст. се мусіла робити Росія, між иичим не тілько через те, що з самого 1453 р. до того кликали і підтурецкі християне, пана, Венеція і самі Габсбурги, а й через те, що Україна не може бути забезпечена, поки в Константинополі не сяде дружня їй сила, поки звідти можуть приплинути кораблі й порушувати ві порти, поки українским кораблям не буде забезпечена вільна дорога через проливи в Середиземне море, а тепер і в Суецку канаву. Ось де рація російско-турецких війн і в самому XIX ст. після того, як Росія набула для Українців Азов, Таганрог, Акерман, Очаків, Одессу (Кочубей) і Кубань. Війною 1877—78 рр. ся справа не скінчена. Скінчить ся вона тілько тоді, ко-

ли султан покине Константинополь, решта его держави в Европі буде поділена між Греками, Болгарами та Сербами і виробиться на місці Турції Балканска федерація. Ся справа не обійдеся без Росії, то б то значить і без української крови!

Тепер ми, бачучи дурости, котрі наробив російский уряд у Болгарії та Сербії, можемо думати, що ся справа не по силам бюрократичній Росії і що з нею справитись може тільки Росія конституційна. Так се нам вияснилось у світлі европейского лібералізму пробою остатніх років. А дідам, або навіть батькам нашим се не могло бути ясним. То ж і не ремствуймо, що Котляревські й Стороженки служили царям в турецких походах без наших думок, що Гулаки писали вірші на глум над султаном, виписуючи епіграфи з анекріфічної грамоти запорожців до султана, дуже популярної серед Українців, написане котрої ще недавно намалював у прекрасній картині найталантовніщий український маляр Репін. Се все було ділом для свого часу нормальним, власне національним!

Подібне треба сказати й про „шовінізм" старших українских писателів взглядом Польщі.

Після всего що сталось між Польщею і Україною в 1568—1654 рр. присяга Богдана Хмельницкого Цареві Восточному була актом не тілько натуральним, але цілком національним тим більше, що его попередила масова еміграція Українців з під Польщі в Московскі землі, де в короткий час виросла нова Україна, Слобідска (з теперішнім центром Харьковом). Після того, не глядючи не розмири, в котрих, звісно, багато винен царский уряд, — Українці все таки масою своєю оставались на боці царя Московского, а надто власне на правім боці Дніпра, де мали діло з Польщею. Палієвщина, бунти 1733 і 1768 рр. справлялись під прапором Московским, дійсним чи фантастичним (Дивись праці про Палія та Гайдамаччину дд. В. Антоновича і Я. Шульгина). Поділи Польщі в кінці XVIII ст. народ український приняв без усякого жалю за Польщею, Косцюшка він висміяв у своїй пісні. В 1830—31 рр. польскі патріоти не вміли покорнетуватись тим недовольством народу українского своїм станом, котре викликала рекруччина і вбільшене крепацтва і котре вилилось у словах пісні:

Настушила чорна хмара,
Настала ще й синя:
Була Польща, була Польща,
Та й стала Росія.

Революційний сейм варшавский не згодивсь виголосити волю крепакам у Литві й Україні, тоді як прокламація московского генерала Остен-Сакена натякала на щось подібне. І дійсно уряд царский, хоч дуже новагом і не зручно, а став готовитись до скасування крепацтва. Народ став ждати того від царя і діждавшись 1861 р. „волі", став ждати „царского викупу" землі. Тут вибухло польске повставе.

Народ на правобічній Україні був поголовно проти того повстаня: навіть на лівім боці бували приміри, коли крестяне арештовували управителів-Поляків. Інтелігенція українска в „Основі" (Костомаров, Куліш і др.) ще перед вибухом повстаня рішучо сказали, що не радить его. Те ж сказала і виділившася з Поляків купка „хлопоманів" (В. Антонович, Т. Рильский). Царский уряд пішов на аграрні реформи, котрих хотіли крестяне (обовязковий викуп землі з полегкостями для крестян) і в самій Конгресівці дав крестянам землю, побільшивши еї конфіскатою земель манастирских. Інтелігенція українска стала й собі на боці уряду, що стало тим легче, що тоді було в ходу „народовство", думка „злитись з народом". На службу уряду, не тілько в Західних губерніях, а і в Конгресівці, пішли старші українолюбці, як Стороженко, котрого треба власне поставити в до-Шевченківску добу, а й середні (Білозерский, Куліш) і навіть молодші (Нечуй). Багато з молодіжі київскої, українолюбці, трохи не сепаратисти, поступили в мирові посередники, котрі мають за себе оправдане в тому, що вбільшили крестянску землю в трьох правобічних губерніях майже на два міліони моргів. Рідко хто передвидів тоді, що виставлена урядом (в котрому тоді був щирий демократ Н. Міляютин і зовсім не обруситель) сістема побивання польского клерікалізму й панства повернеся в чисто реакційне „обрусеніе", за котрим підніметься й панство.

Перед масою громади се почало вияснятись тілько з 1866 р. і цілком вияснилось тілько в остатні 10 років, коли настала отверта „дворянская эра". В 1863 р. навіть заборона українских популярних книг вважалась самими українофілами за річ хвилеву, як казав би то міністр Валуєв самому Костомарову.

Аграрні реформи 1863—66 рр. власне закінчають період українскої історії, початий Б. Хмельницким, і через те одчиняють новий пе-

ріод. Вони добили політичну силу панства польского на Україні і через те поставили й справу українско московску так ясно, як доти вона не могла ставитись. Тепер тілько могла стати ясно справа й про те, як увільнитись Україні і від московского чиновництва, як інтелігенції українській зорганізуватись вкупі з народом, підняти українску національну культуру і т. д. Сістема обрусенія і урядова реакція з 1866 р. розбила всякі надії на царский уряд, показала, що він далі може йти тілько назад, і навіть всі фатальні помилки польского й мадярского панства на Русі австрійській не зможуть підлити свіжого олію в лампу царского уряду на Україні. Після аграрних реформ 1863—66, обрусеніе і реакція поставили на нормальний грунт і справу спільности інтересів українских і польских, там, де вона може бути, то б то в справі політичної волі і краєвої автономії в етнографічних, а не історичних границях, при чому солідарність може бути власне тілько між демократією обох народів.

Так се все вияснилось уже після 1863 р а раніще не могло бути ясним для маси громади, а не тілько для виключно дальноглядних осіб. Звідси виходило й те, що д. Вартовий зве огульно сервілізмом і шовінізмом взглядно Польші, хоч властиво сервілізму й шовінізму в скілько небудь освічених україполюбців, а надто писателів, і тоді було не багато. (Максимович напр. при своєму монархізмі, свояв власне і в своіх віршах 1863 р. (Цар дає народу волю, а Ляхи бунтують і т. д.) на програмі козаків Б. Хмельницкого: „майте собі свою Польщу, а нам най наша Україна зостанеться". Здаєся в діяльности Стороженка було чимало несимпатичного, та ще се треба пояснити фактично; в усякім разі і Стороженко служив для аграрних інтересів крестян).

Так то виходить справа, коли на неї подивитись з реально-історичного погляду, а не абсолютного, та ще й з дуже поверховною тенденцією етнографічного патріотизму. Всякому часу — своя завдача! В свій час виповнили свою завдачу на Україні і европейско-російска культура в лиці Кониіста, автора „Исторіи Русовъ" і самого Москаля Рилєєва, і етнографічне українство Котляревского, Гулака, Стороженка і т. и. навіть з їх монархізмом і шовінізмом.

Погляньмо тепер на те, як пояснює нам д. Вартовий часи пізніщі в історії українского руху.

М. Драгоманов.

Записки Товариства им. Шевченка.

(Далі).

„Для кого держава єсть альфа і омега усего історичного процесу, — каже д. Сергієнко, — то й не може инакше цінувати сей громадский рух (проти князів-рюриковичів) як тілько за історичний регрес, за вельми сумне збочене громади з правдивої стежки, тяжку історичну помилку. Ми ж, не збавляючи ціни державі, яко культурній і поступовій формі, одначе тілько тоді можемо встоювати за неї, коли вона дає запомогу духовно-моральному, економічному і політичному розвитку громади". Далі д. Сергієнко говорить, що княжий державний стрій, в старій Україні, вийшовший з „примученя" громад, був для них тяжкий і що громади мусіли попробувати вменшити, або зовсім скинути з себе єго ваготу. Вказані ним громади в XIII ст. покористувались татарским нападом і знищили в себе зовсім підданство князям (як дума д. Сергієнко, хоч може б слід було сказати: рюриковичам, бо по крайній мірі докладно про стрій тих громад ми не знаємо, а ще перед тим у частини тих громад, у Болохівців бачимо своіх князів) „Звичайно, — каже д. Сергієнко, — це не найлучча, не найпряміща стежка громадеко-політичного прогресу. Далеко більше користним було б поступове реформуване, крок за кроком, тогочасного устрою, що помалу поліпшувало б громадско-політичні відносини і навертало йіх до нормального становища. Але для такого поступованя треба було далеко більшого політичного виховаля, освіти, ані-ж яке було; все то було не до смаги тогочасній громаді. І вона ницила зовсім те, чого не вміла реформувати, як те потім неразз нею трапляло сь (важні слова!) Чи вона тим більше виграла, чи програла — за се не беремося гадати".

Чому ж так боязко? — спитаємо ми автора. Єму треба було тілько приложити до єго „громади" ту саму мірку, котрою він міря вартість єго „держави", то б то спитати, чи противукняжа реакція Болохівців і т. и. „дала запомогу духовно-моральному, економічному і політичному розвитку громади"? та пошукати в до-

кументах хоч натяку на той розвиток, напр. якого письменства в тих „історичних реакціонерів".

Ми думаємо, що нерішучість д. М. Сергієнка виходить з того, що він поділя досить чудні погляди на „державу", які держаться в Росії навіть і в учених людей, котрі по своєму перекрутили взяту в німецких філософів ріжницю між Staat (держава) і Gesellschaft (грома а). На самім ділі між сими категоріями якової ріжниці нема, а може бути тільки кількова. Атенска городска громада такаж держава, як і велика Персійска деспотія. В новій історії і абсолютна монархія Юстиніяна, по тіну котрої складались усі князівства й царства християнскої Европи, і монархія з парламентом (King in Parliament) яку сформулювали англійскі Хартії про вольности XIII-XIV ст. і до якої змагались дійти і в старовину царства континентальні (напр. Франція, в котрій остатні états généraux були в 1614 р. і Московщина, в котрій остатній Земскій Соборъ був у 1698 р.) і італіанскі городскі республики, і нідерландскі городи XIV-XV ст., спілка городів нідерландских XVI ст. і спілка сел і городів Швейцарских XIII-XV ст. котра почалась прямо з того, що селяне трьох лісних долин зіпіцили в себе володіне князів Габсбургів, — були однаково державами. Данилово королівство було державою, і Болохівскі й т. н. громади були те ж державами. Судити ті держави однаково треба по тому, скільки в них було свідомої організації народніх сил (чи з низу в гору, чи з гори в низ) і скільки просвіти, котра всего точніще міряеся письменством. При присутности сих двох умов держава способна к поступу, к поліпшаню, к тому, що б і форми ві переміпились на користь більшости громадян. При сих умовах і реакція, на поверховний погляд антіісторична, на самім ділі повертаєся на користь прогресу соціологічного. Так напр. нідерландска революція XVI ст., англійскі революції XVII ст. були свого роду регресом проти прагматичної історії, бо направлялись проти королівскої діктатури й централізованої адміністрації за середньовічні порядки XIII-XIV ст. де в чому невигодні громаді, напр. в справах соціальних. Але з тої реакції вийшов правдивий прогрес — найбільше на політичнім грунті. Маколей цілком правий, коли каже, що Англичане тому не робили в XIX ст. прогресівної революції, що в XVII ст. зробили революції консервативні. А сі консервативні революції (а в Нідерландах навіть явно регресівні, бо Нідерландці покликувались проти Пилипа II навіть на такі архаічні порядки, як ті, що були освячені такими грамотами, як брабансонска Joyeuse Entrée XIV ст.) тому довели до добрих наслідків, що в Англії і в Нідерландах революціонери-реакціонери не забували потреби як найширшої організації і руководились просвітою, письменством. Власне до виробки вірного суду над боротьбою руских громад з князями може найбільше служити порівнане ві з боротьбою нідерландских городских громад ще XII-XIV ст. Чому тут безсторонний культурний історик не може вагатись ні на мінуту, на чий бік стати, хоч князі там иноді виставляли пріпціпи й прогресівні, напр. юстиції, вільної від вузько-корпоративних інтересів? Тому, що городскі громади нідерландскі не тілько боролись проти матеріальної експлоатації княжескої, не тілько бороняли доісторичні основи автономії, а й свідомо ставили ві пріпціпи (по крайній мірі право своє самим накладати податки і служби, право опиратись проти своєволі князя і его чиновників) а в той же час були осередками сложної культури економічної, шкільництва, умілостів, літератури.

Коли закони, виведені з таких історичних примірів, прикладемо до наших громадских рухів, — таких, як той, котрий показує д. М. Сергієнко, то побачимо, що навіть говорити про те, чи виграла, чи програла з них громада — нема рації: вони просто пропали без послідків, як міліони доісторичних суперечок, котрі случались на нашій Великій Скитії. Д. М. Сергієнко дав найміцніщу підставу до суду над тим рухом, сказавши, що він не дав Данилу „поставити опір Татарам". А який же можливий у нас був сталий прогрес без того, що б наша нація вибавилась від Татар?

Ми знаємо, що у нас є навіть між

ученими людьми такі, що дивляться ідилічно на наші відносини з Татарами, напр. у часи запорожскі. Для їх ідилій можуть дуже стати в пригоді ті факти, котрі приводить д. М. Сергієнко і з котрих виходить, що хвилями і по місцям у XIII ст. деякі сільскі громади і в нашій Русі і в Північній ліпше жили (або скорше треба сказати: ліпше йіли) під Татарами, ніж під князями-рюриковичами. Так ми мусимо вказати на найновіщі пригоди рускоro житя під захистом татарско-турецким.

Звісно, як у початку XVIII ст. велика купа козаків-Великорусів (Некрасовці) утекла „під Турка“ від важкої державної сістеми і страшних репресалій Петра I, а потім у кінці XVIII ст. „під Турка“ ж утекла й частина наших запорожців. Безспорно, некрасовці й задунайскі січовики під Турком заховали ліпше старі козацкі порядки, ніж доиці й чорноморці в Росії; безспорно, їм зоставалось для себе більше риби, котру вони вловляли в річках і морю, — а коли порівнати їх житє з житєм кренаків, котрі оселились на степах запорожских, то ріжниця вийде ще більше на користь житя під Турком. Та ось біда: різались некрасовці з запорожцями, як дикі звірі, — далі самі запорожці не стерпіли того, що султан посилав їх „на свою віру бити“, то б то вемирять повставших Греків, котрі, після Сербів, почали в XIX ст. емансіпацію національностів. А ще важніще: чому „вільне“ під Турком козацтво не дало ні Квітки, ні Куліша з Костомаровим, ні кобзаря Шевченка, а дала їх „закрепачена“ Україна? Некрасовці й доси живуть під Турком, і йідять ліпше, ніж великорускі мужики, та що з того для великорускоі нації і навіть для великорускихъ мужиків? А тим часом і запорожці 1775 р. і навіть некрасовці 1708 р. були все таки культурніщі від Болохівців XIII ст.

Зо слов д. Сергієнка, котрі ми привели вище курсивом можна вивести, що він рівня рух Болохівців і т. н. до козацких. Се матерія довга. Що б усунути з свого боку непорозуміня, ми скажемо, що в козацтва XVI-XVIII ст. все таки була і певна національна свідомість і певні зерна культури, хоч, звісно, воно чимало взяло на себе гріха перед культурою. Задунайска ж Січ, одійшовши під Турка, відрізала себе від городовоі, культурніщоі України, і повернулась в доісторичний стан, котрий не дав нічогісінько для поступу українского народу.

Ні, коли вже ми вводимо в наші історичні праці такі речі, як питанє про прогресъ, то треба рішучо позбутись від усяких ідилій, монархічних і аристократичних, як і болохівских, козацко-татарских, народницких, а цінити прояви історичні тілько з погляду прогресу і его умов! Встановивши собі консеквентний погляд на прогрес в історії, ми зможемо виробити собі і міцну підставу і провідну думку і для прогресівноі громадскоі праці.

Д. Сергієнко, як видно, молодий ще вчений. Ми позволимо собі дати ему раду: не відділяти історії рускоі від загально-европейскоі і не покладатись на „свою мудрість“ російских ученых, котрі зросли на такому поділі і через те власне не мають провідних думок філософії історії. (Конець буде).

М. Драгоманов.

Україна за границею.

Недавно в Чікаго співали кілька пісень українских в концертах. котрі давав хор Ленъовоі (Ленева, з Москви), а в конгресі фольклористів читано реферат зла жінка вемирена в українских народних оповіданях (La Mégire apprivoisie dans les traditions populaires de l' Oukraine = The faming of the shrew in the folk-lore of Ukraina — The faming of the shrew, кумедії Шекспіра.

Організаційний комітет того конгресу вибрав д. М. Драгоманова членом почетноі ради конгресу (На лондонскім конгресі 1891 р. его вибрано членом інтернаціональноі ради фольклористів).

Слівце про цінізм у літературі.

Нема у нас часу і місця на полеміку іззаправ не принціпіальних, а все таки не можу залишити без короткоі відповіді замітки д. М. П. з поводу сказаного мною про цінізм, котрий проскочив у деяких творах Шевченка і про „натуралізм“ Золя. Згоджуючись з увагою д. М. П. про те, що вистава в натуральному виді житя людского, хоч би й брудного, служить для поліпшеня того житя, а також для одтіні ідеального боку его, — я все таки не можу

не вбачати, що в літературах скрізь є й елемент цінічний і обсценний, сказати по німецькому, an und für sich. Людина перше всего — звір, та ще й рафінований, рефлектуючий. То люде не могли не занести і в літературу (як і в пластику) і чистого, безідейного цінізму і обсценности, котра їм подобаєся сама по собі. Такого елементу напр. чимало в Арістофана, Петронія, в півнародніх середневічних новелях, в старому театрі і т. и. Є єго чимало і в Шекспіра, - для потіхи грубої публіки і зовсім непотрібного для основних цілів єго великих творів.

В літературі французкій завше, ще з часів fabliaux, було забагато сего елементу, як багато єго і в житю і в розмовах Французів, котрі звуть такі речі les gauloiseries. По правді кажучи, свіжому і делікатному чоловікови сі gauloiseries досить противні. Коли тепер у Французів наступила натуральна школа (котра у Англичан і по части в Росіян проявила себе раніще і котра тепер у Італіанців проявляєся в т. зв. верізмі) то під неї дуже легко підшився і цінічно-обсценний напрямок, котрий часто у французких писателів, навіть дуже талатливих доходить до якоісь satyriasis, иноді тим більше гидкої, коли вона трошки прикриваєся. В Золя вона завше груба і через те по своєму чесніша, але не перестає бути противною, тим більше, що дуже часто цінізм і обсценні деталі в Золя зовсім непотрібні для основних цілів єго романів. Таких деталів можна чимало вказати навіть у такому прекрасному романі, як Germinal, а в La Terre їх нагромаджено стілько, що я знаю людей, котрі в загалі стоять за натуральну школу, але котрі просто кидали читати остатній роман. Погана звичка гратись такими деталями довела Золя до великої помилки в цілому романі La bête humaine, в котрому з патологічної пригоди зроблено тіп, та ще й видано єго за основний у людскому житю.

Про Шевченка можна сказати, що в него може найменче цінічного й обсценного елементу, ніж у якого иншого поета, та все таки він проскочив і в него, — і критика мусить вказати на сю полову в єго поезіи, звісно, не таким смішним способом, як се робить д. Огоновский. Найбільше жалко, що цінічний елемент проскочив у Шевченка в єго поезії „До N. T.“, бо тут ще случилась підміна принціпів. Звісно, аскетізм річ противна природі, але єсть же ріжниця між тим, коли людина віддаєся і тілом другій, любимій особі, і між „блудом“ з первим стрічним, — і сказати людині, котра ждала жениха і ціломудріє хранила — „соблуди“, — стілько ж цінічно, скілько і глупо.

М. Драгоманов.

Нам бачиться, що в тілько що надрукованих словах про Шевченка є деяке непорозуміне Основні поглядн Шевченка в справах полових, котрими пройняті усі єго твори, не позволяють допустити й на хвильку, щоби в віршику „До М. Т.“ він намовляв до „блуду“ панянку, що жде свого милого, жениха. Тут мова про стару панянку, що вяне в своїм „цілумудрії“ а бажає „блудити“ з першим стрічним женихом, аби тілько по формі, — ми ж знаємо, що так дивиться на сю справу чималий процент панянок, — а при тому вважає своє „цілумудріе“ заслугою перед богом і людьми, і себе великомученицею та ще й лукавствує смиренністю. „Блуд“ in spe такої панянки противніщий, більше рафінований, ніж безкорисний, широ-сердечний, жизне-радісний „блуд“, який Шевченко міг мати на думці; але-ж власне тут у него більше іронії над вартістю такого „цілумудрія“ an und für sich. Любов річ така, що далеко не завше сходиться з легальністю— теперішним подружєм — єі иноді можна подибати скорше но за тою формою; так само й перший стрічний — може бути іменно милий. Особливо для Шевченка тут не було штучних перегородок, і він власне возвеличував „вільну любов“ в гарнім розумінню слова („Марія“ і т. и.) тай „упавші індівідуа“, то б то „соблудившії“ виносив на високий ступінь моральної досконалости („Відьма“, „Наймичка“ і т. и.) Коли мати на думці консеквентність Шевченка в сій справі, то можна сказати на певно, що „М. Т.“ належала до тих, що з свого „цілумудрія“ роблять велику історію і при нагоді раді вжити єго як бич против таких буцім то „упавших індівідуів“, про яких співав Шевченко. Се основний погляд Шевченка в єго поезії й житю. Виімком можна вважати хиба єго відносини до своїх наречених, під конець житя, про які д. Драгоманов говорить в иншому місці. Але ж се ненормальні відносини, а відносини чоловіка хорого, що чує свою близьку смерть і через те роздражнений і не зовсім справедливий, що буває і з найкращими людьми. Нагадаймо, що Шевченко був тут дуже скромний: не мав до своїх невіст великих претенсій, а то й просто бажав оженитись „хоча б на чортовій сестрі“. Шевченкове висліджуване любощів певної пари в Оренбурзі, треба також брати осторожно, одно через те, що нудьга й т. и. лиха в пустиві клали Шевченка в незвичайні відносини, а друге—ми не знаємо, напр. яку ролю грали та дама та єі любовник перед товариством? Може як раз противну основним поглядам Шевченка в сій справі, так що Шевченко був морально нхутий зробити таке? Годіж тут допустити пустий вибрик у чоловіка, що був такий чутьий і делікатний власне в тих справах.

В иншого роду половому цінізмі Шевченка годі й так винити, бо ж у тому, що напр. Шевченко писав про полові звірства царів і т. и. він сам рішучо не любувався, як не любуєся в цінічних сценах своїх творів і Золя, ані хто небудь з великих писателів. Самі вони нераз протестували против таких завин. Но нашому напр. французкі реалісти грішать не тим, що за богато показують цінічних картин, а грішать тим, що за мало звертають уваги на людскій бік тих, що по-неволі пробувають у цінізмі, на боротьбу людского з цінізмом. В усіх нас,

людей. сидить звір людского роду або радше ессенція усіх звірів, з якими рід людский мав діло коли-небудь. Але-ж є такий цінізм, у котрому сама людина не винна, а винні обставини, до котрих причиняються і з котрих користають инчі. Ніхто не воріг собі: кождому бажається відітхнути вільним воздухом — матеріяльним чи моральним — і власне серед найгидшого цінізму, бувають найрізчі контрасти моральні. Се треба сказати особливо про жертви полового цінізму. І власне напр. у Золя в такій Нані за мало підмічено людского. А тимчасом живописанє власне такого людского житя з усім его цінізмом, але й з усім контрастом того цінізму, мусілоби мати чималий уплив на безпосередних акторів того цінізму і в загалі на більше людскі полові відносини між людьми. Против „цінізму“ то б то против натуральному показови житя в літературі, — звісно, артистично, а не богомазно, — можна сказати тілько те, що такі картини роблять на ріжних людей ріжне вражінє. Так се ж діло вихованя, нервів, — і воно не може спиняти творива великих писателів, як не спиняє й праці учених, що також доторкаються всяких „цінічних“ справ в усій їх наготі.

М. П.

Недогадливі.

По случаю виставленої в Чікаго і оповіщеної в „Недѣлѣ“ д. Янжулом таблиці безграмотности, завважує „Кіевлянинъ“: „Такимъ образомъ, какъ видно изъ этой таблицы, нашему отчеству, къ сожалѣнію, принадлежитъ въ Европѣ, если не считать балканскихъ государствъ, незавидная пальма безграмотности, въ то самое время, какъ бѣдная и обдѣленная дарами природы маленькая Финляндія нашла возможнымъ превзойти по разнѣрамъ своей грамотности такія богатыя страны, какъ Англія и Франція“. Жаль, що редакція офіціальної газети не застановляєся над причинами такої сумної появи, а то вона найшла би їх у тім самім, чому сама так ревне служить, то б то в теперішних порядках у Росії з їх стовпами: самодержаніемъ, православіемъ и обрусеніемъ. Ті порядки тепер живо заводяться і в Фінляндії, і вони можуть ту культурну країну, через яких сто літ, зробити безграмотною. Чого ж тут хочеся редакції „Кіевлянина“?

„Превзошли самыя широкія ожиданія...“

В російских газетах чигаємо таке про шкільні бібліотеки в Росії:

„В бібліотеках низчих шкіл позволено мати книг коло 655 назв, при чому з них значиться: в богословскім відділі 186, в відділі російської мови 53, аритметики і геометрії 19, географії 34, історії 71, природних наук 51, в відділі сільского господарства, гігієни і лічення худоби 55, співу 16, рисунків 17, в відділі ріжних книг 23 і, врешті, в відділі казок, повістей і оповідань 130. Та з остатних до 20 книг уповні богословского характеру, так що, по відділам, книги, означені в міністерскім каталозі, розділюються так: богословскі книги чинять 31% усіх, казки, повісти й оповіданя 17%, історія 11%, сільске господарство 9%, російска мова 9%, природні науки 8%, а решта відділів містять у собі від 2½ до 5% загального числа книг. Богословскі книги, по скількости переходять инчі відділи в 2½—10 раз. Відци очивидно, що доріканє сучасним початковим народним школам мовби то в нашто „свѣтскім характері“ — бодай не точне. Навіть спеціальні духовні школи ледви чи можуть рівнятися з народними школами по скількости книг релігійного змісту. Въ этомъ отношеніи, — наведемо слова автора в оригіналі. — Каталогъ Министерства Народнаго Просвѣщенія (виданий 1878 р.) превзошелъ самыя широкія ожиданія. Книгъ по общественнымъ наукамъ, по устройству сельскаго быта, по законовѣдѣнію, по экономическимъ вопросамъ — въ немъ почти не значится“. Справді: „превзошли самыя широкія ожиданія“. А в тім — і у нас воно не ліпше.

Найгірший ворог наш.

Необразованість зайідає наше письменство гірше всякої цензури. Образованєм не блищать старші українскі писателі. а на зміну їм виступають молодші, ще більше необразовані.

Ось напр. недавно появився в галицких часописях писатель Іван Сердешний, і між инчим почав печатати в „Правді“ Думки, з котрих перша говорить про римских цісарів та христіянство. В тій думці не тілько не видно, що б авторові відомі були нові досліди учених про ті речі, а просто видно незнанє найелементарніщих річей, навіть таких, котрі учать в звичайних школах. Досить буде сказати, що христіянство почав „гурт рабів“, тим часом, коли увесь світ знає, що ні Ісус, ні его апостоли не були рабами, а апостол Павло був навіть *civis romanus*. Далі нам поет зівіря, що з торжеством христіянства „утихли утиски царів“, тоді як звістно ж, що в римско-византійскій церкві деспотизм царів не тілько не утих, а навіть у справах віри ще вбільшився, бо аж цілі країни пустошались з поводу віри. М. Д.

Совістність „Правди“.

Я тілько тепер получив „Правду“ за місяць червець с. р. і познакомився там з відповідю мені. Діло в тім, що „Правда“ напечатала мов би то я росказую про неї міти, а в той же час сама фальшиво передала смисл моєї давної і ненапечатаної замітки з поводу памятника Б. Хмельницкому в Кіеві, а до того передала так, що може визвати особисту образу против мене з певного боку. Я послав у редакцію найкоротшу і чисто фактичну поправку. „Правда“ тої поправки не хоче печатати, між инчим видумуючи, буцім то вона виходить за межі фактичного спростованя і розводить

„широку полемику". Очевидно, „Правда" рахує на трудність для мене вести з нею процес ізза границі.

Я залишаю собі повну волю постулити з „Правдою" по всім своїм правам. А тепер коротко звертаю увагу земляків ось на які пункти:

1) І в своїй відповіді мені „Правда" признала, що програмова статя 1888 р. була писана мною і що тепер „Правда" „заступає пріпціпи діаметрально противні". Де ж міт, видуманий мною? Для чого ж було вимануювати в мене програмову статю? Нехай на се відповість „Правда" без викрутасів.

2) „Правда" каже, що „факт про справу, звязану з памятником Б. Хмельницкому остає фактом, хоча лист (мій) не був напечатаний". На самім ділі факт, буцім то я домагався, що б „публично напятновано було вельми заслуженого чоловіка за те, що сидівши в комітеті для спорудженя памятника Х-ому, не запротестував проти написі Б. Хм-ому единая недѣлимая Россія", — єсть найнесовістніща видумка редакціі „Правди". В своєму спростованю я говорив: 1) що в своїй замітці, — ненапечатаній в свій час „Правдою" і на котру вже через те „Правда" не мала права вказувати, — я тілько поправляв омильну звістку про те, що Українці не мають нічого спільного з кієвским памятником Б. Хмельницкому. Я нагадував такі факти: що в комісіі, котра вела справу памятника, під предсідательством звісного М. Вол. Юзефовича, були членами (можу додати: вельми активними) українскі історики: д. Вол. Антонович, К. Козловский і Ів. Новіцкий (двоє остатні тепер померли) і що образ моделі памятника вкупі з ентузіастичною статею М. Юзефовича був напечатаний на чолі „Календаря Югозападнаго Края", виданого звісним етнографом П. Чубінским. Вивід ясний: всі сі вчені українскі були також солідарні з памятником, як і скульптор Мукѣшин, і пятнувати тут нікого, бо всі вони робили по своєму переконаню.

На решті скажу, що „Правда" досить незручно збува важні докази проти неї д. Куліша, напечатані в „Народі". Хай „Правда" скаже виразно, що д. Куліш все набрехав!

Много дивного вже ми бачили за остатні часи в „Правді", котре показує, що в певних кругах наших, прикривающихся патріотізмом, дійшло до скрайньої деморалізаціі. Але все таки ми на стілько маємо віри в людску гідність, що обертаємось з апеляцією навіть до тих українских кругів, котрі мають діло з „Правдою", і питаємо їх: не вже вони благословляють львівску редакцію на всі безсовістні заходи, в роді тих, які показані вище?

М. Драгоманов.

Чудо в Рутенії.

В „Дѣлѣ" 182 нр. с. р. напечатана, на переді, статя д. Г. Г. п. з. Реформа выборча — а мы? де дорікаєся народовцям за те, що вони нічого не роблять у справі політичного освідомленя народних мас, не устроіли ні одного віча в справі виборчої реформи, і взиваєся їх, щоби пішли за приміром робітників (між иичим і ухвали остатного соціалістичного конгресу в Цюриху) і добивалися загального, безпосередного голосованя. Сю акцію мали би розпочати рускі посли (котрим „Дѣло" просить дарувати їх провини) і показати, що наш народ дозрілий до політичних реформ. Ми дуже цікаві побачити наших послів і народовців в ролі послідувателів робітників-соціалістів, і так ми тому раді, що простимо автору статі висказ, що у нас задля тої справи доси буцім то нічого не зроблено, тим часом, як „Дѣлу" добре звістно, що власне ми, радикали, від кількох літ провадимо за такими реформами досить широку агітацію — між селянами, порушуючи ті реформи на кождім вічу і навіть основавши політичне товариство „Народну Волю", головна ціль котрого — вибореие загального безпосереднього і тайного голосованя. Сю всю нашу діяльність „Дѣло" називало деструкцією, або пустими фаєрверками, кажучи, що наш народ не дозрілий до загального голосованя, що прості Івани навіть не мають права мішатися в політику і т. и. Тепер само „Дѣло" радо пхнути народовців на нашу дорогу і навіть прямо звязати їх из соціялістами. Очам своїм не віримо, а все таки щиро бажаємо „Дѣлу" витримати на тій дорозі....

Просьби до д. Коцовского.

Нам дуже жалко, що розмова наша з д. Коцовским взяла сердитий характер. Розбирати, хто тому винен, ні до чого не приведе, то чи не ліпше зразу поставити розмову на ново, вибравши з попереднього спору найпридатніщі до того точки.

З листів д. Коцовского до редакціі „Народа" можна вивести, що він мав на думці, висловитись з поводу нашої статі після того, як би вона була напечатана. З деяких єго приміток, напечатаних у „Народі", видно й точки, про котрі він хотів поговорити. Так видно напр. що д. Коцовский не противний пріпціпам европейского радікалізму, а тілько не любить „демонстрацій", які роблять галицко-українскі радикали. Слово „демонстрації" досить темне. Чи не міг би д. Коцовский ясно сказати, з якими пріпціпами радікалізму в загалі і програми галицко-українских радикалів почастно він згоджуєся і яких власне демонстрацій не любить?

Д. Коцовский почастно радвй би побачити в нас зріст радикального руху, подібного до того, який у свій час викликав у Россіі кружок Бѣлінского і Герцена, і каже навіть, що того в нас не случилось „через дитячі демонстрації супроти т. зв. нової ери". Чи не міг би д. Коцовский сказати, яким способом напр. піддапство усеї Русі-України „князям церкви", по т. зв. програмі Романчука, помогло б нашому радикальному рухови à la Bielinskiy-Herzen? Окрім того, хай би сказав д. Коцовский, що

такого він рекомендує нам, як провідну думку, в новій ері, тепер, після того як сам д. Романчук розчарувався в ній?

Д. Коцовский з радістю вбачив у французкій конституції 1875 р. по при позичках із чужини, також і „своюю мудрість“. Чи не міг би він нам точно показати, які власне позички з чужини він радить нашій краіні в політичному житю, а які елементи „своєі мудрости?

Ми сказали: „нехай наші націоналісти покажуть ясно, які політичні, соціальні і культурні ідеі, інституції, напрямки вони вважають за прінціпи, основи, ідеали нашої національности“. Д. Коцовский приписав до сего: „Чом ні? згодом... Але чей се могли б і повинні б робити мирно-тихо й радикали, замість демонструвати, та ще не раз на кошт щирих поступових Українців“. Чи не міг би д. Коцовский пояснити фактично остатніх своіх слів, котрих ми зовсім не розуміємо. Зрештою, коли се єму важко, то ми можемо „мирно і тихо“ увільнити єго від сего обовязку. Але за те ми просимо єго звернути увагу на те, що радикалів-космополітів не можна примушувати до того, що б вони викладали національні прінціпи і т. и. Досить буде того, коли вони поставлять прінціпи світові, котрі вони вважають за відповідні для їх народу, як се ми й робимо так, чи сяк. А такий показ, якого ми хочемо від наших націоналістів, чи не зробив би нам за себе і за свій гурт д. Коцовский після своіх слів: „чом ні?“

„Чом ні?!“ добродію.... Слово за вами!

М. Г.

„Правдянска“ правда.

В „Правді“ за місяць серпень 1893 в статі під заголовком „Політика негативна а позитивна у Русинів“ помістив д. Барвінский межи іншими виводами такий устуи, виділений яко докір против радикалів: „а органічна робота розпочата „Гуцульскою Спілкою“ показалась вельми слабою, бо ще недавно руському послови-народовцеви (Барвінскому) приходилось в комісні промисловій червонітись з сорому, коли запитаний референтом в анкеті пропонований сим послом експерт п. Гарасимович, директор сеі-ж „Гуцульскоі Спілки“, про число ії членів, заявив, що ся спілка має аж 15 членів!“

В виду того заявляю слідуюче.

Пан Барвінский зовсім непотрібно червонівся зі сорому за для моєі відповіди в анкеті, а повинен радше почервоніти ся зі сорому за для своєі ліности, бо той пан посол навіть не задав собі на стілько труду, щоби саме тоді, коли були переслухувані в анкеті промисловій рускі експерти, слідити з увагою за їх висказами; а потому недочувши і недорозумівши справи, пускає в світ такі очевидні бріхні, як новище зацитована. Як зі стенографічних записок переконати ся можна, то референт комісіі Ебенгох питав мене, кілько майстрів належить до „Гуцульскоі Спілки“, на се відповів я, що 15, — дальше допитував мене референт про інших членів, а іменно чи товариство мною заступлене має між своіми членами і представителів промислу домашного, я і се питанє потакнув і подав їх число на около 12, а дальше дававєм виясненя про інших членів нашого товариства.

Коли в „Правді“ все така „позитивна“ правда як отсе, то не завидую єі читателям!

Иляріон Гарасимович

директор „Гуцульскоі Спілки“.

Радикальні віча

постановлені Виділом „Народноі Волі“ у Станіславові, Косові, Отинії й т. и. не могли відбутися задля холери в наших сторонах. Натомісць 27 м. м. наші перемискі товариші устроіли віче в селі Торках. Людей було поверх 200, говорено про загальне голосованє, окружні громади, уставу про польованє й моченє конопель, врешті про нужду від повеней і т. и. Прийнято резолюції, ухвалені на коломийских радикальних вічах. На вічу в Торках вийшла така пригода. Коли віче уконституовалося, вибравши головою селянина Новаковского, узброєний жандарм став коло самого президіяльного стола. Новаковский візвав жандарма зложити зброю, на основі устави про збори, по котрій на публичних зборах не вільно являтися в зброі. Змінений жандарм, трясучими руками, на силу добув з торбинки письмо і заявив, що він тут присланий від уряду. Тоді Новаковский лишив жандарма в супокою. Небавом явився і комісар, і жандарм зараз вийшся за поріг.

Обширне справоздавє про Торске віче, — перше радикальне і в загалі перше руске віче в Перемискім, — друкуєся в „Хліборобі“. Мусимо ще раз піднести, що в „Хліборобі“ друкуються докладні справозданя про наші віча і в загалі про наш рух між селянами. Отже хто те все хоче знати, мусить читати „Хлібороба“. В „Народі“ ми того повторяти не можемо.

Запитанє

до Вп. д. К. Телішевского, посла до ради держ.

В році 1892, будучи редактором „Хлібороба“, пересилав я всі наспівші до редакціі „Хлібороба“ петіції в справі загального голосованя на Ваші руки. Вислав я тих петіцій в рекомендованих листах около 60 примірників, походячих з розличних сторін краю.

Дня 28. липня 1893 при случаю експертизи промислової провірив я при інтервенціі посла Дра Пернерсторфера в канцелярії ради державноі у Відні, що на десять мною добре затямлених петіцій знайшовєм дві петиції внесені, а вісім не внесених. Провіривєм, що не внесені зістали петіції зі слідуючих місцевостей: 2 з Кракова, 1 з Коломиі від громадян (від комітету вічевого внесена), 1 з Киданча, 1 з Трофанівки, 1 з Видинова, 1 з Карлова і 1 з Княждвора. Запитую отже Вп. Пана Посла, що стало ся з тими петиціямє і прошу о виясненє.

Иляріон Гарасимович.

Приятіль. № 225 получили. — Жид. Не маємо тілько письма. Коло нового року!

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 15. л. сентября 1893. 18 нр.

Виходить 1. і 15 л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Соціальний рух і селяне.

Цюрихский конгрес соціалістів мусів говорити і про аграрні справи, — тілько ж через те, що в него не стало часу, а також певно й докладних студій речі, ширшу розмову про ті справи перенесено на будущий конгрес, через три роки, в Лондоні. В усякім разі західно-европейскі соціалісти, котрі доси мали діло зо справою фабрично-городских робітників-пролетаріів, більше менше готових до коллектівізму через саму їх продукцію, — підступили до справ аграрних сільских, де на лице стоять не самі пролетарії, а дрібні властителі, і де продукція ще індівідуалістична, або посімейна. Перед новими справами, або новими відтінками справи, соціалістам західно-европейским прийдеся дещо змінити в їх політичних заходах, коли не в теоріях. Ми вже вказували на те, що така зміна вже й видна у соціал-демократів німецких і французких, тим часом, коли соціал-демократи таких сільских країн, як Польща, Росія і навіть Болгарія без критики наслідують застарілі уже думки і заходи німецких соціал-демократів недавнього часу.

В остатніх виборах у Франції (20 августа) тамтошні соціалісти звернулись не до самих тілько фабричних пролетаріів, а й до дрібніщих буржуа і до селян, дрібних властителів, і вже вспіли пригорнути до себе частину їх. (В Германії дрібне бюргерство значно підпира соціал-демократів). З поводу сего газета *Le Socialiste* (тижневий центральний орган робітницкої партії у Франції) говорить, в прі 154, таке:

„Так само, як ми не відпихнули від себе дрібних капіталістів, котрих руйнують фінансові шехрайства, дрібних служащих (при фабриках та магазинах) і дрібних майстрів і купців, в котрих відбира власність великий вироб і великі магазини, ми приймаємо в наші ряди і дрібного властителя землі. фермера, полевого робітника, в котрого відбира власність велика земельна експлоатація. Як добре сказав тов. Жаклер, самі лишень анархісти вірують, що революція вийде зо вбільшеної бідноти; ми, напроти того, хочемо попробувати підпертя тих, кому грозить капіталістичний повень, хочемо дати їм час зорганізуватись і боротись... Звісно, ми не можемо противитись зросту і еволюції капіталу, але ми можемо во многих випадках неутралізувати послідки того. Там, де наші селяне втиснуті в притягаючий круг городів, вони зільлються з нашими фабричними робітниками; а в округах чисто хліборобских вони зорганізуються, щоб боротись проти великої власности, зложать товариства (syndicats), боротимуться, щоб здобути собі силу в громадских радах“...

Як не мало у нас зроблено, щоб притягти селян до радикально-соціального руху, а все таки вже можна сказати, що в нас справа ся вже випробована і показала, що вона зовсім не безнадійна. Наші селяне-Русини показались навіть зовсім не противними і думкам коллектівістичним, як се пророчили певні теоретики нашого національного індівідуалізму. Тут до речі поправимо один

показ „Правди“, котра в своій недовольній і, по звичаю, крутійскій замітці з поводу покуцкої „Народної Волі“ каже, що в „Чехах освіта без міри більша, ніж у нас, але там бачимо, що хлопи зовсім не ідентіфікують своіх інтересів з змаганнями радікальними“. На се ми замітимо, що чеські національні радикали зовсім доси не зачіпали справ економічних, тоді як чеські соціалісти, наслідуючи старих німецких соціал-демократів, зовсім не звертали уваги на села. До того хлоп, власне sedlak у Чехів зовсім не те значить, що хлоп у нас. В Чехах, як і в південній Германії, витворилась в селах осібна кляса нешляхетних менших властителів землі, стосунково досить богатих, котрі самі держуть наймитів, иноді і чимало, і котрі звичайно ще більше визискують наймитів і зовсім дрібних властителів, ніж великі пани. Звичайно се зовсім не хлопи, по нашому, а глитаі. Натурально, що радікалізм, а тим паче економічний, не на руку таким хлопам, але нехай хто попробує звернутися з пропагандою соціалізму до справжніх ческих хлопів, подібних до наших, то й побачить, чи підуть вони за ним, чи ні?

У нас проба показала, що хлопи далеко не глухі до радикалізму і навіть до коллектівізму. Тілько ось де біда наша: мало в нас пропагандістів радикалізму, спосібних працювати серед Русинів. От тут то і видно, на скілько ми мали рацію, парікаючи на те, що інтелігенція в краях руско-українських відділилась національно від селян, і що коли не говорити про инші наші країни, окрім Галичини та російскої України, у нас навіть соціалісти все ідуть у польскі та великорускі круги і не знають навіть мови руско-українскої, без котроі не можлива ніяка праця серед наших селян. Через те ми ледви маємо десяток робітників на тому полі, де би треба бачити їх сотні. Чи се лихо поправиться коли хоч трохи? Чи зрозуміють хоч поодинокі особи, хоч серед соціалістів польских і російских, вихованих на руско-українскій землі, що і моральний їх обовязок і пряма користь їх партій требує, щоб вони зблизилися з руско-українскими селянами і щось зробили для них прямо?... **М. Др.**

Листи на Наддніпрянску Україну.

III. Звідки почався лібералізм і демократізм Шевченка? Шевченко й справа відрубної літератури українскої. Погляди на сю літературу Костомарова. Фантазіі д. Вартового про сервілізм Костомарова й мій. Суд д. Вартового про д. Куліша. Справа спілки Українців з Ляхами.

Нормальну українску національну свідомість і вкупі народолюбство д. Вартовий виводить тілько від Шевченка, котрого ставить навіть учителем більш его образованих слозянских братчиків (як Костомаров), а не учеником. Поясня сю чудненьку появу д. Вартовий тим, що Шевченко був „геній; — а геній завсегда йде своім шляхом і розрубує плутанину“ і т. д.

Отже тепер уже нігде не ма погляду на геніїв, як на истоти, котрі родяться чудесно і творять чудеса мечами, здобутими від Фей. Історія вияснила, що геніі завше родяться й творять на певному підготовленому грунті і в границях певних обставин. Шевченко теж не міг подати всего й самого себе, — як той штукар, про котрого говориться в одній комедії, що він, мовляв „изъ кулака всей публикѣ букеты жертвовалъ“. На лихо, до нас майже зовсім не дійшло матеріалів для моральної біографії Шевченка. Але де що все таки ми маємо, а головне, маємо факти літературної історії України.

Думи і поеми Рилєєва, „Исторія Русовъ“, „Общество Соединенныхъ Славянъ“, „Полтава“ Пушкина — проявились перед Шевченком. Їх Шевченко не міг не знати, а вплив „Исторіи Русовъ“ ясно видний на творах Шевченка. У Костомарова поліція знайшла печатний екземпляр „Сенатскихъ Вѣдомостей“, де був напечатаний досить повно процес т. зв. „декабристів“, між котрими судилися і „соединенные Славяне“. Такі екземпляри могли бути і в других і діставатись Шевченкові ще в Петербурзі перед написанем „Гайдамак“. До того Шевченко ще тоді був знакомий з полтавскими панами, досить освіченими, котрим присвячував свої твори. Ми знаємо, що серед тих панів виросла і „Исторія Русовъ“, котра досить була між ними розширена й ними занесена в Петербург, де нею зачитувався Пушкин, похваливший ві досить сміливо в печаті, коли ще вона ходила в рукописях. Німець Kohl, проживший доволі в Диканьці, говорить в своій дуже ці-

Цікавій книзі „Reise in Kleinrussland“ про велику пошану, яку мають полтавські ліберальні пани до одної рукописної історії України, і говорить очевидно про „Исторію Русовъ“. Звичайно пани — знакомі й навіть приятелі Шевченка виставляються, як „мочеморди“, по образу Закревского, або каррікатурно, по образу П. Скоропадского (внук ліберала XVIII ст. і родич звісної потім Милорадовички, фундаторки Товарвства ім Шевченка), про котрого Шевченко писав: „у свиті ходить між панами, і не горілку з мужиками, та вольнодумствує в шинку“. Але були між тими панами й ліпші, як напр. Де Бальмен, Капністи, Репніни й т. и. *). Я сам, у свій хлопячий вік, у 50-ті роки, надибавсь напр. на сліди впливу Капністів, — ліберялів і аболіціоністів, — із кружка котрих в перший раз здобув і „Сон“ і „Кавказ“ Шевченка. Ті Капністи, як і другі подібні їм пани лівобережні були, старші й освіченіші, ніж Шевченко. Та й між „мочемордами“ були люде, котрі їздили за границю, читали европейскі ліберальні книги й газети і навіть сам П. Скоропадский, щоб „вільнодумствовати в шинку“, мусів же щось знати, або хоч чути вільнодумного (Шевченко ставить ему головно в ввну те, що він „перебира дівчаток“. Пригадаймо, що й пани й прелати часів Renaissance і в XVIII ст. те ж були „ласі до солодкого“, як каже Запорожець царици в Гоголя, а все таки „аристократическими ручками выкормили львенка революціи“, як каже Герцен).

Геній Шевченка мав дечому навчитись і від таких панів, котрі бачили світа й знали більше, ніж він. Від себе особисто Шевченко привносив своє мужицтво, свої спомини, хоч се був дуже ховзький елемент, бо скілько мужиків, пройшовши в пани, забували своє мужицтво (На сором природи людскої, до самих остатніх часів, свідомих демократів було більше з панів, ніж з мужиків).*) Нарешті Шевченко прибавляв і свою геніальність, і вже з сумми всіх сих елементів, а не з одної геніальности, вийшла національна свідомість і народолюбство Шевченка, котрі справедливо хвалить д. Вартовий, і котрі дійсно ставлять Шевченка, як епохальву прояву в історії громадскої думки на Україні.

Тілько ж даремне д. Вартовий підклада Шевченку усі свої думки, котрі появились в українолюбців уже після Шевченка. Шевченко напр. ще не мав думки непремінно виробляти окрему літературу українску, бо він писав свої повісти по московскому, також писав навіть свій „Дневникъ“, сценерій до „Стодолі“ і т. и. Видимо, Шевченко вибірав собі мову, в кождому разі для него лекшу і відповіднішу, а не думав непремінно виробляти осібну, самостоячу, літературу й мову, як деякі

*) Про Н. Репніна час би вже було публіковати більше звісток, котрі між иичим поясиили б, через що сей важний генерал за Александра I, віцекороль Саксонії в 1814—15 рр. а потім Малоросійский Генерал-Губернатор, став немилим Николаю I і мусів сидіти на селі, в Яготині, полтавскої губернії, де приймав і Шевченка. Між иичим Репніна очевидно винувачено і в україно козакофільстві, бо він радив задержати кадри „малороссійскихъ козаковъ“, котрих набрано в часи турецкої війни 1828-29 рр. і котрих Николай I звелів, чогось перелякавшись, поселити на Кавказскій лінії. Поки що нагадаємо, що Н. Г. Репнін сказав знамениту для свого часу народолюбну промову, офіціально відкриваючи в 1818 р. дворянскі збори в Полтаві і Чернигові. Ось витяг з сеї промовн: „вы не будете взыскивать все, что можетъ дать вашъ крестьянинъ доходу, а то, что можете отъ него требовать, не уменьшая его благосостоянія; напротивъ, вы взыщете способы увеличить оное; вы пожертвуете для сего изъ доходовъ вашихъ; вы устроите училища для малолѣтнихъ, больницы для недугующихъ; вы улучшите хижины крестьянъ вашихъ; вы снабдите неимущихъ скотомъ и плугами для воздѣлыванія земли; вы займетесь нравственностью подвластныхъ вамъ и отвлечете ихъ отъ порока (пьянства) столь межъ простолюдвнами здѣсь обыкновеннаго, и не будете на немъ основывать дохода своего. По сіи попеченія ваши да не будутъ подвержевы кратковременности жизни человѣческой... Изыщите способы, коими, не нарушая спасительной связи между вами и крестьянами вашими, можно бы обезпечить ихъ благосостояніе и на грядущія времена, опредѣливъ обязанности ихъ“ (А. Галаховъ — Исторія русской словесности, 2 изд. т. II, 155).

Ся промова була напечана брошурою, а потім перепечатана в „Духѣ Журналовъ“ Яценкова (1818, нр. 20).

Інтересно було б знати, за що був висланий на Кавказ і Де Бальмен, котрого памяти Шевченко посвятив свій „Кавказ“, і т. д. і т. д.

*) Виступи проти крепацтва не були в часи Шевченка новиною і в російскій поезії. Так Пушкин ще в 1819 р. написав свою прекрасну поезію „Деревня“. Власне коло 1840 р. коли виступив Шевченко, в Росії і серед освіченого панства і навіть в урядових кругах знов підиялись розмови про волю крепаків, затихші було після 1825 р. — Див. книгу В. Семенского.

пізніщі українолюбці Упять історику треба розличати часи!

Вже зо сказаного зараз виходить, що між Шевченком, з одного боку, й Костомаровим і Кулішем, з другого, не така велика ріжниця, як виставля д. Вартовий, у котрого виходить, що мов би то Костомаров і Куліш понизили національну самосвідомість українку, підняту так високо Шевченком. Д. Вартовий має на оці, що Костомаров налягав на те, щоб українські писателі писали більше про простий народ і для него, згоджуючись навіть на літературу „для домашняго обихода“. Він навіть, видимо, ставить у вину Костомарову те, що він списав томи на московській мові, а мало писав на українській. В тих поглядах, які викладав Костомаров на українску літературу в книзі Гербеля „Поэзія Славянъ“ і в „Вѣстникѣ Европы“, звісно, є певна доля оппортунізму („Москаля одурити!“), але в его бажаню, щоб українські писателі звернули свою головну увагу на „простий народ“, писали про него і для него — багато щирости й багато вірного. Костомаров писав таке ще в „Основі“, закликаючи земляків до писаня і виданя популярних книг. Д. Вартовий даремне так легковажить сю річ, кажучи, що вона не може збудити ентузіазму, так як ціль витворити цілком самостоячу літературу.

Дійсний ход річей показав, що наша громада не проявила ентузіазму ні в напрямку Костомарова, ні в напрямку д. Вартового, і винна тут зовсім не теорія українскої літератури „для домашнього обиходу“, а „всероссейская вялость“. Тілько ж думка витворити літерату для простого народу і про него, котра б змалювала нам всі боки життя міліонів і давала б тим міліонам всесвітню поступову просвіту (не 20 книжок, як каже згорда д. Вартовий!) може збудити ентузіазм у народолюбців, не так млявих, як наші земляки. До того ж така література зробила б величезний грунт і для широкої національно-самостоячої літератури і дала б їй живість, вберегла б ві від схоластики, котрою часто хибує новіца, як иноді кажуть і в українских кружках, „українофільска, а не українска література“.

Що до того, що Костомаров списав томи по московску, то як его за те покарати Українцеві, коли все таки Костомаров писав переважно про Україну, а до того, виходячи з українства, перевернув зовсім історію і Північної Русі, Московщини, і виробив в усій Россії наукову підставу для думок федеральних. (Далі ми побачимо, що сам д. Вартовий, бажаючи провести свою програму в діло, показуєся не так то байдужим до „російскої інтелігенції“). Очевидно, Костомарову було важче писати наукові праці по українскому, важче було знайти для них видавців і публіку, коли б він писав їх по українскому. Се фатальні обставини, і не знаємо, хто б що виграв з того, як би 15—20 томів праць Костомарова зостались „мишам на сніданє“, або не були написані. Адже ж все рівно ніхто другий, ні з таких патріотів, як д. Вартовий, не написав і не напечатав нічого й здалека подібного науковим творам Костомарова, і все, що появила українска історіографія розумного на українській мові в остатні часи, були переклади частини творів Костомарова ж, иноді не дуже зручні і котрі в додаток не дуже то росходяться і без припадкових меценатів не могли б печататись. (В Галичині ті переклади росходяться мало, в Россії вони заборонені, та все одно там, де знають орігінали, не стануть читати перекладів. Видавець, д. Ол. Барвінский мусів прохати підмоги в сойму і слухати нотацій польских історичних патріотів з поводу праць Костомарова). Нічого ж нам ганьбити Костомарова, навіть коли б ми пішли далі его в наших національних думках.

Замітки д. Вартового про Костомарова мають один спеціальний інтерес для австрійских Русинів. Д. Вартовий виявля, що Костомаров був не такий то вже відрубник українскої національности, як напр. галицкі народовці, а в добрій мірі „общероссъ“, як говорять в Галичині. Коли я говорив подібне, то „Правда“ завдавала мені злостну брехню, бо їй непремінно хотілось виставити „батька Костомарова“ в усім солідарним з нею. Тепер д. Вартовий, видимо, хоче зняти з Костомарова навіть тітло „батька“, і д. Вартовому, певно, ні один галицкий народовець уже не посміє завдати брехні, як мені бідному.

Я не стану ні боронити думок Костомарова, ні спиритися з ними. Для мене досить того, що б у Австрійскій Русі точно їх знали, і се може вменшити там дуже великий запал партійности. Ні один сурьозний націоналіст український не може відректи Костомарову заслуг для українства. Нехай же „народовці“ не так то поспішаються з анахтемами на тих, хто, подібно Костомарову, не ділить усіх їх думок про відносини України до Московщини, а з другого боку нехай же й австрійскі „общеруси“

зроблять хоч $^1/_{10}$ долю для українства того, що зробив Костомаров. На перший раз буде досить і таких результатів знакомства австрійських Русинів з Костомаровим.

Мені тепер треба сказати ще про спеціальну точку, про те, що говорить д. Вартовий з поводу деяких моїх заміток про Костомарова. Д. Вартовий каже, буцім то я закидав Костомарову сервілізм. А в мене й думки такої не було! Я тілько вказував на незовсім достойний, а до того і незручний оппортунізм Костомарова („примирить съ нами правительство", як писав мені Костомаров у 1878 р.) і на єго відсталість в соціальних і релігійних справах, котра між иншим довела єго до того, що він писав про те, як можна українським евангелієм та проповідю „викорінити штунду" і т. й.

Д. Вартовий навіть і не попробував показати, в чім я тут помилився, а вдарив на мене зовсім з иншого боку. Я, видимо, маю недолю чимсь особисто не подобатись д. Вартовому. Може, ніс мій єму не подобався, або може яка небудь „дама, пріятная во всѣхъ отношеніяхъ" донесла єму, що я вбачаю „несовершенства" в єго прекрасних очах. Я мушу довести до відомости д. Вартового, що я єго очей ніколи не бачив і готовий вірити в їх „совершенства", аби тілько вспокоїти єго й примусити говорити про ріжні спорні між нами громадські й літературні справи, як слід поважним людям, а не як Гоголівські герої.

Я вже в „Буковині" сказав дещо про те, як вільно пренарував мої літературні думки д. Вартовий, котрий дійшов до того, що приписав мені поклони російським сільским жандармам, „урядникамъ", в чому я ще менше винен, ніж Чичиков в заміру украсти губернаторску дочку. Тепер вкажу на такі фрази, як напр. „Шевченко був народолюбець більше, ніж десять Драгоманових". Що се за коефіцієнт? Громадські справи не алгебра. Д. Вартовий може бути сам в 10 раз більший народолюбець, ніж Шевченко, в 1000 раз більший, ніж який Перерепенко (внук Гоголевого), а в иншому ділі Перерепенко може мати більше раціі, ніж Шевченко й сам д. Вартовий.

Говоримо про такі способи полеміки д. Вартового, як про ознаку тої літературної невоспитанности й сектярскої завзятости, котра в остатні роки досить себе проявля в певних українських кружках і котроі треба позбутись, инакше адепти єі будуть бити самі себе по лобам своїми полемічними канчуками.

Ми мусимо спинитись над тим, що говорить про нас д. Вартовий з поводу приписаного нам закиду Костомарову в сервілізмі, не через те, що б для нас було інтересно поправляти полемічні фантазії автора, а через те, що се нам дасть пригоду ще раз звернути увагу на політичні підстави для українскої національної справи в Росії, без котрих вона там ніколи не вийде за границі літературного ділетантства.

Д. Вартовий, відповідаючи на ним самим видуманий за нас закид Костомарову в сервілізмі, каже, що „даремно Драгоманов нападав на сервілізм у Костомарова", бо погляди Драгоманова однакові з Костомарівскими, що обоє ми думаємо „обмоскалити" наш народ, тілько я ще радикальніщий у тому, то б то вихожу ще більшим сервілістом.

Нехай ми й справді думаємо тілько „обмоскалити" Українців, але при чому тут сервілізм?? Але ж се термін з кругу політичного, то б то „зовсім з другої опери"! Ми напр. показали в „Чудацких Думках", як французкий Конвент хотів пофранцузити всіх провінціалів Франції, але ж досі люде бачили в членів Конвента всякі гріхи, окрім сервілізму. Ми ж сорок раз заявляли нашу незгоду з Конвентом у тому, що ми вважаємо за безпремінну умову політичної волі автономію громад, повітів і країн Се мусіли ж сказати д. Вартовому і Гоголівскі дами, коли він сам не бачив нічого писаного нами. Отже допустімо, що хоч половина з нашого політичного ідеалу виповниться в Росії, то тоді смерть нашому „обрусительству", хоч би воно було ще більше, ніж видає д. Вартовий. Бо тоді шановний противник наш не тілько матиме право печатати свої думки над Дніпром, а не в Чернівцях, а може намовити земство Миргородске заложити в себе український університет (есть же в Швейцаріі кантональні університети!) і викладати там своєю прекрасною мовою хоч історію, аби хто хотів єго слухати. Якого ж ще більшого лібералізму хочеся від нас д. Вартовому?

Д. Вартовий милостивіщий до д. Куліша, ніж до Костомарова. Хоч він і недовольний москвофільством „Исторіи Возсоединенія Руси", проща єі ради того, що д. Куліш написав у „Крашанці Русинам та Полякам" про потребу згоди між обома народами, — по думці д. Вартового, проти спільного ворога, Москаля, та за те, що д. Куліш переклав на українску мову „Новий Завіт", Шекспіра і т. н. Ми не будемо говорити багато про д. Куліша, по части через

те, що сами де в чому згоджуємось з замітками д. Вартового про „Історію Возсоединенія Руси“, по части через те, що докладна розмова про погляди д. Куліша завела б нас далеко, а суть наших думок про се ми сказали в „Чудацких Думках“. Ми вкажемо тілько, що д. Куліш, як видно з недавнього єго листу до редакції „Народа“, не такий то вже український „відрубник“, як показуєся д. Вартовому, бо він не тілько багато писав і пише по московскому (так пише він усі свої наукові праці, також само, як і Костомаров) а ще вважа і Москалів за „Русів“ — за „Новорусів“, вважаючи Українців „Старорусами“. А про спілку Українців з Поляками д. Вартовий не каже виразно, з якими Поляками? — а в тім то й уся сила.

Коли з польскими панами, або в загалі з патріотами історичної Польщі, то д. Куліш вже сам спробував сю спілку, як про те він же росказав у листі до редакції „Народа“, і з тої проби виявилось, що ся спілка неможлива. Те ж саме виявилось і перед галицкими народовцями в недавню нову еру. Коли ж Українці мусять увійти в спілку з польским народом, що живе в Польщі етнографічній, то се друге діло, — та й тоді треба б точніше виявити, чи навіть з національного боку Польща має одного тілько ворога, на Сході, чи ще й другого, на Заході. Далі хто власне ворог Полякам на Сході, чи уряд московский, чи й увесь народ, а також, чи можуть Поляки й Українці побороти уряд московский без помочі самого народу московского? Тілько ясні відповіді на сі питаня дають плоть і кров справі про спільність Українців з Поляками, а без того вся розмова про неї буде пустою балаканиною, або навіть взаємною містіфікацією.

Д. Вартовий навіть не ставить сих питань, а через те й нам нема рації говорити тут про них, тим паче, що ми не раз говорили об тім де инде.

М. Драгоманов.

Словянска взаімність

в розумінню Яна Коллара і тепер.

(II.) Праця дра М. Мурка „Kollárova vzajemnosť slovanská“ (стор. 201—232) є не тілько найобширнійша, але без сумніву найважнійша з усіх праць заміщених в Коллярівскій збірці. І певно, що коли котра з праць Коллярових заслугувала на найпильнійшу увагу, то не єго дідактично-археологічно-лірична поема „Slavy Dcera“, не єго писаня археологічні та лінгвістичні, що ніколи не мали наукової стійности, а іменно та маленька розправка, котрої перший нарис по чески опублікований був 1836 р. в словацкім журналі „Hronka, Podtatranska zabavnice (т. I, кн. 2) п. з. „O literarnéj vzajemnosti mezi kmeny a narzeczimi slavskymi“. Сю книжку журнала порозсилав Колляр любителям Словянщини в ріжних краях: Полякови Росцішевскому до Кракова, Кенпенови до Петербурга, Людевітови Гаєви до Загребу, Сербови Павловичеви і т. і. Серби і Хорвати поквапили ся зараз перекласти сю розправку, вона вийшла ще в 1836 р. по сербски і по хорватски. Польский переклад, доконаний мабуть в тімже році, лишився в рукописі; на російске статя не була переложена. Та про те Колляр і сам, „на жадане більше Словян“ переклав свою статю на німецке, розширив єї значно, додавши до первісних 11 ще нових 9 розділів, і видав 1837 п. з. „Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation. Von Johann Kollar. Pesth, 1837, друге вид. Leipzig 1844. Ся книжечка здобула Коллярови европейску славу, була перекладена на російске (в р. 1838 в „Московскихъ Вѣдомостяхъ“, а 1840 в „Отечественныхъ Запискахъ“, перекл. Срезневского), на сербске, на ческе і т. і. З сего другого перекладу знав мабуть сю розправу й Шевченко, у котрого іменно в р. 1840 бачимо перші проблиски думок о Словянщині (в „Гайдамаках“, в передмові до них і в уривку рос. драми „Никита Гайдай“, писаному також около того часу). Яке вражіне робила Коллярова праця на тодішніх словянских патріотів, бачимо з одного листу Словінця Станка Враза з р. 1848, котрий між іншим писав: „Ся книжка, се словянска евангелія, де ві читають: коли побачите, що се діло дієся, то знайте, що приближуєся царство боже“.

Що се було за „царство боже“? Колляр у вступі до своєї розправи висказував се так: „Zum erstenmale wieder

nach vielen Jahrhunderten betrachten sich die zerstreuten slavischen Stämme als Ein grosses Volk und ihre verschiedenen Mundarten als Eine Sprache, erwachen zum Nationalgefühl und sehnen sich nach einem engeren Aneinanderschliessen". Се була подвійна помилка: раз те, що почуте свояцтва між Словянами в давнійших часах усе було живе, а взаімні звязки між ними часті і ріжнородні, а по друге, що те, що Колляр клав як факт, були тілько его ріа desideria. Власне з кінця XVIII віку взаємини між Словянами почали різко міняти ся. Одна, могуча колись словянска держава, Польща, упала і була розібрана між інчими також своіми-ж братами-Словянами. На полудні вибилася з під Турків Сербія, а по всій Словянщині повіяло з Заходу новим духом, котрий голосив поворот „до природи", до народности і єї простоти, плодив демократізм, любов до пісні, звичайів і мови простого люду, значить, остаточно мусів підкопати тоту єдність православних Словян на основі церковнословянщини, о котрій ми висше говорили, мусів також в Чехії, Польщі і других західно-словянских краях підкопати панованє латини, німеччини і макаронізму. Західний демократізм у Словянщині значив зріст словянских партікулярізмів. Велика вага Коллярового голосу лежала в тім, що він змагаючи до поєднаня Словян, щоб вони були „celek a ne drobtove", силувався основати се своє змаганє не на мертвій давній єдности чи то церковно-словянскій (за чим ще нині жалує д. Кочубінский), чи то латинскій, а власне на тім новім руху, на демократизмі, бажав збудувати „jednu sochu" богині слави не з однорідної і мертвої маси, а власне з живих партікулярізмів. Сам бувши протестантским попом, він зовсім не глядів на жадні обряди і віроісповіданя; сам належачи до народа вбогого, малого і недержавного, він не кермувався ніякими побічними політичними інтересами, чого ніколи не могли обминути панславісти російські ані московского ані кіівского тіпу („федерація Словян під протекторатом царя російского" в програмі кирило-мефодієвского братства).

Що правда, і в тих питанях був Колляр дитиною свого часу. Як ученик німецких філософів (головно Фіхте і Шеллінга), що тоді помагали між іншим приготовлювати німецку єдність державну, він по троха боявся надто великого зросту партікулярізмів словянских і не допускав їх більше, як чотири. Єго Словянство складаєся з чотирех головних віток: ческої, польскої, рускої і сербскої; дрібнійші слов. народности повинні горнутися, єднатися с сими головними. Оттим то Колляр був прихильником т. зв. іллірізму Людевіта Гая, що силувався звести в купу всіх Сербів, Хорватів і Словінців і витворити з них одну іллірску націю з одним письменством замісць давнійших партікулярних в роді дубровницкого, хорватско-кайкавского, хорватско-словінского в дусі Рельковича і т. і.; оттим то він, хоч сам не писав зовсім чисто по чески, все таки був противний партікулярізмови своіх земляків-Словаків і пакликав їх до літературної єдности з Чехами. Мав Колляр і свої віроісповідні вподобаня: грецка (православна) церков здавалася єму висшою по над латинску і протестантску. Та все таки к чести єго треба сказати, що тих своіх думок він не клав як вугольний камінь своєї програми, не ставив границь партикулярному розвиткови слов. національних одиниць (доси можна, а далі ні) і ніколи не проявив і тіни якої небудь релігійної чи віроісповідної нетолеранції.

Великий вплив на Колляра мав ще один німецкий ученний — Гердер, котрого справедливо можна назвати батьком словянофільства. В IV. томі своіх знаменитих „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" подав він характеристику вдачі, побуту і історії Словян, того „голубиного народа", котрий ніколи нікому кривди не чинив, не грабував, а занявши місця покинуті другими і свобідні, занимався сумирно управою рілі. Сей розділ Гердерової книги стався каноном усіх пізнійших словянофільских доктрин. В своій „Slavy Dcera" Колляр парафразував і розширював та ілюстрував кожде єго реченє; на єго основі виголосив він і видав ще в р. 1822 дві проповіді про добрі прикмети словянского народа. Сі дві проповіді майже дословно переняв Шафарик до своєї книги

„Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“ (1826). В Гердерову іділлічну характеристику Словян вірили також Добровский і Копітар. Не диво, що й у книжці про взаімність Словян кладе Колляр сю характеристику як один з основних каменів, бачучи в широкім розвитку Словянства запоруку нового, гуманнійшого і сумирного звороту в історії Европи. Погляд сей, хоч історично не вірний, був все таки виливом високих гуманних ідей, що лежали в основі світогляду Гердера і котрими живо перенявся був також Колляр.

Отсі чотири головні племена словянскі враз із угрупованими довкола них підрядними племенами, розвиваючися кождо свобідно і самостійно, мали, по думці Колляра лучитися разом у одно висше, могуче тіло звязком взаімности. Як розумів Колляр сей звязок? Вище вже було сказано, що політику він виключав із своіх міркувань. Що правда, ще в „Slavy Dcera“ він плакав, що Словянство

„na zlomky a drobnosti
Rozervane zhoubnym satanaszem,
Pod kniżetem, carem, kralem, baszem
Żijicim co kaluż v temnosti“ —

та в книжці про взаімність він не доторкався сеі болючої матерії, може прямо для того, щоб не дразнити правительств, вивішуючи хоругов політичного панславізму, а може й міркуючи, що пропагований ним панславізм літературний звільна проложить стежку і для таких змін політичних, котрі б дали поодиноким словянским племенам змогу жити і розвиватися свобіднійше. Отсе мовчане про політичний бік словянского діла, чи воно походило з надто іділлічного розуміня, чи з дипломатії, треба вважати великою хибою Коллярової програми і головною причиною того, що при всіх здорових і вірних поглядах у ній зложених, в цілости вона все таки лишилася туманною і фантастичною, далеко більше ніж Костомарівска „федерація під протекцією“. А злобних денунціяцій, що по за „літературною взаімністю“ у Колляра схована політика і навіть прямий поклик до Росії, щоб вона з'єднила всіх Словян під своєю рукою, не хибло ще від самого виходу повної „Slavy Dcery“ в р. 1832, не хибло й після книжки про взаімність.

„Uber die literarische Wechselseitigkeit“ — стояло написано в самім заголовку Коллярової книжки. В літературі і науці повинні були Словяне з'єднитися в одну цілість і сказати своє, нове слово в европейскому духовому концерті, слово на стілько могуче, щоб наука й творчість европейска після Французів та Німців „потекли словянским коритом“. Не мала се бути така „своя мудрість“, про яку заікнувся Шевченко, супротилежна мудрости західній; Словяне повинні були покористуватися здобутками Заходу, розвиваючи при йіх помочи свої питомі національні основи. Як на средства такого розвитку вказував Колляр на засновуване катедр університетских для словянознавства і бібліотек словянских книг по всіх важнійших осередках Словянщини, на вивчуване словянскої мови у всіх єі нарічях і в єі прасловянскій основі, на подорожі діячів словянских і відвідуване всіх „братніх племен“, на періодичні зїізди словянских ученых і патріотів, на збиране і видаване словянских народних пісень, приповідок і т. і., на очищуване словянскої мови від чужонародніх слів і форм, на витворене одноцільної словянскої правописі і т. і. Як бачимо, самі такі речі, котрі сьогодня ніхто не став би вважати чимось небезпечним і грізним, ба, що більше, речі нині в значній мірі вже осягнені, значить, і тоді вже зовсім практичні. Звісно, практичні в загальному обсягу, а не в усіх подробицях, в котрих Колляр іноді переборщував, коли напр. ділив усіх Словян-патріотів на 3 ступні: на першім ступні повинен був кождий знати бодай чотири головні слов. нарічя, так щоб розумів розмову кождого Словянина і міг прочитати кожду словянску книгу; на другім ступні повинен був знати також менші слов. нарічя і піднарічя, а на третім повинен був бути правдивим порівнуючим лінгвістом, т. є. знати всі словянскі нарічя живі і вимерші, всі слов. памятки, а також мови Литовців, Латишів, Курляндців (Естів), Румунів, Альбанців, Новогреків і т. і. Ся філологічна основа сло-

вянского патріотізму нам нині мусить видатися забавкою, та вона не була такою в часи Колляра, коли суспільна економія ще не була одною з підвалин людского мисленя, а література і філологія мали в собі трохи що не все те, що нині називаєся житєм народним, національністю.

Отсі способи повинні були, по думці Колляра, довести до того, щоби кождий свідомий Словянин міг чути себе сином великої словянскої сімйі, міг сказати, що у него одна вітчина — Всесловянщина, міг чути себе дома в кождім словянскім краю, міг сказати, парафразуючи слова Горація: я Словянин і ніщо словянске мині не чуже. Не досить на тім: словянске духове житє під впливом тої взаімности повинно було заточувати щораз то ширші круги по всій Европі, словянска пісня, одіж, поведінка повинні були статися модними навіть в Парижі та Берліні. Погляньмож, як стоїть діло тепер?

Іван Франко.

Довгі уха новіщої ери.

Замітка для російских Українців.

В „Народі“ не раз показувано було, що „нова ера“ галицка, провалена рішуче народньою еміґрацією, тепер замінена „новіщою ерою“. Обідві ери рідні сестри. Старша була пробою польских панів склонити галицку інтелігенцію українофільского напрямку зректись політично-соціальних змагань народу за обіцянки подарунків на полі формально-національнім. Для забезпеченя контракту, пани потребовали гарантій — признаня украінофілами головенства князів церкви і внесеня в політичну програму вірности римскій церкві. Ход житя порвав контракт сей, але так, що статя єго, на перший погляд побічна, випливла на перший плян і стала основою новіщої ери.

Польска шляхта наскрізь перенята римским клерікалізмом. Від часу, коли в Росії — в Холмщині — уніатів перевернуто на православіе, повернути галицких уніатів на латинство стало для галицкої шляхти думкою такою ж задушевною, як для Французів — вернути Страсбург. Але ся думка, цілком достійна гр. Дм. Толстого, Побѣдоносцева і др. має в польскої шляхти і соціальну підкладку. Подібно тому щедринскому „глуному помѣщику“, котрий начитавшись газети „Вѣсть“, молив бога, що б той „мужика истребилъ“, і галицко-польский шляхтич, не розуміє соціальної суті класових відносин і думає, що знаменитий „антагонізм“ (хлопа і двора) увесь витіка з „московскої, шизматицкої“ пропаганди та з попів, котрі єї ширять. Галицкий „помѣщикъ“ дума, що коли б можна було руского „хлопка“ повернути в латинского католика та поставити коло него нежонатого ксьондза, котрий би тілько об тім і думав, як би боротись зо „шизмою“, то хлопек би сам тілько й думав, як би єму нагодувати пана, а сам би забув і йісти. Звідси особливі клопоти галицкого „помѣщика“ коло віри й церкви „хлопка-Русина“. Мало ознакомлені з дійсним станом річей у Галичині високі круги дали увірити себе, що інтерес австрійскої держави і римскої церкви лежить у тому, що б підпирати галицкого „помѣщика“ навіть у єго фантазіях і поставити на чолі уніятскої церкви в Галичині людей, прихильних сим фантазіям. По троху фантазії розрослись, і галицкий „помѣщикъ“ вже став думати про те, що б повернути всю історію Русі з XVII. ст. обернувши до златиненої унії, а далі і до Польщі увесь мало- і біло-руский народ і в Росії. Ось де основа новіщої ери!

Галицкі „новоерці“ не всі згоджуються з такою новіщою ерою. Одні (д. Романчук між політиками, „Дѣло“ в пресі) видимо вагаються між тим, чи пристати рішуче до неї, чи поновити ту опозіцію проти „реформи“ галицкої церкви по програмі польских єзуїтів, опозіцію, котра вкупі з москвофілами ще не дуже давно посилала в Відень депутацію навіть з священником Ом. Огоновским. Другі (д. Барвінский і „Правда“, котрі були навіть ініціаторами і першої нової ери і бачили в розриві з нею д. Романчука і „Дѣла“ „політику нервів“ з боку Русинів) раді і новісінькій ері.

Недавно та радість вилилась у „Правді“ (за місяць липень) в статі „Голос митрополіти Дра С. Сембратовича в церковно-народній справі“. Там виложена

промова, котру держав львівский митрополіт у Кракові перед польским католицким збором, про котрий навіть багато народовців думали, що на єму руским епископам бути не личить. Митрополіт почав з того, що намалював цілком фантастичну історію церкви на нашій Русі, так мов би то церков та від самих часів св. Володимера була уніяцка (Подібна думка виложена і в „Історії Русі“ д. Ол. Барвінского. Кумедним являєся ось що: яка ж муха вкусила наш народ боротись проти унії власне тоді, коли в Бересті в 1596 р. сповнились ті віковічні змагання его прилучитись до Риму? і як пояснити те, що на Волині і Поділю унияти без усякого натиску російского уряду самі покинули унію з кінця XVIII ст? Се показано україноφільскими писателями, як В. Антонович, Чубінский і і др.) Далі митрополіт (і за ним „Правда“) навіть у штунді бачить доказ на користь свого аргументу (все одно, як би хто в радикалізмі коломийских селян бачив доказ на користь православія!), згадує знамениті слова Урбана VIII: „o mei Ruteni, per vos ego Orientem convertendum spero!“ — слова, котрих уже тепер без успіху і згадати важко, так вони зайїзджені, навіть мозкзофілами, і далі говорить:

„І ми живемо в тій солодкій надії, що передовсім нарід україно-руский мусить прийти до того переконання, що не в схизмі (православію), не в штунді, не в нігілізмі его дочасне і вічне добро, лише в католицкій церкві і в обряді східнім. І так як індівідуальність національну Поляків хоронить католицка церква в обряді латинскім, так руську індівідуальність народну охоронити може лише католицка церква в обряді східнім“.

„На останку, — каже Правда, — звернувся митрополіта до шляхти (польскої!!) з завізванем, що б підмагала і боронила унію (то б то чужу індівідуальність!) хоч нині і до латинского обряду належить!“ — то б то завізвав чужих людей міщатись у руско-уніяцкі справи!!

І „Правда“, — котра виставля себе за україноφільский орган *par excellence*, — вихваля промову митрополіта, як програму „в церковно-народній справі“!

Інтересно, що промова митрополіта виголошена була в той час, як порішилась справа реформи австро-руских уніяцких семінарій так, що центральні семінарії львівска і віденьска, більше або менше незалежні і звязані з університетами, скасовано, а замісць них мусять заложитись три семінарії при епископах, цілком їм підвласні і з вихованем, в усякім разі по ниженим. Не трудно бачити, що такі семінарії скорше стануть школами до вихованя тих льондзів-целібатників, про котрих марить фантазія польского „помѣщика“, так що навіть в народовских кругах така „реформа“ викликала невдоволене.

„Правда“ спершу і сама скривила гримасу такого невдоволеня, вбачивши в реформі семінарій полїдок „москвофільских авантур“, що мовляв „дражнять, викликують репресії і на силу нас пхають в безвихідну пропасть“ (на ділі ся реформа есть кільце в цілій сістемі, про котру навіть народовецка пресса не раз казала, що вона власне родить, як реакцію, і самі москвофільскі авантури), — а далі почула себе в тій пропасти в найліпшому духу і заговорила від серця таке:

„Тепер отже, коли владики мають приступити до відкриття нових духовних семінарій і до обсади місць настоятелів, повинні дібрати ревних, світлих і щирих прихильників руско-католицкої церкви, священників-народовців, свідомих своєї національности, а обережно обминати москвофільских книжників і фарісеів, хочби вони якими прикидалися щирими прихильниками католицкої віри“. Далі йде пісня про збереженне рускої індівідуальности народної“ через „непохитне привязанне до русько-католицького обряду“ і т. д. *à la Mr. Sembratovitch!*

Що митрополіт Сембратович сказав свою промову — се цілком натурально, бо на те він і постановлений. Що є такі народовці, котрі поділяють его думки — се те ж можливе, а тим паче натурально, що є народовці, котрі раді вакансіям на місця настоятелів і т. и. в нових семінаріях. Дивненько хиба те, що знаходиться у Львові руско-украінска „національно-ліберальна“ часопись, котра й доси перемішує ідею про церкву з іде-

єю про національність, тоді як навіть у Поляків самі духовні особи прилюдно дають зрозуміти, що можна бути і кальвіністом і навіть „мойсеєвого визнаня“ і в той же час Поляком.

Але просто обуряющим в сій справі являється спекуляція, — очевидно свідома, — именем російских Українців, порахована на їх пассівність і мовчанку. В Галичині, безспорно, нема й малої дитини, котра б вірила в те, що б златинена унія могла ширитись над Дніпром, а тим часом слова про таке ширене вживаються як непремінна оздоба для новіщої ери, оздоба, без котрої ся ера тратить свій букет. Наперед можна сказати, що новіща ера не буде мати иных послідків, окрім каррери кількох індівідуумів. Вона не підніме навіть уніяцкої церкви, а пошкодить їй, бо покаже ві слугою польского панства і облекшить у галицкому народі рух до православія, протестантства і безконфесійности. Через те, стоючи на чисто-галицкому грунті, а надто радикальному, можна лишень сміятись, читаючи такі уступи „Правди“, як наведені вище.

В иншому стані російскі Українці. Для них галицка спекуляція на їх кошт мусить принести хміль чужого пиру, бо їх мовчанка буде виставлена знаком згоди з тою комедією, котра тепер виробляєся в Галичині і за котру вони мусити муть платити.... **М. Др.**

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПО АВГУСТ 1893.

Спір, що знявся на Цюрихскім соціалістичнім конгресі при відкиненю мандатів незалежних соціалістів і анархістів, хиба тілько мав у собі доброго, що дав нагоду ліпше розглянутися и угрупованю головних відділів у тій соціалістичній міжнародній републіці. Усякому звісно, що в програмі прінціпів, там де говориться про остаточні соціалістичні цілі, нема ріжниці між соціалістами. Усі соціалісти годяться на усуспільненє землі, усяких заводів і знарядів промислу. Дороги роєходяться в тім місці, коли вибираєся средства і способи, що мають вести до тої цілі.

Більшість народностей заявилася за тим, щоби вести боротьбу не тілько в варстатах, робітницких товариствах, при помочи права коаліції против капіталістичних порядків. Більшість признала, що рядом с такою організацією і економічним впливанєм на теперішні порядки — повинна ити політична організація: впливанє на громаду, сойм, раду державну, в загалі на всі інституції, де куєся ружє на робітницкий рух, а на оборону капіталізму. Тепер иде не про соціалістичну більшість у парламентах, а про те, щоби добитись реформ, улекшуючих робітникові істнованє, позволяючих ему займатися справами робучої кляси; перешкоджати, по змозі, ухвалюваню законів, чим раз більше прибиваючих робучу клясу — словом іде про те, щоби вирвати ружє з рук противника і обертати єго на него самого.

Меншість народностей, оперта на крішких робітницких товариствах, дуже маючих — не журилася вже не то про здобутє власти, а навіть про вплив на управляючі кляси і переведенє дрібних реформ в дорозі правній в користь робучої кляси. На кілько можна судити про мотіви, що ивливали на таке поступованє, то вони були двоякі. Велике довіре до своєї матеріяльної сили організації і змога переводженя з помічю тих средств полекш для робучої кляси; по другім, пересит політичним житєм, виробленим довгим істнованєм конституційних свобід, або знов не довгим по часу, а дуже прискореним житєм, надто інтензівним політичним житєм. Інші — зачисляю їх до ідеологів — маючи перед очима велику остаточну ціль, вважали за дрібницю завдачу на сегодня, щоденну боротьбу і маловажили собі вплив на законодавство. Нарешті в остатних можна би приписати відкиненє тих змагань на полі здобутя власти народом і робітницкою партією, тілько жадобі визначеня себе від иных, відрубности через те, що не повелося їм заняти почетного місця в тих політичних організаціях, і відси погорда для діяльности, котрою не могли заволодіти.

Таку діференціацію того ріжнородного, та все таки одного й великого організму показав спір за право представительства на конгресі, а також справозданя і заяви, представлені конгресові поодинокими народностями.

В представленю діяльности соціалістичних партій серед кождого народу, не буду держатися порядку по тому, на кілько котра організація крішна, або більше вливова в міжнароднім соціалістичнім руху, а без огляду на обшир ві організації і способу боротьби, і впливу, який робить на свою суспільність та інші

організації, — подам зміст тих справоздань в азбучнім порядку назви кождої народности.

Австралійский рух, представлений делегатом Francis-ом Sceus-ом конгресові в англійскій мові, переходив таке. Соціалістичний рух в своїм дитинячім віці то немов рух чисто економічного характеру, в формі товариств для самообразованя і продуктівних без приміси клясичного соціалізму. Австралія була „робітницким раєм", коли в 1882 р. недобитки Інтернаціоналу, Італіане і Француз найшли захист у антіподів. Рух, котрий вони змагаються викликати, починає тілько в 1885 р. виразніще проявлятися, аж нарешті в 1887 р. південно-австралійский „Allgemeiner Deutscher Verein" і „Verein Vorwärts" фольмально уконституовалися в Аделаіді й Мельбурні. Сі німецкі товариства майже виключно спонукали до повстаня в 1889 р. організації з робітників 15-ти фахів з 9000 членів під назвою *Australian Socialist League* (Австралійский Соціалістичний Союз) з пробутком у New South Wales — у три років ціля основаня — а також відділів *The Socialdemocratic League of Victoria* і *The Social Democratic Federation of Queensland*".

Боротьба, піднята Жоржіанцями на півдні за націоналізацію землі, дуже помагала розширеню соціалістичних принціпів. Провідники тої боротьби, не задумуючись, приняли соціалістичний окрик і пристали до руху, викликаного Лігою. Тоді залютувала боротьба не тілько за землю, але й за політичні права, велике ж безробіте в Brocken Hill має чимало мучеників і крівавий листок історії.

Числом австралійскі соціалісти можуть сміливо рівнатись якій небудь країні континенту, але ж, з другого боку, вони надто мляві і дух у них індівідуалістичний, а законодавчі нахили противні соціалізмові. Недостача занятя, промисловні кріси ще вбільшують ті нахили. До того державна поміч, державні банки і контроля над приватними предприємствами, усуспільнене землі й знарядів праці в державних копальнях, закладане громадских і державних варстатів, скасоване роспорядків ворожих переміпам, масмітінги задля привлащеня землі від держави, задля устроєня спільних рільних господарств, на котрих проводять реакціонери, прихильники правительства і навіть самі урядники — вменшують далекосяглість такого руху.

Австралійскі соціалісти більше демократи, але ж сям-там вироджуються в державних соціалістів. Що до тактики, вони найбільші легалісти, вороги вжитя фізичної сили, хоть не хибує й червоно-революційного елементу.

В р. 1892 на зїзді делегатів пяти соціалістичних організацій, 26—28 декабря, установлено спільну федерацію під назвою „Австралійска Соціально-демократична федерація", принято спільний статут і приспособлено одноцільну акцію, щоби взяти участь в теперішнім і будущих робітницких конгресах. Такі постанова дуже важна, коли зважити нехіть у робітників, защеплену в них капіталістам, до „конспірації в тишині". Австралійскі робітники вяжуться сего дня з межинародною боротьбою против космополітичного капіталізму і признають за спільну справу цівілізованих братів. Се робиться з дяки за те, що робітники з Европи помогли їм в організації й боротьбі на півдні Австралії і помагають їм переміпитися в чисто соціалістичну партію.

Скажу ще про австралійску робітницку партію (*Australian Labour Party*) і міркую, що зібрані чули про огромну робітницку організацію *Trades-Unions*, про виборене ними високої плати, 8-годинного робучого часу. То була пора грізного розросту сеї організації, упадок котрої почався з великим морским стрейком 1890 р. до котрого втягнено не тілько робітників корабельних варстатів, морску службу, але й морских офіцерів, під-офіцерів-керманичів і т. д. Словом застановлено увесь торговельний морский рух, а страшна сила Trades-Unionістів і тріваюча кілька місяців торговельна кріза, викликана ними, так налякали капіталістів, що вони постановили знищити уніоністів, і від тоді починаєся упадок того союза. Капіталісти не вагалися зняти братовбійчу боротьбу, щоби змочи Уніоністів, коли ж сі упали на півдні, уся діяльність інших партій опізнилася і чимало предпринять від тоді змарнувалися. Та воно рівночасно навчало шукати інших доріг — міжнародної організації. Навчило числити тілько на власні сили і викликало пальний рух на півночи результатом котрого були вибори в р. 1891. До парламенту, складаючогося з 139 членів, переперли робітники своїх представителів числом 37, вибраних 103.780 голосів на 268.500 голосуючих. Вони добилися скасованя плюральних голосів і через те до будущого парламенту їх війде у-двоє тілько.

Австралія складаеся з пяти провінцій: Новий Південний Уельс (Wales), Вікторія, Південна Австралія, Кінсланд (край королевої) і Нова Зеландія вибирає 65% представителів загального числа послів. Се така перевага, якої не

має старий світ і якби не пересуди та аристократичні (?) памятники і огромний вплив правительства на опінію, вибори й парламент, вплив, про котрий в Европі не маєте понять, — осмілююся твердити що Австралія, той край 8-годинного робучого часу, був би вже тепер першим краєм, де повна еманціпація робучої кляси була би фактом. Та діло тільки опізнюється трохи, а сповниться.

Америка. Велику вагу для порозуміня робітницкого руху в Сполучених Девжавах має знане їх економічного розвитку. В Америці від 100 літ істнує політична воля, для вибореня котрої в Европі посвячувся тілько часу й заходу. Не така в тому користь для Америки, як би видавалось на перший погляд, бо виробився у народу пересуд, що така політична воля може вилічити усяке лихо чудом, не дотикаючи самої економічної сістеми, і та віра відтягає пролетаріат від боротьби з економічними порядками політичною волею своїх прав. Плохе навчане народу доповняє до решти неохоту до такого способу веденя боротьби В школі дають чимало відомостей, та не позволяють доходити до сути, думати й перечить.

Так оповитий від дитини народ, спосібний тілько до раптовних, неозначених напружень, після котрих настають несповнені надії. Додати треба, що перші апостоли соціальної революції зайшли зо старого світа, узброєні в досвід, зроблений на инших взірцях. На тих чужинців і кинулись капіталістичні крикуни, як на бунтівників, заволоків, котрі на невідповідний грунт хотять пересадити рослину, і таким чином паралізовано зразу освідомлене пролетаріату, воюючи фальшивим патріотизмом.

Незвичайно великий і скорий економічний розвиток Сполучених Держав, особливо в великих промислових осередках звів робучу кляcу ще низче рівня, на котрім вона стоїть в Европі. Та беручи в пересічи, багато емігрантів находить тут ліпші умови житя, ніж у батьківщині, де часто в нужді жили, отже вони обижують плату тубильцям і не слухають соціалістичної пропаганди.

Руйнуючий і не оглядаючийся на будущину, тутешній капіталізм іще не зміг вичерпати незвичайно богатої в плоди природи і добре географічно положеного краю. Коли на тім самім просторі в Европі живе 350 міліонів людей, в Америці живе ледви 65 міліонів; значить іще мало занятої землі і економічний здвиг далеко менший.

Понятно, яку важку боротьбу мусять вести американскі соціалісти.

Робітницка партія Сполучених Держав зорганізувалася в р. 1889 на конгресі в Чікаго. До того часу доховалися тілько недобитки жвавих рухів з рр. 1887 і 1886, коли віддано 70 тисяч голосів на бурмістра міста, кандидата робітників і коли правительство сповнило звісне політичне вбійство на анархістах. *Trades-Unions*, що під ненастанним напором соціалістів зросли страшенно в рр. 1878—1884 і пробіджували раз за разом, — перед конгресом хилилися до впадку, задля переміни обставин. Даремне соціалісти остерігали уніоністів перед безпідставним упередженем і шкідливим боковапем від робітницкої політики. Стара звичка „тілько далеко від політики“ занадто вкорінилася в головах уніоністів, не легко було викорінити еї. Тайна організація Рицарів Праці і давніща „Федерація американских робітників“, під слабим і недолугим проводом, обі були глухі й не рухливі. Марне скінчився й сильний політичний рух, навіяний соціалістичним духом, в р. 1886, т. зв. рух Жоржістів. Сам провідник Жорж і его підбічники, получивши правительственні посади, на котрі їх видвигнули робітники, вийшли звичайними карьєристами без ніяких економічних принціпів і без політичної чесноти. Се все мало фатальний вплив на чікагских робітників. Вони не хотіли брати участи в політичнім руху і боротися так за свої політичні права, а з другого боку, великі промисловці стали дуже давити фахові робітницкі товариства. Капіталісти, бачучи силу в робітницких товариствах, поставили против них промислові організації, і тоді робітники стали сумніватися о своїй силі в фахових товариствах і економічній боротьбі і стали хилитися до веденя політичної боротьби. Такий наворот, обговорюваний в соціалістичній пресі і на мітінгах навернув до соціалістичного табору чимало уніоністів.

Чікагский конгрес 1889 р. епохальний. Принято спільний спосіб пропаганди на будущину і суцільність політичного і економічного руху. Від тоді партія головно підпирає новий рух *Trades-Unions*, в своїх цілях і средствах невіддільний від соціялізму і его змагань. Від тоді соціліастична партія, підперта новими *Trades-Unions* виступає при кождих виборах, як самостійна політична партія. Послідки такого поступованя показалися скоро. Підчас виборів в р. 1890 соціалісти мали голосів 13.337, в 1891 р. 14.562, коли ж остатним часом, перший раз в історії Сполучених держав, соціалістична пар-

тія поставила свого кандидата на президента Сполучених Держав, віддано на него в Чікаго 18.147 голосів. Цифри скромні, але ростуть і вже значно перевисшують число голосів аболіціоністів (за скасованєм невільництва), коли вони в р 1840 у-перше поклали свого кандидата на президента. В виборах, яко осібна соціалістична партія брали участь робітники в Державах: Масачусетс, Конектікют, Ню Джерсі, Пенсільваній й Меріленд, а також у деяких місцевостях заходу. Розуміється, що взято участь у виборчій боротьбі тілько для того, щоби побачити числову силу партії, і є надія, що при слідуючих виборах, з виїмком може Південних Держав, розівємо виборчу боротьбу скрізь. На 33 Держав Північної Америки є в 23 партійні організації. Найкрішні в Ню-Іорку (60), Ню-Джерсі (13), Масачусетс, Іллінойз і Конектікют. Секції зорганізовані після народностей. Окрім секцій американских і німецких, є французкі, фламандскі, польскі, угорскі, скандинавскі і жидівскі. Держава, котра має кілька секцій, має управу центральну, державну. Місце пробутку екзекутівного комітету назначує міжнародний (американский) конвент, що збирається по потребі. Від р. 1889 місцем пробутку комітету був Брукклін, коло Н. Іорку.

Партія має два офіціальні органи „*The People*“ (Народ) і „*Vorwaerts*“, та окрім них ще є певне число часописів щоденних і тижневих, що виходять в мовах: англійскій, німецкій, скандинавскій, угорскій, польскій, жидівскій і иншіх.

Здобутки европейских соціалістів у боротьбі з капіталом вливають і на американску робітницку партію, а впадки ві від пригод у Омстід аж до Тонаванда переконують, що тепер вибрана дорога добра. Так переконані й Рицарі Праці і Trades-уніоністи.

Переміна, що тепер робиться в головах американского пролстаріату, виходить логічно з подій. Річ робітників освідомляти маси, видосконалювати руже й спосіб боротьби, вишукувати тактику застосовану до теперішних умов і користати з досвіду, так дорого набутого.

Англія і Ірландія. Як на бруксельскім конгресі, так і тепер, після двох літ, іще не може бути бесіди про одноцільну соціалістичну партію в Великій Британії, партію, що малаби одноцільну програму і однаку тактику. Усе істує певне число організацій, що признають остаточну спільну ціль: заволодіне усіми средствами продукції і передача їх на спільну власність працюючих. Різниці між старими й новими Trades-Unions сегодня ще більші, ніж перед двома роками. Розділ між старими уніоністами, з ліберальною політикою, і новими, приймаючими соціалістичні прінціпи — ще вбільшився. Переконане брітанских робітників, що тілько соціалізм є в стані скасувати економічний конфлікт між капіталом і працею, росте що дня. Коли давніще на мітінгах принимано промови соціалістів з гнівом і згорда, тепер приймається соціалізм, і по назві, і по суті, з пошаною й ентузіазмом. Добре порозуміне робітницкої політаки видно з того, що в не-соціалістичних організаціях намагаються при виборах ставити кандидатури самостійно, без помочи радикальних партій. Так роблять навіть тепер давні Trades-Unions. Почуте осібности робітницких інтересів росте і прогаиає з поміж робітників думку, що можна в рамках теперішних капіталістичних порядків поправити долю робітника. Росте переконане, що тілько переворот теперішної системи може змінити положене робучої кляси. В р. 1892 одержав конгрес Траде-уніоністів, що відбувався в Гласго в сентябрі, запросини на Цюрихскій конгрес. Не принято запросин і постановлено скликати міжнародний конгрес для обговореня справи 8-годинного робучого дня. Переконалися, що се хиба, і Trades-Unions післали на цюрихскій конгрес своіх делегатів, де мусіли обговорювати усі робітницкі справи. Число делегатів англійских і ірландских більше, ніж перед двома роками і характер висилаючих організацій змінився против 1891 р. У-першэ засідають на конгресі робітницкім члени ради державної, яко предетавителі робітницких організацій. Є їх чотири: два рішучі соціалісти, а два належать до „великої ліберальної партії“.

Чим більше капіталістичні порядки ближаться до впадку, тим більше росте свідомість їх противників і тим більше змагаєся невдоволене між оборонцями тих порядків і певними побіди робітниками.

Після попереднього конгресу, справа робітників без праці, хронічне лихо, заострилася, а минувшої зими резервова робітницка армія так виросла, що стала грізною. Стали ві защитькувати, милосердствувати, та мусіли переконатися, що лихо можна усунути тілько, усуваючи причини.

Численні безробітя: гірняків в Дорем, ткачів, теслів, робітників в корабельних варстатах, моряків і корабельних головешників — вбільшили силу тих організацій і вони небавом приймуть програму політичної боротьби. Стрейк у порті Юль показав в усій наготі ненависть

капіталістичної кляси до робітницких організацій. Ліга промисловців вживала усіх средств: підкупів, зради, підхлібства, грозьби, державної помочи, аби тілько розбити Schipping Federation (Корабельну Федерацію). Ліберальне правительство показало в сім случаю, що дорослo до оборони капіталістичної кляси. Де тілько могло, вжило свої сили против робітників. Як торійске сторонництво вислало військо в 1891 до Лідс, так і радикальне правительство Гладстона в р. 1893 вислало пушки й полки жовняр до Юль.

(Далі буде). **Я. К.**

Записки Товариства им. Шевченка.

(Конець).

Від роботи д. М. Сергієнка перейдемо до статі д. О. Конїського „Дитинний вік Т. Г. Шевченка, критично-біографічний нарис". Нарис сей читався, ради інтересу імені Шевченка, хоть суті нової він не дав після книги Чалого, або навіть після звісного листу до видавця „Народнаго Чтенія", листу підписаного Шевченком. Подробиці звісток про дядячий вік Шевченка подані так не точно, що критикові часто й не можливо розібратись у них, та й д. Конїський мало робить проб скритикувати сю мікроскопію. Новий захід в его праці — се почасти проба вжити уступів з новістей Шевченка, в котрих можна вбачити автографічні спомінки. Але ж звісно, як обережно треба вживати такого матеріалу. Точних подробиць з него не виведеш, — от через те й виходить, що ми мусимо вдовільнятись самим сущим для біографії Шевченка, а те сущне подано в листі до редакції „Народнаго Чтенія". Чудно нам, що д. Конїський не згадує, що клясичний текст того листу писаний власне не Шевченком, а д. Кулішом, і не цітує его по Шевченковому оріґіналу. Про досліди д. Конїського про село Кирилівку, та „домисли" про ві попів і дяків, рівно, як і про лірічні монологи автора мусимо сказати, що вони тілько в більшують кошти друку статі.

Те ж саме треба сказати і про вступ, в котрім оглядався доля письменства на Україні, з часів „Слова о Полку Игоревѣ" до Шевченка. В сему вступі тілько й характерного, що автор, по приміру старомодних істориків нашої літератури, не зверта уваги на проби літератури на простій українській мові в XVII. і XVIII. ст. за довго до Котляревского. Не можна також пропустити без уваги лихої прислуги, котру зробив д. Конїський Шевченку, хотючи принизити перед ним Пушкина. Д. Конїський каже: „Великий майстер-художник російского слова, Пушкин, нігде, ніразу не обізвавсь навіть про знесенє крепацтва!" Д. Конїський певно читав Пушкина давно, но „дореформенним" виданям, а то б непремінно звернув увагу на прекрасний уступ проти крепацтва в его поезії Деревня, писаній ще в 1819 р. Галицкі читателі не пореметвують на нас, коли ми приведемо тут увесь уступ сей, котрий вони можуть порівнати з поезіями Шевченковими, напр. з Як би ви знали, паничі, и т. и.

Но мысль ужасная здѣсь душу омрачаетъ:
Среди цвѣтущихъ нивъ и горъ
Другъ человѣчества печально замѣчаетъ
Вездѣ невѣжества губительный позоръ.
Не видя слезъ, не внемля стона,
На пагубу людей избранное судьбой
Здѣсь барство дикое, безъ чувства, безъ закона,
Присвоило себѣ насильственной лозой
И трудъ, и собственность, и время земледѣльца.
Склонясь на чуждый плугъ, покоряствуя бичамъ,
Здѣсь рабство тощее влачится по браздамъ,
Неумолимаго владѣльца.
Здѣсь тягостный яремъ до гроба всѣ влекутъ,
Надеждъ и склонностей въ душѣ питать не смѣя;
Здѣсь дѣвы юныя цвѣтутъ
Для прихоти развратнаго злодѣя;
Опора милая старѣющихъ отцовъ,
Младые сыновья, товарищи трудовъ,
Изъ хижины родной идутъ собою множить
Дворовыя толпы измученныхъ рабовъ.
О, если бъ голосъ мой умѣлъ сердца тре-
[вожить!
Почто въ груди моей горитъ безплодный жаръ
И не данъ мнѣ въ удѣлъ витійства грозный даръ?
Увижу ль я, друзья, народъ неугнетенный
И рабство падшее по манію царя,
И надъ отечествомъ свободы просвѣщенной
Взойдетъ ли, наконецъ, прекрасная заря?

Сей уступ не печатався в старих виданях Пушкина, але був досить звісний в рукописях. Ще зараз, як він був написаний, князь Васильчиков показав его навіть царю Александру I. і той переказав ему: „подякуйте Пушкину за добрі почутя, котрі збуджують сі вірші" (Faites remercier Pouchkine des bons sentiments, que ces vers inspirent). З 1858 р. вривки з сего уступу були не раз напечатані, а з 1870 р. вся поезія „Деревня" звичайно печатався в збо-

рах творів Пушкина в Росії, і сотрудникові українского „наукового“ видання слід би се знати, а тим паче, коли він пускається в порівнявчу історію літератури.

Про працю д. Тадея Рильского „Студії над основами розкладу богацтва“ можна буде докладно говорити тілько, коли автор скінчить свою роботу, або хоч дійде до своєї речі, котру обіцяє заголовок, а також при умові, коли редакція „Записок“ приложить до праці д. Рильского словник. Хай простить нам ш. д. Рильский, а мова его „невозможна“! Лексікон макаронічний (латінізми, москвітізми, неологізми), конструкція фраз страшенно важка, стіль темний. До того безліч друкарских помилок! (Нерло сих помилок в словах з думи кобзарської: „з ляхами, м о с к о в с к и м и панами“, замість „моцними“). Навіть там, де зовсім не треба, д. Рильский говорить мудерно-чудерно: так у заголовку в его стоїть „р о з к л а д богацтва“, а в тексті скрізь р е п а р т і ц і я, р е п а р т і ц і й н и й і т. д. Марке у него не говорить, а в п е л о в л ю є т ь с я, робоча плата має не в и с о т у, а якусь в и с о ч і л ь і т. д. і т. д. А стіль такий, що напр. зовсім неможливо зрозуміти навіть те, що автор каже про осередок будущих голов его праці (загальний плян праці) і не бачить навіть, чи дійде коли автор до самої своєї теми...

Зводячи до купи всі вражіня, котрі робить I. том „Записок“ української академії наук, треба сказати, що він не дуже то може будити радість в Українцях: ні наші учені в Росії, ні в Австрії, ні редакція, видимо, не приклала сурьозно рук до того, що б той том був як мога більш достійним нашого „велитня-народа“. Хто тут більше винен, чи учені, чи редакція — судити не беремось.

В усякім разі головна прислуга, котру зробила досі наша „академія“ нашій громаді, як виданем „Записок“, так і „Кобзаря“ Шевченка, редагованого д. Огоновским, се те, що вона відкрила нам очі на головні хиби нашої громади. У нас звичайно все жаліються на ворожі обставини. Що й казати — обставини наші не блискучі, а все таки наші найбільші вороги в нас самих: наша недбалість, необразованість, реакційність, несовістність. Сі вороги причинились до того, що перші видання нашої академії виглядають так мізерно, а в усякім разі далеко не блискучо. Коли ми в тому щиро покаємось, то може й поправимось...

М. Драгоманов.

Організуймося!

Частина молодих українських писателів, в голові котрих стоїть д. Чайченко, останні два, чи три роки, видає на Україні книжки для народу. Справа видання народних книжок, видимо, дуже зацікавлювала д. Чайченка, і він посвятив ії, крім кількох слів в романі „Сонячний промінь“, ще цілу довгу статю, котру нападруковала „Зоря“ з початку, коли не помиляюсь, 1892 року. В сих своїх творах автор обертався до української інтелігенції, зазиваючи всі до писаня популярних книжок, говорив, що тепер для нас найперше, найголовнійше діло, се призвичаїти українского мужика до української книжки. Мабуть сими останніми словами він хотів переконати в пожиточности своїх заходів тих, що в писанню казок та оповідань,— едина річ, дозволена нам цензурою, — не бачуть ще праці корістної народови і вважають їх за те, може й гарне, мальованне, яке зовсім непотрібне голодному. Він казав, що люде з подібними думками просто ліниві, котрі не хтять робити ніякого діла, оправдуючи себе тим, що великі діла їм заказані.

Єдиним словом д. Чайченко боронить „просте, маленьке діло“, дозволене начальством, одобрене цензурою. Се доволі знайома пісьня для того, хто знає головні прикмети сучасної російської мисли. Придавлена деспотизмом суспільність у Росії потішає себе в своїйому невідрадному станові думками про можливість тихого, маленького діла відрождення чоловіка при помочи проповіді моральности, товариств тверезости і інших подібних дурниць. Вона забула, чи лінше, вона не хоче знати, що тільки зо зміною обставин, серед котрих живуть люде, зміняєся і ступінь їх моральности. Коли у хаті понсувалася піч і дим наповнює кімнати, а люде, що там зібрались, омлівають, — безперечно добре діло робить той, хто клопочеся коло тих омлілих, дає їм випити води і нюхати спирта, але все ж його заходи наївні, дитячі. Одному поможе, а другий, що тут же сидить, уже омліває, бо піч понсувалась і диму все більше та більше. Потрібно б було не гаяти часу в дурницях, а вікна усі відчинити і винести хорих на свіже та чисте повітре. А потім майстрів позбирати і наново піч переклести...

„Тихеньке діло, культурна праця“ — все те добре і робить честь намірам працюючих, але не воно спасе наш народ від темноти й бідування — тих наслідків деспотизму.

Нехай д. Чайченко разом з своїми това-

ряшами призвичаїть народ до українскої книжки, най ті передруки народних оповідань, казок та історичних дум розійдуться між народом у тисячах примірників. Щож далі? Книжок по економії, книжок по суспільним наукам, — які тепер найпотрібнійші народові — цензура ж не пусте. Чи підуть вони проти цензура й начальства? Здається так, бо в творах Чайченка можна здибати слова, що сучасні обставини не вічні, що третій Рьм може підупасти. Коли сі слова вимовлені не на вітер, (видно з усього, що д. Чайченко сміливий і правдивий чоловік), коли виданне оповідань для народу тільки до якого там часу становить для д. Чайченка головне, найважнійше діло, коли потім почне він іншу, більш продуктивну працю, — то зовсім не зайва буде моя думка зараз, коли вже не починать, то принаймні покласти підвалини для того іншого діла.

Вертаюсь до мого порівнання. Коли тепер д. Чайченко з товаришами піклуєся коло хорих в Росні, повній реакційного диму, що виїдає усім очи, він робить діло добре, але на мій погляд непродуктивне, і як я казав вже і сам д. Чайченко думає, що воно есть тільки тепер найголовнійшим ділом, поки ще обставини не змінились і третій Рьм не підупав. Д. Чайченко не дитина, він знає, що обставини самі не міняються, але люде їх міняють. Коли ви відчиняєте вікна в кімнаті, повній диму, — ви тим вже змінили обставини, серед котрих знаходились люде. Змінити обставини, серед котрих живемо ми тепер у Росні, буде не так просто, але все ж можливе.

Економичні обставини давлять наш народ, невдоволених сучасним станом річей доволі, шукаючих правди баптистів більш ніж 30.000 і коли б українські інтелігенти зайнялись організуванем невдоволених масс, — се було б велике „інше діло", яке цілковито змінило б обставини життя на нашим півдню. Тепер народне невдоволенне шукає причин свого бідування коло себе; народ, як і більшість інтелігенції, думає, що від того гірко живеся, що ось такий то пан, або урядник, піп або шинкар — люде погані і що зо зміною їх на інших осіб стадо б усе гаразд. А коли б українські інтелігенти, організуючи потроху народ, вказували йому загальні причини його бідування, коли б і самі вони при помочи вільної нецензурної науки визволили свій розум від забобонів та реакційних думок, що набрались вони їх від урядового деспотизму, коли б живіші члени нашої інтелігенції познайомились між собою, зорганізовались у партію людей сміливо, відважно працюючих на користь люду, поступу і свободи, чи не змінили б вони тим до щенту сучасний лад річей, коли між нами нема ні звязку, ні солідарности, ні простих зносин навіть?!

Але хто ж захоче так служити народові, хто о стільки сміливий, що б преступити до праці недозволеної начальством, до праці, що обіцяє втрату свободи, знайомство з тим Макаром, що десь далеко пасе телят? Дурниця, люде знайдуться... Найперше, здається мені, відгукнуться ті, що і тепер виносять радикальні книжки і видання, вони ж бо і тепер не лякаються російского жандара, а потім приставуть і ті, що тепер раді — раденькі всьому, що тільки „по рідному" написано. Пристануть і вони, бо і між ними всеж доволі людей з живою думкою і їх образить, хоч певно не зараз, російский деспотизм, і вони положуть свій камінь на будинок вільного, поступового українского слова...

Думаю, що час починать. Відкладать на „колись" вже годі. Пізнаймося ж! Коли думка моя правдива і ви згідні з нею, читачу, прийшліть же до редакції „Народа" свою адресу, як я прислав свою. Шановна редакція не відмовить бути між нами посередником і передасть вам мою адресу. Коли ж ви зі мною не згідні, коли вважаєте думки мої за химерні й непрактичні, відповідайте мені в „Народі", або „Зорі", вкажіть інший вихід для російских Українців з сучасного ненормального стану, тільки, прохаю, не мовчіть...

Коли б українска радикальна (думаю, інакше ві не назовуть) партія завязалася, вона б зайнялася організацією селян (найперше, баптистів) і справою росповсюдженння українских книжок у Росні через основане своіх складів по містах і селах. Діяльність та мусила б основатися тільки на впливі на переконання людей, принціп же: ціль оправдує средства, котрий причинив стільки зла російській суспільности, відкидаємо як принціп, котрим завсігди руководився деспотизм (урядовий і інший) і як зовсім вірно каже д. Драгоманов, „просто непрактичний для людей з ідеями через те, що відкриває свободу професіональним мошенникам".

Але поки ще партія зорганізуєся і прийме на себе справу ширення українских книжок, вона, ся справа, мусить бути полагоджена. Думаю, що в сім ділі те ж споможе нам ш. редакція „Народа", надрукувавши у „Народі" або осібно каталог, хоч би тільки одних ради-

кальних книжок, означивши їх ціну у російских грошах, числячи й пересилку. Багато людей, знаю се з власної практики, радо купили б многоцінні українські праці, що вийшли за границею, але не знають, що ті книжки коштують, і де їх можна набути.

Ще одно слово. Коли читаєш тепер сльозливі вірші наших поетів з їх нарікаєм на долю „неньки Вкраіни", чуєш усю фальш тих витворів. Автори їх зовсім не розуміють теперішнього часу, котрий для нас буде, коли ми тільки того захочемо, тим, чим були 60-ті роки для російскої суспільности. Тільки коли рух росиян починався, завдяки уряду, — наш рух повстав, йде і мусить завсігди йти навпаки правительству і есть, як здається мені, просто дальший розвиток думок, що були ще в козацтві і збереглися досі між нашим людом. Спинити тепер течію колишнього українофільства російске правительство вже не може. Воно занадто багато заборонило в перший раз (звіений майский закон), щоб могти ще раз побити нас забороною. Гірше як тепер нам не буде. Що ще може подіяти з нами російский уряд? Відняти й беллетристику? А на здоровє! Що нам ті „торбини реготу", влюблені жиди"? Заборонити „Зорю"? І тут, паночку, опізнилися. Тепер „Зоря" вже зробила своє діло, зібрала коло себе гурт письменників, за що ій велика подяка. І коли б „Зорю" побила лиха година, се вийшло б на користь (смію се казати) сучасному рухові між Українцями, бо писателі, що тепер працюють у „Зорі", або пристали б до радикалів, або самі зорганізовалися в партію з закордонним, незалежним органом. Ге, нема того злого, що б на добре не вийшло.

Ол. Андрович.

Від редакції. До сеї дописі з України ми завважаємо, поки що, що нам видаєся непрактичним порозуміватись українским діячам між собою особисто, аж через нашу редакцію — се діло місцеве. Але ж, само собою розуміється, ми раді помочи організації сил на Україні в поданому ш. дописувателем напрямку. І тут нам видаєся найголовніще — обговорити справу всесторонно в заграничній печаті. Для того, ми дамо місце всяким щирим голосам, хоть би й незгідним з нами. Звісно, найперше ми раді почути голос самого д. Чайченка. Ми постараємось також видати бажаємий ш. автором каталог, та не тілько з радикальних, а з усяких видань, які ми можемо по совісти рекомендувати.

Початок кінця.

Ми мало коли звертали увагу на політику міністерства гр. Тафе, бо ту політику загально вважають за играшку, — за штуку, що виходить на руску пословицю „аби день до вечера!" і важна хіба тілько для тих партій в раді державній, що раді би й далі панувати під управою гр. Тафе. Але остатними днями гр. Тафе зробив серіозну річ, що мусить звернути на себе увагу найширших верстов людности Австріі. То заведенє малого стану облоги в Празі й кількох повітах Чехіі, — скасованє судів присяжних в прасовях і політичних справах і в загалі скасованє усяких політичних свобід і наворот поліцейскої управи. Правительство гр. Тафе оправдуєся тут тим, що Чехи, а власне молоді Чехи, добиваючись для своєї країни ческого державного права, то б то такої незалежности від Відня, як Угорщина, робили прэтів-законний заколот, ішли до зради держави. Але ж то само, і ще в більшій мірі закидувано в свій час Мадярам, а про те тепер мадярскі домаганя введені в життє і признані правно найвищими кругами. Нічого й казати, що Чехи ще не вироблятли віденьскому правительству і сотої частини того, що в свій час вироблятли Мадяри, а по части й Поляки в Галичині, і демонстрації молодих Чехів все ж таки не сходили з легального грунту, та, правду сказавши, були доволі невинні, — так що ми не можемо добачити резонного поводу для кроку гр. Тафе. Що постанова міністерства не зломить Чехів, про те ніщо й казати. Не такий народ Чехи: їх економічна й культурна сила тай свідомість своїх прав тепер чимала. Остатний крок правительства власне поможе ческому рухови — зробить его серіозніщим і радикальніщим. Перший послідок стану облоги буде той, що Чехи у себе дома ще більше зісолідарізуються, а найважніще, що до ческого державного права, — що тепер стане ідентичним зо справжнімі політичними свободами в Чехіі, — пристануть і ті ческі робітники, що доси були противні тому праву, то б то робітники соціально-демократичного табору, і не тілько ческі робітняки, а й німецкі, котрі тепер тим більше мусять бути противні централістичним змаганям ческих Німців, ізза котрих у Чехіі і йде боротьба. Тай загалом, Чехи тепер будуть мати по своїм боці сімпатії усіх робітницких організацій і всего народу Австріі, котрому ходить про політичні свободи і котрий уже загально мав молодих ческих послів у Відні за борців тої свободи. Тепер рада державна мусить сказати своє слово про постанову міністерства, і чи вона похвалить крок гр. Тафе, чи не похвалить его, — усе воно мусить вийти в користь инчого політичного ладу в Австріі. В першім разі, посли будуть мати против себе не німецких виборців, і воно особливо важне для Галичини, бо тоді мусить прийти конець політичному пановању польскої шляхти, (при чому може впасти й міністерство гр. Тафе) а бодай Коло польске розібється на дві ча-

стини: шляхецку і вільнодумну. Ся пригода буде огневою пробою і для руских послів у Відні, і треба тілько бажати, щоби вони всі явилися на засіданє, і рішучо заявилися — хто за, а хто *против* правительства, і тоді певне підуть і в нас вота довірія, чи недовірія для послів, і в загалі сильніщий рух за політичними свободами. В найкращім случаю, — то є, коли більшість віденьских послів вискажеся против правительства, — рада державна мабуть буде розвязана, і тоді, звісно, ще більше буде поля до агітації, в усіх країнах, в користь основних політичних перемін, і до ради державної може ввійти більше свободолюбних послів. Що Чехи вибрали би тоді самих опозиціоністів, про те нічо й росказувати. Та найфатальніще для Відня було би те, якби тепер Чехи виступили з ради державної і при тому зреклися всяких обовязків для держави. Для самостійности Чехії се може було би й добре, але, по нашому, усі инчі країни могли би стратити на тім, бо все ж таки Чехи фактично вели перед у свободолюбнім напрямку в раді державній і т. п. і свободолюбні посли инчих народностів утратилиби добрих товаришів і провідників. Свобода політична в Австрії мусить добуватися дружно, заступниками усіх народів, поки що, власне там, відки йдуть перемагаючі реакційні хвилі, то є в Відні—в раді держ. і т. д. Добрі закони, ухвалені в Відні, принеслиби користь для всеї держави, а тим самим і для Чехів. Сяк, чи так, а гр. Тафому навіть треба подякувати за крок против Чехів, бо сим він дав сильний товчок для руху, серед покривджених мас, до скасованя теперішного ним конституційного стану в Австрії і до заведеня кращих конституційних порядків. В такім розуміню ми й назвали крок міністерства гр. Тафе — *початком кінця*.

Прояснюється!

Ми піднесли в 17 нрі наворот дописувателя „Дѣла“ до агітації серед народу в користь загального голосованя, — та досі сама редакція „Дѣла“ не заявилася за такою агітацією і більше народовців нігде с тим не виступили. Сміливіще починають тут підносити голос москвофіли. Вже поява посла Антоневича на робітницкім вічу в Перемишлі й обізва его там за загальним голосованєм — проява дуже політична й сміліва. Остатним часом, орган москвофілів „Галичанинъ“ зробив іще сміливіщий крок. У 199 нрі „Галичанинъ“ надрукував запросинн наших радикалів перемиского повіту на віче в Поздячи 17. с. м., такого змісту: „Дорогий Брате! Платимо досить,—прав не маємо. Працюєм тяжко — нужду терпимо. Чи нам загинути?! Ні! Знайшов ся спосіб, як біді зарадити. Спосіб сей, то єдність. Де єдність, там сила. В кого сила — того слухають. Пізнавши тое, єднає ся нас спора купка на вспільну нараду. Знаєм, що і у Вас не розкіш. Длятого просим до гурту. Покажім раз свою силу. Покажем ві не збруєю та криком — але поважною і розумною нарадою. Радити будем о голосованю, о панах, котрих хотят поставити над нашими війтами, о моченю конопель, о перекопаню Сяну в наших сторонах і інших справах, котрі нас допікают. Кождий з присутних буде міг при кінци віча і свою скаргу виповісти. Віче буде в неділю в канцелярії громадскій о 4. годині пополудни. Ще раз взиваєм, прийдіт на віче і звербуйте других. Поздячі дня 13 вересня 1893. Комітет: Ів. Осціславский, Олекса Чеснок, Адам Федак“. А в 201 нрі, Галичанинъ подав, як коментар до сеї відозви, передову статю п. з. *Движеніе среди галицкихъ селянъ*, де не вважаючи навіть на фонетику запросин (а фонетики наші москвофіли бояться гірше, як чорт свяченої води!), зве зміст йіх „замѣчанія достойными симптомами“, проявою самопізнаня селян, каже, що сей селянскій рух потрібний для того, „чтобы сдѣлать переломъ въ нашей общественной жизни“ і для самої рускої народности. Підніесши, що селянами у нас ніхто не займаєся „Галичанинъ“ викликав: „И удивляться ли, що селяне, видя себе повсюду обманутыми и сознавая, що старо-русская партія искуственно устранена отъ вліянія на краевое законодательство (читайте: навіть селяне, до того часу, москвофільского напрямку!) стараются сами между собою организоватись для достиженія лучшой доли? И кто знаетъ, не будетъ ли лучша и успѣшнѣйша организація съ долины, чѣмъ съ горы“... „Теперь, — кінчить „Галичанинъ“, — *очередь за русскою интелегенціею вообще, пріобрѣсти ускользающее довѣріе и вліяніе на народъ*“ (курсів наш). Значить, мимо фраз про „старо-русскую“ партію, що вона буцім то з народом, — Галичанинъ признає банкроцтво дотеперішної політики своєї партії і хоче ві ихнути на радикальну дорогу — звісно „не выпуская однако его (радикальний селянскій рух) изъ рамокъ церкви и народности“ (так якби партія старо-руска мала коли небудь той рух у своїх руках і так якби ми виступали з рамок народности, а не розвивали ві!!) Сяк-так, а діяльність старо-Русинів у радикальнім напрямку серед селян своєї партії, все ж таки причинилаб ся до зрадикалізованя селян, — якби тілько „Галичанину“ повелося рушити до того таку гнилу колоду, як загал прихильників его партії. На лихо, діло з партією „Галичанина“ стоїть, по его власним словам, ось як: „Другая часть пословъ (перша — новоєрнети) и русской интеллигенціи, принадлежащая къ такъ называемой старо русской партіи, отстранена отъ политическихъ и публичныхъ дѣлъ, а отдѣльныи ея члены выставлены на розличного рода непріятности. Даже духовенство, то духовенство, которое по своему званію и мѣстопребыванію призвано итти рука въ руку съ народомъ, принуждено тихо сидѣти, ибо митрополитъ и епископы подписали „новую эру“, а священники, воспротивившіися ей, получили розличного рода наказанія, до обрѣзанія отличій включительно“. Сумна перспектива, коли зуважити, що загал нашого духовенства, замість добра й сво-

боди для народу, бажає „отличій“ і т. и. і трепеще за втрату їх...

Далеко серіознішій товчок до зрадикалізованя галицких селян у загалі, — дало селянске віче, що відбулося 17. с. м. в Ярославі. Тут у перше зійшлися спільно рускі й мазурскі селяне Związku stronnictwa chłopskiego, і польскі й рускі бесідники виразно зазначили спільність інтересів хлопів мазурских і руских, протестуючи против дотеперішної політики правлячих верстов у Галичині та заповідаючи новий зворот. Селян було поверх 1000. Інтересно, що між тими бесідниками, що говорили по руски, був головно польский ксьондза, бувший прелат, кс. Стояловский, що довший час жив парохом у Кулікові коло Львова і через те вміє добре і по українски. Завважати треба, що против кс. Стояловского, як демагога, а тепер і провідника польского хлопского руху, завзято виступають польско-латинскі епископи і польскі попи загалом. Таким чином польский мазурскій рух по-неволі те ж мусить стати антипопівский, як і наш. Що рух той рішучо анті-панскій, не треба й казати. Прекумедно, а треба піднести, що польский піп-прелат стає пропагатором радикалізму і серед руских селян! Ну, і що-ж ви на те все, панове народовці? До якого радикального руху тепер пристанете: до москвофільского, чи до польского, чи до нашого українского?? *Quartum non datur*, коли тілько ви не хочете опинитися без селян. Впрочім треба піднести, що радикальний селянский рух під проводом такого спосібного народного писателя й агітатора, як кс. Стояловский, далеко серіознішій від москвофільских радикальных грозьб. Рух той, — скажемо прямо, — дуже грізний для обох старших руских партій. Не що инче, тілько страх перед тим рухом, нагнав редакції „Галичанина“ обговорену повище передову статю єго, — нр. той вийшов зараз після ярославского віча, 19. с. м. Друкуючи в 199 нрі наведену відозву наших товаришів, „Галичанинъ“ назвав ві „объявомъ фермента, вносимого неизвѣстными руками и агитаторами въ среду нашого селянства“, і очивидячки думав виступити против нас гріших. Аж тут грянула грізніща буря в Ярославі, і д. Марків мусів повернути свою річ у противний бік. Ми мазурско-рускому руху не то не боімося, а щиро витаємо єго, як свого могучого союзника, — і в данім разі справимося з тими клерикальними і більше-грунтовними течіями, що можуть проявитися в мазурскім „Związku stronnictwa chłopskiego“, — справимося через те, що у нас є партія дікх не тілько політичний, але й соціальний і культурний радикалізм — річи, котрих не признають москвофіли, а тим менче народовці, а за котрими певне піде біднича маса руских і мазурских селян *Związku*.

М. П.

„Русскій Архивъ“ і українство.

В „Русскомъ Архивѣ“, що виходить у Москві, появилась статейка, підписана М. К., котра дає додаткові матеріяли про „славяноукраинское общество“ 1847 р., про те, як *Augsburger Allgemeine Zeitung* у свій час, з погляду Меттерніхівщини, похваляла царя Миколу I за єго суровость проти „панеславістів“, — а на решті огляда теперішний стан українства в Росії і показує, як тепер в Австрії перестали боятись славізму і українства, а пробують навіть зужити їх, тоді як в Росії випрають українску літературу в Австрію. Статя та викликала замітки і в галицких часописях. Найцікавіша допись про неї з України Ів. Січовика, котрий, подавши звістку про статю „Москаля“ М. К. і про те, як ві прихильно повитала печать у Росії, бачить в сему початок нового звороту думок у Росії і обертається до російского уряду, кличе єго наслідувати австрійскому і взяти собі за правило: живи і давай жити другим. Тілько ж М. К. може бути й не Москаль, а далі в Росії ніколи не переводились голоси, котрі не хвалили гніту над українством, а головне: ріжниця між політикою Австрії і Росії з 1847 р. вийшла не з того, що б Меттерніх порозумнішав, а з того, що змінилась уся державна сістема. При новій сістемі австрійскій уряд не то що б став мякший до славізму, а самі Славяне получили, хоч почасти, урядову політику в свої руки. Так мусить бути колись і з Українцями й т. и. в Росії. Nie salta!...

З поводу Споминів д. Невестюка.

Спомини д. Невестюка викликують деякі уваги. Найперше кидається в очи основна річ — незаконність усеї процедури з д. Невестюком. Вся єго вина проти уряду в Росії була в тому, що він мав у себе в скриньці заборонені книги. Але ж д. Невестюк навіть не перевіз їх ще через границю і міг не знати, що вони заборонені. — Все, що, по закону, мали право зробити російскі власти — се конфіскувати ті книги. А по якому праву, за яку вину держали вони чужого підданого рік по тюрмах, — не розуміємо, як рівно і того, як те потерпіли австрійскі консули і амбасада? Не диво, що осміленний такою пасівностю австрійского уряду, ген. Новіцкий грозиться, що він посадить у тюрму австрійского підданого д. Франка тілько за те, що він приїде в Росію, навіть без заборонених книг!

Далі кидається в очи незнане й плутанина в думках про галицко-український „сепаратизм“ у генерала Новіцкого, котрий вважається за експерта в сій справі. Очевидно, д. Новіцкий живе доси мішаниною думок про се ще з 60-х років, коли були свіжіщі краски польскої шляхти проти українского гайдамацтва і видумки Катковців проти українского сепаратизму. З того часу вийшов д. Новіцкий (сам польский шляхтич) і ненависть проти проф. Антоновича і погляд на него, як на страшного конспіратора. Тілько д. Новіцкий позабував навіть головні пункти з біографії д. Антоновича. Так на ділі д. Антонович ще в 1861—62 рр. заявив себе Україн-

цем, в „Основі“, при чому не могла мати ніякої рації справа стіпендії. Православіє приняв д. Антоновичъ у 1865, відповідно заявленій ним думці про потребу для польскої шляхти в українских губерніях зливатись з народом. Вже тоді він почав набувати „славу“ дуже нелегкою працею видання архівних документів і далі воїльшив ту свою „славу“ подібною ж працею, а також археологічною (копанє могил), а зовсім не політикою. З тим радикальним рухом, що появив книжки, котрі віз д. Невестюк у Росію, д. Антоновичъ не маєє нічого спільного.

Як мало зна ген. Новіцкий сучасні економічні справи, видно досить з того, що він ставить на одно Романчука і Павлика, котрі належать до напрямків, так проміж себе незгідних.

З поводу оповіданя самого д. Невестюка про тюрми російскі, треба завважати, що его, як чужинця, видимо держали ліпше в „Выборгскихъ Крестахъ“, ніж Россіян, котрих там мучать „урочными работами“, дуже тяжкими.

Українець

Заграница про галицких радикалів.

В 22 нрі чікагского „Прогресса“ подано про наше політичне товариство „Народну Волю“ статейку, котра кінчиться так:

„Надо замѣтить, что галиційскимъ радикаламъ приходилось бороться не только съ буржуазными партіями и правительственными репрессіями, а также и съ „międzynarodowymi socyalistami“, которые находили работу среди крестьянства задачей недостойной для „чистаго соціалиста“. Но... страшенъ чортъ, да милостивъ Богъ, и галиційскіе радикалы, избавившись отъ непрошенной опеки и отклонившись нѣсколько отъ соціалъ-демократическаго катехизиса, съумѣли сдѣлаться живой и многообѣщающей въ будущемъ партіей. Къ сожалѣнію, недостатокъ мѣста не позволяетъ намъ пока разсмотрѣть прошлое этой партіи, и мы заканчиваемъ нашу замѣтку пожеланіемъ молодой партіи сохранить всю энергію и настойчивость, съ какими начато было дѣло организаціи галиційскаго „хлопа“ подъ знаменемъ соціализма.

В. Ж.“

Новыя теченія среди галицкихъ русин(ов)ъ. Під таким заголовком поміщена в петербурскім журналі „Русское Богатство“ (Нр. 8. Отдѣлъ II.) стаття д. Л. Василевского, написана для познакомленія російскої публики з галицким радикальним рухом. Автор використав дуже совістно усі жерела про галицкий рух з 1772 р. і росказав его безпристрастно і достойно, воздаючи належну хвалу й народовцям. Тілько що до москвофілів він не зовсім справедливий, не признаючи у них талантів і т. и. Є й деякі инчі дрібні помилки. Опроче ми мабуть ще поговоримо про статю докладніше. Тут тілько вкажемо ближче до тих, що про нас пишуть у Росії прихильно, щоби вони й до нас відносились критично, а то у більшої частини з них ми вже таке совершенство в усьому, що приходилось би тілько спочивати на лаврах. Таке незвертанє уваги і на хиби праць наших радикалів, напр. літературних — просто шкодливе для самого українского радикального руху у нас і в Росії. *М. И.*

Нам пишуть з України: „Чи знаєте Ви, що про коломийску „Народню Волю“ навіть „Варшавскій Дневникъ“ довгу статю помістив? Се все таки факт цікавий. Тепер уже „деструктивним“ радикалам просвітку в „Правді“ не буде!“

Нові брехні в „Правді“.

Нова книжка „Правди“, за місяць Серпень мало дала нового по части політики, хиба що акцентує ясніше думку з поводу реформи семінарій та додає нові брехні про *дисциплію або бандужність радикалів до національности та про їх солідарність з москвофілами*. В сій точці „Правда“ зарепортувалася до того, що каже: „Павлик єднається з Марковим і Мончаловским“ і т. п. Ми не будемо кликати „Правду“ подати факти, бо вона втече від того, так само, як утекла тоді, коли ми кликали ві показати, в чім се радикали сприяють абсолютизмови? Ми тілько замітимо, що коли свої брехні „Правда“ пускає для російскої України, то вона помиляється: чим більше там пізнають „Правду“, тим прихильніші стають до радикалів. Сподіваємось, що скоро нам можна буде позбутись прикрої праці полемізувати з нею.

Наша полеміка.

Нам закидають иноді й з боку людей досить прихильних до наших думок, що ми занадто полемізуємо. Тілько ж без полеміки не обходиться політичне жите. А окрім того у нас спеціально набралося тілько туману, а то й гною в громадских тілах та головах, що треба найперше розчистити его, щоби ставати до позитивної праці. Ми признаємось, що робимо тої праці не богато, але головно через те, що нас мало. Треба перше, щоби в молодших людей голови увільнились від тих темних і шкідливих думок, котрими набили їх наші „авторітети“,— тоді являться і робітники, і праця! До того ж ми стараємось вести нашу полеміку так, щоби з неї виходило не тілько проявленє певних ідей, але й певних фактів із житя наших громад.

Для відомости д. Вартовому.

Д. Вартовий напечатав у „Буковині“ (чч. 29-32) ряд новых „листів“, дуже інтересних, про котрі ми в свій час поговоримо. Тепер тілько звіщаємо д. Вартового, котрий між инчим хоче помирити галицких народовців з радикалами, що „Дѣло“ перепечатало его критику москвофілів і радикалів, а критику народовців, в котрій подані між инчим приміри ре-

троградства дд. К. Устіяновича, Верхратского, Просвіти і показано, що цензура народовецка лютіша від царскої в Росії, — не подало своїй публиці, а замітило про неї тілько: „мнимй (?!) хибы народовцѣвъ выказує д. Вартовый не зовсѣмъ справедливо“. Нотуючи логіку „Дѣла“ (мнимй і не зовсѣмъ!), питаємо миротворців, чи не знають вони способу, як тепер помирити „Дѣло“ з д. Вартовим?

Про арести на Україні.

Про арести в Харькові находимо таку оригінальну звістку в 23 пр. чікагского „Прогресса“:

„Арестованы были: статистикъ Русовъ, жена его, Иванъ Липа, Левъ Падалка, Василій Степаненко, Семенъ Левандовскій, Трутовскій, Ширяевъ, братья Штейнберги, Киселевъ и Петровъ. Причиной ареста послужила „украинофильская пропаганда“, несмотря на то, что Ширяевъ, Штейнберги, Киселевъ и Петровъ — совсѣмъ не малороссы. При арестахъ найдено много малорусскихъ книжекъ, изданія галицко-украинскихъ радикаловъ, брошюры Драгоманова о баптистахъ и пр. Аресты надѣлали много шуму въ Харьковѣ: говорили, что захвачено тайное сообщество, имѣвшее цѣлью „отдѣленіе Украины отъ Россіи“ (?!)... Но доказать этотъ злокозненный умыселъ, при полномъ отсутствіи данныхъ для этого, даже русскимъ жандармамъ не удалось, и поэтому они привязались къ нелегальщинѣ, которую нашли у обвиняемыхъ, но здѣсь они тоже потерпѣли неудачу: если не считать нѣсколькихъ брошюръ Лондонскаго Фонда В. Р. Прессы и брошюръ Драгоманова, масса захваченыхъ изданій была совершенно невиннаго характера, — Евангеліе на малор. языкѣ, Записки науч. общества имени Т. Шевченко, литерат. журналъ „Зоря“ и т. п. Судить великороссовъ за „намѣреніе“ отторгнуть отъ Россіи Украину было ужъ очень зазорно и вотъ Петрова, Киселева и Ширяева освободили, выпустили съ залогомъ въ 5,000 рублей и Русовыхъ, такъ что теперь въ Харьковской тюрьмѣ по этому дѣлу сидятъ: студ. Липа, желѣзнодор. служащій Степаненко, служащій въ город. управѣ Левандовскій и братья Штейнберги.

Ближайшимъ поводомъ къ арестамъ послужилъ доносъ контрабандиста, занимавшагося перевозкой изъ Австріи въ Россію запрещенныхъ малорусскихъ изданій“.

З поводу арестів на Україні „Дѣло“ і „Правда“ напечатали свої уваги. „Дѣло“ виставля арестованих своїми однодумцями. В яких принціпах? — спитаємо. „Правда“ ганьбить російский уряд за те, що він гнобить людей за те, що вони „вважають українсько-руський народ окремим од московського і бажають плекать свою рідну літературу“. Ми нагадаємо, що „Правда“ ж писала про „австрійску партію“ на Україні і тепер пише про Orientem convertendum. Біднім Українцям тепер певне приходиться відповідати за сі брехні!

Відповідь

д. К. Теліщевского, тепер нотаря в Бучачи,
д. Іл. Гараєнмовичу.

На Ваше прилюдне запитане, поміщене в 17. ч. „Народа“, що сталося з деякими петиціями в справі загального голосованя на мої руки до ради державної наспівшими, маю честь прилюдно Вас повідомити — що я всі петиції, котрі тільки на руки мої наспіли, сей час передав до канцелярії ради державної до запротоколованя і що у мене ні одна не зістала петиція в руках; а що до деяких петицій, Вами згаданих, то можу Вас завірити, що вони внесені зістали — бо вони мені памятні дуже добре саме задля осіб на них підписаних — от хотьби петиція з „Кракова“; тую одержавши, я сей час і подав — а стоїть у мене отгим у памяти, що вийшла из Кракова.

Я вніс петицій близько не 200 в справі загального голосованя — деж розумна причина задержувати 4 або 5 з них? і по що?

Отсе для поясненя на разі, — при найблизшій битности у Відни провірю я протоколи і в тогді вкажу Вам, Добродію, деталічно — котрі і коли внесені зістали петиції, на руки мої переслані.

Кость Теліщевский,
посол.

Переписка Редакції.

А. Г. Получили всего 800 екземплярів.

Адрес Дра Івана Франка тепер такий: Львів, Байки, Глубока ул. 7.

Ті особа, що повірили нам ріжні виданя, просимо звинятл нас, що вона досі не побачила свита. Що до тих видань, котрі мають вийти у Коломиї, то тут вина виключно в тім, що друкарня руска, де ми друкуємо „Народ“ і „Хліборобъ“, не має тілько букв, щоби могло стати на наші газети, і на ті виданя. Сими днями надійдуть нові букви, і ми зараз напремо на те, щоби як найхутше роблено. Впрочім і друга друкарня, — польска, — вже має трохи руских букв і спроваджує ще більше, так що ми рівночасно друковатимемо в обох. Просимо тілько, щоби не було задержки в приспілці грошей, бо ми друкарням мусимо платити зараз, а бумаги ми мусіли чималі партії позамовляти у фабриці через те, що такої бумаги, якої автори хочуть, не було нігде. Отже треба було умисне робити бумагу, котру, значить, ми мусимо узяти собі усю і зараз сі заплатити.

Д. В. Коцовский. Лист Ваш, писаний до д. М. Гордієнченко ми відіслали адресатови, та доси ще не маємо про те від него звістки.

Видав й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Бігоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия за 1. і 15. октобра 1893. 19 і 20 нри.

Виходить 1. і 15. н. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

З поводу „Profession de foi молодих Українців".

(Допись з України).

Спасибі автору Profession de foi, надрукованого в „Правді", що порушив справу про погляди молодих Українців. За нас частюком промовляють, і дуже рідко ми сами за себе. Ми певні, що молоді Українці, чи купками, чи по одиницю, з поводу Prof. de foi викажуть свої погляди.

Автор починає своє Prof. de foi з пояснення, що він розуміє під словом національність і вказує ряд ознак цього з'явиска. Що до мови, то ще можно погодитись, але що до звичаїв, то треба завважити, що кожна місцевість має свої більш-менш відмінні звичаї; знов от тепер порівняючим методом дійшли, що ці звичаї у богатьох народів бувають схожі. Автор каже, що нація має свою історію — правда, але історія ця в ріжних частинах одніеї і тієї ж національности, хоч би й українськоі, дуже розходиться— напр. Галичини й Полтавщини. У Греків напр. кожний город мав свою окрему історію. Це історики теперь мають наклін строіти історію по схемі народів, чи народностів, але чи така будівля відповіда природному ходу річей — це ще питанне? Знов чи есть коллективне псіхічне, як цілоі народности, хоч би од Тиси до Дону й Кубані, ми вагаємось сказати: єго нема у простих людей, — не стаю казати вже про інтелігентів, розбитих в кожній стороні на партіі; знов інтеллігентні кляси і простий люд дуже розділені, щоб мати одно псіхічне „я". Може автор розуміє під цім я — національне самопознанне: познанне своєі приналежности до певноі націі, замилованне минувшиною цеї націі, спочуванне бідуванню, чи добробиту своєі націі, закоханне в ii ліпших боках сучасного побиту; — такий комплекс почуть звуть ще патріотизмом. Оцей псіхічний настрій, котрий в певні часи, особливо при ворожих відносинах до сусідів, при нагніту обхоплює більшість індівідів народности, нам здаєцця певною ознакою націі в культурному змислі. Мова не в усякоі націі була, — хоч би Ірландці, Американці говорять по англійськи. Але треба признати, що патріотизм національний зливаєцця частюком з державним, як в Швейцарії, Америці, навіть в Росії. Державний прийма в себе національний, таким робом витворюющця державні націі. Правда, одна з частин сього псіхічного настрою, котрий ми звемо національним самопознанием, есть уявленне народу, яко окремоі групи від инших народів, і ця група конкретно виділяєцця від сусідніх совокупностю властивих ій рисів: і в мові, і в побиті, і в психології, і в антропологічному типі, але це швидше факт тенденційно настроєного вображення, ніж факт наукового знання: науковий аналіз тілько ще почався в цій сфері і дає або противні цьому факти, або не дав певніх виводів.

Автор навіть пробує дати історію національного самопознання, тілько ми не знаємо, що він розуміє під ціми словами: „під час Єкатерини II. найкращі поступові люде зрозуміли, що іх відор-

вано від народу московською псевдо-культурою". Теперь здається, доведено істориками, що старшина сама всякими способами відрізнялась від народу і що цю „псевдо-культуру" вона охоче переймала не тілько з Московщини, але й з Польщі і навіть з Заходу.

Що до українофільства, то автор Prof. de foi по части й прав; але не одно наше українофільство ідеалізувало народ — ідеалізувало єго й славянофільство і народнічество: але біда не в ідеалізації (це вказує на оптімізм, на віруючий настрій громади), а в поверховости, в малому знанню реальних обставин народнього життя, в однобокім ізученню: ізучали поезію, звичаї, повірря і всякі інші продукти нар одньої художественної творчости, але обходили прозу: економічний побут, соціальні відносини і другі прояви щоденного життя, не кажу вже про юридичну сторону життя: про вплив державної організації і т. д. Але всі народи перейшли через романтізм до реалізму: довелось і нам перейти, — в цім значінне українофільства, але воно має й позітівні заслуги. І нам здається, що так гостро нападати на молодь, що іноді який час иде українофільским шляхом, нема чого. Ми б радили Українцям терпимість не тілько до українофільскої молодіжи, але й до молодіжи загально-російского напрямку. Се частюком люде з більш широким розвоєм, ніж наші Українці, люде, перняті ліпшими демократично-ліберальними традіціями российскої громади. Шкода тілько, що дякуючи сімї, школі і громадскому складу життя на Україні, вони не мають етнографічного патріотізму, мало знають свій край, а через те в практичній діяльности мало рахують на місцеві етнографічні і соціальні особливости, а цілком переносять що є ліпшого в российскій громаді на наш грунт. Пересвідчені Українці повинні розсіяти у загальноРусів-Українців переконанне, що місцеві змагання вузькі й шовіністичні. Для сього нам самим треба більше перенятись поступово-демократичними ідеями российскої громади, а ще ліпше б европейскої і показати, як ці ідеї треба реалізувати на нашому грунті. А задля сього ми мусим ліпше знати й наш грунт, ніж тепер знаємо.

Просвіта Українців-націоналістів приняла якийсь однобокий історико-філологічний напрямок і то вся увага звернена на місцеву історію, літературу й мову. Українські націоналісти якось дуже мало цікавляцця соціально-економічними і державно-юридичними відносинами, і звичайно мало йіх знають, а через те мало ваги надають реформі в цій стороні життя. Відповідно своїй освіті найбільшу вагу вони звертають на відносини національні. Це ми бачимо й у автора Profession de foi: на першому місці поставлено питанне про мову й розбужденне національного самопознання. Нам здається, що розрішенне ціх питаннів не зробить щасливим український люд. Питання про політичну волю, про економічне поліпшенне стану українского люду, про мораль, про організацію просвіти і т. д. далеко важнійші ніж питання про мову і національне самопознання. Сі два остатні питання розрішацця самі собою, коли буде воля друку й слова, коли піднимецця познанне морального достоінства, коли масса простого люду розівецця розумово на стілько, що пізнає всі кривди національні. Помилка Українців-націоналістів в тім, що вони думають розрішити ці питання пропагандою мови, звичаїв, пісні та споминами старовини. Все те добре було, коли громада була настроєна романтично. Тим то Українці націоналісти мало приваблюють сімпатії своіх соплеменників, котрі, вихованшись на поступово-демократичній российскій літературі, (беру літературу широко: журнали, гуманітарні науки і т. д.) не можуть задовольнитись питаннями про мову і національність, позаяк питання, котрими живе российский інтеллігент, хоч і вставляюцця в программи Українців націоналістів, але дуже мало займають йіх на практиці. Питання державно-язикові, етнографічні, партійні галицкі рахунки, до котрих примішуюцця свої місцеві, захоплюють цілком товаришів українских національних кружків і не зоставляють місця питанням дійсного українского життя. Голод, холєра, церковно-парохіальні школи, земскі й міскі порядки, коли й згадуюцця,

то тільки для того, щоб показати, до чого довело „кацапске панованнє".

Для загально-руского інтеллігента, крім ціх питаннів, істнує ще й богацько інших, котрі він стараєцця розрішити й теоретично й практично, то звичайно, що він здивуєцця, чому то найголовнійший єго обовязок — писати рідною мовою, як вимагає автор Profession de foi. Мабуть не менше єго здивує й таке реченнє Prof. de foi, що економічні справи залежать од загально-російских обставин, то з ними не можна нічого тепер і вдіяти, а, мовляв справи просвітні не залежать і просвіту слід забрати в свої руки і всі сили направити на ii. Нам здаєцця, що навпаки: українска громада більше має спроможности впливати на матеріальний добробит люду, ніж на просвіту, хоч би через земску й міску організацію самоурядованнія, позаяк школа усунена з під впливу земства й Думи. Навіть сам уряд тепер, притиснутий фінансовим кризісом, бачучи голод, холєру, — прихильно дивицця на всякі економічно-гигієнічні організації і предприємства задля поліпшення добробиту простого люду. Між тим впливу на школи з боку громади він боіцця і всіма засобами одсовує громаду, хоч і в цій сфері богато дечого можна б робити на легальному грунті, як би охота, та умілість!

По нашому, треба дбати про всі боки народнього життя, програма повинна відзиватись на всі болячки життя, тоді вона й зацікавить живих людей. Звичайно, коли ми осередком культурно-політичної справи, як жадає автор Profession de foi, зробимо Галичину, то ми зовянемо в партійно-літературних справах Галичини і більше нічого, і все більше і більше закриватимем очи на болячки нашого дійстного життя. Галичина може служити місцем літературної українскої організації. Та й то ми повинні дбати про літературно-наукову організацію на Україні, хоч би в россійскій мові, бо широка публіка не може жити нелегальним друком, та ще й таким бідним, як галицко-український. Ми бачимо, що російский друк. не вважаючи на цензуру, виробив собі публіцістику і науку, котрі можуть обговорювати всі пекучі справи життя, крім самих гострих. Українці повинні дбати про теж саме. Форма (мова) не має такої ваги, як зміст; тим більше, що ся форма не перешкоджає українскому інтеллігенту, навіть і простому грамотію, розуміти те, що він чита. Ми хочемо робити не революцію, бо задля сього у нас нема ні сили, ні віри. — ми хочемо працювати над поліпшеннем економічного, морального й розумового стану України, то мусимо задля сього мати й організації на Україні легальні, чи полулегальні; мусим виробляти нові чи поліпшати ті, що вже істнують: земські, міські, літературно-наукові, драматично-музикальні, технічно-хозяйственні товариства, комітети грамотности і т. д. Звичайно, параллельно сій легальній роботі за поміччю державної і приватно-громадскої організації, треба вести пропаганду наших ідей, критику сучасних порядків. От для таких чи инчих полулегальних, чи зовсім нелегальних справ, треба користати з галицких організацій і вживати нелегального друку. Але одною нелегальною галицкою літературою і організацією, такої махини, як россійска держава і такої важкої на підойму громади, як наша — не підважиш. Тут треба праці і праці важкої, щоденної на грунті легальної організації.

Таким робом мінімальне Profession de foi зводицця на розповсюжуванне мови, максімальне складаєцця з загальних покладів: федератівний лад, вільні рівні працьовники в сімйі. Федерації ріжні бувають: один тіп федерації в Австрії, другий в Германії, зовсім інший в Швейцарії і Америці. Австрійский лад був построєний з тою метою, щоб забезпечити спроможність кожній націі розвивати свої прикмети, але виходить, що все таки міцнійші народности утискають слабійших. Американский лад, як Швейцарский не мали на увазі національностей і мають в своій основі забезпечити повну волю самоурядованнія громаді і штату, чи кантону, а також повну волю індівідуальну, і таким способом забезпечили і рівноправність національностів, мешкаючих в ціх державах.

Мабуть в Россії запанує лад американский швидче, ніж австрійский. Політична воля в Россії виробицця через розширенне автономії Дум і земств, як

повітових так і губерніских, а також автономії сільских і волостних рад (сходовъ). Це буде напевне, коли волі добється сама суспільність, бо земські і міські організації єдині організації, де можлива хоч яка небудь практика виборного самоурядования, де можливе згромадженне на грунті реальної праці поступових елементів. Це буде і в тім разі, коли сам уряд в силу яких небудь причин дасть цю волю, бо вишеназвані інституції єдині, котрі мають натяк на політичну волю і котрі здатні будуть і в житті конституційним при реформі виборів і при усуненню адміністраційної опіки.

А при Американскому ладі. чи зреалізувалась би повна українска рівноправність і єдність, якої бажав автор? Я певний, що мійскі Думи будуть проти украінскої мови в школах, бо мійский люд обрусів, та хто его зна, що скажуть і повітові ради, котрі будуть складатись з обрусілих інтелігентів або принціпіальних сторонників обрусіння.

Здаєцця, що автор Profession de foi сторонник австрійского ладу, котрий і в Росії, як і в Австрії поведе до пригнічування і ассіміляції оазів чужеродних елементів, на Украіні: Великорусів, Поляків, Молдован і в Великоросії: Украінців, Фіннів, Татар і т. д. В Остзейщині Німців, або Латишів.

Що до економічного идеалу: сімйі рівних, вільних працьовників, то скажу: поки сонце зійде, роса очи вийість — не один сімянин вмре з голоду і помикатимецця в наймах. Як би нам добитись прогресівного-подоходного налогу, доброї організації крестянских банків і в загалі дешевого кредіту задля бідняка, що б полекшити перехід дворянских маєтків в руки хліборобів, організуваги як слід крестянські переселення, професіональну просвіту. Наші громади, як сільскі так і мійскі, мають громадські землі — пережитки громадского володіння, тілько вони йіх спродають або розділюють подворно. А на йіх землях можнаби вести громадску продукцію, міста могли б завести і заводи й фабрики — словом — почати проби соціалістичного ладу. Але мусим щиро признатись, що ми до сього не доросли, що мійске господарство иде гірше ніж яке небудь: Землі й инші доходні статті або здаюцця в аренду, або з половини і ніколи сам город своіми орудіями і скотом не обробля землі. І взагалі те що город сам робить, наприклад завідує водопроводом, чи яким млином, то вопо або дає убитки, або иде далеко гірше ніж у звичайного властителя. Богато чого можнаби робити при сучасному політичному порядку, але ми не вміємо, не доросли, чесноти бракує; крадіжка й недбальство характеризують наші автопомні інституції. Звичайно, легше звалити на деспотизм, ніж признатись, що ми або невміємо або бракує енергії. Уряд складаецця з людей, котрі виходять з серед нас же. Всі наші інтелігенти — ті ж самі чиновники. Як би ми були ліпші, то певне були б ліпші і наші уряди і лад би змінився.

Листи на Наддніпрянску Україну.

IV. „Спантеличане“ украінскої громади, по д. Вартовому, через погляди Костомарова, Куліша й моі. Дійсний стан украінскої науки і літератури в 70-ті роки, під напрямком реально-соціальним, і в 80-ті, під напрямком формально-націоналістичним.

По словам д. Вартового, погляди Костомарова, Куліша й моі „спантелячили“ земляків, затемнили національну свідомість Украінців і здержали зріст украінства, між инчим і література. Чудна се скарга! Скрізь на світі дискусія живить думку людску, а в нас вона затемнює! Такі скарги тілько показують нетерпямість і значить необразованність певних наших патріотичних кругів. Вони нагадують мені одного беллетриста нашого, котрий, прочитавши досить умірковану критику на свої твори, писав, що після таких критик ніхто не схоче писати! На заклик до чесної дискусії справи, ми вміємо тілько мовчати, або кричати: зрада!

Нарешті єретичі погляди Костомарова і т. и. зовсім не спинили нікогісінько а нікогісінько. По моїм поглядам, виложеним в статях „Література російска, велико-руска, украінска й галицка“, украінским писателям радилась певна сістема праці: „знизу в гору“ (від літера-

тури простої до високої), але зразу же відводилось досить широке поле навіть для простонародньої літератури. І я можу сказати, що дехто й почав працювати, по моїм планам: напр. Старицкий почав перекладати Сербські пісні, Гамлета *). Я сам передав у Галичину переклади Руданского, радив перекласти всего Гомера, Антігону Софокла, твори Данта, Вільгельма Теля й Орлеанску Дівчину Шіллера і т. д. По части се й сповнилось. Проб зовсім не спиняли (я й не думав про яку регламентацію) і навіть Костомаровских рад ніхто не слухавсь: Ол. Пчілка перекладала в и с о к і твори, писала романи з життя вищих класів, котрі в Росії не говорять по українскому; те ж робили Кониський, Нечуй, Чайченко і т. и. Сам Куліш переклав Дон-Жуана Байрона, звісно, більш далекого від нашого простого народу, ніж Гамлет, Отелло і др. подібні твори Шекспіра... Словом, хто хотів працювати чи з низу в гору, чи з гори в низ, той працював. Коли вийшла яка задержка в праці українолюбців і певна темнота думок (зрештою не так національних, а політичних, соціальних і культурних) і далі упадок української літератури, в 80-ті роки, то зовсім не від тих думок, котрі між иншим викладав і я, а від чогось иншого: від необразованности, а далі реакційности, котра прикривалась націоналізмом, на манір галицких народовців і по части під їх впливом.

В 70-ті роки, коли в Росії серед українских кружків вменшилась національна виключність, коли почали висуватись на перший план інтереси обективної науки, а в беллетристиці цілі соціально-психологічного аналізу, а не формально-націоналістичні, — українска наука і література стояла зовсім не низько. Я мушу нагадати д. Вартовому елементарні речі, котрі чудно забувати.

В 70-ті роки українска етнографія видала величезну збірку Матеріалів Чубінского (при котрих, замічу, сам Чубінский з Михальчуком виголошували до того вже „москвофільскі“ думки, що я сам мусів полемізувати з ними в „Вѣстникѣ Европы“), Чумацкі пісні Рудченка, Історичні пісні укр. народу Антоновича й мої, мій звод українских казок і легенд, Думи Вересая, Буковинско-руські пісні (здобуті мною й упорядковані по плану, виробленому Антоновичем і мною), праці Київского географічного товариства і т. п. Сміло скажу, що в 80-ті роки етнографія українска пішла назад, а не в перед, після тих усіх видань, навіть матеріально, а всякий розсудний чоловік легко може побачити, чи ті видання 70-тих років могли служити для українскої самосвідомости й знатя мови народньої, без котрого не можлива жива національна література.

По части поезії 70-ті роки дали повне видане Шевченка. Про праці перекладу европейских поетів я вже сказав.

По части беллетристики в 70-ті роки явився роман Білика й Мирного „Хіба ревуть воли“, котрий „азъ худый“ видав у Женеві. Се безспорно найліпше з того, що появила українска беллетристика. Роман узятий з життя простонароднього, — в нему нема ні одної націоналістичної фрази, але увесь він, своїм соціально-психологічним матеріалом національний і навіть автономічний. Роман той мало розширився через те, що глупі викрики галицких народовців проти всего „женевского“ довели до того, що він заборонений в Австрії, хоч там нема й слова нецензурного і хоч він був навіть пропущений цензурою російскою перед законом Юзефовичівским. Відповідно соціальному напрямку українства під конець 70-тих років, і Нечуй, після свої проби написати „високий“ роман український („Хмари“), проби невдачної і з літературного, і з ідейного боку (Радюк просто смішний дурень!) написав соціальні романи з життя народного: „Кайдашева сімя“, „Бурлачка“, „Микола Джеря“, — безспорно, в купі з „Двома Московками“, найліпші его твори („Микола Джеря“ напечатаний в 1883 р. але цифр наших 70-ті і 80-ті роки нічого брати буквально, а приблизно).

Додати треба, що параллельно робляться проби внести в популярну літературу европейскі поступові ідеї — збудити в народі розуміне політичних і соціальних справ, біжучої політики, котра доторка й народ (брошури „Про козаків, татар та турків“, „Запорожці“, віденьскі й женевскі соціалістичні брошури). Робляться також проби видавати утілітарні популярні брошури, на скілько пуска їх російска цензура.

В ті ж часи, переважно заходами явних соціалістів українских, Українці російскі вступають у тіснішу звязки з австрійскими, проходять в Буковину й Угорску Русь, де раніше не

*) Я думав і думаю, що, з маленькою зміною фраз, великі психологічні драми Шекспіра, як Гамлет, Макбет, Лір, Отелло — можна і слід давати нашим мужикам читати і грати перед ними, і завше плачу, чому Кропивницкий і Заньковецка не попробували грати напр. Гамлета в перекладі Старицкого.

не було ноги українолюбця, закладаються українські бібліотеки в Відні (при „Січі“), в Чернівцях (при „Союзі“), заносяться численні книги українські в Угорску Русь, де їх доти ніхто не бачив. (В своїх „Австро-руських Споминах“ я росказав і такий кумедний факт, що я був перший, котрий привіз в Угорску Русь, навіть видання галицкої „Просвіти!“ Потім ще кілько моїх молодих приятелів перевезли туди кілька з тих видань!)

Поряд з тим розмова про українску справу виноситься перед европейску публіку, де справа та ставиться в звязку з великими всесвітніми справами політичними, соціальними й культурними. Появляються статі про Україну в журналах італіанских, французких, англійских, іспанских, — переклади на сербске, польске, — статі Українців (Драгоманова, Подолинского, Павлика), далі чужинців, по матеріалам, даним Українцями (Рамбо, Рольстона, Морфілля, Ан. Леруа Больё і др.), при чому сі вчені чужинці замітили напр. і те, як у київских виданях збираються до куп „disiecta membra українскої національности (Вираз Рамбо).

А націонал, д. Вартовий сего всего не замітив! Він побачив тілько „спантеличане“ в усій досить складній і сістематичній роботі!

Хай вибачать нам, що нам прийшлось згадувати й свою працю. Зроблено се навіть не pro domo sua, хоч д. Вартовий і дає до того привід своїми нападами, а просто через те, що з бібліографії імен не викидають.

В 80-ті роки формальний націоналізм запанував в українских кружках над космополітичним науково-соціальним напрямком. Сталось се зовсім параллельно зросту московского „самобытничества“, а на решті й Петербургского Побѣдоносицтва і по части під їх косим упливом. Почалось з того, що видумано було безполітичне „культурництво“, подібне до Юзовского антіліберального „народничества“, а далі політика, вигнана в двері, таки влізла в вікно в формі похвал галицким народовцям і самому еп. Пелешу навіть у корреспонденціях у російскі ліберальні журнали, а на решті завершилось усе поновленою „Правдою“ (з поновленою Духницкою) і „новою ерою“ в загалі.

Погляньмо, як сі нові вітри вплили на літературу й науку нашу.

Дійшло діло до такої чудасії, що мені з України писано, що б не видавати навіть матеріалів народніх у „Політичних піснях укр. народу XVIII—XIX ст.. ні поезій Шевченка, заборонених у Росії, бо все політичне тепер шкодливе для України (Звісно, я не послухав такої мудрої ради і тілько через те вийшло, що мої видання були єдиними збірками етнографічного українского матеріалу в 80-ті рр. а також і те, що женевске видане Шевченка примусило і львівских народовців видати нарешті повного Кобзаря, хоч по страшенно дорогій ціні, не доступній для маси). Поглянувши ж на те, що печаталось на Україні по части етнографії, всякий скаже, що та наукова праця пішла в 80-ті роки там назад проти 70-х років. Ледви в останні часи, переважно під упливом европейского порівнячого методу у фольклорі, — проти котрого українскі самобутники, навіть учені, спершу виступали,— почала наша етнографія набиратись свіжого наукового духу в працях харьківскої школи (Потебня, — котрий зрештою вів з тиха стару лінію німецко-російскої науки 60-х років, — Сумцов та збирачі Манджура, котрий почав працювати в 70-ті роки, Іванов і др.) та заграничної (Волков, В. Охримович і др.) Треба ще спомянути з подякою д. Янчука, котрий власне належить до кружка ученых у Москві, при чому дає притулок новіщим українским етнографічним працям у московскому „Этнографическомъ Обозрѣніи“.

Ми скажемо дальше про заслуги для науки про Україну „Кіевской Старины“, але ся заслуга стоїть переважно в зборах і зводах матеріалів, а не в критиці й провідних ідеях, котрі в кіевскому виданю найріжнобарвні. До того в „Кіевской Старинѣ“ працюють не самі Українці, а тим паче не самі україноФіли.

В літературі на українскій мові в 80-ті роки видно явний упадок ідейний і навіть чисто літературний. Поезія майже не обновляє ся новими мотівами, а переспівує Шевченка, тай то переважно его козакофільство й формальний націоналізм. В беллетристиці „простий народ“ відходить на задній план, писателі беруться за романи з „вищого“ життя, при чому сам Мирний пада до „Перемудрив“, а Нечуй до „Опеньків“, написавши окрім того темноту „Над Чорним Морем“ і водевільну пісенітницю в „Навіженій“. Про незручний само-доное „Горовенка“, з дивним переплутанем дзвонів з усяких церков, котрі чув автор, та не розібрав, з відки вони, та про Незлобинскі проби „патріотичної беллетристики“ (читай: особистих пасквілів!) у „Правді“ нічого й говорити. Один Чайченко, уже в 90-ті роки, коли напрямкові 80-х років уже почала зростати оппозіція, почав ратувати славу українскої літератури, тай то своїми повістями з простонароднього життя, а не своїми „високи-

ми“ романами, а ще менше своїми популярними брошурами ad usum Delphinorum зо львівских народовців.

По части перекладів творів европейских поетів, в 80-ті роки покладено було чимало праці, та ми вже в „Буковині“ старались показати, що з тої праці варті тілько переклади Куліша, а потім Одіссеї, решта-ж майже даремна затрата сил через незручність та літературну необразованність перекладчиків.

Єдиним значним здобутком для українства в 80-ті роки був театр, котрого зріст треба признати досить незалежним від звичайних тенденцій українских кружків.

По своєму матеріалу нова драматична література українска майже виключно „простонародна“. По своєму напрямку вона далеко ближча до соціальних тенденцій 70-тих років, ніж до націоналістичних 80-х років. По літературній манері вона дуже не рівна й анахроністична: есть там і сентіментальність і жарт Котляревского й Квітки, есть трохи псевдоклясична „высокопарність“ трагедій Костомарова, есть і реалізм 70-х років. Видно, що тут не пройшла критика й не вирівняла літературної манери до сучасної европейскої. Та і в загалі з чисто літературного боку наша нова драматургія не дуже то сильна; вона бере більше виконанем на сцені пильними й талантовними акторами, для котрих дає все таки ефектні рямки. Спасибі й за се!

Так то виявлюється стан нашої науки й белетристики в 1870-ті й 1880-ті роки, коли поглянути на них обективно, а не пролетіти над ними „съ ловкостію почти военнаго человѣка“, як д. Вартовий, роздаючи удари на право й поклони на ліво, по субективним фантазіям.

Читаючи плачі наших націоналістів на публіку, котра не має стілько патріотизму, щоб знаходити смаку в „своїй мудрости“, котра виливаєся в творах наших писателів 80-х років, я пригадую собі Пушкина. О, скілько здорового нюху було в сего дійсного основателя національної російскої літератури, коли він боронив від сучасних ему патріотів ту російску публіку, котра воліла читати журнали французкі, ніж якого небудь „Благонамѣреннаго“! Скілько справжнього патріотизму видно напр. в отсих на вид галлофільских словах „Альбома Онѣгина“:

Сокровища роднаго слова, —
Замѣтятъ важные умы, —
Для лепетанія чужого
Пренебрегли безумно мы.
Мы любимъ музъ чужихъ игрушки,
Чужихъ нарѣчій погремушки,
А не читаемъ книгъ своихъ. —
Да гдѣ жъ онѣ? давайте ихъ!
Конечно, сѣверные звуки
Ласкаютъ мой привычный слухъ;
Ихъ любитъ мой славянскій духъ;
Ихъ музыкой сердечны муки
Усыплены; но дорожитъ
Одними ль звуками пінтъ?
И гдѣ жъ мы первыя познанья
И мысли первыя нашли,
Гдѣ повѣряемъ испытанья,
Гдѣ узнаемъ судьбы земли?
Не въ переводахъ одичалыхъ,
Не въ сочиненьяхъ запоздалыхъ,
Гдѣ русскій умъ и русскій духъ
Зады твердитъ и лжетъ за двухъ.
. . . . . .
Поэты наши переводятъ
Или молчатъ; *) одинъ журналъ
Исполненъ пріторныхъ похвалъ,
Тотъ — брани плоской; всѣ наводятъ
Зѣвоту скуки, чуть не сонъ:
Хорошъ россійскій Геликонъ!

Думаю, що по крайній мірі молоді Галичане не пожалкують на мене за сю довгеньку вписку, бо вона як раз підходить і до львівского Гелікону!

V. Три сегочасні групи українські по д. Вартовому: українофіли, радикали й національні-народовці. Де четверта: „новоерці-угодовці“? Програма д. Вартового. Наші виводи.

З такою ж безцеремонною субективностю д. Вартовий виставля й теперішній стан і працю ріжних українских кружків. Він поділив їх на три групи: 1) українофіли, 2) радикали і 3) правдиві національні й правдиві народовці.

Першими й другими д. Вартовий дуже недовольний. Обом гуртам він закида боязкість, — гріх, котрий перш усего залежить від певного настрою індівідуально-психологічного, а не від напрямку теоретичного, і окрім того досить розширений в Росії серед усіх громадских елементів, окрім т. зв. нігілістів. В усякім разі ні нам, котрий живе за границею, ні д. Вартовому, котрий пише під псевдонімом, говорити про той гріх не личить.

Чим властиве недовольний д. Вартовий в основах напрямку українофілів — не дуже ясно. Він закида їм формальний націоналізм без народолюбства, каже, навіть буцім то вони не признають української літератури для народу, а признають ві тілько для самої інтелігенції; ка-

*) На лихо, про $^9/_{10}$ наших поетів тепер можна сказати, що вони „переводять“ незручно, або що вони, на горе наше, не мовчать!

же далі, що вони працюють мало, тай то не на вкраінській мові, що вони задержують деякі праці. В сих закидах есть кілько правди, та тільки що б добре осудити „украінофілів“ д. Вартового, треба б ясніще означити, про кого власне він говорить. По деяким ознакам можна думати, що „украінофілами“ зве д. Вартовий учеників Украінців, котрі сидять на професорских та учительских місцях та літераторів. Звісно, захвалювати ми їх не станемо, та тільки й згодитись з д. Вартовим, що вони безплодні, або навіть шкодливі для украінства, ніяк не можемо. Такий Антоновичь, Житецький, Лазаревский (вибираємо імена сотрудників „Основи“, то б то людей, котрі самі себе заявили украінофілами) не пишуть нічого по украінскому, а все по московскому, але ж усе таки наукові праці їх поясняють і украінску народну мову, украінску історію, народне житє, і всякий Украінець мусить бути їм вдячний, як і тим Украінцям з роду, хоч не украінофілам, як дд. Сумцов, Дашкевичь, Лучицкий, або Білорусам, як Н. Петров і Малишевский, Великорусам, як д. Буданов, Вікторов і др. котрі працюють над украінскими сюжетами, і редакціям „Кіевской Старины“, „Этнографическаго Обозрѣнія“ і т. п. котрі дають місце таким працям. Нехай се все „общеруси“, по галицко-народовецкій мірці, але все таки найзавзятший украінскій автономіст, коли він тільки освічений чоловік і розуміє ціну науки, мусить шанувати працю тих людей. Коли ж він не вдовольняється московскою мовою їх, то єму остається тільки одно: працювати, як і ті люде, тільки на украінскій мові. (Те, що б „украінофіли“ не признавали украінскої літератури для простого народу, навіть нема що говорити. Може й справді д. Вартовий бачив де такого дурака, так дуракам закон не писаний!)

Програму радикалів д. Вартовий хвалить, боїться тільки „соціалістичного коліру“ ві. Ся боязнь трохи чудненька в той час, коли напр. в Англії навіть міністри й консерватори говорять: „ми всі тепер соціалісти“, коли і на континенті і німецкий імператор, і папа роблять уступки соціалізмові. Та в усякім разі признанє д. Вартовим раціі програмі радикалів есть, в ряду других подібних проявів, добрий знак того, що в росіейско-украінских кружках повітрє починя прочищатись від того туману, котрий наріс там в 80-ті роки і котрий дійшов був до солідарности з новоєрскою реакцією.

Тілько ж д. Вартовому видимо страшно немилі украінскі радикали. Він їм закида зневагу до націоналізму, легковаженє украінскої мови, котрої б то вони не хотять учитись, те, що вони нічого не роблять і поряд з тим те, що вони пишуть для украінского народу московскі книжки. Не знаємо, які власне особи має на оці д. Вартовий. Може єму й пощастило наскочити на таких власне недоладних радикалів. Тілько ж, коли напр. Вартовий говорить, що украінскі радикали солідарні з „Народом“ і нами (д. Вартовий говорить про се досить непристойним тоном, кидаючи нам імена „отамана“, „преміера“ і т. п.!) то ми вже сорок разів викладали своє professionde foi в сій справі. Ми говорили, що ми признаємо національности, як очевидний факт, як результат певних природних і історичних обставин житя народнього (хоч иноді ще необслідженых науково і завше перемінних); ми признаємо, що сей факт завше треба мати на оці, при громадскій праці, а надто ми признаємо важність найвидніщої національної ознаки, народньої мови, як способу морального звязку між людьми. Ми признаємо не тілько право живих груп людей, в тім числі й національних, на автономію, а й безмірні користи, які виносять люде від такої автономії. Тілько ми не можемо шукати собі провідних думок для громадскої праці культурної, політичної і соціальної, в почутях і інтересах національних, бо инакше ми б заплутались в усяких субєктівностях, в лісі історичних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, веслюдских. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національности, а націоналізм, а надто такий, котрий себе сам виразно противуставля людскості, або космополітізму; ми не признаємо примусових думок і почуть, котрі видаються за національні, ніяких обовязкових історично-національних святощів, а надто ненависті до других національностів (Д. Вартовий між иншим ганьбить украінских радикалів, що вони забувають мої власні слова, висказані б то „в одному з остатніх моіх творів“ і признаваємі галицкими радикалами, то б то, що „розвиток (мас народу) можливий тілько на національному грунті“. На самім ділі я висказував подібну думку завше, починаючи від своіх перших печатних студій по римскій історіі (1863), в котрій я в перше здибався зо справою космополітизму й націоналізму в ту пору, як по слову римского ж поета „заполонена Греція заполонила суворого побідителя“ своєю культурою. Починаючи з тих студій, я всякий раз,

коли була потреба, казав одно: **космополітізм в ідеях і цілях, національність в грунті і формах** культурної праці! Я полемізував 30 років проти російских псевдокосмополітів, котрі не признавали української національности, і против українских націоналістів, котрі виступаючи проти космополітізму, рвали єдину провідну нитку безпохибного людского поступу і саму підставу новішого возрождіня національностів і відкривали дорогу до себе для всякого шовінізму, виключности й реакції. Може бути, що я так незручно писав, що д. Вартовий тілько недавно добачив у мене таку думку?! А зрештою, і за те спасибі!)

Ми получаємо від наших земляків заяви солідарности з нами в таких думках, і через те думаємо, що д. Вартовий не має права приписувати всім радикалам зневаги до націоналізму, в смислі зневаги до національности.

Докір українским радикалам в незнаню української народної мови може справді бути почасти вірним, тілько его ніяк не можна прикласти до самих радикалів. На біду, ми знаємо чимало навіть гарячих українских націоналістів, трохи не сепаратистів, котрі не вміють української мови, а надто не можуть нею писати. В Росії обставини життя відбивають освічених людей, а надто городян, від української мови, а щоб вчитись самим, люде там досить лінивi, і се люде всяких напрямків, в тім числі, на біду, й радикали. Але вважати лінивство за ознаку самих радикалів, буде неправдою.

Такого ж характеру почасти і докір українским радикалам, що вони нічого не роблять. В Росії тепер рідко які опозіційні елементи що роблять, окрім роботи літературної, та в остатні часи помочи голодним. По правді кажучи, Українці всяких напрямків по всякій праці ідуть по заду від Великорусів, і коли б їіх можна було підогнати докорами, то в добрий час! Тілько ж докоряти треба трохи правдивіще, ніж д. Вартовий.

На скілько ми знаємо, українска праця на українській мові тепер у Росії майже виключно зводиться на поміч галицким виданям, печатане певних творів у Галичині і т. п. Радикали Українці дещо роблять такого, але справді менше ніж другі українські кружки. Тут почасти винна ще малочисленність радикалів, а з другого боку більша на око енергія деяких других кружків, — напр. істнованє „Правди“ пояснюється чисто випадковими, особистими причинами. Але в усякім разі українські радикали дійсно могли б робити більше, — як з другого боку і тим націоналістам українским, котрі, як д. Вартовий, згоджуються на радикальну програму, можна б проявити ту згоду чим небудь реальним. Праця по радикальній програмі не мусить бути монополією якого небудь кружка! Вона витіка з розуміня певних потреб громадских, і в путніх сторонах, напр. в Англії, ми бачимо радикалів торійских, вігских, незалежних, — соціалістів христіянских, вільнодумних і т. д. і т. д. Чому б і в нас не мало бути того ж самого?! Чому ми мусимо зостатись при таких дурницях, як, мовляв: „ти радикал, то й знай свій „Народ“, а я україноф'іл, то й знаю тілько „Правду“ з ві австропольскою Побєдоносцевщиною, хоч я й знаходжу, що „народолюбивi ідеї радикальної групи такі, що до них буде прихильний усякий народолюбець“, як каже д. Вартовий.

А вже докір д. Вартового українским радикалам, що вони „пишуть для українского народу московскі книжки“, зовсім фантастичний. Вже правдивіще було б докорити певних радикалів тим, що вони зовсім ніяких книжок не пишуть. Дійсно, ми не знаємо ніяких московских книжок, зложених для українского народу українскими радикалами. Противно тому, ми знаємо книжки українскі: Про козаків та Татар, віденьскі та женевскі соціалістичні брошури, Про Швейцарію, Про баптистів і др. В д. Вартового видимо дуже вже розійшлась рука на радикалів!...

З поводу радикалів д. Вартовий зачіпа справу, котра близько торкаєся всякої інтелігентної людини на Україні. Він каже: „Кожний хто принесе хоч крихту обмоскаленя у наш нарід (чи словом з уст, чи книжкою) — робить ему шкоду, бо відбиває его від національного грунту“ і т. д. Ми раді б помилитись, але нам видиться, що слова сі треба розуміти так, що всякий, хто дасть Українцеві московску і в загалі не українску книжку, той робить ему шкоду.

Ми вже мали пригоду говорити про подібну думку, з поводу проповіді „своєї науки“ в книжці д. Чайченка про Квітку, і показували, скілько лицемірства в такому націоналізму наших народовців, котрі самі ж їіздять учитись на лікарів, юристів і т. д. по чужих вищих школах. Правда одна для мужика й для пана, і ставши логічно на таку точку, перестанемо читати і московскі книги Потебні й Житецкого про українску мову, московскі й польскі книги Антоновича і Яблоновского про укра-

інску історію, перестаньмо їздити в Відень учитись у Німців медицини, бо бували ж пригоди, коли напр. який Січовик віденьский осідав у Відні, або в якому Тиролі і німеччився і т. д. і т. д. Скажуть, що я довів думку до такого кінця, де вона мусить бути абсурдна. Так вона й у початку своєму абсурд!

Не кажучи вже, що люде живуть не одною національностю з ві мовою (инакше напр. Французи мусіли б увесь вік плакати, що вони тепер не говорять по гальскому, хоч дійсно вони прийняли не мало лиха, поки поромандились), а станемо на просту точку щоденного життя. Візьмім напр. ідеального українолюбця і народолюбця де небудь у полтавскому селі, такого, що сам не тілько шарить між народом, а і инше українські книжки. Поряд з ним живе письменний мужик, котрий схоче напр. навчитись з книжки, як ліпше виправляти бжоли, або ліс, рілю і т. д. і просить у мене об тім книжки. Української книжки такої нема, а московска (а в Галичині польска) есть, — так народолюбець ему не дасть ві. такої книжки, що б він не помосковився, або не сполячився?? Деж тут буде народолюбство? Колись, у 60-ті роки й мені траплялось бачити таких українофілів, котрі казали, що ніхто не сміє давати нашому народові инших книг, окрім українских, і мусить заждати з усякою просвітою народу, аж поки патріоти українські не напишуть усяких українских книг. Потім таких українофілів щось не стало видно, і вся справа звелась на те, що єдиний спосіб запобігти лиху — се писати як найбільше книг по українскому, але де конче потреба есть, то послугуватись і книгами на чужих мовах, як се робиться скрізь на світі, а про шкодливі боки денаціоналізації (погорду до своїх і т. п.) говорити при таких нагодах свою думку народові. Тепер така допотопна виключність вилазить у такого народолюбця в печатному слові. Ні, мя воліли б помилитись у розуміню слів д. Вартового! Так можна подумати тим паче, що в своїй програмі під конець листів д. Вартовий згоджуєся, що б на Україні в школах народніх учили і „державної мови!“

Після того, як „розніс“ д. Вартовий дві попередні українські групи, можна було сподіватись, що він покаже нам, що робила й робить третя група, котру він зве „правдиво національна та правдиво народолюбна“. Тілько ж він сего не зробив, а скінчив на тому, що раз сказав, що имена тих правдивих українских патріотів „усяке тепер знав і не треба їх тут наіменовати“, а вдруге таки назвав два имени: „Конисього та Левіцкого, як найкращих репрезентантів нашого національного руху“.

Що на таке сказати?! Д. Левіцкий, як ми сказали, написав кілька добрих повістей, а перед тим і після того кілька слабих, з туманною тенденцією і лихим водевільним заходом. Від него можна сподіватись, що, покинувши тенденційність і звернувшись до сучасної порядної літературної манери, він упять дасть нам кілька добрих повістей. А про Конисього і того не скажеш. Таланту беллетристичного не дав ему бог, образованя не дала ему чи доля, чи сам він „не восхотѣ разумѣти“ сучасних громадских справ. Що ж він може репрезентувати?

Поклоняючись таким репрезентантам, діло трохи рисковане, обявляти всю російску літературу „шматом гнилої ковбаси“, як се рішучо каже д. Вартовий!

Про четверту групу „новоерців“, д. Вартовий не спомина, — про ту, що видумала „угоду“ з польскими магнатами-клерікалами, що поставила український рух під берло галицких єпископів-ультрамонтан, поновила Духинщину й почала навіть ві популярізувати, що повертала надії Українців на польских панів навіть в соціальних справах („Правда“ про „разверстаніе“ лісів і пазовиск на правім боці Дніпра), вторила польско-панским газетам в справі еміграції селян-Русинів із Галичини й Буковини, і т. д. Ми знаємо, що активних членів ся група богато не мала, хоч вона й виголошувала в „Правді“ про свою силу, та все таки один час вона напустила туману по українских кружках досить широко. Тепер фіаско нової ери в Галичині прибило ту групу, але вона ще не вимерла і ще шкодить, хапаючись за теорію „неутралітету“ Українців у галицких справах, і що шкодитиме, вигадавши щось друге. Не вже д. Вартовий не чув про сю групу? Ему ж тим більше треба було відділити его люблених націоналів-народолюбців від сих новоерців, бо сі „часто-густо“ сиплять у своєму органі словами „національно-народній“.

М. Драгоманов.

(Далі буде).

З поля нашої науки.

I. Поле нашої науки таке ще тісне і так слабо управлене, що огляд усего, що на ньому появляєся, особливо коли

виключити літературу популярну, не може забрати богато місця. Та про те, здається мині, він може бути не без пожитку вже хоч би тим, що зводячи в купу все те, що у нас робиться наукового, вкаже хоч негативно на ті широкі ниви, на котрих нічого не робиться; далі критичний огляд зробленого покаже его добрі і злі боки з погляду на методу як і з погляду на провідні думки, а в кінці огляд такий мусить з зрозумінем інтересів і потреб нашої суспільности доходити й до позітівних сказівок, як вести далі наукову роботу.

Коли я сказав, що поле нашої науки тісне, то мушу пояснити се слово трохa близше. Значить воно не тілько те, що праці наукової у нас загалом дуже мало, т. є. що інтерес до загально-людских здобутків на всіх полях духового і матеріального житя у нас доси задля малого економічного і громадского розвитку нашого дуже малий і не широкий. Значить се й те, що у нас не перестала істнувати течія, що ділить науки на канонічні й некапонічні, дозволені Русинови з погляду національного і недозволені. Займатися історією Руси, історієї рускої, а що найвисше, словянскої літератури, етнографією, лінгвістикою та бібліографією — вільно і похвально, але займатися теологією (о кілько вона не католицко-уніятска), природничими науками (о кілько вони не спожитковані в медецині, суспільними науками (о кілько вони вибігають по за рамки правничого факультету) по думці многих наших патріотів для Русина не слід і навіть небезпечно. Адже ж не так то давно я чув з уст одного із наших молодих учених ті характерні слова: „Та що ви мині говорите: природничі науки, „суспільна економія“! Кажіть виразно: атеізм і соціалізм, і тоді я буду знати, куди ви хочете тягти нашу молодіж! Хочете повитручувати ві з легальної дороги, заповнювати нею тюрми, тай годі!“

Сей молодий учений, що трібував колись як антідот мойім природничим та суспільним наукам, з молодіжі університетскої заснувати „бібліографічний кружок“ і був би певно при его помочи зробив чимало спасенного, як би молоді люде по однім чи двох засіданях не були цілковито стратили смаку до бібліографії — нині є педагогом і певно не то що не змінив своїх поглядів що до природничих наук та економії, а може ще й з колишнього свого канона дещо викинув, і тепер той новий, зредукований канон втовкмачує в голови молодіжі першої рускої гімназії. Я на днях мав розмову з одним із учеників тої гімназії і довідався про деякі дуже інтересні речі. Між іншим розповідав мій інтерлокутор про вчителя всемірної історії, котрий нівечить Лютера за те, що посмів зіскочити з дороги авторітету церковного і спуститися на свій власний розум — ну, а звісно, що розум людский у кождій голові інший і в цілях віри мусить витворити хаос, так що тепер один протестантский пастор ганьбить другого і єдности нема ніякісінької. Замічу, що так навчає про реформацію чоловік світский, ліберал-народовець, —

Сімптомів, що свідчать про істнованє серед нашої суспільности, і навіть серед ві цвіту-інтелігенції-сильної і глибокої течії, що змагає до затіснєня нашого світогляду, до звуженя наших духових інтересів, а значить, і нашої наукової праці, я міг би навести чимало, та вважаю се лишнім. Ся течія, то факт сконстатований многими компетентними свідками. Впрочім і в дальшім моім огляді таких сімптомів найдеся достаточно. Сим пояснявся та загально звісна апатія Русинів-Галичан до всяких питань, до літератури, до нових поя в світі духовім; відси йде те, що молодіж наша виходить з університетів так само неосвічена і темна в справах загально-людских, як до них увійшла, що наука університетска вироділася у нас в тзв. Brotstudium, т. є. в щось як раз противне понятю науки, в механічне затвердженє ad hoc стількох то параграфів, регул чи формулок, щоб здати екзамен і одержати на его підставі таке то місце, по чім очивидно ті параграфи, регули та формули, не переварені і не присвоєні, випадають з голови з виємком тих, котрі опісля зустрічаються в службовій практиці. Відси походить, що у нас бувають у..інчені правники, котрі не тілько не знають ріжниці між нервами а жилами, але не мають виображенія, що таке соціалізм, хоч

в університеті вчилися економії суспільної; відси походять, що в нас учителі гімназіальні дуже часто не мають виображеня о тім, як виглядають наші основні закони конституційні і т. і. Відси походить, що навіть наші „фахові“ учені, засклепившися в своїм однім фаху, висказують свою погорду для інших фахів, котрих зовсім не знають, як ось напр. один філолог (також вчитель рускої гімназії у Львові, що перекладає Нестора на латинску мову, не міг проминути нагоди, щоб в передмові не коннути ногою тих, котрі займаються далеко не так величньою роботою — збиранем і друкованя простих мужицких пісень і казок!

От тим то не диво, що наше наукове поле тісне не тілько з погляду на его обем, на масу наукової праці, а дуже часто з погляду на методу, на провідні ідеї і на ту тенденцію, котра каже вченому як мога засклеплюватись в однім закуточку, в одній ідеї. Де молодим людям в гімназії вбивають в голову думки про нагубність людского розуму і про спасенність уніформи та авторітету, там очевидно годі надіятися від тих молодих людей надто смілого лету. Де гімназії і університет складаються на те, щоб навіть таким людям, що не радіби засклеплюватися в шкаралущі „студій для хліба“, дати як найменше науково приготованого матеріалу, як найменше вказівок і заохоти для власної праці, там певно про оживлений рух науковий не швидко може бути мова. Сим поясняеся спорадичність наших наукових праць, брак в них внутрішного звязку, сістематичности: сей заінтересувався чомусь одним питанем граматичним, той сістематикою хрущів галицких, третій Скориною, четвертий Скандинавщиною на Руси, пятий Волохами і волоскими корнями в назвах наших гір, шестий топографією стародавнього Галича, семий Скитом Манявским. А що крім тісних думок і поглядів учені наші, з виємком двох трьох, розпоряжають в додатку ще й дуже тісним апаратом науковим, то й виходить, що праці їх мусіли бути мертві, відірваші від дійсного житя і его інтересів, більше збірками сирих фактів, а то й куріозів, ніж справді науковими роботами.

В огляді нашім, котрий думаємо вести по змозі сістематично, не минаючи нічого, що плодить наше наукове поле, ми бажали б, не вяжучися ніяким з гори наміченим порядком, обговорювати новости нашої наукової літератури, без огляду на те, на якій мові вони писані. Друкуючи свою хроніку в газеті не призначеній для спеціалістів, ми не думаємо входити в лишні підробиці при оцінюванію поодиноких праць, а підносити будемо в них тілько те, що по нашій думці в них є саме характерне, або що чим небудь зверне нашу особливу увагу. Очевидна річ, що повнота оглянених праць залежати буде від того, о скілько вони будуть нам доступні.

II. Ось на перший раз учений старої школи. Маю в руках книжку п. з. „Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій, перемышльской, самборской и саноцкой отъ найдавнѣйшихъ временъ др 1794 г., по источникамъ сочиненная Антоніемъ Добрянскимъ, пароxомъ въ Валявѣ“. О. Ант. Добрянский умер 1877 року і книжка отся видана, як сказано в заголовку, з его власноручного рукопису. Додати треба, що більша часть поміщеного в ній матеріалу була поміщена колись в маленьких і тепер дуже рідких календарях „Перемышлянинъ“, котрі покійний видавав в 50-тих і 60-тих роках. Книжка будь що будь пожиточна, хоч не дає того, що обіцює титул. „Исторія епископовъ“ і т. д! Яку історію дає о. Добрянский! Виписки з найріжнійших „жерел“, між котрими без ріжниці і без критики находимо і архівні документи і літописі, сучасні памфлети, пізні реляції і новочасні діла історичні дуже неоднакової вартости і навіть газетні статі. „Історія“ о. Добрянского скомпонована дуже по просту: невеличкий вступ о введеню христіянства на Руси, а потім виписані за порядком хронологічним епископи перемиські і при кождім зведено все, що о нім автор денебудь вичитав, при чім свідоцтва напр. Невєцкого о фактах XIII або XIV віку беруться так само на віру, як свідоцтва якого небудь сучасного акту або літописця. Все те в тексті „історії“ розказано коротко, сухо; головна вага покладена на примітки. Тут автор рушаєся свобідно; бібліофіл і компілятор являєся

тут в повнім блиску, виписки сиплються мов з міха, друкуються архівні документи in extenso, появляються навіть проби критики матеріалу, але тілько тоді, коли він в чім небудь не відповідає улюбленим ідеям автора. Годі заперечити, що ті примітки, се є найціннїша часть книжки, але тут же й признати треба, що в такім разі „історія“ о. Добрянского перемінюється в збірку виписок, в інтересні collectanea, з котрих хтось колись може й зробити історію, але котрі самі собою так само не є історією, як купа цегли, хоч би й найкраще випаленої, не є ще будинком.

А якіж ті улюблені думки автора? Їх можна звести до купи в кількох точках: православіе було і є властивою історичною вірою Русинів; латинский обряд є загубою рускої народности; Поляки є відвічними ворогами і гонителями Руси; церков є основа рускої народности, а добра церковні є підвалиною розвою рускої церкви, значить, одним з предметів гідних найпильнійшої уваги історика. Тими своїми думками, як також методою своїх „історичних“ праць о. Добрянский нерозривно вяжеся з групою наших старших учених істориків, як Гарасевич, Малиновский і Петрушевич.

До сеї „історії“ долучені ще деякі дрібнійші статі пок. Добрянского, передруковані також з „Перемишлянинів“. Цікаві тут особливо споминки про трьох перемиских достойників церкви кінця XVIII віку, Я. Лапчинского, В. Ганчаковского і В. Госаковского. Житє тих достойників нічим особливим не визначуєся, але споминки Добрянского цікаві як образчики тої попівскої родової традиції, котра від XVIII віку почала витворюватися серед нашого духовенства на взір традиції шляхетскої і була виразом постепенного відосібнюваня духовенства від простого люду, до чого ще в 1680 р. в інструкціях своєї „Метрики“ накликав духовенство руске львівский єпіскоп Осип Шумлянский. В споминці про Госаковского інтересна згадка про Івана Сточкевича, також руского попа, що видав у Львові 1802 р. польский переклад поеми Клейста „Der Frühling“ і бувши в семінарії написав і виставив при помочи питомців драму „Syn marnotrawny“. Згадано тут коротко і про представленя театральні в рускій семінарії духовній в мясниці 1829 і 1830 років, в котрих відзначилися питомці: Ковальский, Шудлиньский, Урицкий, а в ролях жінок Слоневский.

Не можу відмовити собі приємности, щоби на закінчень сеї замітки не навести кількох уступів із уставу братства церковного в Комарні, виданого епіскопом Михайлом Копистеньским в 1592 році і надрукованого чомусь без ніякої дальшої уваги між творами о. Добрянского. Епіскоп поручає братчикам „творити суд истинен и милостиню в потребу братиям недостаточствующим и оублажати благых а непокоряющихся истинѣ законне обличати и казнити, непокаяннѣже пребывающих от церкве отлучати“. Устрій братства описуєся ось як: „Имаются сходити за обсыланям знамене братского *) во двѣ неделѣ, или як потреба и час прилучится, повинен кождый брат во двѣ неделѣ под гроша дати до скрынки братскои“... „Сходечися до сего братства, в справах оупорожнившися, книгы законныя почитати и другъ другу с послушанием вѣщати. Которыи бы брат вѣдал брата выступного, не мает его таити, але мает оповѣсти его в братствѣ, жебы был каран... А еслибы кто з межи старших братов якимколвек обычаем знашолся выступным, за що молодших карут, мает быти старшии двояко и трояко каран, болшего томления достоинь чести ради... Вшелякая справа братская не мает быти далеи выношена от порогу дому братского. А кто бы изгордѣль церковным братским судом, яко преслушник церкви судится. А если ся того не кает до другои неделѣ, то яко поганец и явногрѣшник от церкве да отлучится... и священник мает его в церкви пред всѣми обличити и от церкве отлучити... А если из допущения божия будет на брата яковыи оупадок или немощь, а не имѣль бы достатку, мают ему братя помагати братскыми пѣнязми и в немощи призирати... Повелѣваем

*) Звичай практикований ремесницкими цехами по місточках і доси, гл. Зоря 1886, про цех кушнірский у Старім Місті.

всякому стану людем християнскым сходячися до священника или въ братствѣ почитати святыя книгы ветхаго и новаго закона по святых отець преданию, сошедшися любовию не въ пиянственныи дом, но въ славу божию...“ Не диво, що так зорганізовані братства церковні мусіли бути чималою силою і що луцкий єпіскоп Терлецкий не даром боявся їіх, пишучи до Поція між іншим: „Патріархъ Іеремія .. братства установилъ, которыи будутъ и уже суть гонители владыкъ: чего и нѣтъ, и то взведуть и оклевещутъ“. Звісно, для таких єпископів, як Терлецкий, правда була страшнійша всякої клевети.

Іван Франко.

Лист до „Народа“ і „Народян“

в Галичині і на Україні сущих.

(Допись з України).

Не давно була поміщена в „Народі“ стаття „Інтерес галицко-рускоі літератури“. З жалем в серці мусим признатись, що таких публіцістів і писателів, котрі би випередили россійських, подаючи до друку більш прогрессівні речі, на Україні нема, а коли й є, то вони живуть по сто лицях і все подають до россійських видань. Правда, є такі освічені людці і по університетських центрах на Вкраіні, але й вони втягнуті в водоворот россійського літературного руху. Значить, нам конкуррірувати з Росіянами на полі публіцістіки, в поступовости нема раціі (беру власне самих Українців), а от ми могливби конкуррірувати на иншій дорозі.

Ми маємо в Галичині друк, де можно писати те, що заборонено в Россіі. Публіка українська, як россійська, дуже падка на всяке вільне слово, на всяку сенсаційну новинку з соціального, чи політичного життя, — свого власного, додамо. Та се й зовсім натуральна річ: те, що заборонено, те й цікаве. Наша публіка такому вільному друку вибача богато де чого такого, що вона не потерпить в легальнім: стіль, утріровку, малозначність факту, пристрастне відношеннє до факту і т. д.

Я наведу на взірець „Правду“. Вона, коли була цікава, то іменно ціми сенсаційними звістками з нашого життя, забороненими в Россіі. Такі статті, як „Анастасіада“, „Літопись земських начальників“ найбільше їій популярности придбали. „Правда“ не завше подавала щось абсолютне нове. Частійше вона брала всякі вістки з россійського друку, тілько додавала те, що не можно висловити в Россіі, розводила лірикою. Вона вибирає більш менш сенсаційні вістки з легального друку, більш-менш ловко їіх группіровала в хроніки з своєю окраскою, іноді не обходилось і без підтасовки Задля Россіянина іменно і важне освіщенне, окраска, бо россійська публіцістика більш-менш прогрессівна, оппозіційна звелась на нотуваннє голих фактів, з огляду на цензуру.

Коли оппозіційна публіцістика дає голий факт, „Гражданинъ“, „Московскія Вѣдомости“, „Новое Время“ і т. д. занадто богацько дають свого „освіщеня“. Звичайно, боронь боже, наслідувати „Правду“ в підтасовці фактів, в утріровці, в ліріці, в котрій нема міри. Але, по нашому, слід би на іі кшталт завести хроніки. Це ведеция в россійському друку тай всюди на світі, і ми привикли до того. Фактів до хронік можно назбірати по газетам польским, німецьким, галицьким, з тоі ж „Правди“ не сором взяти де що, коли можно заневинити, що воно п р а в д а?! Звичайно, треба обережно брати ці факти, що б якої небудь утки не помістити. Потім до хроніки Українці мусіли би подавати факти з свого життя, відомі їім з власного досвіду і з газет більш-менш цікаві, обрізані цензурою.

Звичайно, тут найбільше винні українські лінощі, брак рухливости. Але коли „Правдяне“ спромогаюцця, то мусять спромогтись на дописи й „Народяне“. Мушу признати, що тут вина й редакціі, а особливо люду прихільних на Україні до „Народу“: вона за для Галичини уміла зробити цікавою часопись, подаючи вісти про всі пекучі справи тамтошнього життя; за для України се й на одну десяту не зроблено. Наших Українців, як всіх лінивих, не дісціплінірованих людей, треба раз-у-раз підгоняти, нагадувати їім, дати їім привід. Му-

сим признати, хоч ми й вороги „Правди“, що у „Правдян“ більше публіцістичного чуття (звертаю се проти „Народян“ на Україні), вони вміють вибрати, що є важного в подіях сучасного життя на Україні і в Россії і подати его до відомости публічної — звичайно, як вони розуміють се життя. В Київі богацько розмов було про Мальованщину — секту штундистів, але дійшовшу до психічного розстрою. В „Правді“ вже й есть, а між тим „Народяне“ живуть в тому ж Київі і ніхто не надумався написати. Те ж саме скажу й про аграрні розрухи під час розверстання землі в Київщині. Про Анастасьева в „Народі“ щось, здаєцця, ні слова не було, а між тим про его події говорила не тілько Україна, але і вся Россія. Словом, треба подавати факти з живого сучасного життя на Україні, а то й в Россії (як от стаття „Лоріс-Меліковска конституція“, вістки про Степняка торік), тоді „Народ“ читатимецця не по обовязку, а з живою цікавостю, тоді про нього говорити муть, рвати муть на куски, як торік рвали в Галичині.

Ми живемо ніби в тюрмі і до того в пассівному стані, тому то нам цікаві звістки про те життя, що круг нас діецця, в сусідній камері. В такому стані чоловік жадчий до чогось нового; ёму здаєцця, що се нове принесе ёму якусь втіху, визволенне. Всякий новий відрадний факт підніма дух, бадьорить чоловіка. Мусим признати, що се самообман, але з цім психічним настроєм треба числитись, що б мати на своїй сторонї публіку. От мені недавно доводилось чути зовсім справедливий докір, чому „Народ“ не подає вісток з життя европейського, „адже ж вони живуть в Европі, і більше розуміюцця на справах европейського життя; раніше хоч з соціалістичного життя подавались звістки, тепер сей рік щось замовкли (Се було до 18 нру „Народа“).

По нашому, „Народ“ міг би конкуррірувати з россійською публіцістикою і иншою українською тим, що подававби 1) вістки про всі пекучі справи українського життя, 2) вістки з россійського життя сензаційні, котрі не можливі в цензурованій публіцістиці, 3) вістки з життя россійсько-української еміграції: публіка цікавиться дїячами недавнього руху і по наівности иноді чекав від них спасіння, і в загалі відносить ся до них з повагою, 4) вістки з европейського життя, котрих цензура россійська не пропуска, особливо з соціалістичного робітницького життя; цім цікавиться молодіж.

Правда, в цій точці не легко конкуррірувати з россійською публіцістикою. Вона при всій своїй цензурній пригнобленности дає самі подробні справоздання з Европейського життя, особливо про соціалістичний рух, про Ірландію, про національну боротьбу і т. д. 5) Цікаві вістки з Славяпського життя, особливо про справи балканські, про котрі з цензурного друку тяжко довідатись правди. Ми знаємо тілько національну шовіністичну парляментарну боротьбу Славян, але мало знаємо, бо россійський друк не подає звісток, внутрішні народні справи.

Нам здаєцця, що „Народ“ міг би завязати тісні стосунки з еміграціонною печаттю і з самою еміграцією, а також з молодіжжю з України і з Россії, котра учиться в Парижі, Цюриху і др. центрах Европейської освіти. „Народ“ мав би і предплатників і корреспондентів і, саме головне, ця б молодіж, і до дому привозила б „Народ“ і его думки. З еміграціонного друку „Народ“ би мав більшменш цікаві звістки про саму еміграцію, а иноді й про Россію. Потім, головна задача редакції „Народа“ і его прихільників, налягати на Українців за дописи, нехай би хоч в россійській мові дописували. Се діло доконче треба організувати. Сором і встид Українцям не подавати з України вістей.

Скептік.

„Україна“ в Америці.

Певне мало хто з Українців знає, що в Америці, у Каліфорнії, є хутор, прозваний „Україною„ і в нім живе чоловік, тричі цікавий: як свідомий Українець, як борець за волю й правду і, як священник. Хутор „Україна“ находиться в княжестві Аламеда, в шести англійских милях від міста Haywards, за крутими й глухими горами та самітними полонинами, в пишній околиці, з гарними видами з гори —

на гори й море. „Україна“ займає 52 акри землі — поляни під стрімкою скалою з натуральними печерами, в одній з котрих построєний олтар, де хозяін молиться богови і справляє треби многим Грекам і Словянам, що приходять до него. На переді поляни поставлений гарний домок, на верху котрого стоїть напись „Свобода“ (по руски). Навколо дому є город, на лад українських, з ріжними домашними рослинами; за городом пасіка, а на боці сад. Усе те справляють власними руками сам о. Гончаренко з жінкою, Американкою італіанского роду, з котрою оженився у Філадельфії після рекомендації славним італіанским революціонером Мацціні. Опроче дд. Гончаренки справляють тілько 10 акрів, решта стоїть пусткою і є на продаж, а могло би тут живитися іще 50 люда. Гончаренки мешкають тут стало вже 20 літ і щасливі — праця й віра в велике діло свободи піддержує їх. Між инчим вони вдержують „недільну школу“ для сусідских дітей, котрих сами й учать. Опроче до них часто загощують Росіяне, що живуть в Америці, і сам хутор „Україна“ перше поверх 100 літ був у руках Росіян, від котрих о. Гончаренко відкупив єго.

Як ми сказали, о. Гончаренко людина дуже цікава й достойна пошани. Він родився в Кіеві 19 го августа 1832, скінчив тут богословіе і 1857 р. назначений був іеродіаконом у російску посольску церкву в Атенах. Пізнавшись тут, через Давидова, з Герценом і Огареним, став писати у лондонский „Колоколъ“ статі про російске духовенство, проповідуючи увільненє монастирских крестян. Єго викрито й арештовано, та підчас стоянки корабля, на котрому єго везено, в Константинополі, о. Гончаренко порозумівся з одним турецким генералом із Некрасовців і при єго помочи утік із тюрми в Лондон. Після того, висвятившись на Афоні 1862 р. о. Гончаренко їздив по Востоці й Півдні, організуючи скрізь кружки противенства або належачи до готових, напр. до італіанских. Задумавши з Бакуніним оснувати в Америці „русское дѣло“, о. Гончаренко приїхав 1865 р. в Америку і заробивши тут в нью-іорскому Біблійному товаристві перекладами св. письма на мови: російску, словацку, болгарску й арабску — дві тисячі долярів, купив рускі букви і оснував 1867 р. руску друкарню в Сан-Франціско, в Каліфорнії — з огляду на близоту Аляски, що тоді була предметом спору між Росією і Америкою. По думці о. Гончаренка, свобода в Росію повинна була піти з Америки через Аляску й Сібір, котру о. Гончаренко, не без певної раціі, вважає дозрілою до політичної волі і навіть до республіки більше ніж европейска Росія. Тут о. Гончаренко основував двунедільник „Alaska Herald“ і то само по-російски — „Свободу“. Американске воєнне начальство визначило було єму для того підмогу, по 50 долярів на кождий нр. газети, але ж о Гончаренко сильно нападав на те начальство в оборонї республіки і сю запомогу віднято. Після того єго зроблено інспектором при таможні в Сан-Франціско. Як інспектор о. Гончаренко мав нагоду придивитись розбійству американских капіталістів на жильцях Аляски, против котрого й виступив в „Alaska Herald“, зрікаючися через те й інспекторства. Далі о. Гончаренко видавав свої газети за гроші, що єму платили як агенту одного великого торгового дому. „Alasca Herald“ і „Свобода“ виходили 6 літ, при чому о. Гончаренко роздавав даром по 500 примірників для пропаганди в Аляску й Сібір. Як редактор тих газет і в загалі як правдивий чоловік, о. Гончаренко нажив собі чимало ворогів — урядових, російских та американских, котрі єго страшенно переслідували і нераз навіть нападали на него.

В 1873 р. задля втрати здоровля від утоми, о. Гончаренко продав англійску частину своєї газети славному Г. Жоржу і купив собі названий хутор від своєго земляка Іосифа Крушевского, севастопольского героя, котрому дав 800 долярів. Крушевский пішов був далі в гори, з иншими Росіянами, та був убитий для грабежі, Росіянином же. Друкарню о. Гончаренко перевіз був у свою „Україну“ та після того роздав букви Американцям. Так само зробив о. Гончаренко і з своєю бібліотекою, котру роздарував: Bancroft Library, Mechanic Institute і Mercantile Library, де вона тепер доступна всякому. Російські твори віддав у бібліотеки закладаючихся в Америці нігілістичних кружків — де вони всі пропали.

От, поки що головні факти з житя о. Гончаренка, добуті з матеріалів, що нам прислав ласкаво сам о. Гончаренко, котрого ми відпитали, через нашого знакомого, Українця у Чікаго, і котрому посилаємо наші видання.

„Я всю мою мою жизнь, — пише о. Гончаренко в своїй автобіографії в чікагскім „Прогрессѣ“ с. р., — мечталъ устроить съ выходцами отъ царскаго гнета крѣпкій оплотъ — „країну“, откуда бы дѣйствовать для свободы родной страны; и все еще надѣюсь — что это не утопія“. На се ми завважаємо, що воно твм менча утопія тепер, коли в Америці опинилось чимало наших робучих людей з Галичини й Угорщини, в Сполучених Державах

Північної Америки — щось до 120,000, — та з російської України — Великорусів, Жидів і деяких інтелігентних Українців. Треба тільки їм усім пізнатися і організуватися.

Позволю собі напечатати тут до-слова дуже характерний лист о. Гончаренка, написаний до мене недавно.

„Рувеня 10, 1893. Михайле Павлике, Добрий Брате, Пірше чим напишу Вам, скільки слив моїм рідним складом, перепрошу Вас: вибачайте мині, що розмовляю з Вами без книжної справи.

„Рувеня 1-го, 1840 року, мій татко определив мене в Київську Бурсу, і там по Московським наукам через N. M. (nota male), мене учили по московські. Що зосталось в моі голові, из рідної мови, — то из клуні і тіку мого татка, де я хлопцем — розмовляв з наймитами, як держав мішки з зерном, що наймити завязували, и карбував на паличці лічбу, скільки мірок вони носили на плечах в комору. В світлицях татка, тогді розмовляли по-польскі, стидилися мужицької мови.

„Москалі научили мене всему, ба не прилипла до мене Московська парша, не виняли з мене Козацької душі. І я пішов гулять по світу: Волю ратувати, де тільки спіткав пень на моі дорозі, вихром корчував его. Така моя Доля!

„Ідного я бажав весь мій вік, и ще бажаю: — бачити щасливі і велелюдні слободи нашого люду на чужині, і як те буде, то буде у нас дома Воля и Правда. А для всеі многоплеменної Россіи, тільки исход встати от сплюхи: — „ідним замахом (тут пропускаємо кілька слів, з огляду на прокураторію нашої конституційної держави. М. П.)... всю антихристову семью". — Така моя молитва от моёго нечерного олтаря — за черного царя. І тогді буде велике свято Маккавиів — во всі великі Россіи. Блаженъ кто вматъ и разбіетъ младенцы его о камень. Аллилуія!

„Искренно Ваш Агапій Гончаренко".

Опроче, треба завважати, що о. Гончаренко мирний поступовець. „О. Гончаренко — каже кореспондент San Francisco Chronicle, що гостив у него 1892 р., — не є нігілістом, ані анархістом. Не вірить він у дінаміт і насильні способи. У него универсальний способ на все земне лихо — просвіта. Він думає, що се тілько питанє часу, що на місце теперішнього царату в Росії настане республіка. Він основав у Каліфорніі товариство „Декабристів", з людей, симпатизуючих Росіянам, і се товариство ставить собі те за ціль, мирною дорогою, то б то ширенєм поступової літератури".

Настрій о. Гончаренка в єго „Україні" виходить з фотографіі і написів на ній, що прислав нам о. Гончаренко, на памятку. На фотографіі відмальовано: серед степу, від деревом, сидить, скулившись, старенький бородатий дуже симпатичного лиця дідок у простенькому вбраню — се о. Гончаренко; по правім боці стоіть єго жінка — росла, ще й тепер красавиця, в европейскому вбраню. Під фотографією підписано рукою о. Гончаренка: „Гончаренко співає", а на оборотї виписані Шевченкови вірші так: „На рікахъ кругъ Вавилона, Під вербами въ полі, Сиділи ми и плакали, Въ далекій неволі.... И коли тебе забуду, Іерусалиме, забвенъ буду покинутий, Рабомъ на чужині, И языкъ мій оніміе, Висохне лукавий, Якъ забуде памятати Тебе наша Козацкая слово!" Під віршами додано: — „Коло ёго — стоить ёго жінка, а кругомъ ёго молодвці слухають ёго пісьню".

Вже з сего видно, що о. Гончаренко горячий Українець. „Я не русскій, — пише він у своій автобіографії, — я имѣю свою народность — и горжусь ею" і додає: „тимъ-то и страшенно була славна козацька сила, — що у насъ, панове молодці, була душа едина".

Українство о. Гончаренка видно і з єго „Свободы". Так у 1-му листку „Свободы" з 1. сентября 1872 р. о. Гончаренко докоряє Великорусам, що не вміють застосуватися до обставин житя за границею, і каже: „Въ теченіи нашей 12-лѣтней рефюжье жизни, мы встрѣчали только Украинцевъ и Поляковъ, на чужбинѣ, изъ всего славянскаго племени, совершенно дорослими къ самоуправленію и демократической жизни. Въ Турціи, Греціи, Англіи и Египтѣ, между многими политическими рефюжье, мы не встрѣчали ни одного Украинца бѣдствующимъ внѣ родины".

Мало того — у „Свободѣ" о. Гончаренко писав дещо і по українски. Ми думаємо, що читателі наші не будуть нарікати на нас, коли ми перепечатаємо тут до-слова усі важніщі українскі уступи „Свободы", з листків 1—5 з 1872—73 рр. (тілько всего ми й получили від о. Гочаренка). Так зараз у 1-му листку стоіть таке:

„Давно тэ минуло, якъ съ пожендними земляками, міні приходилось на чужини встричатися. Не дуже давно одвідавъ мене панъ Ѳедіръ Сливчанскій. Вінъ то по роду изъ Пілтави, тамъ дэ ідять славнійши галушки на світи. Ба живъ Справникомъ въ Сквирі, Київской

губерні, въ тимъ повіті дэ я на світъ божій народився.

Панъ Сливчанскій, спитавъ мене якъ живеця?

Слава богэві, все таки лійше якби вдома було!

Тамъ, тамъ далеко, въ селі Кривому, момо, ще татусь живэ и мати, и сестриці и братіки, може! а може ві! Чутки и вістки я не маю вже давно, скілько роківъ. Охъ! якъ здумаешь, тяжко и важко робиця на души, а луче не думати.

Татусэви вподобалося жити підъ царемъ москівскимъ, а я люблю козакувати. Батько мій, мае дома всякого добра, та не ма волі, а я хочу волі.

На шо мині тэ срібло и злато, ті дзіглики и будинки, якъ я не маю волі. Козакъ хоче волі святоі волі. А щастэ егонайде. „Богъ не безъ ласки, а Козакъне безъдолі".

Іще характерніща статейка у 3-му листку з 14 дек. 1872 р.н. з. „До Родаків на чужині":

Літа мої гинуть, серце мое завше воркуе — якъ голубка, по моему люду; бо мині чуетця, що въ жилахъ его, така сама кровь якъ и у менэ, що ми діти тогожь батька; мині здаетця що и мова наша вся трошки похожа ідна на другу. Ой, ні! — я кажу цэ ячминь — бо я его сіявъ, косивъ, и въ клуню привізъ, — а вони якъ та навижена жінка, що въ заничку всэ літо сиділа, и ничого въ полі не бачила и не зна, — кажуть цэ гречка; — не мажь мині ні словечка, нехай будэ гречка.

Земляки моі, родаки моі на чужині! — кохайтэся, братайтэся, — подивитця въ якому благу и добри живуть другі людэ — Влохи, Французы, або лукава Нимота — чому би и намъ въ братерстви не жити! Ми втикли съ своеі земли, щобъ буть соби самому панами, господарями — человикомъ а не скотомъ, такъ намъ думалося якъ ми втикали изъ дому; и будэмо тако творити якъ думалося, и розумомъ жити и тимъ якому научали насъ у дома — а людьскимъ."

Н решті у 4-му листку з 2 февраля 1873 (новымъ изданіемъ) читаемо таку прочуту статейку:

„УКРАІНА МОЯ НЕНЬКО!

Козакуючи по світу вже скілько роківъ, межъ всякимъ людомъ, я не бачивъ щэ нічого краще якъ тебэ Українська землэ. Ой любо моя мамо моя! Я не піду жити съ тобою; бо тамъ Москаль сквернивець панує. Вінъ скажений вже запоганивъ всіхъ дітэй Славенськихъ, тильки щэ не вкусить ему Козацькихъ дітэй, своими червивими зубами, бо вони дуже міцьни для Москаля.

Підэмъ по світу — и зобачете, що Козацьке назвіско славнійше зо всего Славенського люду. Я тэ чувъ и бачивъ въ Турськихъ, Грецькихъ и всякихъ бусурманськихъ земляхъ. Другі діти Славенськи, вони всі жебрають милостинки у царя Московського; в ніхъ нема — ні души своі — ні серця, всэ въ ланахъ царя.

Украіно моя ненько! — Москаль щэ не запоганивъ міцьнихъ дітэй твоіхъ, — Козацькій людъ, ще и до сего часу, пожендній зо всего Славенського люду: не забувай того ненько моя, и научай тако діточокъ своіхъ".

По деяким словам у наведених повище статейках о. Гончаренка, здавалосьбя, що він полонофіл. Так ні. Ось що напечатано у 5-му листку „Свободы" з 1-ого іюня 1873:

Изъ „Лондонскаго" Колокола, Апрѣля 15, 1861 года.

„— Отъ Агапія (Андрея) Гончаренко. — И безъ того тяжко, важко намъ блукати на далэкій чужині; а всэ таки була потіха, всэ таки була надія. Бувъ въ насъ дома Кобзарь, — вінъ виспівувавъ діла батьківъ нашихъ, згадувавъ — хто ми и що, чіи діти, — коли сами не хочемъ знати..... А теперь его нема, — смерть скосила его. И на душі ще тягче стало. На кого надія? Хто потішить нашъ людъ въ неволі? Бо чимало есть дітэй нерозумнихъ, а ще більше перевертнівъ и неголяшківъ".

Эти строки на память Тараса Шевченка, умершаго 26 Февраля, 1861 года, были помѣщены мною въ Колоколѣ, — хотя нельзя не замѣтить, сколько мнѣ пришлось вытерпѣть непріятностей, въ то время, изъ за этихъ строкъ — отъ патріотовъ польскихъ и московскихъ. Я теперь перепечатываю эти строки, по просьбѣ одного моего родака, — онъ пишетъ мнѣ: „задзвонили въ Украіні у всі дзвони, — часъ намъ зробити поминки по праведному Тарасу".

От і все, що ми поки що можемо подати нашим землякам про о. Гончаренка. Надіємось, що добудемо від него его споминки, що вже написані, по англійски, і тоді ми йіх подамо братам Украінцям — нехай беруть собі примір завзятости для справи від сего незвичайного Украінця, с котрим можна де в чому не годитись, та котрого мусить поважати усякий, кому дорога воля нашої краіни.

М. Павлик.

Окружне віче в Стрию.

Часописі щоденні подали вже справозданє з ходу віча, що відбулося д. 29 сентября в Стрию, і ми не думаємо тут его повторювати. Не будемо подавати й резолюцій ухвалених тим вічем, бо й вони нічим не виріжнюються від загального тіпу руских вічових резолюцій, особливо тих, що так часто були ухвалювані радикальними вічами. Скажемо тілько кілька

слів про загальний характер віча і вискажемо думки, на які воно нас наводить. Перша річ — число селян присутних на вічу. Було їх дуже мало, може 100—150; подаємо такі числа для того, бо підчас віча, що тягло ся від 11 до 5 години, одні приходили, другі виходили, сала раз майже опорожнювалася, то знов заповнювалася густійше — зовсім не те, до чого ми привикли на вічах коломийских та снятинских. Правда, пора для віча була дібрана невідповідно: робучий день (польске свято), та ще й при опізнених осінних роботах, котрим сприяла гарна погода. Та нам здаєся, що се зовсім не звиняє аранжерів віча, котрі видимо встановлювали день віча без ніякого порозуміня з тими, на котрих присутність найбільше числили — з селянами. Звичай — скликувати віче по довірочній нараді мужів довіря з цілого повіту, но нараді, де би обговорено докладно не тілько речинець віча, але також кожду точку порядку дневного, ввібрано референтів і дано їм відповідні інструкції, — той звичай, практикований радикалами, здається, ще не в повні акліматізувався в Стрийщині. А шкода, бо віче в загалі випало добре, подало богато навчаючого і варто було публіки в десятеро численнійшої.

З рефератів без сумніву найкраще оброблений був реферат дра Олесніцкого о закроєній в соймі реформі закона громадского. Др. Олесніцкий — один з найспосібніших молодих правників Русинів, дав себе ще давнійше пізнати з численних праць правничого і економічного змісту, друкованих в „Дѣлѣ“, а тепер, як адвокат з обширною практикою, що обнимає кілька повітів політичних, має також богатий засіб знання відносин і потреб народа. Єго реферат — се признано з ріжних боків — був не на стілько може популярним вкладом, відповідним для віча, як блискучою і основною мовою соймовою, котра певно була б мусіла зробить чимале вражіне. Критика проєкту о збірних громадах була дуже добра, повна і всесторонна. Жаль тілько, що др. Олесніцкий супроти теперішного закона громадского явив себе цілковитим консерватистом і хоч декуди мимоходом порушив єго хиби, то все якось мов не навмисне, так що у слухачів могло лишитися вражіне, немов то теперішній закон громадский зовсім добрий і не вимагає ніякої реформи. А сего преціь певно др. Олесніцкий не сказав би. Вже та одна хиба, про котру він згадав: неувормованє порученого обсягу діланя зверхностей громадских робить всякі можливі добрі прикмети закона іллюзією, бо власть політична чим раз більше обтяжує діяльність і буджет громад порученим обсягом діланя, так що власний обсяг діланя, т. є. питомі, автономічні справи громад зовсім не можуть развиватися. Як зарадити тим хибам теперішного закона, якої єго реформи повинні б домагатися рускі посли в соймі, коли не схочуть і на будуще плести сухого дуба в комісії, так як плів сего року пос. Телішевский, про се др. Олесніцкий не говорив нічого, і промова єго, хоч дуже гарна, все таки в сути своїй була негативна, критична. За позітівними вказівками будущим реформаторам руским прийдеся таки, відложивши на бік гордощі, піти до радикалів, котрі, як відомо, скликали були зовсім приватно анкету для обговореня недостач теперішного громадского закона і дуже інтересні ухвали тої анкети враз із ходом дискусії опублікували в „Хліборобі“. Звичайно, деструктивні елементи!

Невеличка пригода сталася з резолюцією о. Давидяка з Тухлі. В своїм рефераті, обробленім добре і виголошенім ефектовно, з проповідницким талантом, о. Давидяк домагав ся права загального голосования, користуючись навіть моїми рахунками, що показують несправедливість теперішної ординації виборчої. Замічу мимоходом, що цифри відповідно дібрані завсігди роблять на селян велике вражіне, більше, ніж найсубтільнійші аргументи. Нараз в резолюції, очевидно уложеній ким іншим після звісного шаблону, той самий референт домагаєся тілько безпосередного, хоч і загального голосования в курії селянскій. Коли підписаний вказав на ту суперечність, о. Давидяк відповів, що й він хоче загального права голосования. Та коли д. Гарасимович у своїй промові виказав незгідність поділу на курії з тим загальним голосованєм, якого домагав ся референт, о. Давидяк згодився й на знесенє курій. Тількож при стілізації резолюції вийшла з сего цілковита замішанина: в першій резолюції віче домагаєся безпосередного загального голосования в курії селянскій, а в остатній (поправка Гарасимовича) домагаєся знесеня курій.

Реферати селян, Бернвка і Скоблика, вкупали слабо і найменше заінтересували власне селян. Оба референти читали свої промови, що значно вменшувало їх ефект. Берник говорив коротко, за то Скоблик написав цілий зшиток о шарварках дорогових, написав звичаєм селян мало ще практикованих в політичнім житю більше лірики та реторики, ніж річевого

вияснення справи. Загалом треба замітити, що крім сих двох селян референтів та короткої промови жидачівского міщанина Гивиля о свободі слова, по поводу відібрання голосу д. Алексевичови, ніхто з селян та міщан голосу не забирав. Хід дебати над поодинокими точками зовсім не був такий оживлений, як на радикальних вічах. Піднесу тут ще одну обставину, головно з погляду на тактику кореспондента „Дѣла“, д. Струсевича. В своїм справозданю з загальних зборів „Народної Волі“ в Коломиї (справозданю злобнім і тенденційнім) він підніс з докором для радикалів, що на зборах не було нікого з міщан коломийских. А на вічу в Стрию д. Струсевич богато їх бачив? Я не знаю, чи було їх два або три, а прецінь се було віче, а не збори членів товариства! Але в „Дѣлѣ“ з сего поводу не було докору для діяльности стрийских „патронят“ (се так д. Струсевич з власного концепту перекрутив слово „патріоти“, вжите одним бесідником-селянином!).

На стрийскім вічу були і промовляли люде всіх трех партій: із старої партії посол др. Антоневич і о. Давидяк, із молодої др. Олесніцкий, др. Озаркевич, д. Могильницкий, з радикалів прибули д. Гарасимович, Творовский (був секретарем віча) і підписаний Промови були завсігди річеві і для того на вічу панувала гармонія. „Стрийщина — не без гордости підніс др. Олесніцкий, — се одинокий в нашім краю повіт, де люде обох партій працюють згідно над піднесенем народа“. Се й справді так, і заслуга за се в головній мірі належиться дрови Олесніцкому. Та все таки годяться піднести, що ся гармонія партій має свої добрі, але також свої злі боки. Добрий бік ві той, що при всяких акціях політичних сили не розстрілюються. Друга річ — а і тут головно заслуга дра Олесніцкого — що Стрийщина в сумній комедії „нової ери“ держала себе в резерві, не рвалася до маніфестацій і не скомпрумітовалася у власних очех так, як деякі другі повіти. Але недобрим наслідком тої гармонії і тої дипломатичної перішучости є загальна млявість політичного житя в окрузі. Воно кипиться довкола двох-трьох осіб у Стрию, о. Давидяка в Тухли та ще декількох горячійших людей по селах. Селянство, хоч декуди досить освічене і освідомлене (звісно, крім гірских сторіч) ще не взялося само о собі радити, спускаєся на своїх панотців, або, коли до них не має довіря, то ходить зовсім самопас без ради. Агітації політичної в окрузі зовсім нема, про віча громадскі, про зїзди селян для обговорюваня справ публичних не чувати нічого. Млявість та виявляєся й тепер уже при виборі посла до сойму з округа Болехів-Долина-Рожнітів, що в значній части також лежить в сфері діяльности стрийских патріотів.

Як поставили себе поодинокі партії до віча? Що під зверхною плівкою гармонії було їх видно, що ріжниці їх декуди й проривали сю плівку, сего можна було з гори надіятися. Вже з того, що сказано вище, видно, що Стрийщина находиться по троха в опозиції до генерального штабу народовців у Львові. Се й замарковано на вічу, не тілько в тих словах декого з референтів (о. Давидяка, дра Озаркевича), що остро осуджували розбите соліґарности руского клюбу соймового і згоду з нашими польскими, але вже в витаючій промові дра Олесніцкого, що „Підгірска Рада“ дармо ждала почину до розрушаня народа і прилюдного обговореня біжучих справ „від когось більше до того покликаного“. „Дѣло“ відчуло добре сей притик, та прикинулось, мов то не зрозуміло его і обертаючи кота хвостом, пише (ч. 210), що така акція власне належить до окружних віч, а не до кого іншого. По нашій думці попереду усего повинно було бути ділом послів поінфурмувати загал о тім, як стоять справи, явитися перед виборцями чи навіть на вічах і відповідати на інтерпеляції. А з руских послів один тілько д. Романчук почув ся до обовязку скликати своїх виборців, тай то тріумфу великого в Долині не дожив, бо людей зібралося дуже мало і інтерпеляції були маловажні. А чомуж ані він ані ніхто з львівских головачів не явився в Стрию, тілько др. Антоневич, котрий у многих точках давав вічу добрі вияснення, а при кінці, хоч політичний противник, мусів навіть боронити д. Романчука і его товаришів? Правда, був на вічу і др. Окуневскій, та чомусь ані разу не забрав голосу.

Товариші радикальної партії прибули на віче без ніяких дипломатичних цілей, але з наміром — усюди забирати голос, де того річ буде вимагати, і замаркувати остаточно своє партійне становище та, о кілько можна, піддавати до ухвали резолюції в дусі своєї програми. Се їм в повні удалося. Ми вже розказали, яке вийшло з резолюцією о реформі ординації виборчої. І при других резолюціях поухвалювано наші поправки; ми не ставили їх хіба там, де самі референти промовляли згідно з нашими поглядами (др. Олесніцкий про проект реформи закона громадского, др. Озарке-

вич про потребу вибороювання ширших свобід конституційних). В кінці підписаний, назвуючи до слів виказаних деким із вічевих, що нам не треба ніяких партій, старався вияснити присутним, що партії серед живого народа - діло конечне, що не в партіях лихо, треба тілько, щоб ті партії, не згожуючися нераз у способах ведення політики, мали на оці одну мету. Для приміру навів бесідник недавню агітацію за новою сроою, при чім аранжерам ві ходило о те, щоби серед народа не обізвався ані один голос против неї. Щож, як би у нас не було партій, як би всі Русини без власної думки йшли за комендію кількох поводирів? тоді хто знає чи нині ми могли б були тут зібратися і говорити так свобідно?

Дуже інтересний був епізод з д. Алексевичем, котрий очевидно хотів зазначити також особість „старорускої“ партії, а почав промовляти в дусі наймолодшого радикального (звісно, радикального в національнім, напрускім напрямі) ві відламу. І розумієся, зачав від того, що всі референти і бесідники вічеві весь час старанно обминали, від особистих рекримінацій. Жадав, щоби ініціатори нової ери показалися публично. Та тут численні голоси перервали ему мову. Счинився галас, одні кричали: Нехай говорить! другі: Не треба! В кінці голова віча, о. Озаркевич, на налягане комісаря відібрав д. Алексевичеви голос, невеличка купка прихильників д. Алексевича дуже сим обурилася, та прилюдно в обороні свободи слова для д. Алексевича виступив тілько молодий міщанин з Жидачева, Гивиль, тай то говорив зовсім принціпіально, не входячи в спеціальні обставини факту. Коли д. Алексевич не переставав домагатися, щоби ему дозволено виговорити своє, повстали против нему не тілько народовець др. Олесніцкий, але, що важнійше, також члени старої партії, о. Давидяк і др. Антоневич. Сей остатній прямо боронив чистих намірів і доброї волі д. Романчука і других ініціаторів нової ери. Ані віче не є компетентне їх судити, ані коли б було компетентне, не могло б їх судити не вислухавши їх. О кілько знаю д. Романчука і его товаришів, то не міг би я кинути на них каменем і відмовити їм доброї волі. Може бути, що помилилися, але будьте певні, що робили з добрій вірі. Після сих промов д. Алексевич мовчав і віче замкнено.

Загалом враженє, винесене нами з віча, як і з повічевих розмов з селянами та інтелігентами Стрийщини було користне. Таке враженє ваше і ширший загал Русинів: віче стрийске було мов освіжаючий подув вітру серед загальної апатії і безрадности, яка запанувала у нас по заінавгурованю і упадку нової ери. Воно вказало ряд питань практичних, де всі партії можуть згодитися в роботі серед народа, і для того резолюція принята вічем, де візвано львівских Русинів до скликаня віча всенародного, є прямою консеквенцією всіх других резолюцій. Правда, віче всенародне крім ухваленя аналогічних резолюцій також нічого більше не зробить, і для того нам здаєся, що для установленя якогось modus vivendi між нашими партіями, для заінавгурованя спільної, очевидно мужиколюбної політики далеко потрібнійший був би зїзд мужів довірія з усіх партій. Скликане такого зїзду ухвалено ще на вічу в Турці. але тоді, в горячий час нової ери годі було надіятися осущеня тої ухвали. Ми не знаємо, чому в Стрию ві не поновлено, та про те в ній бачамо одиноку дорогу до сконсолідованя руских сил не тілько в соймі, але і поза соймом, у прасі, вічах, зїздах і т. і.

Згадаю ще про дві случайні стрічі, які я мав на вічу: одна з кількома міщанами калускими, між котрими були мабуть і такі, що перед роком разом з д. Коритовским помагали розбити наше віче в Станіславові. Тепер вони геть-геть присмирніли, і д. Коритовский навіть до Стрия не приїхав; жалкували тілько, що задля вибуху холери в Гуменові староство калуске не позволило на зібране виборців, що мало в неділю вислухати справоздання д. Романчука з его посольскої діяльности.

Друга стріча, далеко приємнійша, була з о. Темвіцким, котрий прибув на віче до Стрия аж із Гусятинщини, щоби придивитися, як такі річи робляться і устроїти й собіж віче в Гусятині. О. Давидяк запрошував нас на Покрови на віче в Сколім. A la bonheur!

Іван Франко.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка.

Видавництво присьвячене науці і письменству українсько-руського народу. Спорудив Олександер Барвінський. Том II. У Львові. 1893.

Про другий том „Записок Наукового товариства імени Шевченка“ нема що говорити богато.

Як і в першому томі, ми не бачимо тут трудів більше звісних учених галицких, ні українских, окрім д. Рильского. За виключкою остатнього тут появляються homines novi. Праці тут покладено пожалуй більше, ніж в рефератах. І тому, але інтересу ті праці мають ще менше.

В початку II тому стоїть студія д. Папачовного — „Стародавні грецькі кольонії боспорські в межах теперішньої Кубанської области та суміжних з нею місць“. Заголовок се занадто широкий, бо в студії д. Папачовного ми не знаходимо нічого про історію і культуру тих колоній, а ще менше про звязок тої культури з пізнішим житем названої нашої країни, а лишень уваги топографічні, переважно з огляду на звістки Страбона. Уваги сі дуже мікроскопічні, а надто спори напр. з Забелінним, котрі розрішити иноді навряд хто й може, окрім самого Страбона, коли б той устав із мертвих. Зрештою д. Папачовний поправля иноді і самого Страбона, напр. одно село Страбон зве (або, як каже наш автор, в з и в а є) *Παρθένιον*, а д. Папачовний его „именує“ *Πάρθριον*! „Значить, про дівственність Портміону треба забути“, каже наш учений земляк. Забудьмо ж! коли хто з нас про те памятав!

Який звязок можуть мати такі праці, як д. Папачовного, з грунтом нашої літератури, котра не має навіть компендія історії і географії нашої країни, про се нема що говорити. Зрештою наука і література — річ вільна. Можна б тільки забажати від наших учених деякого нюху до стану і потреб нашої літератури, а не спиняти їх волю!

Розвідка д. Іванова—„Картка з історії Волині з початку XIV віку“ займається переважно такими ж дрібницями, тільки біографічними про князів та жінок їх, звичайно доволі темних. Тілько під кінець автор зачіпа прояву досить важну в нашій національній історії, а власне полонізаційні заходи кн. Болеслава Тройденовича. Дуже важно було б вияснити мотіви і грунт таких заходів і загальні відносини питомих і чужих національностів на західнім кінці нашої Русі в XIV ст. Можна б було бути вдячним д. Іванову, як би він узявся за розвідку, посвячену спеціально і просто сій справі.

Desiderata д. М. Сергієнка „Для ювілею Івана Котляревского“ (котрий мусить наступити в 1898 р. як мине 100 років після того, як появились перші пісні перелицьованої Енеіди) досить симпатичні, але, як усі desiderata, ще самі по собі не мають багато вартости і могли б бути повніші.

Про „Студії над основами розкладу богатства“ д. Т. Рильского ми можемо лишень повторити те, що сказали з поводу початку їх.

Медицинска розвідка д. Черняхівского — „Пристрій до міреня сили скорочень уразу (uterus)“ виходить з нашої компетенції. В загалі можна б забажати, що б праці по ріжним секціям ученого товариства печатались осібно.

І після II тому „Записок Товариства ім. Шевченка“ приходиться сказати, що наша „академія наук“ якось не витанцьовується. Тим часом у нас науково-літературне товариство мусить мати завдачі складніші, ніж по других сторонах, більш розвитих літературно. В сих сторонах досить буде, коли таке товариство приймати ме в свої органи праці поодиноких осіб, котрі працюють на певному науково-літературному грунті, що сам собі зроста. У нас треба організувати культурну працю, виготовляти грунт для неї сістематичними заходами.

Для остатнього нам власне треба тепер не так „академії наук“, як з а г а л ь н о - п р о с в і т н о г о т о в а р и с т в а. По правді кажучи, „академія наук“ у нас тепер есть більше шаблонове малпованє других народів, ніж заклад, котрий пригадано з розвагою над нашим культурним станом. Відповідно сему стану нам би більш треба було напр. доброго огляду історії цівілізації Греків, ніж топографічних поправок Страбонової географії, більш треба стислого курсу політичної економії, ніж замірів перестроїти яку небудь спеціальну ві частину.

Відповідно сему, ми могліб вдовольнитись, коли б напр. д. Папачовний написав свою росправу по німецкому, а д. Рильский по польскому (що для него було б видимо лекше, тай для читателів его зрозуміліще) а нам би хто небудь

дав по нашому хоч переклади напр. компендіїв всесвітньої історії з французької коллекції Monod, або й історії цівілізації Seguobos, переклади таких статей Мор. Верна з La Grande Encyclopédie, як Bible, Evangiles і т. п., книжок, як Ingram — Progress and prospects of Political Economy, History of Political Economy (есть росс. переклад), Graham — Socialism, New and Old і т. д.

Звісно, декому солодко помарити об тім, що тепер уже

Можетъ собственныхъ Платоновъ
И крѣпкихъ разумомъ Невтоновъ
Земля украинска раждать, —

та треба б роздумати об тім, що „Платони і Невтони“ не падали з неба, а власне родились на певних стеблах, котрі вирастали на певних грунтах. То й розумніще було б дбати якийсь час про ті грунти та стебла.

Тепер нічого вже робити з нашими ученими академіками. Коли у нас есть люде, котрі вважають себе українскими Бєккамі та Марксамі, то нехай собі видають академічні праці, але заголові прихильників нашої національної культури слід би подумати об тім хоч, що б виготовити грунт, на котрий би могли плодотворно впасти зерна від сих високо-культурних овочів, і для того взятись систематично за просвітню працю видаючи хоч переклади книжок, в роді тих, котрі ми назвали вище.

Чи звернуть увагу наші патріоти на нашу раду, чи побачать в ній непатріотичне ворогуване проти нашої національної академії? А ми нагадаємо, що в портфелях деяких із молодших галицких писателів давно вже лягли такі роботи, як переклад Реклю глав про географію України, Ланге — Робітницької Справи, Тіле — Підручник історії релігій і т. п. і долежались, поки одно вийшло в російскому, або польскому перекладі, друге трохи застаріло. А тим часом наша література збогачалась творами „собственныхъ Платоновъ“ по більшій части мертворожденних, а наша молодіж, для елементарного образованя, мусить читати все таки книги на мовах подавляющих нас сусідів.

М. Драгоманов.

Листи з України.

IV. Говорючи не раз у своїх листах про стан, сподіваня, про будущину нашої інтелігенції, я завше мав на оці зачепити справу про стан народу з усіх інтересних боків, бажаючи відповісти на ті можливі закиди, котрі мені можуть і повинні зробити. Без сумніву, я не буду вказувати на осібні факти, котрі освічуються тілько в звязку з масою таких же фактів, та де ж ті помітки? а через те мені прийдеся користуватись загальними даними.

Мені ні по що тут говорити про економічний стан народу, — факт крайнього знищеня й невідрадности річей тут — загально звісний факт, котрий, до речі сказати, до того прийівся кожному, що ми склонні, подібно одному зо Щедринских персонажів, вірити в те, що „ёнъ достанитъ“. Даремне ту трівогу, що били завше россійскі радикали, брали в зовсім буквальному смислі. Без сумніву, народ і такий народ, що має історію і будущину, не може загинути, та він загибає, росплачуючись масою жизнів за свою бідність, а, друге, він загибає морально — в своїх інституціях, поглядах і віруваних. Дивлючись байдужно на знищене народу, суспільність про те кидає ображаючі завини его в пянстві, лінивстві, егоізмі і т. д.

Мені дуже прикро констатувати тут несвоєчасність цих бесід. Іще небіжчик Гліб Успенский констатував у свій час факт переміни відносин нашої інтелігенції до народу. Він, як художник, провидів ті відносини на перед, коли вказувались тілько сімптоми їх. Тямите, читателю, его очерк „Съ мужикомъ тихо“? Він зайіждає в Петербург, коли се завважує переміну в настрою одного суб'єкта, що був для оповідача барометром суспільних настроїв. Тямите, ті страшенні розмови під акомпаніемент викликів: „довольно, довольно, довольно! Надоѣло, надоѣло, надоѣло!“ Нам тепер тілько приходиться дивуватись художественному чутю Гл. Успенского.

Як ні несвоєчасно буде тепер покликуватись на Г. Успенского, та ми все таки покличемось на него, як на авторітет по части знаня народа. Який

вивід з усіх єго помітох? Народ, кипений на поталу долі, не знаючи, не відаючи яких-небудь уважних відносин з боку інтелігенції, погибаючи, — спасаєся в некористь иншого. Хиба ж се не закон настоящого житя? Хиба ви, читателю, вільні від сего егоізму? Хиба, бачучи погибіль своіх дітей (та чи й бачили ви ще своіх дітей в такому стані, ви вже так поступаєте при самих перспективах, і ще, чого доброго, гірше), ви будете думати про інтереси своіх ближних? Но се значить — вимагати від народа того, з недостачою чого ми миримося на кожному кроці в своім житю.

Найліпшим доказом загально признаного факту плохого економічного стану народа, браку надій на правительство в справі поправи того лиха, для мене є розмова з одним тілько що назначеним акцизним надзирателем, котрий, розмовляючи про діяльність Толстого, раптом виналяв: „Какая насмѣшка! Это въ то время, когда народъ разоренъ, когда правительство коснѣетъ въ своемъ эгоизмѣ, когда нужны рѣшительныя общественныя преобразованія! Я тілько сказав собі: „однако!“ В тім „однако“ у мене виразилось чимало: з одного боку я подумав, на скілько уряд може покладатись на таких чиновників, а з другого боку мені показалась трохи смішною та розкукурікавшася фігура в мундурі акцизної управи.

Высказуючись не раз про докопечність зближеня з народом, я про те не хочу конкретно высказувати своіх поглядів: піди, вискажи їіх, то в відповідь при загальній нещирости, почуєш тілько діалектичні вправи, — а краще я зведу дві сторони зо вправляючихся в тій діалектиці.

Без сумніву, люде й доси не покидають розмов на сю тему. Та, бачите, одні кажуть, що треба будувати се діло в народі, а другі, що — серед робучого городского стану. Перші при тому додають, що в народі неможливо працювати через політичні умови; чому другі не беруться до чого небудь серед робітників — не знаю. Нам видаєся надто егоістичним положеня першої групи: Коли ви не бачите будущини за робітницким станом по незбутности бажань віруючих в розвиток у Росії капіталізму, то ви все таки не повинні відрікати за робучим станом політичного значіня, по другому, та среда далеко більше стикаєся з народом, а через те чи не слід вам покинути вашу меланхолію? Між тим, мені, коли я заглянув у ту среду, прийшлось одмітити дуже вважливі факти. Среда та (звісно, в своіх представителях) повна загальної цікавости й бажаня взнати, що таке соціалісти, чому вони мовчать? Таке вираженє очікуваня, по моєму, вважливий, та не зовсім радісний факт — то послідок горячих очікувань, котрі люде старались сіяти в звісну пору в російскій суспільности. Я міг констатувати, що такий стан — саморідна поява, зовсім не обовязана своім істованем праці політичних діячів. Мені прийшлося зустрітитись з одним уже зовсім інтересним субектом, чоловіком без загального образованя, вибившимся к справді критичному відношеню до всего околу. В свій час у него були звязки з радикалами. Сумно було тілько констатувати повну ізоляваність того чоловіка в теперішню пору, і я сказав собі: справді, то проступок з боку інтелігенції ігнорувати ту среду. Що в сій среді виросло почутє свого особистого достоінства за остатній час, у мене есть стільки поміток, нехай, дрібних, що я їіх через непаручність, позаяк прийшлось би рисувати те в картині — оставляю.

Що можна сказати про другу среду? Тут єсть двох сортів факт: що та среда в значній мірі переодяглась в европейский костюм (і норови змінила, хоч з верха, переставши бути мужиком-сіряком), і що та среда по прежньому деревіє в своій необразованости. Мені бачиться, що есть данні для твердженя одного й другого. Та частина, котра з верха змінила свій вид, покинула свої наівні відносини, вона сама по-части иде в городи, вона робиться, хоч і по егоістичним рахункам, причастною до книги, вона словом, що тикаєся зверхних вигод і можливостів, иде на зустріч Вам. Та среда в значній степені спорчена, діяльність серед неї невигідна тим, що вона, як верства, не має певної осілости, а кватирує дуже часто в шинках

та зайіздних домах, но що ж діяти, коли Ви не захопили єї в селах. Тілько ж безперечний факт, що вона иде Вам на зустріч, иде к знанію, хоч би в тому, що дітей своіх вона вже напевне поставить близче к знанію.

Но без сумніву, більшість народа знаходиться в стані необразованности і первісности, хоч нові елементи в тому чи иншому виді і сюди всіли ввірватись. У відносинах до тої среди наша політична інтелігенція, та і в загалі всяка інтелігенція знаходиться в стані крайнього нерозуміня, і через те й не рідко бували случаї крайне курьозних непорозумінь між інтелігенцією і народом. Інтелігенція, т. є. звісно, та, що експериментувала, бажала бачити в масі мужицтва політичну среду. За границею, де відносини до робітницкого класу вважаються зовсім апробованими, ніколи до маси не відносяться, як до діячів: завсігди одно відношене до маси, иное до представителів маси. Уся маса робітницкого класу чинить тілько грунт, среду для операцій. Без усякого сумніву, вся маса робітників участвує в політиці чисто зверхним способом, і тілько постепенно, історично наближуєся к ідеалові — повної свідомости. Так і в діяльности серед російского мужицтва. Бути може, що думати про активну участь хоч би представителів із мужицтва в політичній боротьбі буде сангвінічно, ми не настоюємо на тому, но важно ще сотворити грунт в народній среді для операцій, важно втвердити в тій среді авторітет політичної інтелігенції. Чи треба для того обертатись до загальних средств упливаня, т. є. до средств науки, проводючи раціональний, позітівний світогляд і пищучи, значить, єго інстінктівний, чи діяти иншими способами — для мене нема питаня. Ми не маємо права пищити, не маючи средств і можливости дати цільний світогляд (в тому люде остатнього часу годяться), напротів помітчики життя народу (і ми самі маємо такі данні) твердять, що найуспішніща діяльність буває діяльність на релігійному грунті, нарешті я згадую виводи колись доволі звісної брошури „Записки Южнорусскаго Соціалиста“, автор котрої констатував факт творчої сили народу в перебудові своіх форм життя і безсильність у тому інтелігенції; — виводи тої брошури передостерігають против насильного вмішування інтелігенції.

Все се говорить за те, що треба встановити якийсь modus vivendi між нашими поглядами і поглядами, що розвиваються саморідно серед народу, а що се можливо — доказуєся многими фактами відносин і сімпатій діячів одної й другої сторони і вмінем народу, не покидаючи свого, розуміти вас.

Но яка ж, повідають, безмірна, непроглядна завдача для нашої малочисленної інтелігенції: втвердити авторітет, засипати безодню незгоди, роспластись, так сказати, в народній среді, чи не вірніща дорога через отворене інституцій, котрі вже помагатимуть тим цілям? Без сумніву, коли б Вам дали змогу оснувати ті інституції, без сумніву, коли б у вас були инші завдачі, цілі, діло. Ніхто не каже, що рішене справи і політичних трудностів повинно вийти після того, як окончне встановиться звязок інтелігенції з народом. Політичні інціденти завсігди випереджують планомірний хід і природний розвиток діла, но не будемо ж ми в виду того помічання „сидѣть въ кельи подъ елью“, очікуючи інцідентів. Треба запастись против уряду важчою грозьбою, чим діна-міт, і ми переконані, що вже перші кроки в тому напрямку відограють роль тої грозьби.

Для мене зовсім ясні джерела тої віри інтелігенції в інституції — то вираз пассівних відносин і бажане заховати свій приглядний стан, не рискуючи собою. Но що заводити з народом якісь то звязки, коли можна взяти собі за ціль сотворити народну літературу, котру вже й ширити — і от устроюються усякі бібліотеки, видавчі фірми, земські склади народних видань і т. д. Книга піде між народ, книга завоює і щасте єму. Що таке знане й література для нас? Як ми вибиваємось на путь справжніх критичних свідомих відносин до всего навкруги? Безмірне значіне Пушкина й иншіх наших художників, но звідки те значіне? Не Пушкин сотворив наш літературний розвиток і розуміне. Ми читали Пушкина і читали літературу про

нього, ми Пушкина вичучували в звязку з розвитком російскої літератури, ми з Пушкиним читали і Лермонтова, і Гоголя — і от результати! А в народ попаде один який небудь твір Пушкина, а при тому вживаєся вся пекольна ввага, щоб у купі з Пушкиним не проникли які небудь приватні критичні погляди. Погляньте, як поставлені у нас відчити для народа: лектор прочитав позволену книгу (переглянену в десяти комітетах) і геть з катедри: не смій ні одного слова сказати від себе!

Сором нашому часу: людску винахідчивість вживаєся на те, щоб сотворити якусь німу літературу для народа, як колись займались вигадкою устроїти корчму без вікон і дверей — щоб народ не пропивався, а тут, щоб правдиве світло знання не доходило до народу. А ми, не соромлячись, помогаємо такій постидній діяльности хоч би своєю байдужністю....

Українець.

З табору народовців.

Читаючи в 210 нрі „Дѣла“ вступну статю посвячену стрийскому вічу, Ви певно здивувалися троха, вичитавши там заяву, що віче се, „о скілько би йшло о якесь сконсолідоване русских сторонництв, не посунуло справи наперед“. Дуже сим словам нема що дивуватися, бо невіра в „сконсолідоване“ власного сторонництва, невіра в політичну силу руского народа була властивою матірю нової ери, котрої „Дѣло“ і его інспіратори все таки ще не можуть переварити, хоч pro forma ві й виреклися. Та тепер ві слова мають ще більш спеціальне значіне. Я пригадую собі, з яким то завзятем воювало недавно „Дѣло“ з виводами д. Франка друкованими в „Kurjer-і Lwowsk-ім, що мов би то теперішне сторонництво народовців швидше чи пізнійше повинно розпастися: з него виділиться переважна часть народовців-клерикалів, католиків sans phrase, а ті, що схочуть лишитися при українофільских традиціях народовства 60-х років, будуть мусіли пристати до радикалів. В відповіди на ві виводи „Дѣло“ вимотало тоді цілу якусь дивовижну соціологію, на котру хіба плечима треба було стиснути, а фактам проявляючогося вже розділу серед народовців прямо заперечувало. Але факти ті не були вже тоді для нікого секретом; виступ митрополита на католицкім вічу в Кракові і стаття „Правди“ про сей виступ доповнили їх міри. Між „Правдою“ і „Дѣломъ“ почалася перестрілка; д. Барвінский критикував виступ д. Романчука в „Neue freie Presse“, находячи его занадто опозиційним до правительства і католицкої ерархії, а „Дѣло“ боронило д. Романчука. По перших стрілах залишено дальшу публичну полеміку, а постановлено виговоритися на довірочних конференціях. Доси відбулися дві такі конференції; особливо друга, в неділю 1 окт., вже по вічу стрийскім, була на стілько займаюча, що варто дещо з неї подати до прилюдної відомости, тим більше, що органи народовців очевидно все промовчують.

Докладного ходу обох конференцій подавати Вам не потребую, скажу тілько в загалі, що до якогось поєднаня обі вони доси не довели, але власне виявили серед генерального штабу народовців істнуване грунки з 5 людей рішучо клерикально-католицкого і антімосквофільского характеру. На чолі тої грунки стоїть, розуміється, редактор „органу всеї України-Руси“, д. Барвінский, далі колишній позітівіст і радікал о. Чапельский, проф. гімн. Т. Грушкевич і адвокат др Кость Левіцкий. До них пристає й д. Вахнянин, котрий тепер кандидує на посла до Ради державної в Жовкві і надіється через д. Барвінского здобути собі протекцію гр. Станіслава Баденіого. Про щирість поглядів сих двох остатніх мужів нема що й говорити. Др. Кость Левіцкий, компетент на катедру цівільного права в університеті по пок. Ол. Огоновскім, потребує тепер панскої протекції більше ніж коли небудь, бо бачить свої надії загроженими негарним процесом, що, кажуть, виточив ему д. Авдиковский о присвоєне собі рукопису словника термінів правничих, що лишився був після пок. Огоновского і котрий др. Кость спожиткував для свого словника, навіть не згадавши в передмові про працю покійного его вчителя. Для характеристики сего підростаючого „батька Руси“ оповідають ще й дещо инче, чого я не важуся повторити. А що до щирости поглядів д. Вахнянина, то многі народовці львівскі ще й доси пригадують собі, як він в 1885 р, кандидуючи до Ради держ. з тогож округа Жовква-Рава-Сокаль, де тоді захотів був кандидувати й д. Романчук, на такійже довірочній конференції народовців во всеуслишаніе говорив: „Коли Романчук схоче кандидувати супроти мене, то я вже найду способи з ним боротися. Сполучуся з жидами, з Поляками і з Поляновским, а до его вибору не допущу.“ Яко шестий до сеї грунки пристає, розуміється, й д. Кахнікевич, редактор офіціального додатку до урядової „Gazety Lwowskiej“. Як бачите, „зібралася компанійка невеличка, але чесна.“

Д. Барвінский і его товариші закидають д. Романчукови, що „не вичекавши“ покидає дорогу „нової ери“, кокетує з елементами опозіційними, а головно з москвофілами і проявляє невдоволене з виступу митрополіта в Кракові, з розвязаня руских семінарій і т. і. На недільній конференції вдарено при тій нагоді й на дра Олесніцкого за его політику вільної руки в спілці з москвофілами. Що до радикалів, то „грунка“ оказалася троха ласкавійшою і заявала, що пактоване з ними все таки ще

жливе, бо вони стоять на національнім руско-українськім ґрунті.

З противного боку промовляли доволі сміло і отверто дд. Романчук, Белей, В. Шухевич і в кінці и антіклерикальнім дусі о. Стефанович. Бесідники підносили загальну анатію, розстрій і брак карности, що запанували серед партії після нової ери, вдаряли на привичку покутного снованя і переводженя ріжних плянів без відома партії, вказували на конечність живійшого контакту з провінцією, на неслушність особистої боротьби з москвофілами, розпочатої д. Барвінским у „Правді", на невідповідність виступу митрополіта в Кракові на католицкім вічу, на шкідливість розвязаня семінарій, на потребу сконсолідованя руских сил супроти грозячих небезпек. Всіх здивував виступ о. Стефановича, що досп служив за телефон між св. Юром і народовцями Пригадавши собі давні народовскі традиції, о. Стефанович остро вдарив на новомодний, космополітичний клерикалізм, котрий деякі нетямучі люде силуються ширити між Русинами і котрий з національного погляду для нас може бути тілько — пагубним. О Стефанович підніс потребу ширшої конференції всіх видних Русинів, що держаться народного напряму, для усуненя всяких непорозумінь в партії і встановленя партійної дісціпліни. Позітівного результату ті конференції доси не принесли, та здаєся, що ряд їх іще не скінчений. До негатівних результатів зачислити треба те, що більшість „мужів довіря" не має довіря — до себе самих. Вчителі, урядники та священники почувають великий респект перед д. Барвінским, — як звісно, тепер уже членом Краєвої шкільної Ради, — і не сміють проговорити слова правди — не для того, що се д. Барвінский, але для того, що він „вірник" графа Ст. Баденіого, а той, узявши в спеціальну антренрізу веденє рускої справи в Галичині, довідавшися, хто що говорив, може... теє то як єго... Не будь д. Барвінского на конференціях, вони певно були б живійші, а так кождий на єго вид повторяє в дусі слова Гретхен до Фауста: Heinrich, mir graut vor dir! *Хома Брут.*

До характеристики галицких відносин.

У 215 нрі „Галичанина" надрукована дуже цікава передова статя про тілько що спенсіонованого намістника Морави д. Германа Лебля, що перше був довгі роки душею галицкого намістництва і шефом польско-правительственної політики у Галичині. Для єго заслуг на галицкім і моравскім полі, єго на відході зроблено бароном. Натякаючи на презідіальнвй архів львівского намістництва, „Галичанинъ" твердить, що теперішня політика польских намів супроти Русинів — то тілько приклади проєктів б. Лебля, — і каже далі таке:

„Бар. Лебль, будучи шефом презідіального бюра у львівскім намістництві, був одночасно душею всяких виборів у Галичині. Власне він видумав і здійснив прінціп, що в кождім повіті повинен дотичний староста переводити вибір посольского кандидата. За єго, д. Лебля, уряду розсилались перед кождими виборами до старостів письма, в котрих більше-менше написано було таке: „Кандидат центрального виборового (польского) комітету є урядовий кандидат. Взиваєся Вас, старатись усіми силами, вибір того кандидата перевести, бо в противнім случаю будете признані невідповідним на своїм уряді. Се письмо після прочитаня власноручно підписати і зараз у презідію намістництва відослати. (Курсів „Галичина").

„Барон Лебль був також мотором роблення старостами численних домашних ревізів у руских священників і селян, висилки на них доносів у презідію намістництва і т. д. Єму треба подякувати за те, що кілька тепер суспендованих старостів, бажаючи прикрити свої хиби або навіть такі простунки, яких допускались напр. бувші старости в Гусятині й Рогатині (взятки й т. і. М. П) — показували свою незвичайну службову „ревність" тим способом, що безперестанку доносили презідії намістництва про „кипящу" в їх повіті соціалістичну, москвофільску, православну і Бог зна яку руску пропаганду, і в нагінках за тою пропагандою не перебирали в средствах, хоть результат усіх таких їх нагінок рівнався зеру".

„До чого довела сістема. заведена д. Леблем у Галичині, можуть сказати безсторонні люде. що знають напр. відносини в косівскім повіті і послідки, що запанували там через ту сістему. Що послідки ті не принесли і не принесуть користи краєві й державі, про те лишнє говорити. Но що зло, раз запанувавше, не так легко усторонити, того ніхто претити не буде".

„В усякім разі ми можемо сказати, що д. Лебль своєю сістемою против рускаго народу довів до того, що народ той утеряв давне своє безграничне довірє до органів правительства, і що він, хоть у деяких сторонах упертo мовчить і терпеливо переносить усі роблені єму оскорбл, та мовчанку ту ми вважаємо більше небезпечною, чим усякі крики, відзиви, протести, меморіали і т. д."

Усе се правда, котру тепер признають усі рускі патріоти. Тілько ж ми спитаємо: де були ті патріоти, де був сам редактор „Галичанина" тоді, коли д. Лебль був у галицкім намістництві? Ми пригадаємо д. Маркову і компанії одну пригоду — з поставленого ним за взір деморалїції косівского повіту. Тоді власне д. Лебль був на верху свого впливу. В 1886 р. новоосноване народовске політичне товариство „Народна Рада" вислало, звичаєм рутенским, депутацію до тодішного намістника д. Залєского і той заявив депутації, що не може навіть позволити отворити читальню и Жабю через те, що воно робиться під впливом „звісної пари", то б то підписаного і єго сестри. Прочитавши таке в „Ділі" і здивувавшися, що патріоти „Народної Ради" не знали що від-

новісти на таке антіконстітуційне dictum acerbum, — я написав був коротеньку відповідь д. Залєскому про наш вплив у Жабю і про виступи против того впливу певних косівских індівідів. Я покликався на судові акти коломийского процесу з 1885—6 рр. против мене й сестри, з котрих виходило таке: В вересні 1885 р. коли рух громадян Жабя против кривдителів громади був найбільший, я, приїхавший случайно до Косова для поратования здоровля, був арештований за те, що буцім то підбивав до того жабєвску громаду, перевезений в ланцюгах у коломийску тюрму, просидів там щось три місяці до розправи, котра остаточно виказала, що все, подане против мене косівскими людцями, була чистісінька видумка, ба, навіть сам предсідатель трибуналу д Підляшецкий, бачучи очевидну мою кривду, не втерпів і заявив публічно, при розправі, супротів корупного сайґка против мене, вахмістра косівскої жандармерії д. Блонского (*) — що хоть би я й підтримував був жабєвску громаду, то маю до того правну підставу, бо ж то було би робленo против тих, котрі справді кривдили громаду і котрі тоді вже сиділи в тій самій коломийскій тюрмі, під закидом ошуки й т. и Ось і ввесь наш вплив у Жабю і єго результати. У моїй відповіди д. Залєскому, я доказував, що воно з єго боку просто нарушенє основних конституційних прав — відмовляти на підставі описаної „соціалістичної агітації“ Жабю права оснувати читальню, як усему косівскому повіту конституційних прав.

Коли підбічний орган „Народної Ради“, що тоді надіялася бог зна чого по своїй авдієнції, — „Дѣло“ не схотіло надрукувати тої відповіди навіть в рубриці „Надіслано“, де любісінько друкуються анонси про всяку ошуку, — я післав єї в „опозіційну“ газету д. Маркова, просючи єго, щоби надрукував те за плату, між анонсами. Д. Марков того не зробив, звиняючись тим, що статі мові не получив. Мені тоді чудно було, що пропала у Львові як раз моя відповідь, та я мусів повідомити д. Маркову. Але чому ж видавана д. Марковим газета не тільки не стояла в оборонї роблених руским соціалістам безправств, а навіть підбивала до того всіх? Отже нехай д. Марков не прогнівається, коли ми єму скажемо, що власне крики на руских соціалістів з боку москвофілів і народовців коли не навели д. Лебля на єго заходи супротів Русинів, то в усякім разі сильно піддержали їх. Між тим як рускі соціалісти тілько того й хотіли, щоби селяне не були кривджені чужими і своїми, на маєтку і розумі, та щоби для Русинів істнувала воля переконаня, воля слова і таких інших свобід, то б то того, чого тепер бажають менче-більше усі свідомі Русини, з виїмкою карієристів-„новоєристів“.

За три роки після мого коломийского процесу, що скінчився новим фіаском для косівских людців і їх оборонців, під свіжим враженєм другого фіаска, на більшу скалю, з т. зв. Денегівским процесом у 1889 р., — лишні люде з Русинів усяких партій мали численні нагоди переконатися, що тут є сістема против усякого руского руху в загалі, і результатом того переконаня була голосна інтерпеляція в соймі в 1889 р. в справі переслідуваня Русинів москвофільского, народовского і радикального напрямку, хоть і тоді напр. під-радикальний посол Окуневский, що нарікав на безправє в косівскім повіті, зараз сів, як тілько правительственний комісар сказав єму, що воно потрібно для побореня, „соціалістичної агітації“. (*) Ще за три роки після того, — невважаючи на те, що оборонці правного стану у нас — наші соймові посли — розійшлися, і одні з них пішли в „нову еру“ а другі стали вічно хитатися. — сам хід житя в косівскім повіті показав там страшенну деморалізацію до того, що против неї повстала майже вся місцева інтеліґенція рускої і польскої народности, котра переконалася, що страшенє „соціалістичною агітацією“ то тілько параван для невної кліки в косівскім повіті, за котрим криються погані власні діла, кліки, котра за те вислугувся ошукунам своїм напр. при всяких виборах. Крайне ненормальні відносини в Косівщині іллюструє добре й те, що названа кліка радаби звалити на туж „соц. агітацію“ — справа побитя о. Завадского пістинскими людьми, з котрих кілька вже засуджено на весні с. р. Друга розправа в сій

(*) Мушу признати д. Блонскому, що він не видержав до кінця ролї, в яку єго убрано. Зараз після мого арештованя, коли арештовано й тих, в оборонї котрих виступили против мене косівські людці, то б то кривдителів жабєвскої громади, — д. Блонскии заявив одному з них, тодішному писареви громадскому д Войцікевичови, що арештував невинного чоловіка, то б то менє, і не знає, як з того вийти. І справді, на розправі в Коломиї д. Блонский відкликав майже все те, що понисав був на мене в своїх урядових рапортах, — але за те підчас свого переслухання трясся, як осиковий лист, — очевидно з боязни, щоби не був потягнений до відвічальности зі фальшиве свідоцтво та первісну оборону д Войцікевича і комп.

(*) Треба піднести. як ілюстрацію порядків у косівскім повіті, що й супротів дра Окуневского, вже яко посла, жандарми мали наказ слідити за ним і арештувати єго, не вважаючи на єго посольство! В наказі др. Окуневский названий був „ein gewisser Dr. Okuniewski, welcher in Kolomea gewählt wurde“! І сам той Окуневский мав займатися в Косовщині, — де він мусів бувати у родичів, — „соціалістичною агітацією! А тимчасом він тілько помагав викривати такі справи, як голосна справа жабєвских жандармів, а нічого инчого не робили в косівскім повіті і соціалісти-радикали. Чому доси др. Окуневский не зробив у-житку з того наказу против него? — не розуміємо.

справі, протів Гаврила Атаманюка, що відбулася в Коломиї 11-ого с. м. кинула дуже ярке світло на відносини в Пістині й околиці. Виходить, що кілька літ тому, невдоволене мужиків протів жидів і т. п. виражалося биттєм вікон, нападами вічю, підпалюваннєм сіна і т. п. Після того, коломийські радикали почали мати вплив на Пістинців, освідомлюючи їх у „Хліборобі“ й на вічах, і вказуючи їм достойніші способи боротьби за свої права — публично, прачною дорогою. Власне задля полагоди громадских справ і втихомиреня громадяи, деякі Пістинці устроїли були торік віче. Тілько ж косівске староство заборонило віче, а о. Завадзкий вдарив на народні віча у Пістинскій церкві, перед здвигом народу з косівского повіту. Таким чином Пістинцям замкнено правву дорогу до виявленя своіх кривд публично, при представителю власти, у людей появилася думка, що о. Завадзкий ворог народу, що то через него заборонено віче в Пістини, — і у Пістинців назад появилися давніші немудрі звички, і найшлися такі, що побили о. Завадзкого, а між людністю Пістині на-ново розгорілася ворожня, котрій і кінця не видко. Тепер радикалам треба буде вжити всіх сил, щоби втихомирити пістинских людей і повернути все на правну дорогу. Але ж, ми майже певні, що там і далі найдуться вороги народних віч, бо вони чують, що тут вийшли би на верх їх діла. Та тепер наша боротьба в Косівщині вже далеко лекша: тепер уже в цілім косівскім повіті прокинулася у людей критична думка, і вона, звісно, починає з політики. Інтелігенція і простий нарід косівского повіту, де в звісний спосіб доси вибирано сойм. послом самого пана Залєского — тепер міністра для Галичини, — вже дійшли до того, що пізнали безхосенність послованя єго Екцеленції, як і новоєрского посла до Відня, д. Підляшецкого, — і громадяне рускі обертаються за оборонов своіх подоптаних лєхвярями і їх спільниками прав до д. Окуневского, або до хлопского мазурского посла Поточка. Але не вважаючи на ненастанне публікованє все нових і нових доказів того безправя в усіх руских і чесніших польских газетах, як Kurjer Lwowski, Gazeta Kołomyjska і т. п. що просто вказують пальцем на головних виновників того безправя, не вважаючи на вопіющі факти, що вийшли на верх в т. зв. справі жабєвских жандармів, вихованих звісно, в місцевій школі того безправя, котрі після завзятої боротьби радикалів і самих пошкодованих людей, таки врешті опинилися під вйсковим слідством за катованє людей, — ті головні виновники безправя в косівскім повіті і доси цілі І, доки воно так буде — се знає хиба сам бог. Все ж таки голос „Галичанина“ — проява характерна. Мусить бути певна сістема й Галичині дуже плоха, коли протів неї стають і москвофільські органи, не вагаючись при тому брати в оборону навіть пріпціпіальних ворогів своіх. Подумати, що дд. Леблі знали й знають про те, які діла криються за виступами протів „соціалістичної і тому подібної агітації“ в Косівщині й де инде, було би, по нашому, несправедливо. Очивидячки дд. Леблів систематично надувають. Звісно, се не зміняє діла, і „Галичанинъ“ тут зовсім правий. Ми тілько ждемо з великою цікавістю, по чиім боці опиниться „Галичанинъ“ і єго прихильники на провінції напр. підчас виборів, коли протів Леблів стануть радикальні кандидати... **М. Павлик.**

Іде коза до воза.

В 214 ч. „Дѣла“ в статі „По доповняючих виборах“ читаємо ось що про вибір посла в Долині:

„Не маємо ще справозданя зъ вчерашного выбору посла въ Долинѣ, то й не знаємо, чи може й симъ разомъ не обойшло ся безъ якихсь бодай неправильностей, але годить ся вже й тепер зазначити фактъ, що на який-небудь надужитя при правыборахъ не було жалобъ въ нашихъ часописяхъ, а натомѣсть доходили насъ певні вѣсти, що правыборы выпадають некористно для руского кандидата зъ вины самыхъ-же Русинівъ. Въ самій Долинѣ и въ богато селахъ Русины не журились правыборами. Знаный намъ выпадокъ, що въ одномъ великомъ селѣ, котре дає кількохъ выборцѣвъ, зойшло ся щось вісѣмь чи девять жидівъ и выбрали себе на выборцѣвъ, бо рускихъ селянъ не зойшлось навѣть тілько, кілько жидівъ, а могло ихъ зойтись такъ много, що жидівъ були бы закидали шапками. Розумѣє ся, при такій байдужности та нѣкчемности рускій при правыборахъ — не могъ рускій кандидатъ побѣдити при выборѣ посла. Особу кандидата выбрали собѣ самі мѣсцеві люде, узнавши ви за найбільше відповідну середъ даныхъ обставинъ, отже и зъ того взгляду не може бути нѣякого нарѣканя, щобы хто выборцямъ кандидата накинувъ, — а ще й се треба підвести, що зъ причины особы кандидата не могло бути непорозумѣнь або роздору мѣжь Русинами, бо за головнымъ рускимъ комітетомъ и „Русская Рада“ поручила на кандидата п. Грабовенъского. Зо всего отже выходить, що вина за таку невдачу при вчерашнімъ выборѣ паде — мабуть єдино — на зледащѣлість руску... на байдужність и апатію интеліґенціи рускои та на темноту загалу селянства а на здеморалізованье тои верхнои єи частины, котра завсѣгды старає ся посѣсти мандаты выборцѣвъ. Щобы-ж выборы въ такихъ неповныхъ повѣтахъ, якъ долинькій, на будуще выпадали лучше, потрѣбно такого способу орґанізаціи, якій въ часѣ остатныхъ загальныхъ выборівъ до сойму переведено въ Снятинщинѣ, де кількохъ людей интеліґентныхъ потрафило такъ заинтересовати селянъ справою выбору руского кандидата, що цѣлу акцію переняли самі селяне въ свои руки и знаменито ви перевели. Застарѣлыми способами орґанізаціи выборчои, практикованои Куземскимъ ще за часовъ Шмерлінґовскихъ, нинѣ нѣчого не докаже ся, — тымъ більше, що

давнѣйше було середъ рускои интелігенціи и бо́льше рухливости та енергічнои роботы, а нинѣ лишь нарѣканье на сяку чи таку „еру“, дарма що у всякій „ерѣ“ кождый патріотъ повиненъ въ своѣмъ крузѣ сповнити свій народный обовязокъ...“

Прочитавши ті слова, ми не знали, що й подумати з диву. Якою „ерою“ вони вітхнуті? Читаючи про „темноту загалу селянства“, нам пригадалася небіжечка „нова ера“, а коли прочитали про „заінтересованє селян снятинского пов., котрі цілу акцію виборчу взяли в свої руки і перевели знаменито“, коли на власні очи побачили слова, в котрих „Дѣло“ рекомендує рускій провінціональній чи може й столичній інтелігенціі іти в науку до тих „кількох людей з інтелігенції“ (се найновійший терміи для означеня недавніх деструктивних елементів, т. є. радикалів), котрі в Снятинщині зробили таке диво, ми тілько руками розвели. Не вжеж се те саме „Дѣло“, котре ще перед роком плювало на всякі віча, а ще тілько перед місяцем вмѣло збори членів „Народної Волі“ в Коломиі, де перед вели іменно ті снятинскі селяне, що вміють так знаменито переводити акцію виборчу? Не вжеж се те саме „Дѣло“, котре не найшло ані слова осуду, коли єго прихильники з Калуша, близькі сусіди тих „зледащілих, апатичних та темних“ виборців долинских пяними криками розбили наше віче в Станіславові? Ну, се вже хіба справді щось великого мусіло здохнути в ліеі!

Та тілько на жаль і тут „Дѣло“, хоч зазирнуло в політичну школу — нехай на разі і встидливо — то все таки вислухало тілько тілько пів лекціі. Знає воно про способи радикальної агітаціі, але мабуть не знає того, що за першим ліпшим кандидатом такої агітаціі не розвинеш, для першого ліпшого кандидата загал селянства цілого повіта не загрієся, не рушиться. Треба, щоби кандидат сей був справді чоловіком по серцю народа, щоби те селянство само собі єго вибрало і поставило, щоб єго знало і любило. „Дѣло“, читаючи таку остру нотацію виборцям долинским, називаючи їіх і нікчемними і темними і апатичними, промовляючи з докором до їіх народного обовязку, ані одним словом не заікнулося о кандидаті, для котрого ті виборці мали розбивати собі голови о мур польско-панскої і урядової агітаціі. Єму вистарчає сказати, що „самі місцеві люде єго собі вибрали“ — але які люде? в який спосіб вибрали? Аджеж ми тямимо, що на тих зборах, де оголошено кандидатуру д. Грабовевского, не було й 100 людей, а й між тими було богато невиборців, мало селян, котрих впрочім ніхто о голос не питав, а принаймі вони за д. Грабовенским не промовляли, хіба може головами такали. Що кружок місцевих прихильників д. Грабовенского поставив єго кандидатуру і здобув для неі, при браку інших поважних кандидатів, затвердженє на тих зборах, а потім у Львові, се ще нічого не доказує. Противно, се таж сама стара практика, якою докоряє „Дѣло“ часам Куземского. Д. Грабовенский може собі бути добрим судовим адюнктом, але ані руским народним житєм, ані справами краєвими він ніколи не інтересувався, справі народній нічим не прислужився і про те ніколи й не думав, народови в повіті нічим крім своєі урядовоі діяльности не дав себе пізнати — і виборці, ті темні, апатичні та нікчемні виборці мають раптом зриватися і за таку нулю товчи лобами о мур! Ну, се значить жадати трошка за богато від патріотизму рускаго мужика. Він має поговірку: нехай і впаду, коби з доброго коня, але чим же є для него д. Грабовенский? Аджеж він, думаючи на свою урядову повагу, не завдав собі навіть труду скликати перед виборами своіх виборців, промовити до них, порозумітися з ними, загріти їіх. Чи може він явив ся хоч на вічу в Стрию, де було все таки де кілька з єго виборців? Ми тілько одному можемо дивуватися: яку претенсію мав той добродій кандидувати, добиватися мандату народного і як розуміли свій народній обовязок ті місцеві люде, котрі єго кандидатуру поставили, знаючи добре вдачу і погляди свого кандидата? Аджеж ми певнісінькі, що коли би в тім „непевнім“ окрузі була поставлена кандидатура чи то дра Олесніцкого, чи о. Давидяка, чи якого небудь іншого чоловіка, котрий справді суріозно дивиться на свої народні обовязки, він був би не тілько став перед виборцями в Долині, але був би також скликав збори в Болехові і в Рожнітові і в Перегинску і в Велдіжі, і коли б може й не був перейшов, то все таки сею передвиборчою агітацією був би міг чимало причинитися до політичного освіченя і усвідомленя селянства.

Отсе повинно би було „Дѣло“ вичитати самому д. Грабовенскому. Не штука то при посторонній помочи по хлопских похилених плечех виванесувати на „любимця Руси“ (ми вже бачили таких!), але штука добитися сего працею, на перекір апатіі, темноті і ворожим тискам. Hic Rhodus, hic salta, пане Грабовенский і всі ви, подібні кандидати! Вибір долинский повинен бути для вас наукою, що без попереднього щирого приложеня рук до праці над освідомленєм і політичним вихованєм мас народних, ви навіть думати не повинні о мандатах. Мандат, то не є судовий „кавалок“, котрий зреферуєш і зложиш до регістратури, а довірє і загал виборців не залежить зовсім від числа таких зреферованих кавалків.

Іван Франко.

Два голоси в „Правді“ і гріх „Просвіти“ перед Українцями.

Про недавні листи д. Вартового заговорила і „Правда“, та ще й на два голоси: тоненько, як лисичка-сестричка, і товстенько, як ведмедик. Подібно „Дѣлу“, редакція „Правди“ препарувала ті листи так, що подала всі ка-

зінці проти москвофілів і радикалів, заховала всі проти народовців, а під конець присмиріла перед радикалами і прикинулась, що не розуміє того, що каже д. Вартовий про клерікалізм народовців і обертається до д. Вартового ось як тоненько: „се факт, що Русини галицкі належать до церкви руско-католицькоі; — чи ж п. Вартовий бажає, що б народовці ві покинули?!“ На такий випадок „Правда“ покликуєся на принціп, виставляємий і д. Вартовим, що „релігія річ особиста кождої людини“.

Але в тій же книжці „Правди“ (за м. вересень) напечатано лист уніяцкого священника з Буковини, Юл. Рожанковского при ту ж справу з приміткою редакції, що „сей голос священника руського (вже просто руского) проясиить непорозуміне декого з наших братів-Українців, мало знакомих з нашими обставинами про т. зв. „клерікалізм“ гал. Русинів-народовців“. Д. Ю. Рожанковский відкидає рішучо принціп, що „релігія річ особиста“ і претовсто виголошує, що окрім римскої церкви нема спасіня, бо напр. в грецкім католіцізмі і „релігія була тілько перед Керулярием і Фотием“. Нарешті д. Рожанковский так розійшовся, що виголосив, „що релігія католицька сотворила і цівілізацію і з нею зрослася“ і т. д. і т. д.

З д. Рожанковским моглабн бути розмова тілько тоді, як би він повторив який підручник історіі, та відновів на такі питаня, як: хто видумав азбуку, почав астрономію, хемію, чи католики були Питагор, Платон, Арістотель, хто проклинав англійскі хартіі свободи, хто запровадив у громади толеранцію і т. д. і т. д.?? Та що ж чекати від д. Рожанковского, коли его професія вже згори навязує ему певні думки? Хиба нагадати ему, що та професія его не обовязує цінити і цівілізацію?

А з „Правдою“могла би бути довша розмова. Та нехай поговорить з нею сам д. Вартовий і роскаже детально, що і чому не подобаєся ему в клерікалізмі, або в „т. зв. клерікалізмі галицких Русинів-народовців“. Нам уже обридла ся тема. Та до того: „блаженні миротворці“, то нехай же „понудяться“ вони! Від себе ми спитаємо „руско-католицьку“ Правду тілько, чому вона не відповідає на наші повторні запити: 1) на що вона печатала в 1888 р. програму про потребу „лаіціізації політики“ Русинів і 2) хто писав примітку до тої точки програми про тим більшу потребу таку в виду того, що за галицкими уніяцкими архиєреями стоять єзуіти? „Правда“, звісно, не відповість нам і тепер на сі запити, але ми час від часу будемо ставити їіх, аж поки зовсім не виявиться перед нашими закордонними землякаміі, куда веде їіх сей руско-католицкий орган.

Щоби ж д. Вартовому помогти „договоритися“ з народовцями, ми ще перепечатуємо те, що він каже про них у самім остатнім нрі „Буковини“: „Галицкі Русини дозволяють собі не тілько виправляти мову в роботах присилаиих від нас (і коли вони відвикнуть від сеі ноганої завички!), але й самий зміст, самі думки перекручують. Особливо т-во Просьвіта охоча до сего – вигонити з творів, присилаиих з Росіі, всяке „радикальство“, всякий „атеізм“. Чи догадується „Просвіта“, як се страшенно обурює Українців з Росні? І може бути, що прийде такий час, коли і наші довгодумні земляки врешті до того обуряться, що заснують своє народо-просьвітне товариство таке, що давало-б народови справжню путящу осьвіту, а не самі книжочки про гній та оливні житя святих. Своім клерикальним ретроградством т-во „Просьвіта“ таки примусить се зробити“.

На се слід би відновісти „Просвіті“, а ми скажемо, що ми таке говорили їій з-давна, та нам мало хто з Українців хотів вірити. Ми раді, що тепер і російским Українцям се починає бути ясним...

Ну, хтож так політикує?!

(Замітка на допись „Організуймося!“ Ол. Андровича, в 18-м нрі „Народа“).

Щоб заложити політичну (потайну!) партию, котра боротиметься проти сучасного ладу в Росні, п. дописувателъ ставить справу так, що, мов, редакция „Народа“ має висилати його адрес кожному, хто тілки зажадає. Виходить, щоб вступити у таку важливу партію, не треба мати жадної кваліфікації; імення членів потайної партиі можуть бути відомі кожному цікавому! Ну, а що буде, коли, до всього того, вдасться за адресом до редакциі якийсь член росийської сьлідчої поліциі?! Як що він сам не назве свого шановного чину, то редакция не могтиме одмовити йому, і буде те, що росийська жандармерия, здобувши в свої руки адрес Ол. Андровича й опрочих ініціяторів, зараз їх усіх похапає тай позасилає туди, де вже годі політикувати.

Отож я, хоч і непрошаний, зважуюся як найшвидче послати оцей лист до шан. М. Павлика тай прохаю: будьте ласкаві, добродію, не висилайте адреса Ол. Андровича нікому, не дайте людиці піти на загибіль. В нас і так мало працівників, а тут іще й ті, що є, самохіть лізуть у тенета.

Ох! хто ж такечки політикує?? Хто так організує політичні партиі в деспотичній державі?? **А. Хв.**

Від Редакції. Ш. автор даремне боіться біди від пропозіції д. Ол. Андровича. Вже друкуючи статю остатнього, ми назвали сю пропозіцію его непрактичною. Що б ми роздавали адреси усіх Українців першому зголошившомуся — до того дуже далеко. Ми можемо знакомитп з собою тілько певних людей — тай то не листами.

Параллелі по обох боках Збруча.

В статі „Інтерес Галицко-рускоі літератури“ есть кілька не досить яскравих устушів,

мисл і торговлю, вигоняє Поляків в Польщі з усяких посад урядових і навіть приватних і т. і. Про повстане і зріст партії москвофільскої серед рускої інтелігенції в Галичині не потребую й говорити; не менше інтересне, хоч далеко менче звісне навіть самим Галичанам є москвофільство серед самого люду галицко-руского, москвофільство ще й доси доволі сильне, коля могло придати такий острий і рашовий характер торічній еміграції люду галицкого до Росії. Москвофільство те, як звісно, має характер переважно соціально-аграрний, а потрохи й антіжидівский та антіпольский; проблиски єго з тимже соціальним характером ми бачили також і в західній Галичині серед селян мазурских. Так само не будемо широко говорити про москвофільство серед Русинів угорских, замітне вже в часах Петра В. і пізнійше, коли угро-рускі вчені виселювалися в Росію, замітне в віршах унгварского епископа Марковича, котрий писав оди і елегії на смерть царіці Катерини і ще в 1805 взивав свої Музи:

Сихъ ради и вы, моя дщеры любезны,
Кончайте скорьбь и ліять потоки слезны,
Невску престаньте нимфу плакати,
Дасть небо ей во сестрѣ равной востати.

Особливож скріпилося москвофільство серед угро-рускої інтелігенції по р. 1849, коли то „москалі“ побили збунтованих Мадяр — між іншим також з помічю угорских Русинів, котрих організував звісний гофрат Адольф Добрянский. Від того часу аж до нині воно переважає там серед інтелігенції так, що напрям народній і доси не може там найти приязного грунту. Що те москвофільство іде там в парі з обскурантизмом, застоєм і мадяровством, що інколи, як в часи російско-турецкої війни, воно, граючи в дудку Мадярів виступає против Росії, се зовсім не зміняє основного факту.

Москвофільством пронята також уся інтелігенція словацка. Та се москвофільство вже не таке, як у Угрорусів: воно не перепиняє Словакам працювати над своїм національним розвоєм. Як серед галицко руского народа в формі москвофільства чи навіть царофільства виявляються соціальні та аграрні бажаня мужика, так у Словаків, Чехів, Словінців та Хорватів у формі москвофільства виявляєся політична і національна опозиція против Мадярів і Німців. Через се москвофільство серед тих народів проявляєся в формах, котрі нас інколи разять у інтелігентних людей і котрих особливо в Росії люде не можуть зрозуміти. Ческа інтелігенція — ми се нераз бачили — однаково сквапно перекладa і читає Тургенева, Толстого, як і Мещерского та Немировича-Данченка, однаково безмірно величає Пушкіна і Каткова як вияв „генія рускаго народа“, однаково індіферентно відноситься до внутрішних справ російских, хіба що в них находить щось таке, чим би можна штуркнути в очи бюрократії німецкій; ліберальні молодоческі „Narodni Listy“ відносяться ворожо до змагань кращої части інтелігенції російскої — вибороти в Росії політичну волю, а натомісць похваляють політику російску в Болгарії і ганьблять Болгар не згірш „Новаго Времени“ та „Гражданина“ за те, що вони не хочуть покірно дати тесати собі кіле на голові російским сатрапам. Ческа преса, сильно розвинена в неодному погляді, о справах російских інформується з „Neue freie Presse“ і подібних їй німецко-жидівских органів, не дбаючи про власні, оригінальні інформації, не знакомлячи своєї публіки навіть з кращими річами, котрі друкуються про Росію на Заході — хіба що в тих річах находиться сліпе захвалюване Росії і російских порядків. Що тут не ходить о Росію, а о політичну демонстрацію, се ясно, хоча приходиться жалувати народа, котрий для демонстрації, для партійної чи національної опозіції годує себе нездоровою стравою і немов навмисно замикає очи на много важних фактів. Та який сильний сей напрям серед Чехів, видимо хоч би із слабости та малочисленности партії тзв. реалістів, котрі іменно в тім пункті стараються ширити серед Чехів здоровійші, критично провірені погляди і котрі в загалі виступили на сцену під окликом тверезої і неупередженої критики.

Ще в більше завзятій і засліпленій формі виявляєся москвофільство серед Хорватів в тзв. партії Старчевича. Та не треба думати, що Старчевич і єго прихильники самі тілько серед Хорватів покладають наділ на Росію, а властиво вживають ві фірми до своєї політичної агітації. Всі хорватскі партії і відтінки згоджуються в тім з ними, хоч може не так голосно се виявляють. З якою пошаною Словенці вимовляють назву „Рус“ і як некритично відносяться до всего що російске, се перед кількадцятьма роками на власні очи бачив Українець Софрон Круть (гляди єго статю „З Любляни“ в „Сьвіті“ 1881).

Сімпатичнійше для нас москвофільство сербских радикалів. Ще з часів Обрадовича та Караджіча привикли Серби придивлятися до-

складнійше російским відносинам і дивитися на них критично. Школа політична, яку вони пройшли в часи державної самостійности, хоч досить тяжка, всеж таки була користна для їх розвою, устерегла їх від боротьби о пусті формальности а привчила боротися справді за принціпи і за жизненні інтереси широких верстов народа. Радикальний рух, розпочатий соціалістами Светозаром Марковичем, Богосавлєвичем, Таушановичем, Тодоровичем і др. звільна довів до того, що дав керму політики в руки дійсної більшости народа—селянства і єго представителів. Як держава сама собою слаба, Сербія хитаєся між союзом з Австрією, що сусідує з нею о межу і котрої сусідство нераз уже солоно далося в знаки Сербам, і Росією, котра сидить далеко, шкодити Сербії безпосередно не може, а за то нераз помагала їй і своїм авторітетом у европейскому концерті і навіть безпосередно, людьми і грішми. Оттим то москвофільство сербске має характер найбільше природний і здоровий. Серби не мусять хапати з Росії тé, що блищить, що імпонує, що страшить кого небудь, а можуть глядіти спокійно і вибирати те, що є найкращого чи то в російскім письменстві, чи в установах, тай до того завсігди відносяться критично (я пригадую напр. гарний критичний розбір тургеневскої повісти „Новь“, долучений до єї перекладу на сербску мову, або сербский переклад політичних статей М. Драгоманова по поводу російско-турецкої війни).

Про москвофільство Чорногорців досить буде тілько коротко згадати. Може дехто не схоче признавати в нім ніяких ідейних основ і скаже, що соколів Чорної гори тягне до білого царя тілько бажанє зисків. Може воно й так, та все таки дивно, чому се бажанє зисків не тягне їх до далеко близшої Австрії або до Італії, а тілько до Росії.

В кінці певна річ, що і серед Болгар помимо всьої політичної колотнечі, яка тепер ведеся між ними і Росією, не вигасла вдячність для Росії за жертви, які вона понесла при їх увільненю, не вигасла давня прихильність до „діда Івана“. Не говорю вже о таких Груєвих, Бендеревих та Цанкових, що перейшли в Росію і служать теперішній сістемі російській, організуючи оружні напади на свій рідний край або деморалізуючи своїх земляків дома російскими рублями. Але важно те, що всяка опозіція в нутрі Болгарії против теперішнього Стамбуловского режіму в першім ряді, побіч справ внутрішніх, підносить зміну відносин Болгарії до Росії.

Всі ті факти, хоч і як не однакова їх вартість, на стілько аналогічні, що не признавати їх чималого політичного значіня для будущини Словянства було б великою помилкою. Скаже дехто, що майже всі вони хоробливі, випливають не з докладного знання Росії, не з ясних поглядів і не з чистої любови, а тілько з ненормальних відносин, серед яких живуть словянскі племена. Та що з того? Факт загального нахилу до Росії істнує в більшій чи меншій мірі серед усіх племен словянских і істнувати буде доти, доки тріватимуть ті ненормальні відносини. А хіба вони завтра щезнуть? Факт сей тим більше заслугує на увагу, що Росія своєю словянскою і внутрішньою політикою доси дуже мало дала причин до великих надій на неї, дуже мало могла заохотити Словян горнутись до неї. Що ж би то було, коли б політична сістема в Росії змінила ся в дусі свободолюбнім і справді словянолюбнім? Колиб Росія, шануючи кожду осібність словянску і гарантуючи їй повний розвій, хотіла повертати хоч часть своєї політичної сили і свого впливу на те, що б політичні і громадскі відносини прочих Словян по за єї границями зробились більш нормальними? Побіч сего елементарного нахилу Словян до Росії істнує і в остатніх роках проявив себе дечим також нахил більш федератівний між поодинокими племенами словянскими. Маю тут на думці два зїїзди поступової молодіжі словянскої у Празі і у Відні. Головну ролю в тих зїїздах відіграли Чехи, Поляки і Русини, а властиво радикальна і соціалістична часть молодіжі тих народів. Програма, котрої нарис установлено на тих зїїздах, наперед усего національна, хоч і намагаєся заповнити рамки національних змагань поступовим, мужиколюбним змістом. Що правда, практичних наслідків ті зїїзди не мали, окрім завязаня особистих зносин між деким з молодих руских і ческих радикалів. Задумана на першім зїїзді ліга словянских народностів корони св. Степана з Румунами для боротьби з Мадярами так таки й не завязалася.

Іван Франко.

З поля нашої науки.

III. Заким піду далі, нехай мині буде вільно поговорити про один твір — не науковий,

та зроблений нашими „вченими“, твір, що особливо тепер повинен би був обернути на себе увагу наших патріотів, та про котрий якось ніхто нічого не сказав, а часописі мабуть тільки й зробили, що зареєстрували єго появленє. Маю тут на думці „Статут наукового товариства ім. Шевченка у Львові“, котрий набирає для всіх Галичан і Українців тим більше значіня, що з круга авторів того статута проголошена була в „Дѣлѣ“ думка більш претенсіональна ніж патріотвчна, що товариство Шевченка має статися завязком рускоі, а властиво всеукраінскоі Академіі наук. Думки сеі на довгі ще літа нема що брати в суръоз, раз тому, що науковий багаж товариства надто ще малий, по друге тому, що фонди єго також дрібні, по трете, що піднесенє товариства до ранги Академіі наук в Австріі залежить від волі цісаря, котрий протектором єі іменує когось із цісарскоі сімьіі, значить, і деякі згляди дипломатичні будуть тут входити в рахунок, як се було і з переміною краківского „Towarzystwa Przyjaciół Nauk“ на Академію, а по четверте тому, що у нас нема і довго ще не буде людей, котріб могли двигати на своіх плечех престіж і роботу получену з рангою Академіі наук. Куди нам думати про Академію, поки головний контінгент наших „ученых“ мусить по словам старого „Страхопуда“.

„Дуже омпно, без хвантазі
Бриндзю бити у гімназі —

і то бриндзю бити в буквальнім значіню того слова, як супденти та вчителі, або доки на секціях наукового тов. ім. Шевченка засідає коли не більша, то все таки значна часть студентів університету, а то й людей „доброі волі“, та далеких від всякоі науки й наукових інтересів.

Здається, що й самі автори „Статута“ дивилися доволі скентично на будуще товариства, бо статут єго уложили зовсім не на взірець якоі небудь Академіі, а по звичайному галицко-рускому шаблону. Шаблон сей має дві кардинальні прикмети: затісненє і нерухомість на вні, і централізацію та бюрократичний автократізм в нутрі. Тих старих знайомих стрітили ми благополучно і в статуті наукового тов. ім. Шевченка; може й ширша громада, а особливо на Вкраіні закордоновій схоче їм близше придивитися.

Свій розбір статута тов. ім. Шевченка мушу розпочати короткою ремінісценцією. В часі, коли засновувала ся поповлена „Правда“, основником єі запрошений був між іншими і я в склад комітету редакційного. На однім з засідань того комітету, по залагодженю справ редакційних зійшла розмова на тов. ім. Шевченка. Розмовляли один Українець, Барвінский і я. Всі ми були за тим, що конечно треба вже раз перемінити товариство на інституцію справді наукову, і д. Барвінский, одинокий між нами член товариства, заявив готовість на найблизших загальних зборах виступити з проєктом реорганізаціі товариства. Ми взяли давнійший статут і я почав розбирати поодинокі єго параграфи та висказувати, як би по моім поглядам повинно виглядати реорганізоване товариство. Думки моі сподобалися тому Українцеви, а і д. Барвінский не тілько їм не противився, але противно просив подіктувати їх єму як субстрат для єго будущоі реформи.

Нині вже я не пригадую собі того моєго проєкту у всіх подробицях, тямлю тілько добре, що я радив покласти головну вагу на секціі і наділити їх значною автономією, а для їх оживленя радив завести чотири категоріі членів: звичайних (вкладка 5 гульд. річно), основателів (се була концесія для старих членів, що подавали по 50 гульд., хоч титул сей не давав їм ніяких осібних прав), почесних і корреспондентів з вкладкою по 1 гульд. річно. Корреспондентами, по мойому проєкту, могли бути зарівно студенти університету, як і письменні селяне, збирачі матеріалів і загалом люде нефахові, а також охочі люде інших народностей. Вони мали мати вільний вступ на засіданя секцій, могли забирати там голос, ставити внески і голосувати. Міні здавалося, що притяганє як найбільшого числа людей з провінціі до секцій оживить їх і змусить до того, щоб реферати і діскусіі дотикали справ живих і держані були популярно, приступно для широких кругів суспільности, а з другого боку участь світлих людей, спеціалістів з інших народностей (у Львові головно Поляків) на засіданях секцій не допустить до затісненя поглядів національних, до сектярства і також причиниться до розвою товариства. Небепезки, щоб ті нефахові та постороннї елементи опанували товариство та схибнули єго з дороги, не було, бо кореспонденти не мали права голосованя на загальних зборах і загалом до адміністрациі товариства не повинні були ніяк мішатися.

Чи д. Барвінский, виступаючи опісля в товаристві ім. Шевченка з внеском о зміні статуту, прияв мій проєкт, чи змінив єго, я не знаю. Та все таки чуючи, що статут справді змінено, я був цікавий побачити, чи є в новім

статуті хоч який небудь слід тих думок, на котрі колись згожувалися той Українець і Барвінский, як на справедливі і користні. Вже читаючи в газетах, яким „спеціалістам правникам“ приділено проєкт д. Барвінского до зреферованя, я малу мав надію, та в друкованім статуті найшов „ще менш того малого“, як каже Софоклівский Едіп. Членів кореспондентів нема. § 15 знає тілько членів дійсних, основателів і почесних. Вкладку для членів дійсних означено на 3 г. (се не лихо), та за то члени основателі, коли зложили після давнього статуту вкладку 50 г., на далі будуть вільні від річних вкладок, а проте будуть користуватися всіми правами на рівні з дійсними членами. Не розумію, по що ся прівілегія? Хто міг раз дати 50 г., може що року дати ще 3 г.; з другого боку, увільнюючи основателів від вкладки випадалоб було сказати, що член дійсний, котрий належить до товариства нпр. 16 літ, т. є. разом з 12 г. вписового вложить до каси тов. також 50 г., стаєся членом основателем і не потребує далі платити вкладок.

Забавна історія вийшла з членами почесними. Членами почесними — говорить §. 18. — іменують загальні збори на внесеє виділу людей заслужених коло укр.-руского народу, письменства, науки, штуки, або коло самого товариства“. Се „або“ чудове! Інтерес товариства ставить воно на рівні з цілим народом, письменством, наукою і штукою. Відси вийде таке, що заким іще збори зважуться „на внесеє виділу“ (борони боже, не якої групи членів позавиділових!) іменувати когось членом почесним за заслуги около народа, письменства, науки і штуки, десять разів скорше явить ся нагода почтити заслуги близької виділови одиниці около самого товариства. Се значить, що поки там почесними членами тов. ім. Шевченка будуть іменовані такі Рамбо, Реклю, Голубев, Дашкевич, не кажу вже про †††† Драгоманова, на кріслах курульних нашої будущої Акад.-наук засядуть наші власні многозаслужені патріоти, дд. Громніцкі, Паньківскі, Коцовскі та Макарушки. Ну, та не се ще головний Witz статута з почесними членами, а ось що: автори знали, що почесними членами прийдеся іменувати не самих дд. Громніцких, Паньківских, Коцовских та Макарушок, а й людей інших народностей. А що, як тих членів чужоплеменних набереся богато, і вони одного прекрасного дня зійдуться на загальні збори товариства, переголосують усіх і повернуть товариство на своє конто? Справді, небезпека величезна! Характер „українско рускій“ нашої будущої Академії наук може бути загрожений, і ось наші патріоти-правники спасають єго слідуючим чисто рутенским кручком: „§. 20. Члени почесні українско-рускої народности можуть в товаристві виконувати права прислугуючі членам дійсним“. Розумієте? Не кажучи виразно ані слова, „плечима, не очима“ встановлює сей параграф дві категорії членів почесних: українско-рускої народности, котрі мають якісь права в товаристві, і неналежних до тої народности — позбавлених усяких прав, проскрібованих, зовсім пассівних, почесних, але без довіря. Ну, панове Рамбо, Реклю, Голубеви і прочі, тіштеся! Ваші праці над укр. історією і письменством чудесно будуть надгороджені у Львові!

Погляньмо тепер, як представляються після статуту права і обовязки дійсного члена товариства? Він платить 2 г. вписового і 3 г. річної вкладки (§. 21.), і за те має право брати участь в загальних зборах (§. 29), вибирати членів виділу, комісії контрольної і т. і. (§. 19, 1.), бути членом секцій (§. 19, 4.), голосувати на зборах (§. 19, 2.), вглядати в книги товариства в присутности одного члена виділу (§. 19, 5.), подавати письменно виділови в справах товариства внесеня, котрі виділ мусить узяти під обраду (§. 19, 6.), і побирати безплатно від часу приступленя по 1 екземпляру книжок і видань товариства, котрі призначить виділ до наділеня членів (§. 19, 7.). Що має значити термін „книжок і видань“, я не розумію. Чи товариство буде роздавати також книжки не свого виданя? Натомісць дійсний член не має права „ставляти внесеня і інтерпеляції на загальних зборах, як се єму лицемірно обіцює §. 19, 3, бо §. 35. виразно говорить, що „на загальних зборах приходять під діскусію і рішеня такі внесеня і інтерпеляції поодиноких членів, котрі суть підперті найменше трома членами товариства“, то значить, що внесеня і інтерпеляції поодинокого члена не будуть взяті ані під діскусію, ані під голосованє, узнаються як неістнуючі. Дійсний член не має права проєктувати зміну статутів і коли б єму замаячилося щось подібного, то мусить свій проєкт з мотівами на місяць перед загальними зборами подати до виділу, але надто постаратися ще о підпис двох членів (§. 34, 2.), — проєкт підписаний тілько одним членом уважаєся за неістнуючий. Дійсний член не має права впроваджувати гостей на засіданя секцій; після

§. 9. „гостем може бути на засіданях секцій, кого представлять там три члени товариства“. Кого представить тілько один член, того випросять за двері. Погляньмо тепер на функції виділу. Що правда, статут означує права і функції виділу досить неясно, загальними фразами в роді „управою товариства займаєся виділ“ (§. 24) або „з орудування майном і фондами тов. складає виділ справозданє загальним зборам“ (§. 27). Тілько взявши до помочи „Регуляміи, т. є. внутрішній устрій наук. тов. ім. Шевченка“, долучений до статута, ми можемо виробити собі ясніймше поняте о виділі і єго функціях. Попереду усього кождому уважному читателеви статута і регуляміну мусить насувутися питате: чим властиво є виділ: чи органом чисто адміністрацийним, чи чисто науковим? Здавалось би, що в науковім товаристві ті два обсяги діланя повинні б бути розділені, щоб не виходило таких скандалів, що бухгальтер або завідатель друкарні видавати буде опінію о працях філологічних чи медичних. А тимчасом власне такого розділу функцій ані в статуті, ані в регуляміні тов. ім. Шевченка не бачимо. Директори секцій входять по щось в еклад виділу тов. (§. 21.), і то способом доволі орігінальним — *без вибору загальних зборів*, в супереку §. 34, 6. статута. Виділ має право скликати зїзди учених, літератів і артистів „в справах важних дотикаючих науки, письменства або штуки“ (регул. §. 11.), значить, виділ рішає перед тим о важности тих справ „науки, письменства і штуки“, рішає очевидно по дебаті над тими справами, в супереку §. 10. тогож регуляміна, котрий о дебатах виділу над справами науковими нічого не знає. Не розумію, що значать додані до сего параграфу в скобках цифри „§. 3, 31“. Автори регуляміну мабуть хотіли дати вид, що ся постанова умотівована підповідними §. статута; тимчасом ані §. 3, ані 31 статута нічогісінько про таке право виділу не говорять, а тілько §. 7. говорить, що „в справах дотикаючих науки, письменства або штуки може бути скликаний надзвичайний зїзд учених“ і т. д., нічого не додаючи, хто саме має той зїзд скликати.

Гляньмо тепер на секції, в котрих після §. 8. стат, §. §. 9 і 25. регул. повинна зосереджуватися головна, *наукова* діяльність товариства. Здавалось би, що тут і статут і регуляміи повинні як найпильніймше дбати о їх розвій. Тимчасом із 17 §. § регуляміну посвячених секціям більша часть як би навмисне придумана на те, щоби путати і спиняти їх діяльність. Поминаю вже повторенія (§. 25. „засідання секцій присвячені справам науковим“, §. 26. секції займають ся справами науковими) але звертаю увагу на слідуючі §. §: Секретар секції укладає надіслані роботи до відчитаня на секції (§. 28); тілько роботи наукові членів дійсних і основателів *мусить* секретар секційний подати на засідання, інші може відрочити або в порозуміню з директором..... зовсім усунути“. (§. 30). Значить, праці членів почесних секретар не мусить подавати на засіданє секції, і може вийти така штука, що який небудь Рамбо або Реклю пришле свою працю для товариства, а д. Макарушка в порозуміню з д. Вахнянином brevi manu узнають єї за невідповідну і навіть не подадуть нікому до прочитаня.

Не знаю як кому, а мині троха чудним видаєся зіставленє куни отсих §. §. „В Записках і окремих виданях має товариство друкувати роботи наукові самостійні, котрих метою поступ, а не звичайне розповсюжуванє науки (§. 45. рег.); „на засіданях секційних можна вносити і відчитувати тілько такі роботи наукові, що призначені до видань товариства“ (§. 31.); „читанє або виклад одного предмету не може довше тревати, як пів години і тілько виняткова може директор продовжити“ (§. 34); „розправа призначена до записок не повинна більше обіймати як 3—4 аркуші друку і тілько виняткова може секція і комітет редакційний поміщувати також довші розправи“ (§ 51). По що сі всі хаотичні приписи з „винятками“ — тяжко зрозуміти, тим більше, що практичне їх виконанє, як бачимо з перших томів „Записок“ і перших засідань секцій, тілько виняткова буває можливе. Але є в тім хаосі один гачок. Секції мають дбати про заповнюванє Записок; роботи більше обємисті, котрі товариство друкувати буде яко окремі видання, *не потребують переходити через секції* і можуть бути передані прямо комітетови редакційному (§. 55). Значить, коли звичайний або навіть почесний член пришле працю меншого обєму, котра справді значить поступ в науці, то таку працю, коли дд. Макарушка і Вахнянин не відкинуть єї a limine, відчитують в повнім тексті чи в резюме на секції (§ §. 28, 29, 31.), по сім директор віддає єї „до перегляду і справозданя одному або двом членам“ (§. 32.), ті референти здають з неї справозданє, над котрим секція дебатує (§. 33.) і тілько в разі прихильної ухвали секції робота іде до рук комітету редакційного для на-

друкованя в Записках. Але коли др. Кость Левіцкий „совершить“ словник термінів правничих і здобуде собі відповідними способами ласку і протекцію д. Барвінского чи не знаю вже кого там, то тоді дд. Макарушці, Копачеви і Коцовскому зась від тої роботи і вона „буде прямо передана комітетови редакційному“, котрий убухавши в ві друкованє значнійшу суму грошей, скаже опісля секції: „Даруйте, панове, з друкованєм дальшого тому Записок треба підождати, бо в касі нема грошей“.

Може воно не буде так зле йти, як в статуті і регуляміні прописано (хоч з Словником дра Левіцкого воно справді вже й сталося), та все таки з поданих тут уваг видно, як мало статут і регулямін „наукового тов. ім. Шевченка“ відповідають справді науковому характерови інституції, як богато в них темного і недоговореного, як богато полишено до волі людей, котрі дуже часто будуть мусіли судити о справах, в котрих вони зовсім некомпетентні.

Я знаю, що головна вага в кождім товаристві не в статуті, а в людях, та все таки мині здаєся, що статут розібраний мною є таким характерним виливом духа і уподобань людей, кермуючих тепер товариством ім. Шевченка, що їх діяльність не може бути значно відмінна. Тілько значнійший приплив нових членів, особливо з провінції і з України може дати запоруку, що евентуальна зміна статуту буде заразом зміною пануючого в товаристві духа шаблону і закостенілости.

Іван Франко.

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПО АВГУСТ 1893.

Англія. (Далі). В усякім разі в два остатні роки зроблено або обіцяно зробыти певну уступку робітникам, що доказує, що від ліберальів можна вирвати більше, чим від партії торіїв. Не треба забувати, що тепер партія торіїв, то не самі великі властителі землі, ліберали ж то великі капіталісти. В обох партіях є як великі властителі землі, так і капіталісти. Ліберали ловлять робітницкі голоси, а т. зв. заступники робітників на тілько чемніці для них, на кілько вбільшаються їх домаганя. Не один робітницкий заступник добився таким способом добре платного урядового становиска через ліберальів. Від коли ліберали знову при кермі уряду, вони поправили заставниче право, хоть его можна би ще поправляти в користь пошкодованого, скривдженого предприємцем; ліберали рішили перевести закон про плату послам; іменували більше промислових інспекторів, даючи їм до помочи жінок, основали часопись для статистики праці й робітницких відносин, краєвих і заграничних; поставили внесок громадского закона, що як би пройшов, то вирвавби заряд громади з рук панів і попів; доповнили дуже важними додатками шкільний закон; внесли проект до виборчого закона, що вбільшить чисто робітницких голосів.

Як би торії мали на переді такого запопадливого й цінічного мужа як Дізраелі, то перейшлиби партію ліберальів уступками, але й тоді і одні й другі помилилиб ся, думаючи, що можуть вдоволити чим раз більше ростучий смак робітників дрібними уступками. Чим раз більше ширитьеся серед робітників думка, що ані від ліберальів, ані від торіїв їм не ждати повного вдоволеня своїх домагань, що вони захоплять власть у свої руки і тоді зараз перейде земля, фабрики, сирі плоди й знаряди праці на їх виключну власність.

Маніфестація 1 мая в р. 1893 відкладена на 1 неділю, т. є. 7 мая. Вона представлялась як процесія улицями Лондону. Коли в р. 1892 був тілько один ряд трібун і ухвалено одну резолюцію, в р. 1893 були два ряди трібун і ухвалено дві резолюції. Резолюцію зовсім соціалістичну, про повне визволенє робучої кляси, поставили трібуни: комітету для демонстрації, більша частина робітницких клюбів, союзів поступових уніоністів, комуністичних союзів і ліга 8-мигодинного дня. При инших трібунах, де зібрались були лондонскі trades councils (фахові ради), резолюція домагалась тілько 8-мигодинного дня. Соціально-демократична федерація пристала до фахових рад, та поклала чисто соціалістичну резолюцію.

Демонстрація в Лондоні 1893 була така ж величина, як і попередними роками, на провінції ж по більших городах, вийшла краще і численніще, ніж попередними роками. Демонстрації зробили своє, бо навіть старші trades Unioп-и, що противились 8-мигодинному робучому часови, згодились на него під умовою, коли на те згодиться більшість організованих робітників певного фаху. Так само вийшло в прядильнях баволни і в копальнях, з виїмкою одного малого округа. 8-ми годинний робучий час для гірняків ухвалено в палаті послів в другім читаню, і поставлено внесок на загальне заведенє его в усіх галузях промислу; таким чином проект укороченя робучого часу справдився.

Після остатного конгресу ми мали вибори, в котрих робітницка партія у-перше виступила самостійно. Були й передше робітницкі кандидати, та то були робітники тілько по занятю, а по переконаням радикали, з котрими разом голосували, замість поборювати капіталістів. Були й инші кандидати з далеко идучими програмами, та їх підпирано фондами не від робітницких організацій — з них не вибрано нікого. З соціалістичного табору вибрано двох, рішившихся на повну програму робітницкої

партії. В тих двох случаях ліберали, після завзятої боротьби, узяли назад свої кандидатури, побачивши, що у соціалістів більшість. При тій нагоді показалося, які перешкоди треба у нас переборювати при виборах. У нас нема тісніщих виборів і рішає релятівна більшість голосів; укладане виборчих списів хибне; деякі голосуючі мають по кілька голосів, вибори не відбуваються в один день і виборчі кошти мусить зовсім покривати кандидат, а вони чималі. Се все треба перемінити, коли робітницка партія має вийти на дорогу дійсних соціальних реформ, і робітники переконуються чим раз більше, що для економічних перемін доконче потрібні політичні переміни, та що треба боротись за одні й другі.

При остатних виборах виступили рільні робітники більше на перше місце. Так коли передше голоси їх падали на панів, посесорів і попів, тепер у них будиться свідомість ріжниці інтересів і вони в домаганях наближаються більше до своїх братів з городів. Коли зразу до „червоних возів“ (агітаційних, переносимих трібун) сільскі робітники мали не велику прихильність, тепер вони цікаво слухають проповідей про націоналізацію землі і навіть інших средств продукції. Окрім того подорожні агітатори збирають статистичні дані про рільних робітників. Великі пани намагають виступати против такої агітації і оснували „National-Agricultur-Union“, де виносять спільність інтересів посідача, посесора і робітника. Та не тілько посесори, а й робітники пізнали, що їх дурять.

Початок для соціальної робітницкої партії зроблено після бруксельского конгресу. Основано Незалежну Робітницку Партію (Independent Labour-Party) і на першій конференції ві з Бредфорді 14 января 1893, де брало участь 115 делегатів, що заступали вже істнуючих 91 секцій, а 24 заступали інші робітницкі організації. Конференція ухвалила, що цілю партії має бути: Спільна власність средств продукції, поділу й обміну. Обовязок партії основувати філії, при виборах ставити осібних кандидатів і держатися здалека від інших партій. Та хоть і інші робітницкі організації приняли ту саму програму, вони про те не з'єднались в одну організацію Independent Labour-Party, та є надія, що воно незабаром буде і брітійска робітницка партія стане кріпка і суцільна.

Почуте міжнародного братства чим раз більше росте серед наших робітників. Коли передше ненавиділи „проклятих чужинців“, а провідники тутешніх організацій кидали наруги на „безмозгих крикунів, лепочучі сороки, континентальних революціонерів“, — тепер, коли ще де почуються такі слова, збори приймають їх з обуренем. Англійскі робітники приходять до переконаня, що клясова солідарність з робітниками інших країв може їм вийти на дорро. Таку солідарність вони зазначили вже не раз.

Вироблену почутя солідарности дуже помагають заводові організації, котрих після остатного конгресу повстало чимало. На теперішних заводових конгресах, одночасних загальному конгресові, на кождім був англійский делегат. В Лондоні відбувся міжнародний конгрес углярів, недавно тому робітників склянних заводів. В безробітя остатним часом брітійскі робітники щедро запомагали своїх заводових братів інших країв, та й на них прийшла черга зажадати помочи серед безробітя, що тривало 16 тижнів, і йшли датки з Германії, Америки, Франції, Данії, Італії, Австралії. В безробітє мебельних столярів, німецкі робітники удачно перешкоджали відплитю робітників з Гамбурга у Лондон, щоби не погіршити стану стрейкуючих.

Між заводовими союзами визначаються газові робітники і загальна робітницка унія неустанною стичністю з робітниками континенту. При остатних демонстраціях признано одну з трібун інтернаціональною, з котрої проголошували промови по німецки, французки, іспанськи, датськи, шведськи, Поляки, Росіяне, Австрійці, Бельгійці, Швейцарці, Великобританці та Ірландці, що також може свідчити про гостину англійских робітників.

Австрія. Перед двома роками, перед бруксельским конгресом говорили ми про основане австрійскої робітницкої партії, — сегодня перед цюрихским конгресом вже можемо говорити про поступ ві. Одна з трудностів, котру мусимо поборювати — то стан перехідний з устрою феодального до капіталістичного. Переважує ще шляхта, що користується формами на-пів новочасного парламентарізму і мусить ділитися властю з буржуазією. Та земельні властителі мусять вживати капіталістичної господарки, а через те робітники, намісць двох ворогів, мають одного, і тим сильніщого. Поки ліберали й консерватисти боролися між собою, робітницка кляса могла уторгувати дещо то від одних, то від других, хто дав більше. Небавом ліберали получилися з консерватистами, та вже застали робітницку партію зорганізовану, свідому, котрої ані купити, ані захитати не можна. Обі названі партії й обернули очи на маломіщан і мужиків, котрі для експериментів реакціонерів представляють пригідний матеріял, та за для неустанного усування грунту з під ніг чим раз більше радикалізуються і ведуть свою осібну, маломіщанску політику. Те радикальне маломіщанство проявляється часто в формі антісемітизму, і висуваючися з рук своїх феодальних проводирів, приготовляє дорогу соціальній демократії і входить помалу в ві ряди.

Буржуазна революція в Австрії здержалася в самім початку, вироділась і пропала. Нова плівка, парламентаризм — плохо вкриває поліційну державу і служить як маска маючим клясам, що зуміли деякі політичні свободи змонополізувати. Таким чином робітницка кляса мусить власними силами добувати собі до дальшої боротьби зброю, котру де инде віддала

в руки народу буржуазія. Нехай представлять собі французькі і англійські товариші соціально-демократичний рух без волі печаті, рух заводових організацій без права коаліції, німецькі нехай зобразять собі політичну боротьбу без права вибору, — а все ж то обставини, серед котрих в Австрії ми мусимо боротися.

Велика частина нашої печаті посвячена була вибореню бодай трохи ліпших працовних умов, особливо права кольпортажі газет. Ріжні ограниченя, здержуючі основане щоденної газети, мабуть будуть по части скасовані, — живою агітацією в 1892 р. ми вепнували парламент до внесків, що по справозданям комісій скасують бодай найгірше лихо. В тій боротьбі ми стоїмо сами, бо буржуазійній печаті доволі вигідно в теперішній границі цензури, що й так не займає ві. Так само боремося ми за загальне голосоване. Основні закони виключають $^2/_3$ горожан від права висилки заступників своїх до законодавчого тіла. Одна третина людности і то виборців з капіталістів і великих грунтових властителів намагаєся сотворити уряд клясовий і нагнути під ярем своїх привілеїв решту немаючої людности. Вираз обурення сеї остатної іще не добувся до парламенту, але ж обставини стають чим раз гірші і управляючі кляси рушаються в них чим раз невигідніще через те, що росте сила робітницких організацій.

Так було, коли в р. 1893 бельгійські товариші сильним напором усилували до уступок. Мов електрична іскра пробігла побіда в Бельгії Австрію, найреакційніщу европейску державу. Не тілько соціальні демократи, а й широкі маси людности прочули, що боротьба за виборче право заклекотить тепер порядно. Навіть шляхту і капіталістів узяв жах за свої привілеї, і вони переконались, що так далі бути не може. Тим то маніфестація 1 мая 1893 р. відбулась не тілько за 8-годинний робучий час, а й за загальне голосоване. Нечувана річ: у Відні 150.000 мущин і женщин, машеруючи разом улицями, кричали перед палатами панів і навіть в подвірю цісарского замку: „нехай живе міжнародна соціальна демократія! нехай живе 8-годинний робучий день! нехай живе загальне голосоване!“ Кілька тижнів опісля святковано торжественно побіду німецкої соціальної демократії (по поводу щасливих виборів) мітінгами, на котрих постановлено: не спочити і не попятитись перед ніякою жертвою, поки не добудемо загального голосованя. Нарешті ми домоглися, що поставлено на чергу парламенту загальне голосоване, і соціально-демократична партія взяла провід у тій боротьбі, бо вона одна має відвагу, довести боротьбу до кінця.

А про те ми не забули будити широкі немаючі маси і організували їх. Велика промислова кріза з 1891 92 р. і через те маси без праці показали повний упадок теперішних маючих кляс і ничтожність їх зарадчих способів, а голодним масам показали, що тілько соціально-демократична партія має способи і добуває силу для переміни обставин і сповнить своє діло. Агітація наша не ограничувалась тілько міськими робітниками; вона починає доходити до сільского люду, серед котрого клерикальна партія здобувала собі віками власть на те, щоби під маскою релігії панувати й визискувати.

Про поступ соціально-демократичної агітації свідчать ново-основувані політичні товариства і розвиток печаті. Тепер має наша партія має 13 німецких, 8 ческих і 2 польські політичні газети, не вчисляючи в те фахових газет, що виходять раз або два рази в місяць, і чим раз більше множаться. Виходяча у Відні „Arbeiter Zeitung“ друкуєся в 19.000 примірників, „Volkstribüne“ в 9000, „Arbeiterinnen-Zeitung“ у 4000. Особливо добрий знак те, що остатній ведеся добре. Та найважніщий поступ австрійскої соціально-демократичної партії — то викінчена будова ві організації. В Австрії особливо се справа дуже важка з огляду на двуличні постанови про товариства, без краю еластичні параграфи про тайні товариства, котрі треба обминати. Опроче власти дивились на соціальну демократію, як на партію небезпечну для держави, а на належність до неї яко на щось гідне кари. Ще перед кількома роками, товаришів, котрим доказано, що пренумерують соціалістичні газети, вязнено місяцями і потім засуджувано. Коли мг радити III-тій конгрес 1892 у Відні і сотворити нову організацію, то за се треба подякувати виключно силі, яку партія бере сама з себе, не вважаючи на всі перепони, котрі мусвть поборювати. Австрійска бюрократія захоплена була фактом, що соціальна демократія чинить одноцільну, свідому цілість, кріпкий і викінчений організм, і помирилася с тим. Переведеню організації кладено стосунково мало перешкод, власти приняли ві мовчки і діяльність ві вдоволяюча.

Віденьске віче р. 1892 приняло в основу повну явність. Поділ організації зроблено по провінціям і повітам. Поодинокі місцеві організації вибирають мужів довірія, а сі з повіту чи провінції провінціальне заступництво. Найменче раз у рік збираєся краєва конференція, найменче раз у два роки партійне австрійске віче. Віденьске віче у-перше вибрало партійну управу з місцем пробутку у Відні, котра дбає про партійні справи і відповідає перед конгресом. Організація лишає кождій групі як найбільшу самостійність, але ж дає змогу зібрати партійні сили, вести по пляну працю і вживати партійних засобів, де їх найбільше треба.

Треба завважати, що організація числиться з язиковими границями і що ческі й польскі товариші мають повну самоуправу, хоть і є в загальній організації. В тій самій Австрії, в котрій ріжномовні буржуазні партії, поділені національними спорами, спиняють собі обопільно розвиток, одна соціально-демократична партія признає кожду народність, а про те зорганізована як одноцільна, міжнародна пар-

тія. Тут признати треба, що чеські й польські товариші з чималою енергією й відвагою ведуть рух серед дуже важких обставин. Чеські й польські товариші займають найдальші посунуті місця і вміють видержувати про всі перешкоди.

Важні в послідках постанови Ш-ого конгресу що до членів партії женщин. Твм то жіночий робітницкий рух пішов значно на перед і визначуєся він союзом женщин у заводові товариства, а по при те вони беруть діяльну участь у політичних товариствах. Небезпеченство, грозяче жіночому рухови з боку т. зв. еманціпційного руху женщин обминено тим, що зразу сильно зазначено самостійність єго пролетаріатскої прикмети.

Так само й заводова організація, в два остатні роки, пішла на перед про опір предприємців, що мають на свої услуги бюрократію, поліцію і військо. Коли закони стісняють коаліцію робітників, то поодинокі урядники зовсім не церемоняться тут з робітниками. Тут робітницка партія повіт по повіті мусіла здобувати і вчити цісарских урядників пошанования права. Як поступають власти, видно буде найкраще з того, що в Галичині, Чехах і Стирії підчас стрейків відсилаєся робітників яко волоцюг без занятя, в місця, де вони родились. Про такі азійскі відносини, все ж таки повелося для найважніших відділів промислу основувати організації по цілій державі, а річні конференції і заводові видання тілько скріпляють їх.

Згадуючи врешті міжнародний рух, мусимо звернути увагу на свято 1 мая, що стало загальним, найвиразніщим і найважніщим виразом тої міжнародности. Особливо в Австрії 1 мая став підоймою агітації, як може в ніякій иншій державі. Перший мая то день свідомої боротьби пролетаріату, коли він показує свою силу перед маючими і виказує свої надії. Ми відбули 1892 перший мая не без жертв і думаємо, що що можливо для нашої молодої партії, то можуть сповнити товариші французкі, англійскі і німецкі. Не всі пішли за постановою бруксельского конгресу і, не святкуючи, ще й підносили наш важкий стан. Надіємся, що цюріхский конгрес постараєся перевести 1 мая суцільно скрізь. **Я. К.**

(Далі буде).

Листи на Наддніпрянску Україну.

V. (Конець).

Пропустивши четверту групу і не давши огляду роботи третьої, д. Вартовий дає свою програму від імені сеї третьої групи. Ся програма неожиданно смирна проти широких замірів і докорів д. Вартового, смирна і в своїх основних точках проти теперішнього стану України в Росії, а також і по своєму погляду на українофілів і радикалів, до котрих зараз перед тим д. Вартовий показувався так немилостивим.

Свою програму д Вартовий починa з того, що „зрікаєся усяких заходів коло політичної самостайности украінскої". Прочитавши таке, я не міг не спитати себе: за віщо ж д. Вартовий так сердиться на мене за мою полеміку проти украінского сепаратизму? І тепер мушу сказати два слова про єю точку, не так pro domo mea, як для пояснінія справи.

Д. Вартовий навіть просто недобросовістно поступив, коли написав (у 11 нрі „Буковини") таке: „д. Драгоманов нападав на справжній, правдивий украінский націоналізм, звучи єго „сепаратизмом". Я виступав проти певного національзму, признаючи національности (див. про те обширно в Чудацких Думках), але ніколи не змішував того націоналізму з сепаратизмом, знаючи, що націоналізм бува й централізаційний, заборчий напр. у Москалів, Поляків, Німців, Французів і т. д. (Інтересно напр. як виступа проти „націоналізму" д. Волод. Соловьов, котрий був навіть членом петербургского Славянскаго Благотворительнаго Общества — див. єго „Національный вопросъ въ Россіи"). Під сепаратизмом я розумів, — відповідно до того, як се вживаєся в усіх літературах, — стремлінє до державної окремности, котре може проявлятись і без усякої етнографічно-національної барви. напр. як було в часи повстання південних Штатів Північно-Американскої Спілки, коли власне і пішло в моду слово сепаратизм і коли діло йшло об тім, що б властиво в одній національности зробити дві держави.

От і я, коли „нападав" на украінский сепаратизм, то тілько на розмови про те, що б виділити російску Україну в осібну від Росії державу. Тілько ж я власне навіть і на сей сепаратизм ніколи не „нападав" принціпіально, бо не можу мати проти него нічого з боку принціпіального. В принціпі не тілько всяка нація, чи племя, має право на осібну державу, але навіть всяке село. Єсть же й доси посеред Італії республіка С. Маріно і певно люде в ній мають свої раціі зоставатись осібною державою. Схотіли дві части Аппенцелю поділитись на осібні півкантони, і живуть собі так і т. д. і т. д., — то чому б не то Україні, а навіть Миргородові і Сорочинцям не бути осібними державами, аби вони схотіли того і мали силу поставити на своєму?!

Коли я виступав проти розмов про украінский сепаратизм, то власне вказуючи, що се пусті розмови, котрі не мають під собою ніякого грунту. Я й говорив про се навіть не зо взгляду на російску Україну, де люде прекрасно знають ціну сему сепаратизму, а взглядно до Галичини, де люде в загалі мало знають російско-украінскі справи, де я в часи написаня своїх статей у „Правді" 1873 р. здибувався з людьми, котрі рівняли до України мірку напр. корони св. Степана Угорского (Magyar Orszag) і де ще недавно „Дѣло" говорило про Київске королівство, „Правда" про „цілу австрофільску партію" в російскій Україні, де

навіть в соймових бесідах д. Січинский і др. говорили про можливість Ukrainam convertere політично до Австрії, як релігійно до Риму.

Як український публіцист, я не міг зоставити без уваги такі розмови, тим паче, що вони зводили певних Галичан на фальшиву дорогу. Але я завше був і єсмь прихильником політичної автономії Українців в формі автономіі земскоі: громад, повітів і країн, в котрій, як я змагався показувати десяток разів, найліпше може виявитись і автономія національна. І тепер я ніяк не можу згодитись на раду д. Вартового „зректись усяких заходів коло політичної самостайности українскоі", не згоджуюсь між иичим і через те, що без політичної самостайности, чи автономіі, не може бути і автономіі національної. Коли б не увесь смисл термінології д. Вартового, то я б у словах єго побачивби просто lapsus calami, випадкову підставу слова політичної, замісць державної. Тепер же я мушу вбачати в словах д. Вартового ознаку темноти думок про політичні справи і через те темноту і програми.

Огляд історіі і теперішньої практики европейских народів показує, що автономія політична і національна можлива й без державної відрубности. От через те і я, не бачучи грунту для державного сепаратизму українского, бачу повну можливість політичної і національної автономіі украінскоі на грунті земскоі автономіі (selfgovernement), до котрої і в усій Росії, в тім числі і в великоруских земствах, высказувалась стілько раз явна симпатія і котра рано чи пізно мусить перейти в житє і в Росії. В „Вільній Спілці" і в „Чудацких Думках" я говорив про се докладно, і тепер не маю рациі повторятись.

Д. Вартовий сам кружиться навколо думок, подібних нашим, та тілько якось не може договоритись до чогось ясного, навіть і тоді, коли він зовсім близько підходить до суті діла.

Так він напр. резонно радить Українцям увійти в спілку з людьми теперь недержавних націй Росії. Думку сю ми не раз высказували за 20 років і навіть пробували реалізувати єі напр. виданєм брошури на мові білорускій, пробою зблизитись з Литвинами, про котру хоч брехливі звістки подали й „Московскія Вѣдомости" і т. д. До такоі спілки може прислужитись загранична пресса, — теперь між иичим і в Америці, де дуже близько одні до одних зійшлись напр. Русини, Поляки і Литвини, з котрих кождa нація має навіть і не чатні органи, — але, звісно, треба б, що б ся загранична пресса була підперта голосами із Росії, а далі працею в самій Росії. Ми звертаємо увагу на се одномишленників д. Вартового хоч би й з поводу виставки в Чікаго.

Тілько ж і другі недержавні національности в Росії, виключаючи хиба привисланских Поляків, стоять так, що і в них сепаратизм державний також мало має надій виторіти, як і на Україні, так що і їм треба прийняти програму політичної земскоі автономіі замісць сепаратизму. До того така автономія навряд вигорить у Росії без підпори самих Великорусів. Я мав пригоду говорити про се не раз, і вважаю за дуже щасливий випадок, що у Великорусів, при всіх централістичних звичаях, котрі виробила в них історія, — як і у многих других народів Европи, склавших великі держави, — все таки єсть великі симпатії до адміністративної децентралізації і земскоі автономіі. Яка тому причина, чи дуже вже велика ширина Росії, чи явна дурость російскоі бюрократії, але по правді треба сказати, що в великорускій громаді далеко більше прихильности до децентралізації, ніж напр. у французкій.

Українці могли би добре використувати сю прихильність, коли б узялись за діло зручніще і між иичим коли б більше налягали на земску, ніж на національну автономію, і менше тикали в очі Великорусам їх національним централізмом, мов би то прирожденним Великорусам. Д. Вартовий зовсім не спиняється на практичних власне земских, справах автономізму, а за те, хоч сам каже про потребу спільности з ліберальними Великоросами, поспішається кинути їм докір централізму з поводу якоісь фрази „Недѣли".

Не лишнім буде нагадати, що редактор „Недѣли" ніякий Великорус, а син попа з кіевскоі губернії і колись був досить близький до Костомарова і т. и. і ще в 70-ті роки і пізніще печатав україиофільскі статі. Головне ж „Недѣля" ніяк не може вважатись за властиво „ліберальний" орган. Вона хоче бути органом „народническим". Колись вона проповідувала „деревню" — село, потім печатала безполітичне „народничество" д. Юзова (в жилах котрого нема й каплі великорускоі крові) і т. и., але завше відхрещувалась від лібералізму. В російскій печаті єсть органи, котрі більше мають права на имя ліберальних, і по правді кажучи, Українці всего менше мають права жалітись на їх неприхильність. Ми не приводимо фактів, сподіваючись, що по крайній мірі в Росії, та й у Галичині чимало їх звісно тим, хто слідив за російскими місячниками, і що ніякий навіть народовець у Галичині читав недавно в „Зорі" хоч би й про те, що одна великоруска народницка фірма прийма на себе видавництво і ширезе і українских книжок, що недавно в Галичині було напечатано об тім, що образ Шевченка виставлено в московскому історичному музею, як образ всеросійскоі знаменитости і т. д. Перед такими фактами ніяк не можна признати тактовним те, що деякі наші патріоти трохи не всю свою працю зводять на те, що підхоплюють яке небудь слівце, або навіть промочуване в російскій печаті, що б зараз же возвістити urbi et orbi, які Великорусів неприхильні до Українців (Недавно „Правда" випигнула „журнал Стасюлевича і Пипіна" за те, що він ні словом не згадав про голод в Кіевщині і на Поділю, — коли Вѣст-

никъ Европы зовсім і не думав оглядати голоду по всім губерніям Росії, а мав дати тільки загальну картину і коли тут винні (коли вже хто винен) самі Кіяне й Подоляне, що не подали в столичну печать таких дописів, які зробили за свої краї гр. Бобринский, Л. Толстой, Корнилов і т. и. І сей докір зроблено в тому самому числі, де напечатано ювилейний панегірик одному сотруднику, про котрого говориться між иичим, що не було „ні одного поступового видавництва, в Росії, котрого б ювилят не запомогав своїми многоцінними працями про безталанну неньку-Україну“ і т д.! Ну, хиба се не дитвство?! Тим часом ліберальні виданя в Росії так наівно вірують в дружбу до себе українских і галицких націоналістів і в їх лібералізм, що напр. той же Вѣстникъ Европы напечатав у себе допись в похвалу галицких народовців і між ними навіть епископа Шелепа!).

Поряд з такою безтактовностю українеких націоналів барви д. Вартового стоїть те, що вони не показують ні недержавним націям, ні Великорусам реальних точок для спільности, то б то свого власне політичного, державно-адміністративного ідеалу. Через сю точку д. Вартовий перескочив так мов би то ві і не було на світі.

Може хто скаже, що при теперішньому стані Росії було б даремним, утопічним навіть і думати про такі речі. Але подібне можна сказати і про все друге, про що говорить д. Вартовий: про економічний добробит, національну просвіту і т. и. Хто і коли тим усім займеся при теперішньому стані Росії, коли уряд тим займатися не хоче, або не вміє, а громадянам не дає?! Без ідеалу, без віри в будучність ніяка праця не можлива!

Ми цілком розуміємо, що тепер у Росії у многих може розвитись найкрайніщий пессімізм. Але ж думаємо, що власне історичні досліди й порівнаня можуть побороти той пессімізм, з котрим жити активно не можна. На лихо, в Росії знатє історії, а надто новіщих часів, далеко не цвіте, а окрім того навіть у школах Росіяне навчаються якось виділяти Росію від усего світа. Тим часом і тепер Росія переживa тільки пору, котрій подібні переживали і другі народи Европи і з котрих вони вийшли, між иичим дякуючи ідеалізму своєї інтелігенції, иноді навіть оптімістичному. Не раз бувало в історії Европи, що найгірші часи апатії громадеької, реакції були власне перед часами акції, поступу: А и денегъ нѣту — передъ деньгами! як говориться в великорускій пісні. Не так давно сама Росія пережила сумну добу часів Николая І, а надто після 1848 р. Доба та безспорно була гірша, більше безнадійна, ніж теперішня, бо тоді Росія була більше відрізана від Европи, ніж тепер, тай у самій Европі панувала реакція, а найблизчі до Росії уряди Прускій і Австрійский були не дуже ліпші від російского. І все таки після севастопольскої війни наступила на кілька часу в Росії доба поступу, в котру щось було зроблено, дякуючи тому, що в попереднюдобу інтелігенція хоч де що собі вияснила з політвчного ідеалу: волю кріпаків, печаті, земство, публичні суди і т. и.

Тепер реакція багато зламала із того, але де що зосталось. Теперішньої печаті і університетеької науки в Росії не можна і з далека рівняти до николаєвских. Тепер і з гидкого „Нового Временв“, людина, в тім числі і робітник, а иноді і селянин, котрий загляне в трактир, або везе пошту, може довідатись проте, що дієся на вільніщому світі. Число людей з гімназічною і вищою освітою безмірно вбільшилось. Ми ніяк не можемо собі уявитв, що б із тих людей ті, хто має які ідеали, в тім числі й автономно-українеки, не могли зовсім їх пропагувати хоч би між своїми приятелями, родичами, сусідами, навіть між мужвками. Особисто я н.пр. ніколи „не ходив у народ“, бо моя робота вдержувала мене в великому місці, в кабінеті. В селі бував я рідко, як гість і, звісно, панич або пан. Але в мене були добрі знаємі і серед мужиків, колишніх наших кріпаків, котрі знали, що я лихого не роблю (учиться, а потім учителюв, мовляв) і готовий послужити їм, чим умію: лист прочитатв, відповідь написати, „бумагу“ до уряду, сказати слівце чиновникові, попові, навіть хінину дати проти трясці і т. и. Сусіди-мужики охоче розмовляли зі мною, і мені траплялось говорити їм і про державні справи і вияснятн їм і що таке конституція (хоч і без сего слова) і що було доброго в нашій козаччині, котру все таки наші селяне, а надто на лівім боці Дніпра і в Новоросії памятають, і чому ліпше б було, як би всякі книжки писались по нашому, українскому, і чому я пишу новобранцеві, або заробітчанину на лист, писаний московско-писарским штилем, відповідь від батька, матері, брата его — по нашому, по українскому, і т. д. І ніхто на мене з мужиків не доніс. Не кажу про родичів і сусід з більше освічених, з котрими лекше розмовитись про всякі громадскі справи, в тім числі й політичні.

Не можливо, що б десятки, сотні, тисячі освічених людей не могли зробити свого в напрямку пропаганди здорових політичних думок, а надто при праці систематичній, при певній організації, котра завше починаєся з малого і котрої зріст залежить стілько ж від свідомости і енергії членів, скілько і від обставин. А в кінці всего переміни в громадах і державах залежать найбільше від переміни громадеких думок. Ми певнісінькі, по тому що робилось у Европі і в самій Росії, що коли тільки значна частина громадян у Росії хоч так ясно поставить перед собою думку про державну вільність, як колись поставила про волю кріпаків, то переміна державних порядків у Росії наступить чи тим, чи другим способом, чи під нагнітом з низу, чи з гори, чи після війни, чи після голодів, чи під страхом банкроцтва, бунтів і т. и. Оглядаючи історію-

Росії в 50–80 рр. треба по правді сказати, що і в часи „реформ“ 1859–1866 і в часи „вѣяній“ 1880–81 рр. державна воля не наступила в ній не тілько через те, що се справа трудна, а й через те, що не були вияснені в самих передових людей ві форми; що напр. тоді, як Поляки рвались до сецаратізму, великорускі і українскі демократи навіть боялись „конституції“, як „справи панскої і буржуазної“, і що в усіх навіть поступових людей було „шатаніе умовъ“, говорючи словами ген. Гурка, котрий, звісно, не те думав сказати, що ми.

З сего „шатанія умовъ“ треба перш усего вийти, і між иичим українским автономістам треба собі ясно поставити близчі і дальші ідеали і форми політичні, — державно-адміністративні, — для українскої автономії, і притягти до них своїх земляків показом реальних вигод від неї (адміністративних, фінансових, просвітних і т. д.) а далі шукати собі сильників і по чужим сторонам. Інакше справа автономії Українців не може посуватись на перед і навіть не вигорить і в часи. для неї придатніщі, коли автономісти українскі опиняться без ясної і реальної програми.

От тим то й жалко, що Українці навіть у заграничній печаті, коли беруться говорити про українску національність і ві автономію, то обходять політичний бік справи, — власне найважніщий для сеї точки, — тоді як ріжні блягери граються словами про Кіевске королівство, австрофільске украінство і т. и.

Майже так само пройшов, не зачепивши суті діла, д. Вартовий і коло справ соціально-економічних. В сих справах він убачив тілько спор про коллективізм, чи індівідуалізм, і позаяк, по его думці, ще ніхто не сказав в сих справах остатнього слова (так мов би то про що небудь на світі сказано буде остатнє слово, окрім того ангела, котрий, кажуть, програє в трубу при кінці світа!), то він і радить махнути рукою на сі справи. Д. Вартовому видимо незнана література соціальної справи навіть російска, хоч по тому, як він навча нас про істнованє других літератур, далеко багатших, можна було б ждати, що він прочитує цілі бібліотеки европейскі. Навіть по газетам і журналам російским можна бачити, що тепер, окрім рішучих коммуністів, есть десятки соціалістичних партій і що самі коммуністи, після того, як партії їх стали з літературних політичними, на сей час менше займаються теоріями про індівідуалізм чи коммунізм, а висувають на перед практичні справи: реформи податків, числа годин праці, убезпеченя робітників від каліцтва, болісти, старости, безробітя, реформи аграрні і т. д. і т. Недавно французкі соціалісти видали програму агітації серед селян, і там зовсім не ставлять коммунізму, а тілько певну солідарність громад в справах громадских земель, бо тепер ще праця хлібороб ска не дійшла до такого ступня коллективности, як праця заводска та фабрична. Не ставлять коммунізму і соціалісти ірландскі, а вдовольняються поки що переходом землі до хліборобів, хоч би і на власність індівідуальну і відкладаючи коллективізм на той час, коли его виможе зріст економічного житя. В Росії ще й без коммунізму стоять наглячі справи, котрі требують по своєму радикального заходу: зріст безземельних селян, страшенно неправедна сістема податків, зовсім непосильний державний буджет, повна безправність і необезпеченість робітників і т. д. і т. д. Майже всі сі справи вияснені старанними працями ученых, публіцістів, земскими статистиками, котрі напр. вже років 20 назад предрекли голоди, що тепер давлять Росію, в тім числі й нашу „благодатню“ Україну. Діло поратуваня Росії від голоду, як і від других соціяльно-економічних лих і неправд тепер стоїть в явному звязку з політичною справою, бо царсько-чиновницкий уряд і не хоче і не вміє полагодити лиха. Об сім треба говорити, коли не кричати на всіх базарах, а нам українскі „народолюбці“ радять ждати, поки хтось скаже остатнє слово в справі індівідуалізму і коммунізму! Є від чого посумовати власне Українцеві!

І при такій малій розвазі над економічним житєм, д. Вартовий далі говорить, що національні народолюбці мусять поставити „насамперед народній добробут (економичний), котрий, по его словам, попереду стоїть і в радикалів*). Добробут той д. Вартовий хоче щ ияти „в межах від російського уряду дозволених“—сільско-господарскими школами (не каже: приватними, чи урядовими або земскими?), позичковими касами, крамницями для доброго й дешевого продажу потрібних селянинові продуктів. Чи треба говорити, що ся програма смирніща для наших часів, ніж оффіціальна програма кн. Н. Репніна для 1819 р.? Далі що сказати про крамниці і т. и. коли вже й українска „житниця Росії“ не має чим заплатити податки, а навіть і що їсти? Недавно доказано було цифрами, що гроші. котрі ще хлібороби мають у Росії за хліб, як він де уродить, дістають вони ляшень через те, що самі не дойідають того, що потрібно людині і що їдять люде в найгірше внорядкованих державах Европи, окрім Галичини!

Далі в справах просвітних (властиво національних) д. Вартовий говорить про вільність „самостійности вкраінської літератури“, при чому досить незручно добавля, „що б українській мові вернено всі ві права“. Незручно, бо

*) Не буду говорити за всіх радикалів, але позаяк се вже не перший д. Вартовий говорить таке, то я мушу по крайній мірі за себе сказати, що, вважаючи людский організм за річ дуже складну і будучи єретиком проти всіх ортодоксій, в тім числі й соціалістичної (або ліпше німецкої соціал-демократичної) я ніяких громадских інтересів, ні культурних, ні політичних, ні економічних, не ставлю на перед, а всі нарівні — всі вкупі!

в старих школах наших народня українска мова вживалась дуже мало но при церковній і навіть польскій, котрою читали багато лекцій ще в XVIII ст. навіть в Харьківскому коллегіуму, то б то там, де й кости польскої не було. Через те між иичим і так легко було урядові ввести з кінця XVIII ст. в наші школи, старі й нові (гімназії і університети, котрих у нас не було, нехай і не зовсім через нашу вину, бо ми говорили про них ще в гадяцкому договорі 1658 р.). Ми мусимо требувати права для нашої народної мови, як і других політичних прав, не іменем історії, котра часто буде проти нас, а іменем сучасного здорового розуму. Після свого, досить загального требування прав мови, д. Вартовий зводить розмову на саму церковну проповідь, народній суд (волостний, чи й мировий?) і народню школу, требуючи зрештою і законів на українській мові. При сему д. Вартовий признає потребу вчити в українских народних школах і державної мови. Як бачите, програма се ще більше смирна, ніж розвінчаного з „батьків" Костомарова, — цілком „простонародна", „для домашнього обиходу", і смирніща ніж та, яку ми викладали в статях „Література російска" і т. д. котрі так розгнівали д. Вартового через 20 років після того, як вони появились. І до сеї програми радить д. Вартовий іти, „внесняючи словом і ділом (?) россійску інтеллігенцію, що така реформа необходима річ, розвиваючи народву літературу та проводючи ві на село" (А город? — спита хто небудь, згадавши повищі листи д. Вартового).

Д. Вартовий говорить під конець, що єго партія національно- народолюбна" (з такою програмою), яко партія, що має на меті практичну діяльність (курсів автора!) а не самі теоретичні поривання; — чи національного, чи соціяльного змісту (курсів наш!) єдино може мати силу й вагу в українскій справі". Автор не пита себе, як теперішній уряд россійский подивиться й на таку програму? Для нас же ясно, що до конституції в Росії уряд ніколи не позволить навіть українскої проповіді в церквах, ні мови в школах і на селі (Тепер иноді українска проповідь допускаєся тілько в Холмщині при боротьбі проти спомнінів скасованої унії та римского католицтва, так що прихильникам українскої проповіді в православних краівах зостаєся хиба шнрити на українській мові всякі єресі! Не зваємо, що на те скаже д. Вартовий?)

Д. Вартовий, звісно, не проти „зміни сегочасного режиму в Росії" і каже, що українскі національно-народолюбці мусять „сприяти усяким легальним заходам одмінити" той режим. Пречудне се „сприяти", а надто після докорів автора українофілам і радикалам за боязкість. Нам воно нагадує, як одна українска патріотична групка, вбачивши вже, що галицкі народовці самі почувають, що влізли в болото з новою ерою, поклала все таки не виходити з неутралітету, а зайняти вижидаюче перед вижидаючим становищем народовців перед урядом і польским колом". „І Гоголь такого не вигада!" — писав мені д. Павлик, діставши звістку про таку чудасію.

Ми мусимо заранї відбити один докір, котрий може хто нам зробити. Ми зовсім не думаємо вимогати від кого небудь з наших земляків у Росії активної боротьби з теперішнім режимом політичним. Ми знаємо, що се праця не легка і рискована. Тілько ж з сего не виходить, що б наші земляки мусіли держати в тумані і свої голови. Се вже зовсім не достійно поважних людей. Треба раз на завше признати, що сурьозна праця для маси українскої не можлива, поки не буде в Росії політичної волі, а значить, що й український рух не може мати сурьозної громадскої ваги, поки не стане на політичний грунт. C'est à prendre, ou à laisser, як кажуть Французи: або взяти, або покинути! Се треба так і знати і не дурити ні себе ні других.

Зрештою сприяюча поза д. Вартового „перед усякими легальними заходами одмінити сегочасний режім у Росії" — чиста фантазія. Тепер легальних заходів зовсім не може бути в Росії, бо навіть колишнє, хоч невеличке право петіцій, яке мали земства, а надто дворянскі збори, котрі не так давно оберталисъ до уряду з „ходатайствами" між иичим і про вольність печаті, про адміністративні реформи, про скасуване адміністративної висилки, про скликане земского собору, — тепер новими законами, легально скасовано. Навіть що б упять підняться на такі петіції (а без того вже ніяк не буде в Росії ге то зміни режіму, але навіть Лоріс-Меліковских „вѣяній") — земства і дворянскі збори в Росії мусять, говорючи словами Наполеона III, „вийти з легальности, що б увійти в право!"

Та що тут довго розмовлять! Аже ж і те, що недавно якийсь український націонал видав переклад книги Кеннана, росхвалений навіть „Дѣломъ" — єсть нелегальність! Ба, навіть працювати для „Историчної Бібліотеки" д. Ол. Барвінского, для котрої перекладав цензурні монографії Костомарова недавно померший черниговский земець Карачевский-Вовк (як довідуємось з єго некрологів) — нелегальність, бо та Бібліотека заборонена в Росії і т. д. і т. д І поряд з таким легалізмом, д. Вартовий радить російским Українцям порозумітись з галицкими, буковинскими, угорскими, то б то з людьми, живучими в конституційних державах, де земляки наші мають легальне право по економії агітувати за націоналізацію фабрик і землі, а по національній політиці за українскі університети й виділ усіх руско-українских земель Австро-Угорщини в осібну державну країну, аби тілько під берлом Габсбургів.

Дивна наівність!

Так то можна сказати, що національно-народолюбна гора д. Вартового родила мишеняточко! Те мишеняточко вийшло смирне з-

рештою не тільки перед російскими законами, а й перед другими українскими групами, так суворо з початку засудженими. Д. Вартовий сподівається, що й українофіли й радикали, як тільки перейдуть від слова до діла, то й приступять до єго національно-народолюбної групи.

Аби було до чого приставати!

Ми, як бачили читачі, не так новоянцкому настроєні до ріжних українских напрямків, як д. Вартовий. А через те, сподіваємось, ніхто не здивується, коли ми, — не відрікаючись ні від одної точки тої програми, котру ми не раз викладали між иншим і в „Народі", — в той же час обернемось до ріжних українских груп досить миролюбно.

З усього сказаного вище, не трудно вивести ось яку мораль для українскої праці.

Праці тої видно тепер не так то багато. Вона не сістематична, часом не свідома, не організована. Більше праці, більше думки, більше організації! Але й менше сектярства! Говорючи на християнский лад, можна сказати словами проповіді Івана Золотоуста на Паску: іди й постивший, і не постивший! — Христос прийма й того, хто прийшов зарані, й того, що прийшов у XII-ту годину!

Один працює для науки про Україну тільки по московскому (або по польскому), — будьмо єму вдячні і ті, що пишемо по українскому. Один вірує в українску літературу тільки простонародню, „для домашнього обіходу", — нехай виробля ві, а хто вірує в ширшу, нехай собі працює, по своєму, не кидаючи анахтеми на невірующих, але працюющих, по своєму, все ж таки для українскої літератури. Один бере собі за виходні точки думки і інтереси всесвітні, другий національно-українскі, — вінять не будемо анахтемувати одні других, а поглянемо, які власне думки й інтереси хто хоче боронити.

В одним тілько мира між нами не може бути: в справі поступу, чи реакції, в справі кастових, чи всенародних інтересів, бо се справи основні, з за котрих вже тисячі років іде між людьми боротьба невсипуща, без котроі житє людей перестало би бути людским. Сеі боротьби не можна замазати ніякими розмовами про національну солідарність, а надто в нашій націі, котра власне нація плебейска. А що одні з нас будуть поступовцями поміркованими, а другі радикальніщими, одні демократами індівідуальними, а другі соціальними, — те ми можемо одні в других потерпіти, а надто при генеріпньому стані нашої краіни, котру і в Росії, і в Австро-Венгрії давить дуже вже застаріла сістема реакції і кастівности.

Під кінець теперішній стан нашої печаті примушує сказати ще про одну річ, про котру при иншіх обставинах не варто було б і згадувати: се про крутійство, котре завелось в наших кружках і нашій печаті. На щастє, крутіїв не так то багато в російскій Україні, по крайній мірі менше, ніж в австрійскій. Там більше хибують люде темнотою, незнанєм обставин. Тілько ж усе таки те крутійство завелось і там і в часи „новоі ери" було розвинуло досить своє навутинє, так що по за ним не було видно зовсім чесного й поступового в україно-любеских кружках. Тут була головна причина, чому й полеміка між ріжними нашими напрямками стала гострішою, ніж би слід було. Тепер почало трохи розвидніватись і з сего боку, але крутійский Картаген мусить бути рішуче зруйнований однаково як радикалами, так і націоналами українскими! Для націоналів се навіть більше важно.

30 Марця 1893.

Софія. **М. Драгоманов.**

Голос Українців в справах Австрійскої Русі.

Ми, Українці дивимось на Галичину з Буковиною не тільки як на частину нашої батьківщини, а ще й як на таку, де тепер, поки нема політичної волі в Россії, наша інтеллігенція і народ можуть показати примір організації, котра може вести нашу націю по дорозі поступу освічених націй Европи.

З цього погляду ми гаряче бажаємо побачити в Галичині початки такої організації. Але ж, на лихо, ми бачимо в Галичині незгоду в прямуванню народу й більшої частини інтеллігенції.

Народ там тяготиться важкими соціально-економічними обставинами до того, що массами хоче кидати свій край і йти в Россію, де стан народу не ліпший. Але поряд с таким фантастичним виходом певна частина народу в Галичині вже дійшла до думки поліпшити свій стан через державні реформи, а для того, що б вони були можливі, хоче добитись реформи виборчої в громадах, повітах, в краю і державі на підставі поголовного виборчого права. Така реформа окрім того тільки й може вивести Русинів і як національність із теперішнього придавленного стану, бо тільки вона дасть Русинам таке число депутатів у соймі й раді державній, яке Русини мусять мати одповідно до їх числа. Простий народ в Галичині це вже починає розуміти, але з партій інтеллігентних тільки одна радикальна рішуче агітує за поголовним виборчим правом через

печать, віча, петіції. В остатні часи до такої агітації пристають і люде партії т. зв. москвофільскої, але ж загал партії т. зв. народовскої, або українофільскої не тілько держить себе одсторонь од такої агітації, але просто противиться їй. Яко Українці, ми вважаємо таку політику народовців противною загальним українским інтересам і од усього серця бажаємо зміни ей і рішучого приступу народовців до агітації в користь поголовного виборчого права.

Подібно до вище сказанного стоять в Галичині і справи культурні. В остатні часи ясно показався систематичний намір польских пануючих кругів привернути Русинів-уніатів до римского католіцізму, при помочі уряду і самої унїацкої церковної ієрархії. Цей намір викликує невдоволення проміж Русинами, котрі до того починають тяготитись опікою духовенства над просвітою, привілегіями єго і недостачею в краю світскої просвіти. Це невдоволення проявля себе ріжно: намірами иноді цілих громад переходити на православіє, протестантство, або вписатись в число безвірних. Очевидно, що єдиний розумний вихід із сеї всеї колотнечі може бути т. зв. поділ церкви од держави, то б то повна воля особам виходити з усяких примусових церков і воля громад рішати свою належність до якої церкви і правити церковним маєтком. В користь, такого устрою, котрий поки що рішуче проведений в діло в державах Американських і до котрого зближаються усі освічені держави Европейські, вже проявилась агітація і в Галичині навіть з боку самого простого народу. В інтеллігенції галицкій такого устрою церковних справ бажав партія радикальна, але ему противляться москвофіли й народовці. Ми й тут мусимо сказати свою думку, що вважаємо одповідним для всеукраінских інтересів, що б галицька інтеллігенція стала рішуче за повну волю в релігійних справах, то б то за поділ церкви од держави.

На решті ми розуміємо, що однаковість політичних, соціальних і культурних тенденцій есть річ неможлива і що через те в усякому народі довго, коли не завше будуть жити партії, котрі вестимуть проміж себе боротьбу за більшість у громаді. Тільки ж треба бажати, що б та боротьба велась чесно, між иншим без накликання на яку партію переслідування державного, а окрім того треба б, що б ніяка партія не стремила до того, що б зробити не можливою навіть конкурренцію з нею других партій перед самою громадою, котра мусить рішити, кому оддати свою підпору. В політичній науці виробилась одповідна такому бажанню сістемма т. зв. пропорційного представительства. Воно й установлено законами во многих кантонах Швейцарії, але й до того в більше освічених державах політичні партії не вживають нечесних способів боротьби (насильства поліцейского, підкупства і т. и.) або навіть показують таку толлерантність, що не виключають зовсім менших партій з політичних корпорацій, і для того залишають другим партіям певні виборчі округи, вписують в свої виборчі списки певних кандідатів з других партій і т. и.

Ми бажаємо подібної чесности конкуренції і толлеранції і од політичних партій серед земляків наших, Русинів Австрійских, поки і в Австрії закон виборчий не встановить обовязково пропорційного представительства.

Від редакції. Повищу відозву прислано нам для опублікованя з одного з університетских городів України. Ей підписало 62 чоловік, майже по-рівну, з таких категорій 1) люде з окінченим середнім образованєм, 2) люде по дорозі до вищого образованя і 3) люде з окінченим вищим образованєм. Фамілій, звісно, ми не можемо опублікувати. Годячись в основі з сею відозвою, ми бажали би почути про неї слово від Українців ще з иншых сторін, а також від Русинів иншых політичних руских партій в австрійскій Русі. Застерігаючи й собі слово в сій справі, ми мусимо виразити свою радість, що предці раз, наші брати Українці починають виходити з байдужности до того, що робиться в австрійскій Русі. Тимчасом завважаємо, що в одній точці, а іменно що до відносин народовців до виборчої реформи, ся відозва трохи спізнена. Вона очивидячки писана й підписувана ще до звісток про стрийске віче

і проєкт правительства в справі загального голосованя. На стрийскім вічу народовска опозиція заявилась, хоч не сміло, за загальним голосованєм, на котре зважились і инші народовці після правительственного проєкту, коли вже йім не було иншого виходу (перше вони домагались тілько безпосереднього голосованя з сільских курій і побільшеня числа послів, а не розширеня виборчого права для ширших народних мас). Та все ж таки се мало зміняє суть діла. Народовці в загалі і тепер далеко не йдуть тут так далеко, як ми, що ставимо поголовне, безпосереднє і тайне голосованя в усіх парламентарних тілах, від чисто громадских до державних. Тай агітація народовців за сим правом доси слаба. Бажати б треба, щоби бодай від тепер народовці твердо стояли за загальним голосованєм і розвили за него жваву агітацію по вічах і т. и.

З нагоди перенесеня пороху Маркіяна Шашкевича у Львів.

Сегодня, 1-го ноября 1893 р. відбуваються у Львові торжества по поводу перенесеня з Новосілок Каменецкого повіту пороху покійного М. Шашкевича і 50-тих роковин єго смерти. Займаються сим ділом, натурально, народовці, при участи митрополита з духовенством і світских властей. Наша редакція надрукувала на осібнім листку для розширеня на торжествах у Львові в 2000 прим. ось яку відозву:

„Земляки! Спочуваючи глибоко нинішньому святкованю помяти безсмертного будителя галицкої Руси, ми позволимо собі зазначити, що участники торжества і всі спочуваючі єму можуть зовсім достойно пошанувати память М. Шашкевича тілько тим, коли вони від тепер будуть відноситися по людски до дійсних наслідників М. Шашкевича — найпоступовіщих Русинів-Українців теперішнього часу, і зроблять так, щоби те горе, яке прийшлося перенести покійникови від властей і суспільности, було у нас не можливе на далі; се ж може бути тілько тоді, коли наша суспільність зуміє зняти-ся на точку вічно-живущої сили в людскому житю — еволюції на перед, і признає, що чим далі, усе нові й нові поколіня рускі мусять мати рацію і право на провід в руско-українскому житю.

Маркіян безсмертен тим, що він був на свій час революціонером-поступовцем у нашому народному житю, висуваючи на перший плян простий руский нарід з єго мовою й піснею, та видержуючи в ідеалах своєї молодости до смерти. Нехай же память про перенесене пороху Маркіянового у Львів, нагадує те загалови Русинів, особливо львівских, а найперше нехай наслідники найбільших томителів безсмертного покійника і єго товаришів — св. Юр, що очивидячки поправляє кривду заподіяну йім давним св. Юром — нехай той св. Юр перше чим братися за поминки за покійника, умиє руки від куренд против руских видань, що висувають на перший плян той же наш простий нарід, з єго людскими й горожанскими правами й інтересами, і нехай свято постановить більше не утискати рускої передової думки.

Нехай світлий Маркіянів дух витає від нині над галицкою Русю, проганяючи від нас усяких духів тьми, раболіпія і неволі.

Редакція „Народа“ іменем руско-українских радикалів.

Поляк про руско-українску радикальну партію.

Сего року у Парижі почала виходити нова соціалістична часопись в польскій мові: „Przegląd Socjalistyczny-kwartalnik ekonomiczno-społeczny“. Доси появилось три числа тої часописи. В перших числах „Przeglądu socjalistycznego“ знаходимо багато цікавих статей, посвячених справі соціалізму не тілько в Польщі, але у Росії і у Зах. Европі та Америці. Треба зауважити, що ся часопись ведеться у дуже поважному та спокійному тоні; не знайдемо тут ані зайвої полеміки, ані тих поганих лайок, котрі ще недавно наповнювали всі емігрантскі органи як польских так і російских соціалістів.

В „Przeglądzie“ зустрічаємо і статі програмові, і обширні огляди поступу соціалістичних думок у Англії, Франції, Германії та німецких країнах Австрії; далі йдуть дописи, хроніка, критичний огляд, бібліографії та дрібніші вістки. Найбільше місця уділено, розуміється, рухові у Польщі, але для читачів „Народа“ найцікавше буде те, що говорить „Przegląd“ про р. у. радикалів, одже й наводимо слова галицкого дописувателя тої часописи — якогось Galileusza — посвячені радикалам.

Д. Галілєуш характеризує в своїй допису галицько-польські партії: станьчиків-консерваторів, буржуазних лібералів та соціалістів. Сім останнім д. Галілєуш зовсім слушно закидає, що вони не звертали до останнього часу майже ніякої уваги на селян. Він гаряче доводить, що польські соціалісти конче повинні взятись до праці коло заснования польскої селянскої радикальної партії, а не обмежуватися самою пропагандою соціалізму серед міських робітників. На доказ, що се зовсім можлива річ він покликується на приклад р. у. радикалів і каже: „у Східній Галичині істнує клясовий рух, опертий на пролєтаріяті й ців пролєтаріяті рільничім рускім. Рух цей започатий власне молодіжю, котра виховалась на принціпах Маркса. Наколи ж у нас (Поляків) молоді соціялісти бачили вже у містах робучі маси, котрі чекають на промінь соціалістичної думки, Русини, маючи тілько сільского хлібороба і його нужду перед очима, посвятили свої агітаційні сили сему найбіднійшому й найнещаснійшому з сучасних пролетаріїв. Засновано часопись „Народ“, котра ширила нові думки спочатку серед рускої інтелігенції, звідки згодом рух перейшов до селян. У Коломийщині та Снятинщині рух селянский, дякуючи декільком щирим та добрим агітаторам, як Павлик, Творовский, Данилович, Трильовский, має стіхійне значіне. Часопись „Хліборób“ видається у 800 примірників, єї істноване вже забезпечене, а лічба передплатників усе зростає. На вічах, на котрі збиралось по кількасот мужицких пролєтаріїв, обговорювано справу автономії. справу загального голосования й свободи праси, при чому богато селян забирало голос і дуже розумно мотивувало потребу сих жадань політичних. Я був свідком тих зборів і мені імпонувало се зрозуміне політичних і економічних потреб у такого Сандуляка й інших. Дня 8. січня с. р. відбулася у Станіславові конференція радикалів, котрі ухвалили стояти у своїй діяльности на клясовім становищи руского пролєтаріяту рільничого, а у своїй програмі помістили націоналізацію землі. Не кажу вже про те, що рух сей проявляє натуральне та сильне антіклерікальне прямованє.“ Цікаве теж закінчене тої допису. Д. Галілєуш каже: „З другого боку нам треба завязати більше стислі стосунки з рускою радикальною партівю. Відносини територіяльні, етнічні, нарешті традиції історичні так переплутали нас з собою, що етнографічно-державна Русь та Польща не здолають розвязати польско-руского питаня. Приклад Швайцарії та Сполучених станів поучає нас, що можлива федеративна сістема політична, котра гварантує свободу культурного розвитку як одиниць так і суспільности. У витворенію таких відносин лежить спільний інтерес польских соціалістів та руских радикалів. Тільки треба трохи менше особистих ураз та дрібязкової амбіції“. Додамо тут, що у 2 і 3 нрі „Prz. soc.“ надруковано „Profession de foi молодих українців“ та „Програму групи Народовольців“ помічену у Петербурзі 3 марця. **В. Л–ский.**

Від редакції. Тут ще зазначимо, що в фелєтонах щоденної петербурґскої газети „Русская Жизнь“ (при 238 і 244) появились „Письма о галицкой Руси“ д. Левка Васильчука, де головно підноситься значіне руско-українскої радикальної партії „Дяди“ ті передчатав і львівский „Dziennik Polski“, признаючи в них прекрасною характеристику галицких партій. Газета „Русская Жизнь“, на кілько ми можемо судити з 268 нра, з котрого єї стало получаємо — тепер одна з найпоступовіщих російских газет, редагована дуже совістно.

По генералі Новіцкім.

Недавно начечатали ми політичні енунціації генерала Новіцкого, шефа жандармів для поборювання всяких українских рухів, та післали єму той нр. „Народа“, з повною адресою єго титулів. Тепер мусимо поділитися з читателями сумною звісткою, котру ми получили з Кієва: той наш найбільший добродій зійшов з ума. Не знаємо, що добило той ум: чи велика натуга над дальшими видумками про „українску інтрігу“, чи може муки совісти за сотки занепащених ним уже душ, збуджені може й статею в „Народі“ — і тут наше чувство перед фактом поділене. Але з огляду на ті сотки, які ще міг занапастити сей звірячий ум, ми мусимо дякувати долі за те, що єго погасила. Другого такого кідкого ката українства не легко найти й офіціальній Росії.

Жениханє републики з деспотизмом.

Звісний звичай між українскими парубками й дівчатами — женихання: вони в ночі ніжничають чесно, але до краю. Словом женихане і то публичне, ми мусимо назвати й торжества у Франції з нагоди прийізду в Тулон російскої ескадри, при чому те загальне женихане французкої републики з представителями російского деспотизму доходить до того, що чесні Французки за покотом цілюються і обіймаються з російскими моряками на велелюдних улицях, на очах усеї публики, серед скаженых обопільних криків: „Vive la Russie!“ „Vive le Tzar!“ і „Vive la France!“ Ба, се женихане не ограничуєся цілованєм на місці, а пішло й на далеки: усе, що є офіціяльного у Франції й Росії, від найвищих урядів і закладів, до діточих шкіл, — телеграфічно перекидуєся ніжностями. Увесь цівілізований світ дивуєся такому небувалому „воззрѣнію страшилища“ та толкує собі єго хиба тим, що се демонстрація Франції й Росії против троістого союзу Германії, Австрії й Італії (бо від тепер Росія між иичим буде вдержувати в Середиземнім морі свій флот, що вкупі з французким буде досить кріпкий против англійского і т. п.). Таке поясніне слушне, але далеко не повне. Політичні, або краще воєнні згляди можуть захопити тілько досить тісні круги людности, а не загал єї. Таке скажене братанє Франції з Росією можна пояснити тілько загальною не-

натуральністю, загальним безсиллем одної і другої, при чому одна держава предполагає в другій іменно те, чого їй хибує. Росія знищена самим чиновництвом, голодами, пошестями і т. п., Франція те ж своїм бюрократизмом, ошуками в роді Панамської, нарешті й загальною „сістемою двох дітей“, через що людности ві стосунково чим раз менче, тим часом як людність головного ворога ві — Германії чим раз росте. Та як ні чудні теперішні французько-російські оргії, в них є й дещо світле. Між висказуючими собі обопільні сімпатії, ми бачимо напр. і московских ремісників, що післали привітну телеграму паризким. Не може бути, щоби воно на тім стало — обопільні і далеко природніщі сімпатії мусять розширитися на робучу людність, на більше думаючу шкільну молодіж і суспільність. Навіть дехто з тих російских моряків, вищих і простих, котрих так ентузіастично приймав скрізь загал Французів, мусять же рівнати в думці політичні порядки, французькі з російскими, і дома вони певне до решти порозуміють ту ріжницю. Остаєся ще бажати, щоби як найбільше усяких Французів побули в гостях у Росіян... Одним словом — у французько-російскім братаню є й здорове зерно, котре на російскім грунті повинно зродити добрий плід. Адже ж одною з причин прихильности Французів до Росіян є й передова російска беллетристика, пильно переводжена на французке і добре звісна широким кругам французкої суспільности. Думаємо, що й у Росіян тут мусять грати певну ролю французка література... М. П.

Відповідь „Правді“.

В найновіщім випуску „Правди“ (жовтень) в „Переписці редакції“ (на окладках) „Правда“ дорікає нашій редакції і ві „головному сотрудникові“, то б то д. Драгоманову тим, що ми неслушно звалюємо на неї й „нову еру“ вину за Харьківські арести, бо, мовляв, між накритими книжками, через котрі вийшли ті арести, були й радикальні видання. На ділі, ми казали тілько, що против арештованих у Харькові й де инде иде слідство між иичим і в напрямку відірвання України до Австрії, та хотіли стверднти, що тут арештовані зовсім ні при чому, позаяк пущена „Правдою“ звістка про „велику австрофільску партію“ на Україні — в загалі бріхня. Між Українцями є хиба 2-3 полохливі душі, спочуваючі такому і з них між арештованими нема ні однісінької. „Правда“, котра незручно заговорила про ті арешти, повинна була бодай тепер відкликати бріхню про „австрофільску партію“ на Україні, замісць чатякати на те, що арештованою винні й ми, бо між книжками були й наші видання. На ділі, ані ми не маємо нічого спільного з тою посилкою, ані арештовані до неї не причасні, а тим менче вони можуть відповідати за характер самої посилки, в котрій є найріжнорідніщі видання, від соціалістичних і радикальних до народовских. Ся посилка вислана з Галичини одним Галичанином навмання, без найменчого відома кого небудь з арештованих. Арештовані винні хиба тим, що получивши в руки посилку, не донесли про те начальству.

Далі „Правда“ пише таке: „П. М. Павлик називає „брехнею“ нашу замітку про єднанне его з Марковим і Мончаловським так само, як і давніщу звістку, що „радикали сприяли абсолютизмови“. Хиба ж не відбували ви вкупі нарад над „новою ерою“ зимою 1890/1, хиба В. Будзиновський і деякі інші радикали не є сотрудниками б. „Галицкой Руси“ і „Галичанина“ та „Бесѣды“ Мончаловського. Д. Драгоманов взивав Українців, що б-не писали до „новоєреських“ видань, хоч „новоєристи“ не відцуралися ані своєї народности, ані мови, а писати до часописей ренегатів, щоб лише взяти гроші — се морально! не значить се служити і помагати ім?!“

На се відповімо таке: Д. В. Будзиновский і „деякі інші радикали“ (жаль, що „Правда“ не назвала їх по имю) — то одиниці, і за них ані ми, ані в загалі радикальна партія відповідати не можемо. Впрочім той самий В. Будзиновский і „інші радикали“ сотрудничають і в народовских виданях. Факт є, що ми ніколи не сотрудничали в москвофільских виданях і принціпіально на таке не годимося. Скажемо навіть більше: д. Будзиновский вже майже рік як не є сотрудником „Народа“ і напр. один з поводів нашого розриву з д. Будзиновским власне те, що він рівночасно писав і в „Народ“ і в „Галичанинъ“. Ми д. Будзиновскому заявили рішучо: або „Народ“, або „Галичанинъ“. З тими ж „іншими радикалами“ (усего двома!) наша редакція ще від давніще не має нічого спільного. Впрочім і ті радикали, що сотрудничали в „Галичанинѣ“, далеко не годяться з поглядами старорусів. Що-ж до дд. Маркова й Мончаловского, то ми не тілько зимою 1890/1, але в загалі ніколи не „відбували вкупі нарад над „новою ерою“. Говорила тоді про неї з собою тілько молодіж львівска, академики радикального і москвофільского напрямку, зовсім незалежно від нас, тай тоді радикальна молодіж власне вдаряла на реакційність і т. п. прикмети москвофільскої молодіжі, і взивала ві рішучо, відлучитися від дд. Маркова, Мончаловского і комп. та ставати на дорогу народну — на дорогу служби простому рускому народови, як р. укр. радикали. І власне об те й розбилися спільні розмови тої молодіжі.*) Де ж тут „сприяне абсолютизмови“? На ділі такого сприяня у нікого з нас ніколи не було і не могло бути. Редакція „Правди“ може те сприяне оправдувати хиба тілько тим, що і радикали і москвофіли виступали й виступають против „нової ери“. Справді, воно чудно, що такі два крайні

*) На лихо, ті розмови перенеслись потім на гіршій грунт — у Відень, але ж ми не раз говорили, що далеко не годимося зо звістними подіями в Відні. Впрочім і ті віденські відносини між молодіжю не мають в собі нічого трівкого.

напрямки виступають против третього. Але ж тут вина тілько в сім остатнім. Хто ж тому винен, що пані „нова ера“ погана і з заду і з переду? Ми виступали й виступаємо против неї переважно з діаметрально противних мотівів; не перечимо, що тут є й деякі спільні мотіви, але ж тому винно тілько те, що і ми й москвофіли родилися Русинами і живемо серед тих самих обставин, котрі „нова ера“ тілько заострила. Отже не в тім горе, що й дд. Маркови та Мончаловскі виступають против „нової ери“, а в тім, що ті панове нічому не навчилися з неї і далі порють речі, вже давно поховані в Галичині, копаючи самі собі гріб. Де-ж тут яке небудь еднанє, або навіть можливість еднання?

Також політики!

Буковина більше навіть, ніж Галичина належить до тих щасливих „констітуційних“ країн Австрії, де виборців не вибирають, а іменують з гори, т. є. вибирають тих, котрих хоче черновецка краєва управа і панове старости. Остатнім часом ми мали нагоду побачити, як виглядають на Буковині безпарціальні вибори, т. є. такі, де краєва управа обіцяла безпарціальність. Таку власне обіцянку дав п. начальник краю бар. Краус (бувший діректор поліції у Відні) рускому кандидатови на посла з Вижницкого повіту, д. Ясеницкому, совітнику краєвого суду в Чернівцях — народовцеви. В день перед виборами, т. є. 22 м. м. появилися перед д. Ясеницким 24 виборці, що мужно перейшли пекло правиборів, і запевнили єго, що не тілько всі вони, але й богато инших будуть голосуъати на него, яко на сина й приятеля народа і т. д. Але ж рано 23, то б то в день самих виборів, ті самі люде, явившись перед д. Ясеницким, стали питати, що їм діяти, бо староство і инчі урядники стали їм усяко грозити на случай, як би голосували на д. Ясеницкого, а не на бар. Льва Василька, румунского кандидата. І що-ж ви думаєте? — що зробив „син і приятель народа“ та ще й совітник суду? Може пішов до староства, на пляц боротьби і загрозив їм, щоби не сміли поступати безправно? Може вжив усего свого впливу, який мусять мати в Чернівцях ц. к. совітник суду, видний рускій патріот і т. д.? Ні, він санкціонував усі безправя виборчі, т. є. по просту: „зрікся своєї кандидатури і порадив їм (виборцям) як найумильніще сповнити волю староства і голосувати на бар. Василька. Виборці, — додає допісуватель Bukowiner Nachrichten пр. 1530, з котрої беремо сю звістку, — мало єго не цілювали по руках за те, що він їх візвав, не жертвувати свої матеріальні інтереси“. Ну, і стало ся: д. Ясеницкий упав з честю — серед террору з боку староства, жандармів і жидків вибрано противника Русинів і противника простого народу. Правда, що не або які політики ті рускі кандидати й виборці! Та тут ще не все: після того народовці страшенно вдарили на гвалт, що не вибрано їх кандидата, і мабуть подали рекурс. Ох, політики!

Беллетристика в „Зорі“.

Ч. 18 „Зорі“ принесло нам дальший протяг повісти Івана Левіцкого „Поміж ворогами“. Повість ся, котра тягнеся в „Зорі“ з початку року, наводить сум — за автора. Важко пригадати собі що небудь пустіщого: люде ходять, сідають, їдять, курять і т. д. ведуть відповідні розмови (Ви курите? — Курю, і т. д.), — не звісно, на що. Таким реалізмом можна списати 100 томів, ні на що не потрібних. З 17-18 ч. піп і писар починають сваритися і можна думати, що тепер саме почнеся повість — поміж ворогами, а все попереднє був лишень вступ на тему, як писарів племінник залицявся до попової дочки та не схотів ві брати. Тілько ж вступ сей можна було росказати в трьох словах замість того, що б тягти его пів року такими пустими картинами і розмовами. Та й сварка „поміж ворогами“ щось не обіща живіщого.

В 18 ч. „Зорі“ проскочили серед сві сварки вказівки на „штундових“ пророків, котрі появилися у селі о. Артемія, але всі сі вказівки зайняли лишень 16 рядків. Ну, чи не краще б нашому шановному беллетристові дати нам картини з жития таких інтересних людей, як ті сектанти, замість того, що б нудити нас подробицями об тім, як попівни та паничі курять, пють чай і т. д.!

В тому ж 18 ч. „Зорі“ скінчено невеличке оповіданє д. М. Коцюбинского „Ціповяз“ — нарис двох братів: одного ідеаліста, котрий усе дума про громадске діло, і другого — холодного егоіста. Нарис сей не дуже зручний: особливо псіхіка егоіста змальована дуже вже різко з самого малечку і дуже коротко. Та все таки в автора видно добрий замір ухопити нові картини в житю українских селян, зачепити основні справи сільского побиту. І за те спасибі!

М. Др.

П. Вахнянин серед „сьмітя“.

На памятних зборах „Народної Ради“ в осени 1890 року, на котрих розігралась була оргія „нової ери“, п. Вахнянин в хвили найбільшого ентузіазму высказав горде пересвідченє, що „ми, се б то новоерці, тепер панами в своїй хаті, а крім нас є ще тут троха „сьмітя“, та коли ми зробимо отак... фу! то все те сьміте геть розлетиться“. Від того часу третій рік минає. Не одно „Фу!“ можна було за той час зробити, не одно й зроблено було сторонниками п. Вахнянина, та зроблено мабуть не тим кінцем, бо „сьміте“ стоїть собі, як стояло, а новоерский ентузіазм пропав, мов і не був. Я не думаю докоряти п. Вахнянинови его тодішньою гордою надією. Противно! Stolz lieb' ich mir den Spanier. А п. Вахнянин — наш

Іспанець, наш маркіз Поза, а бодай хоч не маркіз, то все любить позувати. Я пригадую се его історичне „Фу“ тілько в тій цілі, щоб ствердити факт, що п. Вахнянин, хоч може добрий музикант, та за те кепский пророк і кепский політик. Добрий політик не зриває за собою мостів і не плює без крайної потреби в колодізь, з котрого може ще доведеться воду пити. І п. Вахнянинови довелося. Задумавши кандидувати на посла до ради державної з округа виборчого Жовква-Рава-Сокаль він змушений був в три роки по своїм „Фу“ стати до завзятої боротьби з тим самим москвофільским „сьмітєм“, котрому тоді пророкував швидку загибіль. І я думаю, він переконався, що те „сьміте“ має там ще таку велику силу, що не то що від одного могучого „Фу“ не розлетиться, а вимагає довгої і сістематичної праці, щоб перестало бути силою, а явилося тим, чим в на ділі — сьмітєм.

Я не буду описувати всіх тих диких сцен, криків, брутальних нападів, цінічних насміхів і погроз, котрі прийшлося переслухати п. Вахнянинови на передвиборчих зборах у Жовкві, Раві і Сокалі. Я занадто добре знаю наших провінціональних проводирів, особливо „твердаго закала“, щоб не спочувати п. Вахнянинови на тій его тернистій дорозі. Вже за ті самі передвиборчі муки, які він переніс на тих зборах, варт він посольского мандату, тим більше, що противник его, о. Роздільский із Сокаля не тілько старий і немічний, але в ділах політичних зовсім таки нічого не тямить.

Але п. Вахнянин доказав ще одного, далеко більшого геройства, за котре не тілько мандат, але й вінець мученицкий єму б належався. Він, як то кажуть Росіяне, сам себе висік. Чи давно то п. Вахнянин теремтетував на радикалів і на прилюдних зборах і в анонімних статях у „Дѣлѣ“ за те, що вони, покинувши вищі ідеали, висувають наперед мужика та жолудкові ідеї? „Жолудкові ідеї“, се було друге (чи властиво, по хронологічному порядку перше) історичне „Фу“ п. Вахнянина. І щож показалося? П. Вахнянин підучи на війну проти москвофільского сьмітя жовківско-равско-сокальского, надів на себе іменно ту опльовану ним радикальну збрую, мов щитом закрився „жолудковими ідеями“, явився речником питань економічних, питань нашого добробиту, поклав у основу свого політичного profession de foi — того ж таки погордженого мужика! „У нас є дві справи великої ваги — говорив він (гл. „Дѣло“ ч. 225): — справа руска або народна, та справа господарска або нашого добробиту. Народна справа все мала заступників, та ті справи можуть бути полагоджені у Відни і воно йде до того... Але я скажу дещо про другу справу, нашого добробиту, про справу господарску. Всім відомо, що наш край є хліборобний, бо 70 проц. населеня займається рільництвом. Ось перша задача нашого рускаго посла у Відни — домагати ся полекші селянинови... Тепер у Відни застановляються над тим, щоби дуже бідних цілковито увільнити від податків, та щоби всі податки зредуковати на один доходовий. Друга важна справа, щоби розбудити наш промисл домашній, але ми его нашим грошем не запоможемо. Посли інших народів ходять, штурмують до правительства за грошем на піднесеня свого промислу — сеж і задача рускаго посла. Дальше важна справа повінь... потрібно управильненя рік... Дальше меліорація грунтів, закладане стаєнь, а в кінци вельми важна справа податку кровн — служба військова. Заноситься на зміну трилітної служби на дволітну. Ось недавно знов вийшов проект зміни ординації виборчої. Руский посол мусить бути за тим проектом. Ось вам, панове короткий начерк моєї програми діланя“.

Ну, справді, начерк дуже короткий і, сказавши по щирости, і в тім короткім начерку набовтано гороху з капустою. П. Вахнянин, видимо, десь щось чув, десь щось читав, та мабуть надто глубоко сидів у сферах вищих ідеаліи і дуже слабо зрозумів усі оті „жолудкові ідеї“. Податки,промисл домашній, меліорація грунтів, стайні і хлопска кров, усе те мигнуло в его промові, про все він згадав а ні про що не сказав докладно, підніс переважно, що про те десь хтось думає і потому все те видав за свою програму.

Та не в тім діло. Важна тут не ясність „жолудкових ідей“ у п. Вахнянина; ми ві від него й не надіємося; важний тут сам той факт, що він пречінь і сам признався до тих ідей, поклав на них головний натиск, поставив їіх собі за головну задачу посольскої діяльности. Ми щиро бажаємо, щоби п. Вахнянин узяв собі свої власні слова до серця, і чи буде вибраний послом, чи ні, щоб таки добре присів фалди і зволив троха близше познайомитися з тими справами. Ручимось єму за те, що его вищі ідеали на тім не утерпять, а при слідуючім кандидованю він буде міг з більшою силою і прецізією виступити до боротьби зо „сьмітєм“, з котрим тепер ледво міг собі дати раду.

Іван Франко.

Довірочна нарада

мужів довіря рускої радикальної партіі з Покутя відбулася 29 м. м. в Коломиі. Обговорено сітуацію політичну й головні заходи для можливих виборів у раду державну, постановлено ряд народ их віч у тих справах, і врешті вислано до ради державної, на руки п. Пернерторфера, такий протест:

„Підписані, мужі довірія рускої радикальної партіі, делеговані від громад повітів Коломийского, Снятинского, Косівского, Станіславівского, Городенского і Товмацкого зібравшись 29 октября в Коломиі для політичної наради, протестують отсе против зааув панів послів Яворского, голови Кола польского і графа Стадніцкого з нагоди їіх промов у раді державній в справі проектованої правительством виборчої реформи, нагадуючи, що руска сільска людність уже від кількох літ рішучо домагаєся

заведеня загальноте голосованя, про що достаточно свідчать численні і сильно учащані народні віча, скликувані в тій ціли. За тим підносять підписані, що всі інформації членів Кола польского про відносини нашої сільскої людности, подавані раді державній є тенденційні, фальшиві, обчислені тілько на помиленє ради державної і публичної опінії, а мають вони на ціли власне кастові інтереси польскої шляхти. Що ж до заяв пана графа Стадніцкого, що цівічно нарушують честь робучих мас народу, підписані виражають отсе своє обуренє і глибоке сожаліне для польских великих грунтових властителів, що даються заступати такими репрезентантами".

Сей протест заосмотрений підписами усіх присутних селян і інтелігентних членів нашої партії. В виду важної ситуації і можливих близьких виборів, просимо наших приятелів поспішити з приготовами, від котрих рішучо залежить доля нашої виберчої кампанії...

Иди въ свой Суздаль!

„Правда" (жовтень), як і треба було ждати, выступила против солідарности Русинів усіх партій в оборонї політичних прав і простонародних інтересів, що проявилася на стрийскім вічу, при чому „Правда" постаралась прищипити латку видніщим участникам віча з усіх партій. Так наш товарищ Творовский, що був секретарем віча, у „Правди" „Поляк, відомий завзятий агітатор радикальний, не признаючий ніякої національности" — остатне завина тим глупіща, що сама ж „Правда" не заперечить, що т. Творовский працює для руских селян (що чейже належать до рускої національности!) аж єму очи вилазять. Дісталось і народовцям Драм Озаркевичу і Олесніцкому за те, що доказували доконечність такої солідарности Русинів супротів „нової ери" і москвофілу Дру Антоневичу за те, що боронив „доброї віри" д. Романчука в єго помилці. З певною радістю піднесено тілько виступ д. Алексевича, котрий-ді доказав, що така солідарність між Русинами не можлива. „Правда" вважає єдиво спасенним своє ново-ереске становиско і пропонує, в слід за пок. В. Барвінским, „почати працю над народом ab ovo на взір чехів, одначе не галасливими і пустими демонстраціями і файерверками, як сегодня роблять молодо-Чехи", а хиба на взір старо-Чехів — чеських панів-клерикалів, бо не думає ж „Правда" іти за ческими радикалами або соціалістами? „Правда" про око, звісно, пропонує „працю реальну, позитивну для просьвітного і економічного подвигненя руського народу", — але ж як вона розуміє ту працю, виходить з дальших слів єї про д. Вахнянина, котрого „Правда" зве „знавцем потреб руського народу" і надіється, що „нарід потрафить приналежно оцінити" єго кандидатуру до ради державної. Се кажеся про чоловіка, котрий не знав і не знає навіть потреб мужицкого „жолудка", не кажучи вже про сложнішу працю для того мужика... Справді, і ми надіємось, що нарід „приналежно" оцінить (сего любимця „Правди", коли не тепер, то бодай тоді, як скрізь прозріє. І з такими думками й заходами „Правда" накидається на ментора усій Русі-Україні! „Иди въ свой Суздаль" — ново-ерский, а не мороч людей!...

Et tu, Brute!

В попереднім нрі ми надрукували статейку п. з. З табору народовців. „Дѣло" зразу мовчало, як звичайно, і заговорило про се аж після того, як статейку передрукував „Галичанинъ", як агітаційну против кандідатури д. Вахнянина і в загалі против народовців, для котрих „Галичанинъ" і сим разом не пожалував гидкої лайки. Тоді „Дѣло" мов скажене кинулося на нас, та не за суть діла (збори й поділ між народовцями), а за те, що ми посміли навести дещо на дд Вахнянина й Левіцкого. Чи не краще було би супокійно поправити наші помилки, коли вони є, замість уличної лайки, та ще й при претенсії на учителів чемности?! На лихо, „Дѣло" поправило хиба тілько, що не д. Авдиковский заскаржив у суд д. Левіцкого, а д. Левіцкий д. Авдиковского. Ми се давно знали з публичних листів остатного, та були певні, що наш случайний дописуватель у Львові узнав сю справу ліпше. Тепер же мусимо признати рацію „Дѣлу" з тим додатком, що д. Левіцкий заскаржив д. Авдиковского на виразну визву остатного для того, що він, Авдиковский, буде мати нагоду публично доказати д Левіцкому, що той таки ваяв рукопись пок. Огоновского. Чи д. Авдиковский зуміє се доказати — не наше діло. Що ж до д. Вахнянина, то мусимо заявити, що він таки казав наведене нами против д. Романчука. Та що тут довго балакати! Той пан, котрий тілько й робить у політиці, що в ряди-годи „фукає" на москвофілів і радикалів або „вбиває тих ворогів своїх, мов гнидий", — звісний із своїх дурниць. Наведемо тут ще одну з них. Коли в початку 1887 р. на засіданю менерів „Дѣла", предложено було пок. Гладиловичем (без моєї ініціативи) моє сотрудництво в „Дѣлѣ", д. Вахнянин, похваливши мене перше, мовляв, як способного літератора, додав: „Але що з того? Як він буде сотрудником „Дѣла", то ми мусіли би брати на себе відвічальність за кождий єго крок, а він возьме тай піде на робітницкі збори" (бесіда про робітницкі збори у Львові, де я промовляв (навіть по руски) за тим, щоби робітники мали своїх представителів у раді державній). І менери „Дѣла" на се замовкли. Значить, по думці д Вахнянина, для народовців то була би компромітація, як би сотрудник органу їх явився на робітницких зборах і промовляв там в користь політичних прав робітників?! Звертаємо на се увагу міских робітників, бо сей вічний кандидат на посла готов ще, при загальнім голосуваню, кандидувати перед ними... „Дѣло" наводить перепечатку названої статейки „Галичанином" як доказ нашої згоди

з москвофілами; ми ж завважаємо, що „Дѣло“ найшло би в тім самім нрі „Народа“ далеко більше против москвофілів — як би редакція була хоть така дотепна, як редакція „Галичанина“. Признаємо що ми вмішалися не в своє діло, та ми, бачите, хотіли прислужитися щиріщим людям у генеральному штабі народовців — давши звістку про їіх боротьбу з з групкою „Правди“ і звівши на їіх бік сімпатію й піддержку з боку ліпшої частини народовців на провінції. „Дѣло“ своїм... чемним виступом дає доказ, що ему ліпше, перед публікою виходити в згоді з прихильниками напрямку „Правди“. Кому се вийде в користь — не знаємо; знаємо тілько, що напр. „Правда“ не ховає своєї незгоди з д. Романчуком.

Ще з поводу статті д. Арабажина.

I. Дозвольте мені зробити кілька додатків фактичного характеру до полеміки з поводу польско-українофільскої угоди 1889—90 рр. Д. Драгоманов в рецензії на статтю д. Арабажина (напечатану в Энц. Слов. Брокгавза) робить фактичну поправку, що буцім то угода повстала в 1890 році, а не в 1889-му і звязку з арештами 1889 р. ніякого не має.

На рецензію д. Драгоманова якийсь Українець (здається, не той, що пише „Листи з України“, див. 17. ч. „Народа“) поспішив заявити, що вповні згожується з рецензією д. Драгоманова, хоч все ж таки не завдоволений ві неповнотою і замало рішучим тоном.

Хто такий д. Українець і чому він признає потрібним вселюдно давати своє „одобряю“, я не знаю і се мене зовсім не обходить, але в кінці сеї замітки єсть кілька фраз, котрі змушують мене теж забрати голос. Д. Українець дивується, як то д. Арабажин не наводить відомих йому фактів в справі угоди і арештів. Не знаю, як назвати се задавлення д. Українця.

Не знаю, що сказав би в сій справі д. А—н, тільки не думаю, щоб він признав можливим друкувати сі факти, котрі мусили б розкрити багато імен людей далеко ще не забезпечених з ріжних боків. Мені здається, що д. А. добре робить, не оголошуючи фактів в такі часи, коли всі угодовці ховаються під „прекрасними масками“, а один з них уважає навіть свої етнографічно-антропологічні кукурікання за велику політичну таємницю...

Так само не можна признати щирим заклад д. Українця, що от буцім то противна сторона не має спроможности відповідати в російских виданнях; начеб то яка інша сторона могла в них говорити зовсім отверто, і не тільки в сих, але й у заграничних!

Дуже зрозуміло, звідки походять такі нарікання. Самі українофіли дуже добре користуються і з російскої і з заграничної преси, але їім — звичайна річ — дуже не до смаку, коли пресою користуються їіх противники. От вони і стараються одурити наівних людей, граючи на ліберальну дудку: „не нападайте, мовляв, на нас, бо ми не можемо одповідати“.

II. Українець! Подивітесь на факти: „Правда“ ще не вмерла! О, вона з'уміє дошкулити своєю відповідю; вона і думки розбере, і автора вилає, та ще й досить прозрачно натякне про особу автора, не знати вже для чиєї відомости... Але я заговорив про д. Українця, зовсім не маючи на меті боронити д. Арабажина. Мені хотілось тільки виступити против того фальшивого погляду, після котрого під ліберальним протекстом хочуть заткнути рота противникам.

Тепер я хочу подати до прилюдної відомости деякі факти, яко наочний свідок багатьох подій українского життя. Я добре знаю цілу історію угоди; знаю, що вона задумана віддавна і дуже уміло проводилась через довгий час. (Ще після знаменитої промови еп. Пелеша в соймі). Іншим часом роскажу, як зручно провадилась ся кампанія в літературі й публіцистиці, чи то під претекстом боротьби з впливом російскої літератури, чи то під дуже ліберальним стягом погодження з братним народом, чи то в формі ніби наукових лекцій і розправ етнографічного й антропологічного характеру, чи під стягом святощей націоналізму і т. д., чи то у формі ганебної компромітації д. Драгоманова, котрий-ді і обруситель і не знає в далекій чужині дійстних обставин життя і таке инше.

Про се все я міг би росказати дуже цікаві речі... Так наприклад, один поважний угодовець сказав мені на самоті: „нехай Ваша правда, але Вам ніхто не повірить, як і Драгоманову, а я можу багато чого понароскazувати“... Після сего пішла скрізь по Україні чутка, що нібито угодовці не можуть відповідати д. Драгоманову, бо він пригрозив, що в разі полеміки з ним, він оголосить їіх листи і скомпромітує перед поліцією.

Я знаю і маю багато свідків, що б отверто сказати, хто дійсний редактор „Правди“ і хто „прекрасні маски“, я знаю, на які гроші вона видається, знаю, чим і перед ким вона з'обовязана, знаю, що з першого дня свого істнування вона боронила принціпів угоди *). Я міг би росказати багато цікавого про ті безчесні заходи і обман, котрими пробувано одурити українску молодіж і публіку: я добре знаю і можу пояснити, як то в повище згаданій цілі була напечатана в „Правді“ стаття д. Драгоманова, яко провідна. Коли угода оголошена тільки в 1890 р. то се діло тактики. Адже ж всім відомо, що и Романчук, котрий був ві офіціальним глашатаєм, сам про неї довідався в

*) Д. Е. С. в своїй праці „Шевченкові ідеали і українська дійстність“ виразно каже: „коли ви пильно придивитесь до змісту окремих статей „Правди“, то ви там знайдете усі пункти програми, навіть пункт що до унії“ (див. ст. 37—38) Д. Е. С. говорить про „Правду“ до ві перерви у 1890 р.

остатню хвилину, з якого поводу йому прилюдно читав мораль один польский публіцист, наказуючи йому добре памятати, що в цій ділі не він перша особа, а О. Барвінский. Всім одначе відомо добре, яку мізерну і несамостійну ролю грає в сій справі, а разом і в редакції „Правди“ сей „муж довірья“, стовп учености і т. и. Всі добре знають, які „прекрасні маски“ орудують по за плечима підставних людей. Кождий знає, що се за люде, на що вони підуть, на що зважуться. Не вже ж з ними ще числитися, невже ж з ними можливі хоч які небудь компроміси, без пониження людскої гідности, без урази морального почуття, без великої шкоди для діла чистого й чесного? На мою думку, між українофілами і українскими радикалами давно увірвалася нитка... Рецензія д. Драгоманова на статтю д. Арабажина робить таке враженія, немовби д. Д—в не стеряв ще надії щось витолкувати їм або пояснити. Даремна річ! Між українофілами з тієї і сієї сторони кордону нема ніякої ріжниці; нема й не може бути. Се говорить досвід, се іншим часом постараюсь довести й теоретично. Сам д. Драгоманов добре се розуміє, і коли прочитаєш його статтю „Де тонко там рветься“, бачиш перед собою людину смілу, рішучу і добре розумнючу повну неможливість якого небудь сильного діла з крутіями і двічі, тричі перевертнями (скажу словами одного давнього польского публіциста). Українофіли по своїому соціальному положенню не можуть бути іншими і жадного компромісу з ними бути не може. Інтереси українского мужицтва, українского робучого люду на се не позволять. Коли битись, товариші, так не миритись!

(Конець й уваги ред. будуть). **Гр. К—е—ій.**

Чому ми так політикуємо?

Знаючи, що між нами, Українцями, нема ніякого звязку, я в дописі „Організуймося“ („Народ“ ч. 18) прохав земляків почати знайомство ось яким способом: редакція „Народу“ передала б усім бажаючим познайомитися зі мною мою адресу. Коли б се було зроблено, ми вже легко б перезнайомилися між собою. Мій незручний вираз „усім бажаючим“ перелякав ш. А. Хв. („Народ“ чч. 19—20). А що, питає він, коли між тими бажаючими буде й російский жандар? і радить не висилати мою адресу нікому. Справедливо: ножем можна порізатися, — значить, ножа ніколи і вжнвати не слід. Але най ш. А. Хв. не лякається: разом з допискою я післав до ш. М. Павлика лист, де прохав передати мою адресу тільки тим, котрі 1) відгукнуться на мою пропозицію і 2) будуть звісні йому за людей певних.

Значить, лякатися мого проекту було нічого, але чи був він практичний? Ш. редакція каже, що він непрактичний, що Українці можуть познайомитися і без посередників. Можуть? Думаю, що наша „обережність“ стане тому на перешкоді. Я, наприклад, знаю такий факт. Один Українець, будучи у великому місті, півроку шукав укр. товариства, пів року „товариші“ приглядались йому, чи не шпіон він, пів року вільно було вже йому брати „Кієвскую Старину“ з „Основою“ з бібліотеки товариства і розвивати свій світогляд знайомством з херсонским „Степом“... Проживши півтори року, мусив той Українець їхати на село. За тиждень до відїзду йому кажуть, що товариство має ще й „іншу бібліотеку“, що складається з женевских і лондонских видань... Бачите, ми такі обережні, що чоловік, спеціально прийїхавший познайомитися з нами, півроку нас шукає, а друге півроче сидить у карантині, щоб перед своїм виїздом довідатись о істнуванню „іншої бібліотеки“. При істнуванню такої лякливости, треба було шукати інших, може з погляду свіжого чоловіка й штучних способів, щоб звести до куши нас, українских лицарів „безъ страха и упрека“.

Якже ж ми почнемо нашу організацію?

Ол. Андрович.

Сей пр. ми виїмково мусіли видати в більшім обємі через те, що не могли нічого з надрукованого тут відложити на далі. За те сим разом ми не даємо додатку повісти д. Франка. Слідуючі нри, з фінансових оглядів, нам би друкувати найбільше в два листи, але-ж приятелям нашим ми мусимо сказати, що й при теперішньому обемі „Народа“ ми ледви можемо справитися з працями 2—3 сотрудників тільки по певним справам. На праці инших сотрудників про богато инших справ — не менче важних, у нас так і нема місця!!

Тільки що вийшла книга

З ВЕРШИН І НИЗИН

Збірник поезій Івана Франка

Друге доповнене видане.

8° ст. 468 + VI.

Ціна екз. брошурованого 1 г. 50 кр. оправленого в полотно 1 г. 80 кр. в кращій оправі 2 г. 30 кр.

Обертатися виключно до книгарні Ставропигійского Інституту у Львові.

Осібно вийшли

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

Поема з недавньої минувшини

Івана Франка.

Ст. 129. Ц. 30 кр.

Обертатися до автора: Львів, Байки, Глубока ул. 7.

Увага. Для Росії перша книжка (брошурована) коштуватиме о 3. г. друга о 1 г. дорожче. Обертатись прямо до автора.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия 15. ноября 1893. 22 пр.

Виходить 1. і 15 ч. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Франціузкі селяне і соціалізм.

З усіх прояв житя соціалістичних партій на Заході Европи для нас найінтересніщі заходи коло пропаганди соціалізму серед селян. Ми вертаємось ще раз до сеі справи з поводу розмов про неі на конгресі французких соціалістів, котрий відбувся 7—10 октобра с. р. Там була вияснена історія новіщих заходів соціалістів коло французких селян, а також вислухані були уваги людей, мавших практику у сій справі.

В 1891 р. центральний комітет партіі робітницкоі виробив вопросник для сеі справи, на котрий було получено чимало одповідів, котрі послужили для виробу сільскоі праграми (programme agricole), вже звісноі читателям „Народа“. Ся програма ухвалена на конгресі партіі в Марселі в 1892 р., була напечатана на французкому і на кількох діалектах (patois) північних і південних і росширена по селам. Теперішньому конгресу були предложені уваги, котрі ріжні члени партіі зробили, розширяючи між селянами программу і роблючи між ними всякі инші проби соціалістичноі пропаганди. Ми вбережемось від того, щоб розширювати на все селянство виводи, котрі зробив референт французкого конгресу, а лишень передамо йіх загальний характер.

Як видно, селяне французкі поглянули на программу більше аналітично, ніж сінтетично і через те в ріжних місцях спинились на инших точках, але завше практичних. Напр. на півночі Франціі звернули увагу на способи винайму грунтів, бо там більша частина селян — фермери; на півдні ж і в середині більше говорено про збавку податків і про впорядкуване спілок сільских дрібних властителів землі, спілок, в котрі б уходили не самі хлібороби, а також і дрібні промисловці, як ковалі, тевці, ткачі, кравці і т. и. В деяких селах хвалили думку про перегляд кадастру державою, або поки що громадами.

Багато членів конгресу (між ними звісний марксіст П. Лафарг) радили зробити деякі переробки й добавки у программі, — напр. про потребу вменшувати плату за ферми в роки недородні, про свободу полювання, про поміч лікарску, про громадских адвокатів, котрі б давали безплатні ради, про увільнене від роботи на дорогах тих, хто не має возів і про пропорціональність такоі роботи для тих, хто має більше возів, про грошеву поміч жінкам (вінчаним і невінчаним) перед родами (пологами) і після них, про організацію кредіту сільского державою на ті 80—100 міліонів фр., котрі мусять зостатись при запроводі 2-річноі вояцкоі служби.

Поки що конгрес рішив зоставити программу без переміни, а справу сю поставити на дальший суд громади до конгресу 1894 р.

Дуже інтересні були розмови на конгресі про способи починати пропаганду соціалізму серед селян у Франціі. Для тих, хто звик до щоденних викриків певних органів і кружків про „соціальну революцію“, розмови ті можуть вдатись вже навіть занадто консерватив-

вними. Члени конгресу, котрі пробовали мати діло з селянами, радили поступати дуже обережно: напр. посилати в села по 1—2 пропагандисти, котрі вступатимуть у неділю до корчем, змішаються зо звичайними гостьми, розмовлятимуть з ними спершу про речі індіфферентні, братимуть участь в іграх, в празниках сільских, співатимуть пісні, гратимуть до танців і т. и. Коли так завяжуться знакомства, після кількох заходів, то пропагандисти починатимуть розмови, звісно, перше про ті справи, котрі безпосередно інтересують селян. „Таким терпеливим і може трохи не скорим способом, — каже референт справи в *Le Socialiste*, — здобуто багато на півночі Франції, де партія має вже численні секції по селам. Хлібороби, про котрих капіталісти говорять, як про неспосібних до соціалізму, радіють, коли бачуть, що есть люде, що інтересуються їх бідотою і потребами, — і раз тілько пропагандист здобуде довіре селян, то навіть дивно, як легко вони приймають соціалістичні теорії. Коли ж селяне упевняться, то нічим не зібеш їх з тих думок".

Паризькі соціалістичні газети ждуть уже великих успіхів з пропаганди між селянами к часам виборів у 1898 р., сподіваючись уже мати після тих виборів соціалістичну більшість у парламенті. Се вже, думаємо ми, занадто горячі надії, — але безспорно, що до того часу селяне французькі всплюють значно прихилитись до думок соціалістичних, а се дасть зовсім новий характер всім теперішнім парламентским відносинам.

М. Др.

Твори Василя Чайченка.

Критичний огляд М. Драгоманова.

Твори Василя Чайченка. Том І. Оповідання. Том ІІ. Сонячний Промінь. Том ІІІ. На роспутті.

Ми вже мали пригоду кілька разів говорити в „Народі" про праці д. Чайченка. В его особі ми маємо писателя, найбільше уталантованого з тих, які появила російска Україна з 80-х років. а до того дуже працьовитого. Тепер, коли перед нами лежать уже три споренькі томики его беллетристичних творів, можна вже зважитись зложити ціну талантові д. Чайченка. Талант той не дуже сильний, по крайній мірі не яскравий: він не вирізує своїх образів і осіб так, що б вони кидались у вічі читателеві, говорили сами за себе, навіть без умисного заміру творця, або й противно йім. Такі таланти мають одначе свою ціну, — тілько твори йіх потребують часто світла ідеї самого автора, і звичайно самі автори такі те чують і охоче виставляють при своїх картинах і тенденції. Так робить і д. Чайченко, навіть аж занадто для беллетриста, дуже часто переходючи в дідактику й публіцістику.

На лихо, тенденції свої виробляти прийшлось д. Чайченку в такий час, котрий, безспорно, будучий історик російско-українского громадского житя відмітить, як добу застою і навіть регресу. В сю добу основні, загально-людскі думки, культурні й соціально-політичні, в російско-українскій громаді затемнились, просвіта понизилась, на перший плян вилізли думки формально-національні, а до того часто з ретноградною барвою. Історія колись покаже, на скілько такий настрій українскої громади есть реакцією натурального національного почутя, роздратованого т. зв. „обрусеніемъ", а на скілько він есть відгомоном того націоналістично-реакційного напряму російского, котрий викликав і те „обрусеніе" з рідними єму проявами в російскому житю й печаті 80-х років, проявами, котрі деякі писателі не так давно пробували назвати загальним терміном „тьма египетска".

Про д. Чайченка можна сказати, що він ще менше других українских писателів піддався тій тьмі, по крайній мірі єі соціальному бокові і що він умів задержати і літературний смак, котрий тепер, видимо, стратили навіть лінші наші беллетристи 70-х років, Нечуй і Мирний. Але напр. по части релігійного містіцізму д. Чайченко піпов далеко, так само як і по части національного шовінізму, — остатне зрештою більше в тво-

рах чисто-дідактичних, ніж беллетристичних. В сих остатніх творах д. Чайченка виступа більше лишень поверховність національно-громадских думок автора, котра тим більше вражає, що автор силиться виставити на перший плян ті думки і з їх точки навіть вияснити і ті типи, котрі він хотів намалювати, напр. в романі „На Роспутті".

Найліпші твори д. Чайченка знаходимо між его „Оповіданнями", — меншими по величині і посвяченими просто народньому житю. В свою чергу найліпші між ними ті, в котрих автор не висува на перший план свої тенденції, а дає побитові картини, — по більшій части свіжі і нові в українскій літературі. Такі оповіданя: Без хліба (чоловік краде хліб у громадскому шпихлері, жінка віддаляєся від него, аж поки він не признаєся громаді і не поправля свій гріх), Хата (шинкар-глитай обманом відбира у вдови хату; судді і писар трохи каррикатурні), Нелюб (жінка, віддана заміж по неволі, не терпить чоловіка, але повертаєся до него, вбачивши его велику гуманність; мабуть, чи не найліпший твір Чайченка, хоч початок его не оброблений), Утікачка, (тіснена дома дівчина втіка з парубком-шахтяром і стає куховаркою в артілі шахтярів; зраджена парубком, вона починa пити і впада в роспусту; кінець мало оброблений для показу натуральности упадку дівчини).

В серії маленьких оповідань, озаглавлених „Діти" поряд з вище названими можна поставити Грицько і Украла (ліпше в сій серії, видимо, просто списано з натури!)

Слабіщі оповіданя Сестриця Галя, Сама, зовсім сама! Каторжна. Згадок про дитячі літа. Матеріал для них, видимо, взятий з життя, але мало оброблений; дещо показуєся за надто пересоленим.

Зовсім слабі Екзамен і Непокірний (учитель). В таланті д. Чайченка зовсім не видно юмору і через те такі оповіданя в него занадто грубі, сухі. Оповіданечко Кавуни могло б і зовсім зоставатись ненапечатаним: нічого в нему нема нового і написано воно якось без кінця.

Найслабіщі „Дрібнички". Треба великого таланту, як у Андерсена, або Тургенева (Стихотворенія въ Прозѣ), що б удачно писати такі речі. В таких речах картина мусить бути намальована різким штрихом, аллегорія ясна зразу, а д. Чайченко, хоч дрібнички его короткі, все таки роспливаєся, ідеї не виставля ясно. Прочитавши кожну з сих „Дрібничок", питаєш себе: що се? на віщо?

„Оповіданія про Павла Хлібороба" хоче бути легендою, в архаічному стілі, а до того дідактичною. Тургенев показав у Росії примір такої легенди, переклавши „Юліяна Милостивого" Флобера, а гр. Л. Толстой попереробляв кілька народніх легенд, вбільшуючи їх дідактичний бік і посочиняв нові легенди в такому ж роді. По его слідам пішли кілько наших беллетристів (Мирний і др.) доволі невдачно, наслідуючи більше слабі боки Толстого, ніж сильні. Поява таких легенд викликана етично-релігійним рухом серед простого народу в Великій Русі і у нас, котрий себе проявля між инчим сектами. На лихо, треба сказати, що беллетристи російські й наші не вміли виробити собі ясної думки про те, що знаменує собою той рух, ні про те, чим вони можуть послужити тут простому народу. Ми думаємо, що рух той показує і в простого народу змаганє виробити собі релігійну етіку без церковної обрядности, а також без попівства. В сю точку влучив гр. Толстой оповіданем „Два старика" (подорож у Палестину) та тілько й тут не вдержався від чудотворного елементу. В других же оповіданях, написаних хоч з прекрасним заміром проповідувати альтруістичну етіку, гр. Толстой нагромадив чудотворного елементу і просто грубої чортовщини і навіть почав підбурювати народ проти роботи розумом (Иванушка Дурачекъ). Тим часом чудеса, а тим паче чортовщина непремінно повертають людей до обрядів, а обряди до попівства, і альтруістична етіка відсовуєся на зад.

Очевидно, що б підперти рух народній до того, що б дати в релігії перша місце сій етіці, треба підрізувати в нео роді чудотворний світогляд і підпирааціоналізм, — як для того, що б ти етіка поставлена була вірно і міцни,

треба розширити альтруїзм індівідуальний до громадского, показуючи, що любов до людей мусить не обмежуватись поміччю особам, а вести й до служби й цілій громаді.

Таких думок годі шукати в нових російских беллетристів-дідактиків, а ще менше в наших, котрі до того ще без міри громадять фантастичного й алегоричного елементу в своіх дідактичних казках і легендах.

Д. Чайченко показав себе в своій легенді тверезіщим від других. Та все таки в ній мало нового і мало поступового для нашого народу. Автор хоче підперти стару думку, що віра без діл мертва, і показує, що бог не признає святости в тому, що чоловік лишив свою сімю, що б спасатись у манастирі і в пустині, а признає святим подвижника лишень тоді, коли він ратує від смерти пораненого чоловіка. Показує се бог через чудо, котре д. Чайченко взяв із старої легенди, що від середньовічних монахів дійшли і до нашого народу, і котре вжив і гр. Толстой в одній своій легенді (Три старца), зовсім близькій до народньої, то б то тим, що Павло йде поверх води. Після такого чуда, Павло вертається до дому працювати в своій сімйі. Чи остається за ним чудотворна сила ходити поверх води, автор не каже. Про службу для громади те ж не згадує.

Про таку службу говорить д. Чайченко в дітскому оповіданю „Олеся". Се переробка оффіціальної легенди російскої про Сусаніна: дівчина Олеся, котру дід-козак навчив, що „кождий повинен рідну країну боронити", обманом заводить Татар у лісове болото, де вони всі пропали, при чому гине сама, але ратує рідне село на Волині (котре автор зве по Катеринославскому слободою). Навряд, що б така пригода тепер могла служити приміром українского патріотизму: часи Сусаніних, Валендорів і т. п. тепер минулись, навіть коли б мораль йіх була зовсім без плями!

Два оповіданя „Зустріч" і „Байда" посвячені справі національно-українскій. В першому д. Чайченко вивів панка, котрий був колись українофілом і, здаєся, демократом, але згодом став звичайним карєрістом. Зустрівшись з приятелем, від лиця котрого ведеся оповіданє, котрий зостався вірним думкам молодих часів і щось робить на селі (автор не каже, що власне), герой оповіданя веде єго до себе, показує своє житє і коли, по обіді, знялась у товаришів розмова про українофільство, то городский товариш (Семен) просто заявля, що кинув ту мрію. В спорі, — в котрому, треба сказати, обоє товариші не показують ясних думок і влучних аргументів (чи се так і було в замірах автора?), — Семен боронится між инчим таким аргументом: „де ж ваша робота" (українофілів), і дістає відповідь: „але ж ти забуваєш перешкоди з боку"... відповідь, котра в суті рівня обох товаришів...

Тема, зачеплена тут д. Чайченком, дуже інтересна і для нас важна, та, на жаль, він ледви торкнувся єї. Може вона б потрібувала цілого романа, та все таки і в короткому оповіданю можна б було намаркувати хоч головні єї боки,— але й сего не зробив д. Чайченко. В основі своій се тема всеросійска з українскими варіаціями. Росія переповнена ренегатами, чи розчарованими, „опустившимися", „непомнящими" і т. д. людьми, котрі за часи зеленої молодости поривались до ідеальних цілів, держались радикальних думок, а потім, звичайно вже між 25 і 30 роками житя, відривались від тих думок і починали жити, „какъ всѣ". Сей ідеалізм і радикалізм молодіжі і матеріалізм і пассівність старших людей єсть одна з характерніщих відмін російскої інтелігенції від західно-европейскої. В західній Европі звичайно думки молодіжі не відміняються від думок старших віком; тут і серед молодіжі є консерватори, як і радикали, і коли молодий чоловік з часами зміня свій напрямок, то се не має звязку з єго віком, а стає послідком зміни відносин, інтересів, впливу громадских фактів, студій і т. д. Найліпший примір—Гладстон, котрий в часи студенчества належав до консерваторів, в 30—35 р. став лібералом, а зовсім старим став радикалом, — з'явище в Росії не видане! Я знаю одного Англичанина, котрий був консерватором — офіцером у війску, як консерватор стояв за Турцію і з такими поглядами поїхав кореспондентом торій-

ської газети в часи остатньої російсько-турецької війни. Придивившись до турецких порядків, наш т о р і став на бік народів, підданих Турції, і з того часу агітує за автономію Сербів, Болгар, Греків, Армян і т. и. Бувши корреспондентом в часи египетської війни, він придивився до англо-банкирских претензій в Египті, став вияснити собі банкирство. а далі соціальні справи в загалі, і зробився соціалістом, став видним членом англійської соціально-демократичної федерації.

Тепер 50-літній „джентльмен", не видає з себе ні аскета, ні сектанта: дба о заробок, живе не гірше Семена в оповіданю д. Чайченка, але при тому багато працює і безплатно і завше, скрізь „веде свою лінію", — знакомиться з дипломатами, міністрами, князями, як і з робітниками, виясня „сильним мира сего" стан турецких народів, говорить на мітінгах філо-армян, пише в соціалістичні газети, чита реферати робітникам і т. д.

Для Росіянина се вже диво дивнеє!

Перша причина „невидержки" російської мусить бути органічна: новина для Росіян усякої культурної думки, котра будиться за молоду, але котрої некультурний ще організм не може довго вдержувати. Далі має велику важність те, що Росіяне, чи через молодість, чи через що инше, беруть усяке ідеальне змагане з єго скрайного, абстрактного боку, а всяких практичних обставин у прикладі ідеалу не хотять знати, і попікшись на перших пробах, тратять енергію і віру в саму ідею. На решті, звісно, мають силу і політичні й географічні умови житя в Росії, мализна ще єі культурного класу, відірваність єго від маси і т. и.

Всі сі причини „невидержки" російских ідеалістів мають свою вагу й серед україполюбців. До того треба придати спеціальну непрактичність, романтичність постанови української справи в остатні десятки років.

Ми вже мали нераз пригоду нагадувати, що властиво політичної прозаічної літератури української нема, а на місці єі есть політична поезія досить фантастичного характеру. Як собі здумати волю української нації серед теперішніх обставин державного житя, сего в прозі україполюбські проводирі не показали, а в патріотів-поетів ми знаходимо картини бунту народнього то в формі колишньої козаччини й гайдамаччини, то в формі біблейского суда божого, „дня Іегови", або зовсім без усяких ясних форм. Доволі інтересно, що в остатні роки в кружках україфільских запанувало було спеціальне переслідуване „політики" і політичної печаті, навіть науки, але власне тепер выросла ціла купа політичних віршів, маленьких Тарасиків, по більшій части не маючих поетичного таланту учеників великого батька Тараса, котрі співають про те, як вони покладуть голови за „неньку-Україну", грозять ворогам і т. и. Не знаючий діла подумає, що ми живемо в часи свого рода українских Маккавеів, коли в дійсности може ніколи так мало не робилось для України, як тепер. Ось де спеціальна причина того, чому у нас так багато таких людей, як Семен оповіданя д. Чайченка.

Оповідач „Зустрічу", боронячи живучість української справи, говорить між инчим: „подивись на наших Галичан"... і тим торкається одного боку нашої національної справи, про котрий дуже б варто поговорити більше. Справді, в Россії пряма праця для українского народу дуже затруднена, тоді як у Галичині вона легша, по крайній мірі з політичного боку. Можна було б думати, що російські україполюбці покажуть енергічну працю в австрійській країні своєі неньки-України. Практичні люде могли б навіть переселятись в Австрійску Русь, а надто люде з деяким маєтком, набувати там право горожанства і потроху, акклімативувавшись, розвивати свою працю. А вже, конечно, можна було б многим познакомитись з житєм австрорускім, писати для австрійских Русинів, помагати йіхній роботі і т. и. Але сего всего або не роблять російські україполюбці, або роблять страшенно мало і досить нерезонно. Тут упять бачимо всеросійску хоробу з спеціально-українскою барвою.

На словах Росіяне — превеликі космополіти, а на ділі страшенно субєкті-

вні партікуляристи. За границею Росії вони мов риба на березі, не вміють зжитись з деталями життя не-російского, а ще менше взяти долю роботи в нему. Уже на віщо космополіти російські соціалісти, але вони скрізь живуть, як свого рода г е т о, без усякого звязку з життєм соціалістів-робітників европейских. Двоє-троє з них ще сяк-так грали ролю ораторів і публіцістів на загально-соціалістичні теми, але як тілько соціалізм став практично-політичним рухом з осібними способами праці в кождій европейскій стороні, так Росіяне і не знайшли собі кадрів ні в одній землі европейскій, навіть тоді, коли дехто з них прожив там десятки років (з сего правила єсть мабуть чи не одно виключение: др. Васильєв у Берні).

Так само і Українці, хоч і говорять про те, що Галичина та ж сама Україна, а на ділі чують себе чужими тій Галичині. З сего виходить, що мало хто з українолюбців має з нею зносини, а й ті, що мають, власне ві не знають. З політичного боку вони тілько і знають, що там є конституція, але яка? на скілько в ній має простор наш народ, на скілько ві цінить? — того не відають і навіть об тім себе не питають. З національного боку знають, що в Галичині єсть партія українолюбців, але які вони власне, що роблять, чим служать народу і т. и. — те ж не відають. З такого невіданя вийшло й те, що деякі з російских українолюбців могли спочувати „новій ері", дружити з явними реакціонерами і крутіями з галицких народовців і в загалі могли тілько компромітувати свою справу в Росії своіми галицкими відносинами.

Зо всего сего виходить, що українска справа в Росії посувається наперед мляво, і навіть теоретичні основи ві не вияснені. Звідси й необходимо велике число ренегатства, розчарованости, опущености і всякого роду „непомнящихъ" серед тих, хто признавався до українства в часи зеленої молодости.

Інтересна ся тема, та в „Зустрічі" д. Чайченко ледви зачепив ві, і усе те оповіданє не вдоволя читача, котрий хоче аналізувати справу.

Більше доходить до душі студійка „Байда", бо вона робить хоч ліричне враженє. Але власне через ві лірізм і вона не зводиться на щось позітівне. Українолюбець Корнієнко, висланий на північ Росії, в місто подібне до Вятки, або Пермі, стає там досить видним чиновником і зостається там служити, навіть і тоді, коли ему дана воля вернутись на Україну. Він забува вже своє українолюбство, коли одного разу сусіда его, прийіхавший з Петербурга, де навчився всяких пісень, почина співати пісню про козака Байду, як той не хоче приймати в царя Турецкого его дочки з царством. Пісня вразила Корнієнка; роздумавсь він про Байду, що не хоче брати „жінки-чужеземки", згадав про „зрадника Брюховецкого", і покинув свою карєру в Великоросії і полетів додому: — „Краю мій! Любий мій! Україно моя!" говорить Корнієнко, коли побачив степ український.

Воно то добре — тепленька картинка, та в нас родиться думка, чи на довго стане Корнієнкові сего лірізму? Засобів, фондів, ми в него бачимо не багато, майже зовсім не бачимо. Що він робив хоч би в тій Пермі? Машинальну чиновницку роботу, — тим то й затягся був у карєрізм. На щастє, ми знаємо й українолюбців, але більше свідомих, котрі і в Пермях, на Кавказі, в Сібіру і т. и. не забували ні України, ні (що особливо важно) основ освіченого українства, то б то думки демократичної і децентралізаційної, і вміли і в висилках послужити своій цілі, хоч косо, коли не просто: студіями науковими про ті краї, куди їх вислано, ширенєм і там думки демократичної і децентралізаційної. За таких людей нічого було боятись ні в часи їх пробутя на чужині, ні в часи повертаня на Україну, навіть коли вони брали собі „жінок-чужеземок". Єсть приміри, як і такі жінки працювали для України, навіть не зрікаючись своєї національности для мужа, як зріклась у старі часи Туркеня своєї віри для Івана Богуславця.

Ефектні й красні і по своєму симпатичні всі оті Байди, Богуславці, Самійли Кішки і т. и. та старі вже для наших часів, не годяться нам за взірці вже хочби по тому, що найголовніща їх ідея була навіть н е н а ц і о н а л ь н а,

а релігійна. „Твоя, царю, віра погана!“ міг сказати Байда цареві Турецкому, та й кінець, а ось навіть як тим же Байдам прийшлось мати діло з „царем Восточним, православним“, то філософії в них не стало! І про Брюховецкого мало сказати: зрадник! В суті діла він і не був зрадником, а заплутався з усією чернію українскою в складні соціально-політично-національні обставини, котрі зрозуміти не стало в него освіти, більш ніж патріотизму. І пішов він блукати від „Чорної Ради“ в охлократію, а від неї в боярство, від московского холопства в турецке, аж поки его вбито, нагадаємо д. Чайченкові, власне за остатнє.

І Корнієнкові треба б було про се все подумати, а не спинятись на самому тілько лірізмі від пісні про Байду та на самому тілько виклику: „зрадник!“ по адресу Брюховецкого Тоді б і нам можна було бути спокійніщим, що Корнієнко, вернувщись на Україну, буде там робити щось для неї пожиточне, а не вбільшить тих хорів, котрі викликують: „Ненько наша!“ і Байдів вихваляють, а все таки або роблять звичайну чиновницку, чи адвокатску карєру і киснуть, або хоч і голодують, то все лишень киснуть, без усякої користи для неньки-України.

(Конець буде).

Листи на Наддніпрянску Україну.

Додаткові листи.

Слівце від автора.

Печатанє „Листів на Наддніпрянску Україну“ могло початись лишень через кілько часу після того, як вони були написані. Поки що я напечатав у „Буковині“ лист, спеціально посвячений незгодам моїм з д. Вартовим у справі чисто літературній (Складаю подяку ш. редакції за гостеприїмство!). Тим часом сталась нові пригоди: деякі земляки наші схотіли, що б наші „Листи“ були напечатані і окремою книжкою, а д. Вартовий помістив у „Буковині“ нові листи, досить відмінного проти перших характеру.

Ми завважали потрібним перепечатати в окреме виданє наших листів і лист у „Буковину“, додавши до него, для докладнішого обговору справи про широту українскої літератури, загальний огляд сеї справи, котрий печатаємо і в „Народі“. Окрім того ми мусіли написати осібний лист з поводу нових листів д. Вартового. Через се все виклад наших думок трохи розбиваєся і в него увійшли деякі, хоч невеличкі, повторіня. Тілько ж се річ незбіжна при наших обставинах праці, далеких від академічного порядку.

Ми позволяємо собі думати, що в усякім разі той виклад, в купі з „Чудацкими Думками“, дає певну цільну сістему думок про українску національну справу, — громадску і літературну. Ті думки можуть бути і невірні, та сподіваємось, що сістематичний виклад їх може мати вартість тим, що поведе до сістематичного ж перегляду справи, важної як для Українців, так і для їх сусід. Автор не має претензій на инше.

I.

Новина думки про самостоячу українску літературу. Поява сеї думки у Костомарова і Куліша. Їх пізніщі погляди, більше панрускі. Автономні думки і праці Нечуя. Новіщі праці російских Українців і австрійских Русинів для зросту українскої літературної автономії. Неслушність автономного фанатизму в сій справі в Росії і в Австрії. Погляди д. Вартового на москалефілів галицких. Резонна половина їх і фанатична. Складний характер австрорускаго москалефільства. Его натуральні причини. Заграничний і реакційний елемент в нему, а надто в его генеральному штабі. Москалефільска молодіж. Провінціальні москалефіли. Точки незгоди і можливої солідарности австрорусских москалефілів і радикалів. Церковна реформа, православіє і справа свободи совісти в Галичині. Стан москалефілів і радикалів перед сими справами.

Огляд зросту думок про самостоячість українскої літератури не зовсім входить в цілі наших листів і заслугує осібної студії. Та все таки ми мусимо тут сказати дещо в сій справі хоч в загальних рисах.

Ми вже вказали на те, що старші українскі писателі і сам Шевченко зовсім ще не

думали про осібну літературу українску, а надто рівну в усему з російскою. І доси єсть такі українскі писателі, котрі і зостались на сім же ступні. Думки про самостоячу українску літературу проскакують у Костомарова перед его арештом, очевидно під упливом західнославянских патріотів, чеських і іллірских. Тілько ж в часи „Основи“ Костомаров обявив всі літературні заходи українских писателів діллєтантством, окрім праці коло популярної літератури, в котрій одній вбачав серьозне діло. В огляді української літератури, зробленому для книги Гербеля „Поэзія славянъ“, Костомаров виразно признав, що українска література істнує і може істнувати лишень „для домашнього обиходу“, як підрядна російській. В пізніщих статях своіх у „Вѣсти. Европы“ він розвивав подібнуж думку, не хвалючи навіть намірів перекладати на українску мову таких авторів, як Шекспір, а напираючи на потребу літератури про простий народ і для него. В сі часи Костомаров дав чудненький образ твору вкупі російского і українского, — в повісти „Черниговка“, в котрій все, що йде від автора, написано по російскому, а розмови дієвих осіб написані по українскому.

В часи „Основи“ енергічно виступив з думкою про самостоячу українску літературу д. Куліш, котрий придумав для російської літератури і терміп: „сусідня, або за Есманьска словесність“. (Есмань — річка на східній границі Черниговскої губернії). Куліш перший у нас почав писати тоді критичні і історичні статі по українскому, — історичні, з рештою, на пів популярні, як „Хмельниччина“. Пізніще Куліш напечатав по українскому у „Правді“ „Перший период козацтва“, одну з найліпших у нас праць історичних, став печатати переклади Біблії, — та в той же час був обернувся і до російскої літератури більше прихильно, очевидно, признаючи і ві не тілько сусідньою, а все таки, по своєму рідною Українцям. Тепер він ужива термінів: с т а р о р у с к а для української мови і літератури і н о в о р у с к а для російскої, пише по російскому свої наукові твори з явно напрускою тенденцією, а в той же час перекладами своїми на українску мову з Шекспіра, Байрона і др. розширя українску літературу за границі простонародности, а своїми оригінальними українскими творами (про зміст котрих тут не до речі говорити), теж не простонародніми по сюжетам, зручно вбогача нашу літературну мову.

Думка про повну самостоячість української національности і літератури енергічніще проявилась у декого з новіщих українских писателів, напр. у Нечуя, котрий почав писати по українскому романи з життя людей університетского образованя (Уривки з „Чорних Хмар“ явились у „Правді“ 1873 р. Раніще в Галичині стали появлятись з подібними намірами повісті д. Конніського, але вони були мало звісні в Росії, та й дуже вже слабі з усіх боків, окрім мови). Як уже сказано, романи ті слабіщі, ніж повісти Нечуя з простонародного життя, та й з ідейного боку не показують великої освіти в самого автора. Нечуй же написав по українскому і досить обширну наукову студію: „Світогляд українского народу“, але студія та не могла звернути на себе уваги в науковому світі, бо в ній не видно знакомства з станом мітологічної науки в Европі, та і в самій Росії погляди учеників Грімм-Куновскої школи, таких як Афанасьев, за котрими пішов Нечуй, вже стали застарілими.

В остатні 10—15 років думка про повну самостоячість української літератури виголошувалась часто і рішучо і в Галичині і в Росії (в остатній найенергічніще д. Оленою Пчілкою) та, як уже сказано, практичні заходи коло тої самостоячести були не великі і не сильні. В беллетристиці найбільше підперли сю думку праці д. Чайченка, про котрі ми мали пригоду говорити, — в поезії лишень деякі переклади. По части публіцістики і науки варті уваги деякі статі в „Правді“ і „Зорі“, між котрими сурьозну наукову вартість мають тілько статі в „Зорі“, про сімю на Україні в XVI-XVII ст. Цілі книги публіцістичні і наукові по українскому появили російскі Українці лишень у Женеві. Про сі всі праці треба сказати, що се все лишень проба роботи для ширшої літератури української, але ще не література.

Треба завважати, що єсть ще одна причина, котра спиня зріст літератури українскої, по крайній мірі політичної і примушує навіть автономістів-Українців писати по російскому. Тепер безспорно інтеллігентному Українцеві лекше читати писане по російскому, ніж по українскому. Окрім того, доля автономії України залежить від загальної політичної реформи Росії. Значить всякий, хто пише про політичні справи навіть українскі по українскому, зразу обрізує собі $^{9}/_{10}$ публіки з тої, котру міг би мати, і не осягає ніякого реального інтересу, бо політичні справи біжуть. Тілько тоді, коли в Росії встановлена буде політична воля, за помічю в першій лінії всеросійскої агітації на

всеросійській же мові, — настане для українських політиків і публіцістів потрібний спокій, при котрому вони могтимуть потроху виробляти собі українску політичну літературу і відповідну для неї свою публіку. Тепер же по українскому варто писати про політичні речі лишень для Галичан.

В загалі можна сказати, що думка про зовсім самостоячу літературу українску єсть думка більше австроруска, ніж російско-українска. Воно й натурально, бо в Австрійскій Русі тепер єсть для такої літератури більше реальної підстави. Горе тілько, що ідейна відсталість австро-руских писателів навіть у порівнаню з російско-українскими лежить колодою на дорозі поступу тої літератури. Яку будучність та література матиме в Австрії, не станемо загадувати. Порахуємо лишне здобутки ві до сего часу.

Здобутки ті більш формальні, ніж реальні, більше в кадрах і підставах літератури, ніж у самій літературі. Найважніщі з тих підстав — учебники шкільні, елементарні й гімназіальні. Тут народовцям, а надто „Просвіті“ належить повна заслуга, хоч улекшена офіціальними обставинами й заходами. Для російскої України поки що та педагогічна література галицка великої вартости мати не може, як через ріжницю обставин шкільних, так і через дуже малу старанність галицких авторів і перекладчиків коло обробки мови. Мова та російским Українцям видаєся важкою, міщаною, часто зовсім варварскою. Лишне оброблені лишень учебники по словесности: дд. Партицкого. Ол. Барвінского і др.

По части вищої науки австроруска література появила дуже не багато, не глядючи на те, що в ній вже більше 40 років істнують рускі університетскі катедри. Найліпша праця на сім полі австро-руска і така, котру будуть найліпше читать в Росії, — се „Исторія литературы рускои“ д. Ом. Огоновского. Тілько ж се лишень звод матеріалу найбільше про нову малоруску літературу XIX ст., а властиво наукової обробки єго автор не дає, бо, видимо, по своєму напрямку і по слабости загального образованя, не способен дати. Мова сеї праці старанно оброблена і легка, хоч манера солодковата і без потреби підроблена під народні пісні часто дратує.

Слідити за европейскою передовою думкою в науці й політиці пробують в Галичині лишень радикальні видання, котрі, за виємкою белетристики, найбільше, хоч все таки мало, читаються в Росії з усего, що печатаєся в Австрійскій Русі. Але проб тих дуже мало. Число їх, видимо, спиняєся недостачею робітників і коштів видання в Австрійскій Русі.

Після всего попереднього огляду можна сказати, що справа повної самостоячести української чи малорускої літератури ще й доси нова. Вона поки що більше тілько поставлена, як питанє, ніж розрішена пробою, хоч усе таки можна сказати, що в остатні часи досить замітно вбільшились ознаки можливости значного розширеня тої літератури. В усякім разі на сім полі українским автономістам ще предстоіть багато праці, а поки що вони поступатимуть дуже не резонно (не науково!), коли вбачатимуть casus belli в тих, чи иших поглядах на сю справу з боку сусідів і своіх земляків.

Така миролюбна думка має і свою практичну, політичну вагу, а надто в Галичині.

В часи „Основи“ думка про широту української літератури довела до сварки українофілів (з котрих більша частина була власне українскими славянофілами) і московских славянофілів, з котрими, як напр. з Аксаковими, Шевченко і Куліш перше дружили і в органах котрих Куліш викладав свої літературні погляди („Епилогъ къ Черной Радѣ“ в „Русской Бесѣдѣ“). Незгода між Українцями і масою московских славянофілів, певно, наступила б, в міру того як у остатніх розвивались би національно-державні централістичні думки, котрі зближали їх з російскими централістами-бюрократами западницкої школи, як Катков. Та все таки тепер чудненько, коли згадаєш, що сварка між двома славянофільскими школами в Росії вийшла власне за справу більше теорітичну, ніж практичну, і що, після гарячої сварки, в кінці і Костомаров і почасти Куліш прийшли до думок про відносини українского письменства не так далеких від тих, які в 1862—63 рр. висказували і Вол. Ламанскій і Ів. Аксаков.

Тепер старе московске славянофільство вимира в хвилях бюрократично-реакційного централізму, від котрого воно не вміло обмежитись. В теперішніх славяноблаготворительних кругах не видно навіть такого Ореста Міллера, котрий все таки благодушно плакав, що „южнорусскимъ братьямъ“ не вільно читати по своєму навіть евангелія, і високо ставив Шевченка. Тепер голос в оборону українского слова в Росії почуєш лишень від ліберальних „западників“, потомків того Бєлінского, котрий хоч хвалив українскі пісні і памір Квітки пи-

сати українські популярні книжки, та сміявся над думкою про українску літературу і навіть над Шевченком, — та від „народників“, таких, як д. Златовратский, хоч і тут здибаєш такого д. Скабичевского, котрий, похваливши Шевченка, дивись! — ускубне українство і новіщу українску літературу, видимо, ві не читавши. Та все таки хто зна? Може в Росії і возродиться яке славянофільство розумніще, ніж теперішне славяноблаготворительство, і впять стане хоч на точку Вол. Ламанского і Ів. Аксакова 1862 р. в справі української літератури. А з другого боку і ті западники, ліберали і народники, котрі не хвалять поліційних заборон проти українского слова, хоч при тому ображаються дуже широкими претензіями українских автономістів, не відповідаючими їх реальній праці, являють з себе такий громадский елемент, котрий зовсім легковажити не слід.

Звісно, в українській, як і в усякій справі головне діло працювати самому, не складаючись на чужу ласку. Та все таки на віщо-ж сваритись з сусідами за той бік справи, котрий ще недопевнений пробою? Досить буде, коли нам признано буде те, що вже ми виробили своєю працею. Дальніще рішить дальніща праця.

Справа про широту української літератури, відносно до російскої, получила тепер особливу вагу, політичну. Через етнографічно-літературні формули тепер стали на ножах партії народовецька і москвофільска. Російські україно філи рішучо стоять на боці народовців, як російські славянофіли і централісти на боці москвофілів. Трохи оригінальний погляд высказав д. Вартовий в однім з своїх недавніх листів у „Буковині“ (л. XIV). Він подає голос за те, що коли б тілько галицкі москвофіли держали себе подібно Костомарову, котрий, при всій свій „прихильности до Москви“ не зрікався української народности, працював на ві добро і т. д., або подібно Наумовичу в 60—70 роки, коли той писав народні книжки чистою народною мовою, — то можна б було Українцям миритись з такими галицкими москвофілами.*)

В таких словах видно початок иншого погляду на річ, ніж у звичайних україно любців. Остатні згори анахтемують галицких „общерусів“, хоч ся анахтема часто бува дуже чудною і прямим лицемірством. Бо ж під сю анахтему дійсно мусять підойти не тілько такі люде, як Максимович, Костомаров і др. а й більша частина всіх теперішніх україно любців у Росії, котрі звичайно дуже мало пишуть по українскому, або й зовсім не пишуть, тоді як пишуть по „московскому“. Навіть з числа Українців, вибраних почесними членами товариств народовецких, один не напечатав ні слова по українскому, другий напечатав лишень кілька коротких біографічних справок, а оба багато печатали по московскому і з думками історично-етнографічними досить общерусскими — в усякім разі відмінними від народовецких теорій.

Тількож, не глядючи на початок такого безстороннього суду над галицкими москвофілами, д. Вартовий в кінці розмови проклив тих москвофілів навіть досить фанатично. Причина такого звороту лежить, звісно, в фанатизмі самих галицких москвофілів, але також і в абстрактній постанові всеї справи у д. Вартового.

Він вважа москалефільство більшости інтелігенції української в Росії за річ натуральну при даних обставинах, тоді як австрійских москвофілів зве просто ренегатами тому, що, мовляв, в Австрії нема московскої культури. Тілько ж і в Польщі XVII—XVIII ст. не було московскої культури, а чому ж напр. Іов Борецкий, Б. Хмельницкий, С. Палій і др. були москвофілами, хоч політичними, бо тоді про культуру в загалі мало думали?

Ми вже мали пригоду говорити про те, як невірно складати появу москвофільства серед Русинів австрійских на саме тілько ренегатство „погодінскої колонії“ і т. д. Ренегатство тут було і есть, але були й суть і глибші причини, хоч може й патологічні.*) Перша причина — реакція домовим обставинам, котрі гнітуть австрійских Русинів, а друга — певний аристократизм, котрий відрива людей від мужицтва, між иншим і з его етнографічними ознаками, як мова. Найліпший доказ тому можна бачити на Венгерскій Русі, де найчесніщі люде, патріоти — москвофіли. Поліпшити такий стан

*) Подібний погляд высказували й ми, між иншим в статі про Костомарова, посланій в „Правду“ на запит українского ві сотрудника. Але редакція „Правди“ зважила за ліпше не допустити до громади нашої відповіді.

*) Ренегатом можна назвати напр. Климковича, котрий з гарячого україно філа раптом став москвофілом, але трудно назвати ренегатами напр. Зубрицкого, або Дідицкого, котрі з Рутенців стали по трохи москвофілами. Важко навіть назвати ренегатом Головацкого, котрий те ж по троху переходив від рутенскої малорускости до москвофільства. Після того і д. Ом. Огоновский буде ренегатом, бо став із Рутенця україно філом.

діла україполюбці можуть не фанатичним анахтемуванєм, а лишень працею коло своєї культури і демосу в загалі, а окрім того розважним, можливо спокійним поступованєм з москалефілами, не виключаючи згори всякої згоди з ними, по крайній мірі в деяких точках.

Правда, тепер ся згода дуже втруднена. Д. Вартовий справедливо показує на реакційність галицких москвофілів, на їх дружбу (або ліпше сказати: службу) з Побєдоносцевским елєментом у Росії. Тілько ж для прандивого суду в сій точці треба згадати і те, що значна частина україно філів галицких те ж реакціонери і елуги свого роду Побєдоносцевщини. Тут, значить, суть діла не в тих, чи инших національних ф і л ь с т в а х, а в реакційних думках. Так треба й поставити справу!

До реакційности галицких москвофілів, вказаної д. Вартовим, ми ще додамо страшенну політичну деморалізацію їх генерального штабу, ще більшу, ніж деморалізація відповідних народовецких кругів. Сі дві ознаки роблять всякі зносини з тим штабом неможливими для всякої людини, привикшої до скілько небудь чистої компанії.

Але окрім того генерального штабу єсть другі москалефільскі елементи в Галичині — провінціальні москалефіли, перемішані з Рутенцями, і студентска молодіж. Ся молодіж в остатні роки було подавала надію на те, що заложить свою радикальну партію, по крайній мірі в деяких точках, — в політичних і соціальних, — подібну до руско-української радикальної партії. Читателі „Народа“ знають, що ми не дуже то покладались на ті надії і остерегали наших молодших товаришів від дуже занчасного братаня з молодими москвофілами. Тепер уже можна сказати, що з надій тих не вийшло нічого, окрім маніфестацій проти львівского митрополіта, котрі, навіть відклавши на бік їх грубу форму, сами по собі ще нічого не означають.

Тілько ж можна сказати, молоді москалефіли нічого не зробили ще власне через свою молодість, в часи котрої всім ліпше приготовлятись до громадскої праці наукою, ніж пускатись у актівну роботу, та ще й політичну. Може й так! Та до того ми додамо, що, як видно по деяким публичним ознакам, спинила москалефільску молодіж від виступу з своїм радикалізмом, іще одна, дійсно хороблива причина: молодіж та не зважилась одірватись від львівского генерального штабу москалефілів, а той не зважиться одірватись від російских Побєдоносцевских кругів.

Поки так стоятиме справа, — тут буде casus incurabilis. Тілько ж усе таки стояти перед москвофілами з апріорною анахтемою буде нерезонно. Особливо від молодіжі все ж можна сподіватись, що приступивши до якої громадскої праці, хто небудь з неї візьмеся і за народне діло і тоді навіть зрозуміє і вагу народньої мови і хоч скілько небудь зблизиться з народом і національно. Відмірювати заранї міру такого зближіня і національного почутя і грозити анахтемою за недостаточну міру було б нерезонним. Dunque vedremo! — ліпше скажемо ми, а не speriamo bene! як говорять Італіанці в безнадійних пригодах.

Обернувшись до москвофілів-Рутенців на провінції, ми знайдемо там більше симпатичного. Безспорно між ними єсть люде добросовістні, котрі по своєму хотять полегкости своєму народу від усяких болячок і гніту і дещо роблять в сему напрямку. Звісно, брак політичного образованя, а також натиск львівского генерального штабу не дає тим людям виступити на чистий шлях. Але тут треба скласти надію на силу обставин і теперішнього світового поступу. Точки спільні українским поступовцям з чесніщими москалефілами можуть згодом визначитись, по крайній мірі на полі соціальнім і політичнім.

Вже й тепер дехто з москалефілів починають розуміти важність економічних справ в смислі більше-менше радикальному.*) Єсть

*) В свій час Наумович не мало попрацював для ширеня серед народу думки про кооперацію. Дещо в сім напрямку роблять і тепер дехто з москалефілів. Єсть москалефіли, котрі підпирають між народом думку про солідарність (змову) перед панами в справі найму на полеві роботи і т. и. В таких точках чесніщі москалефіли на провінції сходяться з ліпшими народовцями. — P. S. Після того, як усі наші листи були написані, відбулось 29 сентября окружне віче в Стрию, де п р о в і н ц і а л ь н і народовці і москвофіли, а також радикали радились досить мирно і солідарно прийняли резолюції в таких важних політичних справах, як реформа виборчого права, скликанє всенароднього віча ві Львові і т. и. Також звісний народовець, д. Олесніцкий сконстатував, що Стрийщина єсть краєм, де „люде обох партій працюють згідно над піднесенєм народу“, а москвофіл д. Антоневич виступив з обороною щ и р о с т и намірів народовця д. Романчука, хоч сам з ним і не згоджуєся.

такі, котрі розуміють потребу політичних реформ в напрямку демократичному, напр. загального виборчого права. На полі культурнім деякі москалефіли не зовсім відмовляють вартости народній мові, по крайній мірі в літературі елементарній. Коли що пошкодило в сій точці в остатні часи, то власне нова ера з ві поліцейскими погрозами москалефілам, бо поліцейске українофільство мусіло також роздратувати галицких общерусів, як поліцейска общерускість в Росії роздратувала українофілів.

Найбільшою переповою між українскими поступовцями і москалефілами стоїть клерікалізм остатніх. Тілько ж упять таки треба згадати, що клерікалізму чимало і серед народовців. Тут треба скласти надію на зріст і серед Галичан думки, котра все таки де-далі все більше ширится і на сході Европи, а власне, що в справах віри треба кождому залишити свободу вірити, чи не вірити і що, відповідно сему, найліпше впорядкованє справи релігійної єсть не тілько повна толеранція, а й поділ церкви від держави, про котрий галицкі радикали поставили думку навіть селян, і селяне приняли ві не без сімпатії. А треба завважати, що так, як складаються справи в Галичині, то виходить, що москвофіли, навіть клерикали, навряд чи не спосібніщі прийняти сю думку, ніж народовецкі клерикали з переконаня, чи з політики.

Всякому видно, що в Галичині ведеся систематично переробка унії на латинске католицтво, та ще й за поміччю державної і краєвої власти, з котрих остатня тепер панско-польска. Загал народовців не зна, як єму бути в сій справі. Більшість недовольна початою і поступаючою „церковною реформою“, і не так давно висилала проти неї протести, котрі возила в Відень спільна з москалефілами депутація, в якій був і священник — проф. Ом. Огоновскій. Тілько ж нова ера спутала ту опозіцію, і тепер одна частина народовців (фракція „Правди“) явно сприяє реформі, тоді як друга (фракція „Дѣла“) щось бормоче проти неї, та не зважуєся на рішучу опозіцію. Москалефіли ж рішучо недовольні реформою, при чому деякі з них сімпатизують з православієм.

Православіе греко-російске не може бути симпатичним поступовцям, як і всякий инший ислам. Та в наші часи свободи совісти і проти православія не личить так виступати, як виступають напр. народовецкі органи з часів процесу Наумовича і Грабар, то б то криками про державну і національну зраду, і підпирати в сій точці панско-польску католицку поліцію. Мало того, наклін до православія, при загальнім недовольстві Галичан польско-католицкою реформою унії, може послужити в Галичині влате справі свободи совісти і поділу церкви від держави. Галицкі православні і в загалі сторонники „чистоти восточного обряду“ і независимости уніяцкої церкви, бачучи проти себе державний і краєвий уряд, мусять, як усякі діссіденти, требувати свободи совісти, автономії конфессійних громад і в кінці поділу церкви від держави. А се все такі речі, котрі входять і в програму поступовців.

Так в Англії і Шотландії радикальні протестанти, забуваючи свою давню ненависть до папского Риму, як до нового Вавилону і сідала апокаліптичного дракона, помагали католикам в справі скасуваня привілегій епископальної державної церкви в Ірландії, з надією, що потім настане черга такої ж реформи і в них дома, — великобританскі вільнодумці робили те ж, в надії дійти до повного поділу церкви і держави. І до того тепер іде Великобританія після Ірландії!

Окрім того політика єсть перш усего політика, то б то упорядкованє справ державних і соціальних. Не ма нічого більше не резонного, як переміпувати з ними справи культурні, — як національно-літературні, релігійні і т. д. Нарешті сам же д. Вартовий говорить, що для оборони національности треба певних державних прав, а для того що б народ міг розуміти вартість своєї національности і боротись за неї, треба, що б єго добробут економічний був піднятий. Після сего зовсім не резонно буде накладати згори анахтему на тих москалефілів, котрі будуть працювати для розширеня політичних прав нашого народу в Австрії і для піднятя єго добробуту. Аби тілько права ті розширились, а добробут той піднявся, то і національність наша сама собою піднімеся. Ждати иншого значить не вірити в саму жизненність тої національности. Значить, і від москвофілів, чи общерусів галицких слід требувати не того, що б вони поділяли наші національно-літературні погляди, а що б вони працювали для розширеня політичних прав народу нашого і єго добробуту, а тоді народ сам піде по нашій національній дорозі, а не по йхній, і переломить і йх у сій точці.

Анахтеми ж тут нічого не поможуть, а боротьба з москалефілами „всякими способами“, — в тім числі і поліцейскими, яку ве-

дуть народовці, а надто фракції „Правди“, — тілько пошкодить, окрім того, що вона ж гидка сама по собі. Звісно, теперішнім галицким москвофілам, навіть ліпшим, страшенно далеко від того, що б стати на порядну дорогу, але замісць анахтем, ми ліпше зробимо, коли будемо показувати їм на ту дорогу.

Так то з ріжних боків виставляються точки можливої солідарности поступовців українских навіть з австро-рускими москвофілами, — точки, котрі в суммі своій зовсім рівноважать солідарність тих поступовців з народовцями українофілами в справі національній. При теперішнім стані партій в Галичині, поступовці-радикали найліпше зроблять, коли найменше будуть бавитись в играшки парламентарної „тактики“ зо всякими другими партіями, а звернуть найбільше уваги на те, що б прихилити до своїх основних прінціпів найбільшу масу людей, а надто з простого народу, котрий в рускій людности Галичини єсть класом, хоч найбідніщим, а все таки найбільше независимим і найважніщим вже по своєму числу. Тілько ж ті поступовці мусять не стояти з апріорними анахтемами ні проти якої рускої партії, а мусять, виставивши свої національні, як і соціальні і політичні прінціпи, бути готові до солідарної, або до параллельної політики зо всякою партією, котра прийме яку небудь точку з їх програми, — з москалефільскою, як і українофільскою. А в точках спеціальних радикалізм *farà da se* — сам за себе постоїть!

Розумна політіка потрібує ідеалізму, широко- і далеко-глядного, а сентіментальність і фанатичне доктринерство кружкове також неподібні до него, як і оппортуністичне хиляне на всі боки!

М. Драгоманов.

Віче мазурске в Кракові.

Д. 12. см. відбулося в Кракові в салі гімнастичного товариства Сокіл перше в тім городі віче селян польских, скликане зарядом польского „хлопского сторонництва“. Бувши на тім вічу, як відпоручник рускої селянскої радикальної партії, я подам тут звістку про хід віча, а далі вискажу деякі свої думки про него.

Віче не було таке численне, як би слід було надіятися по селянстві мазурскім, будь що будь, більше письменнім і освіченім від нашого. Участників селян було може з 400, а може й ні. До сего дочислити треба 100—200 участників з міщанства-ремесників та робітників і дещо троха з інтелігенції, головно газетярів, дві три дами, а із студентів мабуть тілько товаришів рускої радикальної „Громади“ — то й матимете повний образ зібраної публіки. Зі Львова були тілько ми оба з редактором „Kurjera Lwowskiego“, д. Реваковичем, котрий мабуть одинокий доси з міщанства польского і з демократії польскої належить також у члени „хлопского сторонництва“ польского.

З виднійших селян польских, звісних мині вже давнійше з їх публичних виступів або з дописів у польских популярних газетах, я пізнав тілько трьох: Станіслава Поточка, посла до сойму краєвого і голову сторонництва хлопского, далі Мацея Шарка з Бжегів коло Вілички, ветерана польского руху людового, чоловіка, що вже звиш 40 літ займаєся освітою народною і дописує до газет людових, а в кінці Вуйціка, молодого ще та дуже талановитого і освіченого селянина, котрого заходам головно треба було й завдячити скликане і устроєне сего віча. Поточек ходить у сурдуті, зовсім по міщански і подобає на канцелісту або адвоката. Єму літ около 35. Чоловік се високого росту та худий і якийсь млявий; слова і думки у него пливуть туго, помалу. Бесідник з него слабий, тим більше, що й голосу не має. Шарек і Вуйцік ходять у сукманах, тих мальовничих краківских уборах, де білий колір сукна мішаєся з червоним коліром вилогів. Оба говорять виразним мазурским акцентом. — У п. Поточка того акценту менше пізнати, та за то у него вйразно чути характеристичне носове a: бандзе (będzie-буде), вшандзе (wszędzie) і т. і. Та загалом хлопских сукман, давніх народніх строїв у залі видно було дуже мало; переважало крамске темне сукно і міщанский, хоч не куций, а старий, ремесницкий крій. Шарек не говорив на вічу нічого, тілько відчитав віршу власної роботи против „Krakus“-ови, популярній часописі, видаваній за панскі гроші і в панскім дусі закупленим в тій цілі редактором д. Матусяком, хлопским сином (він також був на вічу і сидів мов на терню). Та з промови, яку мав Шарек на комерсі, міркую, що бесідник з него був би не злий і на вічах мужицких міг би робити добре враженє. Вуйцік мав собі на вічу повірені два реферати: „о теперішнім стані сторонництва хлопского“ і „о урядовім проєкті реформи виборчої“. Оба реферати він чвтав і через те вони вийшли і за довгі і мляві, тим більше, що другий, зладжений очевидно при помочи когось із міської інтелігенції, зроблений був досить непопулярно. Та за то на комерсі він явився нам чоловіком вельми горячим, оживленим і говірким. Що хто небудь говорив, він усюди мішався, перебивав, перехапував і підхапував слова, видимо слідив думкою за тим, що говорилося, живо протестував, коли що було не по єго, одним словом, виявив в собі правдивий тіп рухливого, палкого та сангвінічного кракуса. При тім він досить освічений, чимало читав, часто буває в Кракові, де знаєся і з патріотами і з молодіжю

і з соціальнодемократами і може свобідно піддержувати яку хочете „інтелігентну“ розмову.

Дуже жаль, що на віču не було ані другого Поточка, посла до Ради державної, ані мого давнього знайомого Яна Оржеховского, бувшого посла до Ради державної, ані найосвіченійшого і найталановитійшого мабуть із селян мазурских, Якуба Бойка, котрого прекрасні допісі друкує часто „Przyjaciel Ludu“ і котрий в „Kurjerze Lwowskim“ містить ряд дуже інтересних і з правдивом літературним талантом написаних статей „Z chłopskich doświadczeń і rozmyślań“. Міні дуже хотілося пізнати єго особисто.

Я лишив собі на конець характеристику ще одного провідника віча мазурского і всего сторонництва хлопского, кс. Стояловского. Характеристика сего чоловіка — незвичайно способного, та не в однім погляді дуже скомпромітованого, не є легка річ. Є в нім щось з Гетевского Мефістофеля — та сама рухливість і живість, той сам патос підмішаний сарказмом і бономією, та сама широка натура, з котрою ніколи не знаєш, до якого кінця дійдеш, а звичайно доходиш зовсім не туди, куди б тобі хотілося. Кс. Стояловский, хоч з походженя Русин (єго дід був руским попом) яко пробощ Куликівский дався в знаки Русинам, аранжуючи в р. 1883 памятну агітацію за скасованєм руского календаря. котра чимало крови напсувала руским публіцістам і газетярям. Та я не хочу розповідати бурливої історії кс. Стояловского, єго процесів з мужиками, парафіянами і іншими людьми, єго великого процесу у Львові, що скінчився єго усуненєм з парафії і засудженєм на кількамісячну тюрму, єго спору з латинскою єрархією і недавнього процесу в Кракові, що скінчився єго увільненєм і великим тріумфом. Я не хочу згадувати про минувше, та все таки треба признати, що кс. Стояловский уже тепер є історичною особою в історії Галичини. Як талановитий людовий писатель і мужицкий агітатор він сміло може стояти в парі з пок. Наумовичем, та перевисшує нашого популярізатора широкою освітою, знанєм світа і людей та більшою постійністю в прінціпах. Параллелі між обома тими діячами декуди аж у очи скачуть. Оба вони — люде нервові, сангвініки, у обох те саме майже наівне висуваве наперед власного я і власних, егоістичних цілей — по при незаперечєнім посвяченю для ідеї і задуманого діла, у обох та сама фанатична нетолеранція до всіх, хто робить на тім самім полі, що й вони, тілько де в чому не так. Та історичним для Галичини зробився кс. Стояловский не своєю публіцістикою, не своїми давнійшими агітаціями за зрівнанєм календарів. Усе те нині забуте. Єго остатнім і найважнійшим ділом є власне мазурске „сторонництво хлопске“. Всі провідники і члени того сторонництва, то переважно єго ученвки, довголітні читателі єго газет. Він знає їх усіх особисто, тай то знає на скрізь, як тілько вміють Єзуіти знати своіх „душечок“. Жадне віче, жадні сходини сторонництва не обходяться без него. Віче краківске було вже четверте з ряду, хоч дотеперішні збори були більше покутні і не такі численні. Всі документи, відозви, резолюції, що виходять із заряду сторонництва, писані єго рукою, носять виразне клеймо єго різкої, єзуітекої діалектики. Не досить того: здавалося, що ціле віче, а бодай усі селяне на віču були формально причаровані ним; без него ніхто не смів рушитися ані проговорити, він виглядав як одинокий spiritus movens сего збору, а принаймі в початку віча здавалося, що тілько на єго команду люде плещуть, кричать браво бесідникам або протестують і не допускають їх до голосу. Що ся сила, яку має кс. Стояловский в сторонництві, є заразом ознакою слабости самого сторонництва, сего не потрібно й додавати.

Та досить характеристик! Розкажемо коротко хід віча. Відкриваючи наради, голова сторонництва посол Поточек виголосив коротку промову, в котрій побивав закиди, які чинять хлопскому сторонництву люде злої волі, немов то воно підбурює народ, заскленлює мужиків у власнім їх тіснім крузі. Пос. Поточек підніс, що власне сторонництво хоче „розсклепити“ мужиків, вивести їх на широке поле політичної діяльности, від котрого їх дотеперішні опікуни виключали. Мужики нікого не дражнять, нікому не грозять, домагаються тілько справедливости, котра одна може завести гармонію між хатами і дворами. Треба завважити, що в промові Поточка і других селян нута патріотична бренить далеко голоснійше, ніж ми се привикли чути в промовах наших вічовиків. Віра в відродженє Польщі і віра в те, що те відродженє буде чимось дуже добрим для мужиків польских, дуже сильна серед польского селянства. Особливо довжезна вірша селянина Налепи з Венглювки коло Вадовиць, відчитана автором зараз після промови Поточка, дуже густо насаджена була грімкими зворотами о відродженю Польщі, і зиороти зібрані за кождим разом витали грімкими оплесками.

Після Налепи промовив я іменем руской радикальної, мужицкої партії підносячи, що й ми тут працюємо, щоби виборoти справедливість для руского мужика, що інтереси мужика руского і польского однакові і тілько взявшися разом за руки обопільні організації мужицкі можуть довести до переміни теперішніх порядків. Так самотілько справедливість може закінчити теперішні сварн о народність, котрі для організацій мужицких повинні бути зовсім чужі.

Далі відчитав кс. Стояловский три резолюції, ухвалені зарядом „сторонництва хлопского“, заявляючи, що подає їх тілько до відомости віча, але діскусії над ними не буде. Були се властиво не резолюції, але обширні мемор[illegible], списані стилем кс. Стояловского, живо, полемічно, інколи з іронічними вискока-

ми. Перша резолюція домагалася безпосереднього тайного голосованя в курії сільскій і або знесеня курій, або колиб курії мусіли бути задержані, то щоби слуги і офіціалісти двірскі і загалом усі, що жввуть на обшарі двірскім, голосували в курії двірскій, а не звалювалися своіми голосами на громаду, з котроі інтересами у них нема нічогісінько спільного. В другій резолюції запротестовано проти реакційній думці, що вийшла з Кола польского і силувалася нехіть до розширеня прав виборчих покрити автономічними інтересами Галичини. Сторонництво хлопске в своій резолюції протестує всею силою против такоі „автономії", з котроі виходилоби, що послів до Ради державвоі вибиравби не нарід, а Сойм, а що більшість Сойму шляхецка, то така зміна булаб властиво смертю автономії, бо Сойм занехаяв би всяку іншу роботу і стався б тілько решетом для пересіваня послів. Вкінці в третій резолюції виражено признанє для правительства за те, що внесло проєкти законів о спілках селянских і о селянских оселях рентових і ухвалено вислати за се телеграфічно признанє уступаючим мівістрам гр. Тааффе, Штайнбахови і Фалькенгайнови.

Обширний реферат селянина Вуйціка о просвіті народній і сторонництві хлопскім обертався в загальних зворотах, виказуючи покриджене стану селянского і потребу солідарности. Діскусію, а властиво досить бурливу сцену викликав тілько один уступ сего реферату, де Вуйцік ударив на деякі накидувані народови часописі. На запитанє селянина Мокси, котрі часописі радить Вуйцік читати, а котрі ні, виступив Шарек і відчитав вірш власноі роботи, звернений против людовій часописі „Krakus", основаній на шляхетскі гроші і видаваній в шляхетскім дусі д. Матусяком. Бурливі сцени викликав виступ учителя Татари против кс. Стояловского за єго писаня в часописях, що вважаються органами сторонництва хлопского. Немов на команду кс. Стояловского повстав страшний крик, Татару змусили замовчати і тілько по довшім часі він зцов міг прийти до голосу і заявити, що він не ворог люду, працює для него і не відноситься ворожо до сторонництва хлопского, а тілько бажає, щоби кс. Стоялонский в органах сторонництва не писав так богато о собі і не ганьбив духовенства. На те кс. Стояловский відповів, що не він розпочав отсю писанину, а коли духовні в інших людових письмах почали єго ганьбити, то й він мусить боронитися. Замовкнуть вони, то він певно і слова о собі не скаже. Бажаючи відвернути увагу зібраних від свх особистх справ, я розповів зібраним про повстанє і організацію нашого сторонництва, натискаючи на обовязок інтелігенції — служити народови освітою і порадою.

Далі реферував кс. Стояловский про пляни реформи закова громадского в Соймі, іменно про внесок Поточка о сполученю громад з дворами і про внесок Підята і Рутовского о утвореню окружних громад. Против сего другого внеску кс. Стояловский виступив рішучо, поручаючи зібраним, щоб ухвалою на вічу а також петіціями від громад підпирали внесок посла Поточка.

Селянин Вуйцік відчитав реферат о реформі виборчій. Сей реферат оброблений був досить непопулярно. Богато селян, утомлених, повиходило на вулицю, саля почала заповнюватися іншим народом, робітниками і міщанами. Тойже Вуйцік відчитав іще „десять заповідій сторонництва хлопского", заповідів не політичних, а більше моралізуючих або взятих із принсів savoir vivr'y: не впвватися, не цілувати „кого небудь" по руках, не вичікувати під панскими дверима, не знимати з далека шапки, не кланятися в пояс і т. і. Деякі з тих заповідів принимано сміхом, інші оплесками.

Д. Регер, редактор соціаль-демократичної часописі краківскоі „Naprzód" виступив з довгою орацією против проєктови спілок селянских, доказуючи звісною соціаль-демократичною методою, що се палліатів і селянам нічого не поможе, особливо коли спілки ті будуть примусові, що для селян найліпше буде, коли вони як найшвидше зовсім пропадуть і стануть пролетаріями. Промова була зовсім непопулярна і тілько зібрані в салі соціаль-демократи плескали ораторови, мужики ж або нічого не розуміли, або виражали своє невдоволенє. Навіть часть молодіжі інтелігентної була противна виводам д. Регера. Закінчив бесідник внеском — завязувати спілки селянскі непримусові. Я вважав відповідним виступити против тій промові, остерігаючи перед голошенем таких недозрілих доктрин мужикам, зазначив суперечність між усею мовою д. Регера і єго внеском, висказав свій сумнін що до вірности теорії о конечности упадку дрібного промислу, рукоділя і дрібиого рільництва і підніс з натиском, що навіть коли б се так мусіло бути, то у нас до того дуже далеко, а доктріна о пролетарізації мас мужицких може хіба відігнати мужиків від інтелігенції і від соціаль-демократії. Замісць кидати таквми фразами, треба робвти для мужиків що можна на грунті теперішніх відносин, освічувати їіх та привчати до організації, а то коли захочемо тепер зводити насамперед усіх мужиків на дідів, а тілько відтак тих дідів виводити в пани, то дорога може вийти дуже далекою і за той час роса не одні очи вийість.

Після сеі промови, на котру д. Регер з разу обіцював відповідь, та потому якось замовчав, кс. Стояловский говорив о новім кодексі карнім, домагаючися, щоби в новім кодексі карнім були змінені деякі постанови, що можуть дуже кривдити людей. На внесок одного з секретарів віча, д. Данєляка, співробітника „Nowej Reformy" віче виразило подяку провідникови віча послови Поточкови за єго працю около піддвигненя мужицтва, делегатови Русинів за приіїзд на віче і уділ в нарадах і товариству гімнастичному „Сокіл" за уділенє

салі. Що до сего остатнього довідались ми пізнійше, що діло не обійшлося без трудностей: ані голова „Сокола“, др. Стичень, також хлопский син, ані виділ не хотіли дати салі, а др. Стичень навіть не хотів допустити до себе до покою Вуйціка, а потому й цілої депутації хлопскої, що прийшла просити єго о уділенє салі. Не знаю вже, через яку протекцію удалось бідним мужикам виєднати, що товариство позволило йім, „перший і остатній раз“, відбути віче в салі „Сокола“. Нічого й казати, демократизм справді „сокольский“!

Іван Франко.

Ще один бік наших відносин до россійскої літератури.

(Лист у редакцію „Народа“).

Вже довший час ведеся по наших часописях спір про те, яке становище мають заняти Русини-Українці до літератури великорускої. Написався в тій справі мабуть найбільше „довготерпеливий“ наш Михайло Драгоманов, починаючи з статі „Література россійска, великоруска, українска і галицка“ (в Правді за р. 1873—1875) а кінчаючи відповідю д. Вартовому в сегорічній „Буковині“ п. з. „В справі розвитку української літератури (ч. 20—25) та „Листами на Наддніпрянску Україну“ що ще й дальше будуть іти у Вашім „Народі“. Він розібрав бік предметовий оттих відносин (с. є. відносно того, про що пишеся) так ясно та переконуючо, що годі лучше й бажати. А прецінь все ще є такі, що він йіх не переконав, такі, коло котрих єго голос без сліду „мимонде“. Може бути, се тому, що не всі єго й читають із оттих переконаних; може й тому, що само імя автора не радить ім ближше приглядатись до єго гадок; але може й тому, що у него не узглядненій належно (бодай так на іх думку) той бік справи, котрий йім видить ся найпершим, с. є. сама мова. Попробую отже подати в тім згляді кілька уваг мовби на доповненє гадок д. Драгоманова, а може вони з нового становища списані й нових яких прихильників для єго важної ідеї приєднають.

Прирівнуючи факти загально звісні в історії розвою мов людских (гляди про те Paul: Principien der Sprachgeschichte, Max Müller: Vorlesungen über die Sprachwissenchaft) до відносин українско-руских, прийшов я до пересвідченя, що галицкі Русини як раз з патріотизму українско-руского повинні як найбільше читати книжок россійских.

Мусить бо очивидно патріотам руско-українским ходити передовсім о те, щоб між масами населеня вдержати (щоб не сказати „виробити“) почутє спільної приналежности одних до других, наколи хотять вести коли небудь на руско-українских землях спільну бодай культурну, коли ще не зараз національно-державну роботу. Почутє-ж спільної приналежности до якоісь націі дає найпаче спільна мова, розуміється спільна на стілько, щоб при всіх відтінках діялектичних все ще таки одна одиниця могла розуміти другу, або щоб бодай усі одиниці могли понимати письменну мову націі, що є гейби вибором із мов поодиноких груп націі більше або менше від себе відмінних.

Але звісно з історії мов людских, що мови людскі підпадають з бігом часу діфференціяції, значить ся, з одної колись мови виколюється дві, три або й більше (пор. мови славянскі, германскі і т. д.); або буває й таке, що коли жива мова устна значно віддалиться від мови письменної, що все є більш консервативна чим жива, тоді витворюється нова мова письменна на нових основах (пор. mittelhochdeutsch і neuhochdeutsch). Та другий процес не шкодить бодай цілости націі, але перший розбиває просто націю на кілька осібних частин, котрі не почувають вже своєї національної єдности і одна другу навіть часто силою ассімілювати заходиться (пор. Великорусів і Малорусів). Розклад сей мов відбуваєся постепенно і то під впливом не лише чинників фізіологічних та фізично-географічних, але найпаче соціальних (товариских) і політичних. Именно ті послідні мають в винішню пору мабуть найбільше значінє, бо правительства держав европейских захопили нині в свої руки майже всі чинники, котрі впливають на розвій одиниці (школи, інстітуції громадскі, церковні і т. д.) Цілком природно отже, що частини хочби й тої самої націі, приналежні до одного строю державного будуть розвиватися відмінно від частин других, приналежних до іншого строю державного о стілько, о скілько обі частини будуть стояти під відмінними впливами чинників культурних обох держав. Відмінні ж чинники культурні ведуть за собою й розріз мови.

Заперечити не дасть ся, що стрій житя політичного і соціяльного в Росії значно відмінний від житя політичного й соціяльного в Австрії. А що ж казати про вплив самих мов сусідских на руско-українску, мов більш розвинених і соціяльно сильнійших від неї? Так отже вплив россійскій на Україні а польсконімецкий в Австрії, котрих природна сила в обох державах ще й свідомим напором зміцняєся, грозять розірвати націю українско-руску на дві осібні, українску і галицку. А се, гадаю, цілком не може лежати в інтересі українско-руских патріотів, именно тих, що думають вести якусь роботу національно-державну на руско-українских землях.

Що такий процес вже на добре розпочався, видимо хоч би з того, що пр. книжочок д. Чайченка, виданих тов. Просвіта, народ галицкий не дуже радо читає, бо не гаразд розуміє, — а маємо на се в руках певні докази. Відворотнім факт посвідчують дд. Драгоманов, Чайченко, Вартовий в дотичних статтях про розвій руско-українскої літератури і мови (в „Буковині“, „Зорі“, „Правді“ та „Народі“) Про-

цес сей є природний і конечний і цілком его сдинити годі; вирівнати однак і ослабити все таки можна, розуміє ся на стілько, на скілько в загалі свідомість людска годна зміняти стихійні процеси природи. Та порадити тут може хиба більше зближене Галичан до Українців, котрі стали влять головну силу малорускаго народу. (Відворотний напрям бувби неприродний, отже й не можливий мабуть до здійсненя). Зближене може бути безпосередне або посереднє. Та безпосередне поки що не можливе (говорю про загал населеня), доки істнує кордон і заказ українских книг в Россії. Посереднє ж можливе, але хиба так, що Галичане будуть старатись пізнати ті самі вливи культурні добровільно, яким підлягають Українці з конечности. Се-ж значить 1) що Галичане пильно будуть студіювати россійску мову і літературу (штуку й науку); 2) що Галичане при творенію наукових термінів і висловів потрібних при народних школах, гімназіях і університетах в Австрії більше звертати муть уваги на термінологію россійску, аніж польску або німецку, розуміється, наколи в мові живій народній не найдеся відповідного готового матеріялу. Те саме відноситься і до перекладів творів із чужих мов. Таке поступованє є вирочім постулятом природних обставин. Великоруска культура і література розвивалась аж до самого майже кінця XVIII. в. на тих самих основах що южноруска, а в значній части була одна і друга просто всерускою (гляди Пипіна критику на I. том Історії літератури Дра О. Огоновского н. з. Особая русская литература, в Вѣстнику Европы). А й тепер є література й мова великоруска найближша зі всіх інших Русинам-Українцям.

Пізнанє великорускої мови і літератури мусить однак в Австрії бодай поки-що бути ділом приватної науки, хоч єли котрий нарід славянскій, то іменно Русини мають найбільше права запізнавати ся з мовою і літературою россійскою при науці своєї мови й літератури. Бож майже всі українскі писателі списували свої твори в части або й виключно по россійски. А пізнавати їх твори в оригіналі має галицко-руска молодіж шкільна таке саме право, як пр. польска молодіж своїх латинских поетів з XVI. в. Та чи сяк чи так, а пізнавати ся з мовою і літературою великорускою є для кождого галицкого Русина конечно потрібним, хочби взяти й самий бік лінгвістично-етнографічний під увагу.

Згадаю ще мимоходом про вагу знання россійскої мови й літератури для Галичан в іншій дуже важній ціли, с. є в ціли викорінення мрій обединительних у т. зв. „твердої“ партії а бодай в ціли відділеня спору літературного, язикового та правописного від спору політичного. Відділене таке двох річей цілком до себе не приналежних є конечно потрібне, бо спори язикові, літературні і правописні служать лише параваном для фарисеїв, що хотять мати славу патріотів Руси, защитників народу, а не мають ані охоти, ані відваги ані характеру до того, щоб справді станути в оборонї горячійших справ рускаго народу, політично-соціяльних і економічних. Загальне знанє россійскої мови в Галичині показалоб т. зв. „твердим“ (з вийнкою хиба кількох підлих запроданців), що россійскій язик то не їх рутенске „язычіе“ і змусило би їх або признати язик малоруский своїм — а тоді справа скінчена, або спроваджувати для себе і доньок і жінок своїх сталих гувернерів до науки россійскої мови з Россії, а тоді малябисьмо в Галичині побіч Русинів-Українців, ще й чесних Великорусів, котрі однак в справах політично-економічних моглиб іти і певно ішли б рука в руку з першими. Та друга можливість однак мабуть ніколи б не здійснилась в Галичині.

А так — що. Я ще нині паленію зі встиду, коли пригадаю собі отой присоромлятний у Відни комерс галицких путників на виставу празку в липни 1881. р., коли то галицка братія місто вислухати спокійно брехней завзятих „молодцевъ“ (пп. Дудикевича й Алексевича) і відтак належними аргументами показати присутним цілу їх неосновність і підлоту, почала на свій встид і ганьбу перед всіми славянскими гістьми нескольким вереском протестувати лише против мови россійскої, котрою „молодцы“ говорили, викрикуючи: „не розуміємо! зрадники! говоріть по нашому! і т. д.“ Очевидна неправда. Бо можу заручити, що пп. Дудикевича й Алексевича наші Галичане ще таки найбільше розуміли, а за те мало або й нічо певно бесід Словінця, Серба й Хорвата, котрі по своєму промовляли. І яке ж вражінє міг зробити такий аргумент против москальофільства на присутних Славянах, котрі знанє россійскої мови ще й за відзнаку почитають? Та се вже річ, що дальше трохи лежить від того, про що я хотів сим разом написати. **Народовець.**

А хто виграв?

Розуміється, татуньо виграли. Двадцять і пять буків дістали.

Се я про д. Вахнянина. Аджеж виграв! Правда, що дістав більше, як 25 буків, бо не тілько наслухався сатісфакцій у трьох повітах, не тілько що сам себе висік у своїх мовах кандідатских, але в додатку ще впав при виборах *). Правда, впав на те тілько, щоб устати. Жовківский староста д. Лянікевич побідив его на те тілько, щоб і самому уступити і при нових виборах, що відбудуться з тими самими виборцями, котрі показали себе так знамените вишколеним... напурговим стадом, після тої рекомендації, яку виставив д. Вахнянчови д. Крехохецкий (ц. к. староста і радця намістництва!) в „Czasie“, значить, при помочи уряду і за благословенством польского комітету виборчого д. Вахнянин без сумніву перейде, до-

*) Д. Вахнянин дістав тілько 88 голосів, опозіціоніст о. Роздільский все таки 161, а п. Лянікевич аж 385! Ред.

пливе до мети, котрої так давно добивався, стане послом до Ради державної і буде міг заблиснути у Відні своїми спосібностями, своїм геніяльним дотепом, своїм незломним політичним характером і всіми тими прикметами, котрі кваліфікують єго по словам „Дѣла“ на чільного представника народа, а по думці „Галичанина“ на капельмайстра.

По упадку д. Вахнянина був момент, коли „печаль жирна потекла по земли народовецкій“, парафразуючи реченє „Слова о полку Игоря“. „Дѣло“ вдарило на алярм з поводу „нарушеного стану посіданя“ Русинів, буцім то, що з округа, де доси послом був Русин, виперто руского кандидата... „Галичанин“ закипів собі, що д. Лянікевич, яко екс-Русин, син руского попа, привернеся назад до Русинів і разом зо своїми офіціальними титулами приступить до руского посольского клюбу. Та ось вийшов знак із намістництва, д. Лянікевич яко послушний урядник зірвся мандату, і в народовців дух встунив, д. Вахнянинови всміхався вигляд на побіду.

Та... Господи! Яка гірка се буде побіда! Мимоволі кождий Русин мусить запитати себе: що се з нами за комедію роблять? Два руські кандидати борються о мандат, польский комітет виравді противиться обом, але признає, що мандат повинен дістати Русин. Та ось в остатній хвилі, вечером перед самими виборами з намістництва львівского виходить наказ до старостів усіх трьох виборчих повітів: перевести завтра вибір п. Лянікевича. Була се з боку нашої політичної власти свого рода „Kraftprobe“, в роді звісної забавки наших сільских хлопців, де кажеся: „аву лягайте три вас один на другого, а я вас усіх трьох на однім мізинним пальци піднесу!“ І проба правительству удалася. Помимо всеї агітації з боку руских кандидатів, помимо місцевих комітетів, передвиборчих зборів, агітації і патріотичного посвяченя одиниць оба руські кандидати разом узяті не одержали й тілько голосів, як ц. к. староста Лянікевич, о котрого кандидатурі виборці дізналися в сам день виборів! З боку правительства був се майстерский експеримент. Бо чиж можна було нагляднійше показати Русинам — і старо і новоєристам, що вони всі разом таки не такі важкі, щоб правительство не могло підняти їіх на мізинним пальци? Що всі їіх заходи, збори, агітації — пуста забавка супротив одної секретної телеграми підписаної „Mauthner“? Чи можна було досаднійше дати почути д. Вахнянинови, що коли він стане послом, те не з якоісь там волі народа, котра за кождим кивком з боку власти хилиться туди, куда їій велять, а тілько з волі і ласки тої власти? З ласки! Еге-ж! І то ще після прилюдного очищеня, котрого мусів доконати на нім д. Креховецкий в „Czasie“, одержавши перед тим що до єго особи докладні вияснення і врочисті запевненя від особи зовсім компетентної і вірідостойної, т. є. мабуть від д. Барвінского.

Прошу тілько подумати, кількож то компліментів для д. Вахнянина міститься в отсих словах, напечатаних в нрі 259 „Czasu“:

O osobie tego kandydata obiegały niefortunne wieści, na których opierało się zapewne orzeczenie komitetu centralnego, na których też podstawie i my w poprzednim artykule nie mogliśmy się oświadczyć za wyborem człowieka, którego przedstawiono jako wroga Polaków i radykała. W tych dniach mieliśmy jednak sposobność przekonać się, że wieści owe, na mocy których tak niefortunna wyrobiła się o p. Wachnianinie opinia, nie zupełnie są uzasadnione. Ze strony wiarydodnej słyszeliśmy zapewnienie, że prof. Wachnianin nie występował nigdy przeciw Polakom, że nawet przeciwnie uważany był w kołach ruskich za „polonofila“, a wyraźnie i jawnie występował przeciw radykalnym prądom, pojawiającym się w społeczeństwie ruskiem. W początkach tak zwanej „nowej ery“ nie brał w niej wprawdzie udziału, jakkolwiek swego czasu uczestniczył czynnie w akcyi ugodowej Ławrowskiego — snać nie miał może zaufania do tych, którzy stanęli ze strony Rusinów na czele tej sprawy. Przekonawszy się jednak o jej pożyteczności i znaczeniu, przyłączył się szczerze do akcyi i zajmuje odtąd stanowisko ugodowe.

Powtarzamy niemal dosłownie relacyę, którą powzięliśmy z ust człowieka wiarygodnego i dobrze znającego stosunki, a powtarzając to, spełniamy obowiązek sumienia wobec wieści, krzywdzących p. Wachnianina, które w dobrej wierze powtórzyliśmy. Musiał być wszakże jakiś powód, iż opinia, krzywdząca tak bardzo osobę kandydata, utrzymała się tak długo i utrzymuje się uparcie? Powód tego tkwić niewątpliwie musi w tem, co jest prawie powszechną wadą reprezentantów narodowości ruskiej — w pewnej niejasności stanowiska, w pewnem niby dyplomatycznem, a w gruncie rzeczy kompromitującem, bo obudzającem nieufność, zachowaniu się ich w każdej ważniejszej okoliczności. Zawsze niemal niejasność, zawsze chwiejność, zawsze chęć zyskania popularności tanim a dwuznacznym frazesem.

Prof. Wachnianin występował już parę razy jako kandydat na posła. Nie uzyskał nigdy mandatu, a z każdej walki wyborczej wychodził z opinią człowieka przekonań co najmniej niepewnych. Przypuszczamy więc, że w rozgorączkowaniu walki wyborczej mogły mu się wyrwać takie frazesa, które do ustalenia niefortunnej opinii się przyczyniły. Inaczej tego zjawiska wytłómaczyć sobie niepodobna. Wierzymy chętnie, że zarzuty są niesłuszne w swej treści, lecz nie możemy przypuścić, aby się tak długo utrzymały bez wszelkiego przyczynienia się, bez wszelkiej winy p. Wachnianina. Mówiono n. p., że p. Wachnianin nie jest szczerym narodowcem, że owszem w wielu ważnych punktach podziela zapatrywania partyi moskalofilskiej. Zarzut najzupełniej niesłuszny, bo na to są dowody, iż p. Wachnianin należy do najzaciętszych przeciwników „naumowiczowskiej idei“. A jednak powstanie tak nieuzasadnionego zarzutu ma niewątpli-

wie swe źródło w tem, że p. Wachnianin w chwili rozpoczęcia tak zw. „nowej ery“ pozostał na uboczu, że z powodów, nie wchodzimy w to czy natury osobistej lub innej, w każdym razie nie ogólnej — nie dał zrazu poparcia sprawie tak ważnej i doniosłej, a temsamem, w pierwszej przynajmniej chwili, nie przystąpił wyraźnie do potępienia intryg moskalofilskich. Przeciwnicy p. Wachnianina skorzystali snać z tego, aby mu zrobić opinię moskalofila, podobnie jak pierwej korzystali zapewne z niebacznych frazesów w rozgoraczkowaniu akcyi wyborczej wypowiedzianych, aby zarzucić mu nienawiść do Polaków i radykalizm. W ten sposób wyrobiła się opinia, a gdy przeciw niej prof. Wachnianin nigdy wyraźnie nie protestował, ustaliła się wśród ogółu i t. d.

А в додатку до всего того пригадаймо, що „віридостойний чоловік“, котрий силувався убілити д. Вахнянина перед п. Креховецким, таки збрехав подаючи, що д. Вахнянин з разу заховався з резервою супроти нової ери. Як то! А его історичне „Фу!“ виголошене на зборах „Народної Ради“ 1890 р. зараз по проголошеню нової ери! А его подорож агітаційна до Стрия в інтересі тоіж нової ери! Все те не то що забуто, а навіть навмисно закрито „віридостойним чоловіком“, і в додатку ще нібито для усправедливленя д. Вахнянина! І служи-ж тут та вислугуйся таким панам! Обідруть тебе з правдивої заслуги, а потому фіговим листком власної вздумки силкуються покрити твою наготу, ще й ніби то жалкують, що ти такий голий!

Я не знаю, як чий смак, але що до себе, можу сміло сказати, що коли б лиха доля так зо мною пожартувала, що якась „фігура“ похвалила і зарекомендувала б мене в той спосіб, як п. Креховецкий д. Вахнянина, то я хоч може б і не повісився, та все таки поклав би хрестик на всяку політичну каріеру і пішовби, як кажеся у тій пісни народній

Сидіть смирно у запічку
І гризти куделю.

А вже що найменше, о мандат посольский, видертий немов собаці з горла і окуплений ціною стількох компромітацій, я б другий раз не сягнув. Ну, та, як кажу, се вже як чий смак, і моя вподоба д. Вахнянинови не указ.

Іван Франко.

Арести в Чернигові.

Нам пишуть: „В початку октября с. р. зроблено в Чернигові ревізіі у В. Т. Андріевського, семінариста Новодворського, у панночок В. І. Деіш і Реутовської; трьох замкнено в тюрму, а Деіш арештована домашнім арештом. Причина такої гуманности до Деіш лежить в тому, що мати ії досить важна особа — начальниця жіночого Епархіального Духовного училища, а до того на сей час була при смерти і слабує вона пороком серця; слабість така, що вимага абсолютного спокою; жандарми опасувались, щоб увоз доньки не одправив на той світ матери.

Арешти зроблені жандармами не з власної ініціативи, а по предпису з департамента поліції. В Петербутзі, чи Варшаві арештовано Свидерського. Сей сам, чи хтось з його приятелів написав листа на адресу Реутовської, що б тая передала Деіш. В цьому листі, кажуть, якийсь Сидоров предупреждав саму Деіш і богацько иніших особ, в чім — не звісно. З цім листом і захоплено Реутовську, котра признала, що лист писаний ії двоюродним братом Свидерським, що з Деіш вона не знайома. Реутовська справді сама звичайна кисейна баришня панночка, нерозвинена і далека од всякої політіки; мабуть просто була передаточною інстанцією, як особа, на котру не могли звернуть уваги жандарми, бо Деіш знала, що за нею слідять і, як тепер виявилось, переписка арештованих вже кілька місяців читалась на пошті. Іще літом в публиці носились слухи, котрі ніби виходили від жандармів, що за Деіш, Андрієвським і комп. слідять і можуть не сьогодні-завтра злапати. Деіш, кажуть, упросила жандармів не робити трусениці, що б не турбувати матері; ті ніби то повірили ій на слово, що вона сама віддасть все, що есть заборонсного і допоминались головним робом листів од Свидерського. Вона ніби то винесла їм вожделінні листи і при українских газет, але вони остатне кинули.

У Андрієвського трусениця тягнулась од обіду до пізнього вечора і те ж дошукувались листів од Свидерського, а на решті нічого не знайдено; попадались українські видання і листи, але жандарми не звертали уваги на се.

Остатнього, очевидячки арештовано через те, що факт близького знайомства його з Деіш був ясно установлений. Годі сказати, з якого поводу арештовано Новодворського. На другий день зроблено ще ревізію Общественной Бібліотеки, де Деіш була членом правленія (виділу) і бібліотекаршею. Там те ж шукали листів Свидерського, чи не поховані де. Зроблено ще ревізіі у кількох семінаристів.

Публіку обхопила страшенна паніка, арештованих лічено десятками; про деяких панночок ходили сталі слухи, що вони арештовані, і публіка не хотіла вірити що вони цілі. Андрієвський і Деіш справді були дуже популярні серед молодіжі, особливо остатня мала широкі знайомства; звичайно, тих, кого лічили в одній компаніі, тих і лічили арештованими. Тут виявилась страшно непохвальна риса публіки видавати з головою, своіми балачками, людей, про котрих жандарми й не догадувались.

Перш усього, публіка рішала, що їх увязнено за те, що хтіли „возстановить Малороссію“. Бог його зна, з якої речі в публіці живе переконанне, що Українці хотять одділити Украйну в окрому державу, і цьому віритъ не тілько широка публіка, а й иноді освічені елементи загально-руського напрямку. Дивно, що се переконанне живе й у жандармів! Знов

росказують, що в Варшаві чекали проїзду царя і готовилось „покушеніе“. Єсть знов чутка, що жандарми напали на слід потайного товариства „Прогресс“, до котрого мав належати Свидерський і арештовані.

Свидерський сам в початку 80-тих років був в Черниговській семінарії. Його заслано на Сібір за революційно-радикальну пропаганду загально-руського напрямку. Повернувшись з Сібіру, він служив в Варшаві, листувався з Деіш, з котрою він давно вже знайомий. Його арештовано при побуті в Петербурзі. Єсть чутка, що арешти були і там, а також в Варшаві. В Київі арештовано студ. унів. Румянцева. Жандарми певні, що відділи сього товариства — в Питері, Варшаві і Мглині (пов. місто Черниг. губ.). В Мглині осередком має являтись один земський начальник і його тесть політичний, тілько прощений. По їіх думці, туди тягнули і Черниговці на чолі з Деіш.

Тепер арештованих одвезено до Варшави. У Деіш мати вмірa, у Андріевського зосталась жінка і двоє дітей без куска хліба; Реутовська, кажуть, збожеволіла від такої несподіванки. Деіш була при матері, але попи і архіереі знайшли, що такій особі не личить бути в училищі, що се погано вилине на дівчат, і виселили її з училища. Звичайно, її зараз одвезено в тюрму, а звідти до Варшави. Тепер попи добиваються, що б внеслити і матір такої злочинки і скинути з посади начальниці. Хто-ж більше гуманний, чи попи, чи жандарми?!“

З Чернигова-ж нам пишуть ось про яку чудасію, котра показує початок реакції шпіонству навіть у високих військових кругах:

„Певне кождий освічений чоловік на Україні чув про поділ губернатора Анастасієва в Черниговщині. Девізом сього славного адміністратора було речене: кождий вірний гражданин повинен бути шпигом і доносчиком. При такому девізі йому було за мало жандармського надзору, він вважав жандармерію бездіяльною і не обходилось без конфліктів між ним і жандармським полковником. Одного жандармського полковника (Астафієва) Анастасієв навіть випер з Чернигова. Звичайно, що він поліції надав функцій спеціально-жандармських. Як тепер виявилось при нагоді, котру ми росповімо, Анастасієв видав наказ поліції слідити, де бувають зборища, особливо у великих панів, і розузнавати через челядь, хто власне був у панів. Треба завважити, що з многими місцевими панами, котрі займають значні пости (посади) по виборам і по назначенію з центра, Анастасієв був у ворожбі по части особистій, а почасти принціпіальній; він не виносив скільки небудь самостійної думки, погляду, одповіді, котра покликуєцця навіть на закон. Розуміється, йому цікаво було знати, хто в кого був на картах, які взагалі істнують особисті відносини між його супротивниками. Тим більше він вважав потрібним подібне слідкуваннє, що многих из них він вважав неблагонадежними. Хто його зна, чи строго виповняла цей наказ поліція при повозу губернаторові Веселкині, котрий, по його власним словам, держиться гуманної політики і всюди додержується закону, але як почались в октябрі в Чернигові обшукування і арешти, поліція стала виповняти цей наказ. Городовой пішов до дівізіонного генерала Голубева, викликав з пекарні знайому прачку і став розпитувать, хто був, чи був в гостях у генерала. На його нещастє иде генерал; городовой шмиг за ворота. Генерал його на цугундер; городовой с переляку йому всю правду і виложив. Генерал зараз до поліцмейстера, але не застав дома. Через кілька день, 17 октября був смотр. Чи вже справді на смотру публіка товпилась, був непорядок, чи генералу хотілось „сорвать злость“: „Подать полицмейстера“! Поліцмейстер явився, став трохи звільна. „Как ты стоишь“?! Поліцмейстер став на витяжку. „Доложить губернатору, что такого безпорядку я еще не видѣл! иначе я буду телеграфировать военному министру“! І це при всіх, на плацу, де тисячі народу. Чим кінчиться цей скандал в „благородном семействѣ“ хто його зна! Але генерала, як кажуть, за „живое задѣло“. Тоді, не заставши поліцмейстра, генерал кричав дежурному околодочному надзирателю: „что, у мене соціалисты бывают? Вицегубернатор, по вашему, соціалист! Панін (жандармскій полковник) соціалист“?! Блажені невидящі, їім, і генералові в тому числі, здаєцця, що тілько за соціалістами й слідять. А проте задля многих Россіян — що сіре так і вовк: за ким слідять, хто має нещастє вважатись неблагонадежним, вільнодумцем — той єсть „красний“ (себ то терорість, революціонер, радікал і що хочете) і соціаліст.

Губернаторові совісно признатись, що поліція дійшла до геркулесових стовпів глупости, то він виправдуєцця тим, що до генерала в двір зайшли санітари, і це, мов, того образило“!

Житє і Слово

Вістник літератури, історії і фольклору

виходитиме від нового року раз у два місяці книжками по 10 листів великої 1/8, під редакцією Дра Івана Франка, у Львові.

„Житє і Слово“ містити буде твори беллетристичні, повісти, вірші оригінальні і перекладані, праці по історії літератури та історії всесвітній і руско українській, а також матеріали історичні (документи, листи, мемуари) і історико-літературні (забутки нашого давнього письменства, недруковані твори новіших померших авторів), а в части фольклорній зарівно сирі матеріали (пісні, казки, приповідки і т. і.), як також описи етнографічні і наукові розсліди над устною словесністю. Крім того кожда книжка містити буде хроніку літературну і наукову, критичні розбори нових книжок і бібліографію книжок та видавництв наукових.

„Житє і Слово“ коштуватиме в рік 5 гульд. для Австрії, 12 рублів для Росії. Адрес редакції: Львів, Глубока ул. 7.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

IV-тий Рік Коломия за декабрь 1893. 23 і 24 нри.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Слівце в поводу „Profession de foi молодих Українців".

Писаннячку під названим именем пощастило: воно аж тричі напечатано було в Австрійскій Русі: у „Правді", у „Дѣлѣ" і в „Буковині" (а також майже в усіх польских дневниках за границями Росіи, більше менче в повні. Ред.) Се вже одно лихенький знак для сего писаня, бо показує, що воно підходить під категорію тих казкових страв, котрі по усам течуть, а в рот не попадають, — на вид демократичні, ліберальні, вільнодумні, і галицких народовців ні до чого не обовязують.

Тілько-ж *Profession*, видѣмо, подобалась і на Україні, навіть радикальніщим людям. Два, досить прихильні голоси про неї прислані були і в „Народ" і там напечатані. Автор першого згоджуєся, з ремтою, з закидом „Народа", що *Profession* показує грубе незнате обставин таких важних фактів, як прилучене України до Московского Царства в 1654 р. та коммісія 1767 р., — та тілько скида вину за те на ученых, як Костомаров та Пипін (?!?), котрі б то занадто ідеалістично росказали про неї факти.

Не розумѣємо, як дістався у винуваті Пипін, та й Костомаров не міг же навчити автора *Profession*, буцім то в Переяславі в 1654 р. Українці приставали до Москалів, „як народ вільний до вільного, рівний до рівного", бо таких слів в текстах переяславских умов, або ліпше тодішніх „челобітій", у Костомарова нема, та по суті речі і бути не могло, через те, що Москалі тоді були самі не вільні, а цареві „холопи", і через те, що наші предки власне хотіли собі випрохати привілегії перед другими підданими царя, а зовсім не рівність з ними! Автор *Profession* видимо не переглянув навіть „Богдана Хмельницкого" Костомарова, як і праці д. Теличенка Бажання „Малорусскихъ Сословій въ 1767 г." — лінивство, непростиме для автора політичної програми. Пора вже обявити непримириму війну такому легкодумному способу трактованя громадских справ, бо він занадто вкорінився по певним кругам на Україні і в Галичині і ні до чого доброго довести не може.

Про те, що власне політично-соціальні частини *Profession* виложені так темно, що зводяться на пустоту, було вже сказано в „Народі". Ми звернемо тепер увагу на одну точку, дуже характерну, котра показує ступень політичної і моральної висоти тих кругів, з котрих вийшла *Profession* і котрі ѣї похваляють. Ось слова *Profession*:

„Маючи на увазі, що вихованне найголовніще виробляє людей, ми дбаємо і будемо дбати про те, що б узяти до своіх рук вихованне й освіту на Україні, забираючи собі і пособляючи іншим Українцям забирати посади всякі, з яких можна вливати на просвіту, повертаючи ії на вкраінський грунт". Инакше сказати, прихильники *Profession* будуть дбати, що б забрати собі посади не самих учителів, а інспекторів, попечителів, директорів, міністерских чиновників і самих міністрів просвіти.

В державі, котра вправляєся центра-

лізованою бюрократією, очевидно один є спосіб „забирати посади“, а надто вливові — се прислужуватись вищому начальству. Позаяк же сістема, котра панує тепер в Росії в загалі, а в міністерстві просвіти почастно є реакційна і обрусительна, то значить *Profession* радить українолюбцям висуватись на гору власне сими двома ознаками. Що-ж се таке буде? Валенродізм?? Так шкільне діло не війна, де такий Валенрод може (або ліпше: мігби колись у давні часи) завести зрадно ворогів у трудний стан. Чи буде се дрібний постійний обман вищого чиновника низчим?? Так упять дуже важко нам собі уявити реальні форми того обману на користь українства. Ніяке низче, та й вище, шкільне начальство в Росії не може попустити, що б там у школах учили на українській мові, по українским книжкам. Так усе „забиранне посад“ мусить обернутись на чистісінький карєрізм.

Ми вже мали приміри таких українолюбців, котрі дослужувались до досить високої карєри в шкільнім міністерстві, а користи від них для українскої мови чи книжки в школах не бачили, і єдина користь, яку вони самі, по їх же власним словам, приносили, була та, що „на їх місцях могли сісти ще гірші реакціонери-обруситслі“. Так сей аргумент можна почути і від агента тайної поліції, то чому б уже *Profession* не порадила молодим українолюбцям „забирати усякі посади“ в сій поліції?

Не можна залишити без уваги і фінальних слів статі з поводу *Profession*, напечатаних в 19—20 ч. „Народа“, бо ті слова близько підходять, по духу своєму, до обсудженого вище уступу тої *Profession*. Автор тої статі хоче довести, що „богато можна би зробити при сучасному політичному порядку“ і не обмежаєся на тому, що б показати можливість користної для народа праці приватної, а також в автономних урядах (земских та городских), а каже просто: „уряд складаєся з людей, котрі виходять з серед нас же. Всі наші інтеллігенти тіж самі чиновники. Як би ми були ліпші, то певне були б ліпші і наші уряди і лад би змінився“.

В сих словах нам видиться найвірний погляд на відносини бюрократичної служби до громадскої праці, а також особистого поліпшаня до цілого строю держави (так ми розуміємо слово л а д) і в кінці всего згоду на теперішній державний порядок у Росії, посвяту єго, таку ж саму, яка видна і в Валендорізмі *Profession*.

Почнемо з виразу „я к б и м и б у л и л і п ш і“. Людина стає ліпшою, а надто в ділах, а не в самих замірах, лишень практикою серед громади, товаришів, за помічю примірів та проб. А для всего того треба певної громадскої волі. Навіть приватної філантропії тепер найбільше в Англії та Швейцарії, то б то в найвільніших, з давних давен вільних країнах Европи. Тамо ж найліпші і чиновники — слуги громади, котра в усякий час контролює їх, придає їм енергії тим контролем. В сторонах же бюрократичних, хоч і таких культурних як Франція, можна сказати, виробились дві нації: 1) приватна, хоч западто індівідуалістична (через брак громадско-альтруістичної практики) та все таки роботяща і по своєму чесна, — і 2) публично-державна: ліпива, формалістична, пустомовна і нечесна, — одно слово п а н а м с к а!

В Росії сего ніяк не хотять взяти в толк, і через те всі тамтошні „етичні“ заходи зводять ся на пусте, на розмови про „не протився злу“, на особисту возню з „укрощеніемъ страстей“ і т. и., тоді як англійські спеціальні етики напр. закладають „сусідскі гільдії“, або і без усяких спеціальних розмов етичних роблять „народні доми“, „розширюване університетів“, „національзацію здоровля“ і т. и., через що навіть такі чудні рухи, як „армія спасіня“ обертаються на добро громадске. (Про згадані проби англійскі можна дізнатись напр. з книги московского профессора Янжула: „В ъ п о и с к а х ъ л у ч ш а г о б у д у щ а г о“, котру ми рекомендуємо Галичанам).

При розмовах про чиновництво, треба перш усего завважати, що в країнах бюрократичних, довго живших під урядом деспотичним, незалежним від громади, виробились цілі круги праці (служби) чисто фіктівні, формальні, або й просто

шкодливі для громади. Порядна людина найліпше зробить, коли просто буде держатись осторонь від таких служб, бо всякі заходи поліпшити їх будуть просто даремні та ще й поставлять порядну людину в найфальшивий стан. В Росії мабуть чи не $^3/_4$ всяких чиновницких служб такого власне характеру. Задумавши поліпшити такі служби, прийшлось би стати на хистку дошку карєрізму, на яку стає автор *Profession*, бо в чинах низчих нічого ж не можна робити, окрім виконаня волі вищого начальства, то б то явної шкоди для громади. А і на начальницких посадах які-ж має гарантії порядна людина, що проведе власне свою сістему? Маркіз Поза Шіллера досить навчаючий примір!

Навіть у Росії недавно були зроблені навчаючі проби. Напр. Лоріс-Меліков і Дм. Милютин, очевидно ліпші ніж звичайні чиновники-міністри в Росії, попробували впевнити царя, що треба змінити сістему (л а д) урядову, — ну, і мусіли податись в одставку. До них пристав і міністр фінансів Абаза. Проф. Бунге, те ж з ліпших російских чиновників, бувший тоді товаришем міністра фінансів, не пішов в одставку, а сам узяв місце Абази в „кабинеті“ шарлатана Игнатьєва, і чого-ж добився? — мусів в противність своїм думкам вироблювати дворянский банк, а далі все таки вступити своє місце Вишнеградскому. Сей же поруйнував усі путні початки міністерства Абази і Бунге, і остатній таким способом нічогісінько не добився для громади, а себе принизив зрадою перед тими людьми, котрі его покликали у товариші міністра, і в загалі своїм приміром тілько підпер деморалізацію всіх карєрістів.

Після сего всего молодим людям у Росії найліпшу раду можна дати держатись як найдальше від більшої части чиновницких служб, а братись за профессії цілком пріватні, а потім за такі, котрі залежать від інституцій автономічних, хоч які вони не покалічені тепер, — як земскі. або городскі. Одно з найбільших лих Росії — се недостача незалежної інтеллігенції, а також всякого роду освічених техніків, через що в Росії молодий чоловік коли не гине на пробах студентскої революції, то гниє в чиновництві. Навіть ті, хто хоче карєри, грошей, але при тому не хоче лакейства, ліпше б зробили, коли б не перлись у державну службу (в котрій дуже мало хто може проскочити у великі пани, а звичайно більша частина людей живе день за днем, проживаючи до копійки не велике жалуване і трусячись за него), а шукали собі карєр господарских, технічних, крамарских і т. и. аби тілько не чиновницких. Може на перших порах молодому чоловікові прийдеся і побідувати, — так в молоді роки се не велика біда, а на решті все таки людина добється незалежного стану, тоді як, будучи чиновником, вона завше зостаєся підневольною.

Ся пр явa має спеціальну вагу на Україні. Там на лівім боці Дніпра есть чимало (більше, ніж у Великій Русі) дрібніщої шляхти. Вся вона лізе в чиновники і не найшовши собі місця дома, розлазиться по всій Росії. Тим часом багато з неї мають кусники землі, з садками, млинами і т. и. На скілько б раціональніще було, коли б хоч частина з них, здобувши яке небудь технічне образуване, осідала на своїх землях, як господарі, а далі арендарі, управителі більших посілостів, фабрик, крамарі (хлібом напр.), садководи, пасічники і т. д. І на масу народу з такими професіями можна б було мати вплив скорше і користніщий, ніж при чиновництві

Помилка автора *Profession*, а також автора уваг на неї в 19—20 ч. „Народа“ в тому, що вони ще не розірвали зо звичайними ідеями російского чиновництва, не стали рішучо на ту точку, що для Росії в загалі і для України по частно нічого путнього не можна ждати від теперішнього державного порядку (ладу), царско-чиновницкого. Коли б вони снізнали сю основну думку, тоді б вони поставили нашій інтеліґенції за ціль не „забиране“ чиновницких посад, не „поліпшіне“ чиновництва, а боротьбу з усією чиновницкою сістемою держави, або по крайній мірі на свій лад би переробили формулу тої великорускої секти (б ѣ г у н ы), котра навчала: „б ѣ г а т и п о д о б а е т ъ а н т и х р и с т о в о г о ц а р с т в а“.

Се „бігунство“ — одна з міцних підстав і самої боротьби з абсолютізмом і бюрократією і конечною проявою їх на Україні — „обрусеніемъ“.

М. Др.

Взаімність словянска

в розуміню Колляра і тепер.

IV. (Конець).

З усего, що доси сказано, можна зрозуміти, що Коллярові думки о словянскій взаімности не обіймали всіх взаємин словянских, що більше, лишали на боці власне такі справи, що мусіли мати найбільший вплив на загальну фізіономію Словянщини. Програма Колляра була далеко скромнійша, і др. Мурко зовсім вірно характеризує ту програму як програму студій словянских. І ся програма була така, що єї сповнюваню не могли стати на перешкоді погані взаємини політичні, хоч певна річ, що добрі взаємини політичні булиб вплинули й на єї розвій далеко користнійше.

Про нинішній стан студій словянских століб поговорити докладно. Та поки що ми ограничимо ся на тім, що про се говорить др. Мурко.

„Вчительскі і шкільні катедри словянских язиків маємо сьогодні не тілько по всіх університетах і духовних академіях в Росії, але також в Австрії і Угорщині по всіх університетах, до котрих учащають Словяне, побіч катедр відповідних язиків краєвих, о котрих також годі викладати без огляду на церковну старославянщину і на другі мови словянскі. Для катедр в Прусах ще в р. 1841 випрацював програму сам Шафарик, і нині читають ся лекції словянских язиків і літератур не тілько в Берліні, Бреславі та Липску, але студії славістики мають своіх представників також у Франції, Англії і в других краях.

„При всіх катедрах в Австрії находять ся також семінарії з бібліотеками, в котрих находяться не самі тілько граматики і словники, але також інші діла на всіх словянских мовах. Також що до публичних бібліотек міг би Коллярнині бути вдоволений, хоч для наших потреб вони далеко не вистарчають“. Замічу тут при нагоді, що особливо обі бібліотеки львівскі, університетска і Оссолінских на словянскі книги (крім польских) дуже вбогі, і нпр. таке капітальне в славістиці діло, як Рігерів „Slovnik Naucny“ не істнує в богатій бібліотеці Оссолінских!

„Для порівнуючої граматики всіх „нарічій“ словянских редагував у віденьскій академії швидко по єї основаню Шафарик спеціальну програму, а Копітарів ученик Міклошіч написав діло, що дорівнує своєю стійністю працям Я. Грімма і Діца. Нині кождий словянскій граматик і етімолог, котрий хоче бути справді науковим, мусить знати інші словянскі мови і праці о них, а дослідів про словянску старовину і також про поезію народну навіть здумати собі не можна без порівнуваня всіх словянских, і розуміється також чужих жерел.

„Обміна творів літературних між писателями ріжних народностей сповнювала і сповнює свою службу. Не дармо захвалював Коллярі також подорожоване по краях словянских і відвідуване братніх племен. Він же ще в 1836 році проектував „наукові і приятельскі зїзди славістів з усіх нарічій, що року в столиці іншого народа, на подобу зїздів німецких природознавців“. Чиж не був Коллярі бистрим обсерватором того, що було добре у других? Тілько в 1837 р. слідом за німецкими природознавцями та лікарями пішли також „deutsche Philologen und Schulmänner“. Зїзди всяких спеціалістів є нині на деннім порядку, тілько заступники такої обширної і важної галузі знання, як славістика, не здужали ще доси зїхати ся і згромадитися. Яке широке поле лежить іще тут для взаімности!“

„Одною з підмог взаімности вважав Коллярі також збиране і видаване народніх пісень і приказок, котре дало у всіх народів словянских знамениті здобутки, освіжило артистичну поезію і збогатило мову літературну. Викидуване чужонародних слів і форм, що мало буцім то приближувати Словян до ідеалу мови всесловянскої, т. є такої мови, котру б кождий Словянин з якого будь племене лехко міг зрозуміти, уявляв собі Коллярі троха наівно, як се загалом чинять усі пурісти. Певна річ, що викидуване, а часто й дуже недотепне перекладане міжнародних слів, особливо в науковій термінології, ще більше віддалило Словян одних від других, а й приниманє слів з одної словянскої мови до другої робилося нераз в надто великій мірі і без приноровленя до духа і звукових правил рідної мови. Так власне поступали Чехи, Словаки, Серби, Хорвати і Словенці. Се вияснюєся тим, що західні Словяне розуміли ті мови, з котрих по більшій части позапозичували собі чужі слова, тай надто

дійсно мали причини очищувати своє Словянство. Тілько Поляки і Россіяне полишили хаос у своїх термінологіях та технічних виразах для штук і наук. В загалі Колляр, ставлячи такий ідеал „всесловянскої мови, сам собі перечив, бо противився насильному мішаню словянских нарічій. Ще й довго після Колляра таке „приближуване“ було улюбленою метою змагань словянских патріотів, ба ще й нині дехто думає, що Словяне вже би порозумілися, коли б кожде племя держалося тілько своїх питомих слів і форм“. Не лишнім буде додати, що власне вся філологія наших старо- і обще-русів держиться на такій самій фікції: відкидаючи в велико- і малорускій мові масу новотворів, чужих слів і т. і. вони, дошукуються чистого, спільного язика, і побільшій части благополучно вскакують — у мертву церковщину, котра хоч „чиста“, хоч становить подекуди спільне тло обох язиків, все таки не є матірю ні одного ні другого.

„Колляр проектував також „одностайну, філософічну і в дусі славянскої мови уладжену правопись, про котру мали б порозуміти ся всі Словяне, а особливо ті, що вживають однакових письмен — латинских чи кирильских“. Ся думка чула ся з ріжних боків, подавалися ріжні проекти. В кінці взяла верх нинішня правопись ческа, не тілько у Чехів і Словаків, але приняли єї також Хорвати, а від них і Словенці. Нові букви збогатили відповідно латинску азбуку; найліпший на се доказ в тім, що їх уживаєся в транскрінції на латинку всяких інших язиків з осібними азбуками, а також уже в німецких працях діалектологічних. Коллярова думка допомогла до конечної побіди також Вуковій реформі кирилиці для мови сербскої. В дусі Колляра задумана була й малоруска фонетика (кулішівка), а тепер приготовуєся також реформа правописі болгарскої“. Додамо тут, що власне сими днями вийшла перша книжка місячника „Болгарски Преглед“, друкована вже новою, упрощеною правописю.

„Також головна думка літературної взаімности не лишилася пустим словом. Праці західніх славістів швидко ставалися звісними Россіянам, і на відворіть. Взаімна моральна а також матеріальна підмога серед тодішніх тяжких умов служила велику службу. Нині ми знаємо, що за епохальні „Slovanske Starožitnosti“ Шафарикові мусимо дякувати не тілько ческих патріотів, але також Погодіна, котрий делікатним способом спомагав Шафарика книжками і грішми. В листах словянских учених і писателів з тих часів завсігди находиться рубрика: у нас вийшли такі а такі книжки, і всюди находилися добровільні комісіонери для їх розширювання. Який успіх мала отся взаімність, посвідчує нам напр. іллірский поет Станко Враз: збірка его віршів „Gusle i tambura“, друкована в Празі 1845 року, мала більше абонентів у Чехах, ніж у Славонії, Дальмації, Сербії і Босні; навіть Морава перевисшила разом узятих Сербію і Боснію. Між передплатниками Коллярових „Narodnich Spievanek“ находимо також Сербів, Хорватів, Словенців і Поляків. В літературних часописях находимо короткі огляди літератур ріжних словянских народів, писані авторами з ріжних слов. народностей. Так напр. Враз на співробітників до своєго „Кола“, що мало бути вченим органом усіх Югословян, запросив також Поляків, Чехів і Росіян: Зана, Дубровского, Ербена, Шафарика, Срезневского і др. Наскрізь в дусі Коллярової взаємности була видана в р. 1851 в Загребі „Матицею Іллірскою“ латинским і кирильским письмом відозва до всіх словянских літературно-наукових товариств, щоб до якого небудь словянского міста, найліпше до Варшави або до Білграду, вислали своїх делегатів для поради над тим, „як би приблизити ріжні способи писаня у Словян один до одного і покласти в дусі правдивої словянскої взаімности правила, по яким би словянскі наріча мали розвиватися, щоби на будуще що раз то більше не розбігалися. Коли вже не суджено нам мати одну письменну мову, то обовязані ми, озираючися на давніх Греків, пильнувати, щоб мови наші чим далі все більше сходилися з собою“. Та інтервенція Баха не допустила до сего зійзду“.

„Богато робили вже й приміри. На взір „Матиці Сербскої“, основаної 1826 р., основана була 1831 р. „Матиця Ческа“, ся знов сталася взірцем для іллірскої (опісля хорватскої), галицко-рускої, лужицко-сербскої в Будишині, словацкої і словенскої; навіть російску проектував в р. 1857. Вол. Ламанский, також після ческого взірця (гл. его книжку „О распространеніи знаній въ Россіи, 42—46). Так само взірцем були опісля ческі товариства сокольскі, співацкі і драматичні, завдаткові, Матиця шкільна і інші заходи около підненсеня і охорони народности. Деякі пісні, танці і другі композиції розширилися по цілім словянскім світі, при чім вийшли речі дуже характерні для першого словянского вітхненя. І так ческа „марсельеза“ (Hej Slovane) є не що, як польский „Marsz Dąbrowskiego“, під котрого мелодію По-

ляки підложили пізнійше „Jeszcze Polska nie zginęła“, а Русини „Ще не вмерла Україна“. Для більшої частини словянского світа ся бойова пісня непригожа! Годиться також зазначити, що ческий ві текст є переробкою давнього протестантского хоралу против Риму. „Взаїмність помогла також товариському і публичному житю, скріпляла народню самосвідомість і чимало причинювалася до духового і політичного відродженя. А розумілася та взаїмність завсігди в дусі Колляровім, хоч і практично. Так писав Гавлічек, так говорено і роблено на словянскім зїзді в Празі 1848 р., в котрого маніфесті до народів европейских дочуваємо ся думок Коллярових. З такими думками вертали до краю перші славісти россійскі, в тім дусі виголошували свої промови на московскім зїзді 1867 р. Паляцкий і Рігер (гл. его естетичне порівнанє словянскої взаїмности з гармонією московских дзвонів, котрої б не було, колиб чудів тілько один великий і его мітке слово: розмаїтість в гармонії. Вже Колляр порівнував Словянщину з многогалузистою липою, що має чотири великі конарі. Так і завсігди будуть говорити поважні словянскі мужі, бо кожда словянска народність хоче заховати свою індівідуальність і не може навіть ві занехати, хоч би одиниці сего й хотіли“.

„А коли запитаємося в кінці, що сталося з Коллярової вірою в культурну місію Словян, то й тут мусимо висказати своє признанє співакови „Slavy Dcery“. Не буду мовити про те, що перед упливом столітя сповнилося его пророкуванє:

Krój, zvyka, zpiev lidu naszeho
Bude modnym nad Seinou i Labem.

„До сего привели все таки причини іншого рода. Та подумаймо, як відплатилися західноевропейскій поезії за ві взірці Міцкевич, Пушкін і Лермонтов, хоч і не йдучи за Коллярovими поглядами, як допомогли до розвою техніки романа і новелли Тургенев і Крашевский, чим є для всіх літератур россійский реалізм і его любов до нещасних, що найбільше приближується до Коллярового гуманізму, як свіжо виступає на світ польске і россійске малярство, чого доконує і буде ще доконувати ческа музика. Науки не потечуть словянским коритом, як колись віщував Колляр, але і в них Словяне працюють успішно і з пожитком для себе і для своіх учителів. Одним словом: не сотворимо мабуть нової культури, але на старих і нових европейских основинах, котрі шанував також Колляр — до теорій против „гнилого заходу“ він ніколи б не був прихилився — працюємо над своєю освітою і допомагаємо дотвореня вселюдскої цівілізації, котра ніколи не була ділом тілько одного народа“.

На тій виписці ми й кінчимо свої уваги над памятною книжкою про Колляра, котра, як бачите, справедливо мусить уважатися цінним вкладом в науку про Словянщину, а й по своїм провідним думкам становить гарне свідоцтво того широкого, толерантного та далекого від партійної чи національної ексклюзівности духа, що проймає сучасну славістику в ві найкращих представниках.

Іван Франко.

Твори Василя Чайченка

Критичний огляд М. Драгоманова.

(Конець).

Ми вже говорили в „Народі“ чимало про роман д. Чайченка „Сонячний Промінь“. З літературного боку се мозаіка, в котрій ліпші частини — картинка з народнього життя, в роді тих, які маємо в I томі творів нашого автора. З боку тенденційного ми зробили свої уваги і тепер повторяти їх не будемо.

Роман „На роспутті“ з літературного боку цільніщий, але за те й тенденційніщий. В нему два героі, котрі в початку виступають однаково, як гарячі україноfіли демократи, але потім показують себе дуже не однаково: коли один (Демид) щиро видержує ролю народолюбця, другий (Гордій) кінча крівавою війною з народом. Демид робить, можна сказати, чудеса: він знаходить у собі силу і десь бере час, що б бути хліборобом, лікарем, учителем, столяром, аптекарем, читати вечірні лекції історії українскої, писати сусідам-селянам листи й бумаги, і має стільки видержки, що б жити в ладах і з попом і з поліційними урядами. Хоча особа і діда Демидова складані автором із камінців на огляд реальних, але в кінці вся будівля та виходить виробленною штучно, фантастичною, скомпонованною, як ідеал, але не взятою з життя: gemacht, nicht geworden.

По такому-ж способу зроблений і Гордій, котрий мусять бути контрастом Демиду. Палкий народолюбець, по вихованю юрист, по інстінктам поет, Гордій і в часи найгарячішого народолюбства нічого власне не робить для народу, а тілько пише поезії, котрі придаються

лишень на те, що б привабити до него красну дівчину (Ганну), до котрої перше залицявся Демид. Оженившись з Ганною, Гордій стає адвокатом, що б помагати народу консультаціями, але сего не робить, потім починає капризувати, навіть доволі грубо, над жінкою, розчаровується в усяких ідеалах і діставши по дядькові у спадок 1000 десятин прекрасної землі, іде на село, але й там лишень виганя управителя, котрий обкрадав єго, та згоджується не відбирати в крестян луки, неправедно одтягненої через суд старим управителем. Всі ж неправедні відносини „економії“ до крестян Гордій зоставля по старому, далі входить з ними в сварки, процеси і що б показати їм свою силу, пуска в ход свої права і на луку, доводить діло до того, що на село являється військо і стреля крес.ян, — і пригода ся нарешті так уража Гордія, що він сам застрілює ся. Звісно, Демид являється, що б влагодити конфлікт за луку між крестянами і Ганною, котрій Гордій записав увесь свій маєток, і що б нарешті вспокоіти Ганну, одружившись з нею.

Еволюція Гордія йде в д. Чайченка по строгому плану, та тілько внять по штучному. Не можливо, що б такий чоловік, як Гордій за молоду, вже навіть для самої остентації, котра в єго натурі, і під упливом такої жінки, якою хоче автор, що б ми признавали Ганну, так таки зовсім не попробував зблизитись з народом ні в часи адвокацтва, ні господарства на селі. Тут же на селі і присутність Демида, — близького Гордієві сусіди, через котрого сам Гордій дізнаєся правди про спорну луку, — безпремінно мусіла б довести Гордія хоч до того, що б він перед громадою крестян зрікся прав на луку, попробував поговорити з громадою, влагодитись з нею і т. д. Нехай би вся ся „фратернізація“ Гордія з мужиками (як колись говорилось у кієвских украінофільских кружках) вийшла незручною і навіть комічною, нехай би в кінці ві вийшло б все таки непорозуміве між паном і мужиками, розчаруване пана і на решті виступив би антагонізм (особистий і класовий), але все ж справа була б виставлена і глибше, і правдивіше, ніж тепер, коли д. Чайченко вирубав нам свого Гордія по шнуру тенденції.

При тому наш романіст не пожалів і Ганни, котра мусіла вийти в него особою симпатичною. І вона тілько й робить, що говорить народолюбиві промови, та й те ж тілько в початку романа, а далі ні сама не дума сповняти своіх замірів, ні чоловіка не підбива (На селі Ганна тілько дає мужичкам лікарства!) Тай у загалі, одружившись, Ганна тілько й робить, що пассівно любить чоловіка та плаче від єго грубостів, занадто неймовірних від людини єго кругу. Жінка з того російско-украінского кругу, з якого взяв д. Чайченко свою Ганну, звичайно таких грубостів не терпить і так від далека від праці чоловіка на селі, від єго відносин до мужиків, не держиться. Реальна Ганна ні грубостів Гордія не стерпіла б, і про справу луки довідалась би заранї, свою думку сказала б чоловікові, а колиб єго не переміпила, то кинула б єго і пішла б куди в Цюрих, або в Париж учитись медіцині, або що, не дожидаючись такої катастрофи, як стрільба салдат на мужиків через егоізм ві чоловіка. Та й ся катастрофа занадто вже сильна і для Гордія. Такі пригоди бувають в Росії, та все таки не через таких людей, як Гордій, все ж таки колишній народолюбець, та й не падають на села так зненацька, що б їх не могли спинити ні Ганни, ні Демиди, коли вже не самі Гордії.

Що б виставити чорніщим Гордія, д. Чайченко вставив в своє оповіданє осібний роман дівчини мужички Орисі, котру лишив на якийсь час ві коханий парубок Андрій, одійшовши на заробітки, котра хоче топитись, а виратована Гордієм, віддаєся єму і потім, довідавшись, що сей женатий, і страхаючись повороту Андрія, топиться конечне. Вся ся фабула мало ймовірна, почавши від того, що чудно, як дівчина не зна в лице сусіда пана, котрий живе під боком, у селі, куди вона ходить до церкви й у крамниці, і ківчаючи всею псіхологією дівчини: як вона хоче топитись, не дожидаючись осени, коли ві коханець обіцав конечне вернутись, як вона потім скоро розлюблює єго, що б сломянути перед смертю. Д. Чайченко, видимо, сам почував сю неймовірність, бо в деяких місцях малює Орисю, як хору псіхічно. А коли так, то ж Орися виходить нетіпічною, а виключною, і тим паче виведена, що б тілько нагромадити на Гордія всяких злочинств, — для тенденції.

Тенденція та в д. Чайченка релігійна. Він було почав показувати нам причину неустойки Гордія в єго характері і вихованю, але скоро звів усе на релігію. Гордій не вірить в бога і через те не бачить цілі в житю ні особи, ні всего світа, а не маючи одповіді на пекучий запит: на що все робиться на світі, коли все мусить скінчитись смертію: люде, народи, людність, сама земля? — тратить усяку

етічну підставу вчинків і віддаєся егоістичним, часто злим інстінктам. Демид же вірить в особистого бога, в безсмертє особистої душі і при університетскій науці зостаєся християнином, здаєся, навіть православним, — і стає ідеальною особою. Ганна „хоч не була дуже релігійна, але ніколи не губила віри, прищепленої до неї змалку. А ся віра в те, що єсть Щось вище і од Його залежить усе, пособляло ій в тяжкому житті... Вона вірила, що Бог може все зробити і вона сподівалася...“ (ст. 141) І бог зробив єї щасливою після всякого нещастя, котре, мабуть, потрібне було, що б покарати Гордія і показати суєту єго атеізму, хоч не знати за що заплатили Андрій, Орися, застрелені мужики і т. и.

Як бачимо, д. Чайченко переносить розмову про справу, котра могла б бути інтересною соціально-псіхологічною студією, на такий грунт, на котрому звичайна між людьми дискусія не можлива. В кінці романа д. Чайченко, устами Демида, говорить таке про Гордія: „він зробив багато зла, але се не тим, що б він бажав його зробити, а тим, що він стояв на роспутті, не знав куди йти. Він не мав одмови на такі питання, що не рішивши їх, не сила жити. Кожне рішає їх по своєму, але перш, ніж рішення знайде, чимало намучиться“....

На се можна замітити хиба, що на такому роспутті стоять критичні розуми вже з часів грецких філософів і будуть стояти певно завше, бо точною наукою одмови на такі питання навряд добудуть, а одмови, котрими вдовольняєся Демид і Ганна, в суті своїй не що инше, як думки, або почутя, „прищеплені з малку“. То так всі ті люде, що не можуть вдовольнитись такими одмовами, і мусять ставати Гордіями ?? Історія ж і сучасність свідчать нам, що між матеріалістами, скептиками, позітівістами, агностиками, секулярістами, гуманістами, етіками і т. и. були і єсть щирі альтруїсти, філантропи *). А з другого боку історія ж показує нам, що Демидова думка про безсмертє особистого духа зовсім не веде за собою безпремінно праці для сімйї, нації, в загалі людей, а напроти, в часи найбільшої своєї сили вела консеквентних людей до зневаги усего земного, мирского, до егоістичного втікання від миру в Тебаіди. Треба значить шукати законів життя людского і провідних ідей громадскої праці не в тих, чи инших метафізичних системах, а в соціально-псіхологічних основах громадского і індівідуального життя. Тоді і наші романи будуть повчаючими студіями дійсного життя, а не спорними хріями на передовзяті теми.

В остатньому романі д. Чайченко не цураєся зовсім уже голих хрій, прямої публіцістики. Такий характер мають кілька сцен спорів між головними й побічними героями роману на ріжні політичні теми і остатня голова роману, котра кінчаєся довгим тостом Демида *). Ми вже мали пригоду говорити про деякі з політичних думок д. Чайченка і тепер скажемо дещо лишень коротко.

Коли д. Чайченко, на ст. 24 і далі т. III-го не хотів виставити комічну сторону житя наших „кружків“, то не розуміємо, на що було передавати спор єго героїн про „обовязкову освіту“, бо ж перш усего являєся питанне, хто єї заведе на Україні, котра від себе тепер не залежить? В дальших розмовах ріжні герої, видимо симпатичні авторові, розвивають думки противуреволюційні, про те, що україноФіли мусять вести свою (культурну) працю легальними способами і т. д. Ми вже мали пригоду замітити, що даремно д. Чайченко так рішуче висказуєся проти „вибухів“ по прінціпу. Прогрес людский не обходиться і без „вибухів“. Чудно, коли хто висуває на перший план культ революції, як напр. в назвах — партія „со-

*) Нагадаємо напр. що недавно етік Кніт явився ініціатором преважних „сусідских гільдій“ (брацтв) в Англії і Америці, і що німецкі соціалісти, явні матеріалісти, показують самоотвержєнність по меншій мірі не гіршу, ніж Демиди. — Про „сусідскі гільдії“ і т. и. дивись в преінтересній книзі проф. Янжула „Въ поискахъ лучшаго будущаго“ Спб. 1893, 2 рубля, съ перес. 2 р. 50 кр.

*) З поводу слова тост зробимо дрібну увагу. Се англійске слово — toast в Россії пишеся фонетично, як воно вимовляєся і Англичанами: тост, так само, як пишуть в Россії Шекспир, а не Шакеспеар. Французи, котрі, як почасти й Німці, держуться буквальної транскріпції чужих слів, пишуть toast, але образовані між ними вимовляють tost, як иноді і пишуть (по новим правилам реформи правопис: так і всі писатимуть). Галичане видумали писати й вимовляти toast, — що єсть неприятним барбарізмом, так само як транскріпція французкого u руским і. В галицкому виданю оповідань д. Чайченка читаємо Хіго (Hugo), Міссе (Musset), тоді як російска транскріпція Хюго, Мюссе прекрасно передає французку вимову. Ми рішуче протестуємо проти переносу в українске письменство таких знаків необразованности певних галицких кружків!

ціально-революційна", на лад Французів, бо тут змішуєся ціль і способи, котрі можуть бути ріжні, — але чудно, як хто і з легалізму робить прінціп, бо тут виходить та-ж сама логічна помилка. Ми вже нагадували д. Чайченку, що Англія, — тепер классична країна легального поступу, — тілько рядом революцій виробила собі можливість для него і що на континенті Европи поступ і в XIX ст. ішов, коли не через революції, то через війни, так що країни, котрих порядки не могли бути змінені ні легальною агітацією, ні революцією, примушувались до зміни після нещасних війн: так було в Прусії після 1807 р., в Росії після 1856 р., Австрії після 1859 і 1866 р., во Франції після війни 1870—71 рр.

Яким власне способом змінені будуть теперішні порядки в Росії з Україною, ми не зважимось пророкувати, але навряд можна спорити проти того, що „легальна культурна праця" українофілів, — праця мінімальна, — не може багато тут зробити, а також і проти думки, коло котроі вертиться „террорист" Пачинский в романі д. Чайченка, то б то, поки не зміняться політичні форми життя в Росії, доти українофільська праця не матиме сурьозної сили. Пачинский помиляєся лишень в тому, що кладе всю надію на т. зв. „террор".

Публіцістика, котрою д. Чайченко кінча свій роман, написана трохи вже під иншим настроєм, ніж початок роману. Тут уже промова старого „українолюбця" на легальну тему не виклика згоди ні кружка, ні Демида, котрий вже виголошує тост за „сміливійшу, за відкритійшу, за інтенсівнійшу діяльність", хоч сі comparativa і досить не ясні. Далі Демид, хоч і обходить виразно-політичні точки програми своєї, та все таки підходить до радикально-демократичної програми досить близько. Тілько мотівує він свій досить симпатичний і радикалам націоналізм все таки незручно, по старому, так що не ставить межі між собою і реакційними поклонниками „національних святощів".

Ясніще Демид говорить про „просвіту" і говорить таке: „ми не хочемо чужої просвіти, не хочемо тим самим, що вона чужа і яко чужа не може бути просвітою (курсів автора) а буде і єсть самим запаморочуванням, тільки деморалізуватиме наш народ". Але ж нечужої просвіти в XIX ст. ні в якого народу нема; просвіта тепер скрізь інтернаціональна, як інтернаціональне ж, а зовсім не українське, і те христіянство, котрого держиться Демид.

Що б нам відповів Демид, як би ми єму сказали: „ми не хочемо евангелія, бо евангеліє нам чуже і може тілько деморалізувати наш народ?!" Очевидно, що наша аргументація, щоб бути резонною для христіянина, мусить змінитись так: „ми хочемо евангелія на нашій народній мові, бо евангеліє на грецкій мові, навіть в ліпшім випадку, може дійти до душі лишень немногим з нашого народу". Тілько, коли ми так поставимо справу, то проведемо ясну лінію проміж собою і сторонниками Перуна, Волоса і других подібних національних святощів. Не розуміємо, чому Демидові не поставити таким власне способом справу про національність і просвіту, а далі про національність і політичний і соціальний поступ? Демид уже згодився з тим, що „націоналізм (ліпше сказати б: національність!) — форма", хоч єсть ще такі українофіли, котрі бачуть в такій думці зраду, — але рівня сю форму не до одежі, а до шкури, котру як здереш, то все тіло вмре. Нехай так, але ні один справжній космополіт (а не державний націоналіст в пірях космополітізму) і не радить ніякій національности здирати свою шкуру, а тілько ні в шкурі, ні в самих кістках національних, то б то ні в якій історично-склавшійся ознаці життя національного, не видить ідеалу, а видить єго в ідеях інтернаціональної науки, з котрими критично обертаєся до всіх боків національного життя. При такій постанові справи національність буде ціла, а в той же час поступ народа буде обезпечений, тоді як, при Демидовій постанові справи, за остатнє певним бутя не можна, а можна опасуватись, що націоналісти, при всіх поступових замірах (а тим паче без них) поклоняться якому небудь питомому, чи давно позиченому „скотієвому богові" і тим підірвуть і силу національности в боротьбі з другими.

Деякі українські націоналісти запевняють, що у нас такого опасуватись нічого, що український націоналізм по своїй суті і поступовий і демократичний. Тілько ж хиба ми не бачимо в Галичині, як навіть культ Шевченка, зрозумілого головно з націоналістичного боку, не перешкоджа постанові за ціль усій українській націі — „привертати Восток" до папства? Хиба там ми не бачимо, як націоналісти почитають своїм обовязком боротися з соціалізмом навіть за чужу власність (польску й жидівску) противитись вкупі з польскими панами загальному голосованю і т. п.?

Ми далеко б одійшли від романа д. Чайченка, як би ми схотіли тут докладно розібрати відносини між російско-українскими й галицкими національниками. Звернемо увагу лишень на одну точку: галицкі національники — явні реакціонери в справах культурних і політичних і навіть не демократи, все ж радо друкують заяви Демидів, в усякім разі демократичні, а иноді й поступові по деяким точкам, — через що? Власне через те, що духом чують, що всякі такі заяви, при постанові на перший план національного питаня та ще й при відкиданю космополітізму, — дуже хисткі і не обовязкові. І примір того, що й в російскій Україні могли знайтись свої „новоерці“ і те, що реакційність і навіть пряма служба напр. редакціі „Правди“ інтересам польских панів не викликує протесту з боку Демидів, котрі там пишуть, — явно показують, що галицкі реакціонери не помиляються. Націоналізм у Демидів-поступовців являєся тією дірочкою, про котру говориться: дав бог копієчку а чорт дірочку, і пішла божа копієчка в чортову дірочку!

На решті тепер освічені люде не можуть вдовольнитись вузько- емпіричними формулами ні в якій справі, а добиваютьсн формул широко-теоретичних. Осібної формули для націоналізму і космополітізму напр. для України і осібної для Московщини, Польщі, Германіі і т. д. не може бути, і коли напр. з націоналізму московского дехто хоче виводити славянофільску реакцію, на котру українолюбці в Россіі не можуть же згодитись, то значить уся формула націоналізму сама по собі непевна.

В усякім же разі наші Демиди не мають права тільке себе одних вважати за вірних представителів українолюбского народолюбного руху. Коли вже їм непремінно хочеся признавати яких богів і святощі, національні, чи вважаємі за такі через те, що вони давно позичені, — за щось вище для них від критики, то мусять же вони, при теперішньому настрою освічених людей, признати за другими своіми - земляками право на свободу від таких культів і не обявляти їіх зрадниками своєї нації, лишень за те, що вони не хотять плутатись в нетрах національних інстінктів, а хотять служити своєму народові, і вкуші автономіі і розвитку єго національности, під контролем думок інтернаціональної науки і справедливости.

Ми приступили до одного пункту, котрий, видимо, лежить близько до серця нашого патріотичного беллетриста, хоч він і говорить про него трохи не ясно. Демид не тілько деіст, але й християнин і навіть, здаєся, православний, та та ще й славено-руский, бо він учить хлопців сільских перш усего церковно-славянским молитвам. Признаймо Демидові не тілько волю на єго віру, а й практичну, „змішну мудрість“. Тілько хайже і Демид признa волю і тим своім землякам, котрі не поділяють ні єго деізму, ні тим паче єго християнства, православія, славенства. Таких людей де далі все більше плодить і на Україні культурне житє, між иичим і нова історично-богословска наука*) Куди їім дітись? Чи не мають і вони право ширити свої думки серед свого народу, як ширить Демид серед него жидівско-халдейско-єгипто-візантійскі молитви на старо-болгарскій мові?

Коли д. Чайченко, як можна думати, згоден з своім Демидом, то чи не завважить і він, що українска національна справа трохи складніща, ніж се собі дума Демид. Та в загалі житє далеко складніще, ніж тенденції д. Чайченка, — то чи не згодився б шановний писатель вділити хоч частину того часу, котрий він віддає на свої многообразні праці прозою і віршами, і затратити єі на нову перевірку тих тенденцій?...

Париж, 18 іюля 1893.

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ ПО АВГУСТ 1893.

(Конець)

Бельгія. Після бруксельского конгресу діяльність партіі ішла особливо до того, щоби здобути загальне виборче право для всіх горожан після 21 року житя. Переміна виборчого закону повстала рівночасно з робітницкою партією. Парламент подався тілько під напором величезної маніфестації, підготовленої сотками зборів по осередках промислу і селах. Мілюни маніфестів, брошур, дневників роскидувано скрізь, маніфестації 20- і навіть 100-тисячні по городах, кілька політичних стрейків, збір публичного голосу через референдум у Гандаві, Алості, Брукселі, Оверсі і 20 инших місцевостях — ось підготови. Основу голосованя після

*) Демид всилюється навіть деталі тактики українолюбців вивести з евангелій, при чому всилюється помирити їіх противурічивости. З погляду нової теологічної науки такі заходи дуже наівні, бо вона показала, що евангеліє кожде було писано не одними авторами і не в один час, звідки конечні противурічивости.

21 року принято, чи то ві виборого палкою діяльністю і стрейком в апрілі 1893 р. Жах узяв раду державну і переломив ві. Але ж виборча справа ще не вповні полагоджена, і робітницка партія ітиме до того, щоби двоісті й троісті голоси заступлено рівним для кождого горожанина. Побіда права голосованя не обійшлася без жертв. Майже всі боівники наражались після того на переслідуваня, грошеві кари і довголітню вязницю.

Загальний стрейк підніс у робітників довіре до своіх власних сил і порозуміне ваги солідарности. Піднялись організації, йіх стало більше, чимало байдужих увійшло в організації, вагу котрих вони тепер розуміють далеко ясніще і готові до нової боротьби, підперті таким переконанем.

Соціалістичний рух проявляєся повільним, та пройманочим і певним розширенем пріпціпів. Зерно, сіяне від восьми літ сходить і ненастанно ростучі стебла спиняють розріст капіталізму.

Вплив робітницкої партії чималий не тілько на наших противників, а і на робітницку клясу. Вона має вплив і на уряд, на законодавчу власть, і на нарадні збори. Буржуазна печать ненастанно займаєся нашими організаціями і мужами довірія, і се доказує йіх живучість. Військо, та підпора капіталізму, також піддаєся соціалістичному впливови: доказ — повставане соціалістичних груп по касарнях, відказ військового послушенства підчас загального стрейку, даремне задавлюваний. Основуване студентских соціалістичних кружків, нахил науки в університетах до нових доктрін, ясно доказують переміну понять під упливом соціалістичних пріпціпів. З другого боку, побіди на робітницких виборах до промислових рад і мировых судів, уконстітуване національних союзів і йіх приступ до партії, раз-у-раз доказують зріст партійних сил. І так організувалися в національні союзи: робітники коло металів, дерева, каміня, сигарничники, малярі, стельмахи, шевці, а пристали і три давніщі організації: студентів і бувших студентів соціалістів, запомогові товариства, музичні, співу і сцени. Після конгресу 1891 р. пристало до соціалістичної партії зо 100 груп і діяльність наших „Народних Домів“ (Maison du peuple) „Vooruit“ і „Progress“ змоглася так, що деякі мають з десять тисяч членів і печуть по 15 тисяч хлібів у день.

Робітницка партія не ждала нового порядку в виборчих справах для свові організації. Потреба боротьби веліла зробити те швидче, супротів політичних партій, визискуючих перевагу парламенту, — партій клерикальних, оборонників грунтової власности, консерваторів з великих капіталістів і промисловців, тай поступовців, що опираються на дрібнім міщанстві. Перед боротьбою, поділено, під стягом партії, увесь край на округи натуральні і промислові. Пролетарі і тих округів угруповалися, за тим з'єднилися в окружні федерації (котрі в вкупі з тим політичними організаціями), сіндікальні, продуктівні і запомогові. Сіндікальні палати, числом до 100, основані виключно для оборони й поправи робітницких відносин. Продуктівні товариства, наші „Народні Доми“, котрими орудують провідники партії, дають нашому рухови тяглість. Сотки груп політичних, наукових, пропаганди узяли на себе політику громад, ширене соціалістичних основ, видань партійних і фахових. Підпомоги, услуги лікаря і аптекаря, каси помочи притягають робітників безпосередно і приготовляють йіх до вступленя в инчі групи. Отсе народна партія. Кружки співацкі, сценічні, фехтунку і гімнастики, молодої сторожі, що має ширити соціалізм серед війска, відозвами, брошурами і спеціальними виданями „Le conscrit“ і „de Loteling“ (Рекрут) доповняють нашу організацію. Врешті треба додати, що істнують національні федерації певних фахів, що навязали міжнародні відносини і поробили инчі кроки для інтернаціонального звязку.

Значить, бельгійска робітницка партія обнимає повну цілість, що потребує тілько часу для зросту сили. Нема ні одної справи, котрої б вона не заступала і не боронила, ані одної потреби, матеріальної чи духової, котрій би не вдоволила і впливав на все.

Після міжнародного конгресу 1891 р. відбулося в Бельгії 9 національних конгресів фахових, 5 партійних національних конгресів, 15 засідань окружних або національних робітницких товариств і 3 міжнародні конгреси: гірняків, студентів і рукавичників.

Окрім товариств стисло звязаних з партією, є ще незалежні. Не кажучи вже про католицкі робітницкі організації, ведені духовенством, шляхтою і фінансістами, є ще в Бельгії кілька важних груп, котрі хоть не звязані, а про те часто йдуть разом з соціалістичною партією, напр. рукавичники, товариство наборщиків, федерація товариств запомогових, рицарів праці і особливо три остатні, мимо охоти й волі бувають втягані в закрут соціалістичної боротьби і пропаганди. Словом, уся робітницка організація в Бельгії иде під червоним стягом.

Сего року предложимо конгресові національному нову програму, застосовану до переміни виборчого закону, програму з реформами економічними і політичними. Інший обхід з робітниками промисловими, инший з сільскими. Нова програма громадских реформ. Значить, наша організаційна праця кінчена. Приготовляємося ширити соціалізм між мужиками і показувати нову боротьбу промисловим робітникам, після чого побіда соціалізму неминуча.

Що до партійної преси, то в Бельгії, в краю двоязичнім (французкий і фламандский) маємо два офіціальні центральні органи для Французів: „Peuple“ і „l'Echo du Peuple“. Ще виходить кілька инших фахових видань: de Kleermaker, de Sigarenmaker, le Travailleur du Bois, L'Employé, La Fédération Typographique,

Le Gautier. Окрім того ще сприячі видання: L' Etudiant Socialist, de Werker, L' Union Socialist, La Justice, Organ des Employés, Les Cooperateurs belges, de Socialist. Нарешті бельгійска партія видає дешеві календарі і брошури, бо переконана, що письменна пропаганда найдоступніща і найліпша.

Клерикальний антісоціалізм. Перед боротьбою виборчою і економічною, клерикальна партія, бачучи, що не переборе соціалістичної партії чорненем та понижуванем ві, тепер намагає пригягнути робітників до „робітницких домів", похожих на партійні „народні доми". Відповідаючи на наші видання, вона знимав страшенний галас у малих, йідких летучих листках; коло наших організацій кладе свої і через те клерикальний антісоціалізм прозвано „малпою соціальної демократії". Вони організують найбайдужніщих людей з робітників, праця, котрою опісля покористуєся соціально-демократична партія. Робітники християнскі, чи вільнодумні мають тілько один стяг — червоний стяг пролетаріату.

День 1 мая мав у Бельгії велику вагу по сей рік, коли зважити виключенє широких мас від політичного житя, але ж тепер, після великого стрейку та огромної агітації за загальним голосованем, вийшов незвичайно торжественно. Думка зовсім застановити працю приймає ся чим раз більше і ми всі годимося на те, щоби в 1 мая бачити економічну демонстрацію, сотворену боротьбою кляс.

Національний секретаріат праці незабаром стане заходитися коло того і порозуміеся з такими ж інстітуціями наших заграничних братів.

Жіночий рух ступає в парі з робітницким рухом. Робітниці з'єдинилися в сіндікати, на чолі котрих стоіть газета „de Vrouw", побіч кас запомогових, опору і т. д. Вони видали кілька брошур в обороні найперше справи жінок-робітниць і йдуть до зрівнаня політичного, горожанского і економічного обох полів.

Соціально-демократичній партії повелося на остатних виборах, за підмогою поступових лібералів, переперти в двацяти кількох громадах, переважно промислових, своіх предегавителів до рад громадских і провінціальних.

Від двох літ не пройшов ані один закон, маючий на цілі оборону робітника, і доси ухвалені лишились мертвою буквою, бо зовсім не заходяться для того, щоби ввести йіх у житє. Загальний економічний стан краю став гірший, платня гірнякам углярям понизилася; в богато копальних не працють більш 4 або 5 днів у тиждень; в инших промислових відділах чимало безробітних робітників добивався за місцем уже занятим, понижуючи і так низьку платню. Ще тоі зими було тілько безробітних, що складали чималі групи нужденних і обдертих, що ходили громадою по промислових і аристократичних місцях, кликучи: „хліба, праці!" а в Гандаві були й початки робітницких ворохобень. Сего року на зиму можна надіятися, що робітників без праці стане більше через те, що понизилася платня робітникам хліборобским і промисловим, в краю неврожай і зіжа подорожіла, врешті сусідні держави підвишшили цла, особливо Франція. Мабуть сеі зими побачимо нові голодові ворохобні, — статистика безробітя піддержує наш допуст. У р. 1891 було 6 стрейків, у р. 1892 аж 72, в р. 1893 від января по юль 58 — усі через понижене платні або злобні прогінки робітників. То були оборонні безробітя, що мали спинити понижуване платні і задержати дотеперішні відносини.

Бельгія не тілько краіна низькоі платні, а й довгого робучого дня, що не сходить нижче 10 годин, а сягає 14, 15 і 16 годин; середній робучий день 12 годин. Тепер знявся сильний рух за святкованем неділі, початий субектами і подорожними від великих торгових домів.

Болгарія у-перше посилає свого делегата на міжнародний соціалістичний конгрес, і тим хоче офіціально заняти місце в великій сімйі народів розвитих соціалістично. Мусимо перше представити коротко історію економічного розвитку остатного часу в Болгарії.

Західна Европа з дивом дивилась на турецку державу, ведену і організовану по вояцки, як від того велита на слабих ногах відпадали: Руминія, Сербія, Греція. Після великої кримскої війни 1853—1854 натуральне господарство, ослабляюче Туреччину, переміняеся в таке, в котрому головну ролю грають гріш і товар.

Перше султан посідав усю землю, котру ділив між пашів, а сим Болгаре достатчували усі доходи з тої землі. Собі задержувано тілько, аби не вмерти з голоду. Кожда сімя займала під управу тілько землі, кілько могла обробити. Поле, необроблюване пять літ, переставало бути в посіданю роду. Розуміеся, що політика шибениці й ножа пашів дбали вже про те, щоби було доволі поля для всіх сімей. В ту пору розвилось рукоділе, з ним цехи, і вироби служили для вдоволеня власних потреб, а тілько по части на продаж.

Після кримскої війни, коли Туреччина наближилась до европейских держав, вона забажала господарувати по новому і потребувала грошей. Уряд турецкий оповістив, що всякий, хто хотівби мати на дідичну власність землю, котру обробляе, мае обернутись до повітового города, по величині землі зложити гроші і забрати з собою документи купівлі. Раптом болгарский нарэд став властителем більшої частини краю. Торговля, що доти була тілько в руках урядників, перейшла до тих, що хотіли нею займатися; повстала конкуренція з европейскими державами і такі навзаводи европеізували турецку державу. Приватна власність стала найбільшою підоймою розвитку нашої краіни. Турецкий уряд стає чим раз більше залежний від грошей Болгар. Усі торгують на власну руку, усі богатіють, школи процвитають, Болгаре увільняються від релігійного ярма константинополітанского митрополіта, духова війна

з Греками переміняєся в політичну війну против Греків і Турків. А ту війну, визволяючу Болгар веде найпакостніща освободителька народів — Росія. Тоді починаєся справжня капіталістична господарка і погоня за зиском. Турецкий уряд іще раньше увільнив Болгарію від шляхти.

Ткацкий промисл після визволу в р. 1878, ведений як домашнє рукоділо, переміняєся у великий промисл, фабрики ж у Сливні, заложені ще за турецкого уряду з великим коштом і множучись чим раз більше після визволу, вишихають з усюду малий ткацкий промисл. Повстають великі фабричні заклади в Сопоті, Карлові і ростуть іще дужче після прилуки східної Румелії. Залізні дороги через Балкан стали дорогою між сходом і заходом Европи та причинились до розвитку краєвого промислу і сіть залізних доріг росте що рік. За тим отворено копальні угля в Перніку.

Зразу болгарский уряд піклувався дрібним промислом, та тепер, після розросту капіталізму, він піклуєся фабричним промислом. Концесії на великі предприємства видавались одна по одній, уряд не вагавсь навіть дати 150.000 франків безпроцентової позички акційному товариству в Габрово, коли згоріла передуща фабрика в р. 1889. В р. 1892 було в Болгарії 27 великих фабричних прядилень, 105 фабрик тютюну з кількома тисячами робітників. І серед того розросту промислу, робітники мусять працювати у день 12, 14, 16 і навіть 20 годин, аби заробити в день 20—50 сантімів дітем, 50—60 с. жінкам і 1—2 фр. мущинам. Через недостачу всякого оборонного права, надужитя з кождого огляду можливі. Уряд зовсім не дбає про поправу відносин до того, що торік великі промисловці мусіли у Філіпополі скликати конгрес, де ухвахено візвати уряд — урегулювати відносини праці до капіталу для того, щоби перешкодити ширеню соціалістичної пропаганди.

Важче описати грунтову господарку. Після визволу Болгарії, коли чимало турецких сімей виселилося з краю, полишену землю поділено між болгарских хлопів. В загалі перші міністерства були прихильні для хлопів. Ще в р. 1888 було в Болгарії 174 великі грунтові власности, зложені з викуплених грунтів, від коли вони стали приватною власністю, а всяка з тих власностів може чинити по 50 добрих засмотрених сімейних загород по 15—25 гектарів орного поля. Платня хліборобскому робітникови у нас 200—300 франків у рік, при надто важких умовах удержаня.

Торговля те ж скуплена в немногих руках: в департаменті Бургас у десяти, в Рущуцкім ув одинацяти, в Ряховскім у двох домах, що ведуть торговлю по Дунаю к Чорному морю. На 3.200.000 людности Болгарії, є $1^1/_2$ міліона людей, що продають свою працю. По урядовій статистиці, робітників у фабриках, варстатах, портах, магазинах і хуторах було 857.000.

Після скиненя політичного ярма, упали кайдани і з капіталу, і маючі люде раптом стали не тілько капіталістами, але й властителями усіх урядів і властей краєвих, а на чолі тої кліки стоіть теперішній диктатор Болгарії Стамболов. Робучі маси, полишені політичних прав, без робітницкої організації були вживані маючими як орудє для йіх цілів, аж російска соціалістична література і великий західно-европейский рух збудив широкі робучі круги до власного руху. Зерно кинено на буйну землю молоденького капіталізму і день-по-дневи родить чим раз кращі плоди. Організація нашої соціально-демократичної партії почалася в р. 1891. Перший національний соціалістичний конгрес відбувся в апрілі 1891 р. Тут зложено статут і предложено єго на другім конгресі того ж року в Бослуджі. Організація складаєся з „дружин“, що день-у-день множаться. В ноябрі 1892 р. стала виходити газета „Работникъ“, що має 1200 відбирателів. Повстали нові організації в Сливні, Габрові, Дренові, Старій Загрі, Відині, Ямбулі, Гаскові, Тирнові, Філіпополі, Расграді, Софії й инде. Партія вже видала кілька брошур — перекладів з німецкого, французкого. Конгрес у Тирнові ухвалив те ж видавати місячник. У виборах маси народу не можуть брати діяльної участи, бо товпи організовані кандидатами маючих кляс перешкоджають тому, і над способами, як убійство, підпал не задумуються. Закона про печать нема (?), а хто би хотів обжалувати урядника, наражуєся на тюрму. В таких прасових обставинах впливати на вибори годі. Коли ми хотіли поставити кандідатуру в Собраніє в департаменті Габрово, тов. Цатемпірова, поліція єго вислала з департаменту. Партія святкувала 1 мая в Софії, Філіпополі, Тирнові й иншіх городах.

Данія. Соціально-демократична партія зорганізувалась у р. 1871 як галуза „Міжнародного робітницкого союзу“ і почала рух виданєм тижневника „Socialisten“, а обиралася на фахових союзах, як секціях центральної управи. Вже в р. 1872 поліція й суд державний заборонили організацію. Після того партія організуєся на основі свобідних фахових союзів з програмою „Міжнародного робітницкого союза“. Перший датский конгрес відбувся в р. 1876, на нім було 75 делегатів, що репрезентували до 5500 зорганізованих робітників. В р. 1878 перероблено центральну організацію на федеративну п. наз. „Соціально-демократичний союз“, управа котрого править партією. Союз тепер має 150 відділів з 17.000 членів, а именно в Копенгазі й околиці 13 відділів виборчих товариств з 6000 членів, в провінціальних городах 50 з 6000 членів і по селах 87 відділів з 5000 членів. Окрім сеї політичної організації є фахова організація з 400 відділів і 35.000 членів.

Після розділу в р. 1878 організацій політичних від фахових, все ж таки вони не перестали діяти спільно, хоть на пізніщих націо-

нальних конгресах були переважно делегати політичних організацій — конгрес у р. 1892 числив 104 депутати. Окрім датских відбуваються скандінавські конгреси, з депутатів Швеції, Норвегії й Данії. Четвертий скандінавский конгрес у Мальмое (Швеція) в р. 1892 числив 68 делегатів Данії, 53 Швеції і 10 Норвегії. Окрім того відбуваються й фахові конгреси. Датска партія має 5 дневників і один тижневник гумористичний. Центральний орган, виходить у Копенгазі в 25.000 примірників. Решта дневників, що виходять у ютландских провінціях в городах Аархусі, Горскусі, Рандерсі і Аальборзі, мають 6000 відбирателів. Окрім того партія має на власність три Доми товариств у Копенгазі в ціні 250.600 корон (австр.) і союзну пекарню з річним оборотом капіталу 550.000 корон, два инші доми з великими салями на збори й відчити в городах Аархусі і Гельсінгері в ціні кождий по 66.000 корон.

В рр. 1880—90 видали фахові союзи на безробітя і бойкоти 850.000 корон.

Соціальну демократію заступають 4 посли у раді державній, а то 2 в фолькетінгу (низча палата) і 2 в ландстінгу, за тим 2 в копенгагскій і один у гельсінгерскій міскій раді. На остатних виборах до ради державної в р. 1892 поклала партія 15 кандидатів, що одержали 20.000 голосів.

Представителі робітників поставили в парламенті внесок на 8-годинний робучий день, але ж палата его відкинула.

1 мая відбулось у Копенгазі 5 огромних мітінгів, то ж само на провінції, і ухвали тих мітінгів згідні з резолюціями міжнародних соціалістичних конгресів. Для пояснення додаємо, що Данія числить коло 2 міліонів людей, половина з котрих займається хліборобством, а друга половина иншими фахами. Уряд є конетітуційно-монархічний. Рада державна складається з двох палат, до котрих вибирає кождий горожанин після 30 року житя, безпосередно, на підставі загального явного голосования.

Норвегія. В 50-х роках появляється уперше радикальний робітницкий рух під упливом февральскої революції р. 1848. Рух придавлено і провідників замкнено в тюрму. То була дорога для соціальної демократії, що починає жити в р. 1885, коли в Христіанії основано соціально-демократичне товариство. Організацію партії довершено в р. 1887 і тепер вона обнимає 43 товариства, из котрих 32 у столиці краю. Діяльність соціальної демократії в Норвегії дуже перепиняє те, що люде раскинені по великих просторах краю. На перешкоді стоїть і радикальна партія, котрій повелося зібрати під свій стяг чимало невдоволених елементів, а окрім того норвежска організація хліборобских робітників, що йдуть спільно з ліберальною партією. Послідки такої союзної праці малі і відводять людей від злуки з соціальною демократією. Нарешті й національна боротьба, котра тепер у Норвегії мало резонна, те ж перешкоджає соціалістичному рухови. А проте, працюючи серед таких важких обставин, маємо союзника у великій бідности краю і зовсім безплатній суспільній господарці, і свідомість того стану будиться в робучих клясах чим раз більше і росте переконане, що лихо може направити тілько соціальна демократія.

Норвежска партія розвила сильну агітацію за найвищим 8-годинним робучим часом. Маєві демонстрації, устроєні у Христіанії і на провінції в користь 8-годинного робучого дня вийшли велично і причинились до позискаия нових прихильників. Таким чином радикальна партія мусіла в своій програмі поставити нормальний робучий день, хоть ще не 8-годинний, як домагаються соціальні демократи.

У Норвегії право голосования звязане з особистим доходом у 1000 авст. корон по городам і в 700 корон по селам. З числа дорослих мущин 400.000 тілько половина має право голосованя. Управа партії звернула усю увагу на загальне голосоване без огляду на противенство тих, що борються за національстичні права.

Норвежска соціалістична партія бере чим раз діяльніщу участь у виборах до рад громадских і поклала таку програму, а іменно: будова робітницких домиків, безплатна лікарска поміч, загальна опіка для хорих, у школах безплатний обід для дітей, скасоване торгу, як віддаєся предприємцям громадскі роботи. Сим усилували ми радикальну партію, що приняла деякі домаганя з нашої програми.

Хоть соціально-демократична партія тілько що складаєся, все ж таки вона вже зуміла стати політичною силою, з котрою мусять числитись инші партії, і зискуючи чим раз більший вплив на вибори по селах, вона незабаром зможе чимало з своіх домагань вводити в житє.

Норвежска партія завше свідома про те, що тілько як міжнародна партія вона може перемінити теперішні порядки, що стоять на визискуваню і перекинути істнуюче в країні лихо загальною революцією.

Швеція. Коли бурі 1848 р. потрясали рештою Европи, коли во Франції виступили соціалісти, а в Англії чартисти, у Швеції ще спала робітницка партія, а радше ві ще не було. З поступом промислу повстає й робітницкий рух, як супоява его. Але ж треба зважити, що в Шкоції, краю мало заселеним і маючім $^4/_5$ людности дрібних властителів, що навіть у середні віки були свобідні, виходить чимало перешкод як раз из сего року, особливо після настаня конституції в р. 1865, коли той маломужицкий елемент став основою уряду. Городека людність чинить у Швеції ледви няту частину загалу, значить решта приходить на мужиків, що лінниво ведуть консервативне житє.

Започала робітницкий рух ліберальна буржуазія. Промисловці основували товариства для образованя робітників, дбаючи про те, щоби замазати ріжниці між роботодавцями і ро-

бітниками. Такі товариства дотревали й доси і мають у собі найріжнішу сумішку суспільних верстов, та найменче робітників. Вплив їх, остатним часом упав на зеро. Можна собі здумати про їх вартість, коли зважити, що на річних святах тих товариств бувають стало, окрім кількох ліберальних послів, і намістник з президентом поліції — люде, против котрих штокгольмскі робітники так завзято воюють за право зборів. Конгрес тих товариств, скликаний у р. 1879, на котрому верховодили народні учителі і дрібні майстри при участи кількох дневнйкарів, ухвалив між инчим, що страх господень, добрі обичаі та ощадність из пильністю — найліпшнй спосіб поправити долю робітника. Другий такий конгрес у Штокгольмі 1882 і третій в Ереберо 1886 вже були радикальніщі і поклали здемократизовану програму, невважаючи на протест дрібних майстрів. Коли ж у р. 1889 робітницка партія поклала зорганізуватися у самостійну політичну партію, — все ліпше з робітницких товариств перейшло на ві бік. Решта була пхнута могучою виборчою агітацією, так що після давніх товариств лишився тілько слід.

Згоду між предприємцями і робітниками розбив чималий стрейк у Сундсвалі, початий молитвами і співанєм псальмів для підвишшення платні. Стрейкуючі, окружені військом, усилувані до праці під давними умовами, коли їм арештовано проводирів і велику частину вислано як волоцюг домів, побачили, що без організації не вдіють нічого. Ся пригода дала знак робітникам усеї Швеції.

В р. 1881 заложено першу робітницку газету „Народна Воля“ і в Штокгольмі основано фахове робітницке товариство, робітників коло дерева, металів, кравців і инших. Фаховий робітницкий рух перебив на час якийсь п. Сміт горальник, починаючи рінговий робітницкий рух против горівчаним монополям по городам. Смітовска організація, що числила 20.000 членів, розвилася тілько, поки він давав гроші.

В р. 1884 через розвиток фахових товариств стала зростати печать, що була в руках студентів академії. Отже повстає „Час“, а після впадку єго у два роки, стає на єго місце „Соціал-Демократ“, від року ж 1890 дневник „Праця“ як центральний орган партії з 20.000 відбирателів. Окрім сих двох дневників виходять ще фахові тижневники.

В 80-х роках рух, початий студентами і кравцями, випер лібералів як робітницких оборонців, так що в р. 1886 вони вже не показалися на зборах центрального Союза. Рівночасно публичні збори зовсім відняли лібералам власть над товариствами.

Коли уряд переконався, що соціалістична агітація надто ширіться й росте, став нипати по законам. І ось падуть на голову агітаторів процеси за вразу парламенту, вразу урядників, єго величества і особливо за вразу релігії. Не кажучи нічого про заборони зборів, не давали саль на збори. Дійшло до того, що в р. 1889 сиділи в тюрмі майже всі редактори робітницких газет. Не вважаючи на перепони, того ж року 1889 відбувся завязний конгрес из 60 делегатів ріжних фабричних місць. Організаційні статути обперто на фаховій організації. Значить нема ніякої політичної партії, хоть усі фахові товариства звязані програмою політичної боротьби ув одну велику цілість. Програма основ стоїть на марксівско-соціалістичних поглядах з їх крайніми виводамя. Політика урядового переслідуваня дійшла до верха, коли в р. 1890 уряд поклав внесок на малий виїмковий закон против соціалістів. Внесок розбився о лібералізм вищої палати, котра те-ж лякалася виїмкового закона і такий проєкт назвала соромом краю. Від тоді уряд попустив тай виступи соціальної демократії приємирілн, не так як було в бурні часи напору на неї згори.

У виборчій агітації партія взяла участь уперше на виборах у парламент у Штокгольмі і Мальмое, де виключно робітники мають право голосованя. Початок був доволі гарний, та за малий для побіди соціалістичного кандидата над консервативним.

У Мальмое партія має „робітницкий дім“, на взір бельгійских, де містяться салі на збори, соціалістичні друкарні і народний парк.

Инакше було у Штокгольмі на виборах в р. 1890, де рішучі соціалісти були побиті великою більшостю маломіщанскими робітницкими кандидатами. Такий упадок викликав анархістичні елементи, що не хотіли нічого чути про вибори та казали, що пропаганда діла ліпше від найблизчої програми. Діяльність анархістів могла на якийсь час захитати партію, але ж на конгресі 1891 в Норкепінзі, принято значною більшістю основи й тактику партії і скликано на 1891 р. „Народний Парламент“. Роки 1890 і 1891 можуть бути названі роками безробітя, і хоть мало хто зі стрейкуючих виграв, то все ж таки власти поводились инакше, чим перед 12 роками в Сундсваллі. Усі ті безробітя, з котрих найдовше і найзавзятіще було між гірняками вуглярями, поставили в усій Швеції робітницку справу як пекучу і потрібуючу розвязки.

Перший мая має особливу вагу у Швеції, де він з давен давна є народним торжеством. То ж усі верстви причиняються до звеличеня єго. Та демонстрації кільканацять-тисячної товпи, яких доси не було у Швеції, причинилась до того, що робучий час из 13—15 годин значно укорочено в богато фабричних закладах.

Зимові безробітя 1891—92 рр. були чималі, і коли давніще важко було дійти до невчених робітників, денних зарібників, тепер легко було оснувати „Товариство робітників без праці“.

Четвертий скандинавский конгрес фахових товариств у р. 1892 уже був виразно соціалістичний, бо ліберали Христіанії і Копенгаги вже не були на нім, і хоть у скандинавскім соціалістичнім руху є ще відтінки, та скрізь видно охоту і змаганя відсунути сектярство.

Змаганя за загальним голосованєм виходять логічно з діяльности партії, що хоче перехилити політичну вагу на свій бік. Перше те саме робила політична партія, щоби відняти грунт с під ніг соціально-демократичній партії. Наша партія представляла те зразу як просту ошуку. Пізніще змінено думку і коли візвано лібералів до скликаня народного парламенту*), уперлися тому рішучо. А про те в р. 1892 соціалісти зуміли провести свій внесок з умовою лібералів, коли на петиції збереся найменче 200.000 підписів.

На 1 октобра 1892 назначено отворене народного парламенту. На петиції зібрано 210.000 підписів, а в виборах, росписаних так само, як урядові, взяло участь 150 тисяч горожан і горожанок. До звичайних виборів, устроюваних урядом, стає на 5 міліонів мешканців Швеції тілько 130 тисяч. Городи вибрали в народний парламент самих соціалістів, на селах агітували ліберали, та, не вважаючи на всю натугу печати, ледви вспіли вибрати 30 членів на 120 членів парламенту.

Ошука ліберальної партії вийшла на верх на виборах до ради державної: невважаючи на те, що в загальнім голосованю соціалісти дуже переважили, — на урядових виборах ліберали, при тісніщім голосованю, подавали голоси радше на консерватистів, чим на соціалістів. Ліберали не навчилися нічому в народнім парламенті, де маніфест до народу написано в соціалістичнім дусі і на грозьбу війни з боку урядової Швеції против Норвегії, відповіджено протестом і зазначенєм сімпатії для норвежскої лівиці.

На решті ще кілька даних з історії законів оборони робітника. На всю Швецію є три, кажемо три фабричні інспектори, котрим до того уряд не хоче дати фондів на оповіщенє своїх справоздань. Закон обороняючий дітей істнує від р. 1881, та єго плохо сповняють і роблять чимало виняткив. У р. 1884 ставлено проект кас на случай каліцтва коло праці. Ледви в р. 1890 зуміли ухвалити обкроєні внески комісії, а при анкетах скликаних для того вийшло, що найліпше плачені робітники заробляють 612 корон (шведских), тим часом як виборчий ценз 800 корон. За те парламент дуже швидко ухвалив закон для оборони „свободи праці“, то б то тих, що ломлять стрейки, а внесок радикала Берга на нормальний робучий день відкинено з черги дневної без якої небудь дискусії.

---

*) „Народним парламентом“ названо у Швеції збір послів, вибраних загальним голосованєм, на свобідних виборах, незалежних від уряду, устроюваних за почином соціалістів. „Народний парламент“ має обдумати способи, як дійти до загального голосованя, признаного державою. Сю орігінальну установу варто би завести і у нас, тілько що у нас і тут треба буде боротися з урядом не-аби-як за само право дозволу таких ідеальних виборів. — Ред.

Ишпанія. Після бруксельского конгресу 1891 ишпанска соціалістично-революційна партія все ж таки поступила, хоть і менче инших країн. Для оправданя малого поступу доволі буде сказати, що по описі Географічно-Статистичного інстітуту на 17.552.346 мешканців краю в 1889 р. 602.005 уміло тілько читати, 5.014.470 уміло писати, а 11,945.871 невміло ні читати, ні писати. Про економічний розвиток свідчать ось які цифри: 4,854.742 занято коло хліборобства, 243.867 коло фабричного і варстатного промислу, 194.755 коло торговлі, 115,763 коло залізниць і перевозу, 42.565 офіціалістів приватних і залізно-дорожних, 409.549 услуга особиста, слуги й инші занятя, 823.300 коло штуки і рукоділя.

Хоть у Ишпанії значна частина краю в руках визискувачів, все ж таки є ще доволі малих господарств, властителі котрих раз-у-раз сходять на наймитів. Не вважаючи на низький рівень просвіти, соціалістична ідея має доволі прихильників, особливо серед робітників більших фабричних городів.

Коли в р. 1891 соціалістична партія мала 30 груп, сегодня вона має їх 50, і в тім 5 хліборобских. У р. 1891 ми мали 4 дневники, сегодня маємо 7, а то: „Соціаліст“ у Мадриті, „Соціальна війна“ у Барцелоні, „Народний Голос“ в Аліканті, „Червонвй Стяг“ в Пальма де Малорці, „Робітник“ у Ферролі, „Робітницка Боротьба“ в Сатандері і „Рівність“ у Більбасі. На виборах у праводавче тіло, соціалістична партія одержала 7000 голосів, т. є. на 2000 більше чим у р. 1890. Не саме число, а зріст єго для нас радістний тим більше, що республіканска партія бореся з намв на смерть, що наші грошеві засоби дуже малі і запал великої частинв робітників до з'єдиненвх республіканских груп відтягає нам чимало борців з під червоного стягу. Партія з'єдинених республіканів не переберає в способах, коли треба ва вяборах поборювати одного з членів нашої партії. Вона кидає найгидчі обмови на особи, пяничить виборців, щоби не могли голосувати, платить індівідам, щоби кричали й свистали, коли з кандидатскою промовою хоче виступити соціаліст. Треба пояснити, що республіканска партія відкидає боротьбу кляс, що ми ніколи не можемо з'єднитися з нею, тим більше, що вона завше обертаєся до нас з угодою: зречіться, мовляв, соціалістичного кавдидата, — значить хоче, щоби ми самі себе відреклися. Республіканска партія бореся з намв за ту шкоду, яку ми їй зробимо в будущині. Ми мусимо боротися не з партіями: монархічною, аристократичною або буржуазною, бо вони вже давно в погорді у робітників, а з республиканскою партією, бо вона завдає бріхню свободі.

Республіканска партія не може дійти до власти, коли не буде сильно зазначувати свого буржуазного і консервативного характеру, а хотьби їй і повелося узяти власть у свої руки, то політичні реформи від неї будуть дуже марні, бо хитра монархічна партія вже їм вир

вала з програми свободу печати і загальне голосоване, а соціалістична партія день-у-день умалює вагу республіканів.

Анархістичні елементи маліють і тратять грунт під ногами в Ишпанії, борючись против соціалістичної партії. Розумієся, що відкриваючи на дні анархізму буйний індівідуалізм, вони мусять боротися з тими, що голосять ідеї коллективізму або коммунізму. Отже завше у виборчій боротьбі, анархістів бачимо в спілці з республіканами, котрим вони помагають побивати соціалістичного кандидата. Анархісти відкидають загальне голосоване, але-ж на шкоду соціалістів вживають єго завше і скрізь.

Перший мая святковано врочисто скрізь, хоть у замкненых локалях, бо в р. 1892 заборонено мітінги. За те сего року масові мітінги під голим небом вийшли пишно, не вважаючи на робучий день. Скрізь домагалися оборонних законів для робітника і особливо 8-годинного робучого дня. В Мадриті, Барцелоні. Валенції маніфестації були величезні, в инших 25 городах Ишпанії дуже поважні і не перепиновані анархістами, як то було доси.

Соціалістична партія поділилася на дві великі частини, котрі все ж таки обопільно завше підпираються і йдуть за ухвалами міжнароднвх конгресів. І так політична партія иде згідно з „Федеративним фаховим Союзом", що веде переважно економічну боротьбу за вліпшене платні, оборонні закони для робітника і завязує міжнародні відносини між поодинокими фахами. Поступ фахових союзів такий:

рік основання	товариств	членів
1888	29	3.355
1889	38	3.896
1890	54	5.457
1891	79	7.170
1892	110	8.848
1893	112	8.941

Національний комітет союза є в Барцелоні, найбільше промисловім городі Ишпанії, а єго орган „Союз робітників". Серед робітницкого руху, зростаючого день-у-день, появляються вже й люде науки і чим раз більше їх пристає до него, віддаючи свої літературні сили в услуги партії.

Кроатія. Від благодати великого промислу не осталася нільною і Кроатія та Славонія, де теж дрібний промисл, особливо домашній пропадає. Про нормальний робучвй день та инші оборонні закони нема й бесіди, бо їх мало тай нікому їх пильнувати.

Найбільша частина робітників у великому промислі заняті коло трачок і лісних робіт, а позаяк такі місця далеко від городів і робучі руки доходять туди з поблизьких сіл, то робуча платня здана зовсім на волю предприємця, котрому завше стоїть на услуги відділ жандармів чи компанія війска. Коли лучаються жалоби на предприємця задля здержаня платні чи инших надужить, то в 90 на 100 случаїв уряд угорский рішучо стає на бік предприємця. В промислових закладах, як гірництво, прядильні, точильні скла власти зовсім заступають інтереси предприємця. До помочи предприємці і урядови стає завше духовеяство і шляхта.

Після незвичайних натуг, кільканацятьом товаришам повелось у-перше в р. 1888 устроіти робітницку конференцію в Сіссеку, в річне свято робітницкого товариства „Слога". Перші такі збори використано для того, щоби роскиненим доти робітникам представити суть клясової боротьби і збитим з толку попами, неграмотним, веденим на поводі національних спорів, указати дійсний їх інтерес. Робітників порозуміли, що софістикою маючих кляс і патріотичною игрушкою ситі не будуть. Незабаром після того зявся стрейк гарбарів і пекарів у головному городі, і предприємці в инших фахах, боючись зі стрейку шкоди, самі попустили робітникам.

Послідок міжнародного паризкого конгресу з р. 1889 видний став і у нас, хоть тілько у головному городі. Свято першого мая відбулось при участи 500 робітників. Упала єдина газета на ввесь край для браку засобів — і не диво, коли зважити, що $^2/_3$ людей зовсім безграмотні. Після чималих заходів повелося знову в р. 1892 оснувати двутижневик „Слобода", що стоїть на основі Гайнфельдскої програми і має 700 відбирателів. Се невеличке число все ж таки свідчить про нашу працю, коли зважити, що найбільший дневник наших противників має в Кроатії і Славоніі 1500 відбирателів. Агітація з уст значить у нас більше, бо й власти зараз ковфіскують усе, що тілько дише соціалістичними принціпами.

Оснювувати фахові товариства неможливо, бо статути лежать у властей роками, не полагоджені. Статути політичного товариства відкинено через те, що по патенту з р. 1858 такого зовсім не може бути. Живемо серед повного розросту абсолютизму, і рівність перед правом чиста фраза. Не можемо навіть висказати жалоби через поліційний і економічний гнет.

Німеччина. Брутальне дванацять-літнє правлінє посідачів і предприємців, найбільша поліційна самоволя панувала над соціально демократичним рухом, коли ми здавали справу про стан наш на бруксельскім конгресі. Такі порядки не давали нам розвити усіх сил і показати їх конгресови, та не могли спинити внутрішної праці під напором тих сумних умов. Що три роки вказували на те виразно вибори. Двічі перемінявся німецкий престол. Теперішній цісар видав маніфест, заповідаючи нову еру і забуваючи давній стан справ. Чимало повірило словам. Одна соціальна демократія була невірна і йшла своєю дорогою наперед. Прийшли нові вибори. Всі думали, що цісарські слова висунуть соціальній демократії землю з під ніг, і ось вийшло, що в р. 1887 ми одержали 780.000 голосів, після великих

престольних обіцянок про соціальні реформи, одержали ми 1,427.000 гол. і мандати зросли до 35. Послідок того був явний. Сором німецкого законодавства — виїмкові закони протів соціалістів, уряд узяв назад. Соціалістичний рух відзискав повну волю і тепер треба було переконатися, чи слушно твердили противні партії, що соціалізм зростає через лиху політичну управу, а не через невдоволене з теперішних суспільних порядків — анархістичну управу капіталістів.

Від тоді минуло три роки і вийшло, що новий курс іде по старому, що обіцянка соціальних реформ і оборони робітника зійшла ні на що, що силоміць задавлювані стрейки в урядових копальнях долини Сари доказують тілько, що неможлива инша управа під панованєм капіталістичної кляси, що форма уряду і єго наміри нехай будуть хоть які — теперішній уряд мусить підпирати інтереси капіталістичної кляси.

Серед німецкої соціально-демократичної партії не було ніколи сумніву про „новий курс". Партія осталася тим, чим була: непримиримою противницею теперішнього клясового панованя, теперішньої наємної сістеми; ціль же ей — захопленє політичної власти для скасованя клясового панованя і капіталістичного суспільного порядку.

Три роки після впадку виїмкових законів обернула партія на внутрішню організацію і внутрішнє сконсолідованє сил. Усі надії наших противників, кладені на розрив партії на „молодих" і старих, пропали. Сям-там у заграничних братніх партіях повірено по части справозданю печаті противників, що партія старих хапаєся за дрібні реформи і рада погодитися з теперішніми порядками. Гальский конгрес тому ясно заперечив. На ділі серед німецкої партії йшло тілько про дрібні особисті свори, котрі печать противників роздувала до небувалих розмірів і робила се тілько для того, щоби шкодити нашій агітації та спиняти нашу пропаганду. Ерфуртский конгрес 1891 візвав обмовників і велів їм покласти докази на всі закиди, роблені опозіцією і зібрані управою партії. Ніхто не появився підперти закиди і бріхня упала. Тоді виключено з партії одиниці, що вводили нелад, і пропала партія незалежних, осміяна навіть буржуазією, що признано в летучім листку п. з. „В юні 1893".

Вибори доказали наглядно розбитє опозіційних елементів, бо скрізь, де вони поклали своїх кандидатів ув округах Берліна й околиці, соціально-демократична партія одержала незвичайну більшість.

Програма, ухвалена в Готі 1875, показалася недостаточною з огляду на теоретичне розуміне і практичну діяльність соціальної демократії. Скликано конгрес у Ерфурті 1891 і ухвалено нову програму, де підчеркнено становиско соціальної демократії до теперішніх верстов капіталістичних і маломіщанских, мужицких, затим правно-державні домагання для пролетаріату і решти горожан, нарешті домаганя оборонних законів для робітників. На конгресі в р. 1892 найважніша точка наради був перший мая, і ухвалено, не вважаючи на всю вагу перестанку праці і врочистого святкованя дня, відложити святкованє на вечір через плохий економічний стан, поручити переведене свята політичним організаціям і що року ухвалювати осібно на національних конгресах, про спосіб святкованя 1 мая.

Окрім свята 1 мая, робітницкий рух остатними роками не мав нагоди проявитися на вні. Безробіте гірняків у долині Сари скінчилося повним упадком робітників, розбитєм брацких кас і політичної організації. При тій нагоді проявилися усі гарні прикмети властей і оборонців теперішніх порядків. Майже всіх проводирів арештовано зразу і засуджено їх на 15 літ вязниці. Правні понятя вийшли так. §. 110 карного закону забороняє накликувати до зломаня контракту і неслухати властей. Самий стрейк, т. є. зломанє контракту не є гідне кари. Підчас того стрейку видобуто §. 110 і не гідну кари намову взято за гідну кари. Слідуючі вибори доказали, що хоть фахова організація пропала за безробіте, соціалістичні голоси. віддані на партійних кандидатів зросли. Вийшло теж, що фахові організації стоять тілько добрим розвитком великої індустрії і надуть від кріз і лихого стану сеї остатної.

Слідуючого року вибори до промислових судів показали визискувачам, що сила свідомости росте у робітників що дня. Голосували на соціалістичних кандидатів навіть Гіршівско-Друкерскі організації, а скрізь там, де вони не йшли спільно з соціально-демократичними виборцями, до мирових судів перейшли буржуазні кандидати. Навіть у таких католицких країнах, як Надренщина, Баварія і Шльонск, побідили робітники.

Зріст фахової печати доказує, що фахова організація, як відділ загально робітницкого руху, пустила в Німеччині глибоко коріне. В р. 1891 фахових часописів було 24, сегодня їх 54. З оглядів поліційних і закона про товариства, фахові організації мусять бути рішучо відділені від політичних організацій, а про те обі організації проняті одним духом доповняються і підпомогаються в печати й організації.

На зверх партійне політичне житє, після скасованя виїмкових законів, проявилося уповні, і не з хвилевого запалу, а через більшу і успішніщу працю в організаціях. І так коли партійних дневників стає чим раз більше, часописів, видаваних рідше чим раз у тиждень, стає менче; перше соціалістичних дневників було 27, тепер їх коло 33. Окрім того є одна наукова тижнева часопись, 2 гумористичні двутижневники і одна іллюстрована часопись, посвячена беллетристиці й забаві. Відбирателів партійних часописів стало далеко більше. Ненастанною критикою теперішніх порядків письмом і словом, виступами у парламенті, соймі й радах громадских ми, бачиться, проломили найкріп-

шу твердиню наших противників — байдужність мас.

Критика усіх теперішних порядків, політичних і соціальних, голосні жалоби на всякі надужитя й жадобу богатіня в державних промислових закладах, внески законів, що мають боронити робітника та підпирати загально-людский і цівілізаційний напрямок — усе те зужила партія в лиці своіх репрезентантів у парламенті і краєвих соймах, куди зуміла післати своіх представителів о власних силах і не вкорочуючи своєї програми. Ті промови дійшли туди, куди не доходили наші брошури. Таким чином рух наш из партійного стає масовим, захоплює усі поля людского житя і напоює йіх клясовою боротьбою.

Далеко бурніщий рух на виборах до союзного німецкого парламенту. Рух той, ведений нами під окликом боротьби против мілітаризму, зискав нам чимало прихильників, не вважаючи на з'єдинені сили наших противників. Зросло число голосів у тих промислових центрах, де панував малий стан облоґи, зросло число хлопских голосів, тих хлопских лобів, так недоступних для коллектівістичної думки, про котрих тілько говорено в парламенті, як про твердиню приватної власности. Правда, німецка партія не скочила так раптом, як від р 1887 до 1890 з 780.000 ва 1, 427.000 голосів, бо ми зискали тілько 1,800.000 голосів, але ж у р. 1890 ми були на верху економічного розвитку, а тепер ми серед промислової крізи. Рік 1890 то був те ж час скасованя політичного гнету і поклик до нової боротьби. Від тепер усякий приріст членів партії ми мусимо вважати тілько як послідок органічного розвитку, і підвишшенє цифри мандатів из 35 на 44 вдоволяюче.

Не вважаючи на те, що ввімкові закони упали, судові й поліційні кари, що падуть на партію, чималі, і на ласку з боку властей і маючих кляс ніщо числити. Ми мали кар

у році	років тюрми	грошев., марок
1891	89	18 302
1892	117	20.532
1893	77	13.894

і рік 1893 неповний — від октобра 1892 по юнь 1893. В карах не почислено тисяч марок, заплачених фіскусови яко судові кошти, що мусіли заплатити засуджені, щоби йім не забрано остатної одежини і домашних знарядів.

Уже висуваєся з рук буржуазії ві остатний захист: хлопи і мала грунтова власність. Лишаєся ще тілько стале військо. Та з часом, коли вивлащенє середнього стану буде йти так, як доси, коли батьки й матері виховуватимуть своіх синів у соціалістичнім дусі, і мілітарізм мусить упасти і погасне остатній промінь надії капіталістів на вратованє теперішніх порядків чєрез стале військо.

Польща *). Соціалістичний рух пролетаріяту в усіх трьох частинах Польші розвивавсь далі після бруксельского конгресу на основах міжнародного революційного соціалізму.

В Галичині масовий рух після ухвал паризкого конгресу проявився рішучо в маєвих демонстраціях. Партійний рух скріпився конгресами у Львові 1892 і Кракові 1893, що йшли за ухвалами як міжнародних конгресів, так і австрійского. Рух той, обнертий на інституції мужів довірія, привятій на першім львівскім конгресі, розвиваєся нормально.

Робітницкі товариства, основані в ріжних городах Галичини, два партійні органи „Naprzód“ у Кракові і „Nowy Robotnik“ у Львові, численні віча, скликувані в ріжних частинах краю і в австрійскім Шльонску, прасові процеси і переслідуваня наших товаришів за пропаганду соціалістичних принціпів, свідчать про те, що соціалістичні ідеї починають приматися серед ширших мас людности та що з боротьби кількох одиниць, посвятившихся справі, вийшла клясова боротьба свідомого пролетаріяту.

Руху в східній частині краю не вспіла захитати шкодлива діяльність „незалежних“, котрі з особистої неохоти силувались класти перешкоди.

Діяльність боротьба партії зросла в р.

---

*) Під назвою „Польща“, справоздавці польскі на цюрихскім конгресі, розуміли звісно, історичну Польщу — як по давній звичці Поляків усіх відтінків, так і по тому, що представлений тут рух дійсно проявлявся майже виключно в польскій мові. Але ж се зовсім не значить, не мов би участники того руху були самі Поляки — напротів, тут були і є й члени инших народностів, заселяючих землі історичної Польщі, як Жиди, по части Русини і т. и. Не значить воно й того, щоби так мусіло бути завше: напротів, ми певні, що з розвитком промислу і національного почутя серед промислової людности Руси-Украіни, непремінно повстане руско-украінска соціалістична партія, паралєльна сільскій соціально-радикальній, кадри котрої вже є в руско-украінскій радикальній партії. Се тим потрібніще, що остатним часом провідники польскої соціально-демократичної партії дуже підчеркують те, що хочуть відбудувати „робітницку Польщу“. Звісно, той украінский рух по городам і промисловим осередкам Украіни мусить іти солідарно з таким же рухом серед сусідних народностів: Великорусів, Поляків і т. и. Се врочім єдиний вихід, як із вузького націоналістичного украінского шовінізму на поле вселюдского поступу, так і з дотеперішнього стану денаціоналізації Русинів-Украінців Поляками, Великорусами, Мадярами, Руминами і т. д. на поле дійсної праці для двигненя руско-украінского народу, — праці, в котрій спільність руско-украінских робітників из селянами має чималу вагу. Ред.

1893 масовими виступами в обороні загального голосования. Загріті прикладом бельгійских братів, ми рішили виборoти те право в користь народу, що виразно піднесено на маєвих святах. Зібрані в 7000 у Кракові і 6000 у Львові, тай на провінції прихильники наших принціпів домагалися голосно загального, бесносередного голосования для горожан після 21 року житя без ріжниці пола, 8-годинного робучого часу і свободи печаті.

З 1-шим мая запал не погас, бо ось зараз у юні на вічах, відбувшихся переважно під голим небом, енергічно домагалися запроводу загального голосования і пролетаріат Галичини спільно з братами инших провінцій постановив не спочити, поки не добуде того права.

Відрадний факт, що жидівский пролетаріат иде рука в руку з рештою робучих мас у краю і будиться до боротьби з обрізаними й необрізаними визискувачами, полишаючи на боці расову боротьбу, котрою хотіли би дурити визискуваних.

Політичні відносини, серед яких приходиться працювати в Галичині, дуже важкі. Заборони віч, часописів, численні конфіскати, розвязування товариств, безоглядність властей виконуючих середньовічні закони про печать і товариства, остатними місяцями сотворили малий стан облоги. Як відповідь на все те, вбільшилось партійне жертволюбство, рішучість до боротьби так, що можна дивитися в будущину з легким серцем і певністю, що польскі Бісмарки, так як і їх майстер, упадуть разом з усіми виїмковими законами.

Пруский забір те ж може повеличатись поступом. В р. 1891 основана „Gazeta Robotnicza“ і агітація, ведена берлінским робітницким товариством зискали довіріе в ширших кругах робітників Познаньщини і Шльонска. Польскі робітницкі товариства в Альтоні. Бремені, Берліні й окрузі піддержують духа робітницкої солідарности поза рідним краєм.

З найбільших перешкод для прояву масового руху в Великім кн. Познаньскім і Гірнім Шльонску треба назвати те, що агітація ведена була головно людьми, що доси жили в чужині і не знали місцевих відносин. За тим, що агітатори, посилані з Берліна, були зараз арештовані, поки роздивилися в відносинах, і засуджувані за простушну діяльність і, врешті, те, що наша агітація находила сильно вкорінену націоналістичну боротьбу і клерікалізм цілих народних мас, котрі оббріхувано національною політикою.

Виразно така боротьба з реакціонізмом вийшла на остатних виборах до парламенту. Все ж таки польскі соціалістичні кандидати, хоть і не були вибрані, одержали 6000 голосів, а ліберальний кандидат, що мав за собою часопись видавану 10 літ і чималий уплив у самім Познаню, одержав не богато більше.

Сервілізм польскої шляхти перед німецким урядом, їх політика, що накладає на люд чим раз важчі тягарі, ихають той люд чим раз більше до веденя клясової боротьби і розширюваня соціалістичних принціпів.

Царство Польске. При політичних обставинах, істнуючих у тій частині Польщі, не може бути бесіди про правильний робітницкий рух. З політичних оглядів мусимо промовчати чимало прояв соціалістичного руху, для нас важних, а для товаришів инших країн маловажних. Намісць того мусимо порушити велике питанє, що ярко освітить наш рух. Який буде в будущині робітницкий рух, що тепер не має ширшого поля діяльности і ограничуєся на заговорах і тайних товариствах? Отже можемо впевнити, що товариші наші розвязалв те питанє і ведучи пятнацятьлітню боротьбу, випробували успішність своіх сил. Ведучи масову агітацію, вони зуміли найти границі тайному рухови. Тепер ми маємо в краю елементарний, самостійний робітницкий рух і тайну організацію, що не в силі обняти і з'єднити всеі праці, вдоволиєся достатчуванєм оружя потрібного для розвитку тоі масовоі агітації. Не переціним сил наших товаришів, сказавши, що вони при супереці зуміли не розбити нормального розвитку соціалістичного руху серед істнуючих політичних умов від р. 1878. Заслуга тут наших варшавских товаришів. Розуміється, що такий вихід не вповні вдоволяє вимогам настоящого розвитку, але дає нам певність, що в наближаючійся політичній боротьбі вага соціалістичних сил стоятиме на першому місці.

На доказ того наведемо декілька прикладів на те, в яких страшенних умовах ми мусимо боротися під царским ярмом. Від р. 1891 переслідуваня вирвали з між нас 80 товаришів. В р. 1892 те число зросло на 160, та якби ми хотіли дочислити до того арештованих підчас стрейків і ворохобні в Лодзі, зрослоби число до 1000. Сего року арештовано коло 150 осіб, між ними й 16—17 літніх гімназістів. Звичайне слідче увязненє тріває рік, а буває й два роки, після чого засуджують адміністративною дорогою на 2—5 літ одиночної вязниці.

А про те рух поступає наперед і не вважаючи на повну заборону товариств, навіть фахових, заборони зборів і варварскої цензури, стрейкувало в Лодзі в. 1892 р. 60 тисяч робітників, з котрими чотири дні боролось військо улицями. В р 1893 зискали без боротьби зниженє робучого часу на одну годину, а в Варшаві, не вважаючи на арештованє 100 осіб, святкувало поверх шість тисяч робітників.

Де нема явности, там поле для руйнуючих елеметів, а про те організаціі р. 1891 ми зуміли надати одноцільний характер, з'єднаючи еі під спільною програмою „Польскої соціалістичної партіі“, де як остаточну ціль покладено — скинути царскій ярем і виборoти Польщі політичний бит, — ціль, котру наші шовіністичні національні партіі так огидно зрадили.

Російский забір мусить підномагати емігрaціи, бо тайних друкарень у краю за мало

тим то утворено „Заграничний союз польских соціалістів“ з органом „Przedświt“ що достатчує видань для агітації в краю. Окрім того видаються за границями краю часописі: „Pobudka“ і „Przegląd socjalistyczny“.

В усіх трьох частинах Польщі пролетаріат дає докази міжнародної солідарности. Виступаючи на бруксельскім конгресі, польска делегація доказала, що ідучи до єдности, не ступає в сліди шовіністичних народовців, а хоче берегти належне їй місце в міжнароднім таборі, згідно з заявою німецких товаришів на ерфуртскім конгресі 1891 р.

В переконаню, що наші погляди згідні з поглядами усіх революційних партій Европи, ітимемо до воскресеня революційної Польщі і ві ваги.

Швейцарія. Для оцінки характеру руху швейцарского пролетаріяту, треба зважити, що людність Швейцарії розміщена по краю майже рівно. Один Цюрих числить 100 тисяч душ, ледви шеста частина людности живе громадами в 10 тисяч душ, і через те важче надати революційний характер масам розсіяним, чим скупленим по великих промислових осередках.

Найбільша частина політичного житя в Швейцарії — в кантональній діяльности. До р. 1848 Швейцарія була союзом держав і аж після ревізі і конституції в р. 1874 стала союзною державою і від тоді маємо національну репрезентацію в Національній Раді, що має рішати справи, котрі доти належали до кантональних рад. Та хоть централізація поодиноких національних сил значно поступила на перед останним часом, то все ж таки ще доволі справ полишено для полагоджуваня кантонам і воно перешкоджає зібрати розстрілені сили в певній цілі з одним планом. Роздробленє дійшло до того, що окрім соціально-демократичної партії нема ніякої иншої, котра мала би ва оці один загальний швейцарский інтерес. Дрібязкове політикованє в кантонах, покладене на першім місці, займає усю увагу державних людей і тим способом загороджує дорогу до загальніщих поглядів, ширших постанов. Такий стан упливає і на скупленє сил нашої партії і змогу проняти ві одною думкою в одній цілі.

Нарешті демократичні кантональні конституції мають чималий уплив на пролетаріатский рух, і хоть ті конституції не однакі що до свободи розвитку, більшість має право ініціативи і референдума, право іменованя усяких урядників. І як з одного боку демократичні свободи позволяють на зовсім нормальний розвиток соціалістичних понять і групованє сил, то з другого боку перешкоджають відграничувати інтереси маючих і пролетаріату і купити єго коло клясової боротьби. Як з одного боку демократичні порядки можуть виховувати народ для політичного житя, так з другого боку часто причиняються до замазаня ріжниці між потребами пролетаріату і маючих і стоять на перешкоді до історичного розвитку стичок інтересів поодиноких кляс. Не рідко буває, що соціальний демократ сходиться на дорозі з демократом і мають однакі хвилеві цілі. Проповідують братерство і оба помиляються, думаючи, що воно вічно тріватиме, без огляду на ріжниці інтересів обох і залежить від їх доброї волі. Легко порозуміти, що кошти такого братерства завше мусить оплачувати пролетаріат *).

Взявши на увагу те все, порозуміємо, що одержані здобутки — а вони все таки важні, ми одержали без натуги, та через те ми втратили самостійність, що визначує инші партії. Причиняєся до того і ріжномовність пролетаріяту.

Іще одно не сприяє соціально-демократичному рухови, а то недостача великих центрів промислу і фахових організацій. Істнуючі фахові організації — федеративні і більша частина їх належить до „Швейцарскої федерації фахових сіндікатів“. Боротьба за заробну плату що дня заострюєся, маси робучі борються за працю і се неминуче пхає робітників до фахових організацій, котрим перешкоджають предприємці, республікане, демократи й инші. Лучаються заборони належати до фахових товариств під угрозою прогнаня з фабрики і се може служити за доказ, що форма уряду зовсім не переміняє різкости економічної боротьби (Значить, маєте й боріться! Чого ж вам іще треба?! Ред.)

Під напором таких обставин фахова федерація з 16 груп зложила резервовий фонд для належної полагоди спорів між робітниками і предприємцями. Найкріпша організація часовщиків, найслабша східна частина Швейцарії.

Перший мая вийшов сего року світліше, ніж передними роками, а все стояли на переді від давна борючіся друкарі.

Федерація сіндікатів, не вважаючи на голодну кару, що грозить ві членам, числить 12 тисяч союзників і 28.500 фр. маєтку, з чого 15.800 призначено виключно на случай стрейку.

Особливо треба згадати „Федерацію швейцарских робітників“, що має 200.000 членів. Вона складаєся з запомогових товариств і має на меті: виборенє оборонних законів для робітників і практичну діяльність для поліпшеня биту робітників без яких політичних ріжниць. Органами федерації є: збори делегатів, робітницкий швейцарский конгрес і центральний ко-

*) Оттут як раз драстично виходить певна помилка боротьбо-клясників. Швейцарскі соціалісти не мовби жалують, що у них є політична воля і автономія країн, через що й антагонізми між клясами і партіями не такі різкі. Не вже вони бажали би централістичної держави з повним панованєм буржуазії й боротьбою кляс і партій на смерть? Чудні думки і бажаня, тим чудніщі, що як раз против того борються майже всі соціалістичні партії в Европі. — Редакція.

мітет. Федерація має секретаріат праці, котрому дає 20.000 фр. підмоги. Секретаріат обовязаний збирати статистичні дані що до робітницкого житя, виробляти внески для законів у тій справі для праводавчого тіла.

Політична організація краю стоіть на швейцарскім товаристві Grütli з 350 секціями і 15 тисячами членів і має два органи: „Grütlianer“ для німецкої, Grutli для романскої частини Швейцарії. Газета виходить двічі в тиждень у 14 тис. примірників. Окрім того друкарня і книгарня товариства веде обширну торговлю творами соціалістичної літератури. Товариство істнує від 50 літ і образ єго — то зеркало робітницкого руху і перемін єго, сегодня ж воно має в статутах загальносоціалістичну програму.

Окрім того істнує ще основана в р. 1888 „Соціально-демократична партія“ з органом „Volksstimme“ і має 1/00 членів. Нарешті істнують і кантональні союзи, що те ж видають часописі.

З фахових товариств треба назвати друкарів, робітників колодерева і часовщиків, що видають свої органи й істнують від 50 літ.

Невважаючи на такі політичні свободи, в Національній Раді засідає тілько один рішучий соціаліст, та, не оглядаючись на нашу репрезентацію, ми йдемо все на перед. Навіть хліборобскі робітники й мужики в богато кантонах пристали до робітницких союзів і так роблять дорогу до здійснени соціалістичної ідеі в усіх суспільних верствах. **Я. К.**

Другий отвертий лист до Народян
(з України).

Прочитавши 21 ч. „Народу“, приходиться з великим сумом признати, що наповняють єго три літератора і всі три зза кордону, що з України надіслано дві замітки полемічного змісту та відозву Українців в справах галицьких — спасибі і за те, бо буває ще й менше. Три статейки з цілої величезної України, на території котрої три університетських міста, культурні представники котрої живуть і по инших губернских, повітових містах, єсть їх не мало і в культурних центрах Московщини.

Ми одказуємось просто вірити цьому факту: можно подумати, що тут щось да не так: або „Народ“ не охоче печата те, що йому надсилають з України, або ця газета не заслужила уваги культурних людей на Україні. Якось і сьому годі повірити: здаєцця, вона собі заслужила репутацію самої поступової і навіть ультра-радикальної. Правда, що „Народ“ в значній мірі ще галіцізований, се б то галицькі справи затирають українські, але в тому факті винні самі Українці, що нічого не пишуть про свої справи і звичайно, що закордонні літератори, не знаючи наших справ, не можуть про них писати і пишуть про свої, котрі їх обходять.

Правда, не всі статті написані цікаво: стаття Я. К. „Соціалістичний рух по август 1893 р.“ написана не зрозумілим стилем, статті Франка не без наукового грузу, але на те він фаховий вчений, і який такий на світі є журнал, чи часопись, де б усе читалось з захоплючим інтересом? Правда й те, що для Українців було би далеко цікавійше і зрозумілійше, як би замісць окремих коротеньких полемічних заміток про галицькі справи, редакція подавала чи хроніки, чи окремі статті, де б був огляд того, що зробилося цікавого за пів чи за місяць в ціх справах, бо такі замітки тілько йдуть в щоденних часописях і зрозумілі вони за для тих, хто близько стоіть до ціх справ і слідять за кождою маленькою переміною в них. Українець, у котрого нема можливости ні стояти близько, ні слідити, не зрозуміє йіх солі, а иноді й змісту, через те вони йому й не цікаві. Ну, та мабуть у редакції нема часу складати ці хроніки, або це шкодило б становиску партії в Галичині, котрій раз-у-раз доводицця відповідати на вистріли з ворожого лагеря.

Коли вже заторкнув полеміку, то завважу, що Українцям з самого початку виходу „Народа“ не подобався різкий полемічний і ультра-критикуючий тон. Се зовсім зрозуміло: 1) люде були „задѣты за живое“, 2) в россійській ліберальній печаті, за рідкими виключеннями, такий тон не вживаєцця; хоч і лаюцця, то поважно, без різкости, 3) таку гадку про „Народ“ пустили „Правдяне“, котрі не могли нічого іншого закинуть з принціпіального боку. Правда, вони розказували, що національне питання там практикуєцця тілько про око людске, що радикали ширять обрусіння, ну, та це трошки труднійше було доказати — йім не всякий вірив, а в точці про полеміку з ними згоджувались і тепер згоджуюцця,

бо хоч цей тон і понизився, але різкі ображаючі вирази попадаюцця, іноді просто сквозить погорда до супротивника: коли погорджуєш, то нема чого з ним росказувати. Можно себе виправдувати тим, що мов противники не ліпше поводяцця, але чужа нечемність не дає права бути нечемним собі. Феміда, ти гнівавсся — значить, ти неправа!

Остатня стаття, Листи на наддніпрянску Україну, Драгоманова в 21 ч. може бути зразком об'єктівности і поважної полеміки, що, правда, йому далеко не завше удаєцця, бо у нього часті вирази: „національні духи засліпляли очи" і т. и.

Не так давно д Драгоманів, в Чудацьких думках здаєцця, знаходив наівним, що Комарь радив Українцям скаржитись на цензуру самому цареві. Ми не знаємо, як зрозуміти той факт, що редакція послала число „Народа" самому цареві і генералу Новицькому. Не думаю, що б вона вірила в можливість переконати остатнього в чому не будь, або согрозити йому — значить одна ціль подратувати — не знаєм, наскільки це безпечно за для Кіян. Також само звістка, що д. Новицький зійшов з ума — є не більше як утка і радість М. П. передчасна.

Не вважаючи на все сказане, „Народ" вважаєцця в порівнанню з „Правдою" газетою цікавою, живою і читаєцця не без охоти — значить, факт літературного абсентєізму Українців в цій часописі треба пояснити, з одного боку, непривичкою остатніх писати, привичкою думати, що хтось инший за них це зробить і тим, що прихильники „Народа" в порівнанню з Правдянами мало звертають уваги на літературний бік справи і далеко менш енергічні.

Скептік.

Від редакції. В тілько що надрукованому листі є дещо таке, що слід би передавати приватно і на що редакції слід би відповідати приватно. Та в нашому стані, при втрудненому способі порозуміваня з Україною, приходиться і таке друкувати і на таке відповідати публично тим більше, що така, очевидно воля ш. автора.

Почнемо з дрібніщих справ. Нумер „Народа" зі споминками д. Невестюка ми післали Новіцкому — на те, щоби він бачив, як виглядають єго політичні елокубрації на папері, за границею, — цареви ж і Тюремному Управленію — на те, щоби вони знали, що про шахрайства у „Выборгской тюрьмѣ" вже звісно за границею, котроі уряд російский боіться. Навіть якби ми надіялись тим що направити, то й тут не було би великого лиха. Бо ж зовсім инше діло в Росії скаржитись цареви на цензуру, а зовсім инше за границею писати про мошенства в російских тюрмах. Перше справді наівно, бо цензори тілько сповняють волю царску, нюхом угадуючи задушевні єго думки, тим часом як ніхто ж у світі не стане підозрівати хотьби російского царя у тому, що він хоче від своіх урядників мошенства — такого, як у „Выборгскихъ крестахъ".

Те, якби звістка про одуріне д. Новіцкого — справді вийшла „качкою", нам, звісно булоби прикро. Але-ж ми тут ні при чому: впевняли нас певні люде, бувші в Київі, — Галичане, — що воно так, і ми те надрукували. Опроче й тут не без добра: при умі д. Новіцкий зможе нераз поглянути в післаний єму нр. „Народа" і найти там дещо навчаючого для себе...

Обертаючись до хиб „Народа", вказаних д. Скептіком, ми не станемо йім претити, — противно, ми бачимо в нёму іще більші хиби. Головно — в ньому нема доброі й сталоі хроніки галицкого і західноевропейского житя, а не тілько українского в Росії. Та як сим хибам і не бути, коли єдиний чоловік, що займаєся в єго редакції — і редактор, і переписчик та перекладчик присилаиих статей (напр. стаття про Соціалістичний рух — наш переклад з польского, бо Я. К. Поляк), і коректор, і адміністратор, і по части навіть експедітор; та ще мало того: той самий чоловік те все і при „Хліборобі" і до того при 4-5 книжкових видавництвах, що на єго руках. Додати до того досить обширну переписку в справі тих видавництв, а також у справі галицко-руского руху в Галичині загалом, нарешті й працю коло практичного місцевого руху — від пи-

саня просьб до урядів залізних доріг за зниженє ціни білетів і т. и. для селян до виступів на зборах і т. и. Усе се бере тілько часу і так утомляє, що про кращу літер. працю ані думати. Для того, щоби „Народ“ був кращою, справді европейскою газетою, треба би в самій редакції і з боку цілої купи спеціалістів, — а на те ще нема у нас ані людей, ані грошевих засобів. І от ми робимо, що тілько можемо при наших слабих, дуже слабих силах.

З одним ми не можемо згодитися з ш. Скептіком, а іменно з тим, щоби наша полеміка була за різка. (Про те, щоби ми полемізували так через те, що чуємося неправими, або щоби ми що умисне давали неправдивого хотьби на противника — ніщо й казати. Тут ми навіть дуже чуткі, і зараз поправляємо свої помилки). Ми не любителі „кріпких слів“, але ми чим раз більше переконуємося, що й того у нас за мало, бо у певних наших земляків „у Галичині і на Украіні сущих“ доволі груба шкіра, так що надто великою делікатністю з ними нічогісінько не подіеш. Не раз і не два роспука бере чоловіка, дивлячись на купу їх у рідному болоті тупости, лінивства, байдужности, браку елементарного почутя обовязків, точности і т. д. і в таких разах палив би в них пушками, не то „різкими“ словами. Сумна се справа, тим сумніща, що не бачиш і початку кінця такому станови...

Дивлючись на таке, робиться тим важче, коли погадати, що є робітники з Росії й російскої Украіни, що зітхають за такими стосунково вільними порядками, як у Галичині, і землю цілували би, як би їм можна було сісти в Галичині та працювати для руского народу безпосередно: організувати, просвічати єго.

Нарешті мусимо завважати, що з російскої Украіни ми доси надрукували чисто все, що нам відти прислано, окрім половини статі д. Non-Ego п. з. Був кінь — та зійздився, де було хвалено робітників серед галицких радикалів.

Політичний огляд.

(Д. Романчук у Бібрці і єго відїзд до Відня. Похвали д. Барвінского. Розлом у клюбі рускім. Словянска коаліція і клюб Лінбахера. Віче в Рогатині. Ще про кс. Стояловского).

Майже в саму другу річницю народин нової ери, під кінець ноября, єї провідник д. Романчук заспівав їй формальну „вічную память“. Перед самим відїздом до Відня на засіданє ради державної він скликав своїх виборців до Бібрки. Зїхалось їх сим разом далеко більше, ніж генто до Долини. І ось перед ними, в тій самій Бібрці, де зазирав у очи одному з повітових головачів польских, щоб той вичитав єму з лиця цирість угодових переконань, д. Романчук з неменшою цирістю заявив, що дотеперішня угодова акція не принесла Русинам майже нічого, що концесії на полі шкільництва такі дрібні, що із за них не варто було й починати угодової політики, що натомісць правдивої зміни правительственної сістеми супроти Русинів дасть біг, а у Відні Коло польске являлося завсігди противним навіть найскромнійшим і найсправедливійшим жаданям Русинів і для попори тих жадань приходилось кождого разу вербувати послів з інших клюбів. Далі виясинв д. Романчук зовсім розумно ріжницю між політикою опортуністичною, котра значить не що іншого, як хилитися і гнутися в три погибелі на те, щоб часом одержати якусь милостиньку, і політикою прінціпіальною, котра не спускаєся на моментальні ласки і усміхи сильних, але намітивши собі певні великі інтереси і ціли, йде до них консеквентно. Правда, така політика вимагає одного — і д. Романчук з невеличким трепетом душевним признав се і вказав як якусь крайне страшну евентуальність: коли на перешкоді до осягненя еєї ціли стануть надто могучі ворожі сили, тоді посли повинні шукати сили й для себе в масах, повинні стати на чолі великої агітації, як се робили Чехи в часи сецесії. Ся перспектива очевидно не дуже всміхалася д. Романчукови, і він тілько злехка натякнув на неї, даючи до пізнаня, що та прінціпіальна політика, котру він думає вести, буде так умірковапа, що чень дасть бог, що аж таборитскої агітації для єї попори не буде треба. Та проте в львівскім штабі народовецкім виступ д. Романчука в Бібрці не найшов такого одобреня, якого він мабуть надіявся. „Honores mutant mores“, а новоерска деморалізація, два роки пропагована д. Романчуком або під єго фірмою прилипла до людей як смола і тепер не то що не хоче відстати, але противно, силуєся потопити й самого д. Романчука, як „неконсеквентного“, „фантаста“ і т. д. О скілько я чув, іменно того рода компліменти сипались на голову д. Романчука на довірочних нарадах, котрі відбулися у Львові саме перед єго відїздом до Відня. „Консеквентні“ новоерести школи д. Барвінского (сам д. Бар-

вінський на тих парадах не був) докоряли д. Романчукови, що він буцім то для догоди „кацапам“ звертає з правдивої дороги. Я не знаю, які були докази тих бесідників против д. Романчука, але можу виробити собі о них сяке таке поняте з розмови, яку я мав троха потім з одним із таких „щиро-переконаних“ новоєристів. Хоча я уникав говорити з ним про політику, то все таки він, помнявшися троха, нараз давай розсипатися похвалами для д. Барвінского.

— Чого ви хочете від Барвінского? Я не думаю у всім его боронити, але те мусите признати, що до чого тілько взявся, все зробив.

Я здивованими очима глянув на мого інтерлокутора.

— Адже нову еру — він зробив! — випалив той.

— Ну, се ще не такий великий комплімент — мовив я.

— Комплімент чи не комплімент, але все таки він зробив! — говорив далі мій інтерлокутор, впадаючи в запал. — А товариство Шевченка хто зреформував? Стілько лит о тім говорилося, а остаточно аж він зробив. А „Історична Бібліотека“ — яка вона є, а все таки се вже обсерсмок томів, котрі опять таки він видав.

— Не его плян, не его гроші, не его переклади, а тілько его корректа — замітив я.

— Що там мене то обходить! — нетерпливо відповів мій інтерлокутор. — Я бачу его фірму, его роботу. І всюди так. За що він приймеся, о тім я певний, що буде зроблене. А заведене фонетики — хіба се не его діло? Ні, не говоріть мені нічого! Коли сей чоловік до чого береся, то я переконаний, що він знає чого хоче і що хоче, те зробить.

Я прийняв се, по термінології наших товариств, „до одобряючої відомости“; висказав жаль, що досі так мало знав про властиву роботу д. Барвінского і що все мені здавалося, буцім то він робить чужими руками.

— А „Історію Руси“ хіба чужими руками написав? — закинув мій інтерлокутор. — Не бійтеся, і в раді шкільній він себе швидко покаже. От уже інструкція для навчаня рускої мови і літератури видана — —

— Его робота? — запитав я.

— Его чи не его, але аж тоді видана, коли він увійшов до Ради шкільної. Так буде і з катедрою рускої історії на університеті. Поляки заслоняються тим, що нема кандідатів-Русинів. А я певний, що як би Барвінскому сказали викладати, то викладав би, і добре викладав би.

Очевидно, що за так широко закроєну похвалу я не мав що відповісти, і ми розійшлися. Від часу тої розмови не минув ще й місяць. Нині мій інтерлокутор мав би певно новий факт на скріплене своєї похвали. Адже без сумніву д. Барвінский, а не хто інший в раді державній уратував честь нової ери, стоячи при ній консеквентно аж до формального розриву з „неконсеквентним“ д. Романчуком.

Сей розрив, котрого симптомом були промови д. Романчука і Барвінского при дебаті над провізорією буджетовою в раді державній, та котрого довершене звісне нам досі тілько з телеграми, був ділом конечним, випливом того роздвоєня в новоєрскім таборі, на котре ми вже нераз вказували. Коли він справді довершився, то в такім разі могліб Русини сказати, що отся коротка сесія ради державної, на котрій дебютувало нове коаліційне міністерство, на котрій затверджено внемковий стан для Чех, все таки для Русинів не минула без користи. Користь та — в проясненю ситуації. Дотеперішній рускій клюб у Відні, хоча був представником тілько одної части рускої суспільности, тілько деяких пануючих серед неї думок політичних, все таки не був одноцільним тілом, таким, як є напр. клюб молодоческий. В ньому на око мішалися, а на ділі боролися дві сістеми, дві традиції, два світогляди, ті самі, що ще в р. 1648 стояли супроти себе в особах Кисіля і Хмельницкого — si licet magna componere parvis. Рускій магнат, кіівский воєвода, що хоч признавав ся до Русинів, все таки вважав Польщу своєю дійсною вітчиною, не бачив без Польщі добра для України, а добро України бачив в добродійствах пливучих з гори в низ — і козацкий батько, сотник Хмельницкий, волею народу винесений на гетьмана, котрий не завагувався по своєму „піти в народ“, сягнути могучою рукою на дно суспільности, щоб видобути відтам силу для переведеня політичної думки — вибореня автономії України. Звісно, далеко д. Барвінскому до Кисіля а ще дальше д. Романчукови до Хмельницкого, та все таки методи і дороги їх ділання де в чому похожі на себе. Д. Барвінский не видить можности дійти до чого небудь, як тілько через ласку панеку або урядову, і раз здавшися на сю дорогу, йде нею консеквентно. Д. Романчук колись, видаючи „Батьківщину“, дав доказ, що вміє також „ходити між народ“ і говорити з ним розумно. Хочемо вірити, що розпочинаючи „нову еру“ і проголошуючи „звісну програму“, т. є. даючи над собою верх політиці і методі д. Барвінского, д. Романчук щиро бажав зробити експеріме..т, кермуючись чисто патріотичними поривами. Тепер, коли навіть сліпий мусів побачити, що експеримент не вдався (нераціонально устроєні експерименти ніколи не удаються!), він чує конечність вернути на стару дорогу, що звісно також не рожами встелена (прийдеся знов лявірувати між рускими сторонництвами, годити ріжні дрібні особисті амбіції, покривати ріжні партійні гріхи і помилки), та все таки найбільше відповідає складови і потребам рускої суспільности, найбільше похожа на те, що можна назвати принціпіальною, демократичною політикою.

З руских послів до ради державної на ту нову-стару дорогу ідуть за д. Романчуком

мабуть тілько два: д. Телішевский і д. Подляшецкий. О. Мандичевский в житю парляментарному майже не бере участи (і по щоб в такім разі дати себе вибирати?), а д. Охримович — ну, звісно, сей великий політик, хоч би не було д. Барвінского, то й сам без него пішов би не за стіл панский чи урядовий, але хоч би й під стіл. В усякім разі о. Мандичевского і д. Охримовича вважають сторонниками політики д. Барвінского — фалянга, як бачимо ані надто велика, ані сильна. Та що там! „Сама назва Барвінского є вже програмою!“ — як сказав хтось у рускім театрі у Львові, коли молодий правник Барвінский подавав букети панні Фіцнерівні і за се одержав гучне, хоч і гумористичне браво. Впрочім фалянга ся буде мабуть скріплена перворядним капацітетом, а іменно особою д. Вахнянина, котрому врешті, post tot discrimina rerum, за рекомендацією д. Креховецкого в „Czasie“ і, як говорять, по наказу з гори, удалося позискати довіре 478 виборців з повітів Жовква-Рава-Сокаль і здобути мандат посла до ради державної. Не хочемо забігати наперед і пророкувати, яка буде діяльність посольства д. Вахнянина, бо пророцтво наше лехко могло б... справдитися, та в усякім разі нам здаєся, що для мізерної групки, що стоїть при д. Барвінскім, д. Вахнянин буде цінним набутком. Бо щоб він після всеї історії, яка попередила его вибір, мав піти під булаву д. Романчука, се трудно припустити.

Впрочім д. Барвінскому стелиться дорога не тілько в Відні і не тілько між панами, але і серед рускої суспільности. Не знаю, кілько в тім правди, але чутка є, що з новим роком має повстати у Львові новий орган — рішучо клерикальний, котрого задачею буде допомогти до зорганізованя рускаго клерикального сторонництва. Звісно, на чолі сторонництва стоятн будуть наші єрархи, але позаяк се сторонництво не буде складатися з самих попів, а орган его має доказувати, що вся суспільність, і то не тілько галицко-руска, але загалом українско-руска, перенята ідеями уніятско-клерикальними, то головою світскої части того сторонництва буде д. Барвінский. Може бути навіть, що новий орган сего сторонництва повстане із зілляня „Правди“ з „Душпастирем“.

Рівночасно має також серед послів рускихъ запасти рішинець, чи приступати йім в раді державній до т. зв. словянскої коаліції, чи ні. Сказавши правду, для Русинів ота коаліція не дуже понадна *). Шануємо дуже талант і енергію таких ческих послів, як Герольд, Пацак, Кайцль, Крамарж або як бувший посол Масарик, шануємо сміліеть, з якою вони критикують правительство та добиваються своіх прав, та все таки з йіх державно-правним ідеалом годі нам сімпатизувати. Певна річ, наділене Чехії разом з Моравою та частиною Шлеска такою державною автономією, яку має Угорщина, було б подекуди побідою федералізму в Австрії, та побіда ся не була б ще побідою свободи і рівноправности. Аджеж се не тайна річ, що Чехи добиваються державної самостійности і коронації цісаря австрійского на короля ческого головно для того, щоб в своім чеекім королівстві відіграти таку саму ролю супроти Німців, яку в Угорщині грають Мадяри супроти Словян, Німців і Румунів. Задля того молодочехи противні розділам ческих округів по національностям, не добиваються рівноправности національностів, не стоять за виданем закона о меншостях національних т. є. вони в основі не федералісти, а ческі централісти. Заведене ческого державного права, т. є. тріалізму австрійского було б спеціально для нас Русинів рівнозначне з відданем нас на ласку-неласку Поляків, і молодочехи, що кокетують з Росією а до недавна кокетували й з Поляками, певно не найшли б тоді для нас слова оборони, вважаючи себе нацією державною, котрій і говорити не стоїть з таким плебейским народом, як Русини, що самим своім істнованем і своім національним сепаратізмом підкопують велич і повагу одинокого державного „народа“ рускаго-Росії. Звісно, тепер вони з опозиції для правительства грають ролю великих вільнодумців, але не забуваймо, що й Мадяри величають себе найвільнодумнійшим народом на світі. Я не входжу вже в те, що осягнене цілей, які ставлять собі молодочехи, в Австрії не можливе без великого державного перевороту, і що солідаризуючись з нами Русини будь що будь пустились бн на бистрі хвилі політики авантурної, що зовсім не таке конечне для такого слабосилого народа як ми. От чому по моїй думці Русинам годі належати до словянскої коаліції, в котрій верховодять молодочехи.

Далеко відповіднійшим здавалосьби міні належати Русинам до клюбу Лінбахера, о котрого утворену була якийсь час мова підчас сеї сесії ради державної. Сам собою Лінбахер, бувший прокуратор і загалом чоловік реакційних прямованъ, не такий сімпатичний, як дехто з молодочехів, та клюб, котрий він задумав утворити є явищем, котре тілько горячо привитати можна і котрого утворене нам видаєся конечне. Клюб сей мав би складатися з послів, що не належать до жадних більших клюбів, з т. зв. диких і дрібних груп а метою его бу-

*) Тут ми не зовсім годимося з автором. В раді державній молодочехи тепер заступники свободи й поступу в загалі, і руским послам було би чому від нйх навчитися, якби вони вступили хоть би до самого молодоческаго клюбу. А головно при помочи молодочехів, за котрими певне підуть і инші славянскі посли, вони придбали би для нашого народу далеко більше ніж при помочи „Кола польскаго“. Те, що робили би Чехи, як би здобули собі своє державне право — йіх діло, так само, як діло Русинів те, що вони робили би у Галичині, якби собі вибороли при помочи Чехів більші права. Редакція.

люб „пильнованє прав парляментарних“. Як звісно, великі клюби парляментарні при виборах до всяких комісій не дивляться на спосібности і знахове знанє послів, а вибирають після т. зв. ключа, уложеного так, що з найчисленнійшого клюбу до всякої комісії входить найбільше послів, з меншого менше і т. д. Через се виходить, що дрібні групи а надто посли дикі являються формально виключені від найважнійшої части парляментарної праці — від праці в комісіях парляментарних. Сему хоче запобігти задуманий Лінбахером новий клюб, котрий би лучачи в собі послів ріжних відтінків і думок політичних, творив із них групу на стілько сильну, щоб ключ парляментарний мусів єї узгляднювати. Впрочім поодиноким послам і групам полишена б була повна свобода діланя і голосованя. Міні здаєся, що для групи так слабої, як Русини в раді державній, котра не потребує йти на авантури, а мусить мати вільну руку промовляти і голосувати так, як вимагають потреби народа і в другій лінії інтереси державні, такий іменно клюб є рямкою для спокійної сістематичної праці. Що Русини з спокійним сумлінєм можуть до него приступити, за се ручить уже те, що до того клюбу належати будуть мабуть найвільнодумнійші посли ради державної і щирі прихильники також руских людових інтересів, Пернерсторфер і Кронаветтер.

Коротко приходиться міні згадати про віче в Рогатині, котре відбуло ся в першій в половині декабря. По поводу того віча в „Дѣлѣ“ і „Галичанинѣ“ высказано було чимало уваг моральних, та найважнійшою видаєся міні та, що у нас „жатва многа, дѣлателей же мало“: народ горнеся до житя політичного, та ті, що повинні вести єго, або заражені сучасною хоробою галицкою — трусливістю, або хорують на звичайну, давню руску хоробу-лінь і апатію.

Не можу скінчити отсего огляду, щоб ще раз не згадати про кс. Стояловского. По поводу моєї характеристики єго особи і діяльности в попереднім нрі „Народа“ дістав я від него лист, котрого головний зміст тут подаю, бажаючи бути справедливим для кождого, а тим більше для чоловіка будь що будь заслуженого коло людової справи, яким є кс. Стояловский.

„Несправедливе було те — пише міні кс. Стояловский — що Ви писали про агітацію за календарь і т. і. а поминули з віча краківского те, що з мого боку власне було сказано як прилюдна сатісфакція для Русинів за все, що колись я міг був супроти них завинити, овіяний затроєним галицким повітрєм. Коли польскі часописі се поминули, то не диво, а рускі, а особливо „Народ“ повинен був се повторити, бо того, що я признав Руси на краківскому вічу, ще ані один пересічний політик галицкий їм не признав.

„Несправедливе й те, що Ви, як чоловік інтелігентний, даючи мою характеристику, поплели горох з капустою і говорите „про моє скомпромітоване і засуджене і остатній тріумф“, показуючи, немов би се були ріжні речі, не повязані з собою, злі і добрі, хоча кождий розумний чоловік, ба навіть інтелігентний мужик на стілько зрозумів, що краківский процес для того був тріумфом, бо виказав, що попередні процеси і засуди були несправедливі.“ (в оригіналі є троха грубше слово. Поминаю далі деякі уступи, що відносяться більше до третіх осіб, про котрі тут не місце говорити).

„Інші уваги в „Народі“ не вірні, але бодай не грішать против справедливости, а випливи з незнаня справ і їх ходу. Се одно могли б Ви знати, що „польских демократів“, котрі б хотіли і могли говорити на вічах — нема. Шукаю і прошу від 10 літ перед кождим вічем о бесідника, але в Галичині й зо свічкою єго не найти. Догадка, що я пишу всі внески і промови — хибна, а підносити єї яко гість віча від прихильного нам товариства не було відповідне, бо в тім Ви зійшлися з „Czas“-ом і „Now. Kurjer“-ом. Запевнюю Вам словом, що ані жадної резолюції, ані промови я не писав“. В інтересі правди додаю, що і з іншого боку, від чоловіка далеко не прихильного кс. Стояловскому, я чув також, що мої уваги о єго впливі на мазурске хлопске сторонництво були троха пересадні, і що керманичем того сторонництва далеко більше є д. Станіслав Поточек, ніж кс. Стояловский.

Ів. Франко.

Де вихід?

Destruam ac aedificabo.

З великою сімпатією і навіть радістю прочитав я в 18 ч. „Народа“ статтю д. Андровича п. з. „Організуймося“. Ясність і повна справедливість основних принціпів, точність і енергія виразів, нарешті повний надії ентузіазм — характеризують, з одного боку, публіцістичний талант і направлену на добру дорогу здорову логіку автора, а з другого — симпатичні моральні його прикмети. Все оце так рідко проявляється серед наших Українців, вузькоглядству котрих можна тільки дивуватися, що стаття д. Андроввча стає тим приємнійшою. Розберемо ії докладно „sine ira et studio“, вказуючи ії добрі і, на жаль, все таки істнуючі злі сторони.

Автор виходить з того пункту, що тільки з переміною обставин можна перемінити недобрі появи життя і замінити їх добрими. Річ йде про переміну політичних обставин життя українского народу, про те, що б добути політичну волю, без котрої не тільки найважніщі потреби народу (соціально-економічні), але й та, „культурна праця“, „маленьке діло“, про котрі дбають наші україноФіли, не можуть бути сповнені.

Ці принціпи автора на стільки прості і

очевидні, що навіть здаються трюізмами, проти котрих ніхто не може спиритися. Але ми бачимо зовсім не те справді: наші „літератори", „культурники", дбають про розвиток мови, літератури, зовсім не думаючи про те, для кого-ж вони це роблять; вони кажуть, що тим вони служать рідному народові, але-ж при теперішніх політичних обставинах наш народ і не почує про них. Тільки, коли вони ідентізують себе і читателів „Зорі" з народом, вони можуть сказати, що працюють для народу.

Мені якось прийшлось прослухати кілька промов українофілів; слово „мова" в різних комбінаціях так і носилося в воздусі; коли їх послухати, все робиться відповідно словам д-ра Пянглосса („все йде до ліпшого в сім найліпшім світі"): ми маємо „Зорю", „Записки Товариства ім. Шевченка" (чим розвивається наукова „мова"), будемо мати медічний факультет у Львові (що знов причиниться до розвитку нашої мови) і т. д.

Шановні добродії забували одну тільки маленьку подробицю: що народ наш з усього цього „embarras de richesses" не матиме ані крихітки. Така неумілість доходити логічно від факту до його абстрактного начала, до причини („преклоненіе перед фактом", як казав Щедрин) являється рідною сестрою, як це вірно замічає автор, аналогічних проявів розумового життя всеї россійскої інтелігенції. „Личники", проти котрих боровся так завзято покійний Шелгунов, близькі родичі нашим „культурникам". Реакція вспіла зробити свій пагубний вплив і на тих, і на других, і відняти у них спосібність розуміти самі елементарні правила логіки quod perdere vult, dementat...

Ось через що „трюізми" д. Андровича треба непремінно нагадувати нашій українській публіці, котра без того забуде, що, що б збутися послідків, треба знищити причини.

Якими-ж способами думає д. Андрович дойти до осущення тих вповні справедливих принціпів, котрі лежать в основі його статті? Він думає, що треба війти в прямі і безпосередні зносини з народом і почати серед нього пропаганду з поміччю радикальних книжок. Ця думка не зовсім ясна: для чого думає організувати селян д. Андрович? По його словам, треба роз'яснити селянам, що їм зле живеться не від того, або другого пана, попа, урядника, писаря, а від усеї цілості обставин життя, котру й треба перемінити, що б жилося ліпше. Якже селяне (допустім найліпший випадок — пропаганда ведеться в великих розмірах і приймається добре серед селян) зможуть перемінити політичні обставини — за поміччю бунтів, чи як-небудь инакше? Автор рівняє наш час, як би виповнялась його программа, з 60-ми роками в Россії, але цим ще вбільшує неясність своєї думки: адже ж тоді в Россії зовсім ще не було антіправительственної пропаганди в народі, а народне діло (спершу мировими посредниками, а потім земствами) велось зовсім легально і було провадження в цілях економічних (наділи селян землею) і просвітних (недільні школи і потім земські). Сам автор каже, що 60-ті роки повстали завдяки уряду (хоч це далеко не зовсім правда: як би не було прогрессівного руху, піднятого Бєлінскім, Герценом і др. і підтриманого Чернишевским, серед самої суспільності, навряд би справа визволення крепаків мала б таку постать, як це було справді). В чому-ж подібні будуть ці дві епохи — 60-х в усій Россії і 90-х років в Україні (допустивши, що программа автора виповняється)?

Тепер друге питання: за поміччю яких власне радикальних книжок думає автор виповнити свої pia desideria? Певне це залежатиме знов таки од того, що власне він буде пропагувати серед селян. Але все ж таки, що б він ні пропагував, можна заранія сказати, що він відповідних книжок не знайде. Правда, кільки книжок, або, лучше сказати, книжечок було видано українскими соціалістами в кінці 70-х років („Парова Машина", „Як де земля поділена і як би сліз її держати", „Як земля наша стала не наша"), але всі вони відносяться до справ соціально-економічних, а не політичних, та й з ними самими не далеко зайдеш...

Все сказане відноситься і до баптистів (треба знати, для чого їх організувати) з тим ще додатком, що тут селяне стоять на релігійнім грунті, а не на політичнім. Хоч правительство їх і переслідує, не дуже-то легко буде підняти їх проти прямих слів „святого Письма" — „раби, повинуйтеся господам своїм", „нѣсть власти, аще не от Бога" і т. д. Що б підняти таких людей, треба самому зробитися чуть не пророком, і стояти на грунті „св. Письма", як це було з пресвітеріянами і т. д.

Може д. Андрович пояснивби свою думку в приватних зносинах, може він би тоді докладніше росказавби, що власне він думає зорганізувати серед селян і які іменно книжки він має на думці рекомендувати для осущення його цілів, але-ж спосіб, яким він пропонує зноситися з ним, не тільки незручний, як каже редакція „Народа", але по просту неможливий. Допустім собі, що „Народ" читають які-небудь російські власті (в цему допущенню нема нічого неможливого, з чим, я думаю, згодиться сам д. Андрович); що їм може перешкодити послати в редакцію „Народа", яку хочте адресу і потім спнеатися з усіми прихильниками думки д. Андровича і, розпізнавши всі їх плани, в один гарний ранок накрити цілу організацію? Положим, dulce et decorum est pro patria mori, але самим лізти в горло щуки достойно тільки „карася-идеалиста"... Нехай мене простить д. Андрович, але я скажу прямо, що як би який-небудь agent-provocateur (про їх існування мабуть же чув д. Андрович) захотів визнати думки українских опозіціоністів, він не міг би вибрати ліпшого способу, ніж той, який пропонує д. Андрович.

Із слів д. Андровича, що український рух являється наслідком давнього, козацького ру-

ху, можно догадатися, що він мало знає теперішню і недавню історію. Його слова не приємно, на жаль, нагадують думки наших націоналістів про повну самобутність всього життя українского народу (нам прийшлося раз чути реферат про Шевченка, де проводилася та ідея, що Шевченко все взяв „з народної душі“ і ні чого „із книжок“, „ані капельки“ — як казав референт, а наш народ в часи козацтва сам додумався до того, до чого тепер тільки додумуються найвищі уми других народів. Ось як! Знай наших!)

Д. Андрович не пригадав собі, що український рух — єсть частина того всевизволяючого руху, можна сказати, всесвітнього, що почався з великої французької революції 1789 р. і проходить через всю історію XIX в. Він би ліпше поставив всю справу, як би не забув, що український рух не єсть щось окреме, щось само собі довліюче і що навіть українофільство єсть доведений до крайнього кінця европейский-же національний принцип, і що, з другого боку, сімпатичний йому український рух (противний українофільству) має другу всеевропейску, або й всесвітню основу — соціалізм. Дякуючи тому, що д. Андрович не звернув уваги на історію визволяючих рухів серед других народів, а більш усього серед российского народу, він і зробив помилку*) в показаню способів осуществення тих принципів, які поділяють з ним всі, маючі на оці справжні інтереси працюючої маси українского народу.

В слідуючім листі я думаю показати мої думки про це найважніще діло, обсуджувати котре почав д. Андрович, за що йому можна тільки подякувати. **Е. С.**

Параллелі по обох боках Збруча.

(Конець).

Аксаков, очевидно, писав таке, надивившись на тих патріотів, про котрих писав і Шевченко:

Та отечество так любить,
Так за ним бідує,
Та так з него, нещасного,
Кров, як воду, точить!

Під „небольшимъ кружкомъ людей“, за котрими Іван Аксаков признавав чесність, при націоналізмі, він очевидно розумів кружок своїх московских приятелів славянофілів. Тай про одного з ліпших з них, про свого брата Константина, Ів. Аксаков писав: „Костя, точно паукъ: наткалъ около себя хитросплетенную паутину и цѣлый день цѣпляется по ней, такъ что не можетъ идти по простому и прямому пути, а долженъ дѣлать разные повороты и уступы“. Коли кружок став видавати „Русскую Бесѣду“ з своєю доктрінерскою програмою, в котрій альфа і омега була „народность“, то Ів. Аксаков писав: „Я недоволенъ программой „Русской Бесѣды“... Не слышится мнѣ во всемъ этомъ ни теплой любви къ истинѣ, ни горячаго стремленія къ ней и къ общему благу, а много умной суеты, самолюбивой потѣхи: нѣтъ исканія истины, а самонадѣянная, заносчивая увѣренность въ томъ, что уже поймали и держатъ ее за хвостъ, гордая проповѣдь, односторонная, гремучая, считающая всѣ вопросы порѣшенными, но нисколько не снявшая печати съ таинства русской жизни“.

Так писав Ів. Аксаков, коли хоч трошечки вискочив із кружкового наутния і познакомився з реальними болячками держави, громади, народу. Він отверто став казати братові і батькові, що жива, чесна Росія далеко більше цінить „западниковъ“ (космополітів), як Бєлінский, Тургенев, Щедрин і др. ніж націоналістів-славянофілів „русскаго направленія“, бо западники ставили й ставлять на чергу реальні потреби громади, будять в ній крітіку, охоту до поступу і т. д. (Ми мусимо додати, що при тому, як западники розширювали сумму ідей і потреб громади, „народность“ сама собою вигравала, а в лиці напр. Тургенева получила і всесвітній інтерес, якого ніколи набути ні одному писателю примусового „русскаго направленія“).

А від нас, через 40 років після того, як говорив таке Ів. Аксаков, хотять, що б ми прихилились до трійці Миколая I в австро-польскому виданю, або до перелицьованого на галицко-український лад павутиня московских славянофілів і вважали „всѣ вопросы порѣшенными“ играшкою з тавтологічною опукою: „національно-народний напрямок!“

Але наші національно-народовці не стають навіть на такій перелицьовці китів Миколая I. і павутиня московских славянофілів, — вони, в лиці д. Телішевского ідуть на таке, чого не сміють виставити найреакційші круги в Росії. Ми говоримо про проект д. Телішевского признати панам головенство над сільскими громадами. В Росії подібне було тілько в Балтицких губерніях з їх панами-рицарями німецкими. В часи емансіпації кріпаків деякі панскі голоси требували такої панскої „вотчинной полиціи“ для всеї Росії, але рішуче настоювали на тому більше польскі пани, — і уряд сам на те не згодився і тепер, не глядючи на „дворянскую эру“, не згодиться ніколи, бо розуміє, що то значило б віддати селян у руки елементу зовсім чужому, їм і державі ворожому. Під боком же Галичини, в Конгресівці російский уряд в 1864 р. встановив і досі вдержує досить розумні громадскі (гмінні) порядки, котрі роблять панів членами громад, ні яких привілегій не маючими і підлеглими гмінній вибірній адміністрації, на рівні з „хлопами“.

А наш „націонал-народовець“ зайіхав думкою в самі темні нетри мрій російско-польских

*) Я розумію те „хожденіе в народ“, котре, здається, радить д. Андрович і котре закінчилося таким фіаско у російских революціонерів.

плантаторів і німецких феодалів про „вотчинну поліцію!“ Спасибі! **М. Др.**

„Світлі“ боки россійско-французкого жениханя.

У 21 ч. „Народа“ д. М. П. у замітці „Женихане республіки з деспотизмом“ виповідає гадку, що у недавніх французко-россійских оргіях можна добачати й дещо „світле“. Д. М. П. каже, що дехто з тих Россіян, котрих так ентузіастично приймає французка суспільність, мусить же рівняти в думці політичні порядки французкі з россійскими і дома нарешті порозумівати ту ріжницю... що у французко-россійскім братаню є й здорове зерно, котре на россійскім грунті повинно зродити добрий плід і т. д.

Хто знає близче россійскі обставини, той мусить на превеликий жаль признати, що такі оптімістичні погляди зовсім безпідставні, позаяк подібні братання викликають якнайгірші наслідки, роблять просто деморалізуючий вплив на суспільність россійску.

Я, памятаю, балакав з досить освіченими робітниками про ці торжества й маніфестації ще позаторік підчас приїзду французкої ескадри до Кронштадту. Вони виявляли мені такі думки, що „погано, мабуть, Французам у республіці, коли вони конче бажають союзу з Россією“. Коли я почав ім вияснювати дійсні причини французких сімпатій до Россії, то один з них відповів мені:

— Что, брат, ни говори, а плохо, видно, Французам без царя-то! Республики завели — тоже! Был бы у них император, так не побили бы их Нѣмцы!

Я сказав ім, що Німці Французів власне тоді й побили, коли вони ще мали імператора, але один з робітників відповів:

— Ну да какой у них император! У них всякий сам себѣ император — одно слово республика! Вот нашего императора бы не побили. От-того то Французы к нам и подмазываются.

І од інтелігентів чув я такі самі гадки, тільки вони не були висказані у такій наівній формі.

Але тодішні маніфестації не мали ще характеру повного затраченя почутя людскої гідности з боку Французів, як сего року у Тульоні та Парижі...

Д. М. П. каже, що французко-россійскі маніфестації добре вплинуть на шкільну молодіж. Яко примір такого впливу наведу кілька фактів з житя петербурскої гімназіяльної і університетскої молодіжі, викликаних власне тими маніфестаціями сего року.

Ученики деяких петербурских гімназій аранжували „політичні“ демонстрації. Вони носили на руках вчителів французкої мови з криками „Vive la France!“ а потім приймали вчителів Німців словами: „к черту Нѣмцев!“ „Долой Германію!“ і т. д. Щось подібного було й у університеті, але у далеко яркійшій формі. Студенти кричали: „долой жидов, Нѣмцев и Поляков!“ а деякі студенти-Німці були добре таки потурбовані палицями. У одній з провінціальних гімназій всі ученики V. кляси покинули вчитись німецкої мови, а перейшли на виклади французкої Багато фактів, котрі свідчать о поганім впливі французко-россійских маніфестацій на россійску суспільність, було запримічено навіть деякими з россійских же часописей.

В. Л-ский.

„Przedświt“ про радикалів.

В останньому (9-му) ч. найбільше розповсюдженої (особливо у Россії) польскої соціалістичної часописі „Przedświt“ подибуємо допись зі Львова, котрої третина посвячена діяльности р. у. радикальної партії. Автор цієї дописі в загалі відноситься до радикального руху серед Русинів і його провідників прихильно і вважає їх працю користною. Він передрукував навіть майже цілий статут „Народної Волі“. Дописуватель бачить дещо спільне межи соціальдемократами і радикалами, як напр. змаганє до загального голосованя. Правда, він дивиться на радикальний рух з соціально-демократичного педесталу і трактує його згорда (ніяк не лізуть погані мужики у рямки діалектичного матеріалізму!), але, коли будемо памятати, що доси „Przedświt“ відносився до р. у. радикалів майже ворожо, то і в таких фактах, як надруковане подібної дописі мусимо бачити великий постуи. (Дякуючи львівскому дописувателеви „Przedświtu“ за безпристрастну допись про діяльність р. у. радикалів, ми все-ж таки боімося, що се не забезпечить нас і наших товаришів на далі від нападок у „Przedświcie“ зовсім иншого роду. Редакція). Що до селян, то галицким соціалістам пора б вже змінити свої погляди, хочайби дивлячись на заходи німецкої та французкої соціальдемократії. У Галичині, де великого промислу майже немає, на самих робітниках далеко не зайдеш. От, чом би галицкі соціальдемократи не забрались хочай би до використаня того руху, котрий з'явився серед Мазурів і викликав заснованє „Związku chłopskiego“?

Заходами „Заграничної Спілки польских соціалістів“ у Лондоні вийшов польский переклад звісної праці Туна „Історія революційного руху у Россії“. Переклад той разом з замітками Лаврова та історичним вступом Плеханова коштує 2 фр. = 1 марка = 1 фл.

В. Л-ский.

Тверезий голос польскої молодіжи.

У Львові виходить двотиждевник „Życie“ котрий есть органом більше поступової молодіжи польскої як університетскої так і вчащаючої на техніку. В останнім числі тої часописі зустрічаєм замітку, котра кидає світло на погляди

Що до „увлеченій“, котрі не чужі були першим радикалам, то і тут д. Драгоманов не зовсім правий. Треба згадати такі річі, як похорон Нарольского*), дуже гостро та не на часі (? Ред.) поставлене жіноче питанне, нарешті треба порівнати тілько перші радикальні видання з новими, щоби пересвідчитись, що такі „увлеченія“ були. Але д. Драгоманов накидає ще й вини, яких зовсім і духу не пахне у статті. Д. Драгоманов каже, що треба було хоч натякнути на те, що москалефільска печать цілком реакційна і не розуміла не тільки новійших, але й старих російських писателів. Власнеж про москалефільску реакціонність д. Арабажин не то що „натякає“, але виразно пише аж двічі (917, 920). Не можна згодитьси з д. Драгомановим, що межі першими не було „смѣшного увлеченія козачеством“. Що воно було, про це свідчить і д. Павлик у своїх „Читальнях“.

Нарешті знаходимо у д. Драгоманова таку річ, котра певно есть друкарською помилкою, але коли у дальших числах „Народа“ вона не була спростована, то читач цієї часописи, котрий не бачив статті д. Арабажина може подумати, що й справді він закидає народовцям, буцім то вони намагались писати „языкомъ русскаго нарѣчія“, коли д. Арабажин виразно каже „языкомъ русскаго украинофильства“ тобто українским. (Се справді друкарська помилка. Ред.)

На закінчення я хотів би сказати декілька слів про національне становище д. Арабажина. Я думаю, що тут двох поглядів бути не може. Хто уважно прочитав статтю д. Арабажина, той зрозуміє, що його сімпатії по стороні руско-української радикальної партії, котра твердо стоїть на ґрунті українскім. Одженж хіба лицеміри, як от у „Зорі“ можуть обвинувачувати д. Арабажина в тому, що буцім то він сприяє москвофілам, або обрусителям. Для мене його становище зовсім ясне і колиб він у своїй статті не стояв на українському ґрунті, я певноби не згадав про цю статтю, позаяк вважавби ві працею непотрібною і навіть шкодливою для справи українского робучого люду.

В. Л—ский.

Від редакції. До надрукованих вишше дописів ми маємо завважати ось що. У нас уже було сказано, чим і ми не довольні в статті д. Арабажина: в ній не проведено різкої лінії між офіціальною і не-офіціальною Росією, не підчеркнено українства наших радикалів і самого автора, а окрім того сказано дещо таке, що ще потребує доказів навіть перед тими, котрі знають деталі справи. Опроче, за неточности годі звалювати вину тілько на російску цензуру. Адже ж під тою ж цензурою не раз писано й пишеся про Галичину статі, котрим годі закинути неясности. Ніхто не домагаєся від авторів, пишущих у Росії про дражливі справи, щоби вони **казали усе** (хоть зручні люде і тут сповняли своє, і сам д. Арабажин нераз те робив), а всякий в праві домагатись від них того, **щоби вонв не казали того, чого не слід казати**. Що до зачепленої д. Гр. К—е—им статейки д. Українця, мусимо завважати, що автор статейки — радикал, зовсім не стоїть за те, щоби українофілів не критикувати, а за те, щоби робити се відповідно і доказно; він не ідентіфікує українофілів з грункою „Правда“, з котрою ніхто з нас ніколи й не думав іти в компроміси. Власне і д. Українець і ми хотіли сказати тілько, що в справі угоди й Дегенівского процесу не слід брати за одно тих одиниць із загалом українофілів-народовців, котрий зовсім не причасний до процесу 1889 р. Та, правду сказавши, ми самі не знаємо фактів, що б і „Правдяне“ були причасні до него. Се дуже важко доказати, та нарешті важно не те, а факт істнованя тої грунки тепер і боротьба з нею. Так само для нас не важно те, відки „Правда“ бере гроші, а важно те, що вона пише. Що до загалу російских українофілів старшого віку, то про них можна певно сказати тілько, що то люде індіферентні до української справи, але-ж остатним часом і вони почали думати про теперішній стан України і дехто з них стали бодай косо помагати, вийти з того стану. А головно тепер на Україні стала занимати ся молодіж українска, котра хоть і не вважає себе радикалами, а про те бажає працювати для народу. Тій молодіжі ми мусимо іти на зустріч. В загалі ми мусимо сказати, що не вважаємо радикальної справи за кружкову, а вважаємо ві за таку, до котрої слід притягати як найширші круги Українців Русинів, звісно, не поступаючи своїх основних поступових принціпів. Се ж можна робити тілько, обертаючись до того загалу, — оперуючи матеріалом, який є в головах і житю тих кругів, критикою, опертою на певних фактах, та терминістю, котра, як звісно, зовсім не вимагає зрікатися своїх переконань і працювати по ним. В загалі, політика, більше ніж що, вимагає від своїх діячів **холодної розваги**. Нерви тут можуть тілько шкодити. Так як статя д. Гр. К-е-ого писана з поводу рецензії д. Драгоманова, то ми позволимо собі зацітувати тут слова сего остатного з листу, писаного до нас. Сі слова пояснять справу іменно що до російських українофілів.

„Рецензія моя на статю д. Арабажина не має ніяких цілів, окрім тих, котрі мала і сама статя, то б то вона хотіла пояснити еволюцію і стан ріжних партій в Галичині, а надто радикальної. Ніяких „надій“ і безнадій на українофілів у Росії, ні замірів „витолкувати їм“ щось, там не було. З поводу ж слів самого Гр. К про відносини українофілів і

*) Похорони Нарольского не було „увлеченіе“, а просто сповнене волі покійного, що велів себе похоронити без попа. Як би він велів був похоронити себе хоть рабіну, то й тоді ми прийшли би були в остатнє послужити покійникови (NB народовцеви), котрого ми мусіли шанувати. Опроче в цівілізованім світі світскі похорони — річ звичайна. Ред.

українських радикалів у Росії, треба сказати, що як в Росії нема вольности, то значить не можна говорити точно і про тамтошні партійні відносини, і навіть з такими загальними термінами, як „україноф ілн“ треба бути обережним. Термін сей прикладається в Росії до дуже ріжнобарвних людей, аби в них замічалось яке україполюбство. До того термін сей прикладався там завше до певних людей з боку, а не самі вони себе так звали, або звуть. На скільки ріжно розуміють сей термін, можна бачити і з того, що напр. Вартовий і Profession de foi молодих Українців, стоячи зовсім на других точках, ніж Гр. К., те ж різко нападають на „україноф ілів“, вбачаючи в них мало національно-українского. Далі, не можна признати точною постанову справи в таких словах Гр. К., як: „україноф іли по своєму соціальному положенню не можуть бути внпшим і жадного компромісу з ними (у радикалів) бути не може. Інтереси українского мужицтва, українского робучого люду на се не позволяють“. Україноф іли, як і люде других подібних напрямків у Росії, зовсім не роблять з себе якого соціального класу, а есть частинами того, що в Росії звуть „інтелігенцією“, то б то елементу, котрий складається з людей усяких класів і в котрому великий процент належить до того, що в 60-ті роки звали „мыслящимъ пролетаріатомъ“. Окрім дуже незручних „народників“, в роді Кабліца-Юзова, ніхто не противуставля інтересів сеї інтеллігенції і мужиків, бо з сеї ж інтеллігенції виходять у Росії і всякі демократи: народники, хлопомане, радикали, соціалісти і т. д. Нарешті не точно буде тожсамити всіх російских україноф ілів з галицкими народовцями-новоерцями. По правді кажучи, не всі й галицкі народовці були новоерцями, а тепер багато і з тих, хто був уплутавсь у нову еру, починають витверезуватись, хоч усе таки галицкі народовці винні в тому, що не досить енергічно виступають з своїми думками. В Росії-ж про нову еру мало хто й знав. Ширші круги, навіть між україполюбцями, довідались про неї найбільше вже після опозіційних виступів радикалів. Прилюдної і широкої дискусії про неї, такої, як в Галичині, на Україні бути не могло, і через те відвічальности за неї класти на всіх „україноф ілів“ ніяк не можна. З деяким правом можна говорити тілько про відвічальність тих Українців, котрі писали й пишуть в новоерских виданях, — так і то напр. з показу д. Куліша видно, як иноді люде попадали в сотрудники тих видань. По всему видно, що свідомих новоерців у Росії можна перелічити на пальцях і що там навіть сотрудників „Правди“ можна винуватити більше в неоглядности та в браку чистоплотности при виборі компанії, ніж в свідомому новоерстві, в свідомому ренегацтві против українского демократизму“.

Волі, вічної, святої волі!

Під сим заголовком прислав нам для „Народа“ д. Гончаренко з Каліфорнії ось яку замітку про очайдушні втеки, що наробили в газетах і серед урядників чимало шуму:

„Вони десять *) захотіли і втікли из каторги чорного царя, що прозивають „Адъ Сахалинскій“.

Підковали дірку в тюрьмі, спустилися из острога по тонкій вірьовці — пальці їх попеклись і вишморгнулись до кістей, як вони спускались. І все таки втікли. Шукали і знайшли на лимані старий човен Японских рибаків. Из сорочок і штанів зробили паруси, і поплили в велике море, на широку волю, або вмирати з голоду, або топитись. Горе було з ними 12 днів — без хліба і води, човен їх од хвилі вже топився. Но Бог наш не без милости. 60 миль од Сахаліна, китобійний корабль, на котрім було два „наших“: один Яковлев из Аляски, а другий Овчинников из Херсоня: серце серцю вопіє; — забачили і сказали капитану, що якіісь люде из-далека видно топляться. Корабль приплив до їх і взяв їх до себе. Привіз їх до Сан-Франціско. „Янки“ посадили їх по 10 центів, як мали на показ гроші робити; а Московский лькай из Вашингтона телеграфіровав: задержать їх і посадить в тюрьму. Їх посадили, і вони просились в Американского вільного люду на волю, і народа вільного голос верховодив лькая царского. А „Русскіе Адвокаты“ — так себе вони називають і величають, — ба по натурі і по ділам „жидики“, — брехали арештантам сидіти в тюрьмі: ми „гвалту наробимо і будем гроші на ваші печалі робити, і їісти добре і сладко пити“. Но десять арештантів, не послухали жидівської науки. Добрий народ випустив їх на волю, і їім тепер добре. Вони мастерові люде, працюють тепер, живуть на волі і благословенний хліб їідять.

Студеня 1, 1893. **Агапій Гончаренко.**

Русини-Українці в Америці.

В 22 нрі „Przeglądu Emigracyjnego“, перепечатано з „Народа“ факти про о. Гончаренка і Русинів в Америці і подано такі подробиці про Русинів і Українців у південній Америці, зібрані експедіцією Дра Сємірадзкого.

„Значна партія „штундистів“ ще перед 10-ма роками, числом у кілька тисяч душ прибула в Аргентину і осіла в провінціях Санта Фе і Корріентес. Узнати урядові подробиці нема способу, бо всі виходці з Росії стало подані за Росіян, а з Галичини й Венгер — за Австріяків. Більшу частину російских виходців чинять меноніти, Німці з над Волги; Українці

*) Їх назвиска: Іван Ковалев, Станислав Войнаровский, Імелян Бег, Михайло Сагаладов, Магомет Мелич, Іван Гекерт, Стефан Пушков, Харлампій Никитин, Матей Щербаков, Іосиф Якушевский.

в загалі дуже нечисленні і, бачиться, після згаданої першої партії, ніхто більше не прийшов.

„В південній Бразілії також набереся пару тисяч галицких Русинів і Словаків — та вони роскинені зовсім одинцями серед Поляків і Німців у провінціях Парана і Ст. Катаріна. В загалі можна їх подибати скрізь, де є галицкі Мазури, та дуже в малім числі. Ще найбільше їх — кільканацять родин у купі — мешкає на колонії Ст. Барбара над І-гуассо в сторонах Корітібі (Corityby). Більшість прибула з під Золочева".

Про організацію Русинів у північній Америці находимо в „Ділі" (ч. 266 з 8 дек. с. р.) ось яку допись з Шамокина в Пенсільванії:

Русини в Шамокині — дякуючи обставинї, що в сім місті живе кількох інтелігентних Русинів, щиро відданих справі народній — переводять у себе досить широку організацію національну. Наведемо деякі інституції Русинів шамокинских.

В Шамокині завів о. Константкевич першу руску школу. До тої школи ходить 36 дітей руских. Як на Шамокин — початок добрий. Книжки шкільні спровадив о. Константкевич з краю (з Галичини).

Дальше заложив о. Константкевич в Шамокині читальню і хор мішаний. Читальню вписано в члени львівского товариства „Просвіта". Хор мішаний числить 28 членів співаків і співачок, а між ними деякі орудують прекрасними голосами. Дірігентом хору єсть доктор медицини п. Володимир Сіменович, котрий мимоходом сказавши — здобув собі тут яко лікар широку славу. Хор співає вже цілу службу Божу з нот і богато пісень світских. Хор сей має ся вписати в члени „Бояна Львівского".

Русь тут в Америці стоїть високо. Хто знає Русинів у Галичині а прийіхав би сюда і побачив, як тут наші люде кріпко тримаються свого і стараються о просвіту — здивував би ся немало, бачучи охоту й здібність Русина до поступу. І не диво, тут не путає Русина той гнет польский старого краю...

Воно йшло би в Америці ще краще, та брак народови провідників. Священників, що дбають про нарід, єсть всего чотирох галицких — прочі 17 угорских встидають ся й говорити по руски — чисті „біснесівці" (гешефтярі), для котрих Богом — доляр, а все инше нехай біс бере! Нарід з тих мадяронів (або як де-хто тут їх називає — з „гонведів") незадоволений, та що-ж бідний вдіє? Коли-б то були галицко-рускі священники, котрим справа народу щиро лежала би на серці, можна би тут зробити дуже й дуже богато.

В Галичині мало знають про наші відносини, однак ми тут — не лиш інтелігентні одиниці, але й люд — уважно слідимо за ходом і поступом своіх братів у Галичині — пічнемо незабавом брати живійшу участь в галицко-рускіх справах. А ми тут будь-що-будь сила, котра на щось може придати ся — бо Русинів в Америці єсть уже до сто і вісімдесять тисяч...

Хто писав українскі „Проповіді Гречулевича"?

В житєписі о. Василя Яковича Гречулевича, у 19 ч. „Зорі" за сей рік, д. О. Л-ий таке каже про єго „Проповѣди на малороссійскомъ языкѣ", що вийшли у-перше в р. 1849: „Сі перші твори о. Г-ча звернули на себе увагу тодішніх українських письмовців, особливо П. А. Куліша. Куліш вийшов в зносини з о. В. Я. і взяв трохи поправити сі перші твори єго що до літературного боку. Скоро з друкарні Куліша ввійшли (1857 р.) сі проповіди новим переробленим виданнем, а 1860 р. вони вийшли окремими відбитками по кілька проповідий у кожнім". Можемо запевнити, що те друге видане т. назв. „Проповідів Гречулевича", то все власна праця самого д. Куліша. Про се може переконатися всякий, хто порівняє І. видане Проповідів з другим, і в загалі твори д. Куліша з творами о. Гречулевича. З поводу уваги в „Зорі" д. Куліш пише нам у приватному листі (з 19 жовтня с. р.), з котрого поки що позволимо собі навести ось що: „Гречулевичови проповіді написав я на-ново, відкинувши тупу попівщину, аби сказати с-під попової єгиди слово правди евангельскої (не книжницької і фарисейскої) народові, що блукає ис церкви в церкву, аки овечки не имущі пастуха. Хто читатиме моі листи до цензора Платонова-Гилярова (про нёго писав уже и писатиме тепер широко князь Микола Шаховський), той знайде в моих листах, що не загубились у Гилярова-Платонова, и таке слово: „Эти проповѣди писалъ я самою горячею кровью моего сердца". Чи так же пишуть про чужу та ще й попівську працю?! Через мое якоби друге виданьня розійшовсь я и с сином автора, петербурським Гречулевичом"... Нагадаємо, що й славно-звісний лист Шевченка у редакцію „Народнаго Чтенія" писав д. Куліш. Из сего видно (а воно ще певне не одно таке вийде на верх), що д. Куліш безкористно потрудився для українского народу далеко більше, ніж думають хвалителі патентованих батьків українства, як о. Гречулевич і т. п. Тепер д. Куліш працює між иншим над устихотворенєм св. письма старого завіту, з котрого вже й вийшла отсе в нашій Коломні „Товитови Словеса". **М. П.**

Подпольная Россія. С. Степняка. Лондонъ, 1893. Изданіе Фонда Русской Вольной Прессы. 8°, ст. 189.

Се переклад на російску мову звісної праці д. Степняка, що перед 12-ма роками появилася по італіанскому і, по заслузі, глубоко заінтереєувала широкий світ про нелегальний рух у Росії та єго двигателів. Праця та починаєся уводом про нігілізм, пропаганду і терроризм, затим ідуть „революційні профілі"

осіб найвизначніших у революційному русі (Яків Стефанович, Дмитро Клеменс, Валеріан Осінский, Петро Кропоткин, Дмитро Лизогуб, Гесся Гельфман, Віра Засулич і Софія Перовска — біографії Желябова і Кибальчица є осібно); нарешті подано „очерки з життя революціонерів“ (московский підкоп, два побіги, укривачі, тайна друкарня і поїздка у Петербург). До російского перекладу (книжка вийшла ще й по англійскому і по німецкому) додано „заключеніе“, де автор розбирає попередну діяльність російских революціонерів і застановляєсн над тим, що би тепер слід робити у Россії. Таким чином російске виданє книжки має й практичну вагу для теперішних діячів у Россії. Автор у загалі пише лехко, образно і, — головно, — правдиво, обєктівно, не жалуючи й критики, де єі, на єго думку, потрібно. Як би хто ні дивився на діяльність змальованих д. Степняком осіб, а все-ж таки книжка єго ставить перед очи просвіченого світа високі приміри людей ідеї і самоножертвованя для добра своєі країни.

„Подпольная Россія“ коштує 2 фр. 50 с. = 1 гульд. 25 кр. = 1 рубль, а з доставкою з Австрії у Россію 2 рублі. М. П.

Від редакції.

Бачучи потребу видавництва, подібного нашому, для розбудженя поступового руху на Русі-Україні, і числячи на моральну і матеріальну поміч для того від ш. земляків, — ми зважуємося і далі видавати нашу газету.

„Народ“ виходитиме в р. 1894 по тій самій програмі і з тими самими сотрудниками, що й тепер, в тім самім обємі, то б то найменче в 2 листи і по тій самій ціні. Цілорічні передплатники на р. 1894 одержать як додаток повість Ів. Франка п. з. Для домашного огнищ а. Довжників просимо вирівнати довг і заявляємо, що на-рік не будемо нашої газети посилати даремно нікому. Заголовок до р. 1893 розішлемо з 1 нром за 1894 р.

В нашій редакції можна ще купити річники „Народа“ з 1890—1893 рр. по 4 злр.

Помилка. В IV. „Листі на Наддніпрянску Україну“, в 19—20 нрі, ст. 219 I стовпець, 10 рядок з гори, після „Проб“, пропущено слова: „творити ще вищу літературу українску моі ради“.

Переписка Редакції.

Д. Українець. Ваш 5-тий лист буде напечатаний у 1 нрі за р. 1894.

Д. А. Г. Не можемо зважитись ні на одно: перше принизило би нас даремне і навіть пошкодилоби справі, подавши донос, що люде мають діло з нами; друге те-ж не помогло би йій, бо непремінно десь вийшла би бріхня, незгода між словами нашими (що мусіли би йти на вгад, бо не знаємож ми добре діла) і йіхніми (котрі, звісно, те ж ішли, як виходило). Ми вже й не кажемо про те, що й се друге неслушно далоби радикалам галицким testimonium paupertatis у тому, що йім чужі особи ні по чому.

Вийшла книга

З ВЕРШИН І НИЗИН

Збірник поезій Івана Франка

Друге доповнене виданє.

8° ст. 468 + VI.

Ціна екз. брошурованого 1 г. 50 кр. оправленого в полотно 1 г. 80 кр. в кращій оправі 2 г. 30 кр.

Обертатися виключно до книгарні Ставропигійского Інститута у Львові.

Осібно вийшли

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

Поема з недавньої минувшини

Івана Франка.

Ст. 129. Ц. 30 кр.

Обертатися до автора: Львів, Байки, Глубока ул. 7.

Вийшла І. книга

ЖІНОЧОІ БІБЛІОТЕКИ

під редакцією

Наталіі Кобринскоі

п. з.

НАША ДОЛЯ

збірник праць ріжних авторів

1/8 ст. 104. Ц. 50. Обертатися до Н. Кобринскоі у Болехові, Галичина.

Сими днями вийде книга:

Листи

на Наддніпрянску Україну

Михайла Драгоманова

Виданє редакції „Народа“.

Коломия 1894.

Ц. 50 кр.

ЮРИЙ КОССОВАН

(Осип, Домінік, Ігор, Гординский де Федькович)

Написав

Олександер Колесса.

Львів 1893.

Наклад. Тов. ім. Шевченка.

1/8 ст. 99. Ц. 30 кр. Обертатися до товариства: Львів, Академічна ул. 8.

Тілько що вийшла книга:

Куліш Олелькович Панько.

ДЗЬВІН

Староруські думи й співи

Женева 1893.

H. Georg Libraire-éditeur

1/8 ст. I-IV + 239. Ц. 1 гульд. Можна получити через редакцію „Народа“ в Коломиі, Замкова ул.

Перше вийшли того ж автора

ТОВИТОВИ

СЛОВЕСА

Переказані старорущиною.

Коломия 1893.

Виданє М. Павлика. Ц. 10 кр.

В редакції „Народа“ можна купити отсі видання:

ДРАГОМАНОВА:

Шістьсот років Швейцарскоі Спілки

Львів, Ц. 10 кр.

Про Брацтво хрестителів або Бабтистів на Україні.

Коломия 1893, Ц. 10 кр.

Чудацкі думки

про українску національну справу.

Львів, Ц. 50 кр.

ПАВЛИКА М.:

Про руcько-українські народні Читальні.

(Огляд праці коло р. народу в Австро-Угоршині за 1772—1880). Львів. Ц. 50 кр.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

ткки основи теперішних громадско-економічних порядків. Нехай хто хоче робить з себе вивірку, котра топчеся на однім місці, а думає, що вона везе великий поїзд, — ми на таку комедію не пристанемо.

Ось через що ми, власне для економічного поступу нашого народу, завше будемо звертати увагу на політику, — звісно, не на ті дрібязки, котрі часто вважаються за політику, а на такі справи, котрі дають характер всему житю народу в державах, забирають на себе переважну частину громадского зарібку, впливають на розділ між клясами народного майна і т. и. Громадска економіка — є власне політична економіка, політичне орудуване всім майном народним, а не играшка з его недойідками! Через те наша головна ціль була і буде: вияснити народу, що він сам мусить узяти в свої руки громадску, краєву і державну політику, а далі і все майно. Се й буде правдива „громадска спілка“, котра варта повного напружіня народних сил.

Знов кажемо: всякі кооперацийні проби річ добра і ми рекомендуємо заходи коло них нашим товаришам. Тілько ж усе таки той, хто пояснить хоть 20 душам напр. державний буджет, а в нім такі точки, як видаток на військо, той зробить економічну прислугу в усякім разі не меншу, ніж щаднича каса з 20 голих людей. А за тим же остаються справи основи неправди теперішнього економічного порядку, котрі треба ж пояснити. Тим же, хто зве таке пояснінє „максімальними мріями“, котрі мов би то відривають народ від реальної праці, ми нагадаємо, що вже в таких сторонах, як Англія, Германія, Бельгія зроблено проби з кооперацiями на таку скалю, яка у нас покажеся „мрією“, — та й там вияснилось, що думка значно поправити реальну нужду народу такими пробами без радикальних змін у державному і громадско-економічному порядку, була „мрією“!

Сим ми не хочемо сказати, що „наша партія“ робить уже так прекрасно, що стоїть вище закидів. Ні, ми добре бачимо, що і наші радикали також рутенского Адама дітки, як і другі земляки наші, — а звісно, що між тими землями, з котрих зліпив бог рутенского Адама, мало було покладено елементу устійности і енергії, і через те ми вдячні і нашим противникам, коли вони вказують хиби в роботі нашої партії. Тілько ж ми не можемо згодитись на цілком фальшиву постанову справи про політику і економічну працю.

Постанова та виходить найперше з грубого незнатя того, що робиться по всему цівілізованому світі, до котрого по волі, чи по неволі, притягнута і Галичина вкупі з другими країнами Австрії. Коли вже навіть проминути соціал-демократію, котроі зріст не може ж не звертати на себе уваги, то що ж иншого визначають скрізь по тому світові голоси людей усяких партій проти мілітарізму, проби економічного законодавства, появи всяких християнских соціалізмів і т. и. як не признанє потреби широких політичних, державних і навіть міждержавних заходів, що б радикально поліпшити теперішній стан народів? Чи ж хотять, щоби між усіми европейскими народами одному нашому „народу-велетню“ ні слова не було говорено про ті заходи, одного его впевняли, що він вийде з свого обідраного стану самими касами ощадности і т. и. дрібненькими заходами приватного характеру?

Смішний би то був „велетень“!

Взаімність словянска

в розуміню Колляра і тепер.

III. Взаємини між Словянами від часу видання Коллярової книжки поступили так значно наперед, і в політичнім і в духовім житю Словянщини набрало ся стілько важних фактів, що огляд їх, бодай побіжний, може бути дуже навчаючий. А поперед усего важно те, що говорячи нині о взаімности словянскій ніхто вже не поважився б додати приложника „літературна“, не поважився б ограничити ту взаімність на саму літературу та філологію, а виключити політику. Противно, Словянство переконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немислимий і що розвій духовий, літературний хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все таки тілько поруч із сим дру-

бо стаття та писана була так, щоб не пошкодила „Зорі“ перед російською цензурою. Між иичим там проводиться така параллель: „Російско-українська публика не може не вбачати в галицко народовскій формулі: примусова національність (инакше б сказати „національні святощі“) унія й „батьківска рука“ тої ж самої трійці, котра в Росії була похована морально ще в часи севастопольскої війни“.

Хто ознакомлений зо справами російскими, той догадається, що тут іде діло про трійцю: „православіе, самодержавіе и народность“, котру в часи Миколая I ставлено оффіціально, як „незыблемыя основы русскаго царства“ і котру тепер хоче підновити сістема д. Побѣдоносцева. В „Народі“ вже кілька разів було показувано, як тенденції старих галицких партій, москвофільскої як і народовскої, в суті своїй, говорять те ж саме, що „три кити“ Миколая I.

З сих китів „народность“ може виглядати, як щось симпатичне, а надто там, де йде діло об тім, щоб визволити одну національність од нагніту других. І за часи Миколая I, хоть національности велико-рускій політично ніхто не грозив, та все таки культурно вона була принижена перед німецькою і французскою, бо в початку XIX ст. вищі верстви в Росії навіть говорили по французкому ліпше, ніж по своєму, так що напр. в літературі російскій змаганє до „народности“ посило здорові зерна оріґінальности, реалізму і навіть демократизму. Та все таки сусідство сего змагання з історичними „святощами“, як православіе і самодержавіе, довели до того, що розмова про „народность“ звелась на реакцію тим скорше, що й сами по собі національні почутя, не контрольовані оглядом на всесвітню правду, заводять людей у петрю дикости і гарешті стають просто покришкою особистого генефтярства. *)

Ось через що три кити Миколая I стали нарешті ненависні всему свіжому люду в Росії. Тепер там виходить преінтересне й для Галичини видане „Иванъ Сергѣевичъ Аксаковъ въ его письмахъ“, в III-му т. котрого між иичим знаходимо листи сего звісного московського писателя з України, де він в 1853—54 рр. студіював ярмарки, і через котру в 1855 р. він перейшов з міліцією по дорозі до Криму. Тут ми вкажемо тільки на ті листи, в котрих Аксаков, сам один із шефів московського національзму, говорить про трійцю Миколая I і єї послідки для громади.

„Что за комедію разыгрываютъ въ Москвѣ! пише в 1856 р. Ів. Аксаков, з Бендер. Читать возмутительно!... бѣда отъ русскаго направленія, которымъ изволитъ проникаться свѣтское общество! Слова: народность, русскій духъ, православіе производятъ во мнѣ такое же первическое содроганіе, какъ русское спасибо, русскій баринъ и т. п. (в другому листі А —в прибавля і „русскій мужичокъ“). Охотно согласился бы прослыть въ обществѣ западникомъ и протестантомъ“. „Кромѣ небольшаго кружка людей, такъ отдѣльно стоящаго, — защитники народности или пустые крикуны, или подлецы и льстецы, или плуты, или понимаютъ ее ложно, или вредятъ дѣлу балаганными представленіями и глупыми похвалами тому, что не заслуживаетъ похвалъ.... Будьте, ради Бога, осторожны со словомъ: „народность и православіе“.

(Далі буде).

М. Др.

*) На що зійшов у Росії напрямок „народности“, ставши оффіціальним і як од него одвернулось усе свіже в громаді й літературі, показано добре в книзі Пипина — „Характеристики литературныхъ мнѣній“.

Удар для „уміренних ліберáлів“

усяких народностей і партій, між ними й народовскої, дав нежданно-негаданно австрійский уряд, вніснн в раді державній 10-го с. м. проект загального голосования, по котрому право голосу, окрім тих, що й доси его мали, матиме ще 3½ міліона людности. Єдиний ценз для того — грамотність. Новий закон, значить, допускавби до законодавства і робітників, і, як уже тепер обчисляють, тоді було би вибрано до ради державної коло 30 соціалістів і радикалів. Через те робітники й селяне наші будуть за тим правом, тілько противитимутьси давним куріям виборчим, ще задержаним урядом. Новий проект уряду, упавший мов бомба перед послами в раді державній, вкупі зі скасованєм конституції в Чехах, викликали таку комплікацію, що теперішна рада державна мусить бути розвязана, а то і тоді коли більшість послів буде против мір на Чехів. і тоді, коли вона відкине новий виборчий проект. Значить, і ми муснмо ладитися до нових виборів у раду державну — найінтересніших, які у нас доси в загалі були. Просимо Українців мати се на увазі...

Х. У. Z. Письмо получили зараз. Відповімо пізніше.

З сим нром розсилаємо початок новісти Івана Франка п. з. **Для домашнього огнища** ст. 1—8 і будемо й далі додавати по тілько ж до кождого нру. Просимо конче вирівнати з нами рахунки, бо вже 21 нру не пішлемо нікому, хто доти не заплатить усего довгу.

З вершин і низин

посіі Івана Франка вийдуть сими днями. Ціна до того часу 1. зр. 80 кр. Обертатнеся до до книгарні Ставропигійского Інституту у Львові. Осібно вийдуть сими днями і **Панські жарти**, котрі можна буде селянам набувати в нашій редакції.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

IV-тий Рік Коломия 1. ноября 1893. 21 нр.

Виходить 1. і 15 д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

Політика і економічні справи.

Всім мусить бути памятним, як недавно ще люде, неприхильні народному поступу, або єго не розуміючі, докоряли нам, що ми, звертаючи увагу на лихий економічний стан народу, проповідуємо „жолудкові ідеї“. А не так давно перед тим тіж самі люде голосили, що „у нас соціальної квестії нема“ окрім справи „пянства та ліпивства хлопа“, котрий через те лишень, мовляв, і бідує.

Тепер розмова тих людей змінилася. Нам уже дорікають тим, що ми за мало займаємось економічними справами, а звертаємо увагу на саму політику. Є такі навіть, що осмілюються говорити, що вони самі, раніще нас „поставили на черзі економічні справи“ і кличуть нас тепер „закладати при читальнях „Просвіти“ спілки господарскі, каси позичкові, щадничі, голосити економічні відчити і т. д.

Ми мусимо нагадати, що тов. „Просвіта“ перемінилася в просвітно-економічне на внесок і по пляну одного нашого молодого товариша, що був зразу в Виділі „Просвіти“, та коли ми хотіли вступити в члени товариства і працювати в нім для справжньої просвіти й економічного піддвигнення народу, — нас не принято в члени виділом і навіть на загальних зборах, де з сего поводу против нас знялася ціла буча, що ми хочемо перевернути „Просвіту“. Через те рада, працювати нам тепер під цензурою „Просвіти“ — просто комічна. Та відкинувши сю коміку, така постанова партійної справи у нас може кому показатись і резонною, і може хто і справді подумає, що ми занадто богато звертаємо уваги на політику, забуваючи економіку.

Закладайте, кажуть, спілки господарскі! Прекрасна рада, але перше треба, що б хто брав на себе ініціативу такої праці. А ми вже казали, що людей таких у нас мало; їх треба сотворити, або хоч збудити, між инчим і „полемікою“. А головне: з чого закладати, з яких засобів? Проповідайте голому спілки та каси, — с того нічого не буде! А нехай стануть людей менче обдирати, то вони і без проповіди надумаються на спілки. От тут то і видно, яку вагу має політика і для економіки! Хто ж може вменшити здирство з бідних людей, з простого народу? — Ніхто, як сам той народ, коли матиме політичну силу! Ось чому ми мусіли звернути тепер головну увагу на те, що б збудити в нашому народі волю добитись політичного права — загального голосованя. І ми думаємо, що ми тим не віддалились від економічних справ, а приблизились до них.

Всякі спілки, каси і т. н. діло добре, але вони не піднімуть значно добробиту маси народу. Вони добрі лишень тим, що зближають поодиноких людей, привчають їх думати над певними справами, орудувати ними; але, коли до таких проб причепити думку, що, мовляв вони й є правдива, головна громадсько-економічна справа, що вона сама поліпшить стан народу, — тоді такі проби вийдуть просто шкодливими, як нове курево, котре затуманить людскі голови, відведе їх від справді головного: кри-

тяки основи теперішних громадско-економічних порядків. Нехай хто хоче робить з себе вивірку, котра топчеся на однім місці, а думає, що вона везе великий поїзд, — ми на таку комедію не пристанемо.

Ось через що ми, власне для економічного поступу нашого народу, завше будемо звертати увагу на політику, — звісно, не на ті дрібязки, котрі часто вважаються за політику, а на такі справи, котрі дають характер всему житю народу в державах, забирають на себе переважну частину громадского зарібку, виливають на розділ між клясами народного майна і т. и. Громадска економіка — є власне політична економіка, політичне орудуване всім майном народним, а не играшка з его недойідками! Через те наша головна ціль була і буде: вияснити народу, що він сам мусить узяти в свої руки громадску, краєву і державну політику, а далі і все майно. Се й буде правдива „громадска спілка“, котра варта повного напружіня народних сил.

Знов кажемо: всякі кооперацийні проби річ добра і ми рекомендуємо заходи коло них нашим товаришам. Тілько ж усе таки той, хто пояснить хоть 20 душам напр. державний буджет, а в нім такі точки, як видаток на військо, той зробить економічну прислугу в усякім разі не меншу, ніж щаднича каса з 20 голих людей. А за тим же остаються справи основи неправди теперішнього економічного порядку, котрі треба ж пояснити. Тим же, хто зве таке пояснінє „максімальними мріями“, котрі мов би то відривають народ від реальної праці, ми нагадаємо, що вже в таких сторонах, як Англія, Германія, Бельгія зроблено проби з кооперацийми на таку скалю, яка у нас покажеся „мрією“, — та й там вияснилось, що думка значно поправити реальну нужду народу такими пробами без радикальних змін у державному і громадско-економічному порядку, була „мрією“!

Сим ми не хочемо сказати, що „наша партія“ робить уже так прекрасно, що стоїть вище закидів. Ні, ми добре бачимо, що і наші радикали також рутенского Адама дітки, як і другі земляки наші, — а звісно, що між тими землями, з котрих зліпив бог рутенского Адама, мало було покладено елементу устійности і енергії, і через те ми вдячні і нашим противникам, коли вони вказують хиби в роботі нашої партії. Тілько ж ми не можемо згодитись на цілком фальшиву постанову справи про політику і економічну працю.

Постанова та виходить найперше з грубого незнатя того, що робиться по всему цівілізованому світі, до котрого по волі, чи по неволі, притягнута і Галичина вкупі з другими країнами Австрії. Коли вже навіть промянути соціал-демократію, котрої зріст не може ж не звертати на себе уваги, то що ж иншого визначають скрізь по тому світові голоси людей усяких партій проти мілітарізму, проби економічного законодавства, появи всяких християнских соціалізмів і т. и. як не признане потреби широких політичних, державних і навіть міждержавних заходів, що б радикально поліпшити теперішній стан народів? Чи ж хотять, щоби між усіми европейскими народами одному нашому „народу-велетню“ ні слова не було говорено про ті заходи, одного его вневняли, що він вийде з свого обідраного стану самими касами ощадности і т. и. дрібненькими заходами приватного характеру?

Смішний би то був „велетень“!

Взаімність словянска

в розуміню Колляра і тепер.

III. Взаємини між Словянами від часу виданя Коллярової книжки поступили так значно наперед, і в політичнім і в духовім житю Словянщини набрало ся стілько важних фактів, що огляд їіх, бодай побіжний, може бути дуже навчаючий. А попереду усего важно те, що говорячи нині о взаімности словянскій ніхто вже не поважився б додати приложника „літературна“, не поважився б ограничити ту взаімність на саму літературу та філологію, а виключити політику. Противно, Словянство переконалося за тих 50 літ, що розвій національний без розвою політичного майже немыслимий і що розвій духовий, літературний хоч звичайно випереджує розвій думок і змагань політичних, все таки тілько поруч із сим дру-

шери „Рускої Бесіди“ самі правопись фонетичну переперли в урядах, казати д. Біберовичеви печатати нею афіші, а, взявши театр під свою управу, вводять назад етимологію!!

Ще найбільше нації будить в нас артистична комісія, бо там засідають люде більше поступові, що розуміють ся на театрі, як прим — дд. Лукич — Левіцкий, др. Олесніцкий, Вахнянин, Коцовский, Франко. Чей з ренертуаром щось зробить ся, бо-ж неможливо дальше давати такі штуки, як Гаспаронє, Зелений остров, Два злодії, Трійку гільтайску і і. Так само належить провірити мову в штуках, бо деякі з них писані таким языком, що не можуть будити у публики запалу.

Одною з найважлійших річей в устрою театральнім есть також гармонія поміж артистами і адміністрацією. А нова адміністрація вже за так короткий час далеко назад до квасів. І так, доси було в звичаю, що артисти і артистки брали з собою до театру служачих, котрі їм за то носили до театру гардеробу. Тепер адміністратор заборонив впускати слуг до театру, а тим самим приневолює артистів носити собі самим гардеробу. Таке не новинцо діяти ся. Також заявив новий адміністратор, що ему „Руска Бесіда“ наказала викоренити з театру бунтарский дух. Дух бунтарский поміж актерами — чи чував хто таке? Актори, що грають і по два рази денно, що грають і шість разів на тиждень, актора, що виступають, коли їх діти на катафальку дома лежать — се відай не бунтарі! „Руска Бесіда“ повинна була добре обдумати, заки таке заявила, бо се причинилось також до квасів, і актори сильно жаліють, що їх так несправедливо трактують.

Недавно появили ся великі відозви до Русинів, щоби всюди збирали жертви на руский театр. Ми, радикали до того не запалюємось, бо уважаємо за річ важнійшу забезпечене биту акторів на старість, на випадок слабости, фонд емеритальний. А на той фонд наш Русини якось мало уваги звертають. А не знаємо, чи до богатих теремів буде можна припасувати „бездомних бурлак“, як називає „Руска Бесіда“ артистів?

А поки не буде для акторів хліба насущ. доти являють ся марницями всякі свячині народні!

Се хотіли ми сказати під адресою „Рускої Бесіди“. Ми би були дуже раді, коли би люде, втаємничені в теперішний стан театру, представили нам его в яснійшім світлі.

Нестор Яворовский.

Фонетична трагі-комедія.

Міністерство просвіти веліло завести в руских народних школах Галичини фонетичну руску правопись, згідно з ухвалою правописної анкети, зложеної переважно з народовців. Після вічного зітхання галицких народовців за фонетикою, можна було надіятися, що народовці всі ухопляться за міністерский рескрипт і самі загально заведуть фонетику в своїх видавництвах і писаннях. Так виходило би логічно, з погляду на явну користь для розвою української літератури. Та про народовских політиків треба сказати те, що в бійці про осла з тягаром і міст: власне через те, що міністерство взялося тягнути народовского осла за вуха через етимологічний міст, до фонетичного раю, — той звір сіпався тепер узад сильніше, ніж коли небудь. Ото „Діло“ заявило, що буде далі друкуватися етімологією; так само будуть друковані й видання „Просвіти“, і „Батьківщина,“ — що від нового року стала виходити тільки два рази в місяць, — завела на-ново етимологію, так само заведено ві на-ново і на афішах руского театру, що перейшов під заряд самих фонетиків. Та воно певне на тім не стане. Народовці, звісно, зрікаються фонетики тільки до „слушного часу“ — коли шкільні власти піднесуть їм на мисці готову фонетичну публіку. Народовці, замаравшися в угодовскім болоті, певне хотять так обмитися перед рутенскою публікою, і може хотять своїм антіфонетичним походом показати опозіцію правительству, котру вони заповіли на зборах „Народної Ради? Була би се єдина в своїм роді опозиція, та й ві можна би ще простити, якби тільки з того могло вийти що-небудь доброго для української справи. Тільки ж мусить вийти противне. Попускаючи тепер у правописи, народовці будуть мусіли чим раз більше попускати і в змісті своїх видань, коли таки бажають дійти до фонетики, і „pewnego piękнego rogatka“, завівши ві, провалять ся зовсім. Чому? Тому, що народовскі політики не подають своїй публіці такого змісту, що був би в стані зацікавити їх публіку більше правописи. Чому то на „Народ“, „Хліборобі“ і всі наші радикальні видання і собаки нагавкне за їх фонетичну правопись? Чому наші видання радо читають і такі вороги фонетики, що колись із св. Юра метали протів неї куренди, і чому ті самі люде ні за що не возьмуть у руки звичайних народовских видань, друкованих фонетикою?? Очивидячки, тому, що зміст наших видань так імпонує тим нашим ворогам, що їм ніколи звертати уваги на фонетичну правопись. Як раз сего народовці не втяли, тай не втнуть. Після того всего ми мусимо запитати їх: якіж ви у чорта наборники українского письменства? які ви українські націоналісти бодай на письменскім полі? Чи така вам робота — розвій того письменства?!! Не націоналісти в політиці, не націоналісти в літературі — в чімже ще ви націоналісти?! Народовці, відпекавшися трохи наших владик — своїх провідників у політиці, що й завели їх туди, де вони врешті опинилися, — все таки держаться коли тих владик. Адже ж ті владики також виступили протів фонетики, бажаючи так придобритися загалові нашого поповства, в оборонї котрого від звісних нападів, вони пальцем не кинули. І вийшло те, чого й треба було ждати: задля етимології вони простили гріхи своїм владикам, а москвофіли простили народовцям — і настала „згода в семействі“. Справді: „щасливі у нас люде, блаженна сторона“!!. **М. П.**

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** — З друкарні Михайла Білоуса в Коломиї.

чей може хоть так злагодить гнів небесних сил. Найдеся такий, що іще в яркіших красках малює ему грізні надземні сили та не занедбує рівночасно представити самого мужика як щось найнужденнійшого, найзарнійшого, як щось рівного звичайному, мізерному червакови... І чиж дивуватися тепер, коли мужик, така мізерна істота, оточена зі всіх боків такими грізними силами — справді така мізерна і безсильна, та що вона тратиться через те до остатнього?

Юліян Бачинский.

(Далі буде.)

„Правда“ В. Чайченко і галицкі радикали.

В нрах 15-18 „Народа“ з 1892 р. (за 1 л. октябрь), в статейці М Драгоманова п. з. „Правда за місяць червень 1892“, згадано про секіз д. В. Чайченка „Спроба“ і піднесено, як неслушно д. Чайченко зве галицких радикалів „фантастичними, відірваними від трунту“. Отже в 3 нрі „Зорі“ за сей рік д. В. Чайченко оповіщує ось яку свою заяву п. з. Мій недогляд:

„В Правді“ за місяць червень 1892 р. видруковано мій ескизик „Спроба“. В йому стрічають ся ось які слова, що на їх звернув увагу (як я оце дізнався) і рецензент в одному галицькому виданні: „... в йому (в одному товаристві) могло бути кільки людий з національним українським колїром, — мов до вкраїнського народу мусимо бути Вкраїнцями, — от, **де що подібне до сьогочасних галицких радикалів, тільки ще фантастичнійше, ще більше од грунту одірване**“. — Звісно, ескизик той така дрібниця, що про неї можна й не балакати і сьогодні прочитавши, завтра забути. Але коли вже отї підкреслені слова видруковано, то мені не хотіло ся б, щоб їм надавано те розуміння, якого я їм не надавав. Згаданий ескизик був колись епізодом в більшій повісти, і ті слова, в устах у персонажу з тієї повісти, виявляли тільке його особистий, а не авторів погляд. Тільки через недогляд зостались вони і у вийнятому з повісти і нарізно надрукованому ескизови, і цей недогляд зовсім не бажаний есть авторови, бо він (автор) ніяк не може ідентефікувати себе з згаданим персонажем (тепер трохи одмінений — Квітковеський у „На роспутті“)

1892. XI. 14 (26). **В. Чайченко.**

Се дуже совісно з боку д. В. Чайченка. Як же ж назвати те, що „Правда“, де надруковано згаданий уступ ескізу д. Чайченка, — і словом не згадує про заяву д. Чайченка в „Зорі“? Не відповідає „Правда“ і на нашу просьбу — оголосити докази підпиранія деспотизму галицкими радикалами. Отже, ми ще раз просимо ві за те. *Ред.*

Оборонці угорского попівства.

Мабуть звісно нашим читателям, що теперішне угорске міністерство, під проводом Векерлього, поставило собі в програму між иншим: обовязкові цівільні слюби, відібране метрик від попів і заведене закона, по котрому всі иновірці малиби мати як найширшу віроісповідну волю, а діти з мішаних подруж моглиби самі вибирати собі віру, яку би схотіли. Се звісно дуже неподобалося попівству на Угорщині. Отже орган нових усмирителїв Востока у користь Риму, Дѣло вважає своїм святим обовязком сокрушити копіє і за угорских ультрамонтанів та ниже про се таке в остатнім нрі:

„Законъ, вироваджуючій якісь змѣны въ давнѣйшомъ ладѣ, есть тогдѣ пожаданый, наколи его выкличе дѣйсна потреба, т. є. наколи старый ладъ не вѣдповѣдає ново вытворенымъ вымогамъ и обставинамъ. Тымчасомъ тѣ намѣрены реформы на поли церковномъ выйшли лише зъ теорій. Мадярамъ и ихъ міністрамъ хоче ся за всяку цѣну йти мовь-то въ передъ, чванитись передъ свѣтомъ якъ найскоршимъ и найрадикальнѣйшимъ поступомъ, просто блестѣти новыми культурными добутками. И въ тій то вынасыченій жаждѣ чванливости належить шукати и жерела реформъ на поли церковно-політичномъ“ (нр. 43).

Зараз видно, що „Дѣло“ орган великих „практичних“ політиків. Тілько ж практику їх не треба так дуже брати на серіо, бо у тих політиків усе „не на часі“, що тілько нового поступового не нічни: і загальне голосованє, і воля совісти, віроісповіданя, і все. А про те у нас як раз такі політики, грають найбільшу ролю — вони спасають Русь-Україну від нашествія усяких імів, окрім, розуміється, римского. Як то мудро устроів господь бог, що ті спасителі не на Угорщині — дали би вони татому Векерльому! як він сміє визволяти свою країну від надто великого впливу Риму та йде протів такої могучої хвилі, як заполоненє Римом усего Востока!

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

повітових так і губернських, а також автономії сільских і волостних рад (сходовъ). Це буде напевне, коли волі добється сама суспільність, бо земські і міські організації єдині організації, де можлива хоч яка небудь практика виборного самоурядования, де можливе згромадженнв на грунті реальної праці поступових елементів. Це буде і в тім разі, коли сам уряд в силу яких небудь причин дасть цю волю, бо вишеназвані інституції єдині, котрі мають натяк на політичну волю і котрі здатні будуть і в житті конституційнім при реформі виборів і при усуненню адміністраційної опіки.

А при Американскому ладі. чи зреалізувалась би повна українска рівноправність і єдність, якої бажає автор? Я певний, що мійскі Думи будуть проти украінскої мови в школах, бо мійский люд обрусів, та хто єго зна, що скажуть і повітові ради, котрі будуть складатись з обрусілих інтелігентів або пріпціпіальних сторонників обрусіння.

Здається, що автор Profession de foi сторонник австрійского ладу, котрий і в Росії, як і в Австрії поведе до пригнічування і ассіміляції оазів чужеродних елементів, на Україні: Великорусів, Поляків, Молдован і в Великоросії: Українців, Фінів, Татар і т. д. В Остзейщині Німців, або Латишів.

Що до економічного идеалу: сімйі рівних, вільних працьовників, то скажу: поки сонце зійде, роса очи вийість — не один сімянин вмре з голоду і помикатимецця в наймах. Як би нам добитись прогресівного-подоходного налогу, доброї організації крестянских банків і в загалі дешевого кредіту задля бідняка, що б полекшити перехід дворянских маєтків в руки хліборобів, організуваги як слід крестянські переселення, професіональну просвіту. Наші громади, як сільскі так і мійскі, мають громадські землі — пережитки громадского володіння, тілько вони йіх спродають або розділюють подворно. А на йіх землях можнаби вести громадску продукцію, міста могли б завести і заводи й фабрики — словом — почати проби соціалістичного ладу. Але мусим щиро признатись, що ми до сього не доросли, що мійске господарство иде гірше ніж яке небудь: Землі й инші доходні статті або здаюцця в аренду, або з половини і ніколи сам город своіми орудіями і скотом не обробля землі. І взагалі те що город сам робить, наприклад завідує водопроводом, чи яким млином, то вопо або дає убитки, або иде далеко гірше ніж у звичайного властителя. Богато чого можнаби робити при сучасному політичному порядку, але ми не вміємо, не доросли, чесноти бракує; крадіжка й недбальство характеризують наші автономні інституції. Звичайно, легше звалити на деспотизм, ніж признатись, що ми або невміємо або бракує енергії. Уряд складаецця з людей, котрі виходять з серед нас же. Всі наші інтелігенти — ті ж самі чиновники. Як би ми були ліпші, то певне були б ліпші і наші уряди і лад би змінився.

Листи на Наддніпрянску Україну.

IV. „Спантеличані“ української громади, по д. Вартовому, через погляди Костомарова, Куліша й мої. Дійсний стан української науки і літератури в 70-ті роки, під напрямком реально-соціальним, і в 80-ті, під напрямком формально-національничним.

По словам д. Вартового, погляди Костомарова, Куліша й мої „спантеличили“ земляків, затемняла національну свідомість Українців і здержала зріст українства, між иншим і література. Чудна се скарга! Скрізь на світі дискусія жівить думку людеку, а в нас вона затемняє! Такі скарги тілько показують нетерпимість і значить необразованність певних наших патріотичних кругів. Вони нагадують мені одного беллетриста нашого, котрий, прочитавши досить умірковану критику на свої твори, писав, що після таких критик ніхто не схоче писати! На заклик до чесної дискусії справи, ми вміємо тілько мовчати, або кричати: зрада!

Нарешті критичі погляди Костомарова і т. и. зовсім не спинили нікогісінько а нікогісінько. По моїм поглядам, виложеним в статях „Література російска, велико-руска, українска й галицка“, українским писателям радилась певна сістема праці: „знизу в гору“ (від літера-

з вигідного для народу „розмежуваня" (лісів і пасовиск) не вдаючись до уряду, що видав не давно про те вигідний для панів закон. Ми в свій час уже казали про подібну наївність новоерского органу, звертаючи єго увагу на те, що власне пани й добиваються такого закону, користуючись теперішньою „дворянскою эрою" в Росії. Тепер порадимо „Правді" звернутися з такими намовами до попів і панів галицких і випросити у перших освіту народу, а в других ліси і пасовиска, бо чому ж таки галицкому виданю російске Поділє дорожче, ніж галицке? Чудо, так чудо! Коли рак свисне в Галичині, то засвистить і в Росії!

Бібліографія.

Переклад „Исторіи Англійскаго народа" Гріна, котрий ми поручали нашим читателям, уже скінчився в Москві з 4-тим томом, доведеним до 1815 р. Добре б було, коли б тепер та ж, многозаслужена фірма (К. Солдатенкова) видала і переклад Рамбо *Histoire de la civilisation francaise*, то б широка публіка в Росії з Україною мала перед собою огляди зросту двох головних тіпів новоевропейскої держави.

У Франції вийшов переклад з англійского книги про англійскі товариства робітників (Le passé et l'avenir des trades Unions, par Georges Howel). Автор, котрий сам один з видніщих діячів в англійскому робітницкому руху, не довольний тим державно-соціалістичним напрямком, що тепер ширіться серед англійских робітницких товариств, і волів би їх задержати на старій дорозі — лишень частно-правної боротьби з капіталістами. Та все таки він дає інтересний огляд величезних англійских робітницких товариств, котрі й на тій старій дорозі зробили багато й перші в Европі показали якої сили може набути робітницка організація.

В Парижі вже 4-тий рік виходить La *Revue des Revues*. Се місячник, котрий має головну ціль давати витяги й огляди всего важнішого, що пишеся по періодичним виданям на світі, а окрім того дає й окремі критичні статі про літературний рух в ріжних сторонах і бібліографію нових книг. Славянскі місячники те ж оглядаються, а надто російскі. Подібне видане є й по англійскому *The Review of Reviews*, та знате англійскої мови мало розширено по наших сторонах. Коштує *La Revue des Revues* дешево: 16 франків у рік з пересилкою за границю. Ми поручаємо се видане українским кружкам, де тепер багато говорять про самостійність українскої літератури, та дуже мало слідять за літературним житем у Европі.

М. Др.

Orientem convertere a naopak.

Під таким заголовком подає новий ческий радикальний двутижневник *Nové Proudy* у 5 пр., зміст нашої статі про руско-український університет з ось яким кінцем, цікавим для теперішних відносин межи Чехами:

„Чи не паде вам на думку противний процес у нас і поступове становиско в справі славянскій? Інтересно: Русини так близько жерела російских думок, вони зовсім рідні єму а про те поступові їх люде чують потребу черпати з наукових джерел западу. У нас мало що не поставлено засіків против западу і записувано єдиний лік на нашу неміч: пристати до російского славянства. Клонимо в пошані голову перед великими російскими мислителями і віримо в їх моральну висшість. Достоєвскі й Толсті муеять проймити нашу істоту — але ж вони не представляють усего душевного житя. Самі Росіяне ревне черпають из западних жерел і Спенсер, Бокль, Гегель, Міль, Маркс і т. и. є в засобі усякого російского інтелігента і були російскою суспільностію приняті до російского образованя. А ми малиби приймати їх думки аж обхідно через Росію — чи ми не досить Славяне, щобисмо мали боятися зрушеня наших славянских основ? Власне так, як поступова українска партія у Галичині зрікаєся обертати Восток на віру, так і ми не хочемо в справах усесвітньої культури замикатися тілько в російских границях".

Братньому органови скажемо, що про те все українскі шовіністи власне попрікають нас прихильностію до російскої літератури. Вони російску літературу майже відкидають, та зовсім не для западних літератур, не для западної культури, а для своєї власної „національної мудрости", котрій, звісно, далеко і до справжньої російскої культури.. Така то путанина в нашім блаженнім славянскім світі...

При нагоді завважаємо, що тепер у Чехії серед молодшого покоління очивидно ширіться радикалізм с таким самісіньким напрямком, як наш. Основано кілька радикальних видавництв, між котрими найбільше і найліпше редаговане: *Neodvislost*. Radikalni list pondelni тижневник, під ред. д. Ант. Гайна. Рекомендуємо сей тижневник усякому, хто хоче познакомитися з теперішною преважною еволюцією серед ческого народу. „Neodvislost" коштує у рік 6 зр. Адрес редакції: Прага, Jungmannovo namesti, ч. 2.

Через те, що сим разом друкарня не була в стані зложити більше, — ми мусіли відложити до слід. нрів багато біжучих статей, а також продовжки статей дд. Охримовича і Бачинского. Просимо нам потерпіти.

Видає й відповідає за редакцію **М. Павлик.** — З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

Західній Европі й Америці: пропагандою серед народу вияснити потребу зміни громадского строю, а політичною силою народу провести ті зміни в закони і житє. В Россії, де ще не ма ніякої політичної волі, се робити важче, ніж в Австрії, але ж і там иншого способу не може бути. Та инакше який смисл можуть мати слова: „прогресівна, культурна робота в усіх сферах украінства“?

Може д. Сердешний думав виключити з круга „культури“ „політику“, або навіть противуставляти сі два терміни, як роблять деякі россійскі філософи школи Гоголевого Кифи Мокієвича. Так ее така мудрість, котра сама себе побива. „Тільки сіяне освіти, — каже д. Сердешний, — та встоюванє (??) і нагадуванє про поліпшенє економічного стану народа — мало право горожанства в переконаннях небіщика“....

Тілько ж, спитаємо ми, якаж у Россії освіта маси, коли уряд, взявши на себе монополію всяких громадских справ, сам або не дба про неї, або прямо ширить темноту?? А до того яка масова украінска освіта там, де навіть заборонена украінска популярна книжка? Украінска освіта тепер може ширитись у Россії тілько в тісних особистих відносинах, — так чомуж уже при тому не ширити й усяких „гарних теорій“? До того що ж таке „освіта“, як не сума певних теорій про світ і громаду? Бра-вра-гра і здо-мно-дло-тло не освіта і навіть не украінска мова. І Андріяшева „Другъ Народа“ не перестане бути темрявою, коли его переложать на украінске і напечатають як видане львівскої „Просвіти“!

Далі: кому се треба „нагадувати про поліпшенє економічного стану народа“? — чи тілько урядови, чи панам, чи інтелігенції, чи самому народовв? — а на решті, чому ж тілько „нагадувати“ і що робити, коли „кіт Васька“ не зверташе уваги на ті нагади??? Про інтелігенцію россійску можна по совісти сказати, що трудами професорів, земців і журналістів, вона вияснила нужденний стан народу так докладно, як се не зроблено нігде в Европі. Се признають і европейскі критики, напр. земскої статистики. А тим часом „Васька слушаетъ, — да ѣстъ!“

Ось напр. сам Кар. Вовк зачінав „політику“ в своїх дописах про „урядників“ — безспорно „інститут“ політичний. Чи ж „тільки“ розмова про сей „інститут“ мала право горожанства“ в сістемі думок Кар. Вовка, чи він допускав і критику всієї політичної машини, котрої урядники явились тілько остатніми спицями? Що думав Кар. Вовк хоч би про ті нагади про потребу скликання земского собору, котрі посилало урядови те саме чернігівске земство, котрого небіжчик був колись членом? І т. д. і т. д.

Чи вияснить нам д. Сердешний всі сі загадки, котрі він же сам нагромадив, думаючи, що він все вияснив, все порішив і для россійскої Украіни, і для Галичини?? *М. Др.*

Народовска практичність.

Як слушна була наша увага про те, що народовскі політики, то люде „без кормила, без весла“, доказує найкраще виступ посла Телішевского у соймовій комісії для справ громадских. П. Телішевский боронив того, щоби предсідателем кождої громадскої ради був, без вибору, — *заступник двірского обшару;* він мавби також контролювати всю громадску господарку і касувати ухвали громадскої ради! Навіть шляхецко-польскі газети чудуються такому виступови п. Телішевского. А треба знати, що власне п. Телішевский найбільше підчеркував, перед радикалами, практичність народовских політиків. Практичний, нічого казати! Зрештою п. Телішевский не зробив нічого такого, чого би не робили, на всі лади, инші народовскі політики. Можна дд. Барвінским піддаватися в політиці митрополитови, паші, Ст. Баденьому і иншим великим панам, то можна й д. Телішевскому піддаватися меншим панам по селах. Тілько нехай би п. Телішевский не ладив такого добра громадам, а радше зложив мандат.

ОПОВІСТКА.

Съ 1. мая 1893 года вновь начала выходить литературно-политическая газета „Прогрессъ“ подъ редакціею И. А. Гурвича и В. П. Жука (Украінця). Возобновленный „Прогрессъ“ будетъ по прежнему независимымъ социалистическимъ органомъ, ставящимъ себѣ цѣлью служеніе идеѣ, а не кружкамъ и лицамъ. Свобода изслѣдованія, свобода критики будутъ руководящими началами нашей дѣятельности, и страницы нашей газеты всегда будутъ гостепріимно открыты для всякаго, кого русская цензура вынуждаетъ прибѣгать къ пособію заграничнаго станка. „Прогрессъ“ будетъ выходить дважды въ мѣсяцъ, тетрадями въ шестнадцать страницъ. Мы надѣемся, что сочуствіе публики дастъ намъ возможность въ непродолжительномъ времени превратить наше изданіе въ еженедѣльное.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ: на годъ 24 нумера — 75 сентовъ; на полгода (12 нумеровъ) 40 сентовъ.

Со всякаго рода запросами и сообщеніями просимъ обращаться по слѣдующему адресу:

„PROGRESS“

133 Essex Street, NEW YORK. § 893 Milwaukee Ave, CHICAGO.

511 Spruce st., Philadelphia, Pa,

(N. Cone. Manager).

Украінець Ч. Дальші Ваші „Листи з Украіни“ получили і станемо їх печатати у 14 нрі.

РОСПИСКА. Нас просять помістити таку заяву для певних Росіян:

„Деньги, высланныя отъ молодежи К. на имя г-жи П, 85 рублей, получены 5 н. ст. іюня“.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.